

JULES PAYOT
ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΙΧ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ

ΠΡΟΣ
ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΑΙ ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΑΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΥΠΟ
ΙΑΚΩΒΟΥ ΒΑΧΑΒΙΟΛΟΥ

Εκπαιδευτικοῦ Συμβούλου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ - (ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ)

1921

18192

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ "ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ,, ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46β - ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ - 46β
ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

Ἐξεδόθησαν παρὰ τοῦ ἡμετέρου Βιβλιοπωλείου :

ΛΕΞΙΚΟΝ

ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ

ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ

Περιέχον και τύπους ἐξ ἁττικῶν ἐπιγραφῶν,
τὴν ἐτυμολογίαν ἐκάστου ῥήματος, ποικίλας κριτικὰς
καὶ γραμματικὰς παρατηρήσεις

ΥΠΟ **Γ. Δ. ΖΗΚΙΔΟΥ**

Σχῆμα μέγα 8ον, σελ. λβ' - 704. Τιμᾶται δρ. 10

ΛΕΞΙΚΟΝ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΥΠΟ **Γ. Δ. ΖΗΚΙΔΟΥ**

Σελίδες 552 δίσηται. Τιμᾶται δρ. 3.50

ΟΛΛΕΝΔΟΡΦΟΥ ΜΕΘΟΔΟΣ

ΤΗΣ

ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΥΠΟ **Ν. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ**

Σχῆμα μέγα 8ον ἑκδοσις νεωτάτη. Τιμᾶται δρ. 6.—

ΝΕΑ ΜΕΘΟΔΟΣ

ΚΜΑΘΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΥΠΟ ΑΗΝ

ΥΠΟ **Ν. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ**

Τιμᾶται δρ. 2.—

ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΝ

ΥΠΟ **Μ. ΠΕΡΙΔΟΥ**

Τόμοι 2, σελ. 1870. Τιμᾶται δρ. 20.—

Τιμᾶται Δορίχμων Ιβ.

Ν. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΛΕΞΙΚΟΝ

ΕΛΛΗΝΟΑΓΓΛΙΚΟΝ

*Μετ' ἐξηγήσεως
προφορᾶς τῶν δυσκολί-
ων, πρὸς εὐκολίαν
τῶν Ἑλλήνων
σπουδαστῶν*

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ

*Ἐπληρωμένη καὶ ἐπιμελ-
ῆς ἐπεξεργασμένη*

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐξώφυλλον. Τύποις Ν. Ταρουσπούλου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

JULES PAYOT
ΠΡΩΤΑΝΘΩΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΙΧ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΡΟΣ
ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΑΙ ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΑΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΥΠΟ

ΙΑΚΩΒΟΥ ΒΑΧΑΒΙΟΛΟΥ

Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβούλου.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝ. Ν. ΣΙΔΕΡΗ
46 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ - (ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ)
1921

Πᾶν ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως καὶ
τὴν σφραγίδα τοῦ ἐκδότου.

ψ. Παχάβιος

Ἐν Ἀθῆναις, Τυπογραφεῖον Π. Α. Πετρόκου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Ἐν τῇ ἀγγελίᾳ περὶ δημοσιεύσεως τοῦ βιβλίου, ἣτις ἐκκωλοφόρησε κατὰ τὸ ἔτος 1909, ἐγράφοντο καὶ τὰ ἑξῆς:

Ἐπιθυμῶν νὰ συντελέσω εἰς τὸν τελειότερον καταρτισμὸν τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλισσῶν καὶ καθόλου εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς παρ' ἡμῖν Ἑκπαιδεύσεως μετέφρασα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τὸ παιδαγωγικὸν βιβλίον τοῦ Jules Payot «πρὸς τοὺς διδασκάλους καὶ τὰς διδασκαλίσσας συμβουλαὶ καὶ ὁδηγαὶ πρακτικαί».

Τὸ βιβλίον τοῦτο, οὗ ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐπιφανὴς παιδαγωγός, πρῦτανις δὲ τοῦ ἐν Aix Πανεπιστημίου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνώτατος ἐπόπτης τῆς Ἑκπαιδεύσεως πολλῶν γαλλικῶν νομῶν, ἔσχεν ἐν Γαλλίᾳ μεγίστην ἐπιτυχίαν. Ἐν διαστήματι ὀλίγων ἐτῶν ἀριθμεῖ ἑπτὰ ἐκδόσεις.

Εἰς δὲ τὴν τοῦ βιβλίου μετάφρασιν ὠρμήθη ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἐδ. 3 τοῦ ἀρθροῦ 13 τοῦ ΓΣΗ' περὶ διδασκικῶν βιβλίων νόμου καὶ τοῦ Β. Δ. τῆς 22 7/βρίου 1908 περὶ ἐκδόσεως τοῦ **Γενικοῦ ὁδηγοῦ τῆς Δημοτικῆς Ἑκπαιδεύσεως** κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ προϋπολογίζων ὅτι θὰ ἀνελάμβανε τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ τὸ προϊστάμενον ὑπουργεῖον. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον ἔνεκα ἀνεπαρκείας τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου δὲν ἠδυνήθη νὰ προβῇ μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ἐκδόσιν **Τοῦ γενικοῦ ὁδηγοῦ**. Μετὰ τοῦτο πρὸς δημοσίευσιν τοῦ βιβλίου μόνη ἡ διὰ συνδρομῶν ὁδὸς ὑπελειφθῇ.

Καὶ ἐξηγήθη ἡ συνδρομὴ τῶν διδασκάλων καὶ παρεσχέθη μετὰ προθυμίας αὐτῇ, ἀλλ' ἡ δημοσίευσις ἀνεβάλλετο μέχρι τοῦδε ἔνεκα ἄλλων λόγων. Ἡ δὲ, ὅτε οἱ λόγοι ἐξέλιπον, προβαίνω εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς μεταφράσεως ἐλπίζων ὅτι παρέχω εἰς τοὺς φίλους λειτουργοὺς τῆς Ἑκπαιδεύσεως πολυτίμους «συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας πρακτικὰς», ἀξίας τοῦ συγγραφέως τοῦ ἔργου, τοῦ διασέμου παιδαγωγοῦ Jules Payot.

ΙΑΚ ΒΑΧΑΒΙΟΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Τὸ παρὸν βιβλίον εἶναι βιβλίον πείρας. Πάντα τὰ κεφάλαια καὶ πᾶσαι αἱ παράγραφοι αὐτοῦ «ἔζησαν». Διδασκάλισσαι καὶ διδάσκαλοι λίαν διαφόρου ἡλικίας καὶ χαρακτῆρος συνειργάστησαν μετὰ τοῦ συγγραφέως. Οὗτος ἤκουσε τὰ παράπονα αὐτῶν καὶ ἐξήτασε μετ' αὐτῶν, ὅπως λύσῃ, πολλὰς δυσκολίας. Οἱ πλείστοι τούτων ἀπεκρίθησαν μετὰ πάσης εὐλικρινείας εἰς τὰς πρός αὐτοὺς ἀπευθυνθείσας ἐρωτήσεις περὶ τῶν πρώτων δοκιμῶν τοῦ ἔργου των, περὶ τῆς διδασκαλίας των, περὶ τῆς ἀντιλήψεως, ἣν ἐσχημάτισαν περὶ τῆς ζωῆς κ.τ.λ.

Ἡ ἀρχικὴ συλλογὴ τῶν ἐρωτήσεων μετεμορφώθη τέλος μετὰ πολλὰς ἐπεξεργασίας εἰς τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ παρόντος βιβλίου.

Ὁ συγγραφεὺς ὑποχρεωμένος νὰ λύῃ καθ' ἐκάστην ζητήματα περίπλοκα καὶ νὰ δίδῃ συμβουλὰς, εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην, διὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἀνακολουθία τις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ του, νὰ χάρῃ εὐκρινῶς τὰς ἀρχάς, αἵτινες ἔδει νὰ διευθύνωσι τὸν διδάσκαλον ἐν τῷ ἔργῳ του. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη ἐξέτασις ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς παρούσης ἐργασίας καὶ ἀπέβη τὸ τέλος αὐτῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἠκολούθησε τὰς ἀρχάς ἐν τῇ μᾶλλον λεπτομερεῖ αὐτῶν ἐφαρμογῇ, διότι ἀρχὴ μὴ ζωογονοῦσα καὶ τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι ἰδέα ἀφρημένη, κατά-ξηρος, νεκρά

ΠΡΟΣ
ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ Ι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΤΟ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΝ¹. — ΑΙ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ

Εἴσοδος τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλισσῶν εἰς τὴν ζωὴν εἶναι ὁ πρῶτος διορισμός, ἡ μετάδοσις ἀπὸ τοῦ διδασκαλείου εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἡ ἐγκατάλειψις ἡρέμου ζωῆς, ἥς αἱ λεπτομέρειαι κλονίζονται οὕτως, ὥστε νὰ ἀφιερῶνται αἱ ὥραι αἱ ὥραι τῆς ἐνεργείας εἰς μόναν τὰς σπουδὰς, γινόμενας ὑπὸ τὴν ἐλευθερόφροναν διεύθυνσιν εὐμενῶν διδασκάλων καὶ ἐν τῷ μέσῳ εὐφυνῶν συμμαθητῶν, ἡ ἀπώλεια κηδεμονίας προνοητικῆς, ἥτις διεγείρει, ἐνισχύει, ὑποστηρίζει βουλήσεις προθύμους εἰς τὴν ὑπακοήν, ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς εὐτυχοῦς ἡρεμίας ζωῆς μὴ ἐχούσης ἄλλην εὐθύνην πλὴν τῆς εὐθύνης τῆς τηρήσεως κανονισμοῦ, οὗ πάντες ἀναγκωρίζουσι τὴν σοφίαν. Εἴσοδος τέλος εἰς τὴν ζωὴν εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις πάντων τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην καὶ ἴδιον κίνδυνον ἀπότομος μετάδοσις εἰς τὴν ἀσκήσιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τὴν τραχείαν ἐπαγὴν μετὰ τῶν ἀνθρώπων, οἷοι εἶναι.

(¹) Ἡ Γαλλία πρὸς μὲν μορφῶσιν δημοδιδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν ἀριθμεῖ ὀχλοήκοντα πέντε διδασκαλεῖα ἡρρένων καὶ ὀχλοήκοντα πέντε διδασκαλεῖα θηλέων. ἰσάριθμα περίπου πρὸς τοὺς νομοὺς καὶ ἱερυμένα σχεδὸν ἐν ταῖς πρωτεύουσιν αὐτῶν. Οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριαι τῶν διδασκαλείων γινόμενοι θεκτοὶ διὰ διαγωνισμοῦ, τελουμένου κατ' ἔτος ἐν ἐκάστῳ νομῷ, εἶναι σωτερικοὶ συντηρούμενοι καὶ πικιδεσμένοι θωρακ. Σ. Μ.

Εἰς τὰς διδασκαλίστας μάλιστα ἡ ἀντίθεσις εἶναι λίαν ἀλγεινή. Πολλοὶ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔργου εἶναι περίλυποι. Τὰ παιδία τοῦ σχολείου πολλάκις εἶναι ἀγροῖκα, πολλάκις ἀκάθαρτα. Δὲν ἔχουσι πάντα τὴν συνήθειαν νὰ ἀπομύττωνται οὐδὲ νὰ πλένωνται. Οἱ γονεῖς δὲν ἐνδιαφέρονται καὶ ἡ ἀδιαφορία αὕτη, ἣν συναντῶσιν ἅμα τῇ ἐξόδῳ αὐτῶν ἐκ τοῦ διδασκαλείου, ἀποτελεῖ σκληρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν εὐμένειαν καὶ τὸ φιλικὸν περιβάλλον τῆς χθές. Ἡ φυσικὴ ἀγροικία ἀνθρώπων πολλάκις μετὰ πολλῆς δυσκολίας ποριζομένων τὰ τοῦ βίου ἐκλαμβάνεται παρ' αὐτῶν ὡς ἔχθρα.

Χάριν τῶν πρωτοπείρων τούτων γράφομεν. Γράφομεν, ἵνα διδάξωμεν αὐτοὺς νὰ ἀνακαλύπτωσιν ὑπὸ τὰ πρῶτα ταῦτα φαινόμενα τὸν θησαυρὸν τῶν βαθειῶν χαρῶν, τὸν ἐγκρυπτούμενον ἐν τῇ χαλεπῇ τοῦ διδασκάλου ἐπαγγέλματι γράφομεν, ἵνα τείνωμεν αὐτοῖς χεῖρα βοηθόν, ἵνα προφυλάξωμεν τούτους ἀπὸ τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀδεξιότητων τῆς ἀρχῆς, ἵνα προκαλέσωμεν τὰς σκέψεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν μεγάλων θεμελιωδῶν ἀρχῶν, αἵτινες δεόν νὰ ἐμπνέωσι τὴν βούλησιν αὐτῶν καὶ νὰ δίδωσιν εἰς ταύτην ἐνότητα, δύναμιν, ἠθικὸν βάθος, ὅπερ καὶ μεταμορφώνει τελείως τὸν ἐπαγγελματικὸν μόχθον.... Ὑπὲρ τούτου τοῦ ἔργου μετὰ χαρᾶς ἐπὶ πλείονα τοῦ ἐνὸς ἔτη ἀφηρέσαμεν καθ' ἑκάστην ἐκ τῆς ζωῆς ἡμῶν τὰς ὥρας πρῶινās ὥρας, πεποιθότες ὅτι ἐν τῇ παρόντι οὐδὲν καθήκον εἶναι μᾶλλον ἐπείγον καὶ μᾶλλον ὑψηλὸν τοῦ καθήκοντος τῆς κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων συμβολῆς εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Πολλοὶ νέοι διδάσκαλοι ὠμολόγησαν ἡμῖν ὅτι ἐπόθουν ἐκ βάθους καρδίας τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐτῶν τοῦ διδασκαλείου! Καὶ πόσον εἶχον δίκαιον! Τὰ τρία ταῦτα ἔτη, ἔτη ἐργασίας ἐνδελεχοῦς, προσπαθειῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς βουλήσεως, ἀναμφιδόλως εἶναι ἔτη εὐτυχίας. Οὐδεμία ἐπαφή μετὰ τῶν ἀνθρώπων, μετὰ τοῦ ἐγωισμοῦ τῶν, τῶν παθῶν τῶν, τῶν ἀδικιών τῶν. Οὐδεμία φροντίς περὶ σταδίου, περὶ μέλλοντος, ἐκάστου ἀμειβομένου κατὰ τὴν ἀξίαν του. Τὸ διδασκαλεῖον παρουσιάζει τὸ θέαμα ἰδανικῆς δημοκρατικῆς ἰδρυμένης ἐπὶ τῆς φιλανθρώπου δικαιοσύνης. Τὸ δὲ συνάστημα τῆς θαυμαστῆς κοινωνικῆς ἄλλης-

λεγγύης, εἰς ἣν ὀφείλουσι τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν, περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, διπλασιάζει τὴν ἀξίαν τῶν τριῶν τούτων ἡρέμων ἐτῶν

Εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι ἡ πνευματικὴ αὕτη γαλήνη διαφθείρεται πολλάκις καὶ δὴ οὐχὶ ὑπὸ τῶν ἐπὶ πτυχίῳ ἐξετάσεων, εἰς ἃς καταλήγουσιν αἱ σπουδαὶ τῶν τριῶν ἐτῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς προκαταλήψεως, ἣτις κρατεῖ περὶ αὐτῶν. Πάντοτε οἱ μαθηταὶ σχηματίζουσι περὶ τῶν ἐξετάσεων τούτων στρεβλὴν ἰδέαν, πρέπει δὲ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ καθηγηταὶ κατατυραννοῦνται ὑπὸ τῆς πεπλανημένης ταύτης ἀντιλήψεως, τῆς οὐδαμοῦ στηριζομένης. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην πιστεύεται, ὅτι παρασκευάζεται τις πρὸς ἐξετάσεις διὰ μεθοδικοῦ καὶ ἐσπευσμένου «παραφορτώματος» γνώσεων. Ὅτι οἱ μαθηταὶ παρασκευάζονται συνήθως οὕτω, τοῦτο εἶναι ὀλεθρία πλάνη. Ἡ μέθοδος αὕτη δύναται νὰ πλανᾷ «εἰς τὰ προφορικά», ἀλλ' «εἰς τὰ γραπτὰ» οὐδὲν μᾶλλον δυσάρεστον εἰς τοὺς ἐξεταστὰς ἢ νὰ εὐρίσκωνται πρὸ ἀντιγραφῆς υπερφορτωμένης μὲν μὲ γεγονότα, ἀλλὰ μαρτυρούσης καίδευσιν σχεδὸν μηδαμινήν. Ἐὰν οἱ ὑποψήφιοι ἐγίνωσκον, πόσον καὶ ἡ ἐλαχίστη λάμψις τῆς προσωπικότητος αὐξάνει τὸν βαθμὸν ἐνὸς γραπτοῦ!

Περὶ τούτου θὰ διηγηθῶμεν ἐν πραγματικὸν ἀνέκδοτον. Ἐν τινι διδασκαλείῳ εἶχον δώσει θέμα κατὰ τὰς ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις «περὶ τῆς ἠθικῆς εὐθύνης». Οἱ ἐξεταζόμενοι παρητήρησαν ἀλλήλους τρίδοντες τὰς χεῖρας, — κίνησις δηλοῦσα παρ' αὐτοῖς βαθεῖαν χαράν. Ἐγενόμεθα σφόδρα ἀπαισιόδοχοι, διότι ἡ ἡμετέρα πεῖρα (!) εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ὑποψήφιος εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἀποτυγχάνει συνήθως, διότι γινώσκει τὸ θέμα του, ὅπερ μέλλει νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸν τῆς ὑποχρέωσεως νὰ σκέπτεται καὶ νὰ καταβάλλῃ προσπάθειας.

(!) Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Γ' ἐτους οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριαι ὑποχρεοῦνται νὰ δώσωσιν ἐξετάσεις, ὅπως λάβωσι τὸ δίπλωμα αὐτῶν. Ἐξετάζονται δὲ ὑπὸ ἐπιτροπείας, διοριζομένης ὑπὸ τοῦ πρωτάνεως. Ὁ πρῶτανις συγκεντρώνει τὰ πρακτικὰ τῶν ἐργασιῶν ἐκάστης ἐπιτροπείας τῆς περιφερείας του καὶ μετὰ τῶν ἐκθέσεων περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐξετάσεων τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπείας καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς Ἀκαδημίας ἐγχειρίζει ταῦτα εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς Παιδείας. Σ. Μ.

Αἱ προβλέψεις ἡμῶν ἐπηλήθευσαν. Ἐξελέγχοντες τὰ γραπτὰ παρετηρήσαμεν, ὅτι πάντες αἱ ὑποψήφιοι πλὴν ἑνὸς εἶχον ἀντιγράψει ἐπὶ κεφαλῇς τῶν γραπτῶν αὐτῶν, εἰς πολλὰς σειράς, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθύνης.

Δυστυχῶς ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἀντιπαρήρχετο τὴν ἡθικὴν εὐθύνην καὶ τὸ θέμα οὐδόπως ἐθίγετο! Μόνον ἐν γραπτὸν ἦτο ἄξιον βαθμοῦ ἀνωτέρου τοῦ μετρίου. Ὁ διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου, πρὸς ὃν ἀνεκοινοῦμεν τὸ ἐλεύθερον ἀποτέλεσμα, ἐκραύγασεν ἀγνωρίζων τὴν γραφὴν τοῦ μαθητοῦ: «Ἄλλ' οὗτος εἶναι ὁ χειρότερος μαθητής!»

Ἀναφέρομεν ἐν ἐκτάσει τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο, διότι περιέχει πᾶσαν τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἐξετάσεων. Οὗτος ὁ κακὸς μαθητής ἕνεκα ὀκνηρίας εἶχεν ἀμελήσει νὰ μάθῃ τὰ μαθήματά του. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων ἀγνοῶν τὸ θέμα ἐδέησε νὰ καταβάλλῃ προσωπικὰς προσπάθειάς ἀναζητήσεως καὶ τέλος πάντων ἀπεκαλύπτετο ὅτι αἱ προσωπικαὶ προσπάθειαι τοῦ χειρότερου μαθητοῦ εἶχον παραγάγει γραπτὸν ἀνώτερον τῶν γραπτῶν τῶν καλυτέρων μαθητῶν τῆς τάξεως, διότι οὗτοι ἄνευ ἐντόνων προσπαθειῶν εἶχον καταστρώσει τὰς ἀναμνήσεις των ἐπὶ τοῦ χάρτου!

Ἄνευ ἐξαίρεσεως, ὅταν τὸ θέμα κρίνεται δύσκολον ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἡ ἀξία τῶν γραπτῶν ὑψοῦται· ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ ἀμυδροτάτη λάμψις ἰδίᾳ προσωπικότητος εὐφραίνει τὸν διορθωτήν. . .

Δὲν φοβούμεθα νὰ θέσωμεν ὡς ἀξίωμα, ὅτι τὸ παρασκευάζον ἀμέσως τοὺς μαθητὰς διὰ τὰς ἐξετάσεις εἶναι αἱ καθαρῶς μορφωτικαὶ ἐργασίαι καὶ τὰ καθαρῶς μορφωτικὰ ἀναγνώσματα, ἀπὸ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι μετὰ τῶν ἐξετάσεων. Ἐξετάζοντες νέους μὲ εὐφυΐαν, μὲ πνεῦμα ἀνεπτυγμένον, μένομεν περίλυποι, διότι συναντῶμεν μόνον γνώσεις μνήμης, ἃς χρονίᾳ νοητικῇ δυσπεφίστα κατέστησε σχεδὸν ἀκτανόητους.

Τὸ καλυτέρον μέσον, ὅπως ἀποτύχωμεν ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν, εἶναι νὰ θέσωμεν ὡς σκοπὸν τῶν σπουδῶν ἡμῶν τὰς ἐξετάσεις, νὰ θηρεύωμεν σπουδάζοντας τὸ δι' αὐτὰς μόνον ὠφέλιμον. Ὅταν ὁ ὁρίζων τῶν σπουδῶν ἡμῶν περιορίζεται εἰς τοῦτο, αὐταὶ προδήλως ἐξευτελιζόνται. Εἰς τὴν προσωπικὴν πνευματικὴν ἐργα-

σίαν, εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς ἀναλαμβανομένους μετ' ἀγάπης καὶ τόσον εὐφόρους εἰς ἐσωτερικὰς ἀπολαύσεις καὶ εἰς ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα ὑποκαθίσταται ἐργασία ταχεῖα, πυρετώδης, ἀνευ χαρᾶς καὶ ἀνευ διαρκοῦς ὠφελείας, ἀνάλογος πρὸς τὰ γεύματα ἐκείνα, τὰ ὅποια καταδροχθίζει τις μετὰ σπουδῆς ἐν τινι σταθμῷ μεταξὺ δύο τραίνων καὶ τὰ ὅποια, κακῶς χωνευόμενα, εἶναι βάρος εἰς τὸν στόμαχον καθ' ὅλην τὴν ἐσπέραν. Ὅφειλομεν νὰ μεταβάλλωμεν τὰς πνευματικὰς τροφὰς εἰς μὺς τοῦ πνεύματος δι' ἐργασίας ἐσωτερικῆς ἀφομοιώσεως, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ πνευματικὴν ἐργασίαν. Ἡ ἐργασία δ' αὕτη ἀπατεῖ μεγάλην ἡρεμίαν καὶ τὴν ἀπουσίαν τῶν ἀνησυχῶν μεριμνῶν τῶν ἐξετάσεων. Ἀνιχνωρεῖ τις τυχὴν ἐν τῇ ταχείᾳ ἀναπλάσει τῶν ἰδεῶν, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς προσοχῆς καὶ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ χαρᾷ τῇ ὅλως ἀντιθέτῃ πρὸς τὴν καταβάλλουσιν ἐντύπωσιν καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, ἅπερ καταλείπει τὸ ἔργον τῆς ἀμέσου πρὸς τὰς ἐξετάσεις προπαρασκευῆς.

Οἱ μαθηταὶ ἡμῶν συνήθως προτιμῶσι νὰ υποβάλλωνται εἰς μεγάλους ἀγῶνας μνήμης ἢ εἰς ἀγῶνας συντόνου ἐμβλαθύνσεως. Δὲν ἐκτιμῶσιν ἱκανῶς τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικῆς μορφώσεως. Ὡς ἐν τῇ νοσηρῇ σώματι οἱ μύες, αὐτὴ ἡ καρδία καὶ ὁ ἐγκέφαλος προσβάλλονται ὑπὸ λιπώδους ἐκφυλισμοῦ, οὕτως ἐν τῇ νοσηρῇ πνεύματι τὸ πᾶν ἐκφυλίζεται εἰς ἀγῶνας μνήμης. Οἱ μαθηταὶ μανθάνουσι κατὰ λέξιν, ἀντὶ νὰ ἐμβλαθύνωσι διὰ προσοχῆς ὀξείας εἰς τὸ θέμα τῆς σπουδῆς αὐτῶν. Ὁ καλὸς μαθητὴς τοῦ διδασκαλείου ὀφείλει νὰ νομίζει πάσας τὰς μελέτας αὐτοῦ ὡς εὐκαιρίαν μορφώσεως τῆς θελήσεώς του, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῆς προσοχῆς του. Ἡ κυρία ὠφέλεια πάσης σπουδῆς εἶναι πρὸ παντὸς ἡ ἐνίσχυσις τῆς σκέψεως, ἡ ἀνάπτυξις βαθεῖς παρατηρητικότητος, ὁ ἐθισμὸς εἰς τὴν νοήμονα γενίκευσιν καὶ τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν τῶν οὐσιωδῶν διαφορῶν καὶ τῶν δυσδιακριτωτέρων ὁμοιοτήτων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν. Σπουδάζει κακῶς τὴν φυσικὴν ὃ μὴ διαδλέπων ἐν παντὶ μαθήματι ταύτης εὐκαιρίαν, ὅπως τελειοποιηται ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ παρατηρεῖν μετ' ἀγγινοίας καὶ ὅπως πληροῦται δι' αἰὲ ἀξιοῦσης δυσπιστίας καὶ ἀμφιβολίας. Διότι προδήλως ἡ ὀριστικὴ καὶ βεβαία γνώσις σπανιώτατα εἶναι

δυνατή. Τόσον πολυσύνθετα είναι τὰ πράγματα τοῦ κόσμου καὶ τόσον ἀσθενεῖς εἶναι αἱ ἡμέτεραι πνευματικαὶ δυνάμεις!

Εἰς τί δύναται ὡσαύτως νὰ ὠφελήσῃ ἡμᾶς ἡ ἐκμάθησις σειρᾶς ἠθικῶν μαθημάτων, ἐὰν δὲν καταβάλλωμεν προσπάθειαν, ὥπως εὐρύνωμεν καὶ πλουτίσωμεν τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν περὶ τῆς δικαιοσύνης, ὥπως σχηματίσωμεν ὁρθὴν ἰδέαν περὶ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἀξιοπρεπείας καὶ ὥπως καλλιεργήσωμεν τὴν εὐαισθησίαν τοῦ ἡμετέρου σέβασμοῦ πρὸς τὴν προσωπικότητα τῶν ἄλλων; Ὡς ἔλεγε περὶ τοῦ πράγματος ἡδὴ ὁ Μονταίνιος (Montaigne) ¹ πρέπει ὁ μαθητὴς «νὰ πλουτίζεται καὶ νὰ στολίζεται ἐσωτερικῶς»... καὶ μικρότερον τοῦ στολισμοῦ τούτου θὰ εἴνε οὐχὶ ἡ μνήμη, ἀλλ' ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἐξ ἧς καὶ μόνῃς θὰ κρίνωσι περὶ τῆς προσγενομένης εἰς αὐτὴν ὠφελείας. «Φροντίς τῆς ἡμετέρας σπουδῆς ἔστω ν' ἀποδῶμεν καλότεροι καὶ σοφώτεροι».

Ἄλλ' ἐν τούτοις πρέπει νὰ συλλογιζώμεθα καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐξετάσεων! Δὲν λησμονοῦμεν αὐτάς. Νέος, ὅστις ἐπὶ τρία ἔτη τὸ πᾶν ἐποίησεν, ὥπως μορφωθῇ καὶ οὐχὶ ὥπως ὑπερφορτωθῇ διὰ γνώσεων, οὐδόπως πρέπει νὰ φοβῆται τὰς ἐξετάσεις. Ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ θὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἓνα ἄνθρωπον ἀντι-ἐνὸς ὑποψηφίου, καὶ πάντες ἀποδίδουσιν εἰς τὰς γραπτὰς ἐργασίας, ἐν αἷς ἀποκαλύπτεται τις, ἀναμφισβήτητος καὶ πολὺ μείζονα ἀξίαν ἢ εἰς τὰς γραπτὰς ἐργασίας, ἐν αἷς καταδηλοῦται μόνον μνήμη υπερτροφική.

Προπαρασκευὴ μόνον τὸ χρήσιμον διὰ τὰς ἐξετάσεις θηρεύουσα καθιστᾷ πτωχὸν καὶ στεῖρον τὸ πνεῦμα, διότι ἡ προπαρασκευὴ αὕτη εἶναι εἶδος ἐγωῦσμοῦ. Ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ θυσιάσῃ ἑαυτὸν χάριν τῶν ἄλλων καὶ ὀφείλει νὰ φροντίσῃ νὰ ἀναπτύξῃ καλῶς τὰς δυνάμεις αὐτοῦ μᾶλλον ἢ νὰ βαρύνῃ τὴν μνήμην τοῦ διὰ γνώσεων, αἵτινες συναθροίζονται ἐν σπουδῇ. Ὡς ὁ ἐγωῦσμός τοῦ ὁρίμου ἀνθρώπου ἐν τῷ βίῳ, οὕτω καὶ ὁ ἐγωῦσμός τοῦ μαθητοῦ, τοῦ ἀποκλειστικῶς ἀσχολουμένου περὶ τὰς ἐξετάσεις, εἶναι σημεῖον ἀδυναμίας καὶ μετριότητος. Οἱ ἔχοντες κατὰ νοῦν σήμερον μόνον τὰς ἐξετάσεις εἶναι οἱ αὐτοί, οἵτινες βραδύ-

(¹) Περίφημος φιλόσοφος καὶ ἠθικολόγος Γάλλος τοῦ XVI αἰῶνος. Σ.Μ.

τερον θά ἔχωσι φροντίδα μόνον περί ἑαυτῶν. Οὗτοι εἶναι οἱ ἄσθενεῖς, οἱ πτωχοὶ τὴν θέλῃσιν, ἐξαντλουμένην ταχέως ἐν τῇ ἐνεργείᾳ. Πρέπει νὰ ψέγωμεν αὐτούς, ἐὰν πειρῶνται νὰ ἀνυψώ-
νῳσι τὴν ἀδυναμίαν των εἰς σύστημα, διότι, ἐὰν ἐπιτυχάνωσιν ἐνίοτε νὰ ἀπαυτῶσιν ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν, ἢ ζωῇ, ἥτις εἶνε γενναία μόνον εἰς τοὺς ἀπαρνούμενους ἑαυτούς, θὰ ἀναλάβῃ νὰ τιμωρήσῃ τούτους σκληρῶς. Ἐπειδὴ ὁ ἐγωῖσμός εἶναι ὀκνηρία, ἀνεπάρκεια ἐνεργείας, ἀτονία, ὁ ἐγωῖστής εὐρίσκεται κατώτερος ἐν πᾶσι ταῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ τὸ μέλλον ἐπιφυλάσσει εἰς αὐτόν, ὡς τὸ παρόν, ἀπογοητεύσεις μόνον καὶ πληγὰς ἡθικάς. Ὁ ἐγωιστής, συνηθισμένος νὰ ζῇ καθ' ἑαυτόν, διότι αἰσθάνεται τοὺς ἄλλους ἐχθρούς, τελευταῖον ἀνιῶμενος θανασίμῳ ἐντὸς κοινωνίας ἐξ ἴσου πρὸς αὐτὸν μονοτονου, ἐπίσης μετρίας . . .

Κατὰ τὰς ἐξετάσεις, ὡς καὶ κατὰ τὸν βίον, οἱ νέοι τσοῦτῳ μᾶλλον θὰ ἐπιδοκιμάζωνται ὅσον θὰ εἶναι μᾶλλον ἄνθρωποι. Δὲν θὰ ζητῶσι παρ' αὐτῶν τί γινώσκουσιν, ἀλλὰ τί εἶναι. Εἶναι προσεκτικοί, σκεπτικοί, παρατηρηταὶ ὀξυδερκεῖς, γενικευταὶ νοή-
μονες; Πάντες θὰ κλίνωσι πρὸ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν. Εἶναι ὡσαύτως κύριοι ἑαυτῶν, φύλακες τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας, ἡρεμοὶ καὶ σεμνοὶ καὶ εὐλαβοῦνται τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν δικαίαν ὑπερευαισθησίαν τοῦ ἄλλου; Πάντες θὰ ἀποδίδωσι σέβας εἰς τὴν ὑψηλὴν των ἡθικὴν ἀξίαν καὶ αὐτοί, οἱ διδάσκαλοι, θὰ εὐρίσκωσιν ἐν τῇ σεβασμῷ καὶ τῇ ἀγάπῃ τοῦ χωρίου των τὴν χα-
ράν, ἣς εἶναι ἄξιοι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ προϊστάμενοι πολὺ καλὰς πληροφορίας ἔχουσι περὶ τῶν ταιούτων διδασκάλων, αἱ ἀμειδαὶ θὰ πληρῶσι τούτους πρὸς μεγάλῃν ζηλοτυπίαν τοῦ ἐγωιστοῦ, ὅστις σκεπτόμενος πάντοτε μόνον περὶ τοῦ ἰδίου ἀτόμου παρ-
ατηρεῖ ὥν ὅτι οὐδεὶς σκέπτεται περὶ αὐτοῦ, ἐν ᾧ πάντες σκέ-
πτονται περὶ τοῦ εἰδότος νὰ λησμονῇ ἑαυτόν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἐξετάσεις. Ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἀσφαλὴς εἰς τοὺς φιλο-
πόνους, τοὺς οὐδέποτε περὶ τῶν ἐξετάσεων σκεφθέντας, καὶ λίαν ἀμφίβολος εἰς ἐκείνους ὅσοι πολὺ ἐσκέφθησαν περὶ τούτων. Τούτο ἄλλως ἔπρεπε νὰ προορᾷται, ἀφ' οὗ ἡ ἀποκλεῖστικὴ διὰ τὰς ἐξε-
τάσεις προπαρασκευὴ καταδηλοῖ πνεῦμα μέτριον, ἄνευ ἀξίας, -
ἄνευ ἀναγκῶν ὑψηλοτέρων, ἄνευ ἐνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II.

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ

Σήμερον πάντες σχεδόν οἱ διδάσκαλοι καὶ τὸ πλεῖστον τῶν διδασκαλιστῶν ἐξέρχονται ἐκ τῶν διδασκαλείων καί, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ἡ διαμονή των ἐν αὐτοῖς τῶν τριῶν ἐτῶν εἶναι μεγάλη εὐτυχία. Διότι τὰ τρία ταῦτα ἔτη ἀφιερῶσι πρὸς πνευματικὴν αὐτῶν μόρφωσιν ἄνευ μηδεμιᾶς βίαιτικῆς μερίμνης καὶ προσέτι ἄνευ μηδεμιᾶς μερίμνης περὶ τοῦ μέλλοντος, ἀφ' οὗ οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριαι τοῦ διδασκαλείου εἶναι βέβαιοι ὅτι θὰ διορισθῶσιν, ἄλλοι μὲν ἀμέσως μετὰ τὴν ἔξοδον αὐτῶν ἐκ τοῦ διδασκαλείου, ἄλλοι δὲ μετ' ὀλίγον. Διότι κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη ἔχουσι πλήρη ἐλευθερίαν σκέψεως. Οὐδέποτε οἱ μαθηταὶ θὰ δυνήθωσι νὰ εἶναι ἱκανῶς εὐγνώμονες πρὸς τὴν Πατρίδα ἐπὶ τῇ γενναιοδωρίᾳ ταύτῃ. Διότι ἡ σχολὴ αὐτῶν προέρχεται ἐκ τοῦ μόχθου τῶν ἄλλων. Ἀνάγκη, ἵνα ὁ χωρικός καὶ ὁ ἐργάτης ἐπιμηκύνωσιν ὀλίγον τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ὥπως καταβάλλωσι τοὺς φόρους, δι' ὧν πληρώνονται αἱ ἀποζημιώσεις τῆς κατασκευῆς τῶν διδασκαλείων, τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως, ὁ φωτισμός, ἡ θέρμανσις, οἱ ὑπηρεταί, ἡ τροφή, ἐν γένει τὰ χρεώδη τοῦ σχολείου, ὁ μισθὸς τῶν διδασκάλων. Ἄς ἔχωσι λοιπὸν πάντοτε κατὰ νοῦν οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι ὅτι αἱ μακρὰ αὐτῶν ὥραι τῆς σπουδῆς καὶ τῆς εἰρήνης προέρχονται ἐκ τοῦ κόπου πάντων, ὅτι ἀνέλαβον ἕνεκα τούτου ἱερὰν ὑποχρέωσιν ἀπέναντι τῆς πολιτείας. . . . Ἐν δὲ μόνον μέσον ἔχουσιν, ὥπως ἀπελευθερωθῶσιν ἐκ ταύτης τῆς ὑποχρεώσεως, νὰ παρασκευάζωνται εἰς τὰ διδασκαλικά αὐτῶν καθήκοντα ἀόκνως ἄνευ ἀπωλείας τοῦ πολυτίμου χρόνου τῆς σχολῆς ταύτης, ὃν δὲν θὰ ἐπανεύρωσι πλέον.

Διδασκαλισταί, ἡ περίοδος αὕτη τῆς ζωῆς ὑμῶν πρέπει νὰ εἶναι περίοδος ἀπελευθερώσεως, ἀπελευθερώσεως τοῦ πνεύματος διὰ καλλιιεργεῖας ἀνδρικής τῆς ὑμετέρας κρίσεως καὶ τῶν ὑμετέρων κριτικῶν δυνάμεων, ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῆς πεζῆς πραγματικότητος καὶ ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν προλήψεων, αἱ ὁποῖαι κάμπτουσι τὰ ἀπαίδευτα πνεύματα, διὰ μορφώσεως σαφοῦς

ιδέας περί τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐντίμου ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ, ἀπελευθερώσεως τῆς βουλῆσεως ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν ἐνστικτικῶν καὶ τῶν παθῶν διὰ συντόνου καλλιεργείας τῆς προσοχῆς καὶ τῶν ἀληθῶς ἀνθρωπίνων συναίσθημάτων.

Δὲν σκοποῦμεν νὰ διαγράψωμεν κανόνας συμπεριφορᾶς τῶν τριῶν τούτων ἐτῶν. Ἐν τῷ διδασκαλείῳ, παρὰ τὸν ἀληθῶς ἐλευθέριον αὐτοῦ κανονισμόν, δέξεσθε τὰς συμβουλὰς τῶν διδασκάλων ὑμῶν, συγκρατεῖσθε ἀπαύστως ἐν τοῖς ὅροις τοῦ πρέποντος ὑπὸ τῆς ἀμίλλης, ὑπὸ τῆς φροντίδος· περὶ τοῦ μέλλοντος, ὑπὸ τοῦ ἐπαίνου καὶ τοῦ φόγου. Αἱ ἀσταθεῖς βουλῆσεις αἰσθάνονται ὅτι, ἐὰν πᾶσαι αἱ βούλῃαι αὐταὶ δὲν ἐπαρκῶσιν, ὁ κανονισμὸς ἐπιφυλάττει δραστηκώτερα μέτρα, ἵνα κεντρίξῃ τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην κέντρου, ὥπως προοδεύωσι. Καὶ ὥς ὁ θεοσεδῆς ἀνθρώπος, ἐν ᾧ πράττει τὸ πᾶν ἐξ ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἀγνοεῖ τὰς φοβερὰς τιμωρίας, αἱ ἡ κόλασις ἐπιφυλάσσει εἰς τοὺς ῥαθύμους, οὕτω καὶ ὁ διδασκαλιστής, ἐν ᾧ ὠθεῖται πρὸς ἐργασίαν ὑπὸ εὐγενῶν ἐλκτριῶν, οὐδόλως ἀγνοεῖ, ὅτι ἡ ἀποβολὴ εἶναι δυνατὴ καὶ ὅτι ὁ ἐπιθεωρητὴς τῆς Ἀκαδημίας (inspecteur d' academie) κρατεῖ περὶ ἐκάστου ἀπολυομένου ἐκ τοῦ διδασκαλείου τὰς πληροφορίες, αἱ ὁποῖαι ἀποφασίζουσι τοῦλάχιστον περὶ τοῦ πρώτου διορισμοῦ.

Οὕτω λοιπὸν οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριαι τῶν διδασκαλείων ὑποστηρίζονται, ποδηγετοῦνται, ὠθοῦνται πρὸς τὰ ἐμπρὸς. Ἀλλ' ἂν ἡς ἡμέρας ἄρχονται τοῦ ἔργου ἐν τινι σχολείῳ, στεροῦνται ἀποτόμῳ πάντων τούτων, δυστυχίᾳ δ' εἰς αὐτοὺς, ἐὰν δὲν ἔμαθον νὰ βαδίζωσι μόνοι, ὅτε ἦτο καιρὸς νὰ μάθωσι τοῦτο. Ὅταν δ' ἡ πείρα, πάντοτε ὀλίγον φιλόανθρωπος, ἔρχεται νὰ πληροφορήσῃ τοὺς πρωτοπείρους, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι τοιαύτη, εἴαν ἐδημιούργησαν αὐτήν, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην βιβλίου προωρισμένου νὰ ἀναπληρῇ τὰς ἀποῦσας συμβουλὰς, νὰ ἀνεγείρῃ τὸ κατὰ πῖπτον θάρρος, νὰ χαράττῃ τὴν ὁδόν, ἣν ἀγνοοῦσι νὰ βαδίσωσιν.

Ἡ θέσις μου, ὡς προῖσταμένου τῆς στοιχειώδους ἐκπαί-

(1) Ὁ συγγραφεὺς εἶναι διευθυντὴς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Aix. Ἀκαδημία καλοῦνται ὑπὸ τῶν Γάλλων τὰ καθ' ἡμᾶς πανεπιστήμια. Ἐν Γαλλίᾳ ὑπάρχουσι 16 ἀκαδημίαι, διευθυνόμεναι ὑπὸ 16 πρωτάνων, οἵτινες συνάμει ἐπιβλέ-

δεύσεως μεγάλης περιφέρειας, περιλαμβανούσης πεδιάδας, ὄρη, χωρία ἀπόκεντρα καὶ πόλεις, ἀπέδειξε μοι κατεπείγουσαν τὴν ἀνάγκην, ὥπως ἔλθω εἰς βοήθειαν τῶν διδασκάλων τῶν ἐγκαταλειμμένων εἰς ἑαυτούς, τῶν παρὰδεδομένων εἰς πάσας τὰς ὑποβολὰς τοῦ μονήρους βίου καὶ τῆς ἀποθαρρύνσεως καὶ ἐνίοτε εἰς τὰς συμβούλας συναδέλφων ἔχόντων ἔννοιαν ῥιζικῶς ψευδῇ περὶ τῶν καθηκόντων τῶν, καὶ πλὴν τούτου—τούτο δ' εἶναι δυστυχῶς ἀνθρώπινον—συναδέλφων, οἵτινες ἀποτυχόντες ἐν τῇ βίῳ ἀρέσκονται νὰ ἐπιδιώκωσι μετὰ πραγματικῆς ζήσεως, ὥπως παρέκτρέπωσι νέους πλήρεις καλῆς θελήσεως, καὶ νὰ προμηθεύονται, ἐκ τούτου τὴν μόνην δυνατὴν παρηγορίαν, ὅτι ἔχουσι συντρόφους ἐν τῇ δυστυχίᾳ.

Καίτοι τὸ βιβλίον ἡμῶν ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς πρωτοπείρους διδασκάλους, ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ μὴ παρέλθωμεν ἐν σιωπῇ λυπηρὸν ζήτημα ἀφορῶν τοῦ μαθητῆς τοῦ διδασκαλείου, τοῦ ὁποίου πολὺ συχνὰ ὁ διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου ἀγνοεῖ τὴν σοβαρότητα, διότι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ προτιμῶσι νὰ κρύπτωσιν ὡς πρὸς τοῦτο τὰς πραγματικὰς αὐτῶν ἀνητυχίας ἕνεκα προφανοῦς αἰτίας. Θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐκείνης κρίσεως, ἣν ὁ Renan τόσον καλῶς εἰς ἡμᾶς ἐξέθηκεν, εἰς ὅ,τι ἀφ' ἧς αὐτόν, καὶ ἥτις βεβαίως δὲν ἔχει διὰ τοῦ νέου τὴν σοβαρότητα, ἣν ἔχει δι' ἑνα ἱεροσπουδαστὴν ὡς τὸν Renan περιβεβλημένον ἡδὴ τὸ ῥάσον.

Αἱ θρησκευτικαὶ κρίσεις παράγονται ἐν αὐτοῖς τοῖς θρησκευτικαῖς καθιδρύμασιν, ἅτινα εἶναι κάλλιον φυλαγμένα ἀπὸ τῆς

πρωτοῦ καὶ τὰ σχολεῖα τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως. Ἐν τῇ ἔργῳ τῆς ἐπιβλέψεως καὶ ἐπιθεωρήσεως ἕκαστος πρύτανις περιστοιχίζεται ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς ἀκαδημίας, ὅσοι νομοὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτοῦ. Ἐν ἑκάστῳ νομῷ ὑπάρχει εἰς ἐπιθεωρητὴς τῆς ἀκαδημίας ἔχων ἰδιαίτερον γραφεῖον, ἐν ᾧ ἐνεργεῖ πᾶσαν τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἐργασίαν αὐτοῦ, καὶ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ πολλῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως (inspecteurs de l'enseignement primaire), δι' ὧν ἐπιθεωρεῖ τὰ σχολεῖα τοῦ νομοῦ αὐτοῦ. Καλοῦνται δὲ ἐπιθεωρηταὶ τῆς ἀκαδημίας (inspecteurs d'academie), διότι οἱ ἀνταλλάσσονται τὸ ἔργον τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων ἡρᾶν καθηγητὰ ἀκαδημιῶν, ἤτοι πανεπιστημίων. Σ. Μ.

ἑξωτερικῆς ζωῆς. Κατὰ λόγον ἰσχυρότερον παρουσιάζονται αὐταὶ ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν, ἅτινα εἶναι εὐρέως ἀνοιγμένα εἰς τὴν νεωτέραν μόρφωσιν. Ὁ ἐκ τοῦ χωρίου ἐρχόμενος παῖς, μὴ πιστεῦων (διότι τί εἶναι πίστις εἰς μηδεμίαν ὑποβληθεῖσα ἔρευναν;), ἀλλὰ πιστεῦων ὅτι πιστεύει, παύει ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ πιστεύῃ καὶ χωρὶς βεβαιώσεως νὰ δοκιμάσῃ νύκτα ὁμοίως δραματικὴν ὡς ἐκείνην, ἣν διήλθεν ὁ Jouffroy¹, οὐδὲ ἔτος ὁμοίως ὀδυνηρὸν ὡς ἐκεῖνο τοῦ Renan, ὑποφέρει ἐκ τῆς μεταβολῆς ταύτης τῆς τοσοῦτον σημαντικῆς κατὰ τὸ φαινόμενον διὰ τὸν βίον. Ἡ κρίσις αὕτη εἶναι πολλῶν μᾶλλον ἀλγεινὴ, ὅταν ἐκρήγνυται παρὰ ταῖς διδασκαλίαις, αἱ ὁποῖαι ζῶσιν ἐτι μᾶλλον συσπειρωμένα εἰς ἑαυτάς, καὶ ὧν ἡ ἀποθάρρυνσις, ὡς οὕσα μᾶλλον ἐνδόμυχος, εἶναι βαθυτέρα, ὅταν ζῶσι μονήρῃ βίον ἐν τινὶ χωρίῳ, ὑποχρεωμένα νὰ ζητῶσι πάσας τὰς πηγὰς τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου ἐν ἑαυταῖς. Πολλοὶ νέοι διδασκάλισται βλέπουσι τὴν κρίσιν ταύτην ἐπισπευδομένην ἕνεκα τῆς ἐχθρικῆς καὶ πολλὰκις ἐπονειδίστου διαγωγῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, δι' οὓς ἡ λαϊκὴ διδασκαλίαις ἐν πλείστοις χωρίοις εἶναι ὁ ἐχθρὸς, ἂν μάλιστα (καὶ ἡ πείρά μου ἐπιτρέπει νὰ λέγω τοῦτο) ἡ πίστις τῆς διδασκαλίας εἶναι ἀδιαφιλονίκητος, διότι τότε ὁ ἀνταγωνισμὸς, ὃν ἀσκέει πρὸς τὰ κληρικὰ σχολεῖα, δυσκολώτερον καταπολεμεῖται².

(¹) Ὁ Jouffroy, περίφημος ψυχολόγος, διηγείται ἡμῖν τὰς ἐντυπώσεις του περὶ τῆς νυκτός, καθ' ἣν αἶρνης ἐν τῇ πνεύματι αὐτοῦ ἐξεδηλώθη ἀδυναμία πίστεως. Ἡ ἀνάστασις αὐτῇ ὀλίγον δραματικὴ εἶναι [ἔξοχος].

(²) Ἡ Γαλλία μετὰ τὸν Γαλλογερμανικὸν πόλεμον καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Γ' Δημοκρατίας ἐπεδόθη μετὰ ζήλου εἰς τὴν μεταρρυθμίσει τῆς ἐκπαιδεύσεως. Κατόπιν μακρᾶς μελέτης τῶν ἀλλαχού κρατούντων ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας ἐξεπονήθη σύστημα ἄριστον, ὅπερ διὰ νομοθετικῶν καὶ διοικητικῶν μέτρων καθιερώθη. Τὸ σύστημα τοῦτο οὐκ εὐκόλως οὕτως πανταχοῦ εἰσέτι ἐπεβλήθη. Διότι ὁ καθολικὸς κληρὸς, εἰς χεῖρας τοῦ ὁποίου εἰρίσκατο μέχρι τότε ἡ ἐκπαίδευσις, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῶν μοναρχικῶν καμμάτων, ἀντέδρασεν, ὅσον ἠδύνατο, καὶ ἀντιθρᾷ ἀκόμη εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ λαϊκοῦ σχολείου. Ἐνίσταται καὶ συγκρούσεται αἰματηρὰ μετὰ τῶν ὀπαδῶν τῶν δύο σχολείων ἢ τῶν ὀπαδῶν τοῦ κληρικοῦ σχολείου καὶ τοῦ κράτους ἐγένοντο. Τὸ νέον σχολεῖον, τὸ λαϊ-

Ἔνεκα τούτου εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τριῶν ἔτων τοῦ διδασκαλείου νὰ διδωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς πολὺ ἰσχυρὰν ἠθικὴν παιδευσιν, ἀνεξάρτητον πάσης θρησκευτικῆς διδασκαλίας. Εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ἐν οὐδενὶ διδασκαλείῳ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐπέμδαισι εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν τῶν νέων καὶ τῶν νεκνίδων, Διευθύνται, Διευθύντριαι, καθηγῆται τοῦ διδασκαλείου εἶναι λίαν θρησκευτικοί, πλήρη δ' ἐλευθερία σκέψεως καὶ πράξεως εἰς πάντας ἀφίηται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ φρονώμεν ὅτι ἡ δογματικὴ πίστις εἶναι ὁδοπορικὸν ἐφόδιον ἐπαρκὲς καὶ ὀφείλομεν νὰ διδωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς πλοῦτον ἠθικοῦ βίου, ὅστις νὰ ζωογονῇ αὐτοὺς καὶ νὰ διδῇ εἰς τὸν βίον αὐτῶν ἱκανὸν βάθος καὶ ἂν εἴη ἡ δογματικὴ πίστις ἀπολείπη τὴν συνελδοῇ αὐτῶν.

Σημειώσατε ὅτι λέγομεν πίστιν δογματικὴν καὶ οὐχὶ πίστιν θρησκευτικὴν. Φρονοῦμεν δηλαδὴ ὅτι τὰ καθ' ἑκάστον δόγματα εἶναι διάλεκτοι μῆς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης, μητρὸς κοινῆς, ἀποτελοῦσας τὴν αἰωνίαν βάσιν πάσης θρησκείας, καὶ ὅτι τὴν δύναμιν τῶν δογματικῶν θρησκείων ἀποτελεῖ τὸ μεταφυσικὸν καὶ ἠθικὸν τοῦτο ἔδαφος.

Ἐξω τῶν δογματικῶν διδασκαλιῶν ἡ παρὰ ταύτας ὑπάρχει θέσις καὶ διὰ μίαν ἀγνήν καὶ καθαρὰν ἰεολογικὴν διδασκαλίαν, περιέχουσιν τὰς τελευταίας ἐκεῖνας ἀρχάς, ἐφ' ὧν πάντα τὰ δόγματα συμπίπτουσιν. Αἱ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι μετὰ πάθους διεξήγοντο κατὰ τὸ τέλος τοῦ XVIII αἰῶνος καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ XIX, καὶ αἱ ὁποῖαι ἀντέτασσον εἰς τὸν ἰεολογισμὸν τὸν ὀλισμὸν, δὲν ἔχουσι πλέον σήμερον κανένα λόγον. Αἱ πρόοδοι τῆς ψυχολογίας ἤγαγον τοὺς συγχρόνους φιλοσόφους νὰ ἐξηγῶσι τὴν ὕλην διὰ τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ μόνον ὑπάρχον, οὗ δυνάμεθα

κόν, θεωρηθῇ ὡς ὄργανον μορφώσεως δημοκρατικῶν, ἐν ᾧ τουναντίον τὸ κληρικὸν ὡς ὄργανον μορφώσεως μοναρχικῶν. Ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐσχημέρας ἐπισκοπῆς δημοκρατίας, ἔνεκα τῆς ἐξουθενήσεως τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ μάλιστα ἔνεκα αὐτοῦ τούτου τοῦ νέου συστήματος, πληρέστερα ἀνταποκρινόμενου πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν, τὰ κληρικὰ σχολεῖα ἐλαττοῦνται καὶ ἐντὸς ὀλίγου μέλλουσι νὰ ἐκλείψωσι καὶ τὰ ὀλίγα ἐναπομένοντα. Σ. Μ.

νά λαμβάνωμεν γνώσιν. Ὁ σημερινὸς δὲ ἰδεολογισμὸς οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸν ἐπιπόλαιον ἰδεολογισμὸν τῆς σχολῆς τοῦ Cousin (1), ὁ ὁποῖος ἦτο αὐτὸς σχεδὸν ὁ ἐλευθερόφρων προτε-
 σταντισμὸς, ἐξ οὗ ἡμῶς ἔλειπεν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ διδῇ εἰς αὐτὸν ἀξίαν πρακτικὴν, ἢ λατρεῖα.

Ὁ σημερινὸς ἰδεολογισμὸς εἶναι βαθὺς καὶ ἰδρυμένος ἀπορ-
 θήτως ἐπὶ βαθυτάτης ψυχολογικῆς ἀναλύσεως. Ἐπικυρωμένος
 δὲ ὑπὸ τῶν γενικῶν πορισμάτων τῶν σημερινῶν ἐπιστημῶν, αἱ
 ὁποῖαι διδάσκουσι τὴν μηδαιμότητα τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ ἐν τῷ
 ἀπείρῳ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, ὁ νέος ἰδεολογισμὸς τείνει νὰ
 ἐξαφανίσῃ ῥιζηδὸν τὸν ἐγωισμὸν καὶ τὴν ἀλαζονείαν.

Μόνη αὕτη ἡ ὑψηλότερα θρησκεία ἀνεξαρτήτως τῶν θρη-
 σκευτικῶν δογμάτων δίδει ἔννοιαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, μόνη
 αὕτη θεμελιώνει τὸ καθήκον, ὅπως ἐργαζώμεθα ὑπὲρ τῆς κοινῆς
 προόδου, μόνη αὕτη προσφέρει θρησκείαν εἰς τὰς θρησκευτικὰς
 ψυχάς, ὣν τὸ λογικὸν δὲν δύναται νὰ δεχθῇ πίστιν δογματικὴν.

Βαθμηδὸν δὲ τὰ πνεύματα ἐλευθερούμενα τῶν δογματικῶν
 περιορισμῶν καὶ δὴ καὶ τὰ πνεύματα τὰ καθειργμένα ἐν πίστει
 δογματικῇ μὲν, ἀλλὰ παραδεχομένη ἀνεξιθρησκείαν πηγάζουσιν
 ἐξ ἄληθους ταπεινοφροσύνης, ἐννοοῦσιν ὅτι ὁ παγκόσμιος θρησκευ-
 τικὸς δεσμὸς εἶναι ἡ ἐπιθυμία, ὅπως πραγματοποιήσωμεν τὴν ἀν-
 θρωπίνην ἀδελφότητα. Ἡ τελειότης πάσης θρησκείας μετρεῖται
 διὰ τῆς δυνάμεως, μεθ' ἧς ἐμπνέει εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτῆς τὸν
 σεβασμὸν τῶν δικαιωμάτων τῶν ταπεινῶν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ
 πλησίον. Καθόσον αἱ χριστιανικαὶ θρησκείαι προκαλοῦσι τάσεις
 φιλανθρωπίας καὶ αὐτοθυσίας, πᾶν πνεῦμα ἀμερόληπτον θὰ ἀνα-
 γνωρίξῃ ἐν αὐταῖς γονίμους συνεργάτας.

Ἀλλὰ «τὸ πνεῦμα, ὅπου θέλει, πνεῖ», ² διὰ τοῦτο δ' ὀφείλο-
 μεν νὰ τοποθετῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ἐπιπέδῳ ὑψηλότερῳ τῶν
 καθ' ἕκαστον δογμάτων καὶ μὴ ἐπιβάλλοντι εἰς τὸ λογικὸν καὶ
 εἰς τὴν μᾶλλον ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως μηδεμίαν θυ-
 σίαν. Πλησίον καί, δὲν φοβούμεθα νὰ εἰπώμεν, ὑπεράνω τῶν

(1) Γάλλος ἐκλεκτικὸς φιλόσοφος τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

(2) Ἰωάννης εὐαγγελιστὴς Γ'. Σ. Μ.

θηρσκειών, αἱ ὁποῖαι διακίρουσι τὰ πνεύματα, ὑπάρχει θέσις διὰ μίαν θηρσκειάν ἀληθῶς παγκόσμιον, ἀποδεκτὴν ὑπὸ πάντων τῶν σκεπτικῶν πνευμάτων καὶ περιλαμβάνουσιν τὰς ἰδιαιτέρας θηρσκειάς, ὡς τὸ γένος ἐμπεριέχει τὰ εἶδη.

Ἐλέγομεν ὅτι σήμερον πάντα τὰ φιλοσοφικὰ πνεύματα ἐκ συμφώνου δέχονται ὅτι ἡ βλῆ γίνεται ἐκ τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν συντεταγμένων ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τῷ χώρῳ κατὰ νόμους ἀμεταβλήτους. Ὁ χρόνος δὲ καὶ ὁ χώρος εἶναι μόνον ὅψεις τοῦ πνεύματος ἡμῶν. Τὸ σύμπαν ἐλόκληρον ἡρμηνεύθη διὰ τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ διὰ τῆς συνειδητῆς βουλήσεως. Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις καὶ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις δὲν ἐξηγοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν ἰδοὺ λοιπὸν ἡμεῖς ὀδηγούμενοι εἰς τὴν πηγὴν πασῶν τῶν θηρσκειῶν, εἰς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀκατάληπτος καὶ ἥς συμβολικὴ ἔκφρασις εἶναι αἱ σκέψεις ἡμῶν. Συλλογισμοὶ λίαν ἐπίμονοι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ ἀγνωστος αὕτη δύναμις ἐργάζεται διὰ τὴν δικαιοσύνην, ἀλλ' οἱ συλλογισμοὶ δὲν παρουσιάζουσιν ἀπόλυτον βεβαιότητά, διὰ τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ παρεμβάλῃ ἡ θηρσκειτικὴ πίστις, ὅπως θεμελιώσῃ τὸ καθήκον κατὰ τὸν ἡθικὸν νόμον μεταβάλλουσα τὴν ὑψηλὴν ταύτην πιθανότητα εἰς ἀλήθειαν ἐξ ὅλης καρδίας δεκτὴν καὶ τοσοῦτον καταμαγεύουσαν, ὥστε νὰ κυριεύῃ τὴν ἡμετέραν σκέψιν καὶ νὰ ζωογονῇ τὴν ἡμετέραν βούλησιν¹.

Ἐν τῇ πράξει ἡ θηρσκειτικὴ αὕτη ὁμολογία συνίσταται εἰς τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ζώου. Ἐκαστος ἐκλέγει ἐν ἐκ τῶν δύο, ἢ νὰ ἀγωνισθῇ ὅπως ἀναπτύξῃ ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς νοητικὰς καὶ ἡθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἢ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ Θεὸς ἐργάζεται τὸ κακὸν καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἐνστικτικῶν τοῦ

(¹) Εἶνε φανερόν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ πραγματοποιῶμεν ἐνταῦθα τὸ ζωτικὸν τοῦτο ζήτημα. Πιραπέμπομεν τοὺς διδασκαλοὺς, τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ μελετήσῃ τούτο, εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν *sur la Croyance*. Δύνανται ἐπωφελεῶς νὰ συμβουλευθῶσι περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἐν ὁρατῶν βιβλίῳ, *La religion basée sur la morale*, μετὰφρασις Hoffman, Paris 1891. Ἄς ἴδωσι πλὴν τούτων τὸ φυλλάδιον ἡμῶν *sur l' Education de la démocratie*, 1897.

κτήνους, τῆς μωρᾶς ἀλαζονείας, τοῦ περιωρισμένου ἐγωΐσμου, τῆς κτηνώδους βίας καὶ ἡδυπαθείας.

Διὰ μόνου τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἐξέλεξε νὰ εἶναι διδάσκαλος, ἔλυσε τὸ πρόωτιστον τοῦτο ζήτημα, διὰ δὲ τῆς παραδοχῆς τῆς μνημονευθείσης θρησκευτικῆς ὑποθέσεως ἔχει βᾶσιν ἰκανήν, ἐφ' ἧς νὰ θεμελιώσῃ στερεῶς τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ ζωὴν.

Ἰδοὺ ἡ ἀκριδὴς θέσις τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἐν τῇ ζωῇ. Δι' αὐτῆς πρόκειται νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ δύο θεμελιωδῶν ὑποθέσεων περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, νὰ παράσχωμεν ἐλευθέραν συναίνεσιν εἰς τὴν ἐτέραν ἐκ τούτων, ἣν πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναὶ διάνοιαι πασῶν τῶν τάξεων ἀποδεικνύουσιν ἀληθῆ, νὰ μεταβάλλωμεν τὴν ἀλήθειαν ταύτην εἰς ἡμετέραν ἀλήθειαν, εἰς πίστιν προσωπικὴν, ζῶσιν, εἰς κανόνα τῆς σκέψεως καὶ διαγωγῆς ἡμῶν, ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου θὰ εἶναι νὰ προσανατολίσωμεν τὴν ἡμετέραν κρίσιν καὶ βούλησιν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς θείας σκέψεως καὶ βουλήσεως.

Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προσανατολισμοῦ τούτου, ἐὰν ᾖ το δεδωμένον ἡμῖν νὰ πραγματοποιήσωμεν αὐτὸν τελείως, θὰ ᾖ το τοιοῦτον, ὥστε πᾶσαι αἱ σκέψεις καὶ πᾶσαι αἱ πράξεις ἡμῶν νὰ εἶναι σκέψεις καὶ πράξεις δικαιοσύνης καὶ ἀδελφότητος.

Οὔτε λοιπὸν ἡ μαθητρία, οὔτε ὁ μαθητὴς τοῦ Διδασκαλείου πρέπει νὰ ἀπελπίζωνται, ἐὰν αἱ δογματικαὶ αὐτῶν πεποιθήσεις κατάρρεωσι. Πολλὰ πνεύματα διηλθον ταχύτερον ἢ βραδύτερον διὰ ταύτης τῆς κρίσεως. Δι' ἐκεῖνα δ' ἐξ αὐτῶν, ὅσα κατὰ ταύτην δὲν ἐπηρεάσθησαν λελθότως ὑπὸ τοῦ ἀλόγου ζήλου, τοῦ ἐπιθυμοῦντος ν' ἀπορρίπτῃ πᾶν ἐμπόδιον, ἡ κρίσις αὕτη ἀπέβη ἀληθὴς καθαρμὸς τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν πίστεως ἀπηλλαγμένης εἰς τὸ ἐξῆς τῶν ἐμποδίων καὶ τῶν διαιρούντων δογματικῶν περιορισμῶν καὶ ὠδηγημένης ὀπίσω εἰς τὴν καθαρὰν μεταφυσικὴν καὶ ἡθικὴν αὐτῆς ὑπόστασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΩΣ ΜΟΡΦΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Νῦν οἱ διδάσκαλοι ὀφείλουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στρατῷ ἐν ἔτος. Τὸ ἔτος τοῦτο, ὅπερ διέρχονται ὑπὸ τὰς σημαίας, δύναται νὰ εἶναι πολὺ ὠφέλιμον εἰς τοὺς νέους, οἱ ὅποιοι προσέρχονται εἰς τὸ σύνταγμα ὡς μέλλοντες διδάσκαλοι ἔχοντες συνείδησιν τοῦ μεγαλείου τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν.

Διὰ τοὺς σκεπτικοὺς νέους ἡ εἰσοδος εἰς τὸ σύνταγμα ἔχει τι τὸ ἐπίσημον. Εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τῆς μηδαμινότητος τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς βουλῆσεως πρὸ τῆς πατρίδος. Εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῆς μηδαμινότητος τοῦ ἐγωΐσμοῦ ἡμῶν καὶ ἡ παραδοχὴ τῆς ἀληθείας, ὅτι δὲν ἔχομεν πραγματικὴν δύναμιν ἢ μόνον ὅταν μετὰ τῆς ἡμετέρας βουλῆσεως συνεργάζονται αἱ χιλιάδες τῶν βουλῆσεων τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν. Ὁ στρατὸς, καὶ διὰ μόνῃς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, εἶναι μέγα μάθημα ἀλληλεγγύης, ἀφ' οὗ ἡ μεμονωμένη προσπάθεια ἐν τῷ στρατῷ εἶναι ἀριδύλως ἀνευ ἐσχῶς.

Ἡ δὲ ὁμόθυμος ἀναγνώρισις ὑπὸ τε τῶν στρατιωτῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν μιᾶς ἀρχῆς ἀνωτέρας πάντων τῶν ἀτομικῶν ἐγωισμῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐκπηγάζουσα ἀποδοχὴ τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ἐκαστοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἐξευγενίζει καὶ τὰς ἐλαχίστας πράξεις τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς.

Ἡ θυσία τῆς ζωῆς ζητεῖται μόνον ἐν τῷ πολέμῳ. Ἀλλὰ πρέπει ἡ θυσία αὕτη νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὴν πατρίδα ἱκανὰς ὠφελείας. Θυσία ἀπολύτως ἀνωφελὴς θὰ ἦτο ἐγκλημα... Εἶναι ἀνάγκη πλὴν τούτου νὰ παρασκευάζωμεν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν νίκην. Οἱ ἀρχηγοὶ πρέπει νὰ προσπαθῶσιν, ὅπως ἀποδῶσιν ἔτι μᾶλλον πεπαιδευμένοι καὶ ἔτι μᾶλλον κύριοι ἑαυτῶν. Πεπαιδευμένοι, τοῦτο μὲν διότι ἀπαραίτητος εἰς αὐτοὺς εἶναι ἡ δεξιόδερκεια, ἣτις ὅμως ἐν πολλοῖς εἶναι ζήτημα πείρας, γνώσεων σταθερῶν καὶ ἐκτεταμένων, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουσι τὴν ταχίστην σύγκρισιν τῶν ληπτέων ἀποφάσεων ἐν τινι περιπτώσει· νῆφ, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐκπαίδευσις δίδει αὐτοπεποίθησιν κύριοι δὲ

ἐκπτῶν, διότι ἔχουσι πάντοτε ἀνάγκην ψυχραιμίας καὶ διότι ὀφείλουσι νὰ δίδωσι τὸ παράδειγμα τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς καταφρονήσεως τῶν κόπων καὶ τῶν ταλαιπωριῶν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς στρατιώτας, ὁ πρακτικὸς καὶ καθημερινὸς τύπος τοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ πειθαρχία. Ἡ πειθαρχία αὕτη δὲν περιλαμβάνει τὸν ἐκμηδενισμόν τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως, τοὺν αντήν, ὡς ἡ σκέψις τοῦ ἀληθοῦς ποιητοῦ κερδίζει ἐν δυνάμει καὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἀναγκαζομένη νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὴν τάξιν τῶν στίχων, οὕτως ἡ θέλησις τοῦ ἀληθοῦς στρατιώτου κερδίζει ἐν ἐνεργείᾳ, ὅταν κάμπτεται ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ὁ διδάσκαλος στρατιώτης, ὅστις ἐξευγενίζει τὰς ταπεινὰς ὑπηρεσίας τοῦ στρατιώτου, τὰς μᾶλλον ἐπιπόνους, προσηλῶν τὴν σκέψιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου πατριωτικοῦ καθήκοντος, θὰ εὐρίσκη εἰς ἐπίμετρον ἐν τῇ καθημερινῇ στρατιωτικῇ ζωῇ θαυμασίον μέσον μορφώσεως τῆς βουλῆσεως αὐτοῦ. Ὅπως δ' ἡ μόρφωσις αὕτη ἀποδῇ ὠφέλιμος, ἀρκεῖ εἰς αὐτὸν νὰ ἐννοῇ τὴν ἀνάγκην τῆς πειθαρχίας καὶ νὰ δέχεται προθύμως πάσας τὰς συνεπείας τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος.

Ἐν ᾧ ὁ κκεὶς στρατιώτης, δηλαδὴ ὁ περιωρισμένος, φίλος τῆς ἀνέσεως, δοῦλος τῆς εὐζωίας, τῆς ὀκνηρίας, τῆς ἡδουπαθείας, εὐρίσκει πανταχοῦ ἀφορμὴν νὰ μεμφμοιρῇ, ὁ διδάσκαλος στρατιώτης δέχεται μετὰ χαρᾶς τὴν ἀκαμπτον κανονικότητα τοῦ συντάγματος, τὴν ἀκρίθειαν καὶ ἐν ταῖς εὐτελεστάταις τῶν πράξεων. Ἡ πρωινὴ ἔγερσις εἶναι εὐκαιρία, ὅπως θαμᾶζῃ τὴν ῥαθυμίαν τοῦ σώματος καὶ κάμπτῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Διότι ἕκαστος, εἴτε ἐκτελεῖ τὸ καθήκον τοῦτο σκυθρωπάζων εἴτε μὴ, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐγείρεται καὶ ἡ ἀσκησις τῆς βουλῆσεως εἶναι ἐνταῦθα εὐκόλος, ἀφ' οὗ συνίσταται εἰς τοῦτο μόνον, νὰ ἐκτελῇ προθύμως καὶ εὐθύμως ἐκεῖνο, ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ ἀποφύγῃ. Πλὴν δὲ τοῦτου ἡ ἀπαιτουμένη αὐστηρὰ καθαριότης, ἡ ἐπιβαλλομένη ἀκρίθεια, εἶναι κτήσεις μεγάλης ἀξίας ἐν τῇ μορφώσει του. Ὁ κόπος τῶν πορειῶν καθιστᾷ τὸ σῶμα εὐλύγιστον, ἡ ἐτοιμότης καὶ ἡ ἀκρίθεια ἐν ταῖς ἀπαιτουμέναις κινήσεσιν ὑποχρεοῦσιν, ἵνα ἡ προσοχὴ εἶναι πάντοτε ἐν ἐξεγέρσει.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ μόρφωσις τῆς βουλῆσεως συνίσταται εἰς τοῦτο,

νὰ κυριαρχῶμεν τῆς βραδύτητος, τῆς μαλθακότητος, τῆς ἀκνηρίας τοῦ σώματος καὶ νὰ δυνάμεθα νὰ ἀντιτασσώμεθα εἰς τὰς ἐγωστικὰς διαθέσεις, τὸ ὄργιλον, τὴν ὑπερηφάνειαν, ὅπως οὕτως ὑποτάσσωμεν τὰς σκέψεις καὶ τὰς πράξεις ἡμῶν εἰς ὑψηλὴν τινα ἠθικὴν ἀρχήν, κατανοοῦμεν εὐκόλως ὅτι οὐδεμία ζωὴ δύναται νὰ συντελέσῃ τοσοῦτον εἰς τὴν μὀρφωσιν τῆς βουλῆσεως, ὅσον ἡ στρατιωτικὴ.

Ἐν συνόψει ὁ διδάσκαλος, ὁ ἔχων τὸ ἄμετρον πλεονέκτημα νὰ ὑπηρετῇ ἐν μόνον ἔτος καὶ μὴ καταπονούμενος ὑπὸ πειθαρχίας, ἐπιμηκνυομένης ἐπὶ τριετίαν, δύναται νὰ καρποῦται ἐκ τοῦ ἔτους τούτου πραγματικὰς μορφωτικὰς ὠφελείας. Θὰ συναίσθανθῇ, ἐνδομύχως τὸ μέγα συναίσθημα τῆς αὐταπαρνήσεως, τὸ ἐν τῷ στρατῷ ἐμπνεόμενον. Θὰ συναίσθανθῇ ἐν τῷ στρατῷ τὴν μηδαμινότητα τοῦ ἀτόμου, ὅντος ἐκτὸς τῆς ἀλληλεγγύης, θὰ μορφώσῃ τὴν ἐνεργητικότητα αὐτοῦ κυριαρχῶν τοῦ σώματός του καὶ μανθάνων νὰ ὑποτάσῃ τὰς ὁρέξεις του, τὰς ἐπιθυμίας του, τὰ ἐνστικτὰ του εἰς τὸν ὑπέρτερον νόμον τοῦ πατριωτισμοῦ. Θὰ εἶναι πάντοτε ἔτοιμος ἐπιστρέφων εἰς τὸ σχολεῖόν του νὰ ἀκολουθῇ τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἄρχειν ἐκυτοῦ καὶ νὰ ἀποδέχεται ἐν πάσαις ταῖς σκέψεσι καὶ ἐν πάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ τὴν κρατεράν πειθαρχίαν τοῦ καθήκοντος, ἥτις ἐκατονταπλασιάζει τὴν δύναμιν τῶν ἀτομικῶν προσπαθειῶν γιγνομένη αἰτία νὰ συνεργάζεται μετ' αὐτῶν ἡ προσπάθεια πασῶν τῶν ἐκλεκτῶν ψυχῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV.

ΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ.—ΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ

Ἡ φύσις τῶν σχέσεων τῶν βοηθῶν μετὰ τῶν διευθυντῶν καὶ τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων εἶναι μεγίστης σπουδαιότητος. Ἡ ἀκμὴ τοῦ σχολείου, ἡ καλὴ φήμῃ τῶν διδασκάλων καὶ ἡ εὐτυχία αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ ταύτης κατὰ μέγα μέρος.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πολὺ συχνὰ αἱ σχέσεις αὗται δὲν εἶναι αἱ προσήκουσαι. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ διευθύνται δὲν ἐκλέγουν τοὺς βοηθοὺς αὐτῶν καὶ τοῦτο εἶναι ἄριστον, διότι ἄλ-

λως ή θέσις τών βοηθών θά ήτο άγαν εξηρητημένη και εις τήν πλήρη διάκρισιν διαφωνιών, έστω και παροδικών. Άλλά συμβά- νει ένίοτε νά γεννάται ή συμπάθεια μετά δυσκολίας μεταξύ δύο διδασκάλων ή διδασκαλιστών, ους ό διορισμός υποχρεώνει νά ζώσι πλησίον άλλήλων επί έτη. Άλλά και έάν έτι οί διδάσκαλοι αϊ- σθάνονται συμπάθειαν πρός άλλήλους, δυνατόν είναι νά επισυμ- βαίνωσι ψυχρότητες. Και έν τώ μάλλον άρμονικώ οικώ δέν συμ- βαίνει νά καλύπτεται ό ουρανός υπό νεφών; Δέν δύναται τις λοιπόν νά ισχυρισθώ ότι ουδέμία ποτέ διαφωνία εκρήγγυται μεταξύ διδασκάλων του αύτου σχολείου. Και οί μάλλον άτάραχοι έχουσι ημέρας άδυναμίας, δυσθυμίας, υπερευσαισθησίας.

Έκείνο, τό όποιον ένδιαφέρει ήμās, είναι τοϋτο, νά μη είναι οί διδάσκαλοι μνησίκακοι, νά μη μεταβάλλωσιν εις διαρκή έχθραν τήν διαβατικήν φιλονικίαν.

Πρώτον ό διευθυντής ανάγκη νά συναισθάνεται καλώς τήν αλήθειαν, ότι πάσα έξουσία είναι μισητή άφ' έαυτής, έφ' όσον δέν είναι άλλο τι ή έξουσία, τουτέστι βία. Η έξουσία έν τή ελευ- θέρχ πολιτεία δέον νά είναι ή εκφρασις της δικαιοσύνης και πά- σαι αί εκδηλώσεις αύτης δέον νά έμπνέωνται υπό του ειλικρινούς σεβασμού της προσωπικότητος του άλλου.

"Οπερ δ' είναι αληθές περί πάσης έξουσίας γενικώς, όφείλει ιδίω νά ισχύη περί της έξουσίας, της άσκουμένης επί διδασκάλων υπό διδασκάλων. Ο διευθυντής πρέπει νά έπεμβαίνη μετά δεξιό- τητος, μετά λεπτότητος και νά προσέχη νά μη πληγώνη τήν εύ- λογον αξιοπρέπειαν του βοηθού του. Είναι τελείως άστοπον νά άπευθύνωμεν φόγους ενώπιον τών συναδέλφων του ή ενώπιον τών μαθητών του, έτι δέ νά άπευθύνωμεν βρειναι προσβολήν κατά του αξιώματος τών νέων διδασκάλων. Τά παιδιά συνήθως είναι λίαν δευδερκή, αισθάνονται δ' εύκόλως πόσον ταπεινωτικοί διά τόν διδάσκαλον είναι οί κατ' αύτό άπευθυνόμενοι ενώπιον αύτών ψό- γοι. Δι' ισχυρότερον δέ λόγον ό διευθυντής όφείλει νά μη άπο- τείνη παρατηρήσεις μετά τόνου έριστικού ή όργίλου. Η άγροικία προκαλεί τήν άγροικίαν και ή διέγερσις τών νεύρων τήν διέγερ- σιν τών νεύρων. Πολλάκις αί συγκρούσεις δέν έχουσι άλλην αίτίαν

ἢ τὴν ἑλλειψιν ἀταραξίας τοῦ ὀφείλοντος νὰ δίδῃ τὸ καλὸν παρὰδειγμα.

Ἄλλως ἡ νευρικότης, ὁ ὀργίλος τόνος εἶναι τὸ τεκμήριον χαρακτῆρος ἀσθενοῦς καὶ βουλήσεως δειλῆς. Ὡς οἱ δειλοὶ ἄδουσιν ἢ συρρίζουσι τὴν νύκτα ἐν τῇ ὁδῷ, ὥπως ἐνθαρρύνονται, οὕτω καὶ οἱ ἀσθενεῖς βουλήσεως ἄνθρωποι κραυγάζουσι πολλάκις, ὥπως δίδωσι τὴν ἀπατηλὴν ὥσιν τῆς ἐνεργείας, ἣτις λείπει ἀπ' αὐτῶν. Ὁ προεστάμενος, ὁ ἔχων δύναμιν ἐνεργείας καὶ ἀξίωμα, εἶναι ἥρεμος. Οὐδέποτε μισεῖ τὰ πρόσωπα. Βλέπει τὰ πράγματα ἀφ' ὑψηλοῦ καὶ ἡ πεῖρά του κατέστησεν αὐτὸν ἐπιεικῆ ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀδυναμίαις. Οἱ λόγοι του πρὸς τοὺτοις οὐδέποτε πληγώνουσι τοὺς ὑφισταμένους. Ἡ καλωσύνη του εἶναι ἐλλικρινῆς καὶ πᾶσαι αἱ συστάσεις αὐτοῦ ἔχουσιν ὡς σκοπὸν τὸ καλὸν τῆς ὑπηρεσίας. Ἀπευθύνεται εἰς τὸ λογικόν, εἰς τὴν καρδίαν ἐκείνου, ὅστις κακῶς προσηνέχθη. Καταφεύγει εἰς τὴν πειθῶν, διότι ἐπίσταται ὅτι ὁ βίαιος τρόπος παράγει ἢ στάσιν ἢ ὑποκρισίαν. Ἀποφεύγει νὰ καταστήσῃ τὴν ἀλήθειαν μισητήν, εἶναι εὐρύς καὶ ἀνεκτικός, προκειμένου περὶ μικρῶν πραγμάτων, καὶ στρέφει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν προσπάθειαν εἰς τὰ σπουδαῖα πράγματα. Δὲν εἶναι ὑπεροπτικός, οὐδὲ ὑπερήφανος καὶ προσπαθεῖ νὰ εἶναι γλυκύς καὶ φιλόανθρωπος.

Ἡ διευγωγὴ αὕτη δίδει πλεονα δύναμιν εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ διευθυντοῦ. Ὅταν εὐρίσκεται πρὸ βουλήσεως πείσμονος, ὀφείλει ἄνευ δισταγμοῦ νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὸν ἐπιθεωρητὴν τὴν κατάστασιν, ἀφ' οὗ παρήνευσεν ἐλλικρινῶς τὸν ὑφιστάμενον αὐτοῦ—καὶ οὐδέποτε ἡ διοίκησις θά ὀκνῇ νὰ λύῃ τὰς δυσκολίας.

Ἄλλ' εὐτυχῶς ἡ κακὴ βούλησις εἶναι σπανία παρὰ τοῖς νέοις διδασκάλοις καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ διευθυντοῦ συνήθως εἶναι καθήκοντα μετ' εὐφροσύνης ἐκπληρούμενα. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ βοηθοῦ, μετὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ ἐκπόνησιν σχεδίου τῆς χρήσεως τοῦ χρόνου, ὑπολείπεται εἰς τὸν διευθυντὴν νὰ ἐπισκέπεται μετὰ μεγάλου πνεύματος εὐνοίας τὴν τάξιν τοῦ πρωτοπείρου. Πολλάκις θά συνάπτῃ μετ' αὐτοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν συμβάντων τῆς ἡμέρας συνδιαλέξεις δι' ἀμφοτέρους καρποφόρους· διότι ὁ μὲν διευθυντὴς ὑποχρεωμένος νὰ σταθμίῃ καλῶς τὴν

σκέψιν αὐτοῦ, προκειμένου νὰ ἐκθέτῃ ταύτην, ὑποχρεωμένος νὰ σκέπτεται, ὥπως ἀπαλύνῃ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἐπὶ χιλίων περιπτώσεων ἀπροσδοκῆτων, θὰ τελειοποιῇται οὕτω καθ' ἑκάστην, ὁ δὲ πρωτόπαιρος τιθέμενος ἐν ἐμπιστοσύνῃ δὲν θὰ ὀκνήῃ νὰ προστρέχῃ εἰς τὰ φῶτά του ἐν πάσαις ταῖς δυσκόλοις περιστάσεσιν.

Ὁ διευθυντὴς θὰ δύναται πλὴν τούτου νὰ ἐξασκῇ ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ βοηθοῦ του. Πρὸς τοῦτο δ' ὅμως ἀπαιτεῖται μεγάλη δεξιότης, πρὸ παντὸς δ' εἶναι ἀπαραίτητον νὰ διδάσκῃ διὰ τὸν ἰδίον παρὰδείγματος. Ἐὰν ἡ διαγωγὴ βοηθοῦ τινος εἶναι φύσει τοιαύτη, ὥστε νὰ δλάπτῃ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ σχολείου, τότε προτιμότερον εἶναι ὁ διευθυντὴς νὰ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἐπιθεωρητὴν, ὅστις ἢ παρέμβουσις εἶναι μᾶλλον δραστήκη.

Ἀφ' οὗ δὲ ἐπεμείναμεν ἐπὶ τῶν κληρόνων τῶν διευθυντῶν πρὸς τοὺς βοηθοὺς αὐτῶν, εὐκόλον εἶναι νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ βοηθοῦ πρὸς τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ. Σχεδὸν δὲν ζητοῦσι παρὰ τῶν διευθυντῶν ἐκθέσεις γραπτὰς περὶ τῶν βοηθῶν αὐτῶν, διότι αἱ τοιαῦται ἀναφοραὶ δυσκόλως δύνανται νὰ εἶναι εἰλικρινεῖς. Ὁ διευθυντὴς ὀκνεῖ νὰ εἴπῃ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν περὶ νέου, τὸν ὁποῖον θὰ εἶναι ἴσως ὑποχρεωμένος ἐπὶ πολὺ νὰ ἐποπτεύῃ. Ἄλλως δέ, καὶ ἂν εἶναι θορραλέος καὶ εἰλικρινής, ὥς ἐκ τῆς στενῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ βοηθοῦ σχέσεως, ἀδυνατεῖ νὰ κρίνῃ αὐτὸν ἀπὸ περιωπῆς καὶ ὅλως ἀντικειμενικῶς, δι' ὃ δὴ καὶ εἶναι φόβος, μήπως ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ, ἢ προσωρισμένη νὰ μείνῃ ἐν τῷ ἄρχεῖν, στηρίζεται ἐπὶ προδικῶν ἐντυπώσεων.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁσάκις ὁ ἐπιθεωρητὴς περιοδεύῃ πρὸς ἐπιθεωρήσιν, ζητεῖ πληροφορίας λεπτομερεῖς παρὰ τοῦ διευθυντοῦ περὶ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ, χρησιμοποιοῖ δὲ τούτας πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἰδίας γνώμης ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἣν ἔχει πρὸς τὸν διευθυντὴν. Πολλάκις δ' αἱ σημειώσεις, αἱ κρατούμεναι περὶ τοῦ χαρκατήρος τοῦ βοηθοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωσιν ἄλλην πηγὴν ἢ τούτην. Δὲν δύνανται δ' αὐταί, ὡς ἐν παρὰδείγματι αἱ πληροφορίαι περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ βοηθοῦ, νὰ ἐξελέγχωνται ὑπὸ τῶν πληροφοριῶν, ἃς δίδουσιν ὁ δῆμαρχος, οἱ

ἀντιπρόσωποι τῶν καντονίων ⁽¹⁾ ἢ οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν. Ὁ κεντρικὸς ὅμως ἐπιθεωρητὴς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐξελέγῃ τὰς εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ βοηθοῦ ἀναφερομένης πληροφορίας τοῦ διευθυντοῦ διὰ τῶν σημειώσεων, τῶν γενομένων ἐν τῇ διδασκαλείᾳ, αἵτινες προέρχονται ἐκ παρατηρήσεων τριῶν ἐτῶν.

Τὸ συνηθέστερον ἐλάττωμα τοῦ βοηθοῦ εἶναι ἡ ἀφελὴς ἀλαζονεία. Αἰτίαι τῆς ἀλαζονείας εἶναι τὰ εἰκοσιν αὐτοῦ ἔτη, δηλαδὴ ἡ ἄλλειψις πείρας καὶ ἡ ῥοπή, ἣν ἔχουσιν οἱ νέοι νὰ σχηματίσωσι κρίσεις ἀποτόμους καὶ σφοδράς. Δὲν δύναται νὰ ὑποφέρει τὸ διευθύνεσθαι, ἐπειδὴ δ' ὁ διευθυντὴς ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ διευθύνειν τοὺς βοηθοὺς, συμβαίνει νὰ γεννῶνται συγκρούσεις. Ὁ διευθυντὴς πρέπει νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι ἡ νεανικὴ ἀλαζονεία εἶναι κατὰ βᾶθος ἔξοχον συναίσθημα, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ἐπιχειρῶμεν νὰ ἀφανίζωμεν, ἀλλὰ νὰ μεταμορφώσωμεν. Ὁ ἱκανὸς διευθυντὴς κατορθώνει, ὥστε ἡ ἀλαζονεία τοῦ βοηθοῦ νὰ μὴ ἐπιζητῇ χειροκροτήματα διὰ τὸ εὐλίγον, τοῦ ὁποίου εἶναι ἄξιος, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιώκῃ διαρκῶς πρόοδον. Ἡ ἀλαζονεία κεῖται πλησίον τῆς ἀμίλλης, ἥ δ' ἀμίλλα πολὺ πλησίον τοῦ συναισθήματος τοῦ καθηκόντος.

Ἄς μὴ τιτρώσκωμεν λοιπὸν τὸν ἀλαζόνα. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὁ καθημερινὸς μόχθος θὰ ἀναλάβωσι νὰ μειώσωσι τὰ ζωηρὰ χρώματα τῆς ψυχικῆς εἰκόνης τοῦ νεανίου ἡμῶν. Ἄς δεχώμεθα διὰ τοῦτο μετὰ φιλομειδοῦς ἀγαθότητος τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀλαζονείας καὶ ἃς περιμένωμεν τὸ πᾶν ἐκ τοῦ χρόνου, τοῦ λογικοῦ, τῶν δεδομένων ἐπικαίρων συμβουλῶν . . .

Τῇ ἀληθείᾳ δὲ αἱ συγκρούσεις ταχέως καταπαύουσιν, ὅταν οὐδεὶς ἔρχεται νὰ συνδουλίῃ τὴν ὀργὴν καὶ νὰ μεταβάλλῃ ταύτην εὐλίγον κατ'εὐλίγον εἰς διαρκὲς μῖτος. Συχνάκις ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι ἔργον τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι συνήθως εἶναι λίαν φίλαιοι καὶ αἱ ὁποῖαι

(1) Ἡ Γαλλία διαιρεῖται εἰς νομοῦς, ὧν ἕκαστος ὑποδιαιρεῖται εἰς ἐπαρχίας. Ἐκάστη δ' ἐπαρχία ὑποδιαιρεῖται εἰς καντόνια καὶ ταῦτα εἰς δήμους. Ὁ δήμαρχος μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καντονίου, διοριζομένων ὑπὸ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, ἀποτελοῦσι σχολικὴν ἐπιτροπείαν, ἥς ὁ κυριώτερος σκοπὸς εἶναι νὰ ἐπαγρυπνῇ καὶ ἐνθαρρύνῃ τὰς οἰκογενεῖς πρὸς ἀποστολὴν τῶν τέκνων τῶν εἰς τὰ σχολεῖα ὑποδεικνύουσα καὶ τὰς συναπειάς, αἵτινες προκύπτουσιν ἐκ τῆς παραβίασεως τοῦ νόμου περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως. Σ. Μ.

ἐμπαθείς οὕτως στεροῦνται εὐρύτητος πνεύματος καὶ ἀμεροληψίας. Ὅταν ὁ βοηθὸς εἶναι νυμφευμένος, ἡ σύζυγος αὐτοῦ ὑποφέρει πολὺ ἔνεκα τῆς ὑποκειμένης θέσεως τοῦ συζύγου αὐτῆς. Συχνάκις ζηλεῖται τὴν οἰκονομικὴν θέσιν τοῦ διευθυντοῦ, οὕτω δ' ὁ κρύφιος πόλεμος ἄρχεται. Οὐδὲν λυπηρότερον καὶ κωμικώτερον ἅμα ἢ νὰ βλέπῃ τις τὸν ἀλαζόνα ἡμῶν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν πιστεύοντα ὅτι ἐπλάσθη, ὅπως ἄρχῃ, υἱοθετοῦντα δ' εὐπειθῶς τὰς παιδικὰς μεμψιμοιρίας τῆς συζύγου του καὶ καθιστάμενον ὄργανον αὐτῆς.

Ὅταν τὰ μίση φθάσωσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὁ χωρισμὸς ἐπιβάλλεται, ἢ δ' ἀμείλικτος τῶν πραγμάτων δικαιοσύνη θὰ ἀναλάβῃ ἔσως καὶ τῇ κακεντρεχεῖ συμπτᾶξει τῆς διοικήσεως νὰ δώσῃ εἰς τὸν βοηθὸν ἡμῶν, γενόμενον διευθυντὴν, βοηθὸν ἐπίσης κακόν, ὡς ἦτο αὐτός, ἐξ οὗ θὰ ὑποφέρῃ ἀρκετὰ πρὸς ἐξίλασμον τὸν ἐν τῷ παρελθόντι ἁμαρτιῶν του.

Τὰς ἐμφυλίου ταῦτας διχονοίας δὲν πρέπει νὰ μανθάνῃ τὸ κοινὸν οὐδὲ οἱ μαθηταί, πᾶς δ' ἐπιθεωρητῆς οὐδέποτε θὰ ὀκνή νὰ τιμωρῇ αὐστηρῶς τὸν βοηθὸν ἢ τὴν βοηθόν, οἵτινες καταντῶσι νὰ μὴ χαίρειν τὸν διευθυντὴν ἢ τὴν διευθύντριαν αὐτῶν δημοσίᾳ ἢ ἐνώπιον τῶν μαθητῶν. Τὸ θέαμα διχονοίας, ἱκανὴς νὰ ὀθήσῃ διδασκάλους εἰς τοιαύτην λήθην τῶν καθηκόντων των, ἀσχεῖ ὀλεθρίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοὺς μαθητάς. Τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ σχολείου ὑποφέρει ἐκ τούτου.

Ἡ καθημερινὴ ἐπαφή, ἣν ἐπιβάλλει ἡ ὑπηρεσία εἰς τοὺς διδασκάλους καὶ τοὺς βοηθοὺς, εἶναι ἤδη ἱκανῶς ὀδυνηρὰ τιμωρία τῆς περιφρονήσεως τοῦ στοιχειώδους τούτου καθήκοντος αὐτῶν, διότι οὐδὲν εἶναι τόσον ἀλγεινόν, ὅσον ἡ συμβόσις ἀνθρώπων, ἐμφορουμένων ἀμοιβαίου μίσους καὶ συναίσθανομένων ὅτι παρέχουσι θέαμα βδελυρὸν καὶ γελοῖον εἰς τοὺς μαθητάς καὶ εἰς τοὺς γονεῖς. Οἱ αὐτοὶ στεροῦνται ἐπίσης τῆς χαρᾶς νὰ παρέχωσι πρὸς ἀλλήλους τὰς διαφόρους ἐκείνας μικρὰς ὑπηρεσίας, ὧν ἔχουσιν ἀνάγκην καθ' ἑκάστην οἱ συνυπηρετοῦντες.

Ἄλλ' ἡ τιμωρία αὕτη δὲν ἀρκεῖ, ἢ δὲ διοικήσεις, ἀφ' οὗ ἀφήσῃ τοὺς διχονοοῦντας ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον νὰ συνυπηρετώσιν, ἀπλούστατα, ἵνα διὰ τῆς συνυπηρεσίας ταύτης τιμωρήσῃ αὐτοὺς, ὀφείλει νὰ ἀπαγγεῖλῃ τὸ διαζύγιον καὶ νὰ πλῆξῃ τὸν ἔχοντα τὸ

μεγαλύτερον ἄδικον. Τὸ μῖσος προκαλεῖ, εἵπομεν, τὸ μῖσος, καὶ ἀφαιρεῖ πᾶσαν ὀρθὴν κρίσιν ἀπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀφήκαν ταῦτο νὰ αὐξηθῇ ἐντὸς αὐτῶν. Αἱ φυσικώτεραι πράξεις τοῦ ἀντιπάλου παρεξηγοῦνται. "Όταν ἐνεργῇται ἀνάκρισις, κατηγοροῦνται ἐκπέρωθεν ἄνευ συστολῆς, ἄνευ τιμότητος, ἄνευ πιθανότητος. Πολ- λάκις διὰ ταῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀλήθειαν. Συνηθέστατα ἀμφοτέρω οἱ διχονοοῦντες ἔχουν ἐξ ἴσου ἄδικον, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ἡ ἐνοχὴ τοῦ βοηθοῦ, ἀκριβῶς διότι εἶναι τοιοῦτος καὶ ὥφειλε νὰ πειθρχῇ, εἶναι μεγαλυτέρα, διὰ τοῦτο δ' οὗτος κατὰ κανόνα πρέπει νὰ τιμωρηθῇ.

Εἰς τὰ λυπηρὰ ταῦτα φαινόμενα προσήκει νὰ ἀντιπαραθέσω- μεν τὰς φιλόφρονας σχέσεις, τὰς ὑπαρχούσας ἐν τοῖς πλείστοις τῶν σχολείων μεταξὺ διευθυντῶν καὶ βοηθῶν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι δεικνύουσι πρὸς τὸν ἄμετον προϊστάμενον αὐτῶν τὴν ἐγκαρδιωτέραν συγκατάθεσιν καὶ τὸν εὐκρινέστερον σεβασμόν. Ἀπομακρύνου- σιν ἐκατέρωθεν τὰς εὐκαιρίας τῆς συγκρούσεως, ἐπιζητοῦσι νὰ παρέχωσι πρὸς ἀλλήλους ὑπηρεσίας, γινώσκουσιν ὅτι ἐργάζονται πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σχολείου καὶ τοῦ μεγάλου σκοποῦ τῆς ἐθνι- κῆς ἀγωγῆς. Ἐργάζονται μετὰ φαιδρότητος καὶ ἀγαπῶνται, διότι ἐκτιμῶνται. Τὰ σχολεῖα ταῦτα εἶναι ἡ χαρὰ τῶν ἐπιθεωρητῶν καὶ δὲν σημειοῦνται ἢ διὰ τῶν ἐπιτυχιῶν των. Καὶ ἐκ τῶν βο- ηθῶν τούτων τῶν σχολείων στρατολογοῦνται οἱ ἐξαιρετοὶ διευθυ- νταὶ τῆς αὔριον. Καὶ μεταξὺ τούτων τῶν διευθυντῶν, οἱ ὅποιοι ἐπέδειξαν τοιαῦτα προσόντα, ἐκλέγουσι τοὺς διδασκάλους, εἰς οὓς ἐμπιστεύονται τὰς σπουδαίας διευθύνσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ.—ΠΡΩΤΑΙ ΑΛΓΕΙΝΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ.

ΤΟ ΑΞΙΩΜΑ.—ΑΙ ΠΟΙΝΑΙ.

Ὁ νέος διδασκάλος περὶ τὴν 20 Σεπτεμβρίου λαμβάνει τὸν διορισμόν του (1). Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐναγκαλιζέται τοὺς γονεῖς

(1) Ὁ διορισμὸς τῶν διδασκάλων γίνεται ὑπὸ τοῦ νομάρχου τῇ προτάσει τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἀκαδημίης ἐκ καταλόγου, καταρτιζομένου ὑπὸ τοῦ νο-

του καὶ ἀπέρχεται εἰς τὴν θέσιν του λίαν μὲν υπερήφανος, διότι δὲν εἶναι πλέον βράρος τῶν οἰκείων, διότι κερδίζει τὰ πρὸς τὸ ζῆν, διότι εἶναι κύριος τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀνήσυχος ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τοῦ ἔργου.

Ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου παρουσίασεν αὐτὸν εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸ ἔργον του. ἀφῆνων αὐτὸν μόνον ἐνώπιον τριάκοντα παιδίων. Ἡ στιγμή αὕτη εἶναι κρίσιμος. Τὰ παιδιά ἐπικνέρονται ἐκ τῶν διακοπῶν, δὲν ἐπανελάθον εἰσέτι τὰς συνηθείας τῆς τάξεως καὶ τῆς προσοχῆς καὶ ὁ νεαρὸς διδάσκαλος διὰ πρώτην φοράν ἐννοεῖ πολὺ καλῶς ὅτι τὸ ἀξίωμα εἶναι εἰς αὐτὸν ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου. Δι' ἀστραπιαίως σκέψεως παριστάνει τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν λυπῶν, τῶν ἀπογοητεύσεων, τῶν ταπεινώσεων, τῶν δυσχερῶν συναισθημάτων, τὰ ὅποια εἶναι ὁ κλῆρος τῶν μὴ ἐχόντων ἀξίωμα διδασκάλων.

Ἡ πρώτη αὕτη ἐντύπωσις εἶναι ἀλγυνή, ἀλλ' ὁ διδάσκαλος δὲν ἔχει τὸν καιρὸν νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτήν. Πρέπει νὰ δράσῃ καὶ νὰ δράσῃ ἀμέσως.

Ἦδη οἱ μαθηταὶ ψιθυρίζουσιν, ἀντακοινοῦσι τὰς ἐντυπώσεις των καὶ ὁ θόρυβος βαίνει ἀξανάμενος. Αἰμψάνουσι πειρὰν ἀμέσως τοῦ νεήλυδος. Ἐκ τὴν στιγμήν ταύτην διὰ τοῦ συνόλου τοῦ σχήματός του, διὰ τοῦ τόνου του, ἐν γένει διὰ «τοῦ ἐγώ του» δὲν διδῇ εἰς τὰ παιδιά τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἔχουσι πρὸ αὐτῶν βούλησιν ἡρεμον, ἐνεργητικὴν καὶ κερταρικὴν, ἔκ τὰ παιδιά δὲν αἰσθανθῶσι πρὸς αὐτὸν σεβασμόν, παρασυρόμενα ἄνευ ἀντιστάσεως ὑπὸ τῆς μυστηριώδους ἐκείνης δυνάμεως, ἣ ὅποια πηγάζει ἐκ παντός

μαρτυρικοῦ συμβουλίου. Τὸ νομαρτυρικὸν συμβούλιον τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἔχον εὐρυτέραν δικαιοδοσίαν τῆς τῶν παρ' ἡμῖν ἐποπτικῶν συμβουλίων, ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ νομάρχου, τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἀκαδημίας, τεσσάρων νομαρτυρικῶν συμβούλων, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν συναδέλφων των, ἐκ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ διδασκαλείου τῶν ἀρρένων καὶ τῆς διευθυντρίας τοῦ διδασκαλείου τῶν θηλέων, ἐκ δύο δημοδιδασκάλων καὶ δύο διδασκαλισσῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν συναδέλφων των, καὶ δύο ἐπιθεωρητῶν (primaire) τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ ἐνάρξις τῶν μαθημάτων μετὰ διακοπὴν ἐξ ἐβδομάδων γίνεται τῇ 1 Σεπτεμβρίου. Σ. Μ.

υπερόχου προσώπου, ο νέος διδάσκαλος έχαθη. Θά ήτο προτιμότερον νά θραύη λίθους ἐν τῇ ὁδῷ ἢ νά αἰσχύνεται, διότι εἶναι τὸ παίγιον τριάκοντα παιδίων. Δὲν ὑπάρχουσι σχεδὸν ψυχικαὶ λύπαι μᾶλλον ταπεινωτικαὶ ἐκείνων, ἢ συναισθάνεται τις, ὅταν εἶναι ἡττημένος νά ὁμιλῇ πολλὰς ὥρας τῆς ἡμέρας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου καὶ τῆς γενικῆς ἀπροσεξίης καὶ νά αἰσθάνεται ἑαυτὸν μνηστριζόμενον ὑπὸ παιδίων. ἅτινα ἀτομικῶς μὲν εἶναι καλὰ καὶ φιλεὺςπλαγχνα, ἡνωμένα δ' ὅμως ἀποδεικνύουσιν αὐθάδειαν καὶ πραγματικὴν μοχθηρίαν.

Οὐδέποτε ἀναμνησκόμεθα ἄνευ ἄλλους καὶ αἰσχύους δυστυχοῦς ἐπιμελητοῦ, κκκῶς ἐνδεδυμένου καὶ νωθροῦ, ὅστις ἐξεργάγη τέλος εἰς λυγμοὺς ἡμέραν τινά, διότι πάντες οἱ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ εὗρισκόμενοι μαθηταὶ ἀνητύχουν. Δὲν ἠδύνατο νά ἀποκαταστήσῃ τὴν σιωπὴν καὶ ἀναμφιδόλως ἔδλεπεν ἑαυτὸν ἀπολούμενον καὶ ἄνευ πόρων. Τὴν στιγμὴν ταύτην πάντες οἱ μαθηταὶ κατελήφθησαν ὑπὸ εὐθυμίας, προσομοιᾶζούσης πρὸς παραφροσύνην, ἥτις θά διήρκει ἐπὶ μικρόν, ἂν μὴ ἡ εἴσοδος τοῦ διευθυντοῦ ἐπέφερεν ἀμέσως νεκρικὴν σιγὴν. Ἐκαστος ἡμῶν λαμβανόμενος κατὰ μέρος ἀνεγνώριζε τὴν σκληρότητα καὶ τὴν ἀπανθρώπιαν τῆς διαγωγῆς του, ἀλλὰ κακὴ τις ἀλαζονεία ὥθει ἕκαστον νά ὑπερβάλλῃ τὸν γείτονα εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς μοχθηρίας ταύτης, ἣν ἡμεῖς ἐξελαμβάνομεν ὡς ψυχικὸν σθένος, (!) καί, πρᾶγμα παράδοξον, ἡδυνάμεθα νά δικαιολογώμεν τὸ ἐναντίον τοῦ διδασκάλου μῖσος ἡμῶν διὰ τῶν ἀδίκων καὶ σχεδὸν πάντοτε ὑπερβολικῶν παιῶν, ἢς πολ- λάκις ἐν τῇ μανίᾳ του ἐπέβαλλεν ἡμῖν. Διότι οἱ ἄνευ ἀξιωματος

(!) Πῶς ἄλλως ἦτο δυνατόν νά γίνεταί, ὅταν πάντα ἡ ἡμετέρα κλασσικὴ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ σπουδὴ τῆς ἱστορίας, ὠθοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὸ νά θαυμάζωμεν τὸν ἥρωισμόν, τὴν γενναίωψυχίαν, τὰ ὅποια συνίστανται οὐχὶ ἐν τῇ αὐτοθυσίᾳ, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐν τῇ περιφρονήσει τῆς εὐαισθησίας τοῦ ἄλλου; Ποῦ νά μάθωμεν, ὅτι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀνδρεία, ἡ σπανιωτάτη, ἡ ὑψηλοτάτη, εἶναι ἡ ἀγαθότης; — Δὲν λέγομεν ἡ ἐπιτήδευσις εὐαισθησίας, ἀλλ' ἡ ἀγαθότης ἡ ἐνεργητικὴ, ἡ δραστηρία, ἡ ὑποθέτουσα ὅτι εἰμεθα κύριοι ἡμῶν αὐτῶν, ὅπερ εἶναι δυσκολώτερον ἢ νά βρασιλεύωμεν ὡς δεσπόται ἐπὶ τῶν ἄλλων. Διότι ὁ κύριος ἑαυτοῦ εἶναι ἱκανὸς νά περιστέλλῃ ἐν ἑαυτῷ τὰς ζωικάς παρορμήσεις τῆς ἀλτζονείας καὶ τῆς ὀξύθυμίας.

διδάσκαλοι αναγκάζονται νὰ υποκαθιστῶσιν εἰς τὰς σχέσεις τὰς ἐρειδομένας ἐπὶ τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ κυδερνήσιν πολιτικὴν. Κατακτῶσι νὰ κηρύττωσιν ἐν τῷ σχολείῳ τὸν στρατιωτικὸν νόμον καὶ νὰ κυβερνῶσι διὰ τοῦ τρόμου, νὰ ἐφαρμόζωσι δηλαδὴ σύστημα ἀξιοθρήνητον, ὅπερ ἀντικαθιστᾷ ἐν τῇ διαγωγῇ τῶν μαθητῶν πάντα τὰ ἐλατήρια τῆς τιμῆς διὰ τοῦ φόβου μὲν καὶ τῆς ὑποκρισίας, ἐφόσον ὁ διδάσκαλος εἶναι παρὼν, δι' ἀχαλινώτου δ' ἐλευθερίας ὑποτασσομένης εἰς τὰ ταπεινότερα τῶν ἐνστίκτων. ὅταν οὗτος εἶναι ἀπών.

Τὸ ζήτημα τοῦ ἀξιώματος πρέπει πρωτίστως νὰ προκαλῇ τὴν σπουδὴν παντὸς μεριμνῶντος περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως.

ὑπὸ τὸ **ἀξίωμα**, ἐλέγομεν ἀλλαχού, (1) πρέπει νὰ νοῶμεν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καθαρῶς ἠθικὴν, ἥ ὅποια εἶναι πάντα ἀντίθετος πρὸς τὸν δεσποτισμὸν. Οὗτος ἐμπεριέχει τὴν κτηνώδη, τὴν βδελυρὰν ἄρνησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἄλλου, ἐν ᾧ τὸ ἀξίωμα τουναντίον σέβεται τὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκείνων, ἐφ' ὧν ἐνεργεῖ. Τοῦτο στερεοῦται οὐχὶ ἔξωθεν διὰ τῆς ἰσχύος, ἀλλ' ἔσωθεν διὰ τῆς ἐκουσίας ὑποταγῆς.

Δὲν δίδουσι τὸ ἀξίωμα τὰ σωματικὰ χαρίσματα. Φωνὴ καθαρά καὶ ἡχηρά, λεκτικὸν εὐκλόην καὶ ἀφθονον, ὀφθαλμοὶ διαπεραστικοί, ὥραϊον πρόσωπον, κομψαὶ στάσεις, εὐγενὴς σεμνότης, τρόποι ἐλεύθεροι καὶ γενναῖοι, μεγάλη περιουσία, εἶναι σπουδαῖα προσόντα. Ἐν ταῦτοις δύναται τις νὰ κατέχῃ πάντα ταῦτα, ἀλλὰ νὰ μὴ ἔχῃ οὐδὲν ἀξίωμα. Δύναται τοῦναντίον νὰ ἔχῃ προικισθῇ κακῶς ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν καὶ ὁμῶς νὰ ἔχῃ ἀξίωμα ἀναμφισβήτητον. Ἐπίσης ἰσχυρὰ μνήμη, ζωντὰ φαντασία, ἀσφαλὲς κρίσις, μεγάλη εὐκολία εἰς ἀπαντήσεις δύνανται νὰ μὴ δίδουν τὸ ἀξίωμα. Προδῆλως πάντα ταῦτα τὰ φυσικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα συντελοῦν εἰς τὸ προνόμιον τοῦτο, ἀλλ' εἶναι μόνον συμπληρώματα. Ὁ Marivaux (2) διηγεῖται ἡμῖν τὴν ἱστορίαν γυναικὸς θαυμασίως ὥραίας, τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα πάντες ἀνεγνώριζον σαγγγεῦον καὶ ἦεν παραμορφωθείτα ὑπὸ τῆς εὐλογίας εὐρέθη δι-

(1) Payot, de la Croyance σ. 219—221.

(2) Γάλλος φιλόλογος τοῦ XVIII αἰῶνος. Σ. Μ.

ἦτο ἐν ζῳῳ. Τὸ ἀξίωμα οὐδόλως ὑπόκειται εἰς τοιαύτας διακυμάνσεις, διότι βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἐν ἡμῖν θεμελιώδους, ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος ἡμῶν. Τὸ ἀξίωμα γίνεται ἐξ ἀπαθείας, θάρρους, δεξιότητος, βουλήσεως σταθερᾶς καὶ πολλάκις ἐξ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ εἶδει εἰς πάντας τοὺς λόγους καὶ πάσας τὰς πράξεις, «οὐκ οἶδ' αὖτις», ὑπερκαθιστᾷ αὐτὰ ἀπρόσμαχα.

Καὶ ἰδοὺ ἡμεῖς πρὸ ἀληθείας, ἣν τείνουσι νὰ παραγνωρίσωσιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐποχῇ τῶν ἐρασιτεχνῶν, πρὸ τῆς ἀληθείας, ὅτι τὸ οὐσιώδες τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι ἡ ἰσχὺς τῆς βουλήσεως. «Οἱ πλείστοι τῶν πρώτης τάξεως σοφῶν, τῶν μεγάλων ἐφευρετῶν, εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον εὐπαιδευτοὶ ἢ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν... Ὁ ὅρος πάσης ἀνακαλύψεως εἶναι κυρίως πνευματικὴ ἐνέργεια ἀκαταπόνητος ἐν ὀρισμένῃ κατευθύνσει»⁽¹⁾. Τοῦτο, ὑπερκαθιστᾷ περὶ τοῦ σοφοῦ, ἀληθεύει ἐν μέλλοσι βαθμῇ περὶ τοῦ παιδαγωγοῦ. Ὅπως γίνῃ τις παιδαγωγός, πρέπει μὲν νὰ ἔχῃ καὶ πνεῦμα φωτεινὸν καὶ γνώσεις ἐπαρκεῖς, πρὸ παντὸς ὅμως πρέπει νὰ κέκτῃται βούλησιν λίαν σταθεράν, λίαν ἀτάραχον καὶ οὐχὶ σπασμωδικήν. Ἡ ἐκπαίδευσις δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν μηχανητοποίησιν μαλακῆς σιδηρᾶς ῥάβδου. Ὁ τεχνίτης περὶ καὶ πάλιν περὶ βραδέως τὸν μηχανήτην ἐπὶ τῆς μηχανητιστέας ῥάβδου πάντοτε κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ μυριάδες τῶν ρευμάτων, αἱ ὁπεῖτις ἡγαντιοῦντο πρὸς ἀλλήλας, προσανατολιζοῦνται πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν καὶ ἀντὶ νὰ ἐκμηδενίσωσιν ἀλλήλας διὰ τῆς ἐναντιότητος αὐτῶν συναρμόζονται, συμμίσγυνται παῖσαι ὁμοῦ εἰς δύναμιν σταθερᾶς κατευθύνσεως καὶ ἡ ῥάβδος, πρὸ μικροῦ οὐδετέρᾳ, ἐγένετο ἥδη μηχανήτης.

Καὶ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει οὐδεμίᾳ μεταμόρφωσις ἐπέρχεται ἀκαριαία. Δὲν ἐπιτυγχάνομεν ἀποτελέσματα τόσον ἐν τῇ καλλιέργειᾳ τοῦ πνεύματος, ὅσον καὶ ἐν τῇ μορφώσει τῆς βουλήσεως, ἢ κατὰ τὸν τρόπον τῆς μηχανητικῆς τῆς βραδείας καὶ ἐπιμόνου, ἣν ἐν ταῖς προκειμέναις περιπτώσεσι παράγει ἐπανειλημμένη καὶ πάν-

(1) Payot, Education de la volonté, εκδόσις 9η, σ. 261.

τοτε πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν χωροῦσα βούλησις τοῦ διδασκάλου.

Ὅσῳκίς εἰσέρχεται τις εἰς τινὰ τάξιν, αἰσθάνεται εὐθὺς χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ φόβος πλάνης, ἐὰν ὁ διδάσκαλος ἔχῃ βούλησιν ἀτάραχον καὶ ὑγιᾶ ἢ οὐ, δῆλα δὴ ἐὰν εἶναι παιδαγωγὸς ἢ οὐ. Τὸ πρῶτον ἐξωτερικὸν σημεῖον τῆς δυνάμεως τῆς βουλῆσεως εἶνε ἡ ἀταραξία, δῆλα δὴ ἡ κυριότης ἐκτοῦ. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος δὲν εἶναι κύριος ἐκτοῦ, τὸ πᾶν παροργίζει αὐτόν. Παραφέρεται καὶ μὲ τὰς παραφορὰς τοῦ οἱ μαθηταί, ἡρεμώτεροι, διασκεδάζουσι. Κραυγάζει, ἐνίοτε μάλιστα ὑβρίζει τὰ παιδία καὶ παρουσιάζει θέματα οὐχὶ ἀνθρώπου κυρίου ἐκτοῦ, ἀλλὰ παράφρονος, καταληφθέντος ὑπὸ προξυσμῶς μανίας. Τῷ ὄντι πᾶς προξυσμὸς ὀργῆς εἶναι προξυσμὸς μανίας. Παραξύνεται τὸ ζῶον, ὅταν ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις ἐκμηδενίζονται.

Παρὰ πᾶσι ταῖς ἀνθρώποις τοῖς μὴ ἐντελῶς ἰσορρόποις αἱ ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις παράγουσιν ἀντιδράσεις ἐξωγυκωμένας, οὐχὶ ἀναλόγους τῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦσιν αὐτάς. Πολλοὶ διδάσκαλοι εἶναι κακοὶ διδάσκαλοι, διότι δὲν εἶναι ἐντελῶς ἰσορροποὶ. Ἐὰν πῖεσῃ τις αὐτοὺς δι' ἐρωτήσεων, ὁμολογοῦσιν ὅτι εἶναι ὀλίγον νευρικοί! Ὀλίγον νευρικοί! Δηλαδὴ εὐερέθιστοι, ἄλλοτε μαλακοὶ καὶ ὑπερβολῇ, ἄλλοτε δύστροποι καὶ τιμωροῦντες ἀδίκως καὶ παραλόγως τὰ μᾶλλον μικρὰ σφάλματα. Ἀφῆνουσιν ἀτιμώρητον βαρβαρότητα τινὰ, γενομένην κατὰ τὸ διὰλειμμα, ἐν ψεύδος—καὶ τιμωροῦσιν ἐν τῇ τάξει παράδοξιν ἐντολῆς τινας ἀνεφαρμόστου.

Τὸ εὐερέθιστον τῶν διδασκάλων προξενεῖ ἐπὶ τῶν παιδίων ἀποτέλεσμα ἀξιοθρήνητον. Δὲν ἐννοοῦσιν ἡ τὰς ἀπλᾶς καὶ σαφεῖς ὁδηγίας. Ἐὰν, ὅπερ ἦτο ἐπιτετραμμένον χθές, ἀπαγορεύεται σήμερον καὶ τὰνᾶπαλιν, ἐὰν αἱ αὐταὶ πράξεις ἀφῆνῃσι τὸν διδάσκαλον μειδιῶντα εἰς τὰς ὁκτὼ καὶ ἐξεγείρῃσι τὴν ὀργὴν τοῦ εἰς τὰς δέκα, τὸ παιδίον δὲν ζητεῖ πλέον νὰ προσκατολισθῇ εἰς τὰς σχολικὰς διατάξεις. Πράττει, ὡς πράττομεν ἐνώπιον τοῦ καιροῦ τόσον ἀστάτου δι' ἡμᾶς, τοὺς ἀγνοοῦντας τοὺς νόμους τοῦ. Τὰς ἡμέρας τῆς βροχῆς ἀνοίγομεν τὰ ἀλεξιθερόχαι. Ὡς αὐτῶς τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ὁ διδάσκαλος εἶναι εὐμετάδελτος ἢ θυελλώδης, τὸ παι-

δίον όπλίζεται μέ άδιαφορίαν έναντίον τών διαταράξεων τών παρατηρουμένων έν τή ψυχολογική καταστάσει τοϋ διδασκάλου, ός οϋδέις δύναται νά προβλέπη, έκ τών προτέρων. Δέν είναι πλέον δυνατή ή έκπαίδευσις υπό τοιούτους όρους. Τό παιδίον έπανευρίσκει έν τῷ σχολείῳ τό άνακόλουθον, έπερ εύρίσκει σχεδόν πάντοτε έν τή οίκίᾳ, καί ύπακούει εις τόν καλόν νόμον τῆς φύσεως όδηγούμενον κατά πάσας τάς διευθύνσεις υπό τών ένστίκτων του καί κλυδωνιζόμενον υπό τών έξωτερικών συγκυριών.

Όση δυστυχία είναι εις τά παιδιά χωρίῳ τινός ή ύπαρξις διδασκαλίσσης ή διδασκάλου χαρακτήρος εύερεθίστου, τόση εύτυχία εις πάντας ή παρούσία έν τινι χωρίῳ άληθοϋς παιδαγωγοϋ.

Όταν ό διδάσκαλος συναισθάνεται τό έργον του καί έχη τήν σταθεράν άταραξίαν, τήν επιτρέπουσαν αὐτῷ νά έκτελῇ τοϋτο οϋχι σπασμωδικῶς, τά παιδιά τά έμπεπιστευμένα εις αὐτόν έννοοῦσι ποϋ τά όδηγεῖ. Η όδός είναι όλως εύθεῖα, άνευ καμπών. Υπό τήν διεύθυνσιν τοιούτου διδασκάλου τό παιδίον αἴρεται εις τήν ιδέα των μεγάλων νόμων τῆς φύσεως, των έκριζόντων πᾶσαν δεισιδαιμονίαν. Μανθάνει νά παρατηρῇ, νά γενικεύῃ ύγιῶς. Αποβαίνει προβλεπτικόν. Όταν πᾶσα εκδήλωσις άλαζονείας, φθόνου, έγωΐσμοϋ, άπιστίας κατόπιν κατασταλῇ καί τά συναισθήματα τῆς δικαιοσύνης, τῆς αγαθότητος, τῆς άλληλεγγύης ένισχυθῶσιν, αἱ ιδέαι καί ή ήθικότης τοϋ παιδίου καθαίρονται καί κατά τά πάντα ή εξ τῆς φοιτήσεως αὐτοϋ έν τῷ σχολείῳ ἔτη ή άκατάπαυστος ένέργεια τοϋ διδασκάλου αναπτύσσει ίκανῶς έν τῷ πνεύματι καί τῇ ήθικῇ φύσει τοϋ παιδίου τοσοϋτον έξαίρετα σπέρματα, ὥστε καί αἱ δυσμενεῖς περιστάσεις νά μή δύνανται νά έξαφανίσωσιν αὐτά έντελῶς. Τά σπέρματα ταϋτα θά άνοίξωσι τέλος, άν τó περιβάλλον εύνοῇ όλίγον τήν άνοιξιν αὐτῶν.

Ίνα δέ μή άναντιοῦται ό διδάσκαλος εις τήν άρμονικήν άνάπτυξιν των δυνάμεων τοϋ παιδίου, άπαραίτητον είναι, ὥπως μή κάμνη χρῆσιν των ποινῶν ή μετά έμφρονος δεξιότητος, θά είναι δέ χρεία νά μελετᾷ καλῶς ὅ,τι έγραψαν περί τούτου οἱ άριστοι παιδαγωγοί.

Η ποινή είναι τέλος πάντων λύπη επιβαλλομένη καί προσωρισμένη νά άγγέλλῃ εις τό παιδίον ὅτι δέν είναι έν τῷ καλῷ δρόμῳ.

Ἡ φύσις ἐπιβάλλει τὴν λύπην εἰς τὸ παιδίον, ὁσάκις τοῦτο καταφρονῇ τοὺς νόμους τῶν πραγμάτων. Ἐὰν πλησιάζῃ τὴν χεῖρα εἰς τὸ πῦρ, καίεται· ἔὰν δὲ προσκόπῃ εἰς τι ἀντικείμενον, πληγώνεται. Καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ τραχεῖαι αὐται νοθεύονται διδάσκουσιν αὐτὸ τάχιστα νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως.

Ἡ δὲ ὑπακοὴ αὕτη τοῦ παιδίου εἶναι πρόθυμος. Καὶ διατί; Διότι ὁ κολασμὸς εἶναι ἀναπόφευκτος. Τὸ παιδίον καίεται, ὁσάκις ἄπτεται σώματος θερμοῦ, καὶ οὐδέποτε συμβαίνει ἐξαίρεσις τούτου. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη σταθερότης ἐν τῇ κολασμῷ οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἐλπίδα ὑπεκφυγῆς αὐτοῦ.

Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἀκολουθῇ τὸ παράδειγμα, ὅπερ δίδεται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς φύσεως. Ὅφειλει νὰ περιστέλλῃ μετὰ σταθερότητος ἀμεταβλήτου πᾶσαν ἐκδήλωσιν ἀπιστίας, ἀγροικίας κλπ. Τὰ παιδιά θέον νὰ ἔχωσι τὴν βεβαιότητα ὅτι ἀναποφεύκτως ἡ τιμωρία θὰ ἀκολουθήσῃ ὀρισμέναις πράξεσι, ὡς τὸ ἄλλος ἀκολουθεῖ τὸ καῦμα. Ἐὰν ὁ κκὼν παραβαίνεται ἐνίοτε, τὸ παιδίον θὰ τείνῃ νὰ ἐπωφεληθῇ μίαν τῶν ἐξαιρέσεων τούτων.

Ἡ σταθερότης δὲν σημαίνει ἀπάθειαν. Ἡ φύσις εἶναι ἀπαθής. Διδάσκαλος ἀπαθής, τιμωρὼν ὡς αἱ φυσικαὶ δυνάμεις, δικαίως θὰ ἦτο μυσσρός. Ὅταν ἀγαπῶμεν τὰ παιδιά, ὑποφέρομεν ἐκ τῶν σφαλμάτων αὐτῶν, ἀλλὰ κατὰ βάθος δικαιολογοῦμεν ταῦτα, διότι ἐννοοῦμεν αὐτά. Ἐὰν τιμωρῶμεν, ἔχομεν τὴν συναίσθησιν ὅτι τὰ ζωνηρὰ πάθη τοῦ παιδίου, ἡ ἀδυναμία τῆς σκέψεως αὐτοῦ, τῆς προνοίας περὶ τοῦ μέλλοντος, ἡ ἡλικία καθόλου αὐτοῦ εἶναι περιστάσεις ἐλαφρυντικαὶ καὶ ὅτι διὰ τοῦτο πᾶσα τιμωρία ἐν τέλει, ἔὰν ἐξετάζωμεν αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ παρόντος, εἶναι ἀδικος. Καὶ ἰδοὺ διατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξορίσωμεν τὴν λέξιν ταύτην ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ σχολείου. Τὸ τιμωρεῖν υποθέτει ἀδίκημα καὶ γίγνεται πρὸς ἐκδίκησιν, ἐν ᾧ ἐν τῇ σχολείῳ ἡ τιμωρία εἶναι ζήτημα μόνον βελτιώσεως. Ὁ διδάσκαλος ἐπιβάλλει μίαν λύπην, διότι ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους εἰς τὸ μέλλον ἔχει τὸ καθήκον νὰ παρασκευάζῃ ἐν τῇ παιδίῳ τὸν ὑπεύθυνον ἄνθρωπον τῆς αὔριον. Εἶναι εὐθυντήρ, δὲν εἶναι δικαστής, οὐδεμία δὲ διὰ τοῦτο τιμωρία δύναται νὰ ἀφήνῃ αὐτὸν ἀδιάφορον. Ὅς αἰσθάνεται λοιπὸν τὸ παιδίον ὅτι ὁ διδάσκαλός του εἶναι

τεθλιμμένοι, διότι τιμωρεῖ αὐτό, ἀλλ' ἀποφασισμένος νὰ κολάζῃ πάντοτε ἄνευ ἀδυναμίας τὰ κολάσιμα.

Ἐν τούτοις νομίζω ὅτι οἱ παιδαγωγοὶ οὐδέποτε ὑπετύπωσαν ἡμῖν τελείως τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὀφείλομεν νὰ τιμωρῶμεν. Παρὰ τοῖς μεγίστοις τούτων ἡ ποινὴ διασφίξει τι τοῦ νόμου τῆς ἀνταποδόσεως, ὃ δὲ Spencer¹ ἤλθε τέλος νὰ συγχύσῃ τὰς ἰδέας ἐξομοιωῶν ψευδῶς τὴν τιμωρίαν πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, οἱ ὅποιοι συγκροτοῦσιν ἐν ἀπαθὲς σύστημα ἐκπαιδεύσεως.

Δὲν πρέπει δὲ ν' ἀπαιτῶμεν παρὰ τῆς ποινῆς ἢ ὅ,τι αὕτη δύναται νὰ δίδῃ. Οὐσα ἐπιβαλλομένη λύπη ἔχει τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἠθικὰ ἐπακόλουθα τῆς λύπης. Προκαλεῖ, ὡς πᾶσα λύπη, κατὰπτωσιν. Ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐνδείκνυται λοιπὸν ὁσάκις πρόκειται νὰ περιστέλλωμεν ὀρέξεις, κλίσεις. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐνεργεῖ ἢ ἄφ' οὗ ἐπράχθη ἡ κακὴ πράξις, τιμωροῦντες τὸ παιδίον ζητοῦμεν νὰ παραγάγωμεν διὰ τὸ μέλλον τὸν φόβον τῆς τιμωρίας. Διὰ τοῦ ταπεινωτικοῦ τούτου φόβου θὰ ἀναγκάζωμεν τὸ παιδίον νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀστυνομικὴν τρόπον τινὰ ἐπιτήρησιν τῶν κακῶν αὐτοῦ ἐμπνεύσεων. Ὁ φόβος γυμνάζει τὴν βούλησιν τοῦ παιδίου. Οὗτος περιστέλλει τὴν τάσιν αὐτοῦ νὰ πράττῃ ἄνευ σκέψεως. Οὗτος συστέλλει τὰς βιαιότητας, τὰς αἰφνιδίας ὀργὰς αὐτοῦ, οὗτος χαλιναγωγεῖ τὴν ἀλαζανείαν του. Οὗτος ὑπομινῆσκει τὴν ἰδέαν τῆς τιμωρίας. Ταῦτα ὅμως πάντα θὰ ἔχωσιν ἀξίαν φυσικὰ ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι διδασκαλίᾳ ἠθικῇ θὰ ἐπενεργῇ συγχρόνως οὕτως, ὥστε τὸ παιδίον νὰ ἐγνοῇ ἐντελῶς, διατὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνυψωθῇ ἐκ τῆς ζωώδους καταστάσεως καὶ τοῦ ἔλως κτηνώδους ἐγωισμοῦ τῆς πρώτης ἡλικίας εἰς ἰδέας καὶ εἰς συναισθήματα ἀνθρώπινα. Διότι, ἐὰν ἡ συνειδήσις τοῦ παιδίου δὲν φωτίζεται, ἐὰν τὸ λογικὸν τοῦ παιδίου δὲν εἶναι ὁ σύμμαχος τοῦ διδασκάλου κατὰ τῶν κατωτέρων ἐνστίκτων, ὁ φόβος τῆς τιμωρίας οὐδεμίαν βελτίωσιν παράγει ἐν τῇ βουλήσει τοῦ παιδίου. Οὗτος ἐπιτυγχάνει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς καλῆς θελήσεως. Καθιστᾷ τὸ παιδίον κρυψίνου, ὑποκριτὴν καὶ ψεύστην.

Βεβαίως ὁ διδάσκαλος, ἐὰν δὲν θύνηται νὰ ἐπιτυγχάνῃ ἄλλο

(¹) Ἀγγλὸς φιλόσοφος τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

τι, ὀφείλει ν' ἀπαιτῇ ἀντὶ πάσης θυσίας τὴν ἐξωτερικὴν τάξιν, ὅπερ ὅμως ἐνδιαφέρει, τοῦτο εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ τάξις, ἡ ἀγαθὴ βούλησις τοῦ παιδίου.

Εἰς τῶν μεγάλων κινδύνων τῆς ποινῆς εἶναι ὁ ἐξῆς: Ἀντὶ νὰ κεντρίξῃ τὴν λογικὴν βούλησιν, παράγει τὸν δουρικὸν φόβον, τὸν ἀνάνδρον φόβον τῆς βίης ἢ τοῦ πόνου ἢ τὴν ἐπανάστασιν συνειδήσεως περιωρισμένης, ἥτις εὐρίσκει ἐξαίσια τὰ ταπεινότερα ἔνστικτα αὐτῆς καὶ ἡ ὁποία δὲν στέργει οὐδὲ ἀγαπᾷ ἰδανικὸν ὑψηλότερας ζωῆς. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὀφείλει, πρὶν ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴν, νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῆς. Δέον νὰ προσπαθῇ νὰ ἐπιτυχάνῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν συναίνεσιν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λογικοῦ τοῦ παιδίου καὶ νὰ ἐνεργῇ οὕτως, ὥστε ὁ φόβος τῆς τιμωρίας νὰ εἶναι μόνον βοήθεια ἐξωτερικὴ δανειζομένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου εἰς τὴν νεαρὰν βούλησιν τὴν ἄσφατον ἀκόμη, εἰς τὸ λογικὸν τὸ ἀρτιγενές, τὸ ταχέως ἐπισκοτιζόμενον καὶ ὑπὸ τῶν μικρῶν παθῶν.

Ἐὰν ἡ ποινὴ δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ βοήθεια προσφερομένη ἐξωθεν εἰς τὴν ἀρτιγενῆ βούλησιν τοῦ μαθητοῦ, ἐὰν ὁ φόβος δὲν εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἐπικουρικὴ δύναμις προσφερομένη εἰς τὸ παιδίον, ᾗδη διεξάγον καθ' ἑαυτοῦ πόλεμον, ἀλλ' ἀνίσχυρον νὰ ἐξασφαλίσῃ μὲ μόνας τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις τὸν θρίαμβον τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἐναντίον τῆς ἀλαζονείας του, τοῦ ἐγωισμοῦ του, τῆς ὀκνηρίας του, τῆς ὀργῆς του κλπ., ἐὰν ὁ φόβος δὲν εἶναι τοῦτο, τότε οὗτος εἶναι ἀπλούστατα αἰσθημα ταπεινὸν προστιθέμενον εἰς τὰ λοιπὰ ταπεινὰ αἰσθήματα.

Ἄς λάθωμεν ὡς παράδειγμα τὴν ὀκνηρίαν. Νομίζετε ὅτι θὰ καταστήσετε τὸν μαθητὴν φιλόπονον τιμωροῦντες αὐτόν; Ἀλλὰ τότε οἱ κακοὶ μαθηταί, οἱ μᾶλλον τιμωρούμενοι, ὧφειλον μετ' ὀλίγον νὰ βελτιωθῶσι. Διὰ τί συνήθως μένουσι κακοί; Διότι συνήθως τιμωροῦσιν αὐτοὺς πολὺ κακῶς. Ἐὰν μαθητῆς τις δὲν θέλῃ νὰ ἐργάζεται, τιμωροῦντες αὐτόν θὰ ἐπιτύχετε παρὰ τούτου οὐχὶ ἐργασίαν, ἀλλ' ἀγγαρείαν, δηλαδὴ πάντα τὰ φαινόμενα τῆς ἐργασίας, ἀλλ' οὐχὶ ἐργασίαν. Θὰ ἐπιτύχετε σελίδας ἀμέμπτους, ἐν ἀνάγκῃ τὰ μαθήματα θὰ εἶναι μαθημένα, συχνότερον ἀκόμη ὁ μαθητῆς θὰ προσπαθῇ νὰ ἀντιγράψῃ, νὰ προστρέχῃ εἰς βοήθη-

ματα. Θὰ μάθῃ νὰ ἀπατᾷ, νὰ ψεύδεται, — ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν νὰ ἐπιτύχωμεν διὰ τῆς βίας τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, δηλαδὴ τὰς γονίμους προσπαθείας προσοχῆς ζητούσης νὰ ἐμβαθύνῃ, θελήσεως ἀγαπώσης ἢ ἀγωνιζομένης νὰ ἀγαπήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῶν σπουδῶν αὐτῆς. Τοῦτο εἶναι ἐργασία καὶ ἄνευ τούτου, ἄνευ τῆς κατευθύνσεως τῆς βουλήσεως, δὲν εἶναι δυνατὰ πρόοδοι. Τὸ λοιπὸν εἶναι ἀγγარεῖα, βεδισμένη τάσις προσοχῆς μαλθακῆς, μνημῆς ἡμιανοιγομένης, βουλήσεως ναυτιώσης.

Ὅταν ἔχωμεν νὰ ἀγωνισθῶμεν ἐναντίον τῆς ὀκνηρίας παιδίου τινός, πρὶν τιμωρήσωμεν αὐτό, ἄς πιστεύωμεν ὅτι εἶναι ἀνάγκη, νὰ ἀφυπνίζωμεν τὴν κοιμωμένην βούλησιν αὐτοῦ, νὰ ἐξεγείρωμεν τὴν φαντασίαν τούτου. Ἄς πειρώμεθα νὰ διεγείρωμεν τὴν ἄμιλλαν. Ἄς συγχαιρώμεν αὐτῷ ἐπὶ τῇ ὀλίγῃ πρὸς ἐργασίαν βουλήσει, ὅπως αὐξάνωμεν διὰ τούτου τὴν συγχρότητα καὶ τὴν διάρκειαν. Ἄς δεικνύωμεν εἰς τοῦτο ὅτι ἡ ἐργασία καθιστᾷ ἡμῖν δυνατὴν τὴν ἐπὶ τῆς φύσεως κυριαρχίαν καὶ ἄς ὑποχρεώμεν αὐτὸ νὰ εὐρίσκη παραδείγματα τούτου ἀκριδῆ, ἐναργῆ. Ἄς προκαλῶμεν τοῦτο διὰ τῶν ἡμετέρων ἐρωτήσεων νὰ διαγιγνώσκῃ πόσον τὸ ἀπαίδευτον παιδίον εἶναι κατώτερον τοῦ πεπαιδευμένου, πόσον ἀνικανώτερον εἶναι νὰ ἀπαλλάσσεται τῶν δυσχερειῶν τοῦ βίου. Ἄς προσπαθῶμεν νὰ ἐξεγείρωμεν τὴν περιέργειαν, νὰ προκαλῶμεν τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ. Ἄς κατοπτρεύωμεν τὰς καλὰς αὐτοῦ τάσεις καὶ ἄς ὠφελώμεθα ἐκ τούτων «ὥς ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ Θεοῦ (¹)».

Ἄφ' ἧς στιγμῆς προεκαλέσμεν παρὰ τῷ παιδίῳ ψυχικὴν τάσιν, ἐπετύχομεν δ' ὅπως ἐννοήσῃ ὅτι, ἐὰν τιμωρῶμεν αὐτὸ ἐνίοτε, τοῦτο πράττομεν, ὅπως ἐρχώμεθα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν κτηνωδῶν ἐνστίκτων του, τὰ ὅποια εἶναι εἰς αὐτὸ ἐχθρά, ἔχομεν ἐπιτελέσει μέγα βῆμα. Διότι, ὅπως καταπαύωμεν ἐντελῶς παροξυσμὸν τινα ἀγροικίας ἢ ἐγωισμοῦ, ἀνάγκη πάντοτε νὰ κατακτῶμεν τὸ λογικὸν τοῦ παιδίου, νὰ διδάσκωμεν αὐτὸ νὰ ἐννοῇ τὰ αἷτια τῆς τιμωρίας καὶ νὰ ἐκθέτῃ ταῦτα ἐκ νέου πολλάκις.

Ἡ μέθοδος αὕτη τροποποιεῖ βαθέως τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τοῦ τιμωρουμένου μαθητοῦ. Ἐὰν πᾶσα ἡ τάξις δὲν ἔχῃ

(¹) Leibnitz (Λαϊβνίτιος) μέγας Γερμανὸς σοφὸς 1646—1716. Σ. Μ.

ζωηρότατον τὸ συναίσθημα, ὅτι τιμωροῦμεν, ὅπως ἔλθωμεν εἰς βοήθειαν τῆς ἀσάτου βουλήσεως συμμαθητοῦ τινος, ἐκπεσόντος προσκαίρως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας του καὶ καταπιεζομένου ὑπὸ τῶν ταπεινῶν ἐνστίκτων του, ὁ τιμωρούμενος μαθητὴς ἀποθαίνει δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς συμμαθητὰς αὐτοῦ θῦμα.

Δὲν πρόκειται πλέον ἐν τῷ τοιοῦτῳ σχολείῳ ἢ περὶ πάλης μεταξὺ τοῦ διδασκάλου, ἀντιπροσωπεύοντος τὴν ἰσχύν, τὴν ἀπόλυτον δύναμιν, καὶ τῶν μαθητῶν, ἀγωνιζομένων νὰ κατακτήσωσι νόμιμον ἐλευθερίαν. Οἰκτιρομένον τὸν διδάσκαλον, ὅστις καταλείπει εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀγωνίζεται ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὅτι ὑπερασπίζει τὰ ἀξιώματά του, ἀντὶ νὰ ἐμδάλλῃ εἰς αὐτοὺς σαφῆ τὴν ἰδέαν, ὅτι ἀμύνεται ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τῶν ἀληθινῶν ἐχθρῶν των, οἵτινες ἔχουσι κατασκηνώσει ἐν αὐτοῖς τοῦτοις! Θὰ ᾔτο σκληρόν νὰ ψέξωμεν τὸν δυστυχῆ διδάσκαλον ἢ τὴν διδασκάλισαν παλαίοντας μετὰ τῶν παιδίων τοῦ σχολείου των καὶ μὴ δυναμένους νὰ κερδίωσι τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν συμμαχίαν ἐκάστου ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ κοινοῦ ἔργου. Ἐν τῇ ἀνίσῳ ταύτῃ πάλῃ ὁ διδάσκαλος ἐξηντλεῖται, τραχύνεται, ἀποστρέφεται τὸ ἔργον του. Ποῖα ἔκπτωσις καὶ πόσαι ἀθλιότητες ἂνευ παρηγοριῶν δυνατῶν!

Πρέπει λοιπὸν ὁ διδάσκαλος νὰ παρέχῃ εἰς πάντας τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐν τῷ σχολείῳ ἀντιπροσωπεύει ὑψηλότερόν τι ἢ ἑαυτόν, ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὴν Πατρίδα καὶ ἱερώτερόν τι ἔτι. τὸ Καθῆκον, ἐν πάλῃ κατὰ τῆς κτηνωδίας ὑπὸ πάσης αὐτῆς τῆς μορφῆς. Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἔχει ταύτην τὴν ἀξίαν. Πρόδηλον δ' εἶναι ὅτι δὲν θὰ νομίζωσιν αὐτὸν σοδερὸν, ἐὰν δὲν εἶδῃ ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα τῆς ἐργασίας, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI.

ΠΡΟΣΟΝΤΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ.

ΑΓΑΠΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.— ΑΤΑΡΕΞΙΑ.

Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὰ παῖδια, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ζῇ. Τὰ κοράσια εἶναι γενικῶς καθαρώτερα τῶν ἀρρένων, γλυκύτερα καὶ φιλοφρονέστερα. Τὰ ἄρρενα εἶναι βρύτερα, ἀγροικότερα. Τὰ παῖδια πολλάκις ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀγνοίαν τῆς κα-

θαριότητος, τῆς κοσμιότητος. Τὰ ἐνδύματα αὐτῶν εἶναι ἐν ἀταξίᾳ ἢ ἐσχισμένα, οὐδεμίαν δ' ἔχουσιν ἰδέαν τῆς τάξεως. Τρώουσι ἐν πάσῃ ὥρᾳ, οὐδεμίαν δ' ἔχουσι φροντίδα περὶ αὐτῶν. Ἄλλ' εἶναι συνήθως ῥωμαλέα, καί, ἐφ' ὅσον δὲν καταπιέζονται, εὐάγωγα.

Πολὺ ὀλίγα πρόσωπα παιδίων δὲν παρουσιάζουσιν οὐδὲν χαρακτηριστικὸν ὠραιότητος. Εὐκόλον ἄλλως ν' ἀπαιτῶμεν τὴν θαριότητα καὶ νὰ ἐπιτυγχάνωμεν αὐτήν, πλύνοντες διὰ σάπωνος καλῶς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πρόσωπά τινα καὶ ἐνεργοῦντες ἐκάστην πρῶϊαν ἐπιθεώρησιν τῶν χειρῶν καὶ τοῦ λαμποῦ. Ζητήσατε μεταξὺ τῶν μικρῶν τούτων καθαρῶν προσώπων φυσιογνωμίαν οὐδὲν ἔχουσαν θέλγητρον καὶ οὐδεμίαν θὰ εὑρετε. Πάντα ἔχουσιν ὠραιότητά τινα, ἂν μὴ τινα ἄλλην, τοῦλάχιστον τὴν τῆς βαθείας καθαρότητος τοῦ βλέμματος⁽¹⁾.

Ἄλλὰ πᾶν παιδίον, καὶ πραγματικῶς ἄσχημον ἂν εἶναι τὴν ὄψιν, ἐξακολουθεῖ πάντοτε ὃν ἀνθρώπινον πλάσμα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς διαπλάσεως καὶ ὡς τοιοῦτον εἶναι ἄξιον εἰλικρινοῦς καὶ βαθέος σεβασμοῦ. Καὶ ἐὰν παραλίπωμεν τὸν ὄντως ἱερὸν χαρακτήρα τοῦ παιδίου, μένει ἀληθὲς ὅτι τὸ φίλτρον τοῦ διδασκάλου εὐρίσκει πάντοτε ἐν αὐτῷ προσόν τι νὰ ἀγαπήσῃ. Ἐλλείπει παιδρότητας καὶ ὠραιότητος ὑπάρχουσι τὰ προσόντα τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας. Αἱ διδασκάλισσι καὶ οἱ διδάσκαλοι δεόν ἐπὶ τέλους νὰ ἀγαπῶσι πάντας τοὺς μαθητὰς αὐτῶν διὰ προσοχῆς μεροληπτικῆς πρὸς τὰ προσόντα αὐτῶν τὰ ἀγαπητά. Συμδαίνει ἐνταῦθα ὅτι ἐν τῷ γάμῳ. Οὐδεὶς εἶναι τέλειος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ... Ἐὰν ὁ σύζυγος καὶ ἡ σύζυγος δὲν δύνανται νὰ ἀποφεύγῃσι νὰ ἐνδιατρίβωσιν ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις ἐλλείψεσιν, ἐὰν δὲν λαμβάνωσι τὴν ἀπόφασιν νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς ὡς καλοὺς, τετέλεσται ἡ εὐτυχία αὐτῶν.

Πρὸς τούτοις δεχθέντες νὰ εἰσθε διδάσκαλοι διδᾶτε τὴν σιωπὴν ὑπόσχεσιν νὰ ἀγαπᾶτε τὰ παιδία, ἅτινα ἐμπιστεύονται εἰς ὑμᾶς, καὶ ἡ ὑπόσχεσις αὕτη ἐπιβάλλει εἰς ὑμᾶς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πράττετε ὡς οἱ καλλιτέχναι, οἱ ὁποῖοι, χωρὶς νὰ μεταμορφώ-

(1) Ἡ διαφάνεια τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀμυροῖται πολὺ ταχέως, ἐπειδὴ ὁ ὀφθαλμὸς γηράσκει τάχιστα καὶ ἵνας βηθηθὲν πολυάριθμοι σχηματίζονται ἐνὸς ἐν τῷ ὄφθαλμῳ, τοῖς πληροῦσι τὴν κοιλότητα τῆς ὀφθαλμικῆς σφαίρας.

νωσι τὴν πραγματικότητα, ἐπιδεικνύουσιν ὠρισμένα χαρακτηριστικά, λεπτύνουσιν ἄλλα καὶ ἐπὶ τὸ ἰδανικώτερον εἰκονίζουσι τὴν φύσιν. Εἴμεθα κύριοι τῆς προσοχῆς ἡμῶν, κύριοι κατ' ἀκολουθίαν νὰ μὴ προσέχωμεν εἰς πᾶν, ὅπερ εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ δυσαρρεστῇ ἡμᾶς, κύριοι κατὰ μέγα μέρος νὰ μὴ ἀφήνωμεν νὰ συσσωρεύωνται ἐν τῇ ἀναμνήσει ἡ ἐντυπώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ καταστήσωσι τὸ ἔργον ἡμῶν τερπνόν. Ἄς διεισδυώμεθα ὑπὸ τῆς μεγαλειότητος τοῦ ἔργου, οὐ σκοπὸς εἶναι νὰ βοηθῶμεν τὴν κάμπην νὰ μεταμορφώνεται εἰς χρυσάλλιναν, νὰ βοηθῶμεν τὸ παιδίον νὰ μεταμορφώνεται εἰς ἀνθρώπινον πρόσωπον εὐφυὲς καὶ ἐλεύθερον τῶν κτηνωδῶν παρορμήσεων. Ἄς θέωμεν ὡς ἀρχήν, ὅτι πάντες ἔχομεν ἀνάγκην ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας, διότι εἴμεθα πολὺ ἀτελεῖς, καί, εὐθὺς ὡς θὰ ἔχωμεν συναισθανθῇ σεβασμὸν πρὸς τὸ ἔργον ἡμῶν καὶ καλωσύνην πρὸς τὰ παιδιά, ἡ ἐκουσία ἀπροσεξία πρὸς πάσας τὰς δυσμενεῖας τῆς φύσεως, αἱ ἡ ἐκπαίδευσις δὲν δύναται νὰ διορθώσῃ, θὰ ἀποβῇ εὐκολος, τοῦτο δὲ θ' ἀνακουφίξῃ ἐξαιρέτως τὸ ἔργον ἡμῶν. Διότι ἡ ἀγάπη εἶναι μεταδοτικὴ, καί, ὅταν καὶ τὰ παιδιά θ' ἀγαπήσωσι τὸν διδάσκαλον αὐτῶν, τὸ πᾶν θὰ ἀποβῇ εὐκολον. Μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι θὰ ἐργάζωνται μετ' ἀγάπης καὶ ὠφελείας. Διδάσκαλοι ἢ διδασκάλισσαι, οἵτινες εὐρίσκουσι τοὺς μαθητὰς αὐτῶν ἀσχήμους, ἀγροίκους καὶ ἀφυσίς, μέμφονται ἑαυτοὺς ἐπὶ ἀναισθησίᾳ καὶ ἐπαγγελματικῇ ἀνικανότητι.

Ἡ πρὸς τὰ παιδιά αὕτη ἀγάπη, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται τις νὰ λέγεται διδάσκαλος, συγχωνεύεται ἀνεπαισθήτως μετὰ τοῦ βαθέος σεβασμοῦ, ὃν πᾶς παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἄλλου.

Ὅταν ἐκλέγωμεν τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι τὸ ἐξοχώτερον τῶν ἔργων. Ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον ἔχει ἐν σχέσει πρὸς τὴν περιουσίαν, τὴν ὠραιότητα, καὶ τὴν εὐφυΐαν ἔτι, ἀξίαν ἀπόλυτον. Καὶ ὅταν ὁ σεβασμὸς πρὸς τοῦτο εἶναι εἰλικρινής, πάντα τὰ παιδιά ἀποθαίνουσιν ἐξ Ἰσου ἄξια εὐνοίας καὶ ἀφοσιώσεως. Ὡς χαίρει ὁ γλύπτης ἀποσπῶν ἐκ τῆς ὕλης τύπους γαληνίου ὠραιότητος, οὕτως ὁ διδάσκαλος δοκιμάζει βθεῖν χαρὰν ἀποσπῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐκ τῆς εἰς τὴν ζωωδίαν ὑποταγῆς τὸ λογικὸν καὶ τὴν βού-

λῆσιν τῶν παιδίων, τῶν ἐμπεπιστευμένων εἰς αὐτόν. Οὐδὲν ἔργον τέχνης ἔχει τὴν ἀξίαν τούτου.

Τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι τῷ ὄντι λεπτότερον τοῦ ἔργου τοῦ καλλιτέχνου, διότι ὁ καλλιτέχνης μορφώνει ὕλην μὲν, εἶναι ἀληθές, πάντοτε βραβεῖαν καὶ βραδεῖαν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν, ἀλλὰ τέλος ὕλην ἀργήν, ὀφείλουσαν νὰ ὑπακούσῃ. Τοῦναντίον ὁ παιδαγωγὸς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ψυχῶν καὶ ἡ βία, ὁ καταναγκασμὸς εἶναι ἀνίσχυρα, ὥς εἶδομεν, νὰ παράγωσιν ἄλλο τι ἢ τὴν ὑποκρισίαν ἢ τὴν δουλοφροσύνην. Ἀνάγκη νὰ ρηθῇ ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ἀποτυγχάνει κατ' ἀνάγκην, ἐὰν δὲν εὕρισκῃ τὴν βούλησιν τῶν παιδίων προθύμως κατευθυνομένην ἤδη πρὸς τὸ καθήκον. Τὸ παιδίον ἀγαπᾷ μόνον ὅ,τι εὕρισκai ἀγαπητόν, καὶ, ἐὰν τὸ καθήκον εἶναι δι' αὐτὸ συνώνυμον τῇ βίᾳ καὶ τῇ ὑποδουλώσει, οὐδόλως θὰ ἀγαπήσῃ τοῦτο. Καθήκον διὰ τὸ παιδίον εἶναι τὸ ἀπαιτούμενον ὑπὸ τῶν παιδαγωγούντων αὐτό. Καὶ τὸ καθήκον τοῦτο θὰ ἀποβῇ εἰς αὐτὸ ἀγαπητόν, καθόσον ἀγαπᾷ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς διδασκάλους αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ μόνῃ ἢ ἀγάπῃ ὑποβάλλει τὴν ἀγάπην, τὸ πρῶτον καθήκον τοῦ διδασκάλου εἶναι νὰ ἀγαπᾶται καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὰ παιδία, τὰ ὅποια εἶναι εἰς αὐτόν ἐμπεπιστευμένα.

Πρὸ ὀλίγου εἶδομεν ὅτι εὐκόλον εἶναι νὰ ἀγαπῶμεν τὰ παιδία καὶ ὅτι κατορθώνομεν τοῦτο, ἐὰν θέλωμεν (καὶ πρέπει νὰ θέλωμεν τοῦτο), διὰ προσοχῆς μεροληπτουσύνης πρὸς τὰ προσόντα αὐτῶν. Ἐκ τοῦ γενικοῦ τούτου καθήκοντος τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης προκύπτει, ὅτι ὁ παιδαγωγὸς οὐδέποτε θὰ ὑπακούῃ εἰς τὰ κτηνώδη ἐνστικτα καὶ οὐδέποτε θὰ φέρεται σκληρῶς πρὸς τὰ παιδία. Ὑπάρχει σκληρότης ἐπιτρέπουσα νὰ διαφαίνεται καλωσύνη βαθεῖα καὶ τὸ παιδίον ταχέως κατορθώνει νὰ διακρίνῃ ταύτην τῆς κτηνώδους σκληρότητος. Ἀλλ' οἰαδήποτε σκληρότης εἶναι ἀμάρτημα, διότι τὸ παιδίον εἰς τὰς παρούσας ἐντυπώσεις παντάπασι παραδιδόμενον καὶ μὴ ἔχον, ὥς ἡμεῖς, πᾶσαν τὴν φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς, τὴν μετριάζουσιν τὰς ἀμέσους λύπας, δοκιμάζει ἐπὶ τῇ σκληρότητι μεγάλας θλίψεις καὶ ἐνίοτε βραβεῖαν ἀπελπίσαν, καθίστωνσαν τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐξαιρέτως πικράς.

Ἡ κτηνώδης σκληρότης διδασκάλων τινῶν ταπεινώνει τὰ παιδία, ἀφαιρεῖ δ' ἀπ' αὐτῶν τὴν τόσον χαρίεσσαν αὐτόματον ἐνέρ-

γειαν. Κλείουσι τὸν τε νοῦν καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν καὶ ἔκτοτε φαίνονται ἡλίθια. Οὐδὲν μεμπτότερον τῆς στρατιωτικῆς στάσεως βαρβάρου διδασκάλου ἐτοίμου πάντοτε πρὸς ραβδισμόν. Διδάσκαλοι τινες καταισχύνουσι τὸ ἔργον αὐτῶν καταδιώκοντες τὰ παιδία μετ' ἀληθοῦς μίσους. Τοῦτο εἶναι στυγερόν, διότι τὸ παιδίον ἐθίζεται εἰς τὴν ἀδικίαν καὶ μυνθάνει νὰ ἐπισωρεύῃ ἐν τῇ καρδίᾳ του μίση κατ' ἐκείνου, ὅστις ὤφειλε νὰ παρουσιάξῃ εἰς αὐτὸ τὰ ὑψηλότερα ἀνθρώπινα χαρίσματα.

Ἀγάπη τῶν παιδίων, γλυκύτης, πεφωτισμένη ἀγαθότης εἶναι κατὰ ταῦτα οὐσιώδεις ἀρεταί, ὧν ἀνευ ἀδύνατον νὰ λέγεται τις παιδαγωγός. Αὗται δὲν ἀποκλείουσι τὴν αὐστηρότητα, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς τιμωρίας.

Ἄν ἡ σκληρότης εἶναι ἀξιοκατάκριτος, ὁ λόγος τοῦτου εἶναι προφανὴς, ὅτι αὕτη γενικῶς εἶναι μία τῶν μορφῶν, ὑφ' ἧς ἐκδηλώνεται ἡ χολερικὴ κρᾶσις. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἡ μόνη, πολλοὶ δὲ διδάσκαλοι ἀποτυγχάνουσι, διότι δὲν δύνανται νὰ κυριαρχῶσι τῆς κακῆς αὐτῶν ψυχικῆς κρᾶσεως. Τὸ εὐερέθιστον, περὶ οὗ πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, παρουσιάζεται συχνάκις παρὰ τοῖς διδασκάλοις. Ἐλέγγομεν ὅτι τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ ἀντιδρᾶν ὑπερβολικῶς καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας ἐναντιότητας. Τὰ παιδία, ὧν τὸ πνεῦμα εἶναι ἐπιρρεπὲς εἰς τὸ νὰ δράττεται πάσης ὑπερβολῆς, ἐπωφελοῦνται κακεντρεχῶς τοῦ εὐερεθίστου τοῦ διδασκάλου, ἵνα προκαλέσωσι τὴν παραφορὰν αὐτοῦ, καὶ ἐὰν ἔτι μέλλωσιν ἕνεκα τοῦτου νὰ τιμωρηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, ἀπλούστατα, διότι ὁ διδάσκαλος ἀποβαίνει γελοῖος. Παρουσιάζει μικρὰν κωμωδίαν, διακρίπτουσιν τὴν μονοτονίαν τῆς τάξεως, ἣς τὴν θέαν δὲν διστάζουσι τὰ παιδία νὰ πληρῶνωσι διὰ μιᾶς τιμωρίας!

Τὸ εὐέξαπτον δὲν εἶναι μόνον ὀλέθριον εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου. Παρουσιάζεται καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τῶν σπουδῶν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀνυπομονησίης, τῆς πυρετώδους ταχύτητος, τῆς διακυβεύσεως πάσας τὰς περαιτέρω σπουδὰς. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ μιμῆται τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἀκατάβλητον ὑπομονὴν τῆς φύσεως. Ὡς παρατηρῇ τὸ δέκα μηνῶν παιδίον, ὅπερ κυττᾷ ἑκατοντάκις ἐπιπλὸν τι ἀντηχοῦν καὶ καταπονεῖ πάντας τοὺς περὶ αὐτό, χωρὶς αὐτὸ νὰ καταπονῆται. Τὸ παιδίον τοῦτο δὲν σχηματίζει.

συνθέτους αντιλήψεις ἢ ἀφ' οὗ λάβῃ πείραν κατὰ κόρον ἐκάστου τῶν ἀπλῶν αἰσθημάτων τῶν ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων παραγομένων. Ὁ διδάσκαλος ἄς μιμῆται τὴν σοφὴν ταύτην καὶ μεθοδικὴν βραδύτητα! Ἄς ἐξασφαλίσῃ τὴν ὀριστικὴν κατῆσιν τῶν στοιχείων, πρὶν προχωρῇ. Ἄς μὴ δίδῃ προβλήματα μετρήσεως ἐπιφανείας, πρὶν τὰ παιδία σαφῶς ἐννοήσωσι τὴν ἀξίαν τοῦ τετραγωνικοῦ μέτρου, μὴδὲ ζητήματα μετρήσεων χωρητικότητος, πρὶν καλῶς ἐννοήσωσι τὴν ἀξίαν τῆς λίτρας. Ἄς μὴ διδάσκῃ αὐτὰ ν' ἀναγινώσκωσι, πρὶν μάθωσι νὰ συλλαβίζωσι, καὶ νὰ γράφωσι, πρὶν μάθωσι νὰ σχηματίζωσι τὰ γράμματα.

Αἱ ἀρχαὶ εἶναι κοπιώδεις, ἀποθαρρυντικαὶ εἰς τοὺς διδασκάλους. Ἄλλὰ ποῖος ὑπολογισμὸς ἀξιοθρήνητος νὰ σπεύδωσι πιστεύοντες ὅτι κερδίζουσι χρόνον! Δὲν ὑπάρχει ἀσφαλέστερον μέσον ἀπωλείας τοῦ χρόνου, διότι ὅλη ἡ συνέχεια τοῦ δρόμου θὰ εἶναι μετ' ἐμποδίων, διότι τὰ παιδία δὲν θὰ κατέχωσι μετ' ἀσφαλείας, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αὐτὸ τοῦτο μηχανικόν, τὰς στοιχειώδεις γνώσεις. Ἄς μὴ ὑποχωρῇ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν ἀνυπομονήσιν του. Ἄς μένῃ γαλήνιος καὶ μεθοδικός. Ἡ ἀνεπαρκὴς γνώσις τῶν στοιχείων ἀποθαρρύνει καθ' ἑκάστον ἔτος χιλιάδας παιδίων. Ἡ ἄγνοια αὕτη καθιστᾷ ἐκάστην περαιτέρω προσπάθειαν τῶν παιδίων λίαν ἐπίμοχθον καὶ σχεδὸν ἀκαρπον. Ὁ διδάσκαλος ἀφ' ἐτέρου αἰσθάνεται τὴν πρόοδον τῆς τάξεώς του διακοπτομένην. Αἱ πρόοδοι εἶναι μηδαμιναί... ὁ ζήλος του δὲν παράγει ἀποτελέσματα. Ἀποθαρρύνεται, χωρὶς νὰ δίδῃ εἰς ἑαυτὸν περὶ τούτου εὐθύνας, ὅπως ἐξαλείφῃ τὸ ἀμάρτημα, νέος Σίσυφος, βηματίζων ἐν χώρᾳ, ὅταν ὀφείλῃ νὰ τρέχῃ, καὶ τρέχων, ὅτε ὤφειλε νὰ βηματίζῃ ἐν χώρᾳ.

Ἐὰν ἡ ἑλλειψὶς γαλήνης, πλήρους αὐτοκυριαρχίας, ζημιώνει τὴν πειθαρχίαν τοῦ σχολείου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου, ἐὰν καθιστᾷ ἀκάρπους τὰς προσπάθειάς αὐτοῦ ἕνεκα τῆς σπουδῆς, μεθ' ἧς διέρχεται τὰ στοιχεῖα, αὕτη εἶναι ἔτι μᾶλλον ὀλεθρία εἰς τὴν καθημερινὴν διδασκαλίαν. Ὁργίλος ὁ διδάσκαλος λέγει πολλά, πολὺ ταχέως, πολὺ δυνατά. Τὸ σοβαρὸν τοῦτο ἐλάττωμα εἶναι βλαβερόν ἕνεκα πολλῶν λόγων. Πρῶτον ὁ διδάσκαλος ἐξαντλεῖται. Τὰ ὄργανα τῆς φωνῆς, ἰδίᾳ οἱ πνεύμονες οἱ χρησιμεύοντες ὡς φύσαι, εἶναι λεπτοὶ καὶ κατέχουσι χώρον λίαν πε-

ριωρισμένον. Είναι εύκολον νά καταπονῶνται, καταπόνησις δὲ καθημερινή προξενεῖ ταχέως σοβαρὰς διαταραχάς, κατὰστασιν σφόδρα φλεγμονώδη, ἥτις μεταφράζεται ἱατρικῶς εἰς λαρυγγίτιν μορφῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σοβαρὰς, εἰς νόσον τοῦ λάρυγγος, τῶν βρόγχων κλπ. Καὶ ταῦτα διὰ τὸν διδάσκαλον....

Ὡς πρὸς τοὺς μαθητάς, ὁ ταχύς λόγος, ὁ ἐκνευρισμένος καὶ ὀξύς, κουράζει, ἐκκωφεῖ, ζαλίζει αὐτοὺς. Ἡ προσοχὴ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος τῶν ἀγώνων τῆς φωνῆς τοῦ διδασκάλου. Πλὴν τούτου ὅσον ἰσχυρότερον κραυγάζει ὁ διδάσκαλος ἐν ἀρχῇ, τόσον ἰσχυρότερον εἶναι ἠναγκασμένος νά κραυγάζῃ ἐφεξῆς. Οἱ κινούμενοι πόδες, τὰ μεταβάλλοντα θέσιν παιδιὰ, τὰ φυλλομετροῦντα τὰ βιβλία των, τὰ τετράδιά των, τὰ βήχοντα, τὰ ἀπομυττόμενα, τὰ ζητοῦντα πληροφίας, τὰ ψιθυρίζοντα κλπ., σχηματίζουν ἐν παντὶ σχολεῖν θόρυβον συνεχῇ, ἀναπόφευκτον. Ἐὰν ἡ φωνὴ τοῦ διδασκάλου σκεπάζῃ τὸν θόρυβον, τὰ παιδιὰ φυσικώτατα δὲν ἔχουσι λόγον νά συγκρατῶνται. Ὁ θόρυβος αὐξάνει ἔτι καὶ ὑποχρεώνει τὸν διδάσκαλον νά κραυγάζῃ ἰσχυρότερον. Ὁ θόρυβος αὐξάνει ἔτι μᾶλλον ἐπιβάλλον εἰς τὸν διδάσκαλον ἀγῶνα, ἐν ᾧ τέλος ἐξχντλεῖται καὶ ἀναγκάτως ἡττᾶται. Ὁ κόπος καθιστᾷ αὐτὸν νευρικόν, ἀλλόκοτον, ὑποκείμενον εἰς παραφορὰς ἀπερισκέπτους καὶ πᾶσα ἡ τάξις ἀποβαίνει πυρετώδης, εὐερέθιστος. Εἰς τοῦτο τὸ θλιβερὸν θέαμα, τοσοῦτον συχνὸν ἐν τοῖς σχολείοις, ἃς ἀντιτάξωμεν τὸ θέαμα σχολείου, διοικουμένου ὑπὸ διδασκάλου ἡρέμου, κυρίου τῆς φωνῆς του καὶ ὁμιλοῦντος μὲ τόνον μεμετρημένον. Πᾶς μαθητὴς μετακινούμενος, βήχων, ψιθυρίζων ἀκούει τὸν θόρυβον, ὃν παράγει, δι' ὅμιον λόγον, δι' ὃν θόρυβος ἀνεπαίσθητοι τὴν ἡμέραν γίνονται ἐν τῇ βαθεῖᾳ σιγῇ τῆς νυκτὸς αἰσθητοὶ ὡς πάταγοι. Οὕτως ἐν σιγηλῇ τάξει θόρυβος ἀσθενοῦς ἐντάσεως λαμβάνει ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως ἰσχύον, ἥτις ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ διδασκάλου ἀρκεῖ νά συστελῇ τὴν ἀπερισχεψίαν τῶν παιδίων. Ἐν βλέμμα τοῦ διδασκάλου αὐξάνον τὴν σύγχυσιν τοῦ ἐνόχου ἀποβαίνει τιμωρία πραγματικὴ καὶ δραστικὴ. Ἐν τῷ τοιούτῳ σχολεῖν πάντες οἱ λόγοι τοῦ διδασκάλου παιδεύουσιν, ἡ γαλήνη του μεταδιδομένη κατακτᾷ τοὺς μαθητάς καὶ ἡ διδασκαλία φέρει ἀποτελέσματα βέλεια.

Ἄς προσθέσωμεν εἰς τὰ κακά, τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἐρεθιστικότητος τοῦ διδασκάλου, τὴν τάσιν, ἣν ἔχουσι διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι λίαν σπεύδοντες νὰ ἐπεμβαίνωσιν ἀμέσως εἰς τὸ ἔργον τοῦ μαθητοῦ. Ἐὰν ὁ μαθητὴς διστάζῃ, ἀποκρίνονται αὐτοὶ εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐρωτήσεις. Ἀρχίζουσι τὰς λέξεις τῆς ἀποκρίσεως. Τὸ θέαμα εἶναι ἐνίοτε κωμικόν· «ἡ ἰσχὺς αὕτη ἐξαφανί...» καὶ ὁ μαθητὴς προσθέτει «ζεταί»· «τὰ σώματα ταῦτα ἔχουσι τὰς ἰδιό...» καὶ ἅπασα ἡ τάξις ἀποκρίνεται «τητας»!

Καὶ ἡ γελοία αὕτη μέθοδος εἶναι λίαν διαδεδομένη! Ἀντὶ νὰ καταβάλωσι τὰ παιδία προσπαθεῖας, βέβαια ὄντα ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν θὰ ἔχῃ τὴν ὑπομονὴν νὰ περιμένῃ τὸν τοκετὸν καὶ νὰ βοηθῇ αὐτὸν ἐπιτηδείως, ἀποκτῶσι λίαν ἀσμένως τὴν ἔξιν τοῦ ἀναμένειν. Ὁ διδάσκαλος μόνος ἐργάζεται. Αὐτὰ σκέπτονται ἄλλα. Παραδίδονται εἰς γλυκεῖαν ὀκνηρίαν, ἐξέρχονται δὲ τῆς τάξεως, χωρὶς νὰ ἔχῃ τὸ παράπαν προκληθῇ ἡ αὐτενέργεια αὐτῶν. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, ὅτι ὁ διδάσκαλος διττῶς ἐκουράσθῃ, ἀλλ' οὐδαμῶς ὠφέλησεν, ἡ φωνή του ὑπῆρξε «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ». Οἱ ἐπιθεωρηταί, οἵτινες ὑπολογίζουσι τὴν φρικτὴν σπατάλην τῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία παράγεται ὑπὸ τῶν ἀπλῶν μεθοδικῶν ἐλαττωμάτων, τῶν ὀφειλομένων εἰς τὸ εὐῖδαπτον καὶ τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν διδασκάλων, διδάσκονται νὰ ἐκτιμῶσι μεγάλως τοὺς ἡρέμους καὶ τελείως κυρίους ἑαυτῶν διδασκάλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΝ ΤΑΙΣ ΜΕΘΟΔΟΙΣ

Προτοῦ ἀκολουθήσωμεν τοὺς πρωτοπείρους διδασκάλους εἰς τὸ χωρίον καὶ σπουδάσωμεν τὴν διοργάνωσιν τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ἐργασίας καὶ εὐτυχίας, ὠφέλιμον εἶναι νὰ ῥίψωμεν ταχὺ βλέμμα ἐπὶ τῆς συγκριτικῆς σπουδαιότητος τῶν διαφόρων μεθόδων τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ στοιχειώδει σχολείῳ.

Πάντα εἶναι ἀναγκαῖα. Πρέπει τὸ παιδίον νὰ μάθῃ νὰ ἀναγινώσκῃ καὶ νὰ γράφῃ. Πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ἐκφράζεται. Πρέπει νὰ μάθῃ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὸ μετρικὸν σύστημα. Ἐπίσης τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας, εἰδικῶς τῆς

πατρίδος του, καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου. Πλὴν τούτου πρέπει νὰ ἀποκομίσῃ ἐκ τοῦ σχολείου ἰδέαν τινὰ περὶ τῶν μεγάλων νόμων τῶν κυβερνώντων τὸν ὕλικὸν κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ κλίσιν πρὸς τὴν καθαριότητα καὶ τὴν τάξιν, διότι ἐν τῇ ἐξοχῇ τὰ παιδία πολλάκις εἶναι ἐγκαταλελειμμένα. Ἀναπτύσσονται κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις πλὴν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὀχληραὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Περιπλανῶνται εἰς κτλ. ἀληθῶν, οὐδένα κανόνα εὐπρεπείας γινώσκουσι καὶ οὐδένα σεβασμὸν ἔχουσι πρὸς τὰ πράγματα τοῦ ἄλλου.

Ὁ νέος διδάσκαλος συνειδῶς τὴν ἔκτασιν τῶν καθηκόντων του ὀφείλει νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ νέας μεθόδους. Ἀνάγκη εἰς πάσας τὰς βαθμίδας τῆς διδασκαλίας νὰ ἐκτελέσωμεν ἀληθῆ ἐπανάστασιν. Εἰς τὴν ἐν μέρει παθητικὴν διδασκαλίαν, ἣν αἱ προηγούμεναι γενεαὶ ἐκληροδότησαν ἡμῖν, ὀφείλομεν νὰ ἀγωνισθῶμεν, ὥπως ὑποκαταστήσωμεν πανταχοῦ μεθόδους ἐνεργητικὰς. Σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι πλέον νὰ δημιουργῶμεν πνεύματα πανομοιότυπα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ νὰ διαμορφῶμεν ἰσχυρὰς προσωπικότητας. Δὲν εἴμεθα πλέον διδάσκαλοι προσωρισμένοι νὰ παρέχωμεν εἰς κυβέρνησιν ἀρχικὴν πιστοὺς ὑπηκόους, ὀλίγων ἀγαπώντας τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὅφειλομεν νὰ δημιουργῶμεν διὰ πολιτείαν, ἔχουσιν πλήρη συνειδήσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς, πολίτας χρηστοὺς καὶ ἱκανοὺς νὰ βουλευώνται δι' ἑαυτῶν. Δὲν ζητοῦμεν πλέον νὰ κλίνωμεν ἐκ τῶν προτέρων τὰ πνεύματα ὑπήκοα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις θρησκευτικῶν δογμάτων, μὴ ἐρευνωμένων. Διότι ἡμεῖς σήμερον ἐννοοῦμεν τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν ὡς ὀφειλουσιν νὰ ἀναδύσῃ ἐκ τῶν βαθῶν συνειδήσεως καλῶς πεφωτισμένης καὶ ἐλευθέρως ἐν τῇ ἐκλογῇ αὐτῆς.

Ἵνα τὸ πᾶν εἴπωμεν συντομώτατα, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ὑποδουλώσεως τῶν πνευμάτων ὀφείλομεν νὰ ὑποκαταστήσωμεν διδασκαλίαν λυτρώσεως καὶ ἀπελευθερώσεως. Εἰς διδασκαλίαν παθητικὴν καὶ σκοποῦσαν νὰ χύνῃ ἐν τῇ μνήμῃ γνώσεις ἐτοίμους ὡς ἀντιτάξωμεν διδασκαλίαν ἐξεγείρουσαν τὰ πνεύματα καὶ τὰς συνειδήσεις, ζωοποιοῦσαν αὐτὰ καὶ ἐπιρρωνύουσαν τὴν δραστικότητα τούτων.

Αὕτῃ ἡ λέξις διδασκαλία ἀνακαλεῖ ἀναποδράστως τὴν παρὰ-

στασιν διδασκάλου, ὅστις λαλεῖ, καὶ μαθητοῦ, ὅστις ἀκούει καὶ γράφει παθητικῶς. Αἱ κρατοῦσαι δηλαδὴ κοινῇ ἰδέαι περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἔλκουσι τὴν κατὰγωγὴν αὐτῶν κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἐκ τοῦ μέσου αἰῶνος!

Ἐν τῇ γεωργίᾳ πᾶς τις παραδέχεται ὅτι αἱ μυστηριώδεις δυνάμεις αἱ ἐγκεκλεισμέναι ἐν τῷ σπέρματι, ὅτι τὸ ἡλιακὸν φῶς καὶ ἡ θερμότης καὶ οἱ αἰώνιοι νόμοι τοῦ σύμπαντος, οἱ ἐνεργοῦντες σιωπηρῶς καὶ ἀναποδράστως ἐπὶ τῆς βλαστήσεως, εἶναι οἱ οὐσιώδεις παράγοντες αὐτῆς τε καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν φυτῶν καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ καρποῦ. Ἐκαστος ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δευτερεύων παράγων, ὅτι πᾶσα ἡ προσπάθεια τοῦ πνεύματος αὐτοῦ χρησιμεύει μόνον, ὥπως ἀπομακρύνῃ τὰς ὀλεθρίας ἐπιρροὰς καὶ βοηθῇ τὰς φυσικὰς ἐνεργείας παρασκευάζουσα εἰς αὐτὰς περιβάλλον διευκολύνον τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Ἄλλ' ὀλίγοι ἄνθρωποι ἀποδέχονται ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. Πιστεύουσιν ὅτι ἡ ἄμεσος ἐπέμβασις τοῦ διδασκάλου εἶναι τὸ πᾶν, ἐν ᾧ εἶναι τὸ ὀλίγον. Τὸ παιδίον ἔλαβε παρὰ τῆς φύσεως τὸν νοῦν καὶ τὴν αἰσθητικότητα. Αἱ ἐπιρροαὶ αἱ βραδεῖαι καὶ ἀσφαλεῖς τοῦ περιβάλλοντος ἐνεργοῦσι βαθέως ἐπὶ τῆς ψυχῆς του ἐν ἀγνοίᾳ του καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν διδασκάλων του. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ἡθικοῦ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ παιδίου καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡ ψυχὴ του ἔχει ὑποστῇ τὴν ἐπενέργειαν ταύτην, διδούσιν εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ τὴν χαρακτηριστικὴν αὐτῶν φυσιογνωμίαν. Ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι κυρίως τὸ ἔργον τῶν δυνάμεων τούτων, αἵτινες κακῶς γινώσκονται καὶ ἐν μέρει μάλιστα εἶναι μυστηριώδεις εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' ὧν ἡ ἐνέργεια ἔχει τὸ ἀκατάπαυστον καὶ τὸ ἀκαταμάχητον τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς φύσεως.

Τὸ δ' ἔργον τοῦ διδασκάλου συνίσταται πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ τούτων τῶν ἐνεργειῶν ἐκεῖνας, ὧν δύναται νὰ βοηθῇ τὴν δρᾶσιν καὶ ἐκεῖνας, ὧν ὀφείλει νὰ ἐξουδετερώνῃ τὰ ἀποτελέσματα. Ὅφειλει μάλιστα νὰ ἀναπτύσῃ τὰς φυσικὰς ἐνεργείας τοῦ παιδίου, νὰ ἐξεγείρῃ αὐτάς, νὰ ταράσῃ, νὰ ἐρεθίσῃ ταύτας. Τὸ οὐσιώδες δὲν εἶναι νὰ χύνωμεν ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παι-

δίου γνώσεις, ἃς δέχεται παθητικῶς, ἀλλὰ νὰ προκαλῶμεν τοῦτο, ὅπως προσέχη, παρατηρή, συλλογίζεται, εὐρίσκη (1)... .

Παραδείγματος χάριν τὰ πραγματικά μαθήματα ἔχουσιν ὡς σκοπὸν οὐχὶ νὰ συντελῶσιν εἰς τὴν αὐξησιν τῆς ἐπισωρεύσεως συγκεχυμένων γνώσεων ἐν τῇ μνήμῃ, ἀλλὰ νὰ ὑποχρεώσωσι τὸ πνεῦμα τῶν παιδίων νὰ ἀνακαλύπτῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὸν δι' αὐτὰ ἀνύπρχτον ἕνεκα τῆς λίαν συχνῆς ἐπανόδου τῶν αὐτῶν ἐντυπώσεων, ἀποδαινουσῶν οὕτω συνήθων. Οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων διέρχονται τὴν ζωὴν αὐτῶν χωρὶς νὰ ἔχωσι παρατηρήσει τι εὐκρινῶς. Ἡ σπουδὴ τῶν μεγάλων ποιητῶν ὤφειλεν ἐπίσης νὰ παρέχῃ εἰς τὰ παιδιὰ εὐκαιρίαν, ὅπως κινῆται τὸ πνεῦμα αὐτῶν, παρίστανται δ' οὕτω ταῦτα πρὸ τοῦ θεάματος, ὅπερ πνεύματα ἀνώτερα, γινώσκοντα νὰ παρατηρῶσι, δύνανται νὰ ἀνακαλύπτωσιν ἐν τοῖς πράγμασι τοῖς μᾶλλον ἀδιαφόροις εἰς τοὺς πολλοὺς. Οἱ πολλοὶ ἔχοντες τὴν ἔξιν τοῦ ὄραν τὰ πράγματα παθητικῶς οὐδέποτε φροντίζουσι νὰ παρατηρῶσιν ἀκριδῶς ταῦτα. Ἐπίσης ἡ γραμματικὴ ἔπρεπεν, ὡς πρὸ μικροῦ εἵπομεν, νὰ εἶναι καλλιέρ-

(1) Εἶναι δυστυχῶς βέβαιον ὅτι ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην πᾶσι αἱ ἡμέτεραι διδασκαλὶαὶ μέθοδοι ἔχουσιν ἀνάγκην ριζικῆς μεταβολῆς. Ἡ διδασκαλία τῆς συνθέσεως τόσο ἐν ταῖς κατωτέροις τάξεσιν ὅσον καὶ ἐν ταῖς ἀνωτέροις τοῦ στοιχειώδους σχολείου εἶναι παντάπασιν ἐλλιπής. Ὅπως κάλλιον εἴπωμεν, ἡ διδασκαλία αὕτη δὲν ὑπάρχει. Ἐπίσης ἡ διδασκαλία τῆς συντάξεως εἶναι ἐντελῶς μηχανικὴ, ἀντὶ νὰ εἶναι καλλιέργεια λογικῆ τοῦ πνεύματος. Ξηρὰ καὶ ἀνισρὰ, διδασκομένη, ὡς διδάσκεται, ἡ γραμματικὴ, ἂν παρουσιάζεται ὡς καλλιέργεια τοῦ πνεύματος, μεταβάλλει τὴν ὄψιν τῆς τάξεως. Τὰ παιδιὰ λαμβάνουσι ζωηρὸν διαφέρον, ἡ εὐθυμία ἐκδηλοῦται ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν καὶ διὰ ζωηρῶν σκέψεων, προκαλουμένων ὑπὸ τῆς χάριτος ἐπὶ τῇ ἀνακαλύψει. Νῦν ὅμως κωδικοποιοῦσι κανόνας ἀλλοκότους περὶ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ ἀντικειμένου, περὶ τῆς συμφωνίας τῆς μετοχῆς, ἐν ᾧ θὰ ἴσκει ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐξακολουθῶν νὰ ἐννοῶσι μετὰ τίνος ὀφείλει νὰ συμφωνῇ ἡ μετοχή. Περαιτεμνίζουσι τὴν μνήμην μὲ κανόνας, ἀντὶ νὰ ἀναπτύσσωσι τὴν διανοητικὴν δυνάμιν τῆς κρίσεως. Ἐν τούτοις ἐξήρσεις ποιοῦνται ἐν τῇ ὑποχρεώσει. Ἐνταῦθα ἀπαιτοῦσι προσπαθείας τοῦ μαθητοῦ, ὅστις ὀφείλει νὰ μακτεύῃ τὴν ὀρθογραφίαν τῶν λέξεων, νὰ μεταχειρίζεται δηλαδὴ μέθοδον, ἥτις καταλήγει εἰς ἀψυθονον ἀνθησαν φρικτῶν βρῆδρισμῶν. Δὲν ἀπαιτοῦσι τὴν αὐτενέργειαν τοῦ μαθητοῦ ἐκεῖ, ὅπου εἶναι κερποφόρος, ἀλλ' ἐκεῖ ἐνθα δὲν δύνανται νὰ διβῇ ἡ ἀποτελέσματα οἷατι; ᾗ!

γεια τοῦ πνεύματος, ἡ δὲ σύνθεσις ἡ μαθητεία τῆς τέχνης τοῦ παρχτηρεῖν μετὰ μεθόδου καὶ καλλιέργειας τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων καὶ αὐτῶν τῶν πεπαιδευμένων, ὡς ἐννοοῦσι τούτους οἱ πολλοί, δηλαδὴ τῶν πεπληρωμένων μὲν ὅτι αἱ ἄλλοι ἐσκέφθησαν, ζῇ ἐν καταστάσει πνευματικῆς δουλείας. Ὅτι ἐνεκα τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδίου μανθάνει τοῦτο τὰς λέξεις πρὸ τῶν πραγμάτων καὶ συνήθως αἱ λέξεις αὗται μανθανόμεναι εἶναι ὡς στάχυες καλοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ πτωχοὶ εἰς κόκκους. Τὸ παιδίον δὲν ἔχει τὸν καιρὸν νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ περιεχόμενον τῶν λέξεων του, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουσιν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ σωρὸν ἀχύρου, ὅστις ἀπατᾷ μὲν διὰ τοῦ ὄγκου του, ἀλλὰ δὲν ἔχει μεγάλῃν ἀξίαν. Ὁ Diderot⁽¹⁾ πιστεύει «ὅτι εἶναι γελοῖον νὰ λέγωμεν τόσαι *γινῶμαι*, ὅσαι *κεφαλαί*, διότι οὐδὲν εἶναι τόσον κοινόν, ὅσον αἱ κεφαλαί, καὶ οὐδὲν τόσον σπάνιον, ὅσον μία γινώμη». Τῷ ὄντι σπάνιοι εἶναι αἱ ἄνθρωποι οἱ ἐξετάζοντες τὰ πράγματα.

Τὸ οὐσιῶδες ἔργον τοῦ διδασκάλου εἶναι λοιπὸν νὰ διδῇ διδασκαλίαν συγκεκριμένην, αὐτόγνωστον καὶ νὰ υποχρεώσῃ τοὺς ὀκνηροὺς νὰ καταβάλλωσι προσπάθειαν, νὰ παρατηρῶσι, νὰ ἐρευνῶσι, νὰ συλλογίζωνται. Τὸ ὑπόλοιπον εἶναι μικρᾶς σπουδαιότητος ἐν παραβολῇ πρὸς τὸ οὐσιῶδες τοῦτο καθήκον τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλισσῶν.

Ἀλλὰ πῶς νὰ διδῶσι τὴν ἐνεργητικὴν καὶ ζῶσαν ταύτην διδασκαλίαν! Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὡς πρὸς τοῦτο τὰ ὑποδείγματα εἶναι σπάνια. Ἀλλ' ὁ εὐσυνείδητος διδάσκαλος, ὁ παρασκευάζων τὴν ἐργασίαν του, εὕρισκε ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν μέθοδόν του καὶ τελειοποιεῖ αὐτήν. Ὁ ἀθάνατος τύπος τῆς ἐνεργοῦς διδασκαλίας εὕρισκεται ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασι* τοῦ Ξενοφῶντος. Ὁ Σωκράτης, οὗτινος τὰς ἐρωτήσεις παραθέτει ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔπαυε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὅτι ἐξήσκει τὸ αὐτὸ ἔργον, ὃ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἦτο μαῖα. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐξεμαίευσεν τὰ σώματα, ὁ Σωκράτης ἐδοχῆται τὰ πνεύματα νὰ φέρωσιν εἰς τὸ φῶς τὰς ἰδέας αὐτῶν. Σύγκρισις βαθεῖα, διότι ὁ καλὸς διδάσκα-

(1) Φιλόσοφος Γάλλος τοῦ XVIII αἰῶνος. Σ. Μ.

λος ὀφείλει τῷ ὄντι μόνον νὰ βοηθῇ τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ, ὥπως κατορθώσῃ τὴν φυσικὴν ἐργασίαν τοῦ τοκετοῦ. Εἰς τὸν διδάσκαλον ἀπόκειται νὰ παρασκευάσῃ ἐρωτήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνδιαφέρουσι τὰ παῖδιά, διεγείρουσι τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν, ἐξεγείρουσι τὴν περὶ ἐργεσίαν καὶ τὴν ἀγάπην, ὥπως νικῶσι τὰς δυσκολίας. Νὰ γίνωνται αἰτίαι οἱ διδάσκαλοι, ὥπως οἱ μαθηταὶ εὐρίσκωσι, τοῦτο εἶναι ὅλον τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς διδασκαλίας. Πρέπει πάντοτε νὰ προάγωνται οἱ μαθηταὶ ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα καὶ νὰ βεβαιώνωνται δι' ἐρωτήσεων καλῶς ἀπευθυνομένων ὅτι ὄντως γινώσκουσι τοῦτο, ὅπερ πιστεύουσιν ὅτι γινώσκουσι⁽¹⁾. Πάντοτε ὀφείλουσιν οἱ διδάσκαλοι νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτοὺς τὰς νέας γνώσεις συγκρίνοντες αὐτὰς πρὸς ἕτι εἶναι ἤδη εἰς αὐτοὺς οἰκτεῖον.

Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον θὰ ἀφυπνίζωσι τὰ πνεύματα, θὰ ἀναπτύσσωσι τὸν αὐτοματισμόν, τὴν αὐτενέργειαν αὐτῶν. Θὰ υποκαθιστῶσιν εἰς τοὺς μαθητὰς τοὺς παθητικοὺς καὶ βαρυνομένους παῖδιά ζωγράφου, ἔξυπνα, εὐχαριστημένα, εὐθυμα, πάντοτε ἔτοιμα ν' ἀποκρίνωσιν. Ἐν μὲν λέξει θὰ καταργήσωσι τὸ σύστημα τῆς κατηφορῆς πνευματικῆς δουλείας, ἵνα ἀντικαταστήσωσι τοῦτο διὰ συστήματος ἐλευθερίας πνευματικῆς, ζέσεως, προσωπικῶν ἐρευνῶν.

(1) Ἦκούσαμεν ἐν τινι σχολείῳ, δεσποζομένῳ ὑπὸ μεγαλοπρεπῶν ἐρεπίων φεουδαλικῶν, μᾶθημα περὶ φεουδαλισμοῦ, ἐν ᾧ ἡ διδασκαλίσα οὐδὲν εἶχε σκεφθῇ περὶ τῶν ἐρεπίων τούτων, γνωστῶν ὑπὸ πασῶν τῶν παρούσων μαθητριῶν! Αὗται φυσικὰ οὐδὲν εἶχον ἐννοῆσαι ἐκ τοῦ μαθήματος... Ἠρωτήσαμεν αὐτὰς, ἐὰν εἶχον γνῶσιν τοῦ φρουρίου... Ἀπήντησαν διὰ κραυγῆς... Ἐπειτα ἠρωτήσαμεν αὐτὰς διατὶ τὸ φρούριον ἦτο ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς κορυφῆς βράχου ἀποτόμου καὶ οὐχὶ ἐν τῇ πεδιάδι, ὡς τὸ χωρίον... Ἀποκρίσεις μετὰ δυσκολίας ἐκφραζόμεναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀκριβεῖς. Εὐκόλως ἐπετεύχθη νὰ ἐννοήσωσι τὴν ἑλλειψιν ἀσφαλείας κατὰ τὴν φεουδαλικὴν ἐποχὴν, τοὺς πολέμους φρουρίου πρὸς φρούριον. Ἐπειτα προετίναμεν εἰς αὐτὰς τὴν ἐρώτησιν: «ἐὰν εἴχετε ζῆσον κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν, πῶς θὰ εἴχετε ζῆσον;» Ἀσπρόρρουχα δὲν μετεχειρίζοντο, αἱ οἰκίαι ἦσαν σκοτειναί, ἄνευ ἁέρος, αἱ ἀγροὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν καὶ ἐνίοτε τῶν κυνηγίων τοῦ αὐθέντου... Τὰ παῖδιά ἐνόησαν. Ἀπεκόμισαν ἐντύπωσιν σαφῆ τῆς φεουδαλικῆς ζωῆς. Δι' ἀναγνώσεών τινων καλῶς ἐκλεγμένων μετὰ ταῦτα, διὰ περιπάτου μὲς Πέμπτης εἰς τὰ ἐρείπια ὁ μέσος αἰὼν ἔπαυσε νὰ εἶναι διὰ τὰ παῖδιά ταῦτα λέξις ἄνευ ἐννοίας.

Ἄς γίνεταί ἀπόπειρα τοῦ πράγματος καὶ πᾶς διδάσκαλος, ὅστις θὰ ἔχη ἐπιτύχει, ἔστω καὶ ἐπὶ τέταρτον ὥρας, τὴν ὁρμὴν ταύτην τῆς ψυχῆς τῶν παιδίων, θὰ εὕρισκῃ τοιαύτας ὠφελείας ἐν ταύτῃ τῇ δραστηριότητι, ἐν ταύτῃ τῇ τάσει, τῇ πλήρει ζήλῳ καὶ εὐθυμίας, θὰ αἰσθάνεταί τὸ ἴδιον ἔργον τοσοῦτον ἀνακουφιζόμενον καὶ αἱ ὥραι θὰ ῥέωσιν οὕτω ταχέως, ὥστε θὰ προθυμοποιῇται διὰ προπαρασκευῆς σταθερᾶς τῶν ἐπομένων μαθημάτων νὰ ζητῇ ἐκ νέου τὴν αὐτὴν ἐπιτυχίαν.

Ἔργον εὐκόλον, ἐὰν σκέπτωνται ὅτι γραπτὴ προπαρασκευὴ καλῶς γενομένη μένει τοιαύτη διὰ παντὸς τοῦ βίου καὶ ὅτι αἱ ὥραι τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου ἀντιπροσωπεύουσι πολλαπλασίως ὥρας ἐλευθερίας κατὰ τὰ εἰκοσι πέντε ἔτη τοῦ διδασκαλικοῦ αὐτοῦ βίου!

Ἐθίζοντες τὰ παιδιὰ νὰ παρατηρῶσι, προκαλοῦντες αὐτὰ νὰ εὕρισκωσι, δίδοντες εἰς τὸ πνεῦμα ἀξίτητα, εὐστροφίαν καὶ ἐμβάλλοντες εἰς αὐτὰ τὴν φροντίδα τοῦ βλέπειν καθαρῶς παρασκευάζομεν τὰ παιδιὰ ἀμέσως διὰ τὸν βίον. Παρασκευάζομεν τοῦλάχιστον τὰ εὐφυέστερα νὰ ἐξέλθωσι τῆς ὁμίχλης, ἣ ὅποια περιβάλλει τὰ ἀπαίδευτα πνεύματα ἢ τὰ κακῶς πεπαιδευμένα καὶ ἀποκρύπτει ἀπ' αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν. Ὑπάρχουσιν ὁμίχλαι σοφισμάτων, προλήψεων, ψευδῶν πίστεων καὶ λέξεων ἀσφαῶν. Ἐθίζοντες αὐτὰ νὰ σκέπτωνται πρὶν πράξωσι, δίδομεν εἰς αὐτὰ ῥώμην νὰ ἀγωνίζωνται ἐναντίον τῆς βαρείας ἑλξεως τῆς συνηθείας.

Μεταξὺ τῆς τυφλώσεως, ἣτις παρὰδίδει ἡμᾶς εἰς τὴν παράδοσιν, ἢ τοῦ αὐτοματισμοῦ, τοῦ ὠθοῦντος ἡμᾶς νὰ πράττωμεν μετὰ σπουδῆς πρὶν σκεφθῶμεν, δυνάμεων, αἵτινες ἀμφοτέραι εἶναι τυφλαί, καὶ τῆς ὑπερβολικῆς δυσπιστίας πρὸς ἑαυτοὺς ἢ τοὺς ἄλλους, εὕρισκεται ἡ φρόνησις, ἣτις πράξασα τὸ δυνατόν, ὅπως φωτίσῃ τὴν ἑαυτῆς πρᾶξιν, δὲν διστάζει πλέον νὰ δράσῃ. Ἡ φρόνησις εἶναι ἡ σοφὴ δραστηριότης, ἣν πρέπει νὰ διδάσκωμεν τὰ παιδιὰ, δεικνύοντες εἰς αὐτὰ τὴν μορίαν τῆς συνηθείας καὶ τὴν μακρίαν τῶν ἐσπευσμένων ἀποφάσεων. Βραδύτερον, ἔταν θὰ εἶναι ἐκλογεῖς, θὰ παρουσιάξωσιν ἐν ταῖς συζητήσεσι καὶ ἐν ταῖς ψήφοις τὸ αὐτὸ φρόνιμον καὶ ἰσόρροπον πνεῦμα.

Ἀλλὰ φεῦ! Τὰ τέκνα ἡμῶν ἐγκαταλείπουσι τάχιστα τὸ σχο-

λειον, δι' ὃ ὁ διδάσκαλος δὲν ὀφείλει, μόνις ἐγκαταλείψει τοῦτο, νὰ παύῃ ἐνδιαφερόμενος περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτῶν. Εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ὅτι πολλὰ παιδιὰ δὲν θὰ ἀνοίξωσι μετὰ ταῦτα σχεδὸν βιβλία καὶ ὅτι μετὰ πέντε ἢ ἕξ ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐκ τοῦ σχολείου αἱ ἀναμνήσεις αὐτῶν θὰ ἔχωσιν ἐξαλειφθῇ τοσοῦτον, ὥστε μόνις θὰ δύνανται νὰ ἀναγινώσκωσιν. Ἄλλ' ἀρκεῖ ἐλλείψει καλυτέρου νὰ ὑπάρχωσιν ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ εὐφυᾶ τινὰ παιδιὰ, τὰ ὅποια θ' ἀποδῶσι βραδύτερον χωρικοὶ πεφωτισμένοι, φίλοι τῆς προόδου, αἰσθανόμενα ἐνδιαφέρον πρὸς τινὰ ἐκλεκτὰ βιβλία καὶ τὰ ὅποια διὰ τῶν ἀναγνώσεων τούτων καὶ διὰ τινων διαλέξεων καταλλήλων ἐπὶ θεμάτων ἡθικῆς ἢ γεωργίας θὰ διατηρῶσι πραγματικὴν ἐσωτερικὴν, πραγματικὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ἀνακαλύπτῃ τὰς ἐκλεκτὰς ταύτας ψυχὰς καὶ ἀνακαλύπτων νὰ καλλιεργῇ αὐτάς μετ' ἀφοσιώσεως. Τὰ παιδιὰ ταῦτα θὰ εἶναι ἐν τῇ τάξει κέντρον καὶ παράδειγμα. Καὶ βραδύτερον ἢ ἀξία των θὰ ἔχῃ ἀγαθὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν γειτόνων αὐτῶν, οἱ ὅποιοι θὰ συμβουλευῶνται αὐτὰ ἐκουσίως. Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι τελείως καὶ ὅλον τὸ καθήκον αὐτῶν ἐκπληροῦντες ἔναντι πάντων τῶν μαθητῶν αὐτῶν ὀφείλουσι νὰ ὠθῶσιν ὀλίγον πλεον τὰ δραστήρια παιδιὰ, τὰ εὐφυᾶ καὶ κατὰ βάθος τίμια, τὰ προωρισμένα νὰ ἀσκήσωσι βραδύτερον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἄλλων. Εἶναι πρὸ πάντων ἀνάγκη νὰ ἐθίξωσιν αὐτὰ νὰ ἐπισκέπτονται τοὺς διδασκάλους των ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, οἱ διδάσκαλοι ὀφείλουσι νὰ ἐξεγείρωσι ζωηρῶς τὴν περιέργειαν καὶ τὴν κλίσιν αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι δύο εἴδη περιεργείας. Ὑπάρχει ἡ μωρὰ περιέργεια, γενικῶς κακόδουλος, ἡ συλλέγουσα πάσας τὰς κακολογίας τοῦ χωρίου καὶ ἐπαυξάνουσα αὐτάς. Παρὰ τοῖς κατωτέροις πνεύμασιν, ἀλλ' ὀλίγον πεπαιδευμένοις, ἡ μωρὰ περιέργεια ἀρέσκεται εἰς τὴν ἐνδελεχῆ ἀνάγνωσιν τῶν ῥωμαντικῶν ἐπιφυλλίδων, γενικῶς ἀποσπωμένων ἐκ τῶν ἐφημερίδων, τῶν μετρίων κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἡθικὴν. Ἡ φιλολογία αὕτη, λεγομένη λαϊκὴ, ἀλλ' οὕτω μόνον χυδαία, ἔχει πρὸς τὴν ἀληθῆ φιλολογίαν, ὅν λόγον τὸ ἐκ γεωμῆλων οἰνόπνευμα πρὸς οἶνον ζωογόνον.

Ὁ διδάσκαλος θὰ προσπαθῇ ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐμπνέῃ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὰ ἡλίθια καὶ βλαβερὰ μυθιστορήματα. Διὰ συνεισφορῶν ἢ προκαλῶν τὴν γενναιοδωρίαν εὐπόρων τινῶν κατ'οίκων ἢ καὶ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου δὲν θὰ ὀκνήῃ νὰ ἰδρῷ ἐν τῷ χωρίῳ του μικρὰν βιβλιοθήκην, μέλλουσιν νὰ περιλαμβάνη μόνον ἐκλεκτὰ ἔργα. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη πολλῶν. Οἱ χωρικοὶ ἔχουν ὀλίγην σχολὴν καὶ ἀναγινώσκουσι βραδέως.

Εἶναι ἀνάγκη αὐτὸς οὗτος διὰ τῶν ἀναγνώσεων του ἐν τῇ τάξει καὶ διὰ τῶν δημοσίων ἀναγνώσεων νὰ προκαλῇ τὴν ὀρεξιν καὶ νὰ δημιουργῇ τὴν ἀνάγκην τῶν ὑπερτέρων τέρψεων καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἐλπίζομεν πολλὰ ἐκ τῆς λίαν ἀξιοσημειώτου κινήσεως, ἣ ὁποία ἤρξατο ἐπὶ τῷ τέλει τῆς παλαιτέρῳ μορφώσεως τῶν ἐφήδων. Φυσικά, δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι πάντες οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου θὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς τέρψεις αὐτῶν, τὰς πάντοτε ὀλίγον ἀγροίκους, ἀλλ' ἐλπίζομεν ὅτι ὀλίγοι συνετοὶ θὰ δοκιμάζωσι τὴν ἀνάγκην ζωῆς πνευματικῆς ὀλίγον ἀνωτέρας τῆς μετρίας. Τοῦτο ἀρκεῖ, διότι ἡ πρόοδος ἐν τινι ἔθνει δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτελεῖται ἢ δια τῆς προόδου τῶν ὀλίγων, ἀσθενῶν μὲν ἕνεκα τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλ' ἰσχυρῶν ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς καὶ τοῦ παραδείγματος.

Ἄλλ' ἔνα βοηθῶμεν τὴν ἐκκόλαψιν τῶν ὕγιων καὶ εὐρώστων συνειδήσεων, ὧν ἐκάστη τάξις ἐγκλείει ἀντίτενπά τινα, εἶναι ἀναγκαῖον, ὥπως ὁ διδάσκαλος ἔχῃ τὰς ἀπαιτούμενας ιδιότητας, δηλαδὴ νὰ εἶναι αὐτὸς οὗτος πνεῦμα ζῶν καὶ οὐχὶ μνήμη βεβαρυμένη ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτῆς φορτίου. Εἶναι τις πνεῦμα ζῶν, αἰκίνονητον, φαιδρόν, ὅταν ἔχῃ συντάξει πάσας τὰς γνώσεις αὐτοῦ ὑπὸ τινος μεγάλης γενικῆς ιδέας, βραδέως ὠριμασάσας. Αἱ γενικαὶ αὗται ιδέαι ἐπιτρέπουσι νὰ ἀνακουφίζεται ἡ λεξικολογικὴ μνήμη, διότι ἡ φωτιστικὴ αὐτῶν δύναμις εἶναι τοιαύτη, ὥστε αἱ πτωχαὶ αἱ σκοτεινότεραι τῆς μνήμης τῶν προσωπικῶν γνώσεων φωτίζονται, καὶ διότι ἀπλοῦν βλέμμα ἐπιτρέπει νὰ ἐπανευρίσκωμεν ταχέως τὰ οὐσιώδη γεγονότα. Ἐν ἄλλοις λόγοις πρέπει ὁ διδάσκαλος προπαρασκευάζων τὸ μάθημα αὐτοῦ νὰ ἀνακαλύπτῃ τὴν κυρίαν ιδέαν, νὰ ὀρίξῃ ταύτην μετὰ προσοχῆς, νὰ τίθεται ἐν τοιαύτῃ θέσει, ἐν οἷα τίθεται, ὅταν ζητῇ νὰ λύῃ ἐν πρόδῳ.

Αἱ λύσεις, αἱ ἐρχόμεναι βραδέως ἐν ἀρχῇ, ἐρχονται ἔπειτα ἔτι μάλλον ταχέϊαι. Αἱ μὲν τούτων ἀπορρίπτονται παραχρῆμα ὡς ψευδεῖς ἢ ἄλλιπεις. Αἱ ἄλλαι βασανίζονται, ἔπειτα ἀπορρίπτονται, μέχρις οὗ ἀπὸ ἀποβολῆς εἰς ἀποβολὴν εὐρεθῇ ἡ λύσις. Ὅμοίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐὰν θέλετε νὰ δώσετε τὴν ἀκριβῆ ἐντύπωσιν ἐποχῆς τινος, μὴ ἐπισωρεύετε τὰ γεγονότα. Ἀφαιρεῖτε, ἀφαιρεῖτε, μὴ διαφυλάττετε ἢ τὰ πέντε ἢ ἕξ γεγονότα, ἅτινα εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ ἐκπλήττωσι τὴν φαντασίαν τῶν παιδίων, νὰ δίδωσιν εἰς αὐτὰ ζωηρὰν καὶ ἰσχυρὰν ἰδέαν τῆς σπουδαζομένης ἐποχῆς. Ὡς αὐτῶς, ἐὰν ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν Πυρηναίων, μὴ ἐπισωρεύετε τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων μερῶν αὐτῶν. Δώδεκα ἢ δέκα πέντε ἀρκοῦσιν, ἀλλὰ φροντίζετε, ὥπως τὰ παιδία λάθωσιν ἰδέαν σαφῇ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ὁρέων, τῆς κλιματολογικῆς αὐτῶν ἐπιρροῆς, τῆς διαφορᾶς αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ἄλπεων, τῆς διευθύνσεως τῆς ῥοῆς τῶν ὑδάτων αὐτῶν. Ἐὰν πρόκειται νὰ ὀμιλήσετε περὶ τῆς δουλείας, μὴ ἐπισωρεύετε τὰ κατ' αὐτῆς ἐπιχειρήματα, τὰ τὸ ὠφέλιμον μάλιστα θηρεύοντα καὶ λίαν ἀμφισβητήσιμα, ἅτινα πληροῦσι τὰ κακὰ ἐγχειρίδια. Εἰσέλθετε εὐθὺς εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ θέματος, δεῖξτε δὲ πᾶν ὅτι ὑπάρχει ἀνθρώκινος καὶ ἀπεχθὲς ἐν τῇ χρήσει τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ὡς ζώου ἢ ὡς πράγματος. Δι' ἐρωτήσεων, καλῶς ἐκλελεγμένων, ὑποχρεώετε τὰ παιδία νὰ γευθῶσι διὰ τῆς φαντασίας πᾶσαν τὴν πικρίαν, νὰ συναισθανθῶσι δι' αὐτῆς πάντα τὰ ἐπαναστατικὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια θὰ ἐδοκίμαζον, ἐὰν μετεχειρίζοντο αὐτὰ ὡς δούλους, καὶ διὰ παραδειγμάτων ἐναργῶν συντελεῖτε, ὥστε νὰ κατανοῶσι τὴν ὑπάρχουσαν διαφορὰν μεταξὺ τῆς δουλείας καὶ τῆς νομίμου ὑπακοῆς. Μία σαφὴς παράστασις, ἐν συναισθημα ἰσχυρὸν καὶ μία οὐσιώδης διάκρισις καλῶς ἐννοουμένη, ἰδοὺ μάθημα, ἕπερ τὰ παιδία οὐδέποτε θὰ λησμονήσωσι.

Δὲν θυνάμεθα δυστυχῶς νὰ κατέλωμεν εἰς λεπτομερείας ἐπὶ πασῶν τῶν διδασκαλιῶν, ὥπως ἀποδείξωμεν τὴν διαφορὰν μεταξὺ διδασκαλίας ζώσης καὶ διδασκαλίας ψυχρᾶς, ἀργῆς μετὰ πνεύματος ἐν κινήσει καὶ μνήμῃς παθητικῆς. Ἔστω ἄρκετόν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι *μόνον ὁ ζῶν λόγος ἔχει δύναμιν νὰ ἀφυπνίξῃ τὴν ζωὴν* καὶ ὅτι μόνον ἡ διδασκαλία ἀπλῆς καὶ γλα-

φυρᾶς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχει πιθανότητα νὰ ἐνοικήσῃ ἐν τῇ μνήμῃ.

Αἱ γενικαὶ ἰδέαι εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκελετὸν τοῦ ἀνθρώπου σώματος. Ἐπὶ τοῦ σκελετοῦ παρεμβάλλονται οἱ μύες καὶ τὰ νεύρα, καὶ ἕνεκα τῆς σκληρότητος τῶν μελῶν, τὰ ὅποια εἶναι μοχλοί, κινούμεθα εὐκόλως, ἔλκομεν, ὠθοῦμεν, ἐγείρομεν βάρη κλπ. Τὰ ἄνευ ὀστέων ζῶα δύνανται νὰ ζῶσιν, ἀλλὰ ζωὴν κατωτέραν. Εἶναι μαλάκια. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ πνεύματα. Καθόσον αἱ κτώμεναι γνώσεις διὰ πείρας ἢ σπουδῆς παρεμβάλλονται ἢ οὐ εἰς τὰς γενικὰς ἰδέας, ἔχουσι τύπον πνεύματος μαλακίου ἢ σπονδυλωτοῦ. Τὸ πρῶτον ὑπνηλόν, βραδὺ τὰς κινήσεις, ἄνευ ἰσχύος, ἄνευ ἐνεργείας, τὸ ἄλλο ζωηρόν, εὐθυμον, ἀληθῶς ζῶν καὶ ἱκανὸν νὰ ἐνεργῇ μετὰ τόλμης καὶ κατ' ἀκολουθίαν λίαν ἰσχυρόν.

Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν γενικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς μάξης τῶν γνώσεων εἶναι ἐπίσης τῆς αὐτῆς φύσεως, ὥς αἱ σχέσεις τῶν ὀστέων καὶ τοῦ σώματος. Ἡ αὔξησις αὐτῶν εἶναι σύγχρονος. Καθὼς τὰ ὀστᾶ, αἱ γενικαὶ ἰδέαι ἀντλοῦσιν ἐν πρὸς ἐν τὰ μόρια, ἐξ ὧν γίνονται, ἐκ τοῦ χαιμάρρου τῶν παραστάσεων καὶ τῶν αἰσθημάτων, ὅστις τρέφει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος. Καὶ ἕνεκα τούτων πάλιν ἅπανα αὕτη ἢ κυκλοφορία δὲν γίνεται ἐπὶ ματαίῳ. Ἄνευ αὐτῶν τὸ πνεῦμα μένον ἄνευ ἐρείσματος, ἄνευ σημείου ὑποστηρίξεως, δὲν θὰ ἠδύνατο μήτε νὰ τρέχῃ μήτε νὰ βαδίζῃ μηδὲ νὰ μένῃ ὄρθιον. Οὐδεμία αὔξησις θὰ ἦτο δυνατή. Ἡ ὑποταγὴ θὰ ἦτο ἀπόλυτος εἰς τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος, οἱ ὅποιοι καταδικάζουσιν αὐτὸ νὰ σύρεται, ἐν ᾧ μετὰ στερεοῦ σκελετοῦ ἰδεῶν γενικῶν αὔξησις βραδεῖα, ἀλλὰ συνεχὴς, εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ νοητικὴ δύναμις παύει οὐσα ὁλοῦναι προσκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Οὐδὲν εἶναι ἀνωφελὲς ἐν πνεύματι οὕτως ὀργανωμένῳ πᾶσα νέα κτήσις ταχέως ἀπορρίπτεται ἢ μεταβάλλεται εἰς αἷμα καὶ μὺς τοῦ πνεύματος.

Διὰ τινος μυστηριώδους ἀνταλλαγῆς, ἐπειδὴ αἱ γενικαὶ ἰδέαι εἶναι δυνατόν νὰ εἰσέρχωνται εἰς ἀνώτερον σύστημα ὀργανώσεως, ἡ ἀτομικὴ πείρα προσκομίζει εἰς τὰς γενικὰς ἰδέας μέρος τῆς ἰδίας ὑποστάσεως. Ἐκ τῆς κυκλοφορίας ταύτης καὶ τῶν ἀνταλλαγῶν τούτων γίγνεται ἡ ζωὴ τῶν ἀληθῶς ζώντων πνευμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΩΣ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

ΖΩΣΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Διεξερχόμενοι τὰ προγράμματα τῆς διδασκαλίας τῆς ἠθικῆς εὐκολον εἶναι νὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδεμία γενικὴ ἰδέα ἐπεστάτησεν ἐν τῇ ἐκπονήσει αὐτῶν. Εἶναι ἀπαρίθμησις θεμάτων πρὸς διδασκαλίαν, ἀλλὰ τὸ ἔργον τῆς διοργανώσεως, δηλαδή τῆς ἀπλοποιήσεως ταύτης τῆς διδασκαλίας, μένει ὁλόκληρον διὰ τὸν διδάσκαλον.

Οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων ἐπιφέρουσιν ἀπλοποιήσιν μόνον εἰς τοὺς προσωπικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας, οὓς μειοῦσιν εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ἡ διδασκαλία μένει σύμμορφος πρὸς τὸ γράμμα τοῦ προγράμματος. Ἐξετάζουσι πάντα τὰ θέματα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο. Ἐκ τῆς πληθύος τῶν διδασκαλιῶν τὸ παιδίον δὲν κατέχει, δὲν δύναται νὰ κατέχῃ ἢ ἀορίστους ἀναμνήσεις, μὴ ὀργανωμένας, καταδεδικασμένας εἰς ἀσφαλῆ λήθην. Ἐάν, ὡς πιστεύομεν, ὁ διδάσκαλος ὀφείλῃ νὰ ἀσχολῇται μόνον περὶ ἐκεῖνο, ὅπερ μέλλει νὰ μένῃ ὀριστικῶς ἐν τῷ πνεύματι τοῦ παιδίου, ἰδοὺ προσπάθειαι οὐκ ὀλίγαι σχεδὸν ἀπολλύμεναι, διότι εἶναι ἀδύνατον τὸ παιδίον νὰ διασώσῃ ἄλλο ἢ τεμάχια ἐκ σειρᾶς μαθημάτων, τὰ ὅποια ἐγίνοντο τρεῖς ἢ τετράκις καθ' ἑβδομάδα ἐπὶ πολλὰ ἔτη.

Αὕτη δ' ἡ σειρά τῶν μαθημάτων προβαίνει δι' ἐπισωρεύσεως. Δὲν προσάγει εἰς τὸ παιδίον μέθοδον, ὅπως κατατάσῃ πάντα τὰ γεγονότα, πάντα τὰ ἠθικὰ παραδείγματα ὑπὸ μίαν ἢ δύο μεγάλας ἰδέας κυρίως, ζώας, ἀληθεῖς διοργανωτικὰς δυνάμεις. Αἱ ἰδέαι αὗται, χωρὶς τὸ παιδίον ἐξερχόμενον τοῦ σχολείου νὰ φροντίσῃ περὶ αὐτῶν, θὰ ἐξηκολούθουν νὰ ἐνισχύωνται ἐκ τῆς πείρας τοῦ καὶ ἐν ταύτῃ θὰ μετεποιοῦν ταύτην τὴν πείραν εἰς αἶμα καὶ μῦς τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν παθητικὴν ταύτην μέθοδον, ἣ ὅποια συνίσταται εἰς τὸ «νὰ κραυγάζωμεν εἰς τὰ ὦτα τῶν παιδίων, ὡς ἐὰν ἐχύνομεν ἐντὸς χοάνης», ἃς ὑποκαταστήσωμεν τὴν ἐνεργητικὴν μέθοδον (1).

(1) Ἐάν τις εὐρίσκῃ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπαναλαμβάνει πολλάκις τὸ δόγμα τοῦτο, αὐτὸς εὐρίσκει ὅτι δὲν ἐπαναλαμβάνει αὐτὸ ἱκανῶς πολλάκις. Διότι τὴν παθητικὴν κατάστασιν τοῦ πνεύματος τῶν μαθητῶν, τὴν καλλιέργειαν

Ἄς ἀποπειραθῶμεν διὰ λογαριασμὸν ἡμῶν λόγῳ δείγματος ἀπλοποιήσιν τῆς διδασκαλίας τῆς ἡθικῆς. Εἰς τὴν μέθοδον τοῦ κατακερματισμοῦ ἂς ἀντιτάξωμεν μέθοδον ἐνοποιήσεως, εἰς τὴν μέθοδον τῆς παθητικῆς παραλαβῆς μέθοδον ἐνεργητικῆς ζητήσεως.

Αἱ ἀντιλήψεις τῶν προτέρων παιδαγωγῶν, αἱ ὁποῖαι παρέτρεψαν τὴν ἡμετέραν δημοκρατικὴν διδασκαλίαν, συνετάραξαν καὶ τὴν διοργάνωσιν τῆς ἡθικῆς διδασκαλίας. Ὁ διδάσκαλος ὑπελήφθη ὑπόχρεως νὰ διδάσκῃ, ὥς ἐδίδασκον τὴν κατήχησιν, ἡ δὲ ἰδέα τῆς διδασκαλίας φιλοπονηθεῖσα διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς δουλείας ἐπεδολήθη εἰς τοὺς διδασκάλους ἀναποδράστως ὑπὸ τὸ σύνθημα σχῆμα αὐτῆς, καθ' ὃ οἱ μὲν μαθηταὶ μένουσιν ἀδρανεῖς καὶ παθητικοί, ἡ δ' ἀλήθεια ἐξέρχεται πάνοπλος ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ διδασκάλου.

Ἄλλ' ἐν τούτῳ μάλιστα τῷ μαθήματι ἔδει νὰ εἶχομεν μεταβάλλει τὰς πεπαλαιωμένους μεθόδους, διότι ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι ἐν τῇ ἡθικῇ μόνον ὁ διεγέρτης τοῦ πνεύματος τῶν παιδῶν. Ὁ μαθητὴς τῷ ὄντι οὐδὲν ἔχει νὰ μάθῃ ἐν τῇ ἡθικῇ. Πᾶν ἔτι θὰ μάθῃ θὰ τοποθετηθῇ ἐν τῇ μνήμῃ καὶ θὰ εἶναι μικρᾶς ἀξίας.

Ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν τὰ παιδιὰ ζῶσιν ἐντὸς κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ πάσας τὰς ἡθικὰς πράξεις γινώσκουσι τοῦλάχιστον συγκεχυμένως. Ἡ δὲ ἀποστολὴ τοῦ διδασκάλου εἶναι νὰ ὁδηγῇ τὰ παιδιὰ νὰ συνδέωσι πάντα τὰ συμβάντα τῆς ἡθικῆς αὐτῶν ζωῆς πρὸς δύο ἢ τρεῖς μεγάλας οὐσιώδεις ἰδέας προσωρινὰς νὰ ρυθμίζωσι τὴν βούλησιν τῶν παιδίων, τῶν ἐφήβων καὶ τῶν τελείων ἀνδρῶν, ὥς ἄλλοι φαεινοὶ φάροι, οἱ ὁποῖοι θὰ δεικνύωσι κατὰ τοὺς μᾶλλον τρικυμιώδεις καιροὺς τὴν ὁδόν, ἣν δεόν νὰ ἀκολουθῶσι. Συνδέων τὴν ἡθικὴν πεῖραν τῶν παιδίων μετὰ τινων μεγάλων δεσποζουσῶν ἀρχῶν ὁ διδάσκαλος ἔχει ἔργον νὰ ἄγῃ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ θραύωσι τὸ μυελικὸν ὅσπου τῶν λέξεων, ἦτοι νὰ φαντάζωνται ἀκριβῶς τὰ διὰ τῶν λέξεων ἐκφρα-

τῆς λεξιλογικῆς μνήμης νομίζει αὐτὸς ὡς τὸ μέγα κακὸν τῆς διδασκαλίας ἡμῶν. Ὅσῳ εἰσέρχεται εἰς τὸ σχολεῖον καὶ υπολογίζει τὴν καταπληκτικὴν σπατάλην προσπαθειῶν καὶ εὐφυίας, τὴν προξενουμένην ὑπὸ τῶν μεθόδων, αἰτίνας καταλείπουσι τοὺς μαθητὰς παθητικοὺς, πάσχει ἀναμετρῶν τοὺς θησαυροὺς τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, οὓς αἱ μέθοδοι αὗται ἀποστεροῦσι τὴν Πατρίδα.

ζόμενα ἀντικείμενα. Θὰ βραχνίξῃ αὐτοὺς δι' ἑκατὸν εὐφυῶν τρόπων, ὅπως ἀναγκάξῃ νὰ παρατηρῶσι τὰ γεγονότα, νὰ ἐξετάζωσιν αὐτὰ ἐν τοῖς καθ' ἑκάστῃ. Θὰ διαλύῃ τὴν ὁμίχλην τῶν γνώσεων αὐτῶν εἰς ὥραϊαν διαυγῇ βροχήν. Διότι, ἐὰν τὰ παιδία γινώσκωσι πᾶν τὸ οὐσιώδες τῆς ἡθικῆς ζωῆς, γινώσκουσι τοῦτο ἄδρομερῶς. Οὐδὲν ὁρῶσι καθαρώς. Ἡ ἔξις ἐξαλείφει πάντα τὰ διακριτικὰ σημεῖα. Πᾶσα ἡ διδασκαλία τῆς ἡθικῆς θὰ συνίσταται εἰς τοῦτο, νὰ ἀναγκάζωμεν τὰ παιδία νὰ βλέπωσι συγκεκριμένως, νὰ ὀδηγῶμεν αὐτὰ νὰ συνδέωσι τὰ καλῶς παρατηρηθέντα ἡθικὰ γεγονότα μετὰ μεγάλων τινῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖα θὰ δέχονται ἐκ τῆς στρατιᾶς τῶν ἰδιαιτέρων γεγονότων δύναμιν ἐπιβλητικὴν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀντὶ τοῦτου θὰ μεταδίδωσιν εἰς ἑκάστην ἡθικὴν ἀπόφασιν πρὸς τῇ κτηθείτῃ ταύτῃ δυνάμει τὴν ἀκατάβλητον ἰσχὺν τῆς καθαρότητος καὶ τῆς ὥραϊας διατάξεως αὐτῶν. Δὲν θὰ ὑπολείπεται πλέον ἔπειτα ἢ νὰ εὐρίσκωμεν τὰ μέσα, ὅπως κατευθύνωμεν τὴν βούλησιν τῶν παιδίων εἰς τὴν καθημερινὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἡθικῶν αὐτῶν ἀνακαλύψεων.

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡμεῖς ἐννοοῦμεν τὴν ἡθικὴν διδασκαλίαν, ἐνισχύεται σφόδρα ὑπὸ τῆς μεθόδου, περὶ ἧς λέγομεν. Ἡ διδασκαλία τῆς ἡθικῆς κατατετηγμένης καὶ συνισταμένης ἐξ ἐπεισοδίων ἄνευ δεσμῶν, ὡς ἐννοοῦσιν αὐτὴν συνήθως, οὐδεμίαν ἔχει πρακτικὴν ἀξίαν. Τὸ παιδίον λαμβάνει καθ' ἑξομάρδα τρία ἢ τέσσαρα μαθήματα ἡθικῆς. Εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα, τὰ διάφορα πρὸς ἀλλήλα, δὲν δύναται νὰ ἀφιερῶνῃ ἢ μίαν ἡμέραν, δύο τὸ πολύ, πρὸς ἀσκήσιν. Σήμερον θὰ εἶναι εὐπειθὲς πρὸς τὴν μητέρα του, αὔριον θὰ ἀποφεύγῃ νὰ ψεύδεται, μεθαύριον θὰ ἀποφεύγῃ νὰ εἶναι ἀγροῦ-κον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς... Τίνα ἐντύπωσιν θὰ παράγῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν παιδίων ἡ ἀδιάκοπος αὕτη διαδοχὴ κανόνων ἄνευ δεσμοῦ; Οἱ ἡθικοὶ κανόνες θὰ φαίνονται εἰς αὐτὰ λίαν περιπεπλεγμένοι, λίαν μικρολόγοι καὶ οὕτως ἀναρίθμητοι, ὥστε νὰ ἀδυνατῶσιν ὅπως-δήποτε νὰ σέδωνται τούτους πάντας. Τότε πρὸς τί ἡ τοιαύτη διδασκαλία; Ἴσως μάλιστα αὕτη θὰ γίνῃ πρόξενος καὶ βλάβης σοβαροτέρας.

Τὸ παιδίον συνειθίζει νὰ ἀναζητῇ ἐν τῇ μνήμῃ του πᾶν, ὅπερ ἐβίδαξεν αὐτὸ περὶ τῆς διαγωγῆς του. Δὲν ἐκαθάρισαν τὴν συνεί-

δησιν αὐτοῦ, δὲν ἐπλασαν ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ πνεῦμα καθαρόν, ἐνεργόν, ἱκανὸν νὰ ἐπανευρίσκη ἢ, ἐὰν εἶναι χρεῖα, νὰ εὐρίσκη μόνον του, τί εἶναι καλὸν καὶ τί εἶναι κακὸν ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι τοῦ βίου. Ἐμόρφωσαν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ τὴν συνήθειαν. Ἀντὶ νὰ σκέπτεται τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν τὸ παιδίον θὰ ἔχη ἐγκαταλείψει τὸ σχολεῖον καὶ θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁδηγῇται μόνον, ἀντὶ κατὰ συνέπειαν νὰ προσπαθῇ ὁ διδάσκαλος, ὅπως μορφώσῃ τὸ παιδίον εἰς πρόσωπον ἱκανὸν νὰ σκέπτεται, νὰ βλέπῃ, νὰ ὁδηγῇται μόνον, ἐκπαιδεύει αὐτό, ὥς ἐὰν ὤφειλε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον νὰ ἔχη τὰς συμβουλὰς ἢ τὰς προστατευτικὰς διαταγὰς συνειδήσεως μᾶλλον πεφωτισμένης.

Κατ' ἀκολουθίαν ἀσφαγῆς ἐπισώρευσις νόμων μερικῶν καὶ ἀσυναρτήτων, κόπος τῆς προσοχῆς, κάματος ὑπερβολικὸς τῆς μνήμης ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀδράνεια τῆς μὴ ἐξησκημένης ἀτομικῆς συνειδήσεως, ἀνικανότης πρὸς λήψιν ἀποφάσεως οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ μάχῃ, τοιοῦτοι εἶναι οἱ καρποὶ τῆς σημερινῆς διδασκαλίας τῆς ἡθικῆς.

Τί ἄλλο νὰ εἰπώμεν εἰμὴ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς ἡθικῆς δὲν πρέπει νὰ εἶναι διδασκαλία; Ἡ μόνη προσπάθεια τοῦ διδασκάλου θὰ εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν αὐτενέργειαν τῶν παιδίων. Θὰ προκαλῇ αὐτὰ νὰ παρατηρῶσι λεπτομερέστατα τὴν πραγματικότητα, νὰ ἐξάγωσιν ἐκ τῆς πείρας αὐτῶν πᾶσαν τὴν ἀφομοιώσιμον ὕλην. Δὲν θὰ ὑποκαθιστᾷ ἑαυτὸν εἰς ταύτην καὶ θὰ νομίσῃ ὅτι, ὥς ὁ γεωργός, εἶναι ἀπλῶς ἐπιφορτισμένος νὰ βοηθῇ τὴν βαθεῖαν καὶ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ φυτοῦ, ὅπερ ὑφίσταται δι' ἑαυτοῦ καὶ ὅπερ φέρει ἐν ἑαυτῷ τοὺς νόμους πάσης τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεώς του.

Ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ φυτῶν, ἀλλὰ περὶ ὄντων, τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἔχωσιν ἰδίαν συνειδήσιν καὶ τὰ ὅποια θὰ εὐρίσχωσιν ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐν τῷ ἡθικῷ αὐτῶν περιβάλλοντι τὸ μέσον εἴτε νὰ παρακωλύωσι τὴν ἑαυτῶν ἀνάπτυξιν εἴτε νὰ ἀφῇνωσιν αὐτήν νὰ παρεκτρέπεται εἴτε νὰ βοηθῶσιν αὐτήν. Ὡστε πᾶσα ἀνάγκη νὰ μεταδώσωμεν εἰς τὸ παιδίον σαφῇ συνειδήσιν τοῦ βαθέως λόγου τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἵνα βοηθῇ αὐτὸ τοῦτο διὰ πᾶσιν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ τὴν ἑαυτοῦ προσωπικότητα νὰ ἀπαλ-

λάσσεται. τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν, αἱ ὁποῖαι τεῖνουςι νὰ στρεβλώσωσι τὴν αὐξησιν αὐτοῦ. Ὡς πειραθῶμεν λοιπὸν νὰ δεῖξωμεν συνοπτικῶς, πῶς ἐννοοῦμεν τὴν σύνδεσιν πασῶν τῶν ἡθικῶν γνώσεων εἰς μεγάλας ἀρχάς, «αἱ ὁποῖαι θὰ δέχωνται ἐκ τῶν μερικῶν γεγονότων δύναμιν ἐπιβάλλουσιν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀντὶ τούτου θὰ μεταδίδωσιν εἰς ἐκάστην ἡθικὴν ἀπόφασιν πρὸς τὴ δύναμει ταύτῃ τὴν ἀκκατάβλητον ἰσχὺν τῆς καθαρότητος καὶ τῆς καλῆς ὁργανώσεως αὐτῶν».

Δὲν πρέπει πρὸ παντὸς νὰ μυῶμεν τὰ παιδία τῶν σχολείων ἡμῶν εἰς τὰς ἐριδὰς τῶν φιλοσόφων περὶ τῆς βάσεως τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Πολλῶ μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ διδάσκωμεν αὐτὰ ὅτι τὸ καθήκον ἐρεῖδεται ἐπὶ ἀπολύτου βεβαιότητος, διότι ἄλλως ἠθέλομεν ἐκθέσει τὴν ἡθικὴν πίστιν αὐτῶν εἰς ναυάγιον, ἂν ᾗ στιγμῇ θὰ ἀπέκτιον τὴν πεποιθῆσιν, ὅτι δὲν γινώσκεται «τὸ πᾶν ἐκ τοῦ μηδενός».

Ὡς διδάσκωμεν αὐτὰ ἀφόβως, ὅτι ἡ ἡθικὴ προϋποθέτει ὁμολογίαν πίστεως. Δύνανται, ἐν ἡ ἡλικίᾳ εἶναι καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἔπειτα, νὰ ἐκλέγῃσι μεταξὺ τῆς ζωῆς τοῦ κτήνους καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Εἶναι ἐλεύθερα νὰ μιμῶνται τὰ ζῷα ἢ νὰ ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἀρίστων καὶ μεγίστων ἀνδρῶν. Τὰ ζῷα εἶναι ἀκάθαρτα, ὀκνηρά, λαίμαργα, φιλήδονα. Πολλοὶ ἄνθρωποι, πρῶτοι πάντων οἱ μέθυσοι, εἶναι ἀκάθαρτοι, ὀκνηροί, λαίμαργοι, φιλήδονοι. Ἀφίνεται εἰς τὸ παιδίον νὰ κρίνῃ, ἐὰν προτιμᾷ νὰ εἶναι καθρόν, θαρραλέον, σῶφρον, περὶσκεμμένον.

Ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλα σχέσεσιν αὐτῶν τὰ ζῷα εἶναι φίλαυτα, φθονερά, ἐργίλα. Τὰ ἰσχυρότερα καὶ τὰ πανουργότερα καταπιέζουσιν ἢ πληγώνουσιν ἢ φονεύουσιν ἀσπλάγχχνως τὰ ἀσθενέστερα. Τὸ δυναντίον οἱ ἄνθρωποι, καθόσον ὁμοιάζουσιν ἥττον πρὸς τὰ ζῷα, σέβονται ἔτι μᾶλλον τὴν προσωπικότητα τοῦ ἄλλου. Κοινωνία τις εἶναι τοσοῦτη μᾶλλον τελεία, ὅσῳ ὁ σεβασμὸς αὐτός εἶναι μεῖζων καὶ γενικώτερος, καὶ ἀντιστρόφως, ὅσῳ μᾶλλον κοινωνία τις εἶναι τελεία, τόσῳ μᾶλλον εἶναι εὐκόλον εἰς τοὺς πολίτας νὰ ἐξικνῶνται εἰς ὑψηλὴν ἡθικότητα. Ἐὰν δὲν δέχωνται νὰ εἶναι ζῷα καὶ ἐὰν προτιμῶσι τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασιν, ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἐπι-

σύρει ἅμα τὴν παραδοχὴν οὐ μόνων ὄρων, ὧν ἄνευ οὐδεμία κοινωνία εἶναι δυνατή, ἀλλὰ πρὸς τοῦτοις ὄρων, ἐπιτρεπόντων εἰς τὴν κοινωνίαν νὰ βελτιώνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Ἡ προσωπικὴ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς συνεργασίας τῶν πνευμάτων καὶ τῶν βουλήσεων, εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν γλῶσσαν, τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, τὴν φιλοσοφίαν, τὰς θρησκείας... Ὁ ἄνθρωπος ἄνευ τῆς κοινωνίας θὰ ᾔτο ἀνίσχυρος νὰ ἐκφεύγῃ τοῦ κλήρου τῆς κτηνώδους ζωῆς.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ πάσης ἡθικῆς ζωῆς ἔχει θ ἑῖν ὁμολογία πίστεως, μὴ ἀμφισβητουμένη ὑπ' οὐδενὸς παιδίου καὶ θεμελιώνουσα τὸ καθήκον ἐπὶ ἐκλογῆς ἐλευθέρως καὶ λελογισμένης, καὶ ἣς τὴν διαυγῆ καθαρότητα οὐδὲν ποτε σόφισμα θὰ κατορθώσῃ νὰ σκιάσῃ⁽¹⁾.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἰδέα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ὑποχρέωσις νὰ ἔχωμεν πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἄλλου ἀπόλυτον σεβασμὸν εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ἔδαφος πάσης ἡθικῆς καλλιέργειας. Διὰ προπαρασκευῶν εὐφυῶν καὶ ζωηρῶν ὁ διδάσκαλος θὰ γίνεταὶ εὐκόλως κύριος τῆς προσοχῆς τῶν παιδίων καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἰδέα τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον τοῦ ἄλλου, θὰ ἔχωσιν ἐγκαθιδρυθῆ ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ τῇ μνήμῃ αὐτῶν... Ἐάν τις ἀμφιβάλλῃ μήπως τὰ παιδία δὲν δύνανται νὰ ἐννοήσωσι τοιαύτας ἰδέας, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν γινώσκει τὰ παιδία καὶ ὅτι δὲν ἔσχεν εὐκαιρίαν νὰ λάβῃ πεῖραν ἐπ' αὐτῶν τῆς ἀληθείας, ἣν ὁ κάλλιον παντὸς ἄλλου δυνάμενος νὰ γινώσκῃ Κάντιος⁽²⁾ ἐκήρυξεν, ὅτι «ἡ παράστασις τοῦ καθήκοντος, ἐὰν αὕτη εἶναι καθαρὰ παντὸς μίγμα-

(1) Ἐάν ἡ λέξις ὁμολογία πίστεως ἀπαρέσκη εἰς τινος, ὅς προσπαθῇ σῶσαι νὰ φαντασθῶσι συζήτησιν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ὁθυσσῶος, ἐπιχειροῦντος νὰ πείσῃ τοὺς συντρόφους του μεταμορφωμένους εἰς χοίρους ὑπὸ τῆς Κίρκης νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀνθρωπίνην αὐτῶν κατάστασιν, καὶ θὰ ἴδωσιν ὅτι οὐδὲν φιλοσοφικὸν ἐπιχείρημα δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν τὸ ἀκροατήριον δὲν παραδέχεται ὡς ἀξιωμα μὴ ἐπιδεικτικὸν βεβαίως ἀποδείξεως ὅτι εἶναι αἰρετώτερον νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὑψηλῇ προσωπικότητι ἀνθρωπίνῃ δυστυχῆς ἢ χείρους εὐχαριστημένους.

(2) Περίφημος Γερμανὸς φιλόσοφος τοῦ XVIII αἰῶνος. Σ. Μ.

τος, παντός δελέατος αίσθητος... έχει πλείονα ἐπιρροήν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας διὰ μόνης τῆς ὁδοῦ τοῦ λογικοῦ... ἢ τὰ ἄλλα ἐλατήρια τὰ ἐκ τῆς πείρας ἐξαγόμενα»⁽¹⁾.

Ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ ζωογονῇ πάσας τὰς ἄλλας διδασκαλίας αὐτοῦ διὰ τῶν μεγάλων τούτων ἠθικῶν γνώσεων. Θὰ διδάσκῃ τὴν Γαλλικὴν ἱστορίαν ὡς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ βραδεῖαν κατὰκτησιν τοῦ σεβασμοῦ, τοῦ ὀφειλομένου εἰς τοὺς ταπεινοτέρους, κατὰκτησιν ὀριστικὴν, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Θὰ ἐκπαιδεύῃ τὰ παιδιά οὕτως, ὥστε νὰ ἐννοῶσιν ὅτι τὰ ἦθη εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ὁ νόμος καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1789 πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ τραχαὶ ἡμῶν δὲν εἶναι ἢ ὁ ἄγων τῆς μεγάλης ἠθικῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως σεβαστὸς ὡς ἄνθρωπος καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀξίαν ἀπόλυτον ὡς πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ, ἐναντίον τῶν ἡθῶν, ἅτινα ἔχουσι δημοκρατικὸν μόνον τὸ ὄνομα. Τὰ ἦθη τῷ ὄντι εἶναι ἀναγκαστικὴ συνθήκη μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν παρορμήσεων τῆς ἀλαζονείας ἡμῶν, ἀποτελοῦσα ἐμπόδιον εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἀπολύτου ἰσότητος τῶν συνειδήσεων.

Αἱ δὲ ἠθικαὶ αὗται ἰδέαι οὐ μόνον παρέχουσιν εἰς τὸ ἄτομον κανόνα διαγωγῆς, οὐ μόνον δεικνύουσιν εἰς αὐτὸ τίνα εἶναι τὰ κοινωνικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, ἀλλ' ἐπὶ πλέον δίδουσι τὴν διακριτικὴν δύναμιν, ἥτις ἀρκεῖ νὰ λύῃ σπουδαιότερα πολιτικὰ ζητήματα. Πᾶν πολιτικὸν μέτρον εἶναι καλόν, ὅπερ ἐκφράζει κοινωνικὸν σέβας μεῖζον διὰ μεῖζονα ἀριθμὸν ἀνθρωπίνων προσώπων.

Πέριξ τῶν ἠθικῶν τούτων ἰδεῶν, ἀνικάνων ἄφ' ἑαυτῶν νὰ ἄγωσι τὴν βούλησιν νὰ διευθύνῃ καλῶς τὴν πάλιν κατὰ τῶν ὑπο-

(1) «Διὰ τῆς μάλλον κοινῆς ἐπισκοπῆσεως βλέπομεν τῷ ὄντι ὅτι, ἐάν παρυσιάζωμεν πρᾶξιν τινα δικαιοσύνης ἀπηλλαγμένην παντός ὑπολογισμοῦ καρπώσεως ὡφελιμάτων εἴτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἴτε ἐν τῷ ἄλλῳ, ὡς γενομένην μετὰ σταθερότητος ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων δοκιμασιῶν τῆς ἀνάγκης ἢ τῆς ἀποπλάνησεως, ἡ πρᾶξις αὕτη ἀφήνει πολλὸ κατωτέρω αὐτῆς καὶ ἀμαυρῶναι πᾶσαν ἄλλην πρᾶξιν ὁλικῶς ὁμοίαν, ἀποφασισθεῖσαν ἔστω καὶ ἐν μέρει ἕνεκα ἄλλου αἰτίου. Αὕτη ὑφώνει τὴν ψυχὴν καὶ ἐμπνέει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ δοῦναι μετὰ νὰ πράττωμεν οὕτω. Τὰ παιδιά εἶναι πρωῒμος εὐαίσθητα διὰ ταύτην τὴν ἐντύπωσιν καὶ ἔπρεπε μηδέποτε νὰ διδάσκωμεν αὐτὰ τὰ καθήκοντα ἄλλως». (Κάντος, Βάσις τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν, μέρος II).

στίκτων καὶ νὰ δεικνύωμεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ζώων ἀνακόπτεται ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων καὶ ὅτι ταῦτα δὲν ἔχουσιν ἔννοιαν οὔτε τῆς ἀφιλοκερδείας οὔτε τῆς αὐταπαρνήσεως ὑπὲρ τῶν ἄλλων... Τὸ παιδίον ἄγεται οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἀποχωρίζῃ τὴν ἀπαράμιλλον ἀξιοπρέπειαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ ἀπονέμῃ εἰς τὴν κτηνώδη φύσιν αὐτοῦ ἢ ἀποστολὴν παντάπασιν ὑποδεεστέραν. Ἐὰν πρὸς τοῦτοις οἱ διδάσκαλοι διὰ παραδειγμάτων καλῶς ἐκλελεγμένων καὶ λίαν λεπτομερῶν ἐπέτυχον, ὥστε τὸ παιδίον νὰ ὑπολογίζῃ τὸ μέγεθος τῆς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς τὰς προηγηθείσας γενεάς, θὰ ἔχουσιν οὕτω προπαρασκευάσει αὐτὸ νὰ ἐννοῇ τὰ τῆς ἀλληλεγγύης καθήκοντα. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν λυπῶν, τῶν δοκιμαζομένων ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἕνεκα καταχρήσεως τῆς δυνάμεως τῶν μεγαλυτέρων συμμαθητῶν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀδικιῶν, αἰκιῶν, ὧς ὑφίσταται, θὰ ἐγγαράττωσιν ἐν τῇ μνήμῃ του τὴν ἀνυπόφορον πικρίαν, ἣν παράγει πᾶσα ἀδικία ἐν τῇ ψυχῇ ἐκείνου, ὅστις ὀφείλει νὰ ὑποφέρῃ αὐτήν.

Ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἡμῶν, ἐὰν εἴμεθα διδάσκαλοι, θὰ ἔτεινον νὰ συναθροίζωσιν ἰσχυρὰν δέσμην συναισθημάτων πέριξ δύο θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῆς ἠθικῆς, τῆς ἰδέας τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης μετὰ τῆς ἀμέσου συνεπειᾶς αὐτῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἀλληλεγγύη...

Τοῦ ἐδάφους οὕτω παρεσκευασμένου ἡ θεωρητικὴ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις θὰ ἦτο ἐνεργὸς ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ εἶναι ἀπλὴ καὶ νὰ προβαίνει δι' εὐρέων συγκεντρώσεων πρκατηρήσεων. Ἀσχολούμεθα περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς ἐν τοῖς σχολείοις ἀπὸ εἴκοσι μηνῶν. Εὐρόμεν ἐν τῷ διδακτικῷ προσωπικῷ τοῦ νομοῦ ἡμῶν πᾶσαν καλὴν θέλησιν καὶ πρσεκαλέσμεν τὴν τήρησιν σημειωμκατρίων ἠθικῆς, ὧν πολλὰ μαρτυροῦσιν ἐπιμόχθον ἐργασίαν ἀληθῶς θαυμαστήν. Ἐν τούτοις φαίνεται ἡμῖν ὅτι τοσαύτη καλὴ θέλησις, πάντως παράγουσα ἀξιόλογα ἀποτελέσματα, δὲν εἶδει ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ ἡδύναντό τις νὰ περιμένη ἐκ προσπαθειῶν εἰλικρινῶς γενομένων ἀποδεκτῶν. Ζητήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν αἰτίαν τῆς ἡμικαποτυχίας ὁ συγγραφεὺς ἐπίστευσεν ὅτι εὐρὴ ταύτην ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς διδασκαλίας, ἥτις ἐπιβάλλει εἰς

βολῶν τῶν συναισθημάτων τῆς ἀλαζονείας, τῆς βίας καὶ τοῦ ἐγωΐσμοῦ, ὁ διδάσκαλος θὰ εἶναι δυνατόν νὰ συνανθροῖζῃ καρτερικῶς πάντα τὰ καλὰ συναισθήματα τοῦ παιδίου, τὴν εὐσπλαγγίναν αὐτοῦ, τὸ οἰκογενειακὸν φίλτρον, τὴν ἀγαθότητα, τὴν φυσικὴν εὐθύτητα, τὸ ζωηρὸν συναισθημα κατὰ τῆς ἀδικίας, καὶ πλὴν τούτου πάντα τὰ συναισθήματα, ἅτινα εἶναι καλὰ, μόνον ἔταν γίνεται καλὴ χρῆσις αὐτῶν, ὡς τὴν ἀγάπην τῶν ἐπαίνων, τὴν ἀνάγκην τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας κλπ.

Θὰ συμβαίνει δὲ καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῇ συνδέσει τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν. Τὰ συναισθήματα θὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῆς ἰδέας τὴν συνάφειαν καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλίζουνσι τὴν δραστηκὴν δύναμιν τῆς ἐλατηρίου αὐτῶν δυνάμεως καὶ ἡ ἰδέα θὰ λαμβάνῃ ἐξ αὐτῶν τὴν ἀποτελεσματικὴν δύναμιν τοῦ ἐνεργεῖν, ἡ ὁποία λείπει ἀπ' αὐτῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι μόνον ἰδέα ψυχρά (!).

Ἡ συγκέντρωσις τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν δευτερευουσῶν ἰδεῶν δύναται νὰ πρᾶσκειν ἐν τῷ κατωτέρῳ τμήματι τοῦ δημοτικῆς σχολείου. Ἡ διδασκαλία τῆς ἡθικῆς, ὡς καὶ τῆς ἱστορίας, γίνεται ἐν αὐτῇ καθαρῶς ἀνεκδοτική. Οὐδὲν εὐκολώτερον ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκάστου ἀνεκδότου ἢ τὸ ν' ἀντιτάττωμεν τὸ μεγαλεῖον τῆς διαγωγῆς μεγαλοψύχου ἀνδρὸς πρὸς τὸ αἶσχος διαγωγῆς, καθοριζομένης ὑπὸ κτηνωδῶν ἐπιθυμιῶν. Πράκειται περὶ πράξεως θάρρους; Πόσον εἶναι εὐκολόν νὰ διακρίνωσι τὸ θάρρος τοῦ μολοσσοῦ, προκαλοῦμενον μόνον καὶ μόνον ὑπὸ τοῦ μίσους καὶ τῆς ὀργῆς, ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς ἀνθρωπίνου θάρρους, ἐμπνεομένου ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τοῦ καθήκοντος! νὰ διακρίνωσι, προυνισαζομένης εὐκαιρίας, τὴν ἀγάπην τὴν καθαρῶς κτηνώδη τῆς γαλῆς πρὸς τὰ μικρὰ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀγάπης τῆς μητρὸς πρὸς τὰ τέκνα αὐτῆς. Εἶναι πολὺ εὐκολόν νὰ διδάσκωμεν τὸ παιδίον νὰ ἐννοῇ τὴν ἐκ φύσεως διαφορὰν τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν ἀπὸ τῶν κτηνωδῶν ἐν-

(!) Ἐπράγματευσθημεν μετὰ πρᾶξειμάτων οὐσιωδῶν περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῆς ἰδέας ἐπὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τῆς ἰδέας, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμοιβαίας ταύτης διεισδύσεως τῆς διευθυνοῦσης ἰδέας καὶ τῶν κινούντων τὴν βούλησιν συναισθημάτων. (Μόρφωσις τῆς θελήσεως, ἐκδόσις 9η, σελ. 58—92, 123 κλπ.).

βολῶν τῶν συναισθημάτων τῆς ἀλαζονείας, τῆς βίας καὶ τοῦ ἐγωΐσμοῦ, ὁ διδάσκαλος θὰ εἶναι δυνατόν νὰ συναθροίῃ καρτερικῶς πάντα τὰ καλὰ συναισθήματα τοῦ παιδίου, τὴν εὐσπλαγγίναν αὐτοῦ, τὸ οἰκογενειακὸν φίλτρον, τὴν ἀγαθότητα, τὴν φυσικὴν εὐθύτητα, τὸ ζωηρὸν συναισθημα κατὰ τῆς ἀδικίας, καὶ πλὴν τούτου πάντα τὰ συναισθήματα, ἅτινα εἶναι καλὰ, μόνον ὅταν γίνεται καλὴ χρῆσις αὐτῶν, ὡς τὴν ἀγάπην τῶν ἐπαλίων, τὴν ἀνάγκην τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας κλπ.

Θὰ συμβαίνει δὲ καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῇ συνδέσει τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν. Τὰ συναισθήματα θὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῆς ἰδέας τὴν συνάφειαν καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλιζοῦσι τὴν δραστηκὴν δύναμιν τῆς ἐλατηρίου αὐτῶν δυνάμεως καὶ ἡ ἰδέα θὰ λαμβάνῃ ἐξ αὐτῶν τὴν ἀποτελεσματικὴν δύναμιν τοῦ ἐνεργεῖν, ἡ ὁποία λείπει ἀπ' αὐτῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι μόνον ἰδέα ψυχρά (!).

Ἡ συγκέντρωσις τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν δευτερευουσῶν ἰδεῶν δύναται νὰ περὶσσεύεται ἐν τῷ κατωτέρῳ τμήματι τοῦ δημοτικῆς σχολείου. Ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς, ὡς καὶ τῆς ἱστορίας, γίνεται ἐν αὐτῇ καθαρῶς ἀνεκδοτική. Οὐδὲν εὐκολώτερον ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐκάστου ἀνεκδότου ἢ τὸ ν' ἀντιτάττωμεν τὸ μεγαλεῖον τῆς διαγωγῆς μεγαλοψύχου ἀνδρὸς πρὸς τὸ αἶσχος διαγωγῆς, καθοριζομένης ὑπὸ κτηνωδῶν ἐπιθυμιῶν. Πράκειται περὶ πράξεως θάρρους; Πόσον εἶναι εὐκολόν νὰ διακρίνωσι τὸ θάρρος τοῦ μολοσσοῦ, προκαλοῦμενον μόνον καὶ μόνον ὑπὸ τοῦ μίσους καὶ τῆς ὀργῆς, ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς ἀνθρωπίνου θάρρους, ἐμπνεομένου ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τοῦ καθήκοντος! νὰ διακρίνωσι, παρουσιαζομένης εὐκαιρίας, τὴν ἀγάπην τὴν καθαρῶς κτηνώδη τῆς γαλῆς πρὸς τὰ μικρὰ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀγάπης τῆς μητρὸς πρὸς τὰ τέκνα αὐτῆς. Εἶναι πολὺ εὐκολόν νὰ διδάσκωμεν τὸ παιδίον νὰ ἐννοῇ τὴν ἐκ φύσεως διαφορὰν τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν ἀπὸ τῶν κτηνωδῶν ἐν-

(!) Ἐπὶ πρᾶγμα τεύθημεν μετὰ περὶ παλαιῶν οὐσιωδῶν περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῆς ἰδέας ἐπὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τῆς ἰδέας, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμοιβαίας ταύτης διεισδύσεως τῆς διευθυνοῦσης ἰδέας καὶ τῶν κινούντων τὴν βούλησιν συναισθημάτων. (Μόρφωσις τῆς θελήσεως, ἐκδόσεις 9η, σελ. 58—92, 123 κλπ.).

στίκτων καὶ νὰ δεικνύωμεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ζώων ἀνακόπτεται ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων καὶ ὅτι ταῦτα δὲν ἔχουσιν ἔννοιαν οὔτε τῆς ἀφιλοκερδείας οὔτε τῆς αὐταπαρνήσεως ὑπὲρ τῶν ἄλλων... Τὸ παιδίον ἄγεται οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἀποχωρίζῃ τὴν ἀπαράμιλλον ἀξιοπρέπειαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ ἀπονέμῃ εἰς τὴν κτηνώδη φύσιν αὐτοῦ ἢ ἀποστολὴν παντάπασιν ὑποδεστέραν. Ἐὰν πρὸς τοῦτοις οἱ διδάσκαλοι διὰ παραδειγμάτων καλῶς ἐκλεγμένων καὶ λίαν λεπτομερῶν ἐπέτυχον, ὥστε τὸ παιδίον νὰ ὑπολογίζῃ τὸ μέγεθος τῆς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς τὰς προηγηθείσας γενεάς, θὰ ἔχουσιν οὕτω προπαρασκευάσει αὐτὸ νὰ ἐννοῇ τὰ τῆς ἀλληλεγγύης καθήκοντα. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν λυπῶν, τῶν δοκιμαζομένων ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ ἔνεκα καταχρήσεως τῆς δυνάμεως τῶν μεγαλυτέρων συμμαθητῶν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀδικιῶν, αἰκιῶν, ὧς ὑφίσταται, θὰ ἐγγαράττωσιν ἐν τῇ μνήμῃ του τὴν ἀνυπόφορον πικρίαν, ἣν παράγει πᾶσα ἀδικία ἐν τῇ ψυχῇ ἐκείνου, ὅστις ὀφείλει νὰ ὑποφέρῃ αὐτήν.

Ἐν τῇ στοιχειώδει διδασκαλίᾳ πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἡμῶν, ἐὰν εἴμεθα διδάσκαλοι, θὰ ἔτεινον νὰ συναθροίζωσιν ἰσχυρὰν δέσμην συναισθημάτων περίξ δύο θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῆς ἠθικῆς, τῆς ἰδέας τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης μετὰ τῆς ἀμέσου συνεπείας αὐτῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἀλληλεγγύη...

Τοῦ ἐδάφους οὕτω παρεσκευασμένου ἡ θεωρητικὴ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις θὰ ἦτο ἐνεργὸς ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ εἶναι ἀπλὴ καὶ νὰ προβαίνει δι' εὐρέων συγκεντρώσεων πρκατηρήσεων. Ἀσχολούμεθα περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς ἐν τοῖς σχολείοις ἀπὸ εἴκοσι μηνῶν. Εὐρόμεν ἐν τῷ διδακτικῷ προσωπικῷ τοῦ νομοῦ ἡμῶν πᾶσαν καλὴν θέλησιν καὶ πρσεκαλέσμεν τὴν τήρησιν σημειωμκατρίων ἠθικῆς, ὧν πολλὰ μαρτυροῦσιν ἐπίμοχθον ἐργασίαν ἀληθῶς θαυμαστήν. Ἐν τούτοις φαίνεται ἡμῖν ὅτι τοσαύτη καλὴ θέλησις, πάντως παράγουσα ἀξιόλογα ἀποτελέσματα, δὲν εἶδει ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ ἡδύνατό τις νὰ περιμένη ἐκ προσπαθειῶν εἰλικρινῶς γενομένων ἀποδεκτῶν. Ζητήσας ἐπὶ μακρὸν τὴν αἰτίαν τῆς ἡμικαποτυχίας ὁ συγγραφεὺς ἐπίστευσεν ὅτι εὐρε ταύτην ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς διδασκαλίας, ἥτις ἐπιβάλλει εἰς

τὴν μνήμην τῶν παιδίων τὴν ἀνάμνησιν πλείστων ἠθικῶν παραγ-
 γελμάτων ἀνευ ὁρατοῦ δεσμοῦ... καὶ νῦν, ἔννοε! τὴν διδασκαλίαν
 ταύτην ὑπὸ τύπον λίαν ἀπλοποιημένον.

Τῷ ὄντι ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς δὲν πρέπει νὰ συνίσταται
 ἐκ συνόλου γνώσεων κατατεθειμένων ἐν τῇ μνήμῃ καὶ δυναμέ-
 νων νὰ ἐπανευρίσκωνται ἐκεῖ. Πρέπει νὰ δημιουργῇ ἐν τῇ συνει-
 δήσει δύναμιν πάντοτε ζῶσαν, πάντοτε παροῦσαν καὶ δρῶσαν.
 Ἄμα δὲ πρέπει νὰ παράγῃ οἷον! ἐστὶν φωτεινὴν, φωτίζουσιν
 ἕκαστον βῆμα τοῦ παιδίου ἐν τῇ ζωῇ. Ἄλλ' ἡ μνήμη δὲν δύνα-
 ται νὰ διατηρῇ μετὰ τοιαύτης καθαρότητος ἢ γνώσεις ἀπλᾶς,
 σαφεῖς, διαχυεῖς, ἀτελευτήτως ἐπαναλαμβανομένας, αἵτινες ἐπὶ
 μακρὸν θὰ ἔχωσι συγκρατῆσαι τὴν προσοχὴν καὶ θὰ ἔχωσιν ἐν-
 διαφέρει τὸ παιδίον.

Πρὸς ἐκπλήρωσιν πάντων τῶν ἀπαραιτήτων τούτων ὅρων τὸ
 μόνον μέσον εἶναι νὰ διοργανώσωμεν τὴν διδασκαλίαν, καθ' ὃν
 τρόπον κατασκευάζουσι τοὺς καλλιτεχνικοὺς πίνακας. Εἰς τοὺς
 καλοὺς πίνακας οὔτε μία γραμμὴ ὑπάρχει, μὴ συντρέχουσα πρὸς
 ἕκφρασιν τῆς κυρίας ἰδέας. Οὕτω πᾶσα ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς
 ἔστω ὡς δύο μεγάλοι καλοὶ πίνακες. Πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι ἃς
 συντρέχουσιν, ὅπως προξενῶσιν εἰς τὰς δύο κυρίας ἰδέας, περὶ ὧν
 εἵπομεν, μεγάλῃ λαμπρότητι καὶ ἔντονον ζῶν.

Ὁ διδάσκαλος θὰ διδῇ πρῶτον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέ-
 πειαν ἅπαν τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς. Θὰ διαστέλλῃ ταύτην ἀπὸ τῆς
 ἀλαζονείας. Θὰ διδάσκῃ ὅτι ἡ παραγνώρισις τοῦ μεγαλείου τῆς
 ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἡμῶν ἄγει πάραυτα εἰς τὴν κτηνω-
 δίαν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέγας ἀφ' ἑαυτοῦ ὡς ἄνθρωπος. Τὸ με-
 γαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου πλήττει πάντα τὰ βλέμματα, ὅσας ἀπο-
 κλύπτονται δυνατὴ σκέψις ἢ βούλησις ἐνεργὸς ἢ συναισθήματα
 λίαν καθαρὰ καὶ λίαν γενναῖα. Τὰ παιδιά θὰ συναισθάνωνται
 ἰσχυρῶς τὴν ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἐνὸς Spinoza, ἐνὸς
 Λουδοβίκου Παστέρ, ἐνὸς Βίκτωρος Οὐγκώ καὶ ἐνὸς μεθύσου,
 ἐκπετόντος ἕνεκα τοῦ εἰνοπνεύματος μέχρι τοῦ κτήνους. Θὰ δια-
 σφύζωσιν ἐντύπωσιν ἀνεξάλειπτον τῆς συχνάκις λεπτομερῶς μελε-
 τωμένης ἀντιθέσεως μεταξὺ παιδίων πτωχῶν, διὰ τῆς ἰδίας ἐνερ-
 γείας κατορθωσάντων νὰ γίνωσιν εὐεργέται τοῦ τόπου των, καὶ

όκητρών τοιούτων, μάλλον μὲν εὐνοηθέντων ὑπὸ τῆς γεννήσεως, ἀλλ' ἀφικομένων ἔνεκ τῆς θειλίας αὐτῶν ἀπέναντι τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἐπιτελεῖν, τὴν ἀλητεῖαν, τὴν κλοπὴν.

Ἀνθρώπος, ἄξιος τοῦ ὀνόματος τούτου, εἶναι πνεῦμα ἐλεύθερον, ἱκανὸν ν' ἀπαλλάσσεται τῶν προλήψεων, νὰ σκέπτεται μόνον τοῦ, πρὶν πράττει. Εἶναι βούλησις κυρίᾳ τοῦ σώματος, ὅπερ ζωογονεῖ, ἰνκῶς ἐνεργός, ὅπως κρατῇ τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων καὶ ὅπως ὑποτάσῃ τὰ πάντα εἰς τὴν βασιλεῖαν τοῦ καθήκοντος.

Πάντα τὰ ἰδιαιτέρα καθήκοντα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίαν ταύτην. Τοῦτο εἶναι ὀφλόν, προκειμένου περὶ τῶν καθηκόντων τῆς καθαριότητος, τῆς ὑγιεινῆς, περὶ τῶν καθηκόντων τῆς ἐκυτῶν ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ πνεύματος, τῆς βουλήσεως.

Ἡ ἐργασία δικαιολογεῖται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἐν ᾧ ἡ ὀκητρία ἀφήνει τὸ σῶμα, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν βούλησιν νὰ ἐκσθενῶσιν, ἡ ἐργασία εἶναι μέσον μορφώσεως ἐνεργου. Ἐκτὸς τῆς εὐκαμφείας καὶ τῆς ῥώμης, ἣν δίδει εἰς τὸ σῶμα, καθιστᾷ αὐτὸ ἱκανὸν νὰ ὑποφέρῃ τοὺς πόνους. Ἰσχυροποιεῖ τὴν βούλησιν, τὴν ὑπομονήν, τὴν ἐπιμονήν. Ἀσθεῖ τὰς αἰσθήσεις, τὴν σκέψιν, τὴν πρόβλεψιν. Ἐθίζει εἰς τὴν πειθορχίαν, εἰς τὴν συνεργασίαν τῶν προσπαθειῶν καὶ εἶναι ἄγαν μορφωτικὴ τῶν φιλάλλων συναισθημάτων, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐργασία ὠφελεῖ τοὺς τε ἄλλους καὶ τὸν ἐργαζόμενον. Ἐὰν ἡ ἐργασία δὲν ᾔτο ἀναγκαίᾳ, ἡ ἀνθρωπότης θὰ εἶχε μείνει ἀθλία καὶ σχεδὸν ζωώδης. Ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις ἐκμηδενίσασα τὴν τιμὴν τοῦ χρήματος καὶ καταστήσασα ἐτι μάλλον δύσκολον τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων φαίνεται ὅτι ἄγει ἡμᾶς μετὰ ταχύτητος πρὸς κοινωνικὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ ἡ ἐργασία θὰ εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀπολύτως ὑποχρεωτικὴ. Τὸ δυνατόν τῆς ἀργίας δημιουργεῖ χαμηλὰ ἀλήτης, ὑψηλὰ ἀκολάστους. Ὑψηλὰ καὶ χαμηλὰ ὑπάρχει παλινόστησις εἰς τὴν ἀρχικὴν κτηνωδίαν.

Εὐκολον θὰ εἶναι εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πρώτην ταύτην ἐνοποίησιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα θὰ συγκεντρώσῃ τὸ σύνολον τῶν ἡθικῶν γνώσεων ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς δικαιοσύνης. Πάντα τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης εἶναι δυνατόν

νά συμπυκνωθῶσιν εἰς ἓνα κανόνα. Τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, εἰς τὸ ἀναγνωρίζω ἀπόλυτον ἀξίαν ἐν ἑμαυτῷ, ἔχει τὴν αὐτὴν ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις.

Ὁ διδάσκαλος θὰ ἀποδεικνύῃ μετὰ μεγάλης δυνάμεως ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος, ἄνευ τοῦ ὁποῖου οὐδὲν ἀνθρώπινον ὄν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ζωῶδους καταστάσεως.

Φαντασθῶμεν ὅτι παιδίον τι ρίπτεται γυμνὸν ἐπὶ τινος νήσου ἐρήμου καὶ υποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ ἐπιζήσῃ. Τὸ παιδίον τοῦτο, γενόμενον ἀνθρώπος, οὐδὲν θὰ ἐγίνωσκεν, οὐδὲ νὰ ὁμιλῇ. Θὰ ἦτο ζῶον ἀκράτητον, ὀκνηρὸν, κινούμενον ὑπὸ τινων ὁρέξεων στοιχειωδῶν καὶ πᾶσα ἀνάπτυξις τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων θὰ ἦτο ἀδύνατος, διότι ἄνευ γλώσσης ἢ νόησις θὰ ἔμενε στοιχειώσεως καὶ περιωρισμένη εἰς εἰκόνας τινὰς ἀντιλήψεων παντάπασιν ἀπλῶν.

Λοιπὸν, ἐάν τις ἐκλέξῃ νὰ εἶναι ἀνθρώπος καὶ οὐχὶ κτήνος, ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἐπισύρει ἀναγκαίως τὴν ἀποδοχὴν ὅρων, οἱ ὅποιοι καθιστῶσι δυνατὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν· ὁ πρῶτος δὲ τούτων καὶ ὁ οὐσιωδέστερος εἶναι ἡ κοινωνία.

Ὁ διδάσκαλος θὰ ἀποδεικνύῃ πλὴν τούτου ὅτι ἡ κοινωνία δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ διὰ τοῦ εἰλικρινοῦς σεβασμοῦ ἐκάστου πρὸς τὴν προσωπικότητα τῶν ἄλλων. Ἐκτὸς τοῦ νόμου τούτου τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ δὲν ὑπάρχει ἡ καταδυνάστευσις ἢ πόλεμος ἐμφύλιος. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὑπάρχει παλινόστησις εἰς τὴν ἀρχαίαν κτηνωδίαν... Ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς λοιπὸν εἶναι ἡ ἑκφρασις τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ ἐκφεύγῃ τῆς ζωῶδους καταστάσεως ἢ διὰ τῆς βοήθειας κοινωνίας ἐμποτισμένης ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης.

Ἀλλὰ δικαίως δὲν πρέπει νὰ ἀξιῶμεν μὲ τὰ ὑπάρχοντα ἐγγεῖρῃς τῆς ἡθικῆς τὴν δικαιοσύνην ἀπαιτήσιμον. Θὰ συνεχέομεν, ὥς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, τὸ ἡθικὸν πρόβλημα πρὸς τὸν κώδικα, ἀκριβῶς δ' ἡ ἐξομοίωσις αὕτη τῆς δικαιοσύνης μὲ τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενον καὶ τῆς φιλανθρωπίας μὲ τὸ μὴ ἀπαιτούμενον εἶναι ἡ λυπηροτέρα ἀπόδειξις τῆς βαθείας μετριότητος τῆς περὶ ἡθικῆς διδασκαλίας τοῦ σχολείου. Ἡ δικαιοσύνη ἐπιτάσσει νὰ ἀποδίδωμεν, ὅπερ ἐλάβομεν, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἄτομον λαμβάνει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἀνάπτυξιν ἐκ τῆς κοινωνίας, ἡ ὀφειλὴ του πρὸς τὴν κοινωνίαν εἶναι τοιαύτη, ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ

μείνη ανεξόφλητος. Κατὰ συνέπειαν τὸ τῆς δικαιοσύνης καθήκον εἶναι οὐ μόνον νὰ σεδῶμεθα τὴν προσωπικότητα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ νὰ βοηθῶμεν τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Ἡ φιλάνθρωπία εἶναι πρὸ πάντων συναίσθημα συμπαθείας λίαν ἐπαινετόν, ἀλλὰ συνδεδεμένον μετὰ τινος ἡθικῆς ἀντιλήψεως κατωτέρως τῆς δικαιοσύνης καὶ ὀφείλομεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν φιλάνθρωπίαν, ἥτις εἶναι συναίσθημα, διὰ τῆς ἀλληλεγγύης, ἥτις εἶναι ἰδέα ἐμπεριεχομένη ἐν τῇ ὑπερέτρᾳ ἰδέᾳ τῆς δικαιοσύνης.

Τῆς ἀρχῆς τῆς δικαιοσύνης τεθείσης, πάντα τὰ καθήκοντα εἰσρέουσιν εἰς τὸ ἄρχον τοῦτο καθήκον, ὡς οἱ παραπόταμοι εἰς τὸν ποταμόν. Ἡ ἐνεργὸς διδασκαλία δεικνύει, πῶς ἡ μεγάλη γενικὴ ἀρχὴ ἀρκεῖ νὰ λύῃ πάσας τὰς μερικὰς περιπτώσεις. Ἐξετάζοντες ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὰ πλεῖστα τῶν θεμάτων τοῦ προγράμματος θὰ ἐκπληττώμεθα ἐκ τῆς εὐρείας ἐνότητος καὶ ἐκ τῆς χαρίεσσης ἀπλότητος, τὴν ὁποίαν θὰ εἰσάγωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην, τὴν μέχρι τοῦδε κατατετηγμένην καὶ ἀνοργάνωτον. Καθήκοντα πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, καθήκοντα πρὸς τοὺς συμμαθητάς, καθήκοντα πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ πρὸς τὰ τέκνα, πρὸς τοὺς δούλους, πρὸς τοὺς ἐργάτας, πρὸς τοὺς γείτονας, καθήκοντα τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς μαθητάς, πάντα ταῦτα ἀποδίδουσι σαφῆ. Ὁ διδάσκαλος, ἅπαξ τεθεισῶν τῶν μεγάλων ἡθικῶν ἀρχῶν, θὰ διδάσκῃ σωκρατικῶς. Διὰ καταλλήλων τινῶν θεμάτων, εἰλημμένων ἐκ τῆς καθημερινῆς πείρας τῶν παιδίων, θὰ παρασκευάζῃ τοὺς μαθητάς νὰ κανονίζωσι πᾶσαν αὐτῶν τὴν διαγωγὴν καὶ ἐν ταῖς ἐλαχίσταις λεπτομερείαις κατὰ τὰς γενικὰς ταύτας ἀρχάς.

Τὸ σχολεῖον κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἡθικῆς θὰ εἶναι φαιδρόν. Οἱ μαθηταὶ θὰ προσέχωσι, θὰ ἔχωσι συνεχῆ προθυμίαν, ὥπως ἀποκρίνονται. Ἡ τάξις θὰ ἀποβῇ ζῶσα καὶ ὠφέλιμος εἰς αὐτὸν τὸν διδάσκαλον, ὅστις θὰ πρᾶσσεται ἀκαταπαύστως εἰς νέας ἀπόψεις. Παράδειγματος χάριν, θὰ ἐρωτᾷ: διὰ τί ὁ διδάσκαλος δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ κτυπᾷ τοὺς μαθητάς; διὰ τί ἔχει δικαίωμα νὰ τιμωρῇ αὐτούς; Διὰ τοιούτων ἐρωτήσεων εὐκόλως θὰ ἐπιτυχῇ, ὥστε μικρὸς ἀνόητος ὁκτὼ ἐτῶν θὰ κατανοῇ, ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, βοήθεια, φερομένη εἰς τὴν ἄστατον θέλησιν αὐτοῦ, ὥπως παλαίῃ κατὰ τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία καταδυναστεύει αὐτοῦ.

Πλὴν τούτου θὰ μεταβάλετε τὴν ἀνοσίαν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐργασίας, νομιζομένης τιμωρίας, εἰς ἀντίληψιν εὐγενεστέραν, εἰς ἀντίληψιν ὀφειλῆς, ἣν ἕκαστος ἀποτίνει εἰς τὴν κοινωνίαν, παρ' ἧς τὸ πᾶν ἔλαβεν. Ὀφειλὴ ἡδέως ἀποτινομένη, εὐθύς ὡς γίνῃ γνωστὸν ὅτι μόνον ἡ ἐργασία δύναται νὰ δημιουργῇ ἀνθρώπους καὶ ὅτι ἐξοφλοῦντες προθύμως τὸ χρέος τοῦτο πλουτοῦμεν εἰς ὑγίαν, εἰς πνεῦμα, εἰς ἰσχὺν βουλήσεως καὶ ἐπίσης εἰς ἀσφάλειαν τοῦ μέλλοντος (1).

Ἐξετάζων τις ἐκ τῆς κυρίας ταύτης ἀπόψεως τὰ ζητήματα τῆς φιλανθρωπίας, τοῦ σεβασμοῦ τῶν γυναικῶν τοῦ ἄλλου, τῆς ἐπικαιρίας, τῆς κακολογίας, τῆς συκοφαντίας κτλ., θὰ ἴδῃ ὅτι ἡ ἐνοποίηση αὕτη τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας δίδει εἰς πάντα ταῦτα τὰ ἠθικὰ μερικὰ ζητήματα ἠθικὸν τόνον λίαν ὑψηλόν, ὅτι γαρτεῦει τὰ παιδιὰ ἕνεκα τῆς ἀπλότητος αὐτῆς, ὅτι καταλείπει εἰς αὐτὰ ἀναμνήσεις καθαρὰς, αἵτινες δὲν εἶναι ἀναμνήσεις λέξεων, ἀλλ' ἀρχαὶ ζῶσαι καὶ μεταδίδουσιν τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰς πάσας τὰς πράξεις τῆς ἠθικῆς ζωῆς.

Θὰ κατεῖδῃ ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ διδασκαλία, οὕτως ἐννοουμένη, θὰ συνεπάγεται τὴν προσεκτικὴν συνεργασίαν τῶν παιδίων ζωογονουμένην διαρκῶς ὑπ' αὐτῶν, ὅτι δ' οὕτω θὰ ὑποκαθιστῶμεν εἰς διδασκαλίαν σκυθρωπὴν καὶ παθητικὴν διδασκαλίαν εὐθυμον, ἐνίοτε ὀλίγον θορυβώδη, διότι πάντα τὰ παιδιὰ θέλουσι νὰ ἀποκρίνωνται ὁμοῦ. Ἀλλ' ὁ θόρυβος, ὁ προσερχόμενος ἐξ ὑπερβαλλούσης ζωῆς, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται τις νὰ συγκέῃ μετὰ τοῦ θορύβου, τοῦ προξενουμένου ὑπὸ μαθητῶν ἀπειθῶν καὶ βαρυνόμενων, εἶναι αἰρετώτερος τῆς βαρυθύμου σιωπῆς σχολείου, ὅπου διδάσκαλος καὶ μαθηταὶ δὲν σκέπτονται ἢ τὴν ἀπελπίζουσαν βραδύτητα, μεθ' ἧς ὁ ὀροδείκτης ἐπὶ τῆς πλάκῃς τοῦ ὥρολογίου πορεύεται πρὸς τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου.

(1) Ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς μετρίως ἐργασίας, ἡ ὁποία δὲν ἐκφυᾶνει καθ' ἑκάστην, ἔστω καὶ κατ' ὀλίγον, τὸ ἑλλειμμα τῶν δυνάμεων καὶ ἡ ὁποία δὲν καταλήγει τελευταῖον εἰς «φυσιολογικὴν ἀθλιότητα». Ἡ ὑπέρμετρος ἐργασία εἶναι βαθέως ἀνῆθικος, ἀπ' οὗ ἡλιθιώνει τὸν ἀνθρώπον καὶ ὑποτάσσει αὐτόν εἰς ζωὴν καθαρῶς κτηνώδη. Ἡ πρώτη βλάβη, ἣν προξενεῖ, εἶναι ὅτι κωλύει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ἡ δὲ δευτέρα ὅτι καταστρέφει τὰς δυνάμεις τοῦ ἐργάτου ψθεύρουσα αὐτὸν πρῶτως καὶ ὑποδίδουσα τοῦτον εἰς τὴν θέσιν ὑποζυγίου καταπεπονημένου.

BIBLION II.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΕΝ ΤΩΙ ΧΩΡΙΩ.

Ὁ Σαπτέμβριος ἦλθε καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ τέλος τῶν διακοπῶν. Αἱ ἀπόφοιτοι καὶ οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ διδασκαλείου ῥίπτουσι συγχά τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς κυβερνήσεως. Ὑπάρχουσι χωρία, ἄγνωστον διατί, ἐκλεκτά, εἰς τὰ ὅποια ἐλπίζουν νὰ ἀρχίσουν τὸ ἔργον. Γινώσκουσιν ἀσαφῶς ὅτι αἱ προτιμώμεναι θέσεις θὰ εἶναι κεναί... Ἀλλ' ὁ διορισμὸς ἔρχεται καὶ μοιλονότι ἡ διοικήσις κρατεῖ λογαριασμὸν κατὰ τὸ δυνατόν τῶν δικαίων ἐπιθυμιῶν τῶν αἰτούντων νὰ διορισθῶσιν, αἱ ἀνάγκαι τῆς ὑπηρεσίας ἐν τούτοις καλεῖουσιν ἄλλως καὶ ἡ δοθεῖσα θέσις δὲν εἶναι πολλάκις ἐκείνη, ἣν ὠνειρεύθησαν...

Ἡ πρώτη αὕτη ἀπογοήτευσίς, ἣν πάντες οἱ ὑπάλληλοι ἔχουσι δοκιμάσει, δὲν διαρκεῖ πολὺ. Εἶναι τόσοι νέοι! Τόσον πλήρεις ἐλπίδος καὶ θάρρους! Εἶναι τόσοι εὐτυχεῖς νὰ ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ ἐπαναγινώσκωσι πολλάκις τὸν πρῶτον διορισμὸν!

Ἀπὸ τίνων βαρῶν ἀπαλλάσσει τοὺς γονεῖς καὶ ἀπὸ τίνων ἀνησυχιῶν! Πόσον ἀνταμείβει τὸν καλὸν γέροντα πατέρα καὶ τὴν μητέρα, ἀμφοτέρους τοσοῦτον εὐτυχεῖς καὶ τοσοῦτον ὑπερηφάνους, διότι βλέπουσι πραγματοποιούμενον τὸ ὄνειρον τῶν δέκα τελευταίων ἐτῶν... Μὲ ποῖαν εὐθυμον ἑπαρσιν ἐξογκῶναι ὁ διορισμὸς τὴν καρδίαν τοῦ νεανίου καὶ τῆς νεάνιδος! Εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις, ἡ ἀνεξαρτησία. Εἶναι τὸ κατακτηθὲν μέλλον, ἡ δημιουργία ἰδίας ὑποστάσεως, ἣν θὰ καλλύνωσι κατὰ τὸ δοκοῦν. Εἶναι τὸ πρῶτον κερδηθὲν χρήμα, ἕπερ θὰ διαθέσωσι, καὶ ἤδη προκαπολοῦσιν τῆς χαρᾶς τῶν γερόντων γονέων, πρὸς βοήθειαν τῶν ὁμοίων θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἔρχωνται...

Ὁ πρῶτος οὗτος διορισμὸς οἷον κύμα αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν προκαλεῖ! Πόσα σχέδια, μὴ ὑπολογίζοντα τὴν βραδύτητα πάσης ἀποτελεσματικῆς πράξεως!... Εἶναι ἅπαν τὸ μέλλον κατάφωτον οἶονει ὑπὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου... Εἶναι τοσοῦτον γοητευμένος

ὁ νεοφώτιστος ὑπὸ τοῦ μέλλοντος τούτου, ὥστε τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεως ἀνέρχεται εἰς τὴν ἁμαξὴν σχεδὸν εὐθυμὸς. Ἐπιπλήττει ἐλαφρῶς τὴν μητέρα, τὴν τόσον ὀλίγον λογικὴν, ἣν παρὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας πνίγουσι τὰ δάκρυα καὶ ἐγκαταλείπει τὸ θάρρος! Καὶ τοῦτο διότι κατὰ τὰς ὥρας τοῦ χωρισμοῦ αἱ μητέρες, μᾶλλον φιλόστοργοι καὶ μᾶλλον ἀδύνατοι, εἶναι ὀξυδερκεῖς. Εἶναι εἰς αὐτὰς γνωστὸν ὅτι ἡ ζωὴ δίδει πολλάκις πλείονας ὑποσχέσεις ἢ ὅσας τηρεῖ καὶ ἡ μητρικὴ ἀγάπη εἶναι πρόθυμος εἰς ἀνησυχίας...

Γεῖτων τις μεταβαίνει εἰς τὸν πλησίον σταθμόν. Ἐπέσπευσαν τὴν ἀναχώρησιν, ὅπως ἐπωφεληθῶσι τῆς ἀμάξης αὐτοῦ. Καὶ ἰδοὺ ὁ νέος διδάσκαλος εὐρίσκεται καθ' ὁδὸν μεταβαίνων εἰς τὴν θέσιν του. Ὁ γείτων ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη διὰ τὸν νέον τὸ χωρίον του καὶ μόνον ἐν τῷ σταθμῷ ὁ διδάσκαλος δοκιμάζει τὸ πρῶτον αἰσθημα τῆς ἀληθοῦς ἀναχωρήσεως... Ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ, ὅπου κατέβη, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν θέσιν του, ὀφείλει νὰ διανύσῃ μακρὰν ἐφ' ἀμάξης ὁδοιπορίαν καὶ μόλις πρὸς τὸ ἐσπέρας φθάνει εἰς τὸ χωρίον κατὰκοπος τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ἔτι ὑπὸ τοῦ ἀτάκτου καλψασμοῦ, τῶν σχεδίων, τῶν εἰκόνων, τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα κατεπόνησαν αὐτὸν ἀπὸ τινων ἡμερῶν...

Ἡ νεαρὰ διδασκάλισσα αἰσθάνεται μάλιστα τὴν ἀνησυχίαν αὐτῆς αὐξανομένην κατὰ τὰ τελευταῖα χιλιόμετρα ἐνθουσιάζον τὴν μητέρα τῆς... Ποῖα ἀπομόνωσις! Πῶς μέλλουσι νὰ δεξιωθῶσιν αὐτήν;

Θὰ προσηλωθῇ ταχέως εἰς τὴν σκέψιν ταύτην. Οἱ χωρικοὶ ἔχουσιν ἐπανέλθει ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ ὁ κρότος τῆς ἀμάξης ἐλκύει αὐτοὺς μέχρι τῆς θυρίδος αὐτῆς... Ἄφ' οὗ τυγχάνει γνωστὸν ὅτι ἡ ἀφικνουμένη εἶναι ἡ νέα διδασκάλισσα, σπεύδουσι πάντες, ὅπως προσφέρωσι πρὸς αὐτήν τὰς ὑπηρεσίας των. Λίαν συγκεκινημένη εὐχαριστεῖ καὶ διὰ τῆς συγκινήσεως ταύτης κατέκτησεν ἤδη τὰς καρδίας αὐτῶν...

Ἡ νύξ ἦλθε καὶ ὁ νέος διδάσκαλος, ὡς ὁ Ναπολέον τὴν προτεραίαν μάχης, κοιμᾶται βαθέως ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῆς...

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις ὀφείλεται πρὸς τὸν διδάσκαλον ἢ τὴν διδασκάλισσαν τοῦ αὐτοῦ χωρίου, ἐὰν τὸ σχολεῖον δὲν εἶναι μικρόν. Ὁ πρωτόπαιρος θὰ ἔχῃ οὕτω πάσας τὰς ἐπιθυμητάς πλη-

ροφορίας περί τῶν ἀρχῶν, περί τῶν κατόικων, περί τῶν συνηθειῶν αὐτῶν κλπ. Ἄλλ' ἐν τῇ πλεονεκτικῇ, ὅτι ἔχει περί τοῦ χωρίου ἱκανὰς πληροφορίες, ὑπάρχει καί μειονέκτημα. Δυνατὸν αἱ πληροφορίες νὰ μὴ εἶναι ἀμερόληπτοι καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὁ νέος διδάσκαλος ἢ ἡ νέα διδασκάλισσα δὲν πρέπει νὰ ἔχωσι τὴν τόλμην νὰ ἐκφέρωσι κρίσεις. Δὲν θὰ δέχωνται τὰς διδομένας εἰς αὐτοὺς πληροφορίες ἢ μετὰ δικαιώματος ἀπογραφῆς καὶ ἐπιμελοῦς αὐτῶν ἐξελέγξῃς.

Τὸ μικτὸν σχολεῖον εἶναι προτιμότερον ἐν ἀρχῇ, διότι ἡ νέα κόρη εἶναι ἐλευθέρα νὰ ἐφαρμόζῃ ἐν αὐτῇ τὰ γενναῖά της σχέδια. Τοῦναντίον, ἐὰν ἐν τῇ αὐτῇ χωρίῳ ὑπηρετῇ καὶ διδάσκαλος, ὑπάρχει φόβος, μῆπως, ἐὰν οὗτος δὲν εἶναι νέος, ἔχῃ ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἀποκρυσταλλώσῃ ὥρισμένας συνηθείας. Ἡ πρωτοβουλία τῆς νεήλυδος τότε θὰ εἶναι ἡ διαρκὲς κριτικὴ τῆς βουτίνης καὶ τῆς ἀδρανείας τοῦ συναδέλφου... Ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι πάντοτε λίαν ὀχληρὰ καὶ συχνότατα ἐν ἅπασι τοῖς σταδίοις οἱ παλαιοὶ ἀγαπῶσι νὰ γαλοισποιῶσι τὰς γενναιοτέρας προσπάθειας τῶν νέων, δυστυχῶς δὲ συμβαίνει ἐπίσης ὁ πρωτόπειρος, ὁ φέρων μεθόδους καὶ πόθους νέους, νὰ μὴ ἔχῃ ἐχθρὸν βεβαιότερον τῶν ἄνευ πρωτοβουλίας καὶ ἄνευ πυρὸς συναδέλφων. Διὰ τῆς ὀκνηρίας καὶ τῶν συνηθειῶν αὐτῶν δημιουργοῦσιν, οὕτως εἶπεν, ἐπίπεδον κατώτερον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερπηδᾷ τις χωρὶς νὰ πράττῃ πράξιν ἐχθρικὴν προσωπικῶς κατ' αὐτῶν.

Ἡ ἀνθρωπίνῃ φύτις παρὰ τοῖς μὴ δυναμένοις νὰ καταστῇ λωσι τὰ κατώτερα συναισθήματα αὐτῶν, τὴν ὀκνηρίαν καὶ τὸν κακὸβουλον φθόνον, εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ λυπῇται ἐξ αἰτίας πάσης πρωτοβουλίας ὀλίγον τολμηρᾶς. Μὴ ἐπιχειρεῖτε νὰ μετατρέψῃτε τὰ μέτρια ταῦτα συναισθήματα εἰς καλότερα, διότι θὰ ἀπολέσετε μάτην καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν κόπον.

Βουλεύεσθε βραδέως πρὸ τῆς πράξεως, ἀλλ' ἐκτελεῖτε ἀταράχως τὰ ἀποφασισζόμενα. Θὰ βεβαιωθῇτε βραδύτερον, μετὰ τίνος ὑπερτάτης δυνάμεως βούλησις ἤρεμος, κυρία ἐκυτῆς καὶ μεθοδικῇ ἐπὶ τέλους ἐπιβάλλεται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τὴν μᾶλλον ἀνυπότακτον. Εἴσθε νεήλυδες ἐν τινὶ χωρίῳ, δὲν ὀφείλετε διὰ τοῦτο νὰ υποκύπτετε εἰς οὐδενὸς τὴν ἐπιρροήν. Εἰς τὴν συνείδησιν ὑμῶν,

φωτισμένην ὑπὸ τῶν τριῶν ἐτῶν τοῦ διδασκαλείου, εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ διευθυντοῦ ἢ τῆς διευθυντρίας τοῦ διδασκαλείου, οὓς πρὸ ὀλίγου κατελίπετε καὶ οὓς θὰ συμβουλευέσθε εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις, εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν διαφόρου βαθμοῦ ἐπιθεωρητῶν θὰ εὐρίσκετε τὴν ἀνγκυκλίαν ψυχικὴν δύναμιν, ἵνα ἀντέχετε ἄνευ ἀδυναμίας εἰς τὰ σκώμματα ἐκείνων, οἱ ὅποιοι κατὰ βάθος σέβονται ὑμᾶς, διότι αἰσθάνονται ὑμᾶς ἀνωτέρους ἐκ αὐτῶν. Ἄνευ προκλήσεων, ἄνευ κομπορρημοσύνης, μετριοφρόνως πορεύεσθε τὸν εὐθὺν δρόμον καὶ περιμένετε τὸ πᾶν ἐκ τοῦ χρόνου, ὅστις ἀνταχθάνει νὰ θέτῃ ἕκαστον εἰς τὴν ἀληθεῖ αὐτοῦ θέσιν. Ὁ μωρὸς φόβος τῆς γνώμης τῶν συναδέλφων εἶναι ἐν τῶν κακῶν, ἐξ ὧν ὑποφέρει ὁ τόπος ἡμῶν. Σπάνιοι εἶναι οἱ τολμῶντες νὰ βεβαιώνωσι διὰ τῶν πράξεων καὶ τῶν λόγων τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν. Σπάνιοι εἶναι οἱ τολμῶντες νὰ εἶναι ἐλεύθερα πρόσωπα, ἐξελεγχόμενα μόνον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτῶν. Πρέπει νὰ τολμῶμεν νὰ ὑπηρετῶμεν τὸ καθήκον ἱταμῶς ⁽¹⁾.

Μεταξὺ τῶν κανόνων τῆς διαγωγῆς, τῶν ἐχόντων ἰσχὺν ἐν πάσῃ τῇ ἰδιαιτέρῃ περιπτώσει, ἔχετε ὑπ' ὄψει τὸν ἐξῆς: Ὑποστηρίξετε τοὺς συναδέλφους ὑμῶν καὶ ἂν δὲν ὑποστηρίζωσιν ὑμᾶς καὶ μηδέποτε περιέρχεσθε εἰς ἀντεγκλήσεις μετ' αὐτῶν. Ἀποτελεῖτε τὸ αὐτὸ σῶμα καὶ πᾶτα ἀνυποληψία, προσβάλλουσα αὐτοὺς, προσβάλλει καὶ ὑμᾶς. Οἱ νέοι διδάσκαλοι ἀδικοῦσι μεγάλως ἐκ αὐτοῦ ἐξευτελίζοντες ὡς οἷόν τε πλέον τὸν προκατόχον αὐτῶν, ἐπικρίνοντας τὰς μεθόδους τοῦ καὶ τὰ βιβλία, δι' ὧν ἐφωδίαζε τὸ σχο-

(1) Ὁ Γάλλος τρέμει πρὸ τῆς κολοφώνας ἢ τοῦ γελίου. Καὶ τίνες νομίζονται γελιοὶ περ' ἡμῖν; — Οἱ μὴ ὄντες ὡς οἱ ἄλλοι. Ἐὰν ἐπιχειρήσετε νὰ ἀνελκύετε τὸ συναισθήμα τοῦ γελίου, ὅπερ δοκιμάζει ἡ δουλοπρεπὴς πλειονότης ἀναντίον πάσης μειονότητος ἐνεργητικῆς, θὰ εὐρετε τοῦτο ἀποτελούμενον μάλιστα μὲν ἐκ ζηλοτυπίας ἀδυνατοῦ καὶ πλήρους σφοδροῦ μίσους, ἔτι δ' ἐκ τινος ζῳηροῦ καὶ ἀνυποφόρου συναισθήματος τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἄλλου. Τὸ σκῶμμα εἶναι ἡ ἐξευγενισμένη καὶ ὑποκριτικῶς φιλομειδῆς μορφή τοῦ πάθους τοῦ φθόνου.

Ἔστω λοιπὸν πρῶτον ἀνθρώπιναι προσωπικότητες καταβάλλουσαι προσπάθειαν πρὸς βελτίωσιν καὶ τολμᾶτε νὰ εἰσθε οἱ αὐτοὶ πάντοτε μετὰ τῆς ἀκαταμάχητου ἐκείνης ἡρεμίας, τὴν ἐποικνῶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης εἰς εἰς τὰς πράξεις τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνευσμένας.

λατόν του. Ἐὰν ὁ προηγούμενος διδάσκαλος ἔμεινε πολλὰ ἔτη εἰς τὴν θέσιν ταύτην, βεβαίως κατέκτησε συμπαθείας καὶ οἱ φίλοι του θὰ ζητῶσι νὰ εὐρίσκωσιν εἰς τὴν σπουδῇν τοῦ διαδόχου του, ἵνα μεταβάλῃ τὸ πᾶν, αἰτια ταπεινά. Θὰ κατηγορῶσιν αὐτὸν ὅτι ὠθεῖ εἰς προμηθείας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει κέρδος.

Ἄς διατηρῇ λοιπὸν ὁ νέος διδάσκαλος ἐπὶ μακρὸν τὸ ὑπάρχον, ἅς μὴ ἀνατρέπῃ τι, καὶ πρὸ πάντων ἅς μαρτυρῇ ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ σεβασμὸν πρὸς τὸν προκατόχον αὐτοῦ ἡλικιωμένον καὶ ἅς μὴ ἀνέχεται νὰ ὁμιλῶσι περὶ τούτου κακῶς ἐνώπιον αὐτοῦ ἢ τοῦλάχιστον δημόσιᾳ.

Ὁ μόνος τρόπος νὰ λέγῃ περὶ τοῦ προκατόχου του τὸ κακόν, ὅπερ δικαίως ἐνίοτε σκέπτεται, εἶνε νὰ ἐργάζεται καλῦτερον ἐκείνου. Ἄς ἀψήσωμεν τοὺς ὀκνηροὺς καὶ τοὺς ἀνικάνους νὰ φαντάζονται μωρῶς ὅτι θὰ ὑπερτιμηθῶσιν ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ ὑποτιμώντες τοὺς ἄλλους.

Ἐὰν εἶναι ὀλίγον ἐντιμὸν εἰς πάντα διδάσκαλον νὰ ὑπομένῃ δυσκόλως τὴν ἀνάμνησιν τοῦ προκατόχου του, τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν διδασκάλων τοῦ αὐτοῦ σχολείου ἢ τῆς αὐτῆς πόλεως ἢ τοῦ αὐτοῦ δήμου, οἱ ὅποιοι παρέχουσιν εἰς τὸ δημόσιον τὸ γελοῖον θέαμα τῶν ἀμοιβαίων μισῶν; Δὲν ὁμιλοῦμεν μόνον περὶ τῶν φιλονεικίων μεταξὺ βοηθῶν καὶ διευθυντῶν, ὧν τὰς συγκρούσεις ἐξεθέσαμεν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐρίδων μεταξὺ γειτόνων διδασκάλων. Εἰδομεν ἐξαίρετους διδασκάλους γινόμενους διὰ τοῦτο γελοῖους εἰς ὅλον τὸ χωρίον. Ἡ ἔχθρα συνεπάγεται συνήθως τὴν τιμωρίαν. Αὕτη καθιστᾷ τοὺς ἐξ αὐτῆς προσδεδημένους ὁμοίους πρὸς μισομένους διὰ πᾶν, ὅπερ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦ μίσους αὐτῶν. Ὁ δυστυχὴς παράφρων, ὁ προσδεδημένος ὑπὸ μανίας καταδιώξας, εἶναι τυφλὸς πρὸς πάντας τοὺς πρὸς αὐτὸν καλοὺς τρόπους ἡμῶν καὶ ὀπλίζεται διὰ τοῦ φακοῦ καὶ τοῦ μικροσκοπίου, ὅπως ἐξετάζῃ καὶ μεγεθύνῃ πᾶν, ὅ,τι δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς ἀπόδειξιν κακεντρεχείας.

Τὸ μῖσος προκαλεῖ παρ' αὐτοῦ ὕγιει κατὰ πάντα τὰ λοιπὰ ἀληθῆ μερικὴν μανίαν. Ἀφαίρει πάσαν ὀρθὴν κρίσιν καὶ ὠθεῖ ἀνθρώπους χρηστοὺς νὰ συκοφαντῶσιν ἀλλήλους ἀμοιβαίως ἄνευ οἴκτου. Αἱ ἐλάχισται συμπτώσεις σημειοῦνται καὶ παρεξηγοῦνται,

τὰ ψευδῇ συμπεράσματα πολλαπλασιάζονται κατὰ τὸ πλῆρες μίσους πάθος των. Ἀποβάλλουσι πᾶν πνεῦμα ὕγιους ἐκτιμήσεως τῶν γεγονότων. Ὅσακις ἐδοκιμάσαμεν νὰ ἐπεμβῶμεν, ὥπως παύσωμεν τοιαῦτα μίση, ἐξεπλάγηνμεν ἀνακλύπτοντες τὴν ἀσυνήθη μωρίαν τῶν καλυτέρων πνευμάτων, καθ' ὃν χρόνον διετέλουν ἡρεθισμένα ἀμοιβαίως ἕνεκα μακρᾶς δηκτικωτάτης πάλης. Ἡ πάλη τῶν διδασκάλων καθισταμένη γνωστὴ εἰς τὸ χωρίον, ἕπερ στερεῖται εὐκαιριῶν διασκεδάσεως, ἀποβαίνει θέαμα πολὺ διασκεδαστικόν. Διασκεδάζουσιν οἱ χωρικοὶ μὲ τὴν μανίαν τῶν δύο ἀντιπάλων, ὧν ζηλευοῦσιν ὀλίγον τὴν κατάστασιν, καὶ οἱ ὅποιοι κατηγοροῦνται μετὰ μεγίστης μοχθηρίας. Οἱ καλοὶ γείτονες, οἱ πολλάκις ὑπουργοὶ, συνδουλιζοῦσι τὰ μίση, βοηθοῦσιν εἰς τὴν μωρὰν παρεξήγησιν τῶν ἀπλουστέρων διαδημάτων, εὐτυχεῖς, διότι βλέπousι νὰ ἐξελίσσεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον κωμῳδίαι, ἥτις καταλήγει εἰς ὄραμα, οἷον εἶναι ἡ μετὰθεσις τῶν διδασκάλων πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὑπηρεσίας.

Ἐκ τῶν πολέμων δὲ τούτων ζημιοῦνται ἑκατὶ ἀμφοτέροι οἱ διδάσκαλοι. Ἡ ὑπόληψις ἀμφοτέρων ὑφίσταται ἐκ τούτων πάντοτε βλάβην τινά.

Παρατηρήσαμεν πολλάκις ὅτι αἰτία τῶν συγκρούσεων διδασκάλων καὶ διδασκαλιστῶν ἦτο ἡ ζηλοτυπία τῆς συζύγου τοῦ διδασκάλου. Ἐὰν διδάσκαλός τις ἐνυμφεῖθῃ νέαν μὴ οὖσαν διδασκάλισσαν, ἄλλος δὲ τις ἐνυμφεῖθῃ διδασκάλισσαν, ὁ οἶκος τοῦ δευτέρου, συντηρούμενος ἐκ δύο μισθῶν, ἀποβαίνει ἐπιδεικτικώτερος τοῦ οἴκου τοῦ πρώτου. Οἱ δεῦτεροι δύνανται νὰ ἐπιχειρῶσι μικρά τινα ταξείδια εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ συμπληρῶσι τὰ ἐπιπλά αὐτῶν.... Ἐκ τούτου γεννῶνται μικραὶ ζηλοτυπίαι, αἱ ὅσαι δίδουσι λαβὴν μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰς διαφόρους παρεξηγήσεις. Ἐν ἀρχῇ τὸ πᾶν εἶναι ἀπλοῦν πείραγμα. Τὰ πειράγματα διαδέχονται ἀλλήλα οἱ λόγοι οἱ ἡδύπικροι παραχωροῦσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον θέσιν εἰς τοὺς πικροὺς λόγους καὶ ὁ πόλεμος ἀρχίζει... Πολλάκις ἡ ὀλιγώτερον τῶν δύο οἰκονόμος καὶ ὀλιγώτερον ἐπιμελὴς ζηλοτυπεῖ τὴν ἑτέραν, τὴν μικρὰν νηρηΐδα, τὴν κατασκευάζουσιν πᾶν, ὅ,τι θέλει, διὰ τῶν δακτύλων αὐτῆς, τὴν στολίζουσιν φαιδρῶς χάριν τοῦ συζύγου αὐτῆς τὴν ἰδίαν κατοικίαν. Ἐνίοτε πάλιν αἰσθάνεται

ζηλοτυπίαν ή σύζυγος τοῦ διδασκάλου πρὸς τὴν νεκρὰν διδασκάλισσαν, οὐσαν μᾶλλον ἐλευθέραν, ἔχουσαν λεπτοτέραν φιλοκαλίαν καὶ πλείονα ἐπιρροὴν εἰς τὸ χωρίον....

Ποῖον συμπέρασμα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων, εἰμὶ τοῦτο, ὅτι οἱ σύζυγοι ὀφείλουσι νὰ εἶναι λογικώτεροι τῶν ἑαυτῶν συζύγων; "Ὅτι ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μὴ ἀφήνωσι νὰ συσσωρεύωνται τὰ καθημερινὰ προϊόντα τῆς ζηλοτυπίας, ἡ ὁποία οὕτω τρεφομένη θὰ ἀποδῇ μίσος καὶ δὴ μίσος, ὅπερ εἶτα θὰ πιστευθῇ ὡς δίκαιον; Εἰς τὸν σύζυγον ἀνήκει νὰ ἀντιτάσῃ εἰς τὴν συσσωρεύουσιν ταύτην τὴν ἐξέτασιν τῶν γεγονότων, ἣν θὰ κάμνῃ ἐμπνεύμενος ὑπὸ εὐρέος πνεύματος συγκαταβάσεως καὶ ἀγαθότητος. Εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων προσήκει νὰ μὴ ὑποχωρῇ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰς ἀδιαλείπτους καὶ ἐπιμόνους πρὸς παρεξήγησιν προσπαθείας γυναικὸς ἐμπαθοῦς, εἴαι εἶναι συνήθως αἱ γυναῖκες. Ἐὰν ὑποχωρῇ, θὰ εἶναι πολὺ δυστυχὴς, δυνατόν δὲ μάλιστα νὰ ἐκθέσῃ εἰς κίνδυνον καὶ τὸ μέλλον του. Πρέπει πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς κινδύνου νὰ θέτωσιν οἱ διδάσκαλοι ὡς ἀρχὴν ἅπαξ διὰ παντός, ὅτι οὐδεὶς εἶναι τέλειος, ὅτι πρέπει νὰ ἀνέχωνται τὰ μικρὰ σφάλματα τῶν συναδέλφων των, ὅτι διὰ καλῆς ψυχικῆς διαθέσεως καὶ διὰ τῆς ἀγαθότητος ἀφοπλίζουσι τὰς γεννωμένας προκαταλήψεις, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι προτιμότερον πολέμου ἀδιαλείπτου, ἔχοντος σπουδαιότητα μόνον εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους καὶ παρέχοντος κομμωδίσιν δωρεὰν εἰς τὸ χωρίον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φανταστικά ἄθροίσματα γεγονότων ἐκτιμωμένων ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν κακῶν συναισθημάτων εἶναι δυνατὰ μόνον εἰς τὰ ἀργούντα πνεύματα, τὸ ἄλάνθαστον φάρμακον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι νὰ ὑποχρεώμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν νὰ προσηλωθῇ ἐπὶ σκέψεων ἀξίων λόγου καὶ νὰ ἐργαζώμεθα.

Εἰς τὸν καταπρηνήσεως ἄξιον τοῦτον πόλεμον πόσον εἶναι τις εὐτυχὴς ἀντιτάσσων τὸ συχνὸν εὐτυχῶς θέμα διδασκάλων ἡνωμένων διὰ στερεῶν δεσμῶν ἀλληλεγγύης, πάντοτε ἐτοίμων νὰ ἀλληλοδογηθῶνται, νὰ συνεννοῶνται, νὰ ὑπερασπίζωνται ἀλλήλους.

Ὁ διδάσκαλος ἔχει καθήκον νὰ προστατεύῃ περισκεμμένως τὴν νεκρὰν διδασκάλισσαν, νὰ βοηθῇ αὐτὴν νὰ προσελκύῃ μαθητρίας καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν δράσιν αὐτῆς. Ἡ νεκρὰ διδασκά-

λίσσα εἰς ἀνταμοιβὴν διδάσκει τὴν σύζυγον τοῦ διδασκάλου νὰ κόπῃ τὰ ἐνδύματα τῶν τέκνων αὐτῆς. Βοηθεῖ αὐτὴν μετὰ περισκέψεως. Κεντᾷ μικρά τινα ἀντικείμενα προωρισμένα νὰ στολίσωσι τὴν οἰκίαν αὐτῆς. Ὁ νέος διδάσκαλος περιποιεῖται τὸν κῆπον τῆς διδασκαλίσσης. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀνταλλαγὴ καλῶν ὑπηρεσιῶν, συντρέχοντα ἐξαίρετως εἰς τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II.

ΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ, ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ, ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Οἱ τὸ πρῶτον διοριζόμενοι διδάσκαλοι ἔχουσι τὴν εὐκαιρίαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς σχέσεις ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας μετὰ τοῦ δημάρχου, ὀφείλοντος νὰ ὑπογράψῃ τὸ πρακτικὸν τῆς ἐγκαταστάσεως. Πολλὰκις μάλιστα ὁ διδάσκαλος θὰ εἶναι γραμματεὺς τῆς δημαρχίας.

Πολὺ σπουδαῖον εἶναι, ἂν ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης συνεντεύξεως οἱ διδάσκαλοι προξενῶσι καλὴν ἐντύπωσιν. Ὀφείλουσι νὰ ἔχωσι στάσιν ἀξιοπρεπὴ καὶ ἀπλὴν, αἰδύμονα ἀνευ χαμερπείας. Ὁ δήμαρχος εἶναι συνήθως χρηστὸς ἄνθρωπος. Ζητεῖ παρὰ τοῦ διδασκάλου μόνον νὰ ἐκτελῇ τὸ καθήκον του. Ἡ πάλῃ εἶναι εἰς αὐτὸν κατὰ βάθος δυσάρεστος. Διδάσκαλος εὐσυνείδητος καὶ ἀποφασισμένος νὰ διδῇ διὰ πάντων τῶν λόγων καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι δὲν ἀναμιγνύεται εἰς τὰς ἑχθρας καὶ τὰ τοπικὰ πάθη, εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ ζήσῃ ἐν ὁμονοίᾳ μετ' αὐτοῦ, καὶ προσθέτομεν ὅτι θὰ εὖρῃ ἐν τούτῳ τὸ συμφέρον του, διότι ὁ δήμαρχος εἶναι γενικῶς εὐϋπόληπτος, ἀφ' οὗ ἐγένετο δήμαρχος. Ἐνεκα τοῦ ἔργου του καλεῖται νὰ βλέπῃ μέγαν ἀριθμὸν κατόικων καὶ ἔχει ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης. Αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ σχολείου εἶναι συχναί.

Ἡ καλὴ ὑπόληψις, ἣν ἔχουσι περὶ διδασκάλου ἢ διδασκαλίσσης τινός, ἀποτελεῖ τὰ τρία τέταρτα τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖον, ὥπως οἱ διδάσκαλοι κερδίζωσι τὴν κοινὴν ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην. Ἄς μὴ βλέπῃ τις ἐνταῦθα ἀντίφασιν

πρὸς ὅ,τι ἐλέγομεν περὶ τοῦ καθήκοντος, τὸ ὅποσον ἔχουσιν οἱ διδάσκαλοι νὰ ζῶσι κατὰ τὴν συνειδήσιν αὐτῶν. Πρέπει νὰ μάθωσι νὰ περιφρονῶσιν ἀνδρικῶς τὴν κοινὴν γνώμην, εἴταν ἡ γνώμη αὕτη οὐθενὸς σεβασμοῦ εἶναι ἀξία. Δὲν ὀφείλουσι νὰ εἶναι, δὲν φοβούμεθα νὰ ἐπικυβεύωμεν τοῦτο πολὺ, κοινὰ πνεύματα καὶ κοινὰ συνειδήσεις, ἀλλὰ πνεύματα ἐλεύθερα καὶ συνειδήσεις αὐτοπόστατοι. Ἄλλ' ἂν πιστεύωσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία εἰς τὰ πνεύματα, αὐτοπαρεξίς εἰς τὰς συνειδήσεις ἢ ἐν εὐλαβεῖ ὑποταγῇ εἰς τοὺς αἰώνιους νόμους τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἐλευθερία οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν μετὰ τῆς ἀνακολουθείας τῆς σκέψεως καὶ τῆς βουλῆσεως, παραδεδομένων εἰς πάσας τὰς ἀντιφατικὰς παρορμήσεις τῶν παθῶν καὶ τῶν ὀρέξεων τῶν κτηνωδῶν. Ἄνθρωπος ἐλεύθερος σημαίνει ὅτι ἔχει ἐξασφαλίσαι ἐν ἑαυτῷ τὸ εἰρηγικὸν βασίλειον τῶν ὑψηλοτέρων συναισθημάτων, κυβερνωμένων ὑπὸ λογικοῦ σταθεροῦ. Ἐὰν παρὰ τὰς ἀναπορεύκτους ἀδυναμίας οἱ νέοι διδάσκαλοι δύνανται νὰ διάγωσι ζωὴν περισσευμένην, συνετὴν καὶ κατὰ βάθος ἀγαθὴν, θὰ θριαμβεύωσι πάντοτε τῆς κοινῆς γνώμης. Οὐδέποτε πρέπει νὰ πειρῶνται νὰ θεραπεύωσι ταύτην ὑποδουλούμενοι εἰς αὐτήν, διότι δὲν ὑπάρχουσιν ὅρια ἐν τῇ ὑποδουλώσει ταύτῃ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην. Πρέπει νὰ γινώσκωσι σαφῶς, ποῦ βαδίζουσι καὶ τί πρέπει νὰ πράττωσι καὶ νὰ πορεύονται ἐκεῖ καὶ νὰ πράττωσι τοῦτο... Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ κοινὴ γνώμη μεταστρέφεται, ἐὰν δ' εἶναι χλευαστικὴ ἐν ἀρχῇ, θὰ καταντήσῃ εἰς τὸν σεβασμόν, διότι εἶναι σύνθετος, ὥπως ἥρεμος καὶ ἀσφαλὴς δούλησις ἀφ' ἑαυτῆς ἐπιβάλλεται.

Ὁ χωρικός, οὗ τὰ συναισθήματα δι' ἑλλειψιν ἐκπαιδεύσεως καὶ εὐκαιριῶν πρὸς ἀσκήσιν ἐξεγείρονται βραδέως, φαίνεται ἐκ πρώτης ὀψεως ψυχρὸς καὶ ἐπιφυλακτικός, ἀλλ' ἔχει μεγάλα προσόντα. Εἶναι πρᾶος, ὑπομονητικός, καρτερικός καὶ δυσκολώτατος ἐξάπτεται. Διὰ νὰ παραπονήται ἐπισήμως εἰς τὸν ἐπιθεωρητὴν, πρέπει καθόλου ὁ διδάσκαλος νὰ ἔχη σοβαρὰ ἄδικα. Ὅμιλῳ περὶ τοῦ ἰδίου χωρικοῦ, διότι ὑπάρχουσι πολλάκις ἐν τῷ χωρίῳ δύο ἢ τρεῖς «γερά κεφάλια» πιστεύοντα ὅτι ἔχουσι κληθῆναι νὰ διευθύνωσι τοὺς ἄλλους. Οὗτοι εἶναι πολλάκις κουρεῖς, ὑποδηματοποιοὶ καὶ συχνότερον ἔτι ἄνθρωποι, οὓς ἡ ἐργασία τρομάζει

καὶ οἵτινες ἐγένοντο ἕνεκα τούτου κάπηλοι. Ὀλίγον ἀσχολούμενοι, ἐμπαθεῖς εἰς τὴν πολιτικὴν, δηλαδή πλῆρεις λέξεων καὶ φράσεων, λυσσῶντες ὑπὸ μισῶν προσωπικῶν, θέτουσι πολλάκις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν μνησικακιῶν των ἰσχυρογνωμοσύνην, ἣν οὐδὲν ἀποθαρρύνει. Οὗτοι οἱ πολιτικοὶ τοῦ χωρίου εἶναι εἰ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ τοῦ διδασκάλου, ὅταν αὗτος ἀποποιῇται νὰ ἀκολουθῇ αὐτούς. Μεγαλεπήβολοι, θρασεῖς, ἐπιτυχάνουσι πολλάκις νὰ μεταδίδωσι τὰς μνησικακίας αὐτῶν εἰς τὸν γενικὸν σύμβουλον καὶ μάλιστα εἰς τὸν βουλευτήν. Εἰς τὸν ἀνώτερον ἐπιθεωρητὴν ἀπόκειται νὰ εἶναι ἐνεργὸς ἐναντίον τῶν ἐπεμβάσεων τούτων, ἅς εἰ νομάρχαι σπανίως δύνανται νὰ ἀποκρούσιν.

Ἀλλὰ καθόλου ὁ χωρικὸς εἶναι φρόνιμος, πνεύματος λίαν ὑγιεῖς, πλαστουργημένος ἐπὶ πραγματικότητος ὀλίγον πτωχῆς, ἀλλ' ἐπὶ πραγματικότητος. Εἶναι πολλάκις πονηρός... Ἐπειδὴ πᾶν χωρίον περιέχει ὑπὸ ἀνθρωπίνην ἐποψίν ἐν σμικρῷ ὁλόκληρον κόσμον, ἡ δὲ ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων, ὧν ἡ ζωὴ εἶναι γνωστὴ ἐν ταῖς λεπτομερείαις, δύναται εὐκόλως νὰ διακινώσκη, εὐρίσκει τις ἐκεῖ συγνὰ πνεύματα ζωηρά, παρατηρητὰς λίαν λεπτούς, δυναμένους ταχέως νὰ διακρίνωσι τὸ χαρκτηριστικὸν ἐκάστου γελίου καὶ νὰ προσάπτωσι παρωνύμια θαυμασίας ἀκριβείας καὶ γραφικότητος. Διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι προφυλαχθῆτε! Ταχέως θὰ μετρήσωσι καὶ καλῶς θὰ κρίνωσιν ὑμᾶς. Οἱ δὲ σατυρικοὶ τοῦ χωρίου θὰ εὕρωσι λέξεις δηκτικὰς, ὅπως ζωγραφήσωσι τοὺς γελοίους ἐξ ὑμῶν.

Πάντοτε εὕρομεν τὴν παρατήρησιν τῶν χωρικῶν τούτων παρατηρητῶν πολὺ ἀνωτέραν τῆς τῶν ἀστῶν τῶν πόλεων, οἵτινες διηγούνται ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι τὴν ἐφημερίδα των καὶ οἵτινες ἔχουσι γνώμας, ὧν ἡ εἰκὼν, ὡς ἐκείνη τῶν παλαιῶν νομισμάτων, εἶναι ἐκ τῆς χρήσεως τριμμένη. Ὅσον ὁ ἀστὴς εἶναι ἀνυπόφορος μετὰ τὸν ἐπιπόλαιον σκεπτικισμόν του καὶ τὴν μεγάλην ἀδολεσχίαν του, τόσον ὁ χωρικὸς, ὅστις ἔχει ἐπαφὴν μετὰ τῆς ζωῆς καὶ ὅστις ζωγραφεῖ ταχέως, εἶναι σεδαρὸς καὶ πρόθυμος νὰ σέβεται τὸν ἀληθινὸν σεδασμόν ἄξιον.

Οἱ διδάσκαλοι ἅς μὴ περῶνται νὰ ἐπιβάλλωσι τὸν σεδασμόν. Οἱ χωρικοὶ θὰ δυνήθωσι ταχέως νὰ διακρίνωσι τὸν σοφὸν τοῦ

σχολαστικοῦ. Σχηματισθεῖσαν δὲ τὴν γνώμην αὐτῶν δυσκόλως μεταβάλλουσι. Πλὴν τοῦτου ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου εἶναι σπουδαία, διότι ὁ κατώτερος ἐπιθεωρητὴς ἑλθὼν θὰ ζητήσῃ πληροφορίας παρὰ τῶν ἐπισήμων τῆς κοινότητος περὶ τῆς γνώμης, ἣν ἔχουσι περὶ τοῦ διδασκάλου, καὶ τίνος ἐκτιμήσεως ἀπολαύει οὗτος, ὡς λέγουσιν οἱ διοικητικοὶ τύποι.

Ἡ ἐνδυμασία ἔχει ἐνταῦθα ἀσφαλῆ ἐπιρροήν. Διδασκάλισσα, ἔχουσα φιλοκαλίαν, γινώσκει νὰ ἐνδύεται εὐπρεπῶς. Γυνὴ ἐξερχομένη εἰς περίπατον μὲ ἐνδυμα χοροῦ θὰ ᾔτο γελοία. Ὑπάρχει φιλόκαλον ἐνδυμα δι' ἐκάστην περίστασιν. Πρὸς δὲ ὑπάρχει ἐνδυμα προσήκον εἰς ἕκαστον σῶμα. "Ὅταν αἰσθάνεσθε, τί εἶναι προσήκον, σημαίνει ὅτι ἔχετε φιλοκαλίαν. Δῆλον, ὅτι ἐνδυμα παράξενον ἢ λίαν πλούσιον, λίαν ἐπιδεικτικὸν εἶναι σφόδρα ἀκαλαίσθητον διὰ μίαν διδασκάλισσαν. Εἰς τὴν διδασκάλισσαν ἀρμόζει ἐσθῆς χρώματος βαθέος, λίαν ἀπλῆ, λίαν κομψή καὶ φιλοκαλίας ἀνεπιλήπτου. Ὁ δὲ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐνδύεται ἀπλούστατα.

"Ἄς προφυλάσσωνται πλὴν τοῦτου πολὺ νὰ μὴ κακολογῶσι τὸν τόπον καὶ εἰς τὰς ἐπιθεύλους ἐρωτήσεις, οἷα ἡ «Κακὸς τόπος, ἔ, κύριε ;» ἄς προσέχωσι νὰ ἀποκρίνωνται μετὰ δεξιότητος, διότι ὁ χωρικός ἀγαπᾷ βαθέως τὸ χωρίον του. Ἀγαπᾷ τὸ ἔδαφος τοῦ ὁποίου γινώσκει πάντα τὰ συμβάντα... Ἐχει πρὸς τούτοις ἀνάγκην τῶν γειτόνων, οὓς ἀπεχθάνεται, ἀλλ' οἷτινες ἀποτελοῦσι μέρος τῶν ἑξῶν αὐτοῦ... Ἐκαστος ἐν τῷ χωρίῳ εἶναι εἰς αὐτὸν οἰκεῖος. Ὁ θάνατος χωρικοῦ τινος λυπεῖ πάντας τοὺς κατοίκους, ἀφ' ὧν λείπει εἰς τὸ ἑξῆς γνωστὸν πρόσωπον... Οὗτοι οἱ χίλιοι δεσμοί, οἱ φύσει ἐνυπάρχοντες μετὰ τοῦ ἐδάφους, μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ μάλιστα καὶ μετ' αὐτῶν τῶν ζώων, καθιστῶσι βαθὺν τὸν ἔρωτα τοῦ πατρίου ἐδάφους... δυστυχία δὲ εἰς τὸν πληγνόμενον τὸ τοσοῦτον ζηλότυπον συναίσθημα, καὶ ὅταν ἔτι ὁ χωρικός δὲν συλλογίζεται τὴν ἰσχὴν τῶν ἀναριθμήτων μικρῶν δεσμῶν τῶν συνδεόντων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος. Δὲν θὰ συγχωρήσωσιν εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ μὴ ἀγαπᾷ τὸ χωρίον καὶ ἐὰν ἔτι, καὶ πιθανώτατα πάντοτε, τὸ χωρίον δὲν εἶναι ἀγαπητόν. Τὸν χαντῖον θὰ αἰσθάνωνται συμπάθειαν πρὸς τὴν γενναίαν νεάνιδα, τὴν υἱοθετοῦσαν ἀμέσως τὸν τόπον καὶ ἀρχίζουσαν

νὰ εὐρίσκη αὐτὸν μαγευτικόν. Αἱ μᾶλλον ἀπαίδευτοι ψυχαὶ θὰ ἀγαπήσωσιν αὐτὴν ἕνεκα τούτου...

Ψέγουσιν ἐνίοτε τὴν σχολαστικότητα τῶν διδασκάλων. Ἀπομονωμένοι ἐν τῇ χωρίῳ τῶν, λέγουσιν, ἐν τῇ μέσῳ ἀμαθῶν, ἄνευ συναναστροφῆς μετὰ πνευμάτων ὑπετέρων ἑαυτῶν, ἀφεύκτως ἀντιπαρὰβάλλουσιν ἑαυτοὺς πρὸς τοὺτους καὶ μὴ ἔχοντες τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν πραγμάτων λαμβάνουσι περὶ τῆς ἰδίας ἀξίας ἰδέαν ὑπερβολικὴν. Ἡ ὑπεροπτικὴ σιάσις αὐτῶν, πολλάκις περιφρονητικὴ, προδίδει σαφῶς εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἄλλων ἐσωτερικὴν ματαιοδοξίαν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συμβαίνει τοῦτο. Ἀλλὰ μόνον διδασκάλους ἀνοήτους ἔχομεν; Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφέρωμεν ἐμπόρους ὀψιπλοῦτους, ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, σοφοὺς καὶ αὐτοκράτορας ἔτι, ἀλαζονευομένους καὶ δίδοντας ὡς θέαμα τὴν γελοίαν αὐτῶν κενοδοξίαν; Οὐδὲν βδελυρώτερον τῆς μομφῆς ταύτης, τὴν ὅποιαν ἐπιχειροῦσι νὰ ῥίπτωσιν ἐπὶ ὁλοκλήρου κλάδου. Οἱ φιλόλογοι προκειμένου περὶ τῶν διδασκάλων περιωρίσθησαν εἰς τὸν χωρικὸν διδασκαλὸν τὸν διασυρθέντα ὑπὸ τοῦ La Fontaine⁽¹⁾. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ὅμως οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν προώδευσαν πολὺ καὶ οἱ βλέποντες καθ' ἑκάστην τὸ σύνολον τῆς ἀφοσιώσεως, τῆς αὐτοθυσίας, μεθ' ἧς ἐργάζεται ἡ πλειονότης τούτων, δὲν δύνανται νὰ μὴ ἀθυμῶσι πρὸς τῆς ἐπιμονῆς ταύτης τῶν ἀδίκων προκαταλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν ἐνίοτε θέμα σοφῶν συγγραμμάτων, ἐναντίον κλάδου, ὅστις ἐν τῇ συνόλῳ, καὶ λέγομεν τοῦτο εἰδότες, εἶναι ἄξιος παντὸς τοῦ σεβασμοῦ ἡμῶν.

Ἐξητάσμεν λίαν γενικῶς τὰς σχέσεις τῶν διδασκάλων πρὸς τὸ κοινόν. Ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἀμεσωτέρας σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν.

Εὐρομεν ἐνίοτε διδασκαλίστας καὶ διδασκάλους ἰσχυρογνώμονας, οἵτινες ἀπομονούμενοι ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ αὐτῶν διακηρύττουσιν ὅτι οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ ἔρχωνται πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ οὐχὶ αὐτοὶ νὰ μεταβαίνει πρὸς τοὺς γονεῖς. Τὸ ζήτημα εὐτὼ τιθέμενον εἶναι ἄλυτον, ὥς πάντα τὰ ζητήματα τὰ τιθέμενα ὑπὸ ἡλιθίων ἢ ὑπὸ ἀλαζόνων, ἕπερ τὸ αὐτό, ἐπειδὴ ἡ ἀλαζονεία εἶναι τὸ

(1) Περιφημοὺς Γάλλους μυθογράφους τοῦ XVII αἰῶνος. Σ. Μ.

σχῆμα πνεύματος περιωρισμένου, ἀνικάνου νὰ ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ ἐγωΐσμοῦ, καὶ ἀφ' ἐτέρου, ἐπειδὴ ὁ ἐγωΐσμός εἶναι, ὡς εἶπον τοῦτο, εἶδος ἡθικῆς ἡλιθιότητος.

Σημειοῦμεν πρῶτον ὅτι πανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχουσι δύο σχολεῖα ἀντιζήλια, οἱ γονεῖς, οἵτινες παρὰ τὴν ἀσκουμένην πολλάκις ἐπ' αὐτῶν ἰσχυροτάτην πίεσιν, ἐμπιστευόνται τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν λαϊκὴν διδασκάλισσαν ἢ τὸν λαϊκὸν διδάσκαλον, ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς φιλοφροσύνην ἀξίαν ἀνταποδόσεως. Δίδουσιν εἰς αὐτοὺς τεκμήριον ἐμπιστοσύνης. Οὗτοι ὀφείλουσι νὰ δεικνύονται εὐγνώμονες ἐπὶ τούτῳ. Ἀλλὰ καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἀνταγωνισμός, οἱ διδάσκαλοι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶσιν ὅτι αὐτοὶ εἶναι δημιουργημένοι χάριν τῆς κοινωνίας καὶ οὐχὶ ἡ κοινωνία χάριν αὐτῶν.

Ἐὰν ὁ διδάσκαλος καθέλγεται παρ' αὐτῇ ἐν τινι ἀγριώδει ἐρημίᾳ καὶ ἐὰν ὀχυροῦται ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ του ὡς ἐν φρουρίῳ, πρέπει νὰ μὴ παραπονήται, ὅτι κρίνεται ἐκ τῶν φαινομένων. Ἐκτός τούτου, ἐὰν οἱ προϊστάμενοι αὐτοῦ νομίζουσιν ὅτι ἡ στάσις αὕτη εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ βλάβῃ τὴν καλὴν ψῆμην τοῦ σχολείου καὶ τὴν πυκνὴν φοίτησιν τῶν μαθητῶν, δὲν θὰ ὀφείλῃ νὰ μέμφεται ἢ ἐαυτόν, ὅταν βλέπῃ ὅτι θυσιάζεται εἰς τὴν μέριμναν περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐγγραφῆς τῶν νέων μαθητῶν. Ἐὰν ἡ δυσἀρέσκεια αὐξάνῃ κατὰ τοῦ διδασκάλου ἢ τῆς διδασκαλίσσης, ὁ ἐπιθεωρητὴς μὴ δυνάμενος νὰ μεταφέρῃ ἀλλαχοῦ πάντας τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου εὐρίσκει εὐκολώτερον νὰ μεταθέσῃ τὸν διδάσκαλον.

Θὰ πράττῃ δὲ τοῦτο τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐκουσίως, καθόσον ἔχει τὴν γνώμην ὅτι διδάσκαλος κλειόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ του καὶ ἀποξενούμενος δι' ἀλαζονείαν τῶν οἰκογενειαρχῶν δὲν δύναται νὰ ἐκπληροῖ τὸ καθήκον του. Οὐδεὶς ὑπεχρέωσε τὸν διδάσκαλον ἢ τὴν διδασκάλισσαν νὰ ἐκλέξῃ τὸ στάδιον τῆς ἡθικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐξέλεξαν τοῦτο; Ἡ ἐκλογὴ εἶναι οὕτως εἰπεῖν ὑπόσχεσις τιμῆς ὅτι θὰ ἐκτελῶσιν ἅπαν τὸ καθήκον αὐτῶν. Τὴν δ' ἡμέραν, καθ' ἣν οἱ νέοι διδάσκαλοι δέχονται διορισμόν, ἡ ὑπόσχεσις αὐτῶν λαμβάνει μορφήν συγκεκριμένην. Τὰ ἐποπτικὰ συμβούλια, τὰ ἀντιπροσωπεύοντα τὰ ἱερὰ συμφέροντα τῶν μελλουσῶν γενεῶν, ὑποχρεοῦνται νὰ προστατεύωσι τοὺς διδασκάλους καὶ νὰ φροντίζωσι

περί τῶν χρεωδῶν τοῦ βίου αὐτῶν. Οἱ διδάσκαλοι οὕτως ἀπηλλαγμένοι τῶν συγκυριῶν τῶν βιοτικῶν ἀγῶνων υποχρεοῦνται νὰ παραδίδονται μόνον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν διδασκαλικῶν αὐτῶν καθηκόντων. Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι κατανοοῦσι τελείως ὅτι, ἐὰν ἡ ἐκπαίδευσις περιορίζεται ἐν ταῖς καθ' ἑβδομάδα τριάκοντα ὥραις τοῦ σχολείου (ἀφαιρουμένων τῶν πενήτηκοντα ἐξ ὥρῶν τοῦ ὕπνου), ἀφήνει τὸ παιδίον νὰ ἐκφεύγῃ αὐτῆς ἐπὶ ὀγδοήκοντα καὶ πλέον ὥρας, ὅπερ παρέχει ἀφορμὴν νὰ ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις, ὅτι τὸ παιδίον διαθέτει τρεῖς ὥρας, ὅπως καταστρέφῃ τὰ καλὰ ἀποτελέσματα ἐκάστης ὥρας τοῦ σχολείου.

Διδάσκαλος ἀγαπῶν τὸ ἔργον του καὶ τοὺς μαθητάς του, διδάσκαλος μεριμνῶν περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων του, δὲν δύναται νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ περατοῦται, ὅταν σημάνῃ ἡ τετάρτη ὥρα. Πρέπει νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ γινόμενος αἰτία νὰ συνεργάζωνται μετ' αὐτοῦ οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν, ὅπερ ἀπαιτεῖ ὀλίγην μόνον ἐπιμονήν. Τὸν δὲ μέτριον διδάσκαλον, τὸν νομίζοντα τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀπλῶς ὡς ἐπάγγελμα καὶ ζητοῦντα νὰ κοπιᾷ, ὅσῳ τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον, ἢ δικαιοσύνη, ἢ ὑπάρχουσα ἐν τῇ βῆθει πάσης ζωῆς κοινωνικῆς θὰ ἀνταλλάξῃ νὰ τιμωρήσῃ ὑπὸ τὸ σχῆμα δυσχερεσκείας πρὸς ἐαυτόν, συναισθήματος ἐκπτώσεως, ἐνδοτάτης θλίψεως, κοινῆς περιφρονήσεως καὶ μίσους πρὸς τοὺς εὐδοκίμοῦντας καὶ τοὺς ἀγαπωμένους, διότι ἀγαπῶσι τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἡ αἰωνία αὕτη δικαιοσύνη θὰ προαφαιρέσῃ ἀπ' αὐτοῦ κεφάλαιον ἐνεργείας σπαταλωμένης πολὺ ὑπέρτερον ἐκείνου, οὗ ἡ καλὴ χρῆσις θὰ ἤρκει πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθηκόντος. Ἡ ὀκνηρία διευθύνεται ὑπὸ διαβολικῆς ἀριθμητικῆς. Ὅσῳ περισσότερο ἀφαιρεῖ τις ἐξ ἐκάστου τῶν προσθετέων ποσῶν τῆς ἐργασίας, τόσῳ περισσότερο τὸ ἄθροισμα τοῦ κόπου αὐξάνει.

Συμφώνως δὲ πρὸς ταύτην τὴν ἀριθμητικὴν συμφέρον τῶν διδασκάλων εἶναι νὰ βλέπωσι τοὺς γονεῖς· καὶ ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ δὲ ταύτῃ περιπτώσει, ὡς σχεδὸν καὶ ἐν τῇ συνόλῳ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὸ καθήκον συμπίπτει μετὰ τοῦ συμφέροντος.

Ὁ εὐσυνειδήτος διδάσκαλος ζητεῖ ἀκαταπαύστως νὰ βελτιώσῃ τὴν διδασκαλίαν του, δηλαδὴ νὰ προσαρμόσῃ τὴν διδασκαλίαν τὴν ἄγαν θεωρητικὴν, ἣν ἔλαβεν ὁ ἴδιος ἐν τῇ διδασκαλείᾳ, εἰς

τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν τοῦ καὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ὑπηρετεῖ. Θὰ ἀγωνίζεσθαι νὰ ἐμπνέῃ εἰς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς μαθητὰς λίαν ζωηρὸν τὸ συναίσθημα, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ σχολείου εἶναι ἀπαραίτητος. Πῶς ὁ διδάσκαλος θὰ δύναται νὰ δίδῃ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ τὸν χαρακτήρα τοῦτον τὸν ἀμέσως πρακτικόν, ἐὰν ἀγνοῇ καὶ τὰς γενικὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου καὶ τὰς εἰδικὰς ἀνάγκας τῶν διαφόρων γονέων; Θὰ ἦτο πολὺ εὐκολον καὶ πολὺ ἀποτελεσματικόν νὰ προσαρμόζωμεν, παραδείγματος χάριν, τὸ περιεχόμενον τῶν προβλημάτων εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν παιδιῶν νὰ ἀντικαθιστῶμεν τὰ προβλήματα τῆς μίξεως τῶν μετάλλων, τὰ ἀχρησता εἰς αὐτὰ, διὰ τῶν προβλημάτων τῆς μίξεως λιπασμάτων, ἅπερ θὰ χρησιμεύσιν εἰς αὐτὰ κατ' ἔτος νὰ ἀντικαθιστῶμεν τὰ γεωμετρικὰ προβλήματα τῶν οἰωνδῆποτε ὀρθογωνίων καὶ τραπεζίων διὰ προβλημάτων μετρήσεως τοιούτων ἢ τοιούτων ἀγρῶν ὠρισμένου σχήματος, ὧν τὰ μέτρα θὰ ἐλάβανον τὰ παιδιά μόνα. Θὰ ἦτο πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ λαμβάνωσιν ἐπὶ τόπου τὰ παραδείγματα, τὰ προωρισμένα νὰ σφηνίζωσι τὰ μαθήματα τῆς φυσικῆς ἱστορίας.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀπὸ ταύτης τῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενα τὰ παιδαγωγικὰ περιοδικά, τὰ ὅποια παρέχουσιν εἰς πάντας τοὺς διδασκάλους προπαρασκευασμένον τὸ μάθημα ἡμέραν παρ' ἡμέραν, προξενοῦσιν εἰς ἡμᾶς πολὺ μέγα κακόν. Πρῶτον τὰ περιοδικὰ ταῦτα φονεύουσι παρὰ πολλοῖς διδασκάλοις τὴν ὄρεξιν νὰ παρασκευάζωσι τὸ μάθημα προσωπικῶς, εἴτα δὲ βλέπει τις, παραδείγματος χάριν, προκειμένου περὶ σειρᾶς μαθημάτων γεωγραφίας ἢ γεωπονίας, νὰ δίδωνται εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς Θεσσαλίας, τῶν νήσων, τῶν νοτίων μερῶν τῆς Πελοποννήσου, τὰ αὐτὰ παραδείγματα, ὀλίγον γνωστὰ εἰς τὰ παιδιά, ἐν ᾧ διδάσκαλος εὐσυνειδήτος θὰ ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ πέριξ αὐτοῦ κατάλληλα παραδείγματα. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἀλλοχού περὶ τοῦ θέματος τούτου.

Ἐὰν ἡ γνωριμία τῶν γονέων εἶναι εἰς τοὺς διδασκάλους ἀναγκαία, ὅπως προσαρμόζωσι τὴν διδασκαλίαν εἰς τὰς ἀμέσους ἀνάγκας ἐκάστου παιδίου καὶ ὅπως διασαφῶσι τὰς ἀφηρημένας ἰδέας διὰ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια εἶναι εἰς αὐτὰ οἰκεία, δύναμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ διδασκαλία εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς

συνεργασίας τῶν γονέων. Πολλὰ παιδία ἀπκτῶσι συγχρόνως γονεῖς καὶ διδασκάλους λέγοντα ἄφ' ἑνὸς ὅτι ὁ διδάσκαλος δὲν διδερ γραπτὰς ἐργασίας καὶ ἄφ' ἑτέρου ὅτι οἱ γονεῖς δὲν θέλουσιν ἐργασίην κατ' οἶκον. Πῶς θὰ ἀνακαλύψῃ ὁ διδάσκαλος τὸ πανοῦργον τοῦτο ψευδὸς, ἐὰν δὲν βλέπῃ τοὺς γονεῖς; Πῶς θὰ μάθῃ, ἐὰν τὸ παιδίον εἶναι ἀπειθεὶς καὶ αὐθαδὲς ἐν τῇ οἰκίᾳ; Πῶς θὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς αὐτὸν τὸ περιδᾶλλον, ἐν ᾧ ᾤ τὸ παιδίον; Θὰ ἀγνοῇ, πῶς μεταχειρίζονται αὐτὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐὰν ἀσχολῶνται περὶ αὐτό, τίνος βαθμοῦ παιδεύσεως καὶ ἠθικῆς εἶναι οἱ γονεῖς του. Ἐὰν τὸ παιδίον ὑποκρίνεται, εἶναι συνεσταλμένον, ὁ διδάσκαλος δὲν θὰ μάθῃ τὰ ἀληθῆ αἰσθήματα αὐτοῦ ἢ διὰ τῶν γονέων. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος σχηματίσῃ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ μαθητὴς του ἔχει κακὰς συναναστροφάς, πῶς θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπεμβῇ; Καὶ τέλος πῶς θὰ παρκαλουθῇ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας του ἐκτὸς τοῦ σχολείου, ἐὰν δὲν γίνωνται εἰς αὐτὸν γνωστὰ αἱ πράξεις καὶ κηθόλου ἢ διαγωγῇ τοῦ παιδίου;

Μόνος ὁ μέτριος διδάσκαλος, ὁ περιορίζων τὴν οἰκτρὰν φιλοδοξίαν του νὰ εἶναι ἡσυχος ἐν τῷ σχολείῳ (φιλοδοξίαν ἄλλως πάντοτε ἀποτυγχάνουσιν), δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συνεργασίαν τῶν γονέων. Ὁ εὐσυνειδήτος διδάσκαλος, ὁ ἀγαπῶν τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ τὰ παιδία τὰ ἐμπεπιστευμένα εἰς αὐτόν, δοκιμάζει βαθεῖαν εὐφροσύνην ἀπαλλάσσων τὴν ἠθικὴν βούλησιν τοῦ παιδίου ἀπὸ τῶν προλήψεων καὶ τῶν κατωτέρων ἐνστίκτων, τὰ ὁποῖα καταδυναστεύουσιν αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως, ὅπερ γινώσκει, ὅτι εἶναι τὸ κύριον ἔργον του, ἐπιδιώκει ἐκτὸς τοῦ σχολείου· πειράται νουνεχῶς νὰ προκαλῇ τοὺς γονεῖς, ὅπως βοηθῶσιν αὐτόν καὶ ἐξκαλουθῶσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τὸ προεσχεδιασμένον ἔργον τοῦ σχολείου. Ὅταν αἱ γονεῖς βλέπωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ν' ἀποδιδάσκων εὐπειθέστερα, αἰδημονέστερα, προθυμότερα, ὅπως γίνωνται ὠφέλιμα καὶ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των, προθυμοποιοῦνται νὰ ἔρχωνται εἰς βοήθειαν τοῦ διδασκάλου, ὅστις ἐμβάλλων πλεονα ἠθικότητα ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ παιδίου ἡδυνήθη ἅμα νὰ εἰσπαγάγῃ πλεονα εὐτυχίαν καὶ ἀγάπην ἐν τῇ οἰκογενείᾳ.

Ἐὰν λέγωσι πολλάκις περὶ μορφώσεως τοῦ παιδίου ὑπὸ τῆς

οικογενείας, δὲν προσέχουσιν ἱκανῶς τὸν νοῦν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς οικογενείας ὑπὸ τοῦ παιδίου. Εἰς τὰς οικογενείας, τὰς ἤττον εὐπρεπεῖς, ἡ παρουσία τοῦ παιδίου καθιστᾷ τοὺς γονεῖς μᾶλλον ἐπιφυλακτικούς, μᾶλλον σεμνοπρεπεῖς πρὸς ἀλλήλους. Τὸ παιδίον, τὸ λαμβάνον ἐν τῷ σχολείῳ μαθήματα ἠθικῆς, πάντοτε ἐπιδεικνύει τὴν ἀποδοκιμασίαν του πρὸς ὅ,τι ἐν τῇ οἰκίᾳ εἶναι ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ληφθεῖσαν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίαν. Ἐὰν ἐπιπλήτῃ τῷ τοῦτο σκληρῶς, πάσχει, καὶ τοῦτο τὸ πάθος εἶναι πολλάκις τὸ σημεῖον τῆς ἀρχῆς ζωῆς ἠθικῆς ὑψηλοτέρας. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς καλλίσταις οικογενείαις ἡ παρουσία τοῦ παιδίου χορηγεῖ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν τόνον ἠθικὸν ὑψηλότερον. Ἡ ἐπιρροή τοῦ σχολείου ἐπὶ τῆς οικογενείας δυνατὸν νὰ ἐπισπεύδεται διὰ τῆς λεπτῆς ἐπεμβάσεως τοῦ διδασκάλου, ὅστις θὰ παρουσιάζεται μερικῶν πολὺ περὶ τῶν ἠθικῶν προόδων τῶν μαθητῶν του καὶ ὅστις οὐδέποτε θὰ ὀκνή νὰ ζητῇ ὀρισμένην συνεργασίαν τῶν γονέων.

Αἱ σχέσεις μετὰ τῶν γονέων, αἱ τοσοῦτον ὠφέλιμοι διὰ τὴν ἠθικὴν πρόοδον παντὸς τοῦ χωρίου, ἔχουσι πλὴν τούτου λίαν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς φοιτήσεως. Πολλάκις αἱ κατὰ Ὀκτώβριον ἀναφοραὶ τῶν ἐπιθεωρητῶν περὶ τῆς μεγάλης ἀνωμαλίας τῆς φοιτήσεως ἐξέπληξαν ἡμᾶς. Ἐν τινι σχολείῳ φοιτῶσιν ὀκτὼ μέχρι δέκα μαθηταὶ καὶ ἀπουσιάζουσι τριάκοντα εἰς ἀπόστασιν τριῶν χιλιόμετρων ἑκείθεν ἢ ἀναλογία εἶναι ἀντίστροφος. Αἱ τοπικαὶ ἐν τούτοις ἀνάγκαι καὶ γεωργικαὶ ἐργασίαι εἶναι αὐταί. Ὅμοιοι ἀντιθέσεις εἶναι τοσοῦτον πολυάριθμοι, ὥστε καίπερ ὑπολογίζοντες τὰς ἑξεῖς τῶν γονέων δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ διδάσκαλος ἔχει τὴν φοίτησιν, ἥς εἶναι ἄξιος.

Καθῆκον τοῦ διδασκάλου εἶναι, ὅταν παιδίον τι ἀπουσιάζῃ οὐχὶ ἕνεκα ἀσθενείας, νὰ ζητῇ τὸν λόγον τῆς ἀπουσίας. Πολλάκις τὸ παιδίον κρατεῖται διὰ μηδενικὴν αἰτίαν. Πανήγυρις ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς ἐπαρχίας, ἐπίσκεψις, ἀγορὰ ἡμιόνου ἐν τῷ γειτονικῷ χωρίῳ, ἡ βροχή, ἡ χιών... Ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ διδασκάλισσα, ὧν τὸ σχολεῖον διταράττουσιν αἱ ἀπουσίαι καταστρέφουσαι τὴν ὁμογένειαν τῶν μαθητῶν δέον νὰ ἐπιμένωσι παρὰ τοῖς γονεῦσι, νὰ συνηγορῶνται ἐλευθέρως μετ' αὐτῶν, νὰ ταράττωσι τὴν ῥαθυμίαν των, τὴν ἀδιαφορίαν των. Θὰ δεικνύωσιν εἰς αὐτοὺς ὅτι πᾶσα

ἀπουσία σημαίνει διὰ τὸ παιδίον αὐτῶν μεγάλας λύπας, διότι ἔπειτα κοπιᾷ πολὺ, ὥπως παρακολουθῇ τὴν τάξιν. Θὰ ἐκφοδῶσιν αὐτοὺς διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ὅπου τόσον ὀλίγον περιποιῶνται τοὺς ἀγραμμάτους.

Ἐὰν ὁ διδάσκαλος συναισθάνεται τὴν σπουδαιότητα τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς του, θὰ εὐρίσκη εὐκόλως ἐν τῇ καρδίᾳ του φυσικοὺς λόγους, ὥπως συγκινή τὰς ἀπαιδεύτους καὶ τραχεῖας ταύτας φύσεις, τὰς ὀλίγον μεριμνῶσας περὶ τοῦ μέλλοντος. . . Νὰ λέγῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς τίνα δουλείαν θὰ καταναγκάζωνται προστρέχοντες πρὸς ἄλλους. . . ὥπως γράψωσιν ἐπιστολὰς καὶ κρατῶσι λογαριασμούς. . .

Ἐἶδομεν διδασκάλους συναθροίζοντας τοὺς γονεῖς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν Κυριακὴν καὶ διὰ προσφωνήσεως φιλικῆς, ἀλλὰ δυνατῆς, λέγοντας πόσον ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι ἀνγκραία εἰς πάσας τὰς περιστάσεις τοῦ βίου καὶ περιγράφοντας ζωηρῶς τὸ κακόν, ὅπερ προξενοῦσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τὰ τέκνα αὐτῶν μὴ ἀποστέλλοντες αὐτὰ εἰς τὸ σχολεῖον κανονικῶς. Αἱ διαλέξεις αὗται βοηθούμεναι μὲ συνομιλίαν ἀτομικὰς ἔχουσι τὸ εὐτυχέστερον ἀποτελεσμα ἐπὶ τῆς ῥαθυμίας καὶ τῆς ἀδιαφορίας τῶν γονέων.

Αἱ δὲ ἐπισκέψεις καὶ αἱ συνδιαλέξεις εἶναι συνάμα ἐξαίρετον μέσον, ὥπως καταλέγωμεν προσηλύτους εἰς τὰ μαθήματα τῶν ἐφήδων, διότι πάντα τὰ ἐπιχειρήματα, ὅπερ ἀποδεικνύουσι τὴν ἀνάγκην τῆς κανονικῆς φοιτήσεως τῶν παιδίων, θὰ ἔχωσιν ἀξίαν καὶ περὶ τῶν ἐφήδων, ἐὰν μάλιστα οἱ διδάσκαλοι μεριμνῶσιν, ὥστε τὰ μαθήματα νὰ προσκομίζωσιν εἰς τοὺς ἐφήβους καὶ τὰς ἐφήβους τὰς πρακτικὰς γνώσεις, ἐλλείπει τῶν ὁποίων ὑποφέρουσι (1).

Δὲν εἶναι σχεδὸν ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν σπουδαίων προσωπικῶν κερδῶν, τὰ ὁποῖα οἱ διδάσκαλοι δύνανται νὰ καρπῶνται ἐκ τῆς μετὰ τῶν γονέων συναναστροφῆς. Διδάσκαλος ἡ διδασκάλισσα, περιχαρακούμενοι ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ τῶν ἡ συχνότερον ἐν τῇ δειλίᾳ τῶν, διατρέχουσι πολλοὺς κινδύνους. Παραδίδουσι τὸν χαρακτήρα αὐτῶν εἰς κρίσεις, ἃς ἔχουσι περὶ αὐτῶν τὰ παιδία καί, τοῦθ' ὅπερ εἶναι κίνδυνος σοδαιώτερος, ἡ ἀλαζονεία

(1) Διδάσκαλοι τινες συμβουλευόνται τοὺς ἀκροατὰς αὐτῶν καὶ διδάσκουσι τὴν ὕλην τὴν ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ἐξαιτουμένην.

των ἢ ἡ δειλία των, ἥτις πάντοτε θὰ ἐξηγγῆται ὡς ἀλαζονεία, θὰ δυσχερεστῇ τὸ δημόσιον αἶσθημα. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν μίσος τι ὑπόκωπον, οὐ εἰ χωρικαὶ δὲν θὰ ἔχωσι συνειδήσιν, θὰ ἐπενεργῇ ὑποῦλως ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως αὐτῶν. Τὸ μίσος τοῦτο θὰ ἀρχίσῃ τὴν δεινὴν συγκέντρωσιν διαφόρων φαινομένων εἰς βάρος τοῦ διδασκάλου, συγκέντρωσιν βραδείαν, ὑπομονητικὴν, ἀφανῆ, ἥτις τελευτᾷ δημιουργοῦσα, χωρὶς νὰ εἶναι ἡ αἰτία γνωστή, γνώμην παντάπασι δυσμενῆ εἰς τὸν διδάσκαλον ἢ τὴν διδασκαλίαν. Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης εἶναι πᾶς ἀγὼν σχεδὸν ἀνωφελής, διότι αὕτη ἔχει τὴν δύναμιν τῶν βραδείως σχηματισθεῶν πίστεων ἐξ ἀσημάτων φαινομένων, ὧν ἡ συγκέντρωσις παρήγαγε συναίσθημα μὴ θετικὸν μὲν, μὴδ' εὐλογον, ἀλλ' ὅπερ εὐρίσκει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ δύναμει τὴν δικαιολογίαν του. Τὰ παῖδιά, τὰ κανονίζοντα πολλάκις τὴν γνώμην τῶν γονέων, τέλος εὐρίσκουσιν ἐπίσης ἐν ταύτῃ τῇ γνώμῃ τὴν ἐπιβεβαιώσιν τῶν ἑαυτῶν αἰσθημάτων. Ὑπάρχει ἐνταῦθα σειρά ἀλληλεπιδράσεων ἀφανῶν τῶν παιδίων ἐπὶ τοῖς γονεῖς καὶ τῶν γονέων ἐπὶ τὰ παῖδιά. Εἶδομεν καλοὺς διδασκάλους ἀποδάντας θύμματα, καίτοι ὑπῆρξαν ἐνοχοὶ μόνον δειλίας νοσηρᾶς.

Τὸν κίνδυνον τοῦτον πρέπει πρὸ πάντων νὰ φοβώμεθα, ἐν οἷς τόποις ἡ πολιτικὴ διαπάλη καλύπτεται διὰ προσχημάτων θρησκευτικῶν καὶ ἔπου ἡ λαϊκὴ διδασκαλία σφοδρῶς πολεμεῖται. Ἐκεῖ συχνὰ ἡ συγκέντρωσις τῶν φαινομένων, περὶ ἧς ὁ λόγος, συγχροτεῖται ὑπὸ ἐπιδεξίου μίσους, μὴ ὁπισθοδρομοῦντος πρὸ τῆς συκοφαντίας.

Ἴδού διὰ τί εἶναι ἀναγκαῖον, ἵνα πάντες οἱ διδάσκαλοι βλέπωσι τοὺς γονεῖς, συναναστρέφωσιν αὐτοὺς καὶ μὴ παραδίδωσιν παθητικῶς εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, ἣν οἱ μαθηταὶ θὰ πειρῶνται νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν, οὐδὲ εἰς τὴν τυφλὴν συγκέντρωσιν συμπερασμάτων, τὰ ὅποια θὰ ἐνεργῇ κατ' αὐτῶν ἡ κοινὴ κηκοβουλία, οὐσα πάντοτε λίαν ἰσχυρὰ ἐναντίον τῶν φιλερήμων.

Ἐπειδὴ πᾶν τὸ αἰξάνον τὴν ὑπόληψιν τοῦ διδασκάλου αὐξάνει ἅμα τὸ γόητρον τοῦ σχολείου, φανερόν εἶναι ὅτι τὸ σχολεῖον θὰ κερδίῃ πολὺ ἐκ τῆς συναναστροφῆς ταύτης πρὸ πάντων εἰς κοινωνίᾳς ἐχθρικᾶς πρὸς τὴν οὐδετερότητα τοῦ σχολείου. Ἡ συνα-

ναστροφή των γονέων εξαφανίζει πολλές προλήψεις και δὴ εἰς πολυάριθμα ἀπόκεντρα χωρία, ὡς εἰς χωρία τῆς Γαλλικῆς Βρετανίας (Bretagne) καὶ τῆς Ἀρδέσης (Ardèche), ἔπου ὁ ἱερεὺς εἰς τὰς ὁμιλίαις αὐτοῦ δρίζει τὰ σχολεῖα ἡμῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα «σχολεῖα τοῦ διαδόλου», θὰ ἴδωσι πάντες ὅτι οἱ διευθύνοντες ταῦτα εἶναι τοῦλάχιστον «καλοὶ διάβολοι» καὶ τίμιοι ἄνθρωποι καὶ πράγματι μᾶλλον φιλόανθρωποι καὶ χριστιανοὶ ἢ οἱ προσβάλλοντες τοῦτους μετὰ μεμπτῆς βιαιότητος.

Δὲν εἶναι δὲ συνήθως δύσκολον πρᾶγμα νὰ βλέπωσιν οἱ διδάσκαλοι συχνάκις τοὺς γονεῖς. Οἱ πλείστοι διδάσκαλοι καλῶς γινώσκουσι, ποῦ θὰ βλέπωσι καὶ πῶς θὰ βλέπωσιν αὐτοὺς. Εἰς τὰ χωρία συναντᾷ τις αὐτοὺς καθ' ἑκάστην. Ἐὰν τὸ σχολεῖον εἶναι εἰς τὸ κέντρον μικρῶν συνοικισμῶν ἱκανῶς ἀπομεμακρυσμένων, ὁ διδάσκαλος μετὰ τὸ μάθημα κατὰ τὸ θέρος, τὰς Πέμπτας ⁽¹⁾ καὶ τὰς Κυριακὰς κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἔτους, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποτινάξῃ τὴν νάρκην τῶν κνημῶν καὶ νὰ ἀναπνεύσῃ τὸν ἐλεύθερον ἀέρα μετὰ τὸν κόματον τῆς ἡμέρας. Περίπατοι ἀνοίγονται πρὸ αὐτοῦ καμπληθεῖς. Θὰ ἐκτελῇ αὐτοὺς κατὰ τὸ φαινόμενον ἀκόπως, πρᾶγματι δ' ὅμως μετὰ πρόγραμμα καλῶς μελετημένον, ἐπιτρέπον εἰς αὐτὸν νὰ βλέπῃ διαδοχικῶς πάντας τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν του πολλάκις κατ' ἔτος ὅταν ἀφικνῇται εἰς ἀγροικίαν ἀπομεμονωμένην, οἱ κύνες ὀλακτοῦσι, τὰ παιδία τρέχουσι νὰ εἰδοποιήσωσι τὴν μητέρα, ἢ ὅποιον ἔρχεται εἰς τὸν οὐδὸν τῆς θύρας. Μετὰ τὸν χαιρετισμὸν συνάπτεται ἡ συνδιάλεξις. Τὸ θέμα περὶ τῶν παιδίων.

Ἄλλοτε συναντᾷ τὸν πατέρα καλλιεργοῦντα τοὺς ἀγρούς. Πλησιάζει αὐτῷ, ἐν ᾧ μεταστρέφει τὸ ἄροτρον καὶ ἀφήνει τοὺς βοῦς νὰ ἀναπνεύσωσιν. «Ἐπίμοχον ἔργον τὸ καλλιεργεῖν τὴν γῆν» ἀλλὰ πολλάκις εἶναι ἐπιπονώτερον τὸ καλλιεργεῖν τὰς σκληρὰς κεφαλὰς τῶν παιδίων ἢ τὸ καλλιεργεῖν τὴν γῆν... Τὸ ἔργον τοῦτο θὰ ἦτο μηδέν, ἐὰν τὰ ζιζάνια δὲν ἐμάλυνον τοὺς ἀγρούς καὶ δὲν ἐπνιγον τὴν νέαν βλάστησιν...» Ἄλλοτε πάλιν συναντᾷ τὴν μητέρα φέρουσαν κόφινον. Βηματίζει ὀλίγον μετ' αὐτῆς καὶ ὁ ὄψι-

(1) Τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα ἀρχοῦσι τὰς Πέμπτας. Σ. Μ.

μος χόρτος ἢ τὰ γεώμηλα, τὰ ὅποια φέρει, παρέχουσι φυσικὴν μεταβάσιν εἰς τὴν συνδιάλεξιν περὶ τοῦ μικροῦ ἢ τῆς μικρᾶς...

Κατὰ τὸ θέρος μεταβαίνει καὶ κάθηται στιγμὰς τινας ἐπὶ τῶν πετρίνων ἐδωλίων, ὅπου ἡ οἰκογένεια ἀναμένει τὴν νύκτα, ὅπως ἀναπαυθῇ. Εἰσέρχεται μίαν Πέμπτην εἰς τὸ ἐργαστήριον. Δύναται νὰ ὑποδείξῃ ἄνευ τύπου μικρὰν τελειοποιήσιν εἰς τὴν μέθοδον τοῦ ξυλουργοῦ τοῦ χωρίου, ἐργαζομένου σχεδὸν μόνον πρακτικῶς... Τέλος τὴν Κυριακὴν πάντες οἱ χωρικοὶ μένουσιν ἐν τῇ πλατείᾳ καὶ δύναται νὰ πλησιάσῃ ἐκεῖ πάντας, ὅσους δὲν ἠδυνήθη νὰ συναντήσῃ ἄλλαχού.

Ὡς βλέπει τις, ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ κάμνῃ κατ' οἶκον ἐπισκέψεις φιλοφρονητικὰς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι ὀχληραί. Ὅταν ὑπάρχῃ ἐν τῷ χωρίῳ ἐπείγουσα ἐργασία, ἡ οἰκία εἶναι πολλάκις ἐν ἀταξίᾳ καὶ ἡ μήτηρ θὰ ἔφερε βαρύτατα τὴν εἰσοδὸν παρ' αὐτῇ ξένου. Πρὸς τοῦτοις ὁ χρόνος εἶναι εἰς τοὺς χωρικοὺς πολυτιμώτατος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐργασιῶν. Ἀρκεῖ ὁ διδάσκαλος νὰ λέγῃ λέξεις τινας καὶ νὰ μὴ εἶναι μήτε ἐπιτετηδευμένος μήτε ἀλαζὼν καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν βαθεῖαν ἐκείνην κλωσύνην καὶ ἐκείνην τὴν ἀγάπην τῶν καθηκόντων του, αἱ ὁποῖαι ἀνοίγουσι πάσας τὰς καρδίας.

Ἡ διδασκάλισσα εἶναι μᾶλλον ἐπιφυλακτικὴ. Ὅφειλε νὰ προβλέπῃ τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν οἱ νέοι, ὅπως κρύψωσι μίαν δειλίαν, μίαν ἀδεξιότητα, ἣν ἔχουσι κατὰ νοῦν, θὰ εἴπωσι χυδαίαν τινὰ ἀστείότητα ἢ καὶ θὰ ὠθήσωσι τινα ἐξ ἑαυτῶν κατ' αὐτῆς, πράξις συχνὴ ἐν τῇ ἐξοχῇ κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἀνάς.

Ἡ νεάνις ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ δέον νὰ δεικνύῃ μεγάλην ἀδιαφορίαν καὶ ἀξιοπρέπειαν, ἅπερ ἐπιβάλλουσιν αἰδῶ. Δὲν θὰ φοβῆται νὰ λέγῃ εἰς τὸν κακὸν ἀστεῖον ὅτι ἔχει πολλὴν ἀνάγκην αὐτὸς νὰ μεταβῇ εἰς τὸ σχολεῖον νὰ μάθῃ εὐγένειαν καὶ ὅτι δὲν ἔχει οὔτε τὸν πατέρα οὔτε τὴν μητέρα αὐτῆς, ὅπως προστατεύωσιν αὐτήν... θὰ ἐξακολουθήσῃ δὲ τὴν ἀρξαμένην συνδιάλεξιν καὶ ἀπερχομένη δὲν θὰ λησμονῇ νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα καὶ εἰς τὸν τεταπεινωμένον ἔτι νεανίαν λέγουσα πρὸς αὐτόν. «Μάθετε ὅτι δὲν διακείμαι πρὸς ὑμᾶς δυσμενῶς, ἀλλὰ δίδετε κακὸν παράδειγμα εἰς τὴν μικρὰν ὑμῶν ἀδελφὴν, ἡ ὅποια εἶναι εὐγενεστέρα ὑμῶν».

Ἐπειτα θὰ ἀναχωρήσῃ ἀσπάζομένη τὴν μικρὰν κόρην, τὴν μαθήτριαν αὐτῆς.

Εἶναι ἀναγκαῖον, ἵνα οἱ διδάσκαλοι μὴ κάμνωσιν ἐξαιρέσεις καὶ βλέπωσι πάντας. Ἐὰν οἰκογένειά τις ἔχῃ κακὴν ψήμην, δὲν θὰ ἔχωσι τὴν σκληρότητα νὰ ἀπέχωνται μιᾶς ἐπισκέψεως. Πιθανῶς τὸ διάδημα τοῦτο προσώπου, μαρτυροῦντος ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν τέκνων των, θὰ εἶναι εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους γονεῖς ἡθικὸν εὐεργέτημα.

Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἡ σώφρων διδασκάλισσα δύναται, ὡς ὁ ἱερεὺς, νὰ μεταβαίνῃ πανταχοῦ, ὅπως βλέπῃ, δὲν πρέπει δ' ὅμως νὰ φοιτᾷ παρ' ἀνθρώποις, μὴ παρέχουσι πίστιν. Ἐτι δὲ μᾶλλον ὀφείλει νὰ μεταβαίνῃ πανταχοῦ, ὅπως ἀποφεύγῃ νὰ προκαλῇ ζηλοτυπίαν, πάντοτε σοβαρὰς, διότι αὐταὶ ὥθευσι τοὺς περιφρονουμένους γονεῖς καὶ κατὰ συνέπειαν τὰ παιδία νὰ ἐρμηνεύωσι πάσας τὰς πράξεις τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ σχολείῳ ὡς ἐνδείξεις περιφρονήσεως καὶ τὰς τιμωρίας ὡς καταδιώξεις. Ὅταν συμφορὰ πλήττῃ τὴν οἰκογένειαν παιδίου τινὸς τοῦ σχολείου, ὁ διδάσκαλος διὰ βραχείας ἐπισκέψεως θὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν θιγόντων τοὺς μαθητὰς του εἶναι εἰς αὐτὸν ξένον. Καὶ ἐὰν εὐτυχίᾳ ἐπισυμβαίῃ, δὲν θὰ ὀκνῇ νὰ γίνηται ταύτης μέτοχος.

Ὅταν μαθητὴς τις ἀσθενήσῃ, ὁ διδάσκαλος θὰ μεταβαίῃ νὰ βλέπῃ αὐτόν. Αἱ ἐπισκέψεις του ἀπλᾶ καὶ φιλόανθρωποι θ' ἀμείβωνται ἑκατονταπλασίως ὑπὸ τῆς ἀγάπης τῆς οἰκογενείας, ὑπὸ τῆς καλῆς διαθήσεως τοῦ παιδίου, ὑπὸ τῆς λεπτότητος, μεθ' ἧς θὰ συμπεριφέρωνται οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἀσθενοῦς, ὅπως μαρτυρῶσι τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν. Θὰ ἐπωφεληταὶ τῶν ἐπισκέψεών του, ἵνα παρενέργῃ ἐν ταῖς ὁμιλίαις ὑγιεινὰς τινας συμβουλὰς, ὅπως π. χ. ν' ἀερίζωσι πολλάκις τὸ δωμάτιον τοῦ ἀσθενοῦς κ. τ. τ. Ἡ διδασκάλισσα θὰ ἐπιμένῃ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς καλῆς τροφῆς, θὰ εἶναι δὲ δυνατόν εἰς αὐτὴν νὰ δίδῃ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ μαθήματά τινα μαγειρικῆς ὑγιεινῆς καὶ οικονομικῆς. Θὰ διδάσκη τὴν οἰκοδόποιον νὰ ἐπωφεληταὶ τῶν μέσων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῆς ἐξοχῆς. Θὰ προσπαθῶσι νὰ ὀργανώσιν, ἐὰν ἡ ἀσθένεια δὲν εἶναι μiasmaticή, ἀληθῆ φιλόστοργον ὑπηρεσίαν πέραν τοῦ παιδίου.

Θὰ ἐπιμελῶνται, ἐὰν ἡ ἀνάπαυσις δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ἀσθενῆ, ὥπως ἕκαστος τῶν μικρῶν αὐτοῦ φίλων μεταδιδόντων ἀλληλοδιαδόχως πρὸ πάντων κατὰ τὴν ἀνάρρωσιν διέρχεται μίαν ἢ δύο ὥρας περίξ τῆς κλίνης τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἀναγινώσκῃ εἰς αὐτὸν ἐνδιαφέρον βιβλίον. Ἐὰν τὸ παιδίον εἶναι προσδεδλημένον ὑπὸ μισματικῆς ἀσθενείας, ὁ διδάσκαλος θὰ διακυνθάνεται πολυλάκις περὶ τῆς καταστάσεώς του.

Πλὴν τῶν ἐκουσίων τούτων σχέσεων μετὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκαλος ὡς γραμματεὺς τῆς δημηρχίας θὰ ἔχῃ χιλίας εὐκαιρίας, ὥπως εἶναι εἰς αὐτοὺς ὠφέλιμος, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Ἄλλ' αἱ σχέσεις δὲν ἀρκοῦσι καὶ καλὸν εἶναι, ὥπως οἱ γονεῖς διατελῶσιν ἐνήμεροι τῆς ἐβδομαδιαίας προόδου καὶ διαγωγῆς τῶν τέκνων των. Τὸ σημειωματάριον τοῦ ἐβδομαδιαίου ἀπολογισμοῦ, προσυπογραφομένου ὑπὸ τῶν γονέων, χρησιμεύει διὰ τὴν ἀλληλογραφίαν ταύτην. Πολλάκις οἱ γονεῖς προσκαλοῦνται νὰ εἰπωσιν, ἐὰν τὰ τέκνα των φαίνωνται εὐγενέστερα, εὐπειθέστερα... Εἶδομεν πολλάκις τοιαῦτα σημειωματάρια, ἅτινα μαρτυροῦσι τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ λαμβανόμενον ὑπὸ τῶν γονέων ἐπὶ τῇ συνεννόησιν ταύτῃ. Πολλοὶ διδάσκαλοι πλὴν τούτου εὐρίσκουσι καλὸν νὰ τελειώνωσι πᾶν τετράδιον διὰ σημειώσεως, αἰτιολογούσης τὰς προόδους τοῦ μαθητοῦ. Ἀπαιτοῦσιν, ἵνα ἡ σημείωσις προσυπογραφῇται. Καθόλου ὅ,τι προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τῶν γονέων ἐπὶ τοῦ σχολείου καὶ ἀποδεικνύει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διδασκάλου εἶναι ἐξάριτον.

Ἀφ' ἐτέρου δ' ὅμως οὐδέποτε πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ καταστή ὑποπτος ὅτι ἐργάζεται πρὸς δημοκροσίαν κατὰ τὴν ἐνεργὸν ἐκφρασὴν τὴν θανεισμένην ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ἐκλογικῆς διαλέκτου.

Τὸ νὰ δημοκοπῇ τις σημαίνει ὅτι σκέπτεται περὶ ἑαυτοῦ, ἀντὶ νὰ σκέπτεται περὶ τῶν ἄλλων, ὅτι ὑποκαθιστᾷ εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τοὺς μαθητὰς συναισθημάτων ἐγωϊστικά. Μόνη αὕτη ἡ μεταβολὴ τῆς ἐμπνεύσεως δίδει εὐθὺς εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις καὶ τι τὸ χαρακτηριστικόν, περὶ οὗ οὐδεὶς ἀπατάται. Πάντα τὰ διαδήματα τοῦ ἐγωῦστοῦ θὰ στραφῶσι κατ' αὐτοῦ καὶ χωρικός τις ἀγγέλους ταχέως θὰ εὔρη καὶ ἡ κοινὴ κακοδουλίχ ταχέως θὰ διαδώσῃ τὸν γραφικὸν τύπον, τὸν μέλλοντα νὰ μαστι-

γώση ὡς διὰ μαστιγίου τὸν ὑποκριτὴν διδάσκαλον, τὸν ἀγωνισθέντα νὰ ἐπιδελθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.

Πολλαὶ διδασκάλισσαι ἀπεκρίνοντο, ὁσάκις ἠρωτῶμεν αὐτὰς περὶ τῶν σχέσεων τῶν μετὰ τῶν γονέων τῶν μαθητριῶν. «Ἀλλά, κύριε, ὁμιλοῦσι μόνον *patois*»⁽¹⁾. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀντίρρησης. Τὸ *patois* περιλαμβάνει πολὺ ὀλίγας λέξεις, ἐκφράζει ἀριθμὸν ἰδεῶν περιορισμένον, ὥστε ἐπιτυχάνεται εὐκόλως καὶ ταχέως ἢ κατανόησις τῶν λεπτότητων αὐτοῦ. Ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ διδασκάλισσα θὰ ἐκφράζωνται γαλλισί, διότι οἱ κάτοικοι θὰ ἐννοῶσιν αὐτούς, ἀλλ' οὗτοι ἔχοντες πλεονα εὐκολίαν ἐν τῇ χρήσει τοῦ *patois* προτιμῶσι νὰ ἀποκρίνωνται ἐν τῇ οἰκείᾳ αὐτῶν γλώσσῃ. Οὐδὲν δικαιότερον τούτου, ὁ δὲ διδάσκαλος θὰ ἔπραττε παρὰ τοὺς κανόνας τοῦ πρέποντος μὴ διευκολύνων τοὺς καλοὺς τούτους ἀνθρώπους.

Δῆλον δ' εἶναι ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἐν ταῖς συνδιαλέξεσιν αὐτῶν ὀφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσι μετὰ περισκέψεως τὰς φλυαρίας καὶ τὰς κακολογίας, αἱ ὁποῖαι ὡς μὴ ὑφιστάμεναι τὸν ἔλεγχον τῶν ἀντιθέτων γνωμῶν εἶναι πάντοτε συκοφαντικαί. Ὁφείλουσι νὰ ἀποφεύγωσι τὰς πλεκτάνας, ἃς θὰ τείνωσιν εἰς αὐτούς, ν' ἀρνῶνται μετὰ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ σταθερότητος, νὰ ἀκολουθῶσι δόλια καὶ ἀγενῆ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα θὰ πειρῶνται νὰ ὠθῶσιν αὐτούς, ὅπως λέγωσιν λόγους σκαιούς, οὓς θὰ ἐκμεταλλεῦνται κατ' αὐτῶν ἀκολούθως. Ἀνάγκη νὰ ἀποφεύγωσι πρὸ πάντων τὰς συζητήσεις, διότι αἱ συζητήσεις προκαλοῦσαι τὴν κενοδοξίαν τῶν συζητούντων ἐκτραχύνονται εὐκόλως καὶ προκαλοῦσι λόγους λυπηρούς.

Φρόνιμον εἶναι νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἄκραν οἰκειότητα, ἥτις πάντοτε ἐπιτρέπει εἰς τὰς ἀναιδεῖς φύσεις νὰ ἀφήνωσιν ἑαυτὰς νὰ χυδασιολογῶσιν ἄνευ συστολῆς. Οἱ διδάσκαλοι δὲν πρέπει ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τούτου ν' ἀποβαίνωσιν ἐπιτετηδευμένοι καὶ νὰ προσπαθῶσι νὰ θαμβῶσι τοὺς ἀκροατάς, διότι τοῦτο θὰ συνετέλει, ὅπως χαρακτηρισθῶσι σχολαστικοί, καὶ θὰ προεκάλει εἰρωνείας.

Μέγαν κίνδυνον διατρέχουσιν οἱ διδάσκαλοι, ὅταν ἀναμι-

(1) Γλωσσικὸν ἰδίωμα ἐν Γαλλίᾳ Σ. Μ.

γνώονται εἰς τὰ μυστικά τῶν οἰκογενειῶν. Ἡ ἀδιακρίσια εἶναι τοσοῦτον ἀπεχθής, ὥστε δὲν εἶναι σχεδὸν ἀνάγκη νὰ καταστήσωμεν προσεκτικούς κατὰ τοῦ ἐλαττώματος τούτου διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσαις, ἔχοντας λεπτήν ἠθικὴν συνείδησιν. Ἀπλῶς μόνον λέγομεν ὅτι οἱ διδάσκαλοι ὀφείλουσιν οὐ μόνον νὰ μὴ εἶναι, ἀλλ' οὐδὲ νὰ φαίνωνται ἀδιάκριτοι. Ἐπὶ τῶν δὲ δόξιστοι πρὸς τὰς γυναῖκας, αἵτινες αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναίγῃσι τὰς καρδίας αὐτῶν, νὰ διηγῶνται τὰς δυστυχίας των, αἱ ὁποῖαι μεταμέλονται ἀμέσως μετὰ τὰς ἀνεπανορθώτους ἐκμυστηρεύσεις καὶ οὐδέποτε συγχωροῦσι τοὺς ἀκούσαντας ταύτας, διότι ἤκουσαν αὐτὰς.

Εἰς τοὺς λαϊκοὺς διδασκάλους, τοὺς γεννηθέντας ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνεξιθρησκείας τῆς νεωτέρας ψυχῆς, ἀνωφελὲς εἶναι νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι θὰ ἐλησμονοῦν σπουδαίως τὸν χαρακτήρα αὐτῶν, ἐὰν ἐπέτρεπον εἰς ἑαυτοὺς νὰ πληγῶνσι τὰς πίστει καὶ τὰς δοξασίαις τῶν ἄλλων. Δύνανται νὰ ἀποδοκιμάζωσι τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἃς δὲν ὁμολογοῦσιν, ἀλλ' ὀφείλουσι νὰ ἀποδοκιμάζωσιν αὐτὰς ἄνευ μίσους, ἄνευ ὀργῆς, ἄνευ περιφρονήσεως. Κριτικὴ μὴ ἐρειδομένη ἐπὶ βαθύς σεβασμῷ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἄλλου καὶ μὴ ἔχουσα μορφὴν μεγάλης μετριοπαθείας φέρει πάντοτε χαρακτήρα ὕβριστικὸν καὶ μὴ ἀνεκτὸν εἰς τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἄλλων. Αὕτη παροξύνει, ἐξοργίζει, ἀλλὰ δὲν καταπεθεῖ. Αὕτη ἀποστερεῖ ἡμᾶς τὴν καρδίαν τῶν ὁμοίων ἡμῶν καὶ ἅμα τὸ πνεῦμα αὐτῶν. Τότε πρὸς τί νὰ συζητῶμεν; Ὅπως ἱκανοποιῶμεν τὴν φιλοδοξίαν ἢ τὰ ὀργίλα ἐνστικτὰ ἡμῶν; Ἀλλὰ διὰ τούτων τί ἄλλο κατορθοῦμεν ἢ νὰ παρέχωμεν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἡδονήν, ὅτι ἐγενόμεθα ἐπὶ τινὰς στιγμὰς κατώτεροι ἡμῶν καὶ ὅτι ἐλησμονήσαμεν τὸν λογικὸν ἡμῶν χαρακτήρα;

Πολὺ συχνὰ ὁ διδάσκαλος, κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν, παραπονεῖται κατὰ τῶν μαθητῶν του. Ἐκφράσεις συνήθεις, ἀλλ' ἄτοπος, ἅψ' οὐ ὑποθέτει, ὅτι τὸ παιδίον καὶ ὁ διδάσκαλος εἶναι πρόσωπα ἴσης ἀναπτύξεως καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ προσβάλλεται ἢ ἀξιοπρέπεια τοῦ διδασκάλου ἐκ τῆς ἀπαθείας ἢ τῆς ἀταξίας ἐνὸς παιδίου! Δὲν συμβουλεύω διὰ τοῦτο τοὺς διδασκάλους νὰ παραπονῶνται πρὸς τοὺς πατέρας περὶ τῶν τέκνων των. Χωρὶς νὰ ἔχωσι σαφὴ τοῦ πράγματος συνείδησιν, οἱ γονεῖς αἰσθάνονται

ὅτι ὁ διδάσκαλος νομίζει τὰς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ σχέσεις ὥς τινα πάλην, ἐν ᾗ πρέπει αὐτὸς νὰ μείνῃ νικητὴς, διὰ τοῦτο δὲ τάσσονται ἐνδομύχως πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀσθενοῦς κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ. Καὶ ἡμεῖς δέ, ὅσάκις ἀναγινώσκουμεν παλαιάν τινα διήγησιν περὶ συμβάντων σχολείου τινός, πάντοτε τιθέμεθα πρὸς τὸ μέρος τῶν κακῶν διαβόλων, τῶν ἐπανεστατημένων μαθητῶν. Δικαίᾳ τοῦτο; Διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πειθαρχίᾳ, τῇ θηριώδει καὶ ἔλῳς στρατιωτικῇ, ὑπὸ τὴν Πρωσσικὴν ἐννοίαν, ἀναγκαστικῶς οἱ μαθηταὶ ἦσαν ἐν πάλῃ μετὰ τοῦ διδασκάλου καὶ πᾶσα ἀντίστασις τούτων ἦτο ἔλλειψις σεβασμοῦ πρὸς αὐτόν. Ἡ σκοπευτικὴ γραμμὴ τῶν κακῶν κλίσεων τῶν παιδίων, ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ εἰπώμεν οὕτω, διέρχεται διὰ μέσου τοῦ διδασκάλου, ὥπως τραυματίσῃ τὸν κανονισμόν, διότι ὁ κανονισμὸς εἶναι δεσποτικὸς καὶ διότι ὁ διδάσκαλος ἀντιπροσωπεύει τὴν δύναμιν ταύτην τὴν δεσποτικὴν ἀποτελῶν ἐν σῶμα μετ' αὐτῆς. Τοῦναντίον ἐὰν ὁ διδάσκαλος συνεινῇ νῆσῃ τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν τοῦ βαθέως, ἐὰν ἐγένετο αἰτία νὰ γεννηθῇ ἐν αὐτοῖς ζωηρὸν τὸ συναίσθημα, τὸ μέλλον νὰ βοηθῇ αὐτούς, ὥπως ἀπελευθερωθῶσιν ἀπὸ τῆς θηριωδίας καὶ τῆς κτηνωδίας, πῶς θὰ εἶναι δυνατόν νὰ προσδράλλεται ὑπὸ τῶν θηριωδῶν καὶ κτηνωδῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν; Οὐδέποτε πλέον θὰ μέμφεται τὰ παιδιὰ, ἀλλὰ θὰ οἰκτείρῃ αὐτά. Ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ θὰ ὑποστῇ οὕτω ῥιζικὴν μεταβολὴν καὶ ἡ μεταβολὴ αὕτη θὰ εἰσαγάγῃ πνεῦμα πάντῃ νέον εἰς τὸ σχολεῖον.

Τίνα δύναμιν λαμβάνει ὁ λόγος τοῦ διδασκάλου, ὅταν ἀντὶ νὰ παραπονῇται εἰς τοὺς γονεῖς ἔρχεται νὰ οἰκτείρῃ πλησίον αὐτῶν τὸ τέκνον των! "Ὅταν γνωρίζῃ εἰς τοὺς γονεῖς τὰς κακὰς κλίσεις τῶν παιδίων, αἱ ὁποῖαι θὰ βλάψωσιν αὐτὰ βραδύτερον καὶ ἐξ ὧν θὰ ὑποφέρωσιν οἱ γονεῖς των! Ἡ μήτηρ δὲν θὰ ἀπατηθῇ ἐκ τοῦ τόνου ὑμῶν, θὰ αἰσθανθῇ ἐὰν ἀγαπᾷτε τὸν μικρὸν ἢ τὴν μικρὰν αὐτῆς ἢ ἐὰν ἀγαπᾷτε μόνον ὑμᾶς αὐτούς. "Ὅταν ζητῇτε τὴν συνδρομὴν τῶν γονέων ἐναντίον ὀκνηροῦ, ἐναντίον κτηνωδούς, ἐναντίον ψεύστου, ὅταν αἰσθάνεσθε εἰλικρινῇ στοργὴν πρὸς τὸ τέκνον, ὅταν δὲν ὑποπεύονται ἐν ὑμῖν οὐδὲν ἐγωϊστικόν, θεωρεῖσθε ὡς μέλος τῆς οἰκογενείας, ὅπερ ἔρχεται νὰ ζητήσῃ βοήθειαν διὰ τὴν δύσκολον σωτηρίαν ναυαγοῦ τινος... Μὴ πληγώνετε δι' ἐγωιστι-

κῶν λόγων ἐκείνους, παρ' ὧν ζητεῖτε βοήθειαν. Ἡ προσωπικὴ ὑμῶν ἡσυχία δὲν ἔχει θέσιν ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ μισθοδοτεῖσθε, ὥπως βελτιώνετε τὰς κακὰς φύσεις... Ὅταν ἀπελπίζεσθε ἐκ τινος δυσκόλου περιστάσεως, ὁμολογεῖτε ἑαυτοὺς κατωτέρους τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐδέχθητε ἐλευθέρως.

Αἱ δὲ μητέρες εἶναι συνήθως λίαν εὐπαθεῖς πρὸς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ τέκνα αὐτῶν. Μέννησθε τῆς παρὰ τῇ La Fontaine συνθήκης περὶ εἰρήνης, γενομένης μεταξὺ τοῦ ἀετοῦ καὶ τῆς γλαυκῆς. Ὁ ἀετὸς ἐπιθυμεῖ, ἵνα ἡ φίλη του περιγράψῃ τὰ τέκνα αὐτῆς, ὥπως ἀναγνωρίξῃ αὐτὰ ἐπ' εὐκαιρίᾳ... Ἡ γλαυκὴ ἀποκρίνεται: «Ὅταν θὰ βλέπετε ἀξιέραστα πτηνὰ, ὠραῖα, κομψὰ, εὐφυᾶ, χαρίεντα, ἄνευ ἀμφιβολίας ταῦτα θὰ εἶναι τὰ ἐμὰ!». Ἡμέρας τινὰς μετὰ ταῦτα ὁ ἀετὸς βλέπει φρικῶδεις μικρὰς γλαυκὰς, ἀσχήμους, ἡλιθίας τὴν ὄψιν καὶ τρώγει αὐτάς μὴ ὑποπτευόμενος ὅτι καταδιωρόσκει τὴν οἰκογένειαν τῆς νέας συμμάχου.

Πᾶσι αἱ μητέρες προκειμένου περὶ τῶν τέκνων εἶναι ὡς ἡ γλαυκὴ.

Πᾶν κακόν, ὅπερ λέγεται περὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, δυσχερεστεῖ ταῦτα. Ἐὰν φαίνονται ὅτι ἀκούουσιν ὑμᾶς, ἔστε βέδαιοι ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές καὶ ὅτι ἄρχονται νὰ εὐρίσκωσιν ὑμᾶς ἡλιθίους καὶ ἐκπλήσσονται, διότι δὲν εἶχον παρατηρήσει τοῦτο ἐνωρίτερον. Ἐὰν δὲν εἴσθε διπλωμάτης, ἔχετε ἐξησφαλισμένην τὴν ἀποτυχίαν. Λέγετε πρῶτον πᾶν, ὅτι καλὸν γινώσκετε περὶ τοῦ παιδίου καὶ παρακαλεῖτε τὴν μητέρα νὰ βοηθῇ ὑμᾶς, ὥπως δημιουργήσετε παιδίον ἐξαιρέτον. Ἐκαστος ἔχει τὰ ἐλαττώματά του. Ὁ μικρὸς Παῦλος εἶναι σκυθρωπὸς ἢ ἐνίοτε δὲν λέγει ἀλήθειαν ἢ εἶναι ὀργίλος... βοηθήσατε νὰ ἀπαλλάξωμεν αὐτὸν τοῦ ἐλαττώματος τούτου, τὸ ὅποιον δὲν θὰ ἔχη καμμίαν σημασίαν, ἐὰν φροντίσωμεν ἐγκαίρως περὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπερ μένον θὰ βλάβῃ αὐτὸν βραδύτερον καὶ θὰ προξενήσῃ θλίψιν εἰς τοὺς οἰκείους... Νομίζετε ὅτι ἐπιχειροῦντες μὲ ἐκεῖνον τὸν τρόπον ἢ μὲ τοῦτον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ βελτιώσωμεν αὐτόν; Δύναμει νὰ ἐλπίζω ἐπὶ τῆς σταθερότητος ὑμῶν;

Πρὸ πάντων δὲ ἀποφεύγετε νὰ λέγετε τὰ ἐλαττώματα πρὸ τῶν γειτόνων. Προσέχετε, μήποτε ἡ προσέλευσις ὑμῶν εἰς τὴν οἰκογένειαν

νειαν καταστή αδύνατος ἕνεκα λέξεων προσληπτικῶν ἐξενεχθει-
σῶν ἐν τῇ σχολείῳ. Μηδέποτε πρὸς τοῦτοις λέγετε ἐνώπιον συν-
γυροισμένων μαθητῶν λέξεις μομφῆς διὰ τοὺς γονεῖς! Τοῦτο θά-
ητο χυδαίότης καὶ δὴ χυδαίότης ἐπικίνδυνος, διότι ὁ διδάσκαλος
οὐδέποτε εἶναι ἀσφαλὲς ἔτι οἱ λόγοι του δὲν θά παραμορφωθῶσι
καὶ τῷ ἀξίξει νὰ μεταδιδασθῶσι παραμεμορφωμένοι.

Συχνὰ οἱ γονεῖς ἐπωφελοῦνται τῆς παρουσίᾳ τοῦ διδασκά-
λου, ὅπως ζητῶσι χάριτας εἰδικὰς ὑπὲρ τῶν τέκνων των, ἄδειαν
ὅπως μεταβῶσιν εἰς γειτονικὴν πόλιν κλπ. κλπ. Ὁ διδάσκαλος
μηδέποτε ἄς ἐνδίδῃ, ἄς μένῃ σταθερὸς ἄνευ σκληρότητος. Ἐξω
τοῦ κανόνος εἶναι ἡ ἀναρχία. Τὸ παιδίον ὀφείλει νὰ εἶναι συνη-
θισμένον νὰ νομίζῃ τὸ σχολεῖον ὡς ὕψιστον καθήκον του... Πᾶσα
ἄδεια, παρὰ τὸν κανόνα παρεχομένη, εἶναι ἀπώλεια χρόνου. Θά
προκαλέσῃ ἄλλως λύπας εἰς τὸ παιδίον, διότι δυσκόλως θά ἀκο-
λουθῇ τὸ μάθημα καθ' ἑλλην τὴν ἐβδομάδα. Μὲ ὀλίγην καλὴν θέ-
λησιν καὶ σοβαρότητα φαιδρὰν ἀπαλλάσσεται τις εὐκόλως τῶν
ἀπαιτήσεων τούτων· καὶ τοιαύτη ἄρνησις οὐδέποτε θά δυσχερестῇ.

ὑπολείπεται τὸ ζήτημα τῶν προσκλήσεων. Οὐδένα γενικὸν
κανόνα δυνάμεθα νὰ χαράξωμεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ προσκλήσεις
ὀφείλονται καὶ ἂν τις δὲν ἀποδίδῃ ταῦτα, νομίζεται παράσιτος!
Ἄν ἀποδίδωμεν αὐτάς, ἄς ἀποδίδωμεν ἀπλῶς καὶ ἐγκαρδίως κατὰ
τὴν θέσιν ἡμῶν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν θέσιν τῶν προσκεκλημένων.
Ἄλλ' ὅμως αἱ προσκλήσεις, καὶ αἱ ἀπλαῖ, εἶναι βαρὺ φόρτιον εἰς
τὸν προϋπολογισμόν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ διδασκάλου καὶ πρέπει
νὰ ἀποφεύγῃ αὐτάς, ἐὰν εἶναι δυνατόν. Ἀλλὰ κατὰ τὰς μὴ ἐργα-
σίμους ἐν τῇ σχολείῳ ἡμέρας εἶναι πολλάκις δύσκολον νὰ ἀρνώ-
μεθα πρόκλησιν γάμου ἢ βαπτίσματος. Τοῦτο εἶναι ἐν γένει ζή-
τημα δεξιότητος — ἀλλὰ πάντοτε πρέπει νὰ φοβώμεθα μὴ τὰ πει-
δίκα, παρ' οἷς ἐδέχθημεν νὰ γευματίσωμεν, νομίζωνται ὑπὸ τῶν
συμμεθητῶν ὡς εὐνοούμενα ἐν τῇ σχολείῳ.

Ὡς πρὸς τὰ ὕλικά δῶρα ἀποβαίνει σχεδὸν ἀδύνατον εἰς τοὺς
διδασκάλους τῶν χωρίων νὰ μὴ δέχωνται ταῦτα, χωρὶς νὰ ψυ-
χραίνωσι τοὺς γονεῖς. Πρέπει νὰ μὴ δέχωνται ταῦτα εὐθὺς ἀμέ-
σως, ἀλλὰ νὰ δέχωνται αὐτά, ἐὰν ἐπιμένωσι, δυνάμενοι πρὸς ἐξό-
φλησιν ὃ ἀποδίδωσιν αὐτὰ δι' ἄλλου εἶδους. Καὶ περὶ τούτου οὐ-

Βεῖς κινῶν δύνανται νά διαγραφῇ, καθόσον ἀπόκειται εἰς τήν δεξιότητά ἐκάστου τὸ τηρεῖν τήν ἀρμόζουσιν διαγωγὴν...

Ἀφ' οὗ ὁ διδάσκαλος ἐπιλαμβάνομενος τοῦ ἔργου αὐτοῦ καθορίσῃ τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι δεόν νά κινονίζωσι τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀρχῶν, τῶν χωρικῶν καὶ τῶν γονέων, οἵτινες ἐμπιστεύονται εἰς αὐτὸν τὰ τέκνα των, ὑπολείπεται αὐτῷ νά ἐξετάσῃ, τίνα διαγωγὴν πρέπει νά τηρῇ ἀπέναντι τοῦ ἱερέως τῆς ἐνορίας. Τὸ καθήκον του εἶναι σφύεσσον. Ὅφείλει εἰς αὐτὸν ἐπίσκεψιν ἀφίξεως, ἥτις εἶναι ἀπλούστατα ἐπίσκεψις φιλοφροσύνης, οἰαδῇποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ στάσις τοῦ ἱερέως ἀπέναντι τῶν σχολείων καὶ ἂν εἴη ἡ στάσις αὕτη εἶναι ἀνυποκρίτως ἐχθρική.

Εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου μὴ προέρχεται ἐκ τοῦ διδασκάλου καὶ ὅπως πάντα τὰ ἄδικα εἶναι πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἱερέως. Ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ διδασκάλισσα θὰ πλεονεκτῶσι δευτερευόντως φιλόφρονες, εἶναι δὲ κρεῖττον χάριν τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ὑπολήψεως νά μὴ τύχωσι τοῦ ἀπαιτουμένου σεβασμοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἱερέως ἢ νά κατκτητήσωσιν αὐτοῦ ἐνόχους τοῦ σφάλματος τούτου.

Ἐὰν ὁ ἱερεὺς, ὡς συνήθως, εἶναι συνδιαλλακτικὸς, πνεύματος εὐρέος, ἀνυπόκριτος, εἰ διδάσκαλοι θὰ ᾔσαν ἐνοχοὶ μὴ διατηροῦντες σχέσεις τελειῶς φιλόφρονες πρὸς αὐτόν. Ὁ διδάσκαλος ἔχει τὸ καθήκον νά σέβεται πάσας τὰς γνώμας καὶ ν' ἀποδεικνύῃ διὰ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων ὅτι ὅντως σέβεται αὐτάς.

Ἐάν, ὡς τοῦτο παρουσιάζεται ἐνίοτε δυστυχῶς (1), ὁ ἱερεὺς

(1) Ἐν τοῖς νομοῖς, ὡς ἐν Ἀρβέρῃ, ἡ στάσις μεγάλῃς μερίδος τοῦ κλήρου ἀπέναντι τῶν δημοτικῶν σχολείων εἶναι βίαιωτάτη οὐδὲν ἔχουσα τὸ χριστιανικόν καὶ, γαιονὸς χαρακτηριστικόν. ἀποδεικνύον ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὀλίγον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ καὶ ὅτι κρύπτονται μόνον συμφέροντα πολιτικά. Τὸ μῖσος γίγνεται τραχύτερον κατὰ τῶν λαϊκῶν διδασκαλιστῶν, αἵτινες ἐκτελοῦσιν ἀκριθῶς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα καὶ παρέχουσιν ἑαυτάς εἰς τὴν ἐνορίαν παράδειγμα εὐσεβείας. Ἐν πολλὰς ἐκκλησίαις ὀλίγοι λόγοι ἐκφωνοῦνται ἀντὶ βελίων συκοφαντικῶν κατὰ τῶν λαϊκῶν σχολείων καὶ ἐνίοτε μάλιστα κατὰ τῶν διδασκάλων. Ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ ἐνοριῶν ὁ ἱερεὺς ἀρνείται τὴν μετὰ τὴν πρὸς τὰ κατεῖχε τὰ φρεσὶντα εἰς τὸ λαϊκόν σχολεῖον καὶ τὴν συγχώρησιν τῶν ἀμαρτιῶν πρὸς τοὺς γονεῖς τοὺς πέμποντας αὐτά. Ἐὰν οἱ πολέμοι τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν ἔχωσι δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν πατέρων, ποιοῦνται κατὰ τὴν ταύτην ἐπὶ τῶν μητέρων...

είναι πνεύματος περιωρισμένου, βιαίου, ἐὰν ἔχη κατὰ τοῦ λαϊκοῦ σχολείου ἔχθραν προμελετημένην ἄνευ πνεύματος δικαιοσύνης, ἐὰν πιέξῃ παρὰ τὸ δίκαιον τὰς συνειδήσεις, ἐὰν μεταχειρίζεται κατ' αὐτῶν βίαν καὶ θέτῃ ὡς ὅρον ἢ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ λαϊκοῦ σχολείου ἢ τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων, οἱ διδάσκαλοι θὰ τηρῶσι πρὸς αὐτὸν στάσιν πλήρη ἀταραξίας καὶ ἀξιοπρεπείας. Θὰ παρατηρῶσι δημοσίᾳ, ὁσάκις εἶναι τοῦτο δυνατόν μετ' ὠφελείας, τὴν φρικτὴν ἀσυμφωνίαν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς φιλανθρωπίας, τῆς Εὐαγγελικῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς δεσποτικῆς διαγωγῆς τοῦ ἐφημερίου. Δὲν θὰ φοβῶνται νὰ δεικνύωσι τὸ προξενούμενον εἰς τὴν θρησκείαν ἄδικον ἔνεκα τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν τοπικῶν παθῶν. Θὰ μεριμνῶσι δὲ μάλιστα καὶ ἐν ταῖς συνδικαλέεσι καὶ ἐν ταῖς δημοσίαις διαλέξεσιν αὐτῶν, ὅπως οἱ ἀκροαταὶ ἀντιλαμβάνωνται τοῦ ἀμερολήπτου χαρακτῆρος τῶν σχολείων τῶν κατὰ κακὴν σύμπτωσιν καλουμένων λαϊκῶν, ἀντὶ νὰ καλῶνται **ἐθνικά**. Ταῦτα εἶναι σχολεῖα εἰρήνης, ὁμονοίας, ἐν οἷς διδάσκουσι πᾶν ὅ,τι ἐνοῖ καὶ ἀφ' ὧν ἀποκλείουσι τὰ δόγματα, ἅπερ διαίρουσι, ἀφήνοντα εἰς τὸν ἱερέα πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐκτὸς τῶν ὁρῶν τοῦ σχολείου νὰ παρέχῃ τὴν κατηχητικὴν διδασκαλίαν.... Ἡ πρώτη εἶναι ἡ μόνη ἐνεργὸς δύναμις κατὰ τῆς βίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ III.

ΚΩΛΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΟΥΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΥΠΕΡΒΩΣΙΝ ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Ἵπάρχει κώλυμα καθιστὰν γελοίους πολλοὺς διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας. Τὸ κώλυμα τοῦτο, ὅπερ ἐκδηλοῦται εἰς ἀκατάπαυστα αὐτῶν παράπονα, προέρχεται ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς φαντασίας αὐτῶν νὰ παραστήσῃ σαφῶς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ χωρικοῦ καὶ τοῦ ἐργάτου. Κατ' ἀρχήν, ὁ διὰ τῶν χειρῶν ἐργαζόμενος, ὁ καταναλίσκων τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ εἰς ἰσχυροὺς μυϊκοὺς ἀγῶνας δυσκολεύεται νὰ νομίξῃ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν ὡς ἐργασίαν κοπιώδη καὶ μάλιστα ἐξαντλοῦσαν.

Αἱ συνέπειαι τῆς μυϊκῆς ἐργασίας εἶναι ἄμεσοι καὶ πρόδηλοι.

Τοιούτοι εἶναι π. χ. ἄγροες γεωργημένοι, δένδρον κλαδευόμενον ἢ ὕλοτομημένοι, σιτοφόρος ἄγρος θερισμένοι, σκνίς ἐξεσμένη ἢ ράδος σιδηρὰ κατκτετὰ ἐρυθρὰ ἐν τῇ πυρὶ βαρέως σφυρηλατηθεῖσα... Τοῦναντίον τὰ ἀποτελέσματα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας ἀπαιτοῦσιν, ἵνα γίνωνται φανερά, μόχθους χρόνου μακροῦ. Πλήν τούτου ὁ κόπος τοῦ σιδηρουργοῦ ἢ τοῦ θεριστοῦ εἶναι λίαν ὀρατός. Τὸ πρόσωπον περιρρεόμενον ἰδρῶτι, ἡ ὀριμεῖα ὀσμὴ τοῦ καταπονημένου σώματος καὶ ὁ ἀκατάσχετος κάματος ὁ διαδεχόμενος πάραυτα τὸ ἀποπερατούμενον ἐσπερινὸν γεῦμα εἶναι ἅπτα σημεῖα τοῦ κόπου. Ἄλλ' ὁ συνεχὴς κόπος ἐν τῇ πνευματικῇ ἐργασίᾳ εἶναι βραδύς καὶ ὑπουλος, ὁ δὲ πολλὸς λαὸς οὐδὲν φανερόν φυσικὸν σημεῖον τούτου διακρίνει.

Ἔνεκα τούτου ὑπάρχει παρὰ τοῖς χωρικοῖς καὶ τοῖς ἐργάταις πρόληψις ἰσχυροτάτη κατὰ τῶν ἐργατῶν τοῦ πνεύματος. Εἰς τὴν πρόληψιν ταύτην προσθέσατε καὶ τὸ κρύφιον μίσος κατὰ τῶν πνευματικῶς ἐργαζομένων, ὧν ὁ ἐργάτης πιστεύει τὴν ζωὴν γλυκυτέραν, εὐτυχαστέραν τῆς ἰδικῆς του, ἀκριβῶς διότι δὲν ὑποπίεσται οὔτε τοὺς μόχθους οὔτε τὰ βάρη αὐτῆς.

Καὶ περὶ τοῦ διδασκάλου ἡ αὐτὴ κρατεῖ προκατάληψις. Θεωρεῖται ὡς «κύριος», ἡ διδασκάλισσα ὡς «δεσποινίς». Ἀμφότεραι αἱ λέξεις αὗται ἐν τῇ ἐξοχῇ οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο σημαίνουν ἢ ἀνθρώπους οὐδὲν ποιοῦντας ἢ μικρόν τι καὶ ὅμως παχέως ἀμειβομένους διὰ τοῦτο.

Ὁ διδάσκαλος δὲν φορεῖ ἐργατικὸν ἔνδυμα καὶ ἡ διδασκάλισσα φορεῖ ἐνίοτε καὶ τὰς καθημερινὰς πῖλον. Τοῦτο δ' εὐρύνει ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπάρχουσαν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν διδασκάλων. Εἶδομεν ἀγαθοὺς χωρικούς, προύχοντας τοῦ χωρίου, πραγματικῶς παρωργισμένους ἔνεκα τῶν ἀδικημάτων παρὰ τῶν διδασκάλων. Ἰδοὺ ἡ κατηγορία, ἡ συχνότατα εἰς τὰς σχετικὰς περὶ τῶν διδασκάλων συνδιαλέξεις ἐπαναλαμβάνομένη: «οὐδέποτε εἶναι εὐχαριστημένοι». Ἡ κατηγορία αὕτη τοσοῦτον συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται, ὥστε πρέπει νὰ εἶναι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἀληθές...

Ἀσφαλῶς τὰ κατήκοντα τῶν διδασκάλων εἶναι ἐπαχὺ, καίτοι ὡς τὰ πολλὰ διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι εἶναι οἱ κυριώτεροι

υπεύθυνοι τοῦ κόπου αὐτῶν. Πόσοι ἐξαντλοῦνται κραυγάζοντες, λησμονοῦντες ὅτι ὅσῳ περισσότερον ὁ διδάσκαλος ἐμίλει δυνατὰ τοσοῦτῳ ὀλιγώτερον οἱ μαθηταὶ σιωπῶσι, διὰ τὸ νὰ ἀκούωσι, καὶ τοσοῦτῳ περισσότερον κινεῖνται, ἀπομύττονται, βήχουσι, φλυαροῦσιν. Ὁ θόρυβος γεννᾷ τὸν θόρυβον, ὡς ἡ σιγὴ τὴν σιγὴν. Ὁ πολὺ δυνατὰ ἐμιλῶν διδάσκαλος ὀφείλει ἔπειτα νὰ λαλῇ δυνατώτερα, ἵνα καλύπτῃ τὸν θόρυβον, ὃν ἐξεγείρει, καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρις ἐξαντλήσεως. Ἐξ ἄλλου ἢ διέγερσις τοῦ διδασκάλου προκαλεῖ παρὰ τοῖς παιδίοις οἶονεῖ ὑπόκωπον ἀναδρασμὸν τῶν ἐνστικτῶν τῆς βιαιότητος καὶ τῆς μοχθηρίας, ἐν ᾧ ἡ ἡρεμία εἶναι μεταδοτική. Ἐὰν οἱ διδάσκαλοι ἦτο δυνατὸν νὰ μένωσι πάντοτε κύριοι ἑαυτῶν, ἐὰν προσεπάθουν νὰ ἐμιλῶσι μετὰ γαλήνης, θὰ ἔφερον διδάσκοντες πολὺ ἀνώτερα ἀποτελέσματα. Αἱ καθ' ἑκάστην δαπανώμεναι δυνάμεις δὲν θὰ ὑπερέδαινον τὰς ἀποκαθισταμένας ὑπὸ τῆς ἀναπαύσεως. Ὁ διδάσκαλος δὲν θὰ ἦτο ἐξησθενημένος τὴν ἐσπέραν τῆς Τετάρτης καὶ τοῦ Σαββάτου, ὑποχρεούμενος ν' ἀποκαθιστᾷ δι' ἀναπαύσεως τεσσαράκοντα ὥρων τὴν ἱστοροσίαν τῶν δαπανῶν καὶ τῶν εἰσπράξεων τῶν ζωτικῶν δυνάμεων, ὅπως ἐπαναλαμβάνῃ τὴν ὑπηρεσίαν τὴν πρωτὴν τῆς Παρασκευῆς καὶ τῆς Δευτέρας. Αἱ ὑπερβάσεις τῶν καθημερινῶν πιστώσεων ἐπιφέρουσι τὴν ὑπερκόπωσιν, τὴν ἀναιμίαν μετὰ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, τὰς βρογχίτιδας, τὰς λαρυγγίτιδας, τὸν κόπον, τὴν ἀνορεξίαν πρὸς πᾶσαν ἐργασίαν...

Διδάσκαλος κύριος ἑαυτοῦ, ἡρεμὸς, περιστρεφόμενος, δὲν υπερβαίνει τὴν κόπωσιν, τὴν εὐκόλως θεραπευομένην ὑπὸ τοῦ ὕπνου μιᾶς νυκτός. Ἐξ ἁπαντος μοχθεῖ ὀλιγώτερον ἢ ἐὰν εἶχε μένει γεωργός. Ἐὰν παραπονῆται, οἱ ἀκούοντες θὰ ἀνακαλῶσιν εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν τὴν εἰκόνα τῆς μητρὸς τοῦ διδασκάλου, καλῆς καὶ ἐντίμου χωρικῆς, ἀναισθήτου εἰς τὴν ἐργασίαν, καὶ τὴν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν, μεινάντων πιστῶν εἰς τὸ ἄροτρον. Ὁ χωρικός, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοῇ τοὺς κόπους τῆς διδασκαλίας, βλέπει μόνον ὅτι οἱ διδάσκαλοι μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐργασίαν τῇ ὁγδόῃ ὥρᾳ καὶ εἶναι ἐλεύθεροι τῇ τετάρτῃ. Ἐχουσιν ἐλευθέρας τὰς Πέμπτας καὶ τὰς Κυριακὰς καὶ αἱ διακοπαὶ δὲν λείπουσιν. Ἐκτὸς τῶν τακτικῶν παρουσιάζονται καὶ ἔκτακτοι.

Ὁ χωρικός δὲν ἔχει ἄδικον ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν παραπόνων τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλισσῶν. Εἶναι γνωστὸν εἰς αὐτόν, ὅτι οὐδενὸς ἐν τῷ χωρίῳ ἡ ζωὴ εἶναι γλυκεῖα ἐξαιρέσει ἀρχοντίσκων τινῶν, ἀσχολουμένων εἰς τὸ κυνήγιον καὶ τὴν οἶνοποσίαν, βιβρωσκομένων δ' ὅμως καὶ τούτων ὑπὸ τῆς ἀνίας καὶ πιεζομένων ὑπὸ τοῦ ἀνυποφόρου κενοῦ τῆς ζωῆς των. Βλέπει ὅτι ὁ διδάσκαλος κατοικεῖ συνήθως ἐν τῇ ὠραιότερᾳ, τῇ λαμπροτέρᾳ οἰκίᾳ τοῦ χωρίου. Πῶς θὰ διεισθῇ, ἐὰν ὑπολογίζων εὑρίσκει τὸ σύνολον τῶν κανονικῶν ἀδειῶν; Ἐξ ἐβδομάδης κατὰ τὰς μεγάλας διακοπὰς, μία ἐβδομάς τὸ Πάσχα, πᾶσαι αἱ Πέμπται καὶ πᾶσαι αἱ Κυριακαί, δύο ἐβδομάδες μικρῶν ἀδειῶν (Χριστοῦγεννα, Νέον ἔτος, ἡ τελευταία ἡμέρα τῶν Ἀπόκρεω, ἡ Πεντηκοστή, ἡ δεκάτη τετάρτη Ἰουλίου καὶ ἄδεια ἀπροσδόκητοι), κάμνουν τὸ ὅλον ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἐννέα ἡμέρας ἐλευθέρας ἀπέναντι διακοσίων δέκα ἔξ ἐργασίμων.

Υπάρχει, καλῶς γινώσκουμεν τοῦτο, ἡ διόρθωσις τῶν γραπτῶν ἐργασιῶν καὶ μάλιστα ὑπάρχει ἡ προπαρασκευὴ τῆς διδασκαλίας ἀπαιτοῦσα ἀληθινὸν μόχθον τὸ πρῶτον ἔτος. Ἄλλ' αὕτη θὰ ἀπαιτῇ ὀλιγώτερον τὸ δεύτερον ἔτος, ἐὰν ὑπῆρξεν ἐντελῶς εὐσυνείδητος τὸ πρῶτον, καὶ εἰ ὀλιγώτερον τὸ τρίτον. Ἡ προπαρασκευὴ δὲν θὰ ἀπαιτῇ πλέον ἔπειτα ἢ ἐργασίαν τελειοποιήσεως. Τὴν σχολὴν ταύτην ὀλίγα ἐπαγγέλματα παρέχουσι. Καὶ πλὴν τούτου ἂς ἔχωσιν ἐν νῷ ὅτι ὑπηρετοῦσιν ἐν μόνον ἔτος ἐν τῷ στρατῷ.

Οἱ διδάσκαλοι πλὴν τῆς οἰκονομίας τῶν δύο ἐτῶν τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς ἔχουσιν κέρδος καὶ τὰ τρία ἔτη τοῦ διδασκαλείου, ἅπερ χορηγεῖ εἰς αὐτοὺς ἡ πολιτεία. Εἶναι δὲ ταῦτα ἔτη ἐργασίας ἀταράχου καὶ ἡσύχου. Κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη ἔχουσιν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν καλὰς βιβλιοθήκας καὶ ἐργαστήρια, δι' ἃ ἡ πολιτεία θυσιάζει πολλά. Περιστοιχίζονται ὑπὸ νεαρῶν συμμαθητῶν. Ζῶσιν ἐντὸς σχετικῆς ἐλευθερίας, εὐνοούσης τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, καὶ σπουδάζουσιν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἐξόχων διδασκάλων.

Ὡς σεῖς, νέοι διδάσκαλοι, οἵτινες εἰσθε πτωχοὶ καὶ οἵτινες ἀνευ τῆς εἰσπαγωγῆς εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἐξ ἀνάγκης θὰ ἤρκεισθε εἰς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, ἐπεὶ εὐγνώμονες εἰς τὴν Πατρίδα διὰ τὰ τρία ἡσυχὰ ἔτη, τὰ ὅποια ἐπιτρέπει νὰ ἀφιερῶντε εἰς τὴν

πνευματικὴν ὁμῶν ἐκπαίδευσιν, εἰς τὴν μόρφωσιν ὁμῶν, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑμετέρας ἡθικῆς προσωπικότητος! Εἰς τὸ εὐεργετήμα τοῦτο ὀφείλετε τὴν δύναμιν τοῦ ζῆν ζωὴν πληρεστέραν, ὑψηλοτέραν, καὶ κατ' ἀκολουθείαν εὐτυχεστέραν, ἣν δὲν δύνανται νὰ ζῶσιν οἱ νέοι οἱ ἥττον ὁμῶν εὐνογηθέντες.

Ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ὑμῖν τὴν μεγάλην ταύτην γαλήνην εἰς ἡλικίαν, καθ' ἣν οἱ ἄλλοι μετὰ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ὑπηρεσίαν δοκιμάζουσι πάσας τὰς στενοχωρίας τῆς ζητήσεως σταδίου, πάσας τὰς δυσκολίας ἐπιμόχθου ζωῆς, τὸ κράτος ὑποβάλλεται εἰς σημαντικὰς θυσίας. Διὰ τὰ διδασκαλεῖα, ἤτοι τὴν ἀγορὰν τῶν γηπέδων καὶ τὴν ἀνέγερσιν τῶν αἰκοδομημάτων, τὰ ἐπιπλα, τὴν συντήρησιν, τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων κλπ. κλπ., ἐδαπανήθησαν πολλὰ ἑκατομύρια καὶ δαπανῶνται κατ' ἔτος ἑκατοντάδες χιλιάδων δραχμῶν. Τὰ τρία ἔτη τῶν σπουδῶν, ὅπως μαθητὴς δύνανται νὰ ἀφιερῶνται εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἡθικὴν αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν, ἀντιπροσωπεύουσι τὴν καθημερινὴν ἐργασίαν πολλῶν ἐργατῶν. Τὰ ἔτη ταῦτα τὰ τοσοῦτον εὐτυχῇ καὶ τοσοῦτον καρποφόρα εἰς τοὺς εὐσυνειδήτους καὶ ἐπιμελεῖς στοιχίζουσι μέγα ποσὸν κόπου καὶ ταλαιπωριῶν, γενναίως ὑποφερόμενων ὑπὸ τῶν ἄλλων. Ὁ ὀκνηρὸς μαθητὴς τοῦ διδασκαλείου, ὁ καθιστῶν τὸ καθ' ἑαυτὸν τὰς θυσίας ταύτας ἀγόνους, ζῆ προδότης ἐκμεταλλευσόμενος δολίως τοὺς συμπατριώτας του. Πλὴν τούτου ὁ ἐν ὑπηρεσίᾳ διδάσκαλος ὅς συγρίνη τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ, ὅπερ μετὰ τὰ τρία ἔτη τοῦ διδασκαλείου παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν τῶν Πεμπτῶν καὶ τῶν διακοπῶν, πρὸς τὴν δουλείαν, τὴν διακοπτομένην μόνον μίαν ἡμέραν καθ' ἑβδομάδα, ἣν ὑφίστανται οἱ ἐργάται τῶν ἐργοστασίων καὶ οἱ ἐμπορικοὶ ὑπάλληλοι. Ἄν πράξῃ τοῦτο, δὲν θὰ φθείρῃ ἀνωφελῶς διὰ τῆς κακῆς αὐτοῦ ψυχικῆς διαθέσεως, διὰ τοῦ πόθου θέσεων κατὰ τὸ φαινόμενον ἀνωτέρων τῆς ἰδικῆς του, τὴν τοσοῦτον εὐτυχῇ μοῖραν, ἣν ἡ φορὰ τῶν περιστάσεων ἀπένειμεν εἰς αὐτόν. Ἄς μὴ περιπίπτῃ εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν ἐκείνην, τὴν τοσοῦτον εἰς λύπας γόνιμον, νὰ βλέπῃ δηλαδὴ μαῦρα πάντα τὰ συμβάντα τῆς ζωῆς του, ῥόδινα δὲ τὰ τῶν ἄλλων. Ἡ εὐτυχία εἶναι τόσο ἐξ ἴσου διανεμημένη, ὅσον δὲν φανταζόμεθα συνήθως. Αἱ εὐτυχεῖς κατ' ἐπιφάνειαν ὑπάρξεις

κρύπτουσι πολλάκις πολλές δδύναν, ἅς ὁ λαὸς ἀγνοεῖ ἢ δὲν θέλει νὰ βλέπῃ. Ἐχομεν καθόλου τὴν εὐτυχίαν, ἣς εἰμεθα ἄξιοι, καὶ ἐφελόμεν νὰ κατακτῶμεν ταύτην διὰ μεγάλης πάλης, οὐχὶ κατὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καθ' ἡμῶν αὐτῶν. Ἐὰν ἡδύνατό τις νὰ ἀνακαλύπτῃ τὴν πραγματικότητα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ φιλοσοφῇ, θὰ ἔδλεπεν ὅτι πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῶν ὑψηλῶν χαρῶν εὐρίσκονται εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πεπαιδευμένων ἀνθρώπων καὶ ὅτι τὰ πρὸς εὐτυχίαν ἐμπόδια ἐνυπάρχουσιν εἰς τὰ κτηνώδη ἐνστικτὰ ἡμῶν, εἰς τὴν μωρὰν ματαιότητα κλπ. Ἀς μὴ παραπονώμεθα λοιπὸν κατὰ ζωῆς, τὴν ὅποιαν δυνάμεθα νὰ καθιστῶμεν βαθέως εὐτυχίᾳ, ἐὰν θέλωμεν τοῦτο.

Υπάρχει καὶ ἄλλος κίνδυνος ἀπειλῶν πρὸ πάντων τὰς ῥαθύμους βουλήσεις, ὁ κίνδυνος τῆς κακῆς συναναστροφῆς. Ὁ ἄφρων, ὁ ριψοκινδυνεύων εἰς βορβορώδη ἐδάφη, κατακάθεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν βαθεῖαν ἰλύν. Μάστιγν ὁ δυστυχὴς ἀγωνίζεται ἐναντίον τῆς βραδείας καὶ ἀπροσμάχου ἐνεργείας τῆς γῆρας ἑλξεως, ἣτις ἔλκει αὐτὸν πρὸς τὸν πυθμένα τοῦ βορβόρου. Αἱ ἀπελπιστικαὶ προσπάθειαι χρησιμεύουσι μόνον, ὥπως ἐπισπεύδωσι τὸ τέλος τοῦ κακοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὸν διδάσκαλον, ὅστις βυθίζεται εἰς τὴν ἀνίαν, τὴν συνήθειαν καὶ τὴν ἀποθάρρυνσιν. Παραδίδεται εἰς τὴν ἀναπόδραστον καὶ συνεχῇ ἐπίδρασιν τοῦ κτηνώδους μέρους τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἢ ὅποια ὥθει αὐτὸν νὰ παρσύρεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰς χυδαίας τέρψεις τῶν ἀμορφῶτων χωρικῶν, εἰς τὰς προσηκίρους καὶ ποταπὰς ἡδονὰς τοῦ μεθύσου. Ὁ διδάσκαλος, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἑαυτόν, καὶ ἔχων ἀνάγκην, ὥπως ἀποφεύγῃ αὐτὸς ἑαυτόν, τὰς συναναστροφὰς τῶν ἄλλων, σχετίζεται ἀναγκάως μετὰ φαύλων ἀνθρώπων. Ἡ ὕγις μερὶς τῶν κατ' οἰκὼν ἐργάζεται, μόνον οἱ ὀνηροί, οἱ ἀκόλαστοι τοῦ χωρίου ἄγρουν σχολήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτοι ἔχουσιν ἀνάγκην συναναστροφῆς καὶ ἐπειδὴ συνήθως εἶναι ἄγαν ἐμιλητικοὶ καὶ νὰ δυσχερεστῶσι δύσκολοι, ἐὰν ὁ διδάσκαλος ἔχῃ ἀνάγκην συναναστροφῆς, ὅταν αἱ ἄλλαι ἐργάζονται, εὐρίσκει μόνον αὐτὴν τὴν συντροφίαν, ἢ ὅποια εὐκόλως θὰ δυνηθῇ νὰ ἐκθέσῃ αὐτὸν τάχιστα εἰς κίνδυνον.

Ἀς ἀποφεύγῃ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος τὸ καπηλεῖον ἢ τὸ καφε-νεῖον. Θὰ ἀποκτήσῃ ἐκεῖ εὐκολώτατα ἀνάγκας τυραννικὰς, ἔξει

νοσηράς, τὸ πάθος τῆς κακῆς συναναστροφῆς, τῶν τεχνητῶν διεγέρσεων. Δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀποφύγη ταῦτα, καθόσον θὰ ἀποφύγη ἅμα τὴν οὐχὶ ἀμφίβολον βυπαρότητα τῶν καφενείων τούτων, ὅπου πάντες καπνίζουσι καὶ πτύουσι, τὴν ὑπέρθερμον ἀτμόσφαιραν τὴν κεκορεσμένην καπνοῦ δριμέος καὶ ὀσμῶν μούχλας. Ἄς ἐξετάξῃ ὁ διδάσκαλος τοὺς ἀνθρώπους τοὺς φοιτῶντας εἰς τὰ κακαστήματα ταῦτα πρὸς τὴν ἐσπέραν μιᾶς Κυριακῆς. Ἄς παρατηρῇ πάσας ἐκείνας τὰς ἐρυθράς φυσιογνωμίας, τὰς πληθωρικὰς εἰς τινῶν ποτηρίων οἶνου ἢ οἶνοπνεύματος. Ἐνεκα τοῦ θορύβου, ὁ ὁποῖος ἀποδίνει ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν βαρύτερος, οἱ ἄνθρωποι, οἱ συνήθως ἡρεμώτατοι, καταντῶσι νὰ κραυγάζωσιν ἰσχυρότερον τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἐρίζωσιν. Ἀκολουθήσατε αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐξοδὸν των, ὅτε ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνερχομένη ἡρεμία τῆς νυκτὸς διέλυσαν τὴν μέθην των. Ἡ φυσιογνωμία αὐτῶν δηλοῖ ὅτι ἐσωτερικῶς αἰσχύνονται, διότι ἐγκαταλιπόντες τὴν ἐλευθερίαν των ἐπὶ τινος ὥρας ἀφῆκον τὸ ζῶν των νὰ πίνη, νὰ κραυγάζῃ, νὰ ἄρχῃ ὡς δεσπότης τῆς προσωπικότητος αὐτῶν. Ἄς προσέχῃ ὁ νέος διδάσκαλος νὰ μὴ ἐκφεύγωσιν ἐξ αὐτοῦ ἄστοχοι λόγοι, ὡς τρέμῃ τὰς μωρὰς συζητήσεις, τὰς κατὰ προσώπων λοιδορίας, ὧν μετέχει καὶ σιωπῶν καὶ ὡς οἱ τῆς χθὲς παράφρονες θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναμνησθῶσιν ἀπαξ ἀνανήψυντες, καὶ ὡς λαμβάνῃ τὴν ἀπόφασιν νὰ πράττῃ ὡς οἱ φρονιμώτεροι συνάδελφοί του, νὰ μένῃ παρ' ἐκυτῶ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ προσκαλῇ πρόσωπά τινα εἰς μέρος ἡρεμον, εἰς ἀτμόσφαιραν ὑγιεινὴν, εἰς αἴθουσαν καθαράν, εὐπρεπῆ, ἥς θὰ ὑφίσταται τὴν εἰρηνικὴν ἐπιρροήν. .

Ἄλλος κίνδυνος εἰς τὸν διδάσκαλον εἶναι ἡ γραμματεία τῆς δημαρχίας. Συχνὰ μόνος γινώσκει τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανονισμοὺς τοὺς διέποντας τὴν δημοτικὴν διοίκησιν. Εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν δήμαρχον καὶ πολλάκις εἶναι ὁ πραγματικὸς δήμαρχος. Κυβερνᾷ, ἐνῷ ὁ δήμαρχος βασιλεύει. Ἡ θέσις αὕτη εἶναι πλήρης κινδύνων. Πρέπει ἐπιμελῶς ν' ἀποφεύγῃ νὰ τιτρώσκῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν δημοτικῶν συμβούλων, ὥστε ἀναγνωρίζουσι μὲν τὴν ἀμάθειαν αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀγαπῶσι νὰ ὑποσημαίνεται εἰς αὐτοὺς τοῦτο καὶ εἶναι λίαν ὑπερήφανοι διὰ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Ὁ ἐπιτήδειος γραμματεὺς τῆς δημαρχίας προσέχει πολὺ νὰ μὴ δυ-

σχερστή τοὺς συμβούλους μηδὲ τὸν δῆμαρχον. Ἀρκαίται, ἐὰν ζη-
τῶσι τὴν γνώμην αὐτοῦ, νὰ ἐκθέτῃ τὴν κατὰστασιν, καί, εὐθύς ὡς
ἐννοήσῃ τὸ συμβούλιον διηρημένον σοβαρῶς ἐπὶ τινος ζητήματος,
ὀφείλει μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν νόμων καὶ τῶν κανονισμῶν, τῶν
ἀφορώντων τὴν μέλλουσιν νὰ ληφθῇ ἀπόφασιν, νὰ προσέχῃ νὰ
μὴ ἐπιχειρῇ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου. Τὸ
ἡττημένον κόμμα οὐδέποτε θὰ συγχωρήσῃ αὐτόν, διότι ἕνεκα τῆς
καταχρηστικῆς παρεμβάσεως αὐτοῦ συνετελέσθη ἡ ἡττά του.

Πρὸς τοῦτοις ὁ διδάσκαλος ἄς ἀπέχῃ ἀπολύτως νὰ λαμβάνῃ
μέρος εἰς τὰ προσωπικὰ ζητήματα. Αἱ δημοτικαὶ ἐκλογαὶ εἶναι αἱ
μόνοι, αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνει τὰ πάθη εἰς τὰ χωρία, καὶ δὲν
εἶναι καλὸν νὰ ἀναμιγνύεται ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς προσωπικὰς
ἐριδας. Ἐὰν συντάσσεται ἐπιδεικτικῶς μετὰ τοῦ ἐνὸς κόμματος,
θὰ ἐπισύρῃ τὸ μῖσος τοῦ ἀντιθέτου. Δὲν θὰ δύναιτο νὰ ἐμπεδίσῃ
τοὺς γονεῖς νὰ ἐκφράζωνται περὶ αὐτοῦ διὰ λέξεων πλήρων σφο-
δροῦ μίσους ἐνώπιον τῶν παιδίων των, οὕτω δὲ βεβαίως θὰ κατα-
πέσῃ τὸ ἀληθὲς ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ σχολείῳ. Ὁ διδά-
σκαλος ἄς ἔχῃ τὴν γνώμην ὅτι «ἡ πολιτικὴ» προσεναί κακὸν
ἀπειρομέγεθες εἰς τὸν τόπον ἕνεκα τῶν διακρίσεων, ἃς διεγείρει,
καὶ τῶν μισῶν, ἃ ἐξαπολύει. Αἱ ὑψηλαὶ δημοκρατικαὶ ἀρχαὶ τῆς
ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῆς ἀδελφότητος, ὑπὲρ ὧν εἶναι ἀξίον
νὰ ἀγωνίζεται τις, νὰ θυσιάσῃ χάριν τοῦ θριάμβου αὐτῶν τὸν χρό-
νον του, τὴν περιουσίαν του, τὴν ζωὴν του, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη,
συνήθως οὐδὲν κερδαίνουν ἐκ τῶν διμαρχῶν τούτων τοῦ χωρίου.
Αὗται εἶναι διαμάχαι κομματικαὶ χάριν τῆς ἐξουσίας καὶ διαμά-
χαι διαφθείρουσαι πολλάκις διευθυνόμεναι ὑπὸ δημεγεργῶν ἀτυ-
ναιδῆτων, ἱκανῶν νὰ ψεύδωνται καὶ νὰ συκοφαντῶσιν. Εἰς τὰς
διαμάχας ταύτας τὸ μῖσος τὸ περιορισμένον καὶ βλακῶδες καὶ ὁ
φθόνος ὁ ταπεινὸς παρέχουσιν εἰς ἐκὺντὰ ἐλεύθερον στάδιον. Ὁ
διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἴσταται πολὺ ὑπεράνω τοῦ συνδυασμοῦ
τῶν ταπεινοτέρων ἐπιθυμιῶν. Ὅφειλει νὰ εἴδῃ τὸ παράδειγμα τῆς
πρόχτητος, τῆς μετριοπαθείας, τοῦ ὑγινοῦς πνεύματος ἐν τῇ μέσῳ
τῆς γενικῆς παραφροσύνης. Μεγαλοποιεῖται σφόδρα ἡ ἐπιρροή
τῆς πολιτικῆς ἐπὶ τὴν πρὸς τὰ ἐμπρὸς πορείαν τῆς ἀνθρωπότη-
τος, ἐὰν δ' εἴχομεν ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ ὀλίγους ἐντίμους ἀνθρώπους,

εὐλικρινῶς ἐνδιαφερομένους περὶ τῆς καθολικῆς ἐλευθερίας, ἀποφασισμένους νὰ μὴ δέχωνται μηδεμίαν προσβολὴν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν καὶ ἐντελῶς συναισθανομένους τὴν ἀνάγκην τῆς εὐλικρινοῦς ἀλληλεγγύης, ὁ τόπος ἡμῶν θὰ ᾔτο ἀπηλλοχγμένος πολιτικῶν ταραχῶν. Ὁ μόνος ἄνθρωπος ἐν τῇ χωρίῳ, ὅστις δύναται νὰ διδάξῃ ὀρθὴν πολιτικὴν, πολιτικὴν μὲ εὐρείας βλέψεις, πολιτικὴν τοῦ μέλλοντος, εἶναι ὁ χρηστὸς καὶ ἀφωτισμένος διδάσκαλος. Δὲν ζῇ ἐν τῇ παρόντι. Ἡ δράσις αὐτοῦ θὰ ἀναφανῇ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ δημοσίῳ βίῳ. Ἐν τῇ σχολείῳ καὶ ἐν τοῖς μαθήμασι τῶν ἐφήδων θὰ διδάσκη τοὺς μέλλοντας πολίτας ὅτι οἱ σύγχρονοι ζῶσιν ἐντὸς ὁμίχλης ἰδεῶν ἄνευ πραγματικότητος, ὁμίχλης πυκνουμένης ὑπὸ τῶν ἐφημερίδων, αἱ ὁποῖαι ὑπερερεθίζουσι τὰ πάθη, ἀλλοιώνουσιν ἐκ προθέσεως τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων καὶ ἄνευ μερίμνης περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ τόπου ἐκμεταλλεύονται κυνικῶς τὴν μωρίαν τῶν φατριῶν καὶ τὰ μύση, ἐξ ὧν αὐταὶ ζῶσι καὶ ἐξ ὧν ἡ Πατρις δυνατὸν νὰ ἀποθάνῃ. Περσίσταμεν ὅτι ὁ διδάσκαλος θὰ φωτίσῃ τὰ ἔτι νέα καὶ ἐπιδεκτικὰ βελτιώσεως πνεύματα καὶ ὅτι θὰ διαδώσῃ τὰς δημοκρατικὰς ἰδέας. Ἡ δημοκρατικὴ ἰδέα ἔχει πρὸ πάντων ἀνάγκην ἡσυχίας, ἡρεμίας σκέψεως, βαθέος ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας, βαθέος συναισθημάτων ἀλληλεγγύης.

Διδάσκαλοι τινες ἐκτεθέντες εἰς τὰς τοπικὰς διαμάχας ἔλεγον ἡμῖν ὅτι ἡ οὐδετερότης των εἶχεν ἐκληφθῇ ὡς ἀνανδρία! Ἡ ἀληθὴς ὁμῶς ἀνανδρία τοῦ διδασκάλου συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀναμιγνύεται ἔνεκα τοῦ φόβου τῆς γνώμης δημεγεργῶν τινων εἰς τὰς διαμάχας ταύτας καὶ νὰ λησμονῇ τὸ καθήκον του. Ἐν τίνι διακαίωματι, ὅταν ἔχῃ τις ἐν τῇ σχολείῳ του πάντα τὰ παιδιὰ τοῦ χωρίου, θὰ λαμβάνῃ μέρος ὑπὲρ τῶν γονέων τῶν μὲν ἐναντίον τῶν γονέων τῶν ἄλλων; Τίνα ἐμπιστοσύνην θὰ δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰς τοῦτον οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ; Καὶ δὲν εἶναι φυσικὸν νὰ ἀγωνίζωνται καὶ αὐτοί, ὥπως ἐπιτύχωσι τὴν μετάθεσίν του; Δὲν εἶναι πρόδηλον ὅτι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ κόμματος ὠθούμενοι θὰ κακολογῶσιν αὐτὸν ἐνώπιον τῶν τέκνων των;

Εὐκολον εἶναι εἰς πάντα διδάσκαλον, μεριμνῶντα περὶ τοῦ καθήκοντός του, νὰ μένῃ ἀμερόληπτος καὶ νὰ λέγῃ καθαρῶς τὰ αἵτια τῆς ἀμεροληψίας ταύτης. Δὲν θὰ ἔχῃ μάλιστα ἀνάγκην νὰ

λέγει ταῦτα, ἐὰν πάντα ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ μαρτυρῇ ὑψηλὴν συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ. Οἱ ὀκνοῦντες νὰ μένωσιν οὐδέτεροι εἰς τοὺς προσωπικοὺς ἀγῶνας εἶναι οἱ κενόδοξοι, οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ παίζωσιν ἐν πρόσωπον καὶ νὰ σεμνύνωνται ὡς σημαίνοντες. Εἶναι οἱ βίαιοι, οἱ ὁποῖοι ἱκανοποιοῦσι τὰ ἐντελῶς πολεμικὰ ἐνστικτα αὐτῶν καὶ προτιμῶσι τὸν θόρυβον καὶ τὴν ματαίαν ταραχὴν τῆς ἡρέμου καὶ βραδείας, ἀλλὰ γονίμου ἐργασίας τοῦ σχολείου.

Καθόλου οἱ διδάσκαλοι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶσιν ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἔστω καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συγκεχυμένως ἔχουσι τὸ συναίσθημα ὅτι οἱ διδάσκαλοι δὲν εἶναι ὡς οἱ λοιποὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Ἐὰν λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς τοπικὰς ἐριδας, πάντες, καὶ οἱ ὥσυντες αὐτοὺς εἰς τὴν πάλην καὶ ἐκθέτοντες αὐτοὺς εἰς κίνδυνον, ἐννοοῦσιν ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἐξευτελίζονται καὶ ἐκπίπτουσι λησμονοῦντες τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν.

Τὸ ἀσφές τοῦτο συναίσθημα τοῦ μεγάλου τῆς ἀποστολῆς τῶν διδασκάλων καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀμεροληψίας τῆς προσηκούσης εἰς αὐτοὺς, ἐρμηνεύει τὴν αὐστηρότητα τοῦ κοινοῦ ἐν ταῖς παρεκτροπαῖς τῆς διαγωγῆς αὐτῶν. Συγχωροῦσι τι εἰς τὸν ὑπάλληλον τῶν δημοσίων ἔργων ἢ τὴν τηλεφωνήτριαν, ὅπερ δὲν συγχωροῦσιν εἰς τοὺς ἔχοντας ἀποστολὴν ν' ἀνατρέψωσι τὰ παιδία αὐτῶν.

Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι τῶν σχολείων ὡς ἀναλογίζονται, ὡς φαντάζονται ἑαυτοὺς μίαν στιγμὴν εὐκογενειάρχας. Ποῖον συναίσθημα ταραχῆς δὲν θὰ ἐδοκίμαζον ἐναντίον διδασκαλίστης ἢ διδασκάλου, πρὸς ὃν δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ μὴ ἐμπιστεύωνται τὰ τέκνα τῶν καὶ ὅστις ἐν τούτοις θὰ ἦτο ἐπονείδιστος τὴν διαγωγὴν; Διὰ τοῦτο λοιπὸν δικαίως τὸ κοινὸν εἶναι λίαν αὐστηρὸν προκειμένου περὶ παρεκτροπῶν προσώπων ἀφιερωμένων εἰς τὴν διδασκαλίαν.

Μάλιστα δ' ἡ νέα διδασκάλισσα ὡς προφυλάσσεται. Ἐν τῷ χωρίῳ παιδία καὶ κοράσια παίζουνσιν ὁμοῦ νηπιόθεν καὶ τὰ κοράσια διατηροῦσι μεγάλην ἐλευθερίαν εἰς τοὺς τρόπους τοῦ φέρεσθαι. Δὲν εἶναι σπάνιον, ἵνα κοράσια καὶ παιδία ἐπανέρχωνται τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς ἔκ τινος κοινῆς ἐργασίας ἀνὰ δύο καὶ αἱ ὁμάδες αὗται ν' ἀποχωρίζωνται μικρὸν κατὰ μικρόν. Ἐκουσίως λαμβάνουσι πλαγίως ἀτραπούς, αἱ ὁποῖαι δὲν βραχύνουσι τὴν ὁδόν. Ἡ

διδασκάλισσα ἂν μὴ πράττει τὸ αὐτὸ μετὰ νέου, διότι ἡ ἀφέλεια, ἡ θεωρουμένη ὅλως φυσική, προκειμένου περὶ τῆς νεάνιδος τοῦ χωρίου, θὰ εὗρεθῇ λίαν ἀξιοκατάκριτος, προκειμένου περὶ αὐτῆς. Πλὴν τούτου δὲ ἡ νέα κόρη τοῦ χωρίου εἶναι ἰσχυρὰ ἕνεκα τῆς παρουσίας τοῦ πατρὸς τῆς, τῆς μητρὸς τῆς, τῶν ἀδελφῶν τῆς, ῥωμαλέων νεανίων, ὧν αἱ πυγμαῖ ἐμπνέουσι τὸν σεβασμὸν καὶ οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ κωλύωσι τὰς κατακλιὰς. Ἡ διδασκάλισσα ὅμως εἶναι μόνη, ἔχει περὶ ἑαυτὴν ἀνθρώπους ζηλοτύπους καὶ οὐχὶ γονεῖς. Εἶναι ἀσθενής, ἀπομεμονωμένη καὶ λίαν ὀρατή. Οὐδὲν θὰ συγχωρήσωσιν εἰς αὐτὴν καὶ θ' ἀνυψώσιν εἰς ἔγκλημα τὰς ἐλαχίστας ἐλαφρότητας. Δι' αὐτὴν δὲ μάλιστα ἡ συκοφαντία εἶναι, ὥς λέγει ὁ Beaumarchais, «πρῶτον ἐλαφρὸς θόρυβος, διερχόμενος ἀστραπηδὸν ὥς χειλιδὸν πρὸ θυέλλης Διὰ τοῦ στόματος λαμβάνει καὶ συρίζει αὐτὴν ἐντέχνως Τὸ κακὸν γίνεται. Βλαστάνει, ἔρπει, βαδίζει καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα προχωρεῖ τεραστίως. Ἐπειτα αἰφνης, οὐκ εἰδά πως, βλέπετε τὴν συκοφαντίαν ὀρθομένην, συρίζουσαν, ὀγκουμένην».

Τὰ συχνὰ ταξείδια εἶναι θαυμασίως ἐπιτήδεια νὰ παρέχωσιν ἀφορμὴν πρὸς γέννησιν διαρκῶν συκοφαντιῶν, διότι ποῦ ἄλλου δύναται ἡ διδασκάλισσα νὰ μεταδιδῇ καθ' ἑκάστην ἐβδομάδα, ἂν μὴ εἰς ἐρωτικὰς συνεντεύξεις; Ἡ θέσις λοιπὸν τῆς διδασκαλίσσης εἶναι πολὺ λεπτή καὶ εἶναι ἀναγκαῖα μεγίστη ἐπιφύλαξις εἰς τὰς σχέσεις αὐτῆς. Ἄς ἐκλέγῃ, ὅπως ἔχῃ σχέσεις, μόνον νεάνιδας ἀμέμπτους ἢ νέας γυναῖκας τελείας τιμότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV.

ΥΠΗΡΕΣΙΑΙ ΑΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΡΟΣΦΕΡΩΣΙΝ ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

«Θὰ ἐπεθύμουν, ὅπως ἐν ἑκάστη κοινότητι ἡ τμήματι κοινότητος ὁ διδάσκαλος εἶναι εἰς πάντας σύμβουλος ἀκούμενος, τιμώμενος, ἀγαπώμενος». Bayet.

«Ὁ διδάσκαλος εἶναι ἐν ἀμέσῳ καὶ σταθερᾷ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ λαοῦ. Αὐτὸς λοιπὸν ὀφείλει νὰ μορφώῃ τὴν δημοκρατίαν ἡμῶν». Σήμερον διὰ τῶν πρὸς τοὺς ἐφήβους μαθημάτων του, διὰ τῶν διαλέξεών του, ὁ διδάσκαλος ἡδυνήθη νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δράσιν του

ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ σχολείου. Εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἐπέβηκεν ὡς κορωνίδα τοῦ «τὸ σχολεῖον τῆς περαιτέρω μορφώσεως» (1). Πάντες ἠδυνήθημεν νὰ παρτηρήσωμεν ἡδὴ, ὑπὸ πόσις ἐπιτυχίς στέφονται αἱ προσπάθειαι αὗται καὶ ποῖον νέον γόητρον ἐκ τούτου περιέβαλεν ὁλόκληρον τὸ διδασκαλικὸν σῶμα.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τῇ παρόντι εἶναι μόνον ἐν σχεδίῳ, ὑπολείπεται δὲ τοῖς διδασκάλοις καὶ ταῖς διδασκαλίταις πολλὰ εἰς νὰ πράξωσι, πρὶν κατακτήσωσιν ἐν τῇ γαλλικῇ δημοκρατίᾳ τὴν γόνιμον ἐπιρροήν, ἣν θὰ δυνηθῶσι νὰ ἀσκήσωσιν, ἐὰν θέλωσι, διότι, ὡς ὀρθῶς λέγεται, ἡ ἐπιρροή δὲν δίδεται, ἀλλὰ λαμβάνεται. Ἐχει τις τὴν ἐπιρροήν, ἣν θέλει νὰ ἔχῃ, ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶναι αὐτῆς ἄξιος.

Ἡ ἐπιρροή δὲν κερδίζεται δι' ἀποτόμου πάλης. Κατακτᾶται βραδέως, εἶναι θυγάτηρ τοῦ χρόνου. Ἐνεργεῖ ἐπὶ τῶν βουλήσεων κατὰ τὸν τρόπον βραδείας καὶ καρτερικῆς μαγνητίσεως. Διὰ τῆς αὐταπαρνήσεως, διὰ τῶν ἀποδιδωμένων ὑπηρεσιῶν, τῆς ἀξιοπροπέας τοῦ βίου, οἱ διδασκάλαι θὰ κερδίξωσι τὴν ἐμπιστοσύνην πάντων.

Πρὸς δὲ ἡ μονιμότης εἶναι ἀπαράιτητος εἰς τοὺς διδασκάλους. Πρέπει ὁ εὐσυνείδητος διδασκαλός, ὁ ὅλως ἀρρωσιωμένος εἰς τὸ καθήκον, νὰ εἶναι ἀπολύτως ἐξησφαλισμένος ἀπὸ τῶν ἐπεμβάσεων τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν κομματάρχων τοῦ χωρίου, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶδομεν, τρέφουσι πολλάκις διάπυρον μῖσος κατὰ τῶν διδασκάλων, οἱ ὁποῖοι ἐλευθεροῦνται θαρραλέως τῆς τυραννίης αὐτῶν. Οἱ ἐπιθεωρηταὶ εἶναι ἐπαρκῶς ὥπλισμένοι, ὅπως παρέχωσιν εἰς τοὺς διδασκάλους τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐὰν αἰσθάνωνται ἑαυτοὺς ἐνεργῶς ὑποστηριζομένους ὑπὸ τοῦ κεντρικοῦ ἐποπτικοῦ συμβουλίου.

Οἱ δὲ διδάσκαλοι δύνανται ἀποτελεσματικῶς νὰ ὑποστηρίξωνται ὑπὸ ἐπιθεωρητοῦ ἀποφασισμένου νὰ μὴ διαπράττῃ ἐν γνώσει ἀδικίαν. Ἡ ὑπερτάτη ἐγγύησις περὶ τινος προϋσταμένου

(1) Ἐν Γαλλίᾳ, ἐπειδὴ ἡ ὑπὸ τοῦ δημ. σχολείου παρεχομένη ἐκπαίδευσις ἐκρίθη ἀνεπαρκής, ἤρξαντο εἰσαγόμενα τὰ μαθήματα τῶν ἐφήβων. Ἐν τοῖς αὐτοῖς διδασκαλικοῖς καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν διδασκάλων, καθ' ἃς ὥρας δὲν ἐργάζεται τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, διδόνται εἰς τοὺς ἐφήβους τοὺς ἐξελεθόντας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μαθήματα, συμπληροῦντα τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν Σ. Μ.

θὰ εἶναι πάντοτε ἡ δύναμις τοῦ χαρακτηῆρός του καὶ ἡ εὐτολμία νὰ ἀρνήται ἡσύχως καὶ ἰσχυρογνωμόνως πᾶν ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὴν δικαιοσύνην. Ὁ ἐπιθεωρητὴς δὲν δύναται νὰ δίδῃ εἰς τοὺς διδασκάλους ἢ τὴν ἐκείνου εὐστάθειαν. Πᾶν ὅ,τι θὰ λέγῃ πρέπει νὰ συναισθάνεται ὁ ἴδιος, ἵνα ἀποδῇ δυνατόν νὰ γίνεταί τοῦτο αἰσθητὸν καὶ ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων του. Ἀλλὰ τοῦτο ἀρκεῖ, μίαν δὲ βούλησιν ἀκλόνητος εἶναι πάντοτε λίαν ἐπιφοδὸν ἐμπόδιον τῶν καταχρήσεων τῆς ἐξουσίας.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλος λόγος εὐνοῶν τὰς μεταθέσεις, ὅστις συνίσταται εἰς τινὰ ἀνακολουθίαν τῆς βουλῆσεως, εἰς τὴν νοσηρὰν ἐπιθυμίαν πρὸς μεταβολήν. Κατηγοροῦσι τοὺς Γάλλους ὅτι δὲν εὐρίσκονται καλῶς ἢ ἐκεῖ, ὅπου δὲν εἶναι... Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι διδάσκαλοι τινες εἶναι πολὺ Γάλλοι ὡς πρὸς τοῦτο! Ἀγνοοῦντες ὅτι ἕκαστος εἶναι κύριος κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἐκείνου εὐτυχίας καὶ ὅτι αἱ χαρὰί τῆς ζωῆς ὀλίγον ἐξαπρῶνται ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ἄλλως σφόδρα ὁμοίων εἰς πάντας, οἱ διδάσκαλοι προσδοκῶσι θαύματα ἐκ μιᾶς μεταθέσεως. Φεῦ! Μία μετάθεσις δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὸν χαρακτηῆρα καὶ ἐπανευρίσκομεν αὐτοὺς μετὰ τινὰς μῆνας δυσηρεστημένους ὁμοίως, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκαλισσὶ οἱ μὴ εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν εἶναι γενικῶς ὀλίγον νοήμονες καὶ ἀσθενεὺς φαντασίας. Αἰσθάνονται ζωηρῶς τὰς δυσκολίας τῆς παρούσης θέσεως, ἀλλ' εἶναι ἀνίκανοι νὰ φαντάζωνται τὰς δυσκολίας τῆς θέσεως, ἣν ζητοῦσι. Τὰς δυσκολίας ταύτας θὰ ἀνακαλύψωσιν ἐν τῇ θέσει μετ' ἐκπλήξεως καὶ ταρχῆς αὐξανομένης. Ἀφελεῖς μὴ ἐννοήσαντες ὅτι τὰ αἷτια τῆς δυσφορίας αὐτῶν εἶναι φύσεως ἐσωτερικῆς, ψυχικά, καὶ ὅτι φέρουσι ταῦτα πανταχοῦ μεθ' ἐκείνων! Ἐχομεν περὶ τούτου πλουσίαν πείραν. Σχεδὸν πάντοτε ἀνεύρομεν τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐκλιπαρήσει ζωηρότατα τὴν μετάθεσιν αὐτῶν, λίαν δυσηρεστημένους ἐκ τῆς νέας διαμονῆς. Ἀνεκάλυπτον τότε πάσας τὰς ἐναντιότητας τῆς νέας θέσεως, ἐν ᾗ ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα ἐκκοσμεῖτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ πλεονεκτήματα μέχρι τότε μὴ ὑπωπτευμένα. Οὕτω καὶ εἶναι χήραι ἐξιδανικεύουσι τὸν πρῶτον αὐτῶν σύζυγον, ὃν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι ζῶντα. Ὁ παρὼν σύζυγος ἔχει πολὺ νὰ

ζημιωθῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως μεταξὺ τῆς πραγμاتيότητος καὶ μιᾶς εἰκόνης, ἥς πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ καθωραῖζονται.

Αἱ μεταθέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλᾶ μεταθέσεις, δὲν βελτιοῦσι δὲ λίαν αἰσθητῶς τὴν θέσιν, εἶναι βλαβεραὶ κατὰ πάντα. Ὑποβάλλουσιν εἰς βραβεύας δαπάνας τὸν μικρὸν προϋπολογισμὸν τοῦ διδασκάλου καὶ δὲν ἐπάγονται ἢ διαψεύσεις ἐλπίδων. Ἐπὶ πλέον ὁ διδάσκαλος, ὅστις ἤρχιζε νὰ ἐκτιμᾶται καὶ οὐτινος ἢ ἐπιρροὴ ἔδωκεν αὐξανομένη, ὀφείλει νὰ ἀρχίσῃ ἐκ νέου «Αἶθος τοῦ κυλάει, λέγει ἡ παροιμία, μαλλὶ δὲν πιάνει...» Τέλος οἱ πλάνητες διδάσκαλοι στεροῦνται πολὺ μεγάλων ἀπολαύσεων, τὰς ὁποίας θὰ ἔφερον εἰς ἑαυτοὺς αἱ πρόοδοι τῶν παιδίων, ὑπὲρ ὧν ἀφιέρωσαν τοσαύτας φροντίδας. Σπείρουν καὶ οὐδέποτε βλέπουν βλάστησιν. Καὶ ἐπὶ τέλους ἀποβάλλουσι τὴν πρὸς τὸ ἔργον των ὄρεξιν.

Τοῦναντίον οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι, οἱ ὁποῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μὴ εὐρίσκωνται πάντοτε ἐν κινήσει καὶ οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ καταστῶσιν ἐν τῇ θέσει ἄξιοι δικαίας προαγωγῆς, ἀφοσιοῦνται εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτῶν. Ἔχουσι συμφέρον νὰ ἐπωφελῶνται τῶν ἀρχῶν τοῦ σταδίου αὐτῶν, ἀφ' οὗ ἡ πείρα, ἣν θὰ συνάγωσιν ἐξ αὐτῶν, θὰ ἀνακουφίξῃ τοσοῦτον τὸ περαιτέρω ἔργον των. Πλὴν δὲ τούτου οἱ χωρικοί, εὐτυχεῖς καὶ ὀλίγον ὑπερήφανοι, διότι βλέπουν ὅτι ἡ «δεσποινίς» οὐδεμίαν δοκιμάζει ἀνέναν μένουσα πρὸ αὐτοῖς, θὰ ἐκφράζωσι συχνάκις τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὲ τρόπον αὐτὸ τοῦτο συγκινητικόν. Ὅταν ὁ ἐπιθεωρητὴς διέρχεται τοῦ χωρίου, θὰ ἀκούῃ συμφωνίαν ἐπαίνων. Τὸ σχολεῖον θὰ δικτηρήται ἐν καλῇ τάξει. Προδήλως τὰ κοράσια θὰ ἀγαπῶσι τὴν διδασκάλισσιν. Ἡ ἐκθεσις τῆς ἐπιθεωρήσεως θὰ ὑποβάλλεται εἰς τὸ συμβούλιον καὶ ἐξαίρετος φάκελος θὰ σχηματίζεται περὶ αὐτῆς. Συγχαρητήρια, ἀμοιβαὶ ἠθικαί, προδιδομέναι κατ' ἐκλογὴν θὰ ἐπιδικασιλευθῶσι φυσικώτατα εἰς τοὺς ἀφωτισμένους τούτους.

Ὑπάρχουσι διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι οὐδόλως ἀρκούμενοι εἰς τὰς μεταθέσεις καὶ συγγέοντες τὴν εὐτυχίαν μετὰ τῆς ἀνησυχίας τῆς κινήσεως. Σχεδὸν πάσας τὰς Πέμπτας καὶ Πάσας τὰς Κυριακάς ταξειδεύουσι δαπανῶντες μωρῶς εἰς ταξείδια τὸ χρημ, ὑπερ θὰ ἠδύναντο νὰ δαπανῶσι πρὸς ἀγορὰν ἐπίπλων ἢ καλῶν βιβλίων. Ὅπερ δὲ σοβαρότερον, σπαταλῶσι τὸν χρόνον, τὰς ὥρας

ώρας τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἀναπαύσεως, καὶ καταπονοῦνται ἐν ταραχῇ ματαίᾳ, ἢ ὅποια οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν μετὰ τῆς εὐτυχίας, διότι ἡ ἀνησυχία, ὁ θόρυβος, ἡ κίνησις δὲν ἀντικαθιστῶσι τὴν χαρὰν οὐδὲ παρὰ τοῖς μετρίοις, οἱ ὅποιοι ἀποφεύγουσι πάντοτε ἐκ τούτου. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἄλλως ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

Οἱ διδάσκαλοι, ἐὰν δύνανται νὰ προσηλῶνται εἰς τὸ χωρίον, ὅπου διωρίσθησαν, εἶναι δυνατόν ἐκτὸς τοῦ σχολείου νὰ προσφέρωσιν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς πάντα τὸν τόπον αὐτῶν ἀπείρους εὐεργεσίας. Δύνανται διὰ καταλλήλων διαλέξεων νὰ διδάσκωσι τοὺς χωρικοὺς θεμελιώδεις τινας ἀληθείας, ὧν ἡ δημοκρατία καὶ ὁ τόπος ἡμῶν ἔχουσι τοσαύτην ἀνάγκην. Δύνανται νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν δράσιν τοῦ σχολείου διὰ τῶν μαθημάτων τῶν ἐφήδων, τέλος δὲ δύνανται διὰ τῶν συνδιαλέξεων, διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν νὰ ἀσκήσωσι ἐπιρροὴν βαθεῖαν καὶ ὠφέλιμον. Διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι δύνανται νὰ εἶναι φίλοι, σύμβουλοι ἀκουόμενοι, τιμώμενοι, ἀγαπώμενοι κατὰ τὸν ἤδη μνημονευθέντα λόγον ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι ὁ ἴδιος φίλος τῶν διδασκάλων, σύμβουλος ἀκούμενος, τιμώμενος, ἀγαπώμενος. Ἐντὸς δέκα ἐτῶν ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ διδασκάλισσα δύνανται νὰ ἐγχαράξωσιν εἰς τὸ χωρίον, ἐν ᾧ ὑπηρετοῦσι, βαθὺν ἠθικὸν χαρακτήρα.

Σφόδρα λυπούμεθα, διότι τὰ διδασκαλεῖα δὲν παρασκευάζουσι τοὺς μέλλοντας διδασκάλους ἐπαρκεῖς πρὸς τὰ κοινωνικὰ αὐτῶν καθήκοντα. Ἄλλ' ἐὰν οἱ διδάσκαλοι ἔχωσι καλὴν θέλησιν, δύνανται πολὺ εὐκόλως ν' ἀποκτήσωσι τὴν εἰδικὴν ταύτην μόρφωσιν, ἣς στεροῦνται. Ὡς συλλογίζονται μόνον ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο σκάνδαλον κατὰ τὸν παρόντα χρόνον νὰ μὴ πράττωσιν ἀγαθόν τι πέραξ ἐκ τῶν καὶ ὅτι τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἀπέναντι τῆς Πατρίδος δὲν πύουσιν, ὅταν ὁ κώδων ἀγγέλλῃ τὸ τέλος τοῦ μαθηήματος.

Τὸ μᾶλλον ἐπιτακτικὸν καθήκον τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλισσῶν εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντοτε νὰ ἐργάζωνται καλῶς ἐν τῷ σχολείῳ. Ἀλλὰ μέρος τῶν ἀγώνων αὐτῶν κινδυνεῖ ν' ἀποδαίνη μάταιον, ἐάν, ἀφοῦ τὸ παιδίον καταλίπῃ τὸ σχολεῖον ἐν ἡλικίᾳ δεκατριῶν ἐτῶν, μηδὲν μέσον προσφέρωσιν εἰς αὐτό, ὅπως ἀνακινήσῃ ἐκάστοτε τὰς ἀναμνήσεις τοῦ καὶ συμπληρᾷ τὰς γνώσεις του. Τὰ μαθήματα τῶν ἐφήδων εἶναι αἰεὶ ἐπέκτασις τοῦ σχο-

λείου Αί διαλέξεις, αἱ ὅποσαι ἐπιτυγχάνουσιν ἐν τοῖς χωρίοις κατὰ τοσοῦτον ἀνέλπιστον τρόπον, εἶναι ἰσχυρὸν πρακτικὸν μέσον, διότι ὁ διδάσκαλος συγκρατεῖ τὸ κοινὸν αὐτοῦ, διότι ὀλίγον κατ' ὀλίγον δύναται νὰ λέγῃ εἰς τὸ ἀκροατήριόν του τὰς τραχείας ἀληθείας, ἃς ἔχει καθήκον νὰ λέγῃ...

Τὸ ἔθνος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἰσχυρὸν ἢ ἐὰν ἀριθμῇ μέγαν ἀριθμὸν ἀνθρώπων δραστηρίων, ὑπομενόντων πάντα κόπον. Δυστυχῶς αἱ γνώσεις τῆς ὑγιεινῆς εἶναι ὀλίγον διαδεδομέναι ἐν τῇ ἔξοχῃ, καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ὑγιεινῆς ὀφείλουσιν εὐθὺς ἀμέσως νὰ καταβάλλωσι τὰς προσπάθειάς αὐτῶν διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι.

Οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων φαντάζονται γενικῶς ὅτι ἐν τῇ ἔξοχῃ πάντες εἶναι ῥωμαλέοι καὶ ὑγιαίνοντες. Δυστυχῶς οὐδὲν ψευδέστερον τούτου. Ἡ φυσιολογικὴ ἀθλιότης εἶναι συνήθης. Ἡ κακὴ τροφή, ἡ περιφρόνησις τῶν στοιχειωδestatων ὑγιεινῶν κανόνων, τὰ χαμηλὰ καὶ κακῶς ἀεριζόμενα δωμάτια, ἐν οἷς ἡ οἰκογένεια συσσωρεύεται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, αἱ ὑγραὶ κατοικίαι, αἱ ἄνευ ἡλίου, ἄνευ ἀέρος, αἱ ἐκτεθειμέναι ὑπὸ τὰ παράθυρα κόπροι, ἡ συρροὴ τῶν οὖρων ἢ διασταλάζοντα εἰς τὰ φρέατα, τὰ στάσιμα τέλματα τὰ παράγοντα πυρετοῦς διαλείποντας κλπ., ὑπονομεύουσι τοὺς γεωργικοὺς πληθυσμούς, ὄντας τοσοῦτον ἀμαθεῖς καὶ ἀδρανεῖς καὶ τοσοῦτον ἐπομένους εἰς τὰς συνηθείας. Ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ συνεχὴς ῥυπαρότης ταπεινοῦσι τοὺς ἀνθρώπους μέχρι τοῦ νὰ ἀγαθῶσι ταύτας, τὸ δὲ χεῖρον ἀποτέλεσμα τῆς ἀθλιότητος δὲν εἶναι τὸ παραγόμενον φυσικὸν ἄλγος, ἀλλ' ἡ ταπείνωσις καὶ ἡ ἀπώλεια τοῦ πρὸς ἑαυτὸν σεβασμοῦ, αἵτινες γίνονται αἰτία νὰ στέργωσιν οἱ ἄνθρωποι ζωὴν παντάπασι κτηνώδη, χωρὶς νὰ καταβάλλωσι τὴν παραμικρὰν προσπάθειαν πρὸς βελτίωσιν αὐτῆς. Εἰς τὴν οἰκογενειακὴν ζωὴν ὑποκαθίσταται εἶδος συμμιξῆως ἐντελῶς ζώοντος, διότι ἡ οἰκογένεια συσσωρευμένη ἐν χαμηλῷ δωματίῳ, σκοτεινῷ, σκυθρωπῷ, λαμβάνει τὴν ἔξιν τῆς ἀταξίας καὶ τῆς ἀκαθαρσίας. Ἡ γυνὴ καὶ αἱ νεάνιδες, ἀκάθαρτοι, ἀποβάλλουσι πᾶν θέλητρον... Ἡ κακὴ ψυχικὴ διάθεσις, ἡ ἀγριελα, ἡ βικιότης δεσπόζουσι πανταχοῦ. Τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς ταπεινοῦται ἐν τῇ κολάσει ταύτῃ, διότι, ὅπως ζῶμεν, ἔχομεν ἀνάγ-

κην πολλοῦ ἀέρος, φωτός, φαιδρότητος... Τὰ παιδία καταφεύγουσιν, ὅταν ἔχωσι πεντάλεπτά τινα, εἰς τὸ καπηλεῖον καὶ τὸ οἶνο-
πνευμα ἀρχίζει τὰς καταστροφὰς του...

Οἱ διδάσκαλοι ἄς φροντίζωσι νὰ ἀποδεικνύωσιν εἰς τοὺς χω-
ρικοὺς ὅτι ἀφήνουν νὰ στερεῦωσιν ἀνοήτως ἐξ ἀδρανείας πολλὰ
πηγαὶ ρώμης καὶ εὐτυχίας. Ἄς προσπαθῶσι νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς
αὐτοὺς τὴν ἐπιθυμίαν οἰκίας καθαρᾶς, καλῶς ἡυτρεπισμένης,
καλῶς ἀεριζομένης. Ἄς διδάσκωσιν αὐτοὺς νὰ ἐννοῶσιν ὅτι, ἐάν
δὲν ἀπέδωκον διὰ τῆς ἐργασίας τῆς ἐνεργητικῆς ἐν τῷ ἐλευθέρῳ
ἀέρι τὰ τοξικὰ προϊόντα, τὰ ἐπισωρευόμενα κατὰ τὴν νύκτα ἐν
τοῖς στενοχώροις ὡματίαις, θὰ ἦσαν πάντες ἀσθενεῖς.

Πρέπει νὰ διδάσκωσι πρὸ πάντων τοὺς νέους. Ἄς ἔχωσιν ἐν νῷ
οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν, ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν συγχρόνων τῷ Harvey (1)
ἱατρῶν ἀπεδέχθη τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῆς κυκλοφορίας τοῦ
αἵματος. Ἄς μὴ προσπαθῶσι λοιπὸν νὰ μεταβάλωσι τοὺς ὅριμους
ἀνθρώπους, ἀλλ' ἄς συγκεντρώσι πάσας τὰς προσπάθειάς αὐτῶν
ἐπὶ τῶν ἐφήβων, τῶν ἐχόντων ἡλικίαν ἀπὸ δέκα τριῶν ἐτῶν μέχρι
εἴκοσι πέντε. Ἄς διδάσκωσι τοὺς τὴν ἀνάγκην τοῦ καθαροῦ
ἀέρος χάριν τῆς ὑγείας, τὴν ἀνάγκην τῆς καθαριότητος ἑαυτῶν
τε καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς. Ἄς διδάσκωσι τοὺς νὰ συνεργάζων-
ται πρὸς ἀποξήρανσιν τῶν ἐλωδῶν μερῶν τοῦ τόπου των. Ἄς
ἀποδεικνύωσιν εἰς αὐτοὺς διὰ πειραμάτων λίαν ἀπλῶν τὰς ἀπει-
ρομεγέθεις ἀπωλείας, ἃς ὑφίσταται ἕκαστον χωρίον, ἐφ' ὅσον διη-
λητηριάζονται τὰ φρέατα αὐτοῦ διὰ τῶν ἐντὸς τούτων διηθουμέ-
νων οὕρων, ὧν ἡ γονιμοποιὸς δύναμις εἶναι ἄλλως ὠφελιμωτάτη,
καὶ ἐφ' ὅσον διαφθείρεται ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτοῦ διὰ τῶν ἀμμωνιού-
χων ἀτμῶν, οἱ ὅποιοι παριστῶσι τὴν σπατάλην τοῦ γονιμοποιοῦ
ἀζώτου.

Ὡς ἐπακολούθημα τῆς διδασκαλίας ταύτης τῆς ὑγιεινῆς ἔχου-
σιν οἱ διδάσκαλοι ἐν ἑτι πατριωτικὸν ἔργον νὰ ἐκπληρώσωσι. Τὸ
ἔργον τοῦτο εἶναι ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ ἀλκοολισμοῦ.

Ὁ κίνδυνος εἶναι ἀληθὴς ἐθνικὸς κίνδυνος, διότι ἡ ἐθνικὴ κα-
τανάλωσις, «ἡ ὁποία ἦτο κατὰ μέσον ὅρον 1 λίτρο καὶ 12 κατ'

(1) Ἄγγλος ἱατρός περὶφημὸς ἐνεκα τῆς ὑπ' αὐτὸν γενομένης ἀνακλύ-
ψεως τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος (1578—1658). Σ. Μ.

ἄτομον κατὰ τὸ 1830, ἀνῆλθεν εἰς 4 λ. καὶ 32 τὸ 1893. Δὲν πρόκειται δὲ ἢ περὶ τοῦ καθαροῦ οἶνοπνεύματος τῶν 100 βαθμῶν, τοῦ ὑφισταμένου τὴν κεκανονισμένην φορολογίαν». Ὁ ἀριθμὸς οὗτος πρέπει νὰ τριπλασιασθῇ, ἐὰν θέλωμεν νὰ δηλώσωμεν τὸ πραγματικῶς καταναλισκόμενον οἶνοπνευμα, καθόσον μέγα ποσὸν τούτου παρέχεται ἐν διαφόροις μίγμασιν εἰς τοὺς πολῖτας. Ἄς προσθέσωμεν καὶ τὴν ἄπειρον ποσότητα τοῦ οἶνοπνεύματος, τὴν εἰσχομένην λαθραίως εἰς τὴν κατανάλωσιν ἕνεκα τοῦ προνομίου τῶν διασταλακτῶν ἀκατεργάστου οἶνοπνεύματος. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τοῦ ἀλκοολισμοῦ παραφρόνων ἀνῆλθε τὸ 1893 εἰς 3386. Αἱ δαπάναι διὰ τὸ οἶνοπνευμα ἀνέρχονται πιθανῶς σήμερον εἰς τὰ δύο δισεκατομμύρια. Τὸ ποσὸν τῶν ἀπολλυμένων πρὸς χάριν τοῦ ἀλκοολισμοῦ μισθῶν ἀνέρχεται εἰς ἐν δισεκατομμύριον καὶ 250 ἑκατομμύρια. Ἐντεῦθεν ἡ ἐτησίᾳ δαπάνη ἀνέρχεται εἰς 3 δισεκατομμύρια καὶ 250 ἑκατομμύρια. Ἐὰν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους προσθέσωμεν τὴν τιμὴν τῶν ἐργοστασίων, ἐν οἷς κατασκευάζονται τὰ δηλητήρια, ἀψίνθιον κλπ., τὰ ἀτυχῇ συμβεβηκότα καὶ τὰς πυρκαϊὰς τὰς προξενουμένας ἐκ τῆς μέθης, τὰ ἔξοδα τῶν νοσοκομείων, τὰς φθειρομένας ὑπάρξεις, τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως τῶν ἀλκοολικῶν παραφρόνων, φυλακῶν κλπ., παρρητροῦμεν ὅτι ὁ τόπος χάνει ἐν τῷ παρόντι καθ' ἑκάστον ἔτος σχεδὸν πέντε δισεκατομμύρια. Ὁ ὑπερμεγέθης οὗτος φόρος θὰ ἦτο ἀνεκτὸς ἔτι, ἐὰν ὁ ἀλκοολισμὸς δὲν ἠπειλεῖ νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς λαὸν ἐκφύλων.

Τάτσομεν δὲ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ τῶν ἀσχολιῶν τῶν διδασκάλων τὰ ζητήματα τῆς ὑγιεινῆς, διότι συνδέονται στενῶς μὲ τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς, διότι ἡ τύχη τῆς οἰκογενείας συνδέεται ἐν μέρει μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς κατεστάσεως τῆς οἰκίας, τέλος δέ, διότι ἀπέναντι τῆς μειώσεως τῆς κινήσεως τῶν γεννήσεων, ἣν δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ ἀναχαιτίσωμεν, ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου τῆς πατρίδος ἡμῶν εἶναι τὸ ἀντιστάθμημα τῆς ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ δι' ἀνωτάτου ὅρου ῥώμης, διδομένης εἰς τὰς μονάδας τὰς συγκροτούσας αὐτήν. Ἡ ἐπιτυχία ἐν τῷ πολέμῳ δὲν ἐξαρτᾶται εὐτυχῶς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ. Ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ἀντοχῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ῥώμης τῶν στρατευμάτων. Εἰς ἡμᾶς ἀπόκειται νὰ ἐπιδιώξωμεν ὡς ἓνα τῶν σκοπῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν

ἐκπαιδεύσεως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἡθικῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ἄλλ' οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἰσχυρὰ βούλησις ταχέως προδίδεται ὑπὸ σώματος ἀδυνάτου καὶ ὅτι εἰς οὐδὲν χρησιμεύει νὰ εἶναι μὲν τις σπουδαῖος μουσικός, νὰ παίζει δ' ὅμως ἐπὶ ὀργάνου κακοφώνου. Ἄς πλάσωμεν λοιπὸν πρῶτον σώματα ῥωμαλέα καὶ ὑγιᾶ, πρὸς τοῦτο δ' οἱ διδάσκαλοι ἄς φροντίζωσι νὰ διαδίδωσι σαφεῖς γνώσεις ὑγιεινῆς. Ἄς παλαιώσιν ἐκ τοῦ πλησίον κατὰ τοῦ οἰνοπνεύματος ἐν τῇ σχολείῳ, ἐν τοῖς μαθήμασι τῶν ἐφήδων, ἐν ταῖς δημοσίαις διαλέξεσιν, ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι καὶ διὰ τοῦ παρὰδείγματος (1).

Οἱ διδάσκαλοι πρὸς τούτοις πρέπει νὰ ἀφιερῶσι καὶ τινὰς ὥρας πρὸς διδασκαλίαν στοιχειώδους πολιτειολογίας. Οἱ χωρικοὶ ἀγνοοῦσι τελείως τί εἶνε πολιτεία καὶ πῶς λειτουργοῦσιν αἱ μεγάλαι διοικητικαὶ μηχαναί. Ἡ διδασκαλία αὕτη πρέπει νὰ εἶναι συγκεκριμένη καὶ τρόπον τινὰ πειραματική. Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἱκανοὺς νὰ ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ ἐννοῶσι τὸ φορολογικὸν σύστημα πρὸς δὲ τούτοις ὀφείλει νὰ ἐκθέσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διανομὴν τῶν ποσῶν, τὰ ὅποια καταβάλλουσι καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ποσῶν τούτων εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας. Θὰ ἔχῃ

(1) Ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν θὰ ὀφείλον μὴδεμίαν ἀπολύτως νὰ κάμνωσι χρῆσιν τῶν οἰνοπνευματικῶν ποτῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀψιnthίου. Δὲν εἶναι βεβαίως σπουδαῖον κακὸν ἐν ἀψιnthιον τυχαίως λαμβανόμενον, ἀλλ' εἶναι πολὺ ὥς παρὰδειγμα. Ἵνα ἐκφρασθῶμεν ἐλευθέρως, δὲν εἶναι καλὴ πρᾶξις. Εἶναι προτιμότερον νὰ πίνωμεν ὀλίγον λευκὸν εἶνον συγκεκρασμένον μεθ' ὕδατος, ἐὰν δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποφύγωμεν μίαν πρόσκλησιν. Εἶναι καθήκον τοῦ διδασκάλου, εὖ ἢ μὲρῶσις τυγχάνει ἀνωτέρα τῆς μορφώσεως τῶν χωρικῶν νὰ παρουσιάζεται ὡς νομίζων τὸ οἰνόπνευμα, ἐν οἰκότητι καὶ ἂν λαμβάνεται ποσότητι, οὐχὶ ὡς θανατωτικόν, ἀλλ' ὡς δηλητηρίον. Ἡ ἄρνησις αὐτοῦ ἀτιμολογοῦμένη ἀνεπιδείκτως δι' ἀπλῶν τιμῶν καὶ ἐναργῶν λέξεων εἶναι ἀξία πολλῶν διαλέξεων.

Τὸ ἀψιnthιον λαμβανόμενον δημοσίᾳ, ἔστω καὶ ἐν παρέδῳ, εἶναι ἀσυμφωνία μεταξὺ τῆς διαγωγῆς τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη εἶναι ἡ ἄδρατος ῥωγμὴ τοῦ κώδωνος, εὖ ἢ ἀπῆλχσις χαλὰ ἄνευ προφανοῦς αἰτίας. Ἀντιφάσεις τινὲς τοῦ εἶδους τούτου ἀρκοῦσιν, ὅπως ὁ λόγος τοῦ διδασκάλου μὴ διδασκῇ, μὴ ἐπιδρᾷ πλέον. Δὲν εἶναι πλέον ὁ λόγος ἔκφρασις τῆς ψυχῆς, εἶναι κρότος ἄνευ ἁξίας καὶ ἄνευ ἐπιρροῆς. Πόσοι διδάσκαλοι καταλύουσι τὸ ἡθικὸν αὐτῶν ἀξίωμα χωρὶς νὰ ὑποπτεύωνται τοῦτο.

οὕτως εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐξαίρετον μάθημα, ὅπως καταστήσῃ ἀπτήν τὴν ἀλληλεγγύην τῶν πολιτῶν τῆς αὐτῆς πολιτείας. Θὰ διδάξῃ αὐτοὺς, τίνων ἕνεκα λόγων ὑπηρετοῦσιν ὡς στρατιῶται καὶ τί εἶναι πατρίς. Θὰ ἐκθέσῃ τὸ ἔργον τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς δικαιοσύνης. Θὰ διδάξῃ αὐτοὺς νὰ προφυλάττωνται ἀπὸ τῆς μανίας τῶν δικῶν... Θὰ διδάξῃ αὐτοὺς ἀκολούθως τί εἶναι ἡ κυβέρνησις, τί εἶναι αἱ δύο βουλαί.

Ὁ χωρικός πιστεύει τὸν βουλευτὴν αὐτοῦ παντοδύναμον. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀληθές. Οὐδεμίαν ἔχει ἐξουσίαν. Τὸ μόνον ἔργον τοῦ βουλευτοῦ εἶναι τὸ νομοθετεῖν. Θὰ διδάξῃ αὐτοὺς νὰ ἐννοῶσι τίνας ἀνατροπὰς δύναται νὰ φέρῃ ἐν τινι τόπῳ νόμος κακῶς μελετημένος. Εἶναι εὐκολον νὰ σχηματίζωμεν ἐξ αὐτοῦ διὰ τινων παραδειγμάτων τὴν ἰδέαν τῆς μεγίστης ποικιλίας τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ νὰ ἀποδεικνύωμεν ὅτι εἶναι δυσκολώτατον πρᾶγμα νὰ προβλέπωνται τὰ ἀποτελέσματα νόμου τινὸς ἐντὸς τοιούτου περιβάλλοντος.

Θὰ διδάξωμεν αὐτοὺς νὰ δυσπιστῶσι πρὸς τοὺς ἐνθουσιώδεις, πρὸς τὰ ἀφελῆ ἐκείνα πνεύματα, ἅτινα ἀρέσκονται εἰς ἡχηροὺς τύπους καὶ εἰς τὰ ὅποια τὸ πᾶν φαίνεται εὐκολον, διότι διατελοῦσιν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν κοινωνικῶν καὶ ψυχολογικῶν ἀληθειῶν.

Ὁ διδάσκαλος δὲν θὰ ὀκνή νὰ προφυλάττῃ τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ λαϊκοῦ τύπου, ὅστις εἶναι πρακτορεῖον δραστήριον διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν. Τὸ πλεῖστον τῶν ἐφημερίδων τούτων συντάσσεται ὑπ' ἀνθρώπων ἐμπαθῶν, δηλαδὴ ἀνικάνων νὰ σκέπτωνται καὶ στερουμένων τοῦ ἔρωτος τῆς ἀληθείας. Δὲν ὑπάρχει δι' ἄνθρωπον κατὰ βᾶθος εἰλικρινὴ καὶ χρηστὸν θέσις ἐν ταῖς κομματικαῖς ἐφημερίσι, διότι ἐκάστη ἐφημερίς ἔχει χαράξῃ διαγωγὴν, οἱ συντάττει αὐτῆς, καθόσον πληρώνονται, οὐχ ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τοῦ κόμματος, εἶναι ἐν ἀσυμφωνίᾳ πρὸς τὸ ὀρθόν. Ἐμπαθεῖς ἄλλως ὄντες οἱ πλεῖστοι τῶν συντακτῶν δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ σκέπτωνται ὀγιῶς· τὰ πάθη αὐτῶν δὲν εὐρίσκονται ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ λογικοῦ των, ἀλλὰ τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν παθῶν των. Ἀς παραστήσωμεν πρὸς τοὺς τοιούτους ὅτι αἱ ἐφημερίδες εἶναι ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις, ὅτι πληρώνονται διὰ τᾶς ἐν αὐταῖς καταχωριζομένας ἀγγελίας ἀναλόγως

τῶν σειρῶν ἢ τῶν σελίδων, ὅτι ἐπομένως ὑποχρεοῦνται, ὅπως χρηματίζονται, ν' ἀρέσκωσιν εἰς τὸ πλῆθος, νὰ κολακεύωσι τὰ ἔνστικτά του, τὰς προλήψεις του, τὰς εὐτελεῖς ὀρέξεις πρὸς τὴν κακολογίαν, πρὸς τὰς ἐμπαθεῖς προσωπικὰς προσβολάς. Ἀς καταδείξωμεν ὅτι ὀφείλουσι νὰ πληρῶσι τὴν ὄρεξιν τοῦ πλῆθους πρὸς τὰ δραματικὰ μυθιστορήματα, τὰ βίαια ἐν ταύτῳ καὶ συναϊσθηματικά, διὰ τοῦτο δ' ὥς τὰ πολλὰ χυδαῖα καὶ ἀνήθικα. Ἐὰν δὲ προσθέσωμεν ὅτι αἱ ἐφημερίδες συνήθως εὐρίσκονται εἰς τὰς χεῖρας χρηματιστῶν καὶ ὅτι ὀφείλουσι νὰ ὑπεραπίζωσι τὰ συμφέροντα τῶν πληρωπόντων αὐτάς, θὰ ἐννοήσωσι πῶς ὁ τύπος ἡδυνήθη νὰ ὀργανώσῃ τὴν τεραστίαν ἀσχροκέρδειαν τοῦ Παναμά.

Λοιπὸν οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν ἄς διδάσκωσι τοὺς γεωργοὺς καὶ τοὺς ἐργάτας νὰ δυσπιστῶσι πρὸς τὰς ἐφημερίδας, μάλιστα δὲ πρὸς τὰς ἐμπαθεῖς ἐφημερίδας, τὰς βιαιάς, τὰς προωρισμένας νὰ θεραπεύωσι τὰ πολεμικὰ ἔνστικτα τῶν μαρῶν ἀκροχόλων⁽¹⁾.

Ποῖα πρόδοος, ἐὰν οἱ ἄριστοι τῶν μαθητῶν ἡμῶν ἐλάμβανον τὴν ἔξιν νὰ κρίνωσι μόνοι καὶ νὰ μὴ ἐκλέγωσι βραδύτερον ὥς δη-

(1) Πολλάκις ἐν ἐπαρχίᾳ ὀλίγοι βαιοπαθεῖς ἰδρύουσιν ἐφημερίδα, μέλλουσαν νὰ ζήσῃ ἔτη τινὰ μόνον. Θέτουσι διευθυντὴν τῆς ἐφημερίδος συντάκτην τινὰ φαῦλον, γενικῶς νέον τινὰ κατακαχρόντα τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ἐλπίσαι ἐνεργεῖας καὶ θάρρους πρὸς ἐργασίαν. Ὤθοῦσι τὸν νέον ταῦτον ἄνθρωπον, παρωξυμμένον, ὥς εἶναι καθόλου οἱ φαῦλοι, εἰς ἔφοδον κατὰ παντός ἔχοντος ἀξίαν τινά. Τὸ ψεῦδος, ἡ συκοφαντία, ἡ ὕβρις, πληροῦσι τὰ φύλλα, ἀνυπομύως περιμενόμενα ὑπὸ εἰρικοῦ κοινοῦ χάχιδων. Πολλάκις διδάσκαλοι προσβέλλονται καὶ οὐκ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμυνθῶσιν. Οὗτοι, ἐκτός τοῦ ὅτι ἐὰν ἔχουσι τὸ δικαίωμα ν' ἀπαντῶσιν ἄνευ ἀδείας τῶν προϊσταμένων αὐτῶν, ἄς εἶναι ἐντελῶς πεπεισμένοι, ὅτι τὸ ἀπαντᾶν εἶναι ἀναγκαῖον, ὅτι ἡ ἡσυχία περιττόνητις εἶναι τὸ μόνον μέσον πρὸς παύσιν τῶν προσβολῶν. Δύνανται ν' ἀπαντῶσιν εἰς ἐπιθεσὶν εἰλικρινῇ, διότι δύνανται τις νὰ συζητῇ μετὰ τιμίου ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐπιτίξῃ νὰ πείσῃ αὐτόν, ἀλλ' ἀπαντῶν εἰς ἐπιθεσὶν αἰτιμον οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ παρέχει μόνον ὅπλα εἰς τὸν ἐναντίον. Διότι θὰ εἶναι πολὺ μετριοπαθὲς ὁ ἐκθρός διὰ νὰ μὴ εὐρῇ τὸ μέσον ν' ἀνεγκύσῃ ἐκ τινος ἀπαντήσεως φράσεις ἐπιδεικτικὰς ἐρημνησίας ἐπιβούλου. «Δότε μοι δύο γραμμάς τῆς γραφῆς τινος καὶ ἀναλαμβάνω νὰ ἀναγκάσω αὐτόν νὰ κρεμασθῇ», ἔλεγεν ἄρχων τις τοῦ XVII αἰῶνος. Οὐδέποτε λοιπὸν ν' ἀπαντᾷτε ἄλλως ἢ ἐπαυξάνοντες τὴν καλῶσύνην καὶ τὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὰ κατήγοντα ὑμῶν καὶ εἰς τὸν βίον ὑμῶν. Αἱ ἄνευ βίαςως προσβολαὶ εἶναι ἄνευ ἀξίας.

μοτικούς συμβούλους, ὡς δημάρχους, ὡς βουλευτὰς ἢ χρηστὸς ἀνθρώπους λίαν γνωστοὺς, ἐμπείρους καὶ ἡρέμους.

Τὸ πλεῖστον τῶν διδασκάλων ζῶσιν ἐν τῷ μέτῳ γεωργικῶν πληθυσμῶν καὶ νέα καθήκοντα γεννῶνται δι' αὐτοὺς ἐνεκὰ τῆς τεραττίας ἐπιδράσεως, ἣν καὶ αἱ ἐπαισιωδέστεται τελειοποιήσας δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐπὶ τοῦ δημοσίου πλούτου. Μικρὰ πρόοδος ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ σπέρου, ἥτις θὰ παρήγε πλείονας τῶν 50 λίτρων σίτου κατὰ δεκαπεντὶ λίαν τετραγωνικὰ μέτρα, θὰ ἔδιδεν εἰς τὸν τόπον ἐπὶ πλεόν παραγωγὴν ἑκάτον ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Οἰκονομία ἐνδὲς μόνον λεπτοῦ ἐπὶ τῆς ἡμερησίας τροφῆς ἐλάττου ζῆφου σχεδὸν θὰ ἦρκει νὰ πληρώνη τὸν ἔγγειον φόρον τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων, διότι θὰ ἀπέφερε κέρδη 215 ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Ἡ ἀντικατάστασις τῆς βράδου τοῦ ἀλωνιστοῦ καὶ τῆς πατήσεως τῶν σταφυλῶν διὰ τῶν ἀλωνιστικῶν μηχανῶν καὶ τῶν σταφυλοπιεστηρίων ἐδελτίωσε τὴν παραγωγὴν κατὰ 4 τοῖς 100 καὶ ἔδωκεν ἐπὶ πλεόν 8 ἑκατομμύρια ἑκατολλίτρων πρὸς 15 δραχμάς, ἥτοι 120 ἑκατομμύρια δραχμῶν ξένης εἰσγωγῆς ἐπὶ ἑλαττον. Τελειοποιήσας τοῦ ἀρότρου ἐπιτρέπουσα νὰ ἐλαττώσωμεν τὴν δύνωμιν τῆς ἑλξεως κατὰ ἓν ἕκτον ἀντιπροσωπεύει κέρδη 100 ἑκατομμυρίων. Ἄς προσθέσωμεν ὅτι δύνανται τις νὰ ἐκτιμήσῃ εἰς ἡμῖν διεκατομμύριον τὴν ἐτησίαν ἀπώλειαν τὴν προσερχομένην ἐκ τῆς ἀμελείας, ἣν δεικνύουσιν οἱ ἀμυθεῖς περὶ τὴν διατήρησιν τῆς κόπρου (!).

Δύνανται τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ ὅτι, ἐὰν ἐν Γαλλίᾳ ἡ δραστηριό-

(1) Οὐδὲν πρέπει νὰ περιφρονῶμεν σκεπτόμενοι οὕτω διότι πᾶσα εὐτυχὴς πρωτοβουλία παράγει ἀποτελέσματα, τὰ ἐπὶ ταῖς θὰ πολλαπλασιασζῶνται διὰ τῶν ἐφευρημάτων αὐτῆς ἐπὶ πάσης ἐκτίσεως τοῦ ἐδάφους. Ἐν Γερμανίᾳ περὶ φυτεῦσαι τοὺς δρόμους δένδρα καρποφόρα καὶ κατὰ τὸν κ. Charnegaud, διευθυντὴν τῆς κηπουρικῆς σχολῆς τοῦ Ἀγίου Mandé, ἡ Βορτεμδέργκ λαμβάνει ἐν καὶ ἡμῖν ἑκατομμύριον δραχμῶν ἐκ τῶν καρποφόρων τούτων δένδρων. Ἡ Γαλλία θὰ ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης 360 ἑκατομμύρια, διότι ἐν δένδρον δύνανται νὰ θώσῃ παραγωγὴν ἀπὸ 150 μέχρι 200 δραχμῶν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ζωῇ. Τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως αὐτῶν δὲν εἶναι ἀνώτερον τῶν ἐξόδων τῶν δένδρων τῶν δασῶν. Ὡς πρὸς τὴν κλοπὴν, θὰ προξενῇ αὕτη ὀλιγωτέραν βλάβην εἰς τὸ κράτος ἢ τὰ ἐντομα, ὧν βρίθουσι τὰ δένδρα τῶν δασῶν. Δύνανται τις ἄλλως νὰ φυτεύῃ εἰς δένδρων μεθ' ὀφθαλμῶν κλάδων.

της καὶ ἡ ἐμπειρία ἐδέσποζον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν ἀληθῶν συμπε-
ρόντων ἡμῶν, ἀπὸ ἡμίσεος αἰῶνος αὕτη θὰ ἡρίθμει κατόικους πεν-
τήκοντα ἐκκατομμυρίων διπλασίως ἢ νῦν εὐποροῦντας παντός, ὅ,τι
εἶναι ἀναγκαῖον πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὕλικῶν, ἡθικῶν καὶ πνευ-
ματικῶν ἀναγκῶν αὐτῶν.

Πρέπει πολὺ νὰ ἐργασθῶμεν, ὅπως ἐπναφέρωμεν εἰς τοὺς
ἀγροὺς τοὺς Γάλλους ἀστούς, τοὺς ὁδηγοῦντας τὰ τέκνα αὐτῶν
πρὸς τὰς θέσεις τῶν ὑπαλλήλων, τὰς ὀλίγον μισθοδοτούμενας, ὀλί-
γον εὐπολήτους καὶ ἀπαιτούσας πολὺ συχνὰ τὴν θυσίαν πάσης
πρωτοδουλείας καὶ πάσης ἐλευθερίας τοῦ σκέπτεσθαι, ἐπίσης δὲ
πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τῶν δικηγόρων τῶν συχνὰ ἄνευ υποθέσεων
καὶ τῶν ἄνευ πελατείας ἱατρῶν! Φεῦ! Ἡ καταστρεπτικὴ αὕτη
ἀντίληψις τοῦ μέλλοντος τῆς νέας γενεᾶς εἶναι οἶονε! ὁ καρπὸς
τῆς πλεόν τῶν δικασίων ἐτῶν ἄφρονος ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῶν
διαδόχων τοῦ Ἑρρίκου IV. Ὁ Olivier de Serres ⁽¹⁾ ἔλεγεν ὅτι
«ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ γεωργία εἶναι οἱ δύο μαστοὶ τῆς πολιτείας».
Οἱοὶ λόγοι ὀξυδερκεῖς, τάχιστα λησμονηθέντες! Ὁ Richelieu ⁽²⁾
καὶ ὁ Λουδοβίκος XIV προσκαλοῦντες πάντας τοὺς εὐγενεῖς εἰς
τὴν αὐλὴν ἐγένοντο αἰτία νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ ἔδαφος καὶ ἐνεφύ-
τευσαν τὴν ὀλεθρίαν ἰδέαν, ὅτι ὁ εὐφυὴς ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ
ζῇ ἐν τῇ ἐξοχῇ. Κατὰ τὸν XVII αἰῶνα ἡ ἐν τῇ ἐξοχῇ διαμέ-
νουσα γυνὴ ἐνομιζέτο τεταχμμένη ζῶσα.

Τὰ μυθιστορήματα, ἡ φιλολογία, ἀγνοοῦσι τὸν χωρικὸν καὶ
οὐδεὶς βασιλεὺς, οὐδεὶς ὑπουργὸς ἐξεστόμισε ποτε μετὰ τῆς ἀναγκ-
κίης δυνάμει τοὺς λόγους, οἵτινες θὰ ἀνεχάτιζον τὴν κίνησιν
ταύτην τῆς ἐρημώσεως. Πληθὺς ξωγράφων, σχεδὸν μὴ ξωγραφούν-
των, συγγραφέων σχεδὸν μὴ συγγράφοντων εἶναι πεπεισμένοι ὅτι
εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδοθῇ τις εἰς ἐργασίαν τινὰ πνευματικὴν
ἐκτὸς τῶν Παρισίων.

Οὐδὲν δὲ ἐν τῇ μέσῃ ἡμῶν ἐκπαιδεύσει ἐμβάλλει τὸν πόθον
πρὸς τὴν ὀλίγον μὲν τραχεῖαν, ἀλλ' ἐλευθέραν, ὕγιᾶ καὶ ἰσχυρὰν
ζωὴν τοῦ γεωργοῦ. Ἡ ἀπουσία κλίσεων πνευματικῶν καὶ αἰσθη-

(1) Ἀρχιγραμματεὺς τῶν βασιλείων τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου I καὶ Ἑρρί-
κου II. Σ. Μ.

(2) Διότημος Γάλλος ὑπουργὸς Λουδοβίκου XIII καὶ XIV. Σ. Μ.

τικών γεννᾶ ζωηροτάτην τὴν ἀνάγκην τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐπιπολαίων διασκεδάσεων καὶ καθιστᾷ τὴν ἐν τῇ ἐξοχῇ διαμονὴν ἐτι ἀλγεινοτέραν. Πόσον ἔπρεπε νὰ μιμώμεθα τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ γινόμενον, ἐνθα πᾶσαι αἱ πλούσιαι οἰκογένειαι κατοικοῦσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ καὶ ζῶσιν ἐκεῖ ζωὴν ψρόνιμον. Ἀποδίδεται χαινῶς ὁ πλοῦτος τῆς Μεγάλης Βρετανίας εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἀλλ' ἡ γεωργία εἶναι ἐκεῖ θαυμασία καὶ βαθέως τιμωμένη...

Ἐπρεπε δὲ νὰ διδάσκωμεν ἐν τοῖς λυκείοις ἡμῶν ὅτι ἡ διεύθυνσις οἰασδήποτε γεωργικῆς ἐργασίας ἀπαιτεῖ σπουδαίαν καταβολὴν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ὅτι ἡ γεωργία εἶναι σήμερον τὸ καλῦτερον τῶν μέσων τῶν ἀγόντων εἰς θαψιλὴ εὐπορίαν. Ἐὰν οἱ πεπαιδευμένοι γαιοκτήμονες ἦσαν πολυχρημότεροι, αἱ σχέσεις αἱ ἐν τῇ ἐξοχῇ θὰ ἦσαν τερπναὶ καὶ δὴ ἐλευθερώτεραι καὶ φαιδρότεραι ἢ αἱ σχέσεις τῆς πόλεως. Ἐπρεπε τὰ διδασκαλεῖα καὶ τὰ γυμνάσια νὰ εἶναι ἐν τῇ ἐξοχῇ, ἀντὶ νὰ εἶναι ἐν ταῖς πόλεσι, νὰ ἐθίζωνται δ' οὕτω τὰ παιδία νὰ γεύωνται τῆς μεγάλης ἡρεμίας καὶ τῶν ἐξαισίων θεαμάτων τῆς φύσεως, νὰ συναισθάνωνται τὴν ἀνάγκην ν' ἀναπνέωσι ἀέρα καθαρόν, νὰ βλέπωσι τὸν ἐλεύθερον οὐρανὸν καὶ νὰ παρατηρῶσι πόσον ἐνδιαφέρον καὶ πόσῃ ἀπρόοπτα ἐγκλείει ἡ ζωὴ τοῦ καλλιεργητοῦ. Ἐπρεπε νὰ βλέπωσι πόσον θέτει εἰς κίνησιν τὴν φιλοτιμίαν, πόσον εὖ νοεῖ τὴν καλλιέργειαν τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ, πόσῃ εὐεργετήματα διερκεῖ παρέχει καὶ πόσον αἱ σχολαί, ὅς ἐπιτρέπει, εἶναι πρόσφοροι πρὸς ἰσχυρὰν πνευματικὴν μόρφωσιν...

Ὁ διδάσκαλος ὁ ζῶν ἐν τῷ μέσῳ γεωργικῶν πληθυσμῶν ὀφείλει νὰ ἀγωνίζεται διὰ πᾶσων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων ἐναντίον τοῦ προκλητικῆς παραδείγματος, τοῦ διδομένου ὑπὸ τῶν μικρῶν ἀστῶν τῶν ἐφορμώντων εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν θέσεων... νὰ μὴ διστάζῃ ν' ἀντιπαρβάλλῃ ἀκαταπαύστως τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν πόλεων πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς ἐν τῇ ἐξοχῇ, νὰ περιγράφῃ ζωηρῶς ἅψ' ἐνὸς μὲν τὴν ζωὴν εἰς τὰς θορυδῶδεις καὶ στενὰς ὁδοὺς τῶν πόλεων, ἐντὸς κατοικιῶν ἐπισωρευμένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ, ἄνευ καθαροῦ ἀέρος, πολλάκις ἄνευ ἡλίου, τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωποκτόνου βιομηχανίας, ἥς ἡ ἐργασία εἶναι καθ' ὑπερβολὴν καταμερισμένη, ὥς ἐκ τούτου δ' ἀποβάινει μονότονος καὶ ἀποκτηνω-

τική, τὴν ζωὴν τῶν ὑπηρετῶν, ὧν ἡ θέσις εἶναι δικαίως ἐπισημ-
λῆς καὶ οὕτως πάντοτε ὑπόκεινται εἰς ἀνυποφόρους ἰδιοτροπίας
τῶν προϋσταμένων αὐτῶν ..., ἀπ' ἐτέρου δὲ τὴν δραστηρίαν ζωὴν
τῆς ἐξοχῆς, τραχεῖαν μὲν, ἀλλὰ δικινυομένην ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἀέρι
ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης γαλήνης τῆς φύσεως, ἐν τῷ μέσῳ τῶν
γονέων καὶ τῶν παιδικῶν φίλων ⁽¹⁾.

Πρέπει λοιπὸν εἰ διδάσκαλοι ἡμῶν νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ἀλη-
θῆς ἐθνικὴν καὶ ἀληθῆς ὁξυδερκὴ παράδοσιν Ἑρρίκου τοῦ IV ⁽²⁾.
Τὸ μέλλον τῆς πατρίδος, ἡ τύχη αὐτῆς, ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων
ἐκ τῆς γεωργίας καὶ, ὡς εἴπομεν ἤδη, καὶ αἱ μικρότεραι τελειο-
ποιήσεις, αἱ εἰσαγόμεναι εἰς τὰς μεθόδους τῆς γεωργίας καὶ τῆς
κτηνοτροφίας, σημαίοντι κέρδη ἐκκτοντάδων ἑκατομμυρίων ἐν
τῷ τόπῳ.

Οἱ διδάσκαλοι δύνανται νὰ ἐργάζωνται μετὰ μεγάλης ἀπο-
τελεσματικότητος πρὸς αὐξήσιν οὐχὶ μικρὰν τῆς ἐθνικῆς περιου-
σίας γινόμενοι, ἕκαστος ἐν τῷ χωρίῳ του, οἷονεῖ δημόσιοι κήρυ-
κας τῶν προοδευτικῶν ἰδεῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ. Ἄς προσέχωσι νὰ
περιορίζωσι τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν εἰς τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ μᾶλλον
ἐπείνον. Ἄς διδάσκωσι τοὺς χωρικοὺς κατὰ πρῶτον, πόσου χρῆ-
μτος στεροῦνται ἐτησίως ἕνεκα τοῦ ἀλόγου τρόπου, καθ' ὃν με-

⁽¹⁾ Τοῦ χάναί ἡμῖν λίαν γνωστὸν ἐστὶν ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ ἐξοχῇ καὶ τάξει τις
πάντη ἀπορροή, ἀπακτηνωμένη ἕνεκα τῆς υπερβολικῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀθλιό-
τητος, καὶ ἐστὶν πλὴν τῆς ἀθλιότητος, τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἀμαθείας καὶ
τῆς ἀνεπιτηδεότητος περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς κατὰλλήλου τροφῆς καὶ τὴν
χρησιμοποίησιν τῶν ὑπαρχόντων μέσων, καὶ τῆς ἀθλιότητος, τῆς ὀφειλομέ-
νης εἰς τὸ οἰκονομικόν, ὑπολείπεται ἱκανὸς πληθυσμὸς, οὗ ἡ παρ' ἀπ' αὐτῶν ἀθλιό-
της εἶναι βεβαία. Ἐννοεῖ δὲ τις, πῶς πᾶς νέος ἀποσπώμενος ὑπὸ τῆς στρα-
τιωτικῆς ὑπηρεσίας ἐκ τῆς καλύψεως του, τῆς κρυπτομένης ἐν τῷ ὄρει, δελεά-
ζεται ἐκ τῆς ἀπκτηλῆς λάμπσεως τῆς ζωῆς τῶν πόλεων καὶ ὀκνεῖ νὰ πηλινό-
στηται εἰς τὴν ἐρημίαν του, ἀφήνει δὲ τοὺς γέροντας νὰ ἐξυποτασσῶνται μόνοι
ἕόντες τῷ ἰσχνόν καὶ φιλόργυρον ἔδαφός. Ἀλλὰ πιστεύομεν ὅτι μετὰ τῶν
ὅσο τούτων ἀθλιότητων ἡ ἀθλιότης τοῦ χωρικοῦ ἐν τῷ γενεθλίῳ χωρίῳ ὑπὸ
τὸν καθαρὸν ἥλιον εἶναι ἀθλιότης μεγάλου ἀρχοντος, παραβαλλομένη πρὸς
τὴν ταπεινὴν ἀθλιότητά, τὴν βυπαρξάν, τὴν ἄνευ φωτός, ἄνευ ἐλευθερίας,
ἄνευ σχολῶν, τοῦ θητός τῶν πόλεων.

⁽²⁾ Διόσημος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας. (1553—1610) Σ. Μ.

ταχειρίζονται τὴν κόπρον, ἣν αἱ βροχαὶ πλύουσι καὶ ἤς ἡ ἐξά-
 τμισις καὶ ἡ ζύμωσις ἀφκνίζουσι τὰ γονιμοποιᾶ στοιχεῖα⁽¹⁾.

Θὰ διδάσκη ἔτι οὐδὲν ἀνθρώπινον, οὐδὲν ζῶικόν περιττωμα πρέ-
 πει νὰ καταστρέφεται, δέον δὲ νὰ συμπληρωῖ τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος
 τούτου δημοσίας δικλέξεις του διὰ προβλημάτων ἐναργῶν, διδομέ-
 νων ἐν τῇ σχολείῳ καὶ μεταφερομένων ὑπὸ τῶν παιδίων εἰς τὴν
 οἰκίαν αὐτῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀπωλείας, ἃς ὑφίστανται ἐν
 τῇ ζητήματι τούτῳ οἱ χωρικοί.

Θὰ διδάσκη ἔπειτα, πόσον μεγαλυτέρα θὰ εἶναι ἡ συγκομιδὴ
 διὰ τῆς νοήμονος εἰσαγωγῆς συμπληρωτικῶν λιπασμάτων. Θὰ προ-
 τρέπη τοὺς ἀκροατὰς νὰ συνεταιρίζωνται, ἔπως ἀναλύωσι τὰ ὁμο-
 ειδῆ ἐδάφη, καὶ θὰ δεικνύῃ εἰς αὐτοὺς τὴν εὐεργετικὴν ἀποστολὴν
 τῶν τοπικῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν.

Θὰ διδάσκη τίνα κέρδη εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιεῖ ὁ ἄν-
 θρωπος ἐν τοῖς ἄγροισι καὶ ἐν τῇ κήπῳ διὰ νοήμονος ἐκλογῆς τῶν
 σπόρων. Γινώσκων δὲ τὴν ἐκ συνηθείας ἀδράνειαν τοῦ χωρικοῦ
 δὲν θὰ διδάσκη μόνον ἐν τῇ σχολείῳ, ἐν ταῖς διαλέξεσι καὶ ἐν
 ταῖς συνδιαλέξεσιν, ἀλλὰ θὰ προσπαθῇ νὰ ἔχῃ καὶ ἄγρον δοκιμῶν
 καὶ ἐν ἐλλείψει τούτου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιοῖ μέρος
 τοῦ κήπου του πρὸς μεγάλην ὠφέλειαν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων.

Εἰς τὰς στοιχειώδεις, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον οὐσιώδεις, ταύτας
 γνώσεις περὶ τῶν λιπαρμάτων καὶ περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν σπόρων
 ὁ διδάσκαλος θὰ ἐπισυνάπτῃ διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἐνοφθαλμισμού,
 περὶ τοῦ κλαδεύματος τῶν καρποφόρων δένδρων καὶ τῶν λοιπῶν
 φροντίδων, ἃς δέον νὰ λαμβάνωμεν περὶ αὐτῶν. Προκειμένου περὶ
 τῶν ζώων, θὰ διδάσκη τὴν σπουδαιότητα τοῦ καλοῦ εἴδους, τὴν
 σπουδαιότητα τῆς θρεπτικῆς τροφῆς. Θὰ δίδῃ δὲ ὁ ἴδιος τὸ παρά-
 δεῖγμα τοῦ τί εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνεται διατρέφων ἐν τῇ
 ὀπισθεν μέρει τῆς αὐλῆς τοῦ σχολείου πρώτης τάξεως ὄρνιθας.

Ἄλλ' ὁ εὐφυῆς διδάσκαλος θὰ κατὰ τὴν ὥφελιμος καὶ σπου-
 δάζων τὰς εἰδικὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου, ἐν ᾧ μένει. Ἐδῶ θὰ διδά-

(1) Ὁ διδάσκαλος εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτελῇ τὸ ἐκπληκτικὸν πείραμα τῆς
 χύτρας τοῦ αἵτου, γονιμοποιουμένου μόνον ὑπὸ τῶν ἀτμῶν τῶν ἀναθυμιάζομέ-
 νων ἐξ οὕρων, περιεχομένων ἐντὸς φιαλίδιου, καὶ διαχετευομένων εἰς τὸ χῆμα
 τοῦ ἄγγειου διὰ σωλῆνος.

σκη τοῦ χωρικοῦ, οἱ ὅποιοι χάνουσι τοὺς χοίρους αὐτῶν ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς ⁽¹⁾, ὅτι δύνανται νὰ σώζωσι τούτους διὰ τοῦ δαμαλισμοῦ. Ἀλλ' αὐτοὶ θὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἀμειβθεῖς ν' ἀφ' ἡνίκαν ὁλόκληρα ποίμνια νὰ φονεύωνται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ θὰ φροντίσῃ περὶ τῶν αἰνῶν, ἐκεῖ περὶ τῶν καρποφόρων δένδρων, ἀλλ' αὐτοὶ περὶ τοῦ σίτου κλπ. Ἡ βελτίωσις τῶν μεθόδων τῆς γεωργίας θὰ εἶναι πατριωτικὸν καθήκον αὐτοῦ πρώτης τάξεως.

Ἐὰν ἐπιτυχάνῃ πλήν τούτου νὰ ὁδηγῇ τοὺς εὐφυσιτέρους τῶν νεαρῶν χωρικῶν νὰ δαπανῶσι λυσιτελῶς τὰς μακρὰς χειμερινὰς νύκτας, καθ' ἃς ἀπορεῦσι τί νὰ πράττωσι, κρατοῦντες ἀκριβεῖς λογαριασμοὺς τῶν γεωργικῶν αὐτῶν ἐπιχειρήσεων, ἐὰν παραινῇ αὐτοὺς νὰ σκέπτονται περὶ τῶν κερδῶν τῆς τοιούτης καλλιεργείας καὶ τῶν ζημιῶν τῆς ἄλλης, ἐὰν γίνεταί αἷτιος νὰ ἐννοῶσι τὴν ὠφέλειαν τῶν συνεταιρισμῶν πρὸς ἀγορὰν λιπασμάτων, σπόρων καὶ πρὸ πάντων κοινῶν μηχανῶν, ἐὰν διδάσκῃ αὐτοὺς νὰ συναισθάνωνται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνώσεως πρὸς πώλησιν τῶν προϊόντων... θὰ ἔχῃ ἐκτελέσει ἔργον ὠφέλιμον. Ἀς διδάδωσι πανταχοῦ οἱ διδάσκαλοι τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ γεωργία δὲν δύναται πλέον σήμερον — καὶ ὅτι ἐπὶ ποινῇ καταστροφῆς — νὰ ἐξακολουθῇ ὑπηρετομένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεθόδων. Δέον ν' ἀποθῇ ἐπιστημονικῇ, θὰ ἔχῃ δ' ἀνάγκην αἰεὶ μείζονος πνευματικῆς δεξιότητος. Τὰ ζητήματα τῶν λιπασμάτων, τῆς ἐκλογῆς τῶν σπόρων, τῆς ἐκλογῆς τοῦ εἶδους τῶν ζώων πρέπει νὰ ἐξετάζωνται μετὰ προσοχῆς καὶ νὰ ὑπολογίζωνται μετ' ἀκριβείας, ὅπως κρίνεται καλῦτερον ἢ ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν ἐν τῇ γεωργίᾳ. Ἀναγκαστοὶ ἀποβαίνει, ὅπως οἱ χωρικοὶ στέλλωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὰς γεωργικὰς σχολὰς ἢ εἰς τὰς εἰδικὰς, οἷα εἶναι αἱ τυροκομικαὶ κλπ. ⁽²⁾.

Οἱ διδάσκαλοι ἔχουσι πολλήν δύναμιν, ὅπως καταστήσωσι γενικὴν καὶ ἐπισπεύσωσι τὴν κίνησιν ταύτην. Ἐκτὸς τῶν ὑπηρεσιῶν, ὧν ἡ ἀπαρίθμησις προσηγήθη, ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ προσφέρῃ καὶ πολλὰς ἄλλας. Πλεῖστα χωρὶς εἶναι ἱκανῶς ἀπο-

(1) Νόσος μiasματική τῶν χοίρων. Σ. Μ.

(2) Εἶναι λυπηρόν, ὅτι τὰ προγράμματα τῶν διδασκαλείων δὲν εἶναι ἀπληλκόμενα γνώσεων ἀνωφελῶν καὶ ὅτι οἱ διδασκαλιστὰς δὲν παρασκευάζονται ἀμέσως διὰ τὸ ἔργον συμβούλων τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν.

μεμακρυσμένα τῆς κατοικίας τοῦ ἱατροῦ. Εὐχῆς ἔργον θὰ εἶναι, ἂν ὁ διδάσκαλος ἔχῃ λάβει κεφαλαιώδεις τινὰς γνώσεις ἱατρικῆς, ὥπως παρέχῃ τὰς πρώτας βοηθείας μέχρι τῆς ἐλευτέως τοῦ ἐπιστήμονος. Ἐν τούτοις ὀφείλει ν' ἀποφεύγῃ ν' ἀντικαθιστᾷ αὐτόν. Οἱ ἱατροὶ ἔχονται συνήθως στερρῶς τῆς εἰδικότητος αὐτῶν καίτοι ἡ δυνάμις των περιορίζεται εἰς ὀλίγον. Ἐκαστος αὐτῶν δύναται νὰ λέγῃ, ὡς ὁ Ἀμβρόσιος Paré: (1) «Ἐπέδεσθ τὴν πληγὴν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ὁ Θεὸς τὸν ἐθεράπευσεν». Οὐδὲν σχεδὸν δύναται ἐν ταῖς σοδακαῖς περιστάσεσιν, ἐν ᾗ ἡ ὑγιεινὴ δύναται τὸ πᾶν ἐν ταῖς λοιπαῖς. Οἱ διδάσκαλοι θὰ περιορίζωνται μόνον εἰς τὰς ὑγιεινὰς φροντίδας. Ὀφείλουσι νὰ γινώσκωσι καλῶς τὰ τῆς ἀντισήψιας, θὰ ἠδύχόμεθα δὲ νὰ κατφεύγωσι πρὸς αὐτοὺς ἐν ταῖς τυχαίαις συμπεδηκόσι, πολυαριθμοῖς ἐν τῇ ἐξοχῇ. ὥπως καθίρωσι καὶ ἐπιδένωσι τὰς πληγὰς κατὰ τρόπον ἀψόγως ἀντισηπτικόν. Ἐν χιλιόγραμμον βορικοῦ ὀξέος, ἀγοραζομένου ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου πρὸς παροχὴν τῶν πρώτων βοηθειῶν, θὰ ἐπάρκει ἐπὶ ἔτη. Οἱ διδάσκαλοι, οἱ ἔχοντες πολλάκις παιδίᾳ, ὧν τὸ πρόσωπον καὶ ἡ κεφαλὴ καλύπτονται ὑπὸ ἐφεκλίδων, θὰ ἠδύναντο τῇ βοηθείᾳ ἐξακτιστοῦ νὰ πλύνωσι καθημερινῶς τὰ ἀσθενῆ μέρη διὰ φανικοῦ ὀξέος ἠραιωμένου δι' ὕδατος καὶ ἐν ἁλλείψει τούτου νὰ ὑποχρεῶσι τὰ παιδίᾳ νὰ πλύνωνται δι' ἀραιωτάτου βορικοῦ ὀξέος καὶ νὰ ἐπιπάσσωσι τὴν ἐπιφάνειαν διὰ κόνεος βορικοῦ ὀξέος.

Τέλος ἐν περιπτώσει ἐκρήξεως ἐπιδημίας τοῦ διδασκάλου κα-
θηκὸν εἶναι νὰ ἐκθέτῃ ἀμέσως εἰς τὸ κοινόν, εἰς τίνος κινδύνους εἶναι ἕκαστος ἐκτεθειμένος, ἐὰν δὲν λαμβάνῃ πάσας τὰς ἀναγκαῖας προφυλάξεις. Εἶναι δὲ καθήκον τούτου νὰ ἐνεργῇ, διότι οὗτος γινώσκει ἀκριβῶς, πόσον ἡ ὑγιεινὴ δίκαια δύναται νὰ ἀναχαιτίζῃ τὰς προόδους τοῦ λοιμοῦ.

Ἄρκει νὰ ζητῇ παρὰ τῆς νομαρχίας τὰς ἐντύπους ὁδηγίας, τὰς ἀφορώσας ἐκάστην λοιμώδη ἀσθένειαν. Ἐν ταῖς πλείσταις ἐξοχαῖς οἱ ἄνθρωποι παρίστανται ἀπαθείς θεαταὶ τῶν καταστροφῶν, τῶν προξενουμένων ὑπὸ τῶν ἐπιδημιῶν. Ἐὰν ἡ κοινὴ γνώμη ἐθεώρῃ ὡς δημοσίους κακούργους τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἔνεκα

(1) Γάλλος χειρουργὸς τοῦ XVI αἰῶνος. Σ. Μ.

ῥαθυμίας καὶ ῥυπαρότητος διαδίδουσι τὸν λοιμὸν, θὰ ἔπαυον ταχέως ἐγκληματικαὶ συνήθειαι, εἴα ἡ συνήθεια νὰ ῥίπτωνται εἰς τὴν ὁδὸν αἱ ἀκαθαρσίαι τῶν τυφικῶν ἢ τῶν διφθεριτικῶν. Ἐν ἀρχῇ δὲ μάλιστα πάσης ἐπιδημίας τὸ πνεῦμα τῆς πρωτοδοουλίας καὶ τῆς ἐνεργητικῆς ἐπεμβάσεως εἶναι ὠφέλιμον. Μόλις αἱ ἐστὶν τοῦ μολύσματος πολλαπλασιασθῶσι, τὰ μέσα τῆς μεταδόσεως εἶναι τόσον πολυάριθμα, ὥστε δὲν ὑπολείπεται πλέον ἄλλο ἢ νὰ ἐπλῆζωνται οἱ ἄνθρωποι μὲ κρτερία. Αἱ ἐπιδημίαι εἶναι καλὸν παράδειγμα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀφ' οὗ πολλοὶ ἄθφοι ἀποθνήσκουσιν ἕνεκα τῆς ἀκathαρσίας, τῆς ἀγνοίας, τῆς ῥαθυμίας καὶ τῆς ἀσυνειδησίας τῶν ἄλλων. . .

Διὰ τῶν χιλίων τούτων εὐεργετημάτων ὁ διδάσκαλος θὰ καταλαμβάνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐν τῇ χωρίῳ ἡθικῇ θέσιν, δεκπλασιάζουσιν τὴν πρακτικὴν δύναμιν αὐτοῦ.

Αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς δύνανται ν' ἀποδίδῃ εἶναι ἀνθρώποι. Αὐτῷ ἔτι ἀπόκειται νὰ δημιουργῇ διὰ συνεισφορῶν μικρὰς βιβλιοθήκας ἐκλεκτῶν βιβλίων, νὰ ἡλεκτρίσῃ τὰς ἐπαρχιακὰς ἐπιτροπὰς πρὸς δημιουργίαν σχολικῶν ταμείων, προσωρισμένων νὰ ἔρχωνται εἰς βοήθειαν τῶν πτωχῶν παιδίων, νὰ χορηγῶσιν εἰς αὐτὰ ἀσπρόρουχα, θερμὸν ζῶμὸν τὴν μεσημέριαν, βιβλία κλπ. (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

ΕΡΓΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΗΣ

Αἱ διδασκάλισσαι, ἃς κατ' ἀνάγκην ἐληγμονήσμεν ἐπὶ τινὰ χρόνον, ὅπως ἀσχοληθῶμεν μὲ τοὺς ἄρρενας συναδέλφους αὐτῶν, ἔχουσι καὶ αὐταὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου καθήκοντα πολλοῦ λό-

(1) Πολλοὶ διδάσκαλοι ἔλαβον μετ' ἐπιτυχίης τὴν πρωτοδοουλίαν τῆς ἐβρύσεως σχολικῶν συλλόγων σκοπ. βολῆς. Ἡ πείρα τῶν στρατιωτικῶν προγυμναστίων γίνεταί ἀποδεικνύουσα ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ δέχωνται ἐν τῇ στρατῷ νεοσυλλέκτους, οὐδέποτε ἀσκηθέντας εἰς τὴν σκοποβολὴν ἢ ἡσυχαιότους τοιοῦτους, ὡς ἡ βεβαιότης εἶναι μόνον φυσικὴ καὶ ἐμπειρικὴ. Πρέπει λοιπὸν ἡ διδασκαλία αὐτῇ νὰ γίνεταί ἐν τῇ σχολείῳ μεθοδικῶς. Τίς δὲν κατανοεῖ ὅτι πᾶν, ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν ἑξαιρέτων σκοπευτῶν, συντελεῖ ἅμα εἰς τὴν ἡθικὴν δύναμιν τῆς πατρίδος;

γου ἄξια. Ἡ πτωχή χωρική καὶ ἡ ἐργάτις ἀγνοοῦσι τὰ πάντα. Ἀρκεῖ πρὸς βεβαίωσιν τοῦτου νὰ λάβῃ τις ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ἐντιμοτάτας νεάνιδας ἐκ τῆς ἐξοχῆς ἐρχομένας, ὅπως ὑπηρετησώσιν. Ἀγνοοῦσι τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν, ἀγνοοῦσι νὰ μαγειρεύωσι καὶ νὰ βράπτωσι, δὲν δύνανται δὲ νὰ ἐπωφελῶνται οὐδενός... Οἱ νέοι τοῦ χωρίου, οἱ νυμφεύμενοι τχύτας, ἀνατεθραμμένοι ἐν τῇ σκληρᾷ, τρεφόμενοι κακῶς παρὰ τῇ μητρὶ των, συνηθισμένοι εἰς τὴν ἑλλειψιν πάσης ἀνέσεως καὶ εὐπρεπειας, οὐδὲν εὐρίσκουσι τὸ ἐπίμεμπτον ἐν τῇ συζύγῳ αὐτῶν. Ἐὰν εἶναι ἀτημέλητος, ἀκάθαρτος δὲν στοχάζονται τοῦτο, δὲν ὑποφέρουσιν ἐξ αὐτοῦ. Ὑφίστανται ἐν τούτοις ἄκοντες τὴν ἐκ τῆς ἑλλείψεως θελγῆτρων προκαλουμένην ἀδιαφορίαν καὶ μετ' ὀλίγον ὁ βίος αὐτῶν ἀποδαίνει σκυθρωπός, ἄνευ ἀγάπης, βίος ἔξωθεν μᾶλλον ἢ ἔρωτος. Ἡ διδασκαλία ἐκτὸς τῆς δράσεως αὐτῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἔχει πολλὴν δύναμιν νὰ μεταβάλῃ τὴν κατὰστασιν ταύτην τῶν πραγμάτων. Ἐχομεν τὸ παράδειγμα πολλῶν διδασκαλιστῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπέτυχον νὰ συναθροίσωσι περὶ αὐτάς ἅπαξ ἢ δις τῆς ἐβδομάδος τὰς παλαιὰς τοῦ σχολείου μαθητρίδας, μεθ' ὧν συνηνοῦντο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἄλλαι νεάνιδες καὶ νέαι γυναῖκες ἔτι. Αὐταὶ εἶναι ἐσπερίδες ὠφέλιμοι καὶ τερπναί. Γίνονται ἀναγνώσεις ἐνδιαφέρουσας. Μία πρᾶξις αὐταπληρώσεως, ἐν μέγα ἱστορικόν γεγονός, μία περιγραφὴ ταξιδίου, ποίημα ἐξυμνοῦν τὰ κάλλη τῆς ἐξοχῆς, τὰς γαληνούς χαρὰς τῆς ἐστίας, τὰς χάριτας τοῦ παιδίου, ἀρκοῦσιν, ὅπως δίδωσιν εἰς τὴν συγκέντρωσιν κατεύθυνσιν γοητευτικὴν. Χαρίεντά τινα ἄσματα, ὀλίγη μουσικὴ, ἀποτελειώνουσι τὴν ψυχαγωγίαν... Ἐκάστη κομίζει ἐκ τῆς οἰκίας ὀλίγα ῥά, ὀλίγον ἄλευρον, ζάχαριν καὶ ἄρχονται νὰ παρασκευάζωσι γλυκίσματα ποικίλα. Τὰ γλυκίσματα ταῦτα θὰ παρασκευάζωνται ὑπὸ τῶν προσκεκλησμένων κατὰ διαδοχὴν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς διδασκαλίσης, συνοδεύοντα δὲ τὸ τέιον θὰ τέρπῃσι πρεπόντως τὴν ἐσπερίδα. Ἡ φιλοξενόσσα, χωρὶς νὰ λησμονῇ νὰ τέρπῃ τοὺς προσκεκλημένους, δὲν θὰ ἀπομακρύνεται τοῦ σοδαροῦ σκοποῦ τῆς συγκεντρώσεως...

Οἱ ἄγωνες αὐτῆς ἐμπνέονται ὑπὸ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ὑπερμεγέθους ποσοῦ τῆς εὐημερίας καί, ὑπερ χεῖρον, τῆς εὐτυχίας,

ἔπερ ἀπόλλυται ἐν τῇ ἐξοχῇ ἕνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀνικανότητος τῶν γυναικῶν.

Πρέπει δὲ καὶ αὕτη, ὡς ὁ διδάσκαλος, νὰ θέτῃ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ τῶν ἐνασχολήσεών της, τὴν διάδοσιν συνηθειῶν ὑγιεινῶν. Ὅφειλει νὰ προσπαθῇ νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὰς νεάνιδας τὴν ἀγάπην τῆς καθαριότητος. Ὅφειλει νὰ διδάσκῃ αὐτὰς νὰ καθορίζωσι κατὰ βάθος τὰ ἐπιπλά καὶ πρὸ πάντων τὰ ἴαπεδα, τὰ πολλάκις λίαν ῥυπαρὰ καὶ χρησιμεύοντα ὡς ἔδαφος καλλιιεργείας πάντων τῶν μικροβίων. Θὰ διδάσκῃ αὐτὰς ὅτι τὸ ἄριστον μέσον, ὅπως ἀφαιρῶσι τὴν δυσωδίαν τῶν πατωμάτων, εἶναι ἡ πλύσις αὐτῶν διὰ μέλανος σάπωνος καὶ ζέοντος ὕδατος. Θὰ διδάσκῃ αὐτὰς πρὸς τοῦτοις τὴν ἀνάγκην τῆς σωματικῆς καθαριότητος καὶ τὰς φροντίδας, ἃς δεόν νὰ καταβάλλωσι περὶ τῶν παιδίων. Ὑπάρχουσι τοσαῦτα προλήψεις καταπολεμητέαι, προλήψεις ἀφορῶται τὰς περιποιήσεις, τὰς παρεχομένας εἰς τὰ βρέφη καὶ τὰ νήπια! Θὰ διδάσκῃ πλὴν τούτου πῶς νὰ περιποιῶνται τὰς πληγὰς, πῶς νὰ θεραπεύωσι τὰς πυώδεις πλάκας, λίαν συνήθεις παρὰ τοῖς παισίν.

Ἔπρεπε νὰ ῥυθμίσωμεν τὴν ἐν τῷ διδασκαλῇ διδασκαλίαν οὕτως, ὥστε ἡ διδασκάλισσα χωρίου ἀπομεμακρυσμένου νὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ παρέχῃ συνδρομὴν ἐν περιπτώσει ἀτυχῶν συμβεβηκότων, σπασμῶν τῶν παιδίων κλπ. Ἡ διδασκάλισσα ἔπρεπε νὰ εἶναι «ἡ μικρὰ ἀδελφὴ τῶν πτωχῶν» τοῦ χωρίου. Πόσον θὰ ἐκέρδιζεν ἡ ἐπιτροπὴ καὶ ἡ εὐτυχία αὐτῆς ἐκ τοῦ ἔργου τούτου! Δὲν πρέπει νὰ βαρύνεται τις νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν φαεινὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἶναι διὰ τὸν ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἐξ αὐτῶν περκαγομένην εὐτυχίαν ὁ νοημονέστερος τῶν ἐγωϊσμῶν.

Θὰ διδάσκῃ πρὸς τοῦτοις τὰς νεάνιδας ὅτι διατηροῦσαι τὰ ἐπιπλά καθαρὰ θὰ ἐμβάλλωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφούς, τὸν σύζυγον, τὴν ὄρεξιν τῆς καθαριότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἀποστροφὴν τοῦ καπηλείου. Οἱ τοῖχοι καὶ αἱ ὀροφαὶ λευκαίνόμεναι κατ' ἔτος, τὸ ἴαπεδον ἄμεμπτον, αἱ ὕαλοι καθαρὰί, ἀφῆνονσαι νὰ διέρχεται ὅλον τὸ φῶς, τὰ ἐπιπλά πλυμένα καὶ λευκὰ, ἐστιλβωμένα καὶ λάμποντα ἀρκοῦσιν, ὅπως δίδωσιν εἰς τὸ οἶκον ὅψιν ἑορτῆς. Ἀντὶ μικρᾶς δαπάνης ἡ μικρὰ οἰκοδόσποινα κρεμᾷ εἰς τὰ παράθυρα λευκότερα παραπετάσματα,

θέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης δέσμην ἀνθέων συλλεχθεῖσαν ὑπὸ τῶν παιδίων, ἀναρτᾷ εἰς τὸν τοῖχον φωτογραφίας τινάς, εἰκόνας ἀπλούστατα πλαισιουμένας. Ἐν τῇ τοιαύτῃ κατοικίᾳ οἱ ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ γνωρίζωσι διατί, ἀγαπῶσι ν' ἀναπαύωνται... μάλιστα δέ, ἐὰν τὰ παιδιὰ εἶναι καθαρὰ καὶ ἐὰν ἡ οἰκοδέσποινα μαθοῦσα παρὰ τῇ διδασκαλίᾳ νὰ κόπτῃ ἐνδύματα δύναται νὰ κατασκευάζῃ κομψὴν ἐνδυμασίαν ἐκ βιμβρακεροῦ χρωματιστοῦ ὑφάσματος πρὸς 50 λεπτὰ τὸ μέτρον. Τὴν ἐνδυμασίαν ταύτην πλύνουσι, σιδερώνουσιν, δσάκις παύῃ νὰ εἶναι λίαν καθαρὰ, ὥστε ὁ σύζυγος νὰ εἶναι εὐτυχὴς βλέπων τὴν σύζυγον αὐτοῦ πάντοτε καθαρὰν, κομψήν, ἐπαγωγόν⁽¹⁾.

Ἡ τοιαύτη δὲ γυνὴ δὲν θὰ δαπανᾷ πλείονα τῆς ρυπαρᾶς τοῦναντίον μάλιστα θὰ συμβαίνει, καθόσον ἡ ρυπαρὰ γυνὴ οὐδεμίαν ἔχει φιλοκαλίαν, φθείρει δὲ καὶ ρυπαίνεται εὐκόλως, ὅ,τι ἔχει.

Ἡ διδασκάλισσα δύναται λοιπὸν νὰ εὐεργετῇ μεγάλως διδάσκουσα τὴν ἐσπέραν τὰς νεάνιδας τὴν κοπιτικὴν καὶ τὴν βαπτικὴν τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῶν ἀσπρорρούχων καὶ τὴν τέχνην νὰ ἐπωφελῶνται ἐκ τῶν ὑφασμάτων. Θὰ διδάσκῃ, πῶς εἶναι δυνατόν τὸ μεσοφόριον τῆς μητρὸς νὰ γίνεται περισκελὶς τῶν παιδίων. Πρὸ πάντων αἱ παλαιαὶ μαθήτριά, αἱ διδασκόμεναι ἤδη ἐν τῇ σχολείῳ νὰ ἐπιδιδρῶνται καὶ νὰ διατηρῶσι τὰ ἀσπρорρούχα καὶ τὰ ἐνδύματα, θὰ παρακολουθῶσιν ἐπωφελῶς τὴν τοιαύτην ἐπέκτασιν τῶν ἐν τῇ σχολείῳ κτηθεισῶν γνώσεων. Οἱ νέοι θὰ δύνανται ταχέως βραδύτερον νὰ ποιῶνται διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἀμαθῶν, τῶν δι' οὐδὲν καταλλήλων, καὶ τῶν ἐρασμιωτάτων, πολυτέχνων, οἰκονόμων, εἰργνικῶν καὶ κομψῶν γυναικῶν, τῶν ἐξελθουσῶν ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ διελθουσῶν διὰ τοῦ σχολείου τῆς περαιτέρω μορφώσεως τῆς διδασκαλίας. Δὲν θὰ ἐνδοιάζωσιν ἐν τῇ ἐκλογῇ μεταξὺ τῆς βλακῆς, τῆς ἀνικάνου νὰ πράττῃ τι, ἀλλ' ἐχούσης ὀλίγα κτήματα, καὶ τῆς εὐφυοῦς κόρης, ἣ ὁποία ἔχει μόνον τοὺς δέκα αὐτῆς δακτύλους, ἀλλὰ δύναται νὰ μεταχειρίζεται τούτους ἐπωφελῶς!

Μία ἀξία διδασκάλισσα δύναται νὰ κατορθώσῃ ἐν ἐκάστῳ χω-

(1) Ἡ ἐνδυμασία αὕτη συνυπολογιζομένων καὶ τῶν παρυφῶν τιμᾶται μάλιστα ἐπὶ τὰς δραχμῶν.

ρίω ἐπανάστασιν, ἐπανάστασιν βραδεῖν καὶ εὐεργετικὴν. Διδα-
σκάλισά τις γράφει : « Δὲν εἶχον παρτηρήσει, καθὼς τώρα, ὅτι
οἱ ἄνθρωποι οἱ πτωχότατοι εἶναι οἱ μᾶλλον ἄστωι καὶ οἱ ἥττον
οἰκονόμοι. Ἐχουσι πολὺ ὀλίγα ἀσπρόρρουχα, πολὺ ὀλίγα ἐνδύ-
ματα καὶ ταῦτα οὐδέποτε ἐπιδιορθώνουσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι σχεδὸν
πάντοτε τὰ ἐνδύματα, τὰ ὅποια φοροῦσι τὰ παιδιὰ αὐτῶν, εἶναι
δῶρον. Δὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ἐν πολὺ καλῇ καταστάσει. Ἦτο ἀνάγκη
ἢ μήτηρ πρῶτον νὰ ἐπιδιορθώσῃ αὐτὰ καὶ νὰ προσκρμόσῃ πρὸς
τὸ ἀνάστημα τῶν νέων κατόχων. Αὕτη ὅμως ἐνδοῦε δι' αὐτῶν τὰ
τέκνα, χωρὶς μηδὲν νὰ μεταβάλλῃ, μία δ' ἐσθῆς, ἢ ὅποια θὰ ἦτο
δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν, μόλις εἶναι εὐπρε-
πὴς ἐπὶ ὁκτὼ ἡμέρας. Συχνότατα ἡ πτωχὴ γυνὴ ἀδυνατεῖ νὰ ἐκ-
τελῇ τὰς ἀπαραιτήτους ἐπιδιορθώσεις. Δὲν δύναται νὰ ῥάπτῃ καὶ
πιστεῖω ὅτι δὲν αἰσθάνεται προσβολὴν βλέπουσα τὸν σύζυγον καὶ
τὰ τέκνα αὐτῆς μὲ ἐσχισμένα ἐνδύματα. Ἴσως μάλιστα ἡ ἑξὶς νὰ
βλέπῃ τοὺς οἰκείους ἐνδεδυμένους μὲ ῥάκη καὶ ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ
ἐπακολούθημα τοῦτο τῆς πενίας ἀποδεκτὴ γινομένη ὡς ἀναπό-
δρακτος κωλύουσιν αὐτὴν νὰ παρτηρῇ τὰ σχίσματα καὶ τὰς κη-
λίδας. Δὲν ἐξοικειοῦται τις εἰς πάντα καὶ εἰς τὸ νὰ ζῇ ἔτι ἐν ναυ-
τιώδει ἀτμοσφαίρᾳ, χωρὶς νὰ ἀδιαθετῇ ;

« Πολλάκις ἡ οἰκοδόποινα ἐργάζεται πολὺ, ἵνα δύναται ν' ἀγο-
ράσῃ ἐνδύματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ νέα ἐνδύματα δὲν διατηροῦν-
ται, ἐφ' ὅσον οὐδεμία λαμβάνεται περὶ αὐτῶν φροντίς. Οὕτως ἡ
βυπαρὰ ἀθλιότης ἐγκαθιδρύεται σταθερῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ ».

Τῷ ὄντι ἔνεκα φαύλου κύκλου, οὗ τὰ ἐπικλόουθα εἶναι οἰκτρά,
ἡ πτωχεῖα γεννᾷ τὴν πτωχείαν, καθόσον προκαλεῖ πληρεστάτην
ἀμέλειαν. Ἡ πτωχὴ γυνὴ οὐ μόνον δὲν ἐπωφελεῖται πρὸς εὐτυ-
χείαν αὐτῆς οὐδενὸς μέσου, προσφερομένου εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἐξω-
τερικοῦ κόσμου, ἀλλὰ φθείρει ἀδεξιῶς καὶ τοὺς κεκτημένους ἥδη
πόρους, οὕτω δ' ἐν τέλει ἡ ἄλλειψις τάξεως, μεθόδου, δεξιότητος,
καθαριότητος, φροντίδων, συντελοῦσιν ὥστε ἡ ἐργασία τοῦ συζύ-
γου καὶ ἡ ἰδίᾳ τῆς γυναικὸς ἐργασία, αἱ ὅποιαι θὰ ἤρουν νὰ
φέρωσι τὴν εὐπορίαν, μόλις νὰ πορίζωσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀθλιῶς

Εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς τὴν ὅλως πρακτικὴν ἢ διδασκά-
λισσα θὰ δύναται νὰ προσθέτῃ χάριν τῶν δραστηρίων καὶ τῶν ἐπι-

μελῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ κεντήματος, τῆς κατασκευῆς δαντελῶν, ποικιλμάτων κλπ.

Πρὸς τοῦτοις ἐσπερινὰ μαθήματα, λίαν εὐληπτα καὶ περιοριζόμενα εἰς τὰ οὐσιωδέστατα, ἴδωμεν εἰς τὴν τέχνην τοῦ χρησιμοποιοῦν τὰ κατάλληλα πρὸς ὑγιεινὴν διατροφήν μέσα, τὰ ὅποια ἡ ἐξοχὴ διαφυλῶς παρέχει, θὰ ὦσι πολὺ ὠφέλιμα. Ὁ χωρικός τρέφεται συνήθως πολὺ κακῶς. Ὡν ὀλίγον λεπτός τρώγει ἄρτον χονδρόν, χοίρειον λίπος, ζωμοὺς μετρίως θρεπτικούς. Γυνὴ νοήμων θὰ ἠδύνατο, χωρὶς νὰ αὐξάνῃ τὰς δαπάνας αὐτῆς, χρησιμοποιοῦσα εὐφυῶς τὸν κήπον καὶ τὸν ὀρνιθῶνα νὰ παρασκευάζῃ εἰς τὸν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα φαγητὰ ἐξαιρετά, ποικίλα καὶ δυναμωτικά. Θὰ ἠδύνατο εὐκόλως τὸ θέρος νὰ κατασκευάζῃ ἡδύσματα ζαχαρόπηκτα διὰ τὸν χειμῶνα. Θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιοῖ κατὰ ἑκάτον τρόπους τὰ γαλακτερά καὶ τὰ ψά. Θὰ ἠδύνατο νὰ παρασκευάζῃ μετὰ λίαν εὐαρέστου ποικιλίας τὸ χοίρειον ταρρίχευμα, τὴν δὲ Κυριακὴν τοῦλάχιστον μὲ ὀλίγον ἄλευρον καὶ τινα ψά θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν μικρὰν οἰκογένειαν ἐπιδόρπιον τρυφερόν, πλακοῦντια, γλυκίσματα. Θὰ εἶχεν ἐν τῇ οἰκίᾳ καλὰ ἡδύποτα καὶ καφέ, τὰ ὅποια θὰ ἀντηγωνίζοντο νικηφόρως πρὸς τὰς μεταμεσημβρινὰς συναθροίσεις τῆς Κυριακῆς, τὰς γινομένας ἐν τῇ μεμολυσμένῃ ἀτμοσφαιρᾷ τῶν καπηλειῶν.

Εὐχάριστον θὰ ἦτο, ἂν προσεκαλοῦντο δύο ἢ τρεῖς παλαιοὶ φίλοι, αἵτινες οὕτω θὰ διήρχοντο ὀλίγας εὐτυχεῖς ὥρας ἐν αὐτῷ τῷ φαιδρῷ, τῷ ὑγιεινῷ, τῷ ἀποπνέοντι εὐτυχίαν περιβάλλοντι.

Ἡ διδασκάλισσα πρέπει πλὴν τούτου νὰ πείθῃ ὅτι ἐν τῇ ἐξοχῇ ἡ ζωὴ τῶν γυναικῶν, ἂν μὲν αὐταὶ βελτιώσι τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν διὰ τῆς ἀγχινοίας των, εἶναι ὑγιεινότερα, ἐλευθερωτέρα, εὐτυχέστερα τῆς ἐν τῇ πόλει. Θὰ περιγράψῃ τὴν τύχην τῶν νεανίδων, αἵτινες ζῶσιν ὡς ὑπηρέτριαι ἐν τῇ πόλει καὶ αἱ ὅποια ἔχουσι κακὴν κατοικίαν, πολλάκις κακὴν τροφήν, βρεθείας ἐργασίας, ζῶσι δὲ ἄνευ πραγματικῆς συμπαθείας πρὸς τι... Εἶναι προτιμότερα ἢ ὀλίγον τραχεῖα ἐλευθερία τῶν ἀγρῶν, ὁ ἐλεύθερος ἀήρ καὶ ἡ ζωὴ ἐν τῷ μέσῳ παιδικῶν φίλων.

Διὰ τῶν πρὸς τὰς ἐφύδους μαθημάτων, παρουσιαζομένων ὑπὸ τὸν τύπον τῶν τερπνῶν συγκεντρώσεων, ἡ διδασκάλισσα δύναται νὰ ἐπιτελῇ μέγιστον ἀγαθόν... δύναται νὰ εἰσάγῃ τὸν ἥλιον καὶ

τὸν καθαρὸν ἀέρα εἰς τὰ μᾶλλον σκοτεινὰ οἰκήματα· δύναται νὰ καθιστᾷ τὰς καλύδας καθαρὰς, φαιδράς, σχεδὸν εὐπρεπεῖς· δύναται νὰ μεταμορφώσῃ τὰς ἀσχήμους καὶ ἀκαθάρτους γυναῖκας εἰς θελκτικὰς οἰκοκυράς· δύναται ν' ἀποκαλύπτῃ εἰς τοὺς χωρικοὺς τὰς τέρφεις τραπέζης καθαρᾶς, ὑγιεινῆς καὶ παικίλης· δύναται νὰ διευθύνῃ κατὰ τῶν καπηλείων πόλεμον κρύφιον καὶ λίαν ἐπίφοβον, ὥστε νὰ εὐλογῇται ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις ὑπὸ πασῶν τῶν χωρικῶν, ὑπερηφάνων ἐπὶ τῇ μικρᾷ βασιλίσσει των. Ἐὰν πλὴν τῆς διδασκαλίας δύναται νὰ κάμνῃ ἐπισκέψεις παραμυθητικὰς πρὸς τοὺς πτωχοὺς ἀσθενεῖς καὶ νὰ παρέχῃ ἐνδύματα εἰς τὰ δυστυχεῖ παῖδα, ἐὰν δύναται διὰ τῆς ἐκυτῆς πρωτοβουλίας νὰ συλλέγῃ παρὰ τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν συνδρομάς, ἐὰν ἀναθέτῃ εἰς τινὰ πτωχὴν γραῖαν τοῦ χωρίου, ἀνίκανον νὰ ἐργάζεται ἐν τοῖς ἀγροῖς, δεχομένην δὲ διὰ τοῦτο εὐγνωμόνως μικρὰν συνδρομήν, νὰ παρασκευάζῃ θεραπευτικὸν ζωμόν, ὃν θὰ λαμβάνωσι μὲν δωρεὰν τὰ πτωχὰ παῖδια, θὰ πληρώνωσι δὲ τὰ μακρόθεν ἐρχόμενα καὶ δυνάμενα νὰ δίδωσι τὸν ὅσολον αὐτῶν, ἐὰν ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ πολυσύνθετον τοῦτο ἔργον, ἢ διδασκάλισσα θὰ ἔχῃ ὑπηρετήσῃ καλῶς τὴν Πατρίδα.

Ἄς μὴ πιστεύῃ ἀναγινώσκουσα τὴν ἀπκρίθμην ταύτην τῶν καθηκόντων αὐτῆς ὅτι ὁ ἀγὼν εἶναι βαρὺς. Ἀρκοῦσι δύο ἐσπέραι καθ' ἑβδομάδα κατὰ τὴν διάρκειαν μηνῶν τινῶν τοῦ χειμῶνος, ὅπως ἀχθῇ εἰς αἴσιον πέρας ἔργον ἀξιόλογον, ἐὰν ἡ διδασκάλισσα δύναται νὰ ἐφευρίσκῃ τὸ πρακτέον καὶ ἀκολουθῇ πιστῶς τὸ πρόγραμμα, ὅπερ ἐχάραξεν. Ἡ διδασκάλισσα εἶναι ἐλευθέρη νὰ μὴ εἶναι διδασκάλισσα· ἀλλ' ἐὰν ἐξέλεξε τὸ στάδιον τοῦτο, ἐξέλεξεν αὐτὸ μετὰ πασῶν τῶν συνεπειῶν του καὶ μεταξὺ τούτων προεξάρχει ἡ ὑποχρέωσις νὰ ἐκπληροῖ πάντα τὰ καθήκοντα αὐτῆς πρὸς τοὺς ὁμοίους τῆς.

Ἐν συνόψει ἐκλέγων τις τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα ἐκλέγει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ χωρίου. Ὁ διδάσκαλος ὁ ἀξίος τοῦ ὀνόματος τούτου ἔχει τὸ συναίσθημα τοῦ μεγαλείου τῶν καθηκόντων του. Ὅφειλει αὐτὸς νὰ δίδῃ τὸ ὑπόδειγμα τελείας ἡθικῆς ἀναπτύξεως, νὰ νομίζῃ αὐτὸν ὡς τὴν ζύμην, ἐξ ἧς μέλλουσι νὰ ζυμωθῶσι καὶ αὐξήθωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν παιδίων καὶ τῶν νέων

αἱ ἰδέαι καὶ τὰ συναισθήματα τὰ ἀνθρώπινα, τὰ προωρισμένα νὰ καταστέλῳσιν τὴν κτηνωδίαν καὶ τὰς χαμαιζήλους ὀρέξεις. Ὅφειλται ἐν αὐτῷ καὶ περίξ αὐτοῦ νὰ πλήττῃ μετὰ καρτερίας τὴν ὀκνηρίαν, τὴν ῥυπαρότητα, τὴν ὀλεθρίαν ἄγνοιαν καὶ τὴν χυδαιότητα.

Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι ἄς συλλογίζωνται τὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα τῆς καρτερικῆς βουλήσεως. «Σταγόνες ὕδατος πέτρας κοιλαίνουσι». Πῶς κατεσκευάσθησαν αἱ πυραμίδες καὶ πῶς ὠρύχθη ὁ ἰσθμὸς τοῦ Σουέζ; Ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου συχνὰ ὁ φιλόσοφος θεᾶται τὰς κοιλάδας, τοὺς ἀμπελῶνας ἀνερχομένους πρὸς τὰ πρανῆ τῶν ὀρέων, τοὺς ἀγρούς, θαυμασίους τάπητας, ὧν τὰ γεωμετρικὰ σχέδια καὶ τὰ χρώματα τοσοῦτον ποικιλλόμενα καὶ τοσοῦτον πλούσια εὐφραίνουσι τοὺς ὀφθαλμούς. Μετὰ συγκινήσεως πάντοτε ὑπολογίζει τὰς ἀναριθμήτους ἀνθρωπίνους προσπάθειας, ἃς ἀντιπροσωπεύουσι πᾶσαι αἱ καλλιέργειαι. Ἐὰν αἱ κοιλάδες αὗται, ἄλλοτε κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἐλῶν καὶ δασῶν, ἐκαλλιεργήθησαν καὶ ἐξυγιάσθησαν, ἐὰν καθ' ἕκαστον ἕαρ ἢ ἄποψις αὐτῶν μεταβάλλεται, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἐργατῶν, οὓς παρατηρεῖ ἐκ τοῦ λόφου ὡς μύρμηκας, σημεῖα ἀπολλύμενα ἐν τῇ πεδιάδι. Ἡ ἐργασία ἐκάστου, λαμβανομένη καθ' ἑαυτήν, φαίνεται ἀσήμαντος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπέραντον ἔκτασιν τῆς πεδιάδος καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀπέραντος αὕτη ἔκτασις εἶναι ὅλη καλλιεργημένη, διότι ἡ καρτερικὴ ἐπισώρευσις προσπαθειῶν παράγει τεράστια σύνολα. Ἐκαστος διδάσκαλος καὶ ἐκάστη διδασκάλισσα ἄς ἀναλαμβάνῃ ἐν τῇ χωρίῳ του ἀγῶνα οὐδέποτε ἀποθαρρυνόμενος καὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ βλαστήσῃ ἐπὶ πάσης τῆς ἐκτάσεως τῆς γαλλικῆς πατρίδος δαψιλῆς ἀμητὸς πλούτου, ὑγείας, ἐνεργείας, πρωτοδουλείας, πνεύματος καὶ ἀλληλεγγύης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Ἐπαναλαμβάνουσι πολλάκις ὅτι τὸ ἄριστον μέσον, ὅπως στερούμεθα τῆς εὐτυχίας, εἶναι νὰ καταδιώκωμεν αὐτὴν θαρραλέως. Ὅμοιοῦμεν ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν τὸν ἀφορισμὸν τοῦτον. Ἐὰν σὴν μίμην ὅτι πρέπει ν' ἀφῆνωμεν εἰς τὴν τύχην τὴν φροντίδα περὶ

τῆς εὐτυχίας ἡμῶν καὶ ὅτι ἡμεῖς οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν διὰ τὴν ἰδίαν ἡμῶν εὐτυχίαν, εἶναι ὁ ὅγκος πίστεως εἰς τὸ πεπρωμένον ἄγαν ψευδές, διὸ καὶ ἄγαν βλαβερόν, τὸ ὅποῖον θὰ ἀπέληγεν εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς ὀκνηρίας καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως ἡμῶν αὐτῶν. Ἐὰν δὲ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐνεργῇ ὡς ὁ ἔμπορος, ὅστις δὲν θηρεύει ἀμέσως τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ μεταχειρίζεται, ὅπως φθάσῃ μέχρις αὐτοῦ, σειρὰν μέσων ἐμμέσων, ἐὰν πλὴν τούτου πρέπη, ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν εὐτυχίαν, νὰ πληρῶμεν πρότερον σειρὰν ὅλην ἔρων, ὁ ἀφορισμὸς ἀποβαίνει ἀληθεὶς αὐτὸ τοῦτο τοῦ εἰδούς τῶν ἀληθειῶν τοῦ de Lapalice. Πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς εὐτυχίας πρέπει νὰ πληρωθῶσιν ὀρισμένοι ὅροι, οὗτω δ' ἡ κατάκτησις αὐτῆς ἐξαχτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως. Ὑπάρχει τέχνη πρὸς κατάκτησιν τῆς εὐτυχίας.

Ἡ ὁργάνωσις τῆς οἰκίας. — Τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον παράγγελμα τῆς τέχνης ταύτης ἀφορᾷ εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς οἰκίας. Ἡ πλειονότης τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλιστῶν εὐνοοῦνται ὡς πρὸς τὴν ἐγκατάστασιν αὐτῶν. Ἡ σχολικὴ οἰκία εἶναι καθόλου καλῶς κατασκευασμένη, φωτεινὴ, εὐάερος. Ἐπωφελοῦνται ἔρων ὕγιεινῶν, οἵτινες ἐπιμελῶς ἐφημερόσθησαν κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ σχολικοῦ οἰκοδομήματος. Ἀλλ' ὀρισμένος ἀριθμὸς νέων διδασκάλων εὐνοοῦνται ἐν τῇ ζήμῃματι τούτῳ ὀλιγώτερον, ὀφείλουσι δὲ νὰ ἐγκαθιδρύωνται ἐν οἰκίαις λαμβανομέναις ἐπ' ἐνοικίῳ καὶ εὐρισκομέναις ἐν κακῇ καταστάσει. Ἡ πρώτη προφύλαξις, ἣν ὀφείλει νὰ λάβῃ ὁ διδάσκαλος εἰσερχόμενος εἰς τοιαύτην οἰκίαν, εἶναι νὰ καθαρίσῃ τοὺς τοίχους αὐτῆς, νὰ ἀερίσῃ ταύτην θαψιλῶς, νὰ ἀφαιρέσῃ εἴτα ἐπιμελῶς τὴν ἀκαθαρσίαν τοῦ θαπέδου πλύνων αὐτὸ μετὰ μέλανος σάπωνος καὶ ζέοντος ὕδατος.

Τούτου γενομένου, δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐγκαθιδρύεται ἐν τινι διαμερίσματι χωρὶς νὰ μεταποιήσῃ καὶ καταστήσῃ τοῦτο ψαῖδρόν. Ἀς ἐπιτραπῇ νὰ καταχωρίσωμεν ἐνταῦθα ἐπιστολὴν μαθητῆρας τινὸς τοῦ διδασκαλείου τῶν θηλέων πρὸς τὴν διευθύντριαν τοῦ διδασκαλείου ἀπευθυνθεῖσαν. «Πρῶτον ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ὀδηγήσω ὑμᾶς εἰς τὴν κατοικίαν μου. Δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ τοῦτο αἰτία, ὅπως ἐκθάλετε κραυγὰς θυμασμοῦ, ὡς αἱ γειτόνισσαί μου, ἀλλὰ μοι φαίνεται ὅτι θὰ εὐχαριστηθῇτε ῥίπτουσαι ἐντὸς αὐτῆς

ἐν βλέμμα. Εἰσέλθετε πρῶτον εἰς τὸ δωμάτιον. Δὲν εἶναι κομψὸν καὶ φαειρόν; Εἶναι ἔπως τὸ ἡθέλον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔπως τὸ εὐ-
ρον ἔλθοῦσα... Οἱ μαυρισμένοι τοῖχοί του καὶ ἡ ὀροφὴ του, τὸ
δάπεδόν του καὶ τὰ παράθυρά του τὰ ἀκάθαρτα καθίστων αὐτὸ
τοσοῦτον σκοτεινόν, ὥστε παρὰ τὴν ὥριμον ἀπόφασίν μου νὰ εἴ-
μαι τολμηρὰ ἐδέησε βλέπουσα αὐτὸ τὴν πρώτην ἐσπέραν ν' ἀπο-
μάξω ἐξ ἀμηχανίας δύο μεγάλα δάκρυα, τὰ ὅποια εἶχον διαγρά-
ψει ἐκ τῶν προτέρων τοῦ προγράμματός μου... Ἀλλ' ἡ ἐξ αὐτοῦ
θέα, ἥτις εἶναι τόσο ὠραία, ἐξηφάνισε ταχέως τὴν ἀλγεινὴν μου
αὐτὴν ἐντύπωσιν, ἣν ὁ κόπος τοῦ ταξιδίου καὶ τὸ αἶσθημα τῆς
ἀπομονώσεως καθίστων φοβερώτεραν.

Τὰ τόσο πλούσια χρώματα τῆς ἐξοχῆς μὲ εἰδοποιούν ὅτι
μετ' ὀλίγον ὁ χειμὼν θὰ μ' ὑπεχρέωνε νὰ ζῶ παρ' ἐμοὶ μὲ παρὰ-
θυρα κλειστά, δι' αὐτὸ δ' ἐσκέφθην νὰ στολίσω τὸ δωμάτιόν μου.
Ὁ δῆμαρχος, παρ' οὗ ἐζήτησα ἐπισκευάς, ἀπεκρίνατο δι' ὑπεκ-
φυγῆς, τὸ δὲ ζήτημα θὰ παρειλύετο, ἂν παρεκάλουν τὸν ἐπιθεω-
ρητὴν νὰ ἐπεμῇ. Ἐλαβον τότε τὴν ἥρωικὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκτε-
λέσω ἐγὼ ἡ ἰδία ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶχον θελήσει νὰ ἐκτελέσῃ
τῇ ἐνεργείᾳ ἄλλων οἱ τεχνῖται. Εἶπον κατ' ἐμαυτὴν ὅτι, ἐὰν ἡγέ-
ραζον χάρτιν, ἵνα ἐπικαλύψω τὸ δωμάτιόν μου, θὰ ἡδυνάμην νὰ
κολλήσω αὐτὸν μόνῃ μου καὶ ὅτι ἡ δαπάνη θὰ ἦτο ἐλαχίστη.

Ἡ ὀροφὴ μ' ἐνέβαλε πρὸ πάντων εἰς ἀμηχανίαν. Δὲν ἡθε-
λον ν' ἀφῆσω αὐτὴν παντάπασι κιτρινήν. Πῶς νὰ παρασκευάσω
τὴν ἀναγκαιοῦσαν ἄσβεστον; Παρέκκμηψα τὴν δυσκολίαν. Μετὰ
πολλὰς ἀμφιτεκλιγεύσεις καὶ ὑπολογισμοὺς ἐπρομηθεύθην χάρτιν
λευκόν, ὃν ἐκόλλησα ἐπὶ τῆς ὀροφῆς, καὶ χάρτιν ὠραίου λευκο-
φαύου χρώματος μετ' ἀνθέων, ἵνα καλύψω τοὺς τοίχους. Ἡ ὅλη
δαπάνη ἀνῆλθεν εἰς δέκα μόνον δραχμάς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκο-
πίσασα, ἀλλὰ τῇ βοήθειᾳ τῶν μεγάλων μαθητριῶν μου ἀφικόμεν
εἰς τὸ τέρμα καὶ πιστεύω ὅτι ἀγαπῶ μᾶλλον τὸ δωμάτιόν μου
τώρα ἢ ἐὰν ἡ πολυτέλειά του δὲν ἦτο ἔργον μου.

Τὸ δάπεδον εἶναι σήμερον πολὺ καθρόν. Ἐν τοῖς παραθύ-
ροις ὑπάρχουσιν ὕαλοι ἀπολύτως διαφανεῖς καὶ παραπετάσματα
ἐκ μουσελίνης, τὰ ὅποια εὐθὺς κατεσκεύασα. Ἡ κλίνη μου εἶναι
τελείως λευκὴ καὶ ὑπεράνω τῆς τραπέζης μου ἐστερέωσα μικρὰν

βιβλιοθήκην, ἐφ' ἧς ἐτοποθέτησα τὰ βιβλία μου. Ἐπειτα ἀνῆρ-
τησα ἐπὶ τῶν τοίχων φωτογραφίας τινάς καὶ τὰ ὠραιότερα σχέ-
διά μου. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἀγαπῶ τὰ ἄνθη, μοὶ φέρουσι τοιαῦτα,
ὥπως στολίζω τὸ τζάκι μου. Θὰ ἔχω καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα
ὠραία τινα φυτά... Ἐχω κατὰ νοῦν νὰ κεντήσω μετὰ πολυτε-
λείας μίαν κουδέρταν καὶ ἐν τραπεζομάνδηλον.

«Βλέπετε τώρα τὸ δωμάτιόν μου; Τὸ εὐρίσκω μαγευτικὸν καὶ
οὐδέποτε πλήττω ἐν αὐτῷ.»

Οἱ νεανίαι δὲν ἔχουσι τὰ μέσα τῶν νεανίδων, ἀλλ' ἔχουσι ἐν
τούτοις ἄλλα. Δύνανται, ὥς αὐταί, νὰ ἰγνογραφῶσι καὶ, ἐὰν δὲν
κεντῶσι, δύνανται νὰ λεπτοργῶσι καὶ νὰ πλάσσωσι... Δύνανται
καὶ αὐτοὶ νὰ κοσμῶσι τὴν κατοικίαν αὐτῶν καὶ νὰ καθιστῶσιν
αὐτὴν παιδρὰν. Ὅπως δίδωσιν εἰς τὰς κατοικίας αὐτῶν ὄψιν χα-
ρίεσσαν καὶ εὐορτάσιμον, ἀρκεῖ ν' ἀγαπῶσι τὴν τάξιν, τὴν καθαριό-
τητα, τὴν εὐπρέπειαν. Ἡ καθαριότης καὶ ἡ τάξις εἶναι ἀφ' ἑκυ-
τῶν ἀληθῆς πολυτέλεια. «Δὲν φρονεῖτε» λέγει ὁ κ. G. Séailles,
«ὅτι δυνάμεθα νὰ κάμωμεν χαριέστας ἐφευρέσεις ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ
καλλῶναι τὴν ζωὴν τῶν ταπεινῶν;... Τὸ ὠραῖον οὐδένα ἀπο-
φεύγει. Κατοικεῖ ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ ποιητοῦ, τῇ ἀπλουστερᾷ
κατοικίᾳ». Τὰ ὠραία ἐπιπλά καὶ τὰ πλούσια παραπετάσματα
οὐδὲν προσθέτουσιν εἰς τὴν εὐημερίαν· ὁ νέος διδάσκαλος μὲ ἐξ
καθίσματα, τὴν κλίνην του, τὴν τράπεζαν τῆς ἐργασίας του καὶ
τὴν μικρὰν καὶ ἐκ λευκοῦ ξύλου κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην
του δύναται νὰ εἶναι εὐτυχέστερος, ἐφ' ὅσον ἔχει ἔρωτα πρὸς τὸ
ἔργον του, ἀγαπᾷ τὴν ἐργασίαν καὶ γινώσκει νὰ ἀπολαύῃ τῆς
ἐξοχῆς, ἣ ὁ πολυτάλαντος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἀργία καὶ ὁ κόπος
ἐξήλειψαν πᾶσαν δυνατὴν εὐτυχίαν καὶ ὅστις ἀποθνήσκει ἐξ ἀνίας
ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολυτίμων πινάκων του καὶ τῶν καλλιτεχνικοῦ
ρυθμοῦ ἐπίπλων του... Εἶναι πολὺ λυπηρὸν ὅτι ἡ προκατάληψις
κατὰ τῆς ἐργασίας εἶναι ἀκόμη ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοσοῦτον ἰσχυρά.
Πάντες πιστεύουσιν ὅτι ἡ ὁκνηρία εἶναι εὐγένεια καὶ ὅτι ἡ ἐργα-
σία ταπεινὴ! Ὅλῃς τῆς ὀλίγας γυναίκας μὴ δικαιολογουμένας,
ὅταν καταλαμβάνονται μὲ τὴν ποδιάν των ἐν τῷ μαγειρείῳ ἢ ἐν
ἄλλῃ οἰκιακῇ ἀσχολίᾳ... καὶ ἡ ἀνθήκως αὕτη ἀντίληψις προ-
καλεῖ ἀληθῆ σπατάλην εὐτυχίας. Αἱ διδασκάλισσαι, ὥς πᾶσαι αἱ

γυναίκες τῆς μετᾶς τάξεως, εἶναι ἐμπεποτισμέναι ὑπ' αἰσθημάτων δυσμενῶν πρὸς πᾶσαν ἐργασίαν τῶν χειρῶν. Καὶ ἐν τούτοις διὰ τῆς χειρὸς γίνονται πᾶσαι αἱ ἐργασίαι. Ὁ μέγιστος ζωγράφος ἀναμιγνύει τὰ χρώματά του, ρυπαίνει τὰς χεῖρας καὶ ὀσφραίνεται τὴν τερεδινθίνην. Ὁ γλύπτης ψηλαφεῖ τὴν ἄργιλον, ὥς ὁ κεραμεύς. Ὁ ἱατρός ἐκτελεῖ πολλάκις ἐγχειρήσεις ἀήδεις καὶ οἱ μέγιστοι ποιηταὶ καὶ οἱ μέγιστοι φιλόσοφοι βήχουσι, πτύουσιν, ἰδρώουσι... Τί νὰ εἴπωμεν; Τί ἄλλο εἰμὶ ἐτι ὀφείλομεν μεθ' ὑπομονῆς νὰ ὑποδαλλώμεθα εἰς τὸν ἀναπόδραστον νόμον τῶν πραγμάτων, ὅστις ἐνόησε τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἐν σώματι; Τὸ πνεῦμα εἶναι τόσον στενωπὸς ἡνωμένον μετὰ τοῦ σώματος, ὥστε αἱ ὑψηλότεραι φιλοσοφικαὶ διατριβαὶ περὶ τοῦ Θεοῦ ἀπαιτοῦσιν, ἕπως τὸ αἷμα ἡμῶν κυκλοφορῇ καὶ ἕπως ἀναπνέωμεν, ὥς ἀπαιτεῖ τοῦτο ἡ προσπάθεια, ἡ ἀπαιτουμένη, ἕπως σχίσωμεν ξύλα. Πᾶσα ἐργασία τῆς χειρὸς προϋποθέτει ἀγῶνας πνευματικούς, πᾶς δ' ἀγὼν πνευματικὸς ἀπαιτεῖ δαπάνην σωματικὴν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐργασίαν χειρωνακτικὴν. Ἡ εὐγένεια λοιπὸν τῆς ἐργασίας δὲν ἐξαχρᾶται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ πνεύματος, μεθ' οὗ ἡ ἐργασία ἐκτελεῖται.

Ποία διαφορά ὑπάρχει μεταξὺ ἱατροῦ, ἐπιδέοντος πληγὴν, χημικοῦ, παρατηροῦντος τὸ χωνευτήριόν του ἐρυθραίνόμενον ἐπὶ τοῦ πυρός, καὶ τῆς χαριέστης οἰκοδομοποιήνης, ἥτις καθαρίζει τὸ δάπεδον αὐτῆς, τὸ φοδερὸν αὐτὸ ὑποδεκτῆριον τῶν βακτηριδίων, ἥτις ἐπιτηρεῖ τὴν ἔψην τῶν τροφῶν, τῶν μετὰ προσοχῆς ἐκλεγομένων, ἕπως ἀνακαινίξῃ τὰς δυνάμεις τοῦ συζύγου καὶ τῶν τέκνων; Αἱ ταπεινότεραι ἐνσχολήσεις μεταμορφοῦνται ὑπὸ τῶν συναισθημάτων, τὰ ὅποια ἐμπνέουσι ταύτας, οὐδὲν δὲ ἀξιοπρεπέστερον διὰ τὴν διδασκάλισαν, καὶ μόνην ζῶσαν, τοῦ νὰ ἐκτελῇ τὰ οἰκιακὰ τῆς ἔργα εὐθύμως καὶ ἀνδρείως, διότι ἡ καθαριότης, ὁ καθαρὸς ἀήρ, ἡ καλὴ τροφή εἶναι οἱ πρῶτοι ὕροι τῆς υγείας. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀφοσιούται εἰς τοὺς ἄλλους καὶ ἐκπληροῖ γενναίως τὸ καθήκον του, ἀνάγκη τὸ πνεῦμά του, μιμούμενον τὸν καλὸν ἵππεν, ἕπως μεριμνᾷ καὶ αὐτὸ περὶ τοῦ ὑποζυγίου του, τοῦ σώματος, οὕτως ὥστε τοῦτο νὰ μὴ παρανοῇ καὶ παρακούῃ τὰς ἀνάγκας ἐκείνου. Τὸ σῶμα δὲν ὀφείλει νὰ παρέχῃ ἀφθόνης αἷμα

καθαρόν καὶ γενναῖον εἰς τὸν ἐγκέφαλον διὰ τὴν σκέψιν καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ καθήκοντος; Ἐκτελοῦσα ἡ διδασκάλισσα μετὰ δυσχερείας τὰ ἐπίμοχθα οἰκιακὰ ἔργα ἀρνείται νὰ παραδεχθῇ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑποταγῆς τῆς σκέψεως εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ σώματος, νομίζουσα δ' ὅτι αἱ ἐνασχολήσεις τῆς οἰκοδεσποίνης εἶναι ταπεινωτικαὶ ὀφείλει νὰ εἶναι συνεπῆς ἐν τῇ ἀναλογίᾳ τῆς, νὰ ἀρνῆται δὲ κατὰ ταῦτα νὰ τρώγῃ καὶ νὰ καθαρίζεται, διότι καὶ ταῦτα εἶναι ταπεινωτικά. Πρέπει νὰ μιμῆται τοὺς Στωϊκοὺς, οἱ ὅποιοι τοσοῦτον ὑπερετίμων τὴν νοήμονα βούλησιν καὶ τοσοῦτον κατεφρόνουν τοῦ σώματος, ὥστε παρεδέχοντο ὅτι ἡδυνάτῳ τις νὰ μεθύῃ καὶ νὰ κυλίσται ἐν τῇ ἀκολασίᾳ, χωρὶς ἡ ψυχὴ του νὰ προσβάλλεται ὑπὸ τῶν κτηνωδῶν παιδιῶν τοῦ σώματος. Τόσον εἶναι ἀληθὲς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶπεν ὁ Pascal ⁽¹⁾, ὅτι δηλαδὴ «ἕστις κάμνει τὸν ἄγγελον κάμνει τὸ κτῆνος». Ἡ καταφρόνησις τοῦ σώματος ἄγει εἰς χείρονος ἀντεκδικήσεις τοῦ κτήνους καὶ ὁ νοήμων ἄνθρωπος παραδέχεται μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαδείας τὸν νόμον, εἰς ὃν εἶναι ὑποταταγμένος καὶ λαμβάνει περὶ τοῦ σώματος του τὰς ἀναγκαίαις φροντίδας, ὥπως ἡ λειτουργία πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων εἶναι ἐξησφαλισμένη.

Ἡ καταφρόνησις τῶν οἰκιακῶν ἀσχολιῶν ἀποδεικνύει λοιπὸν ὀλίγον πνεῦμα. Σημαίνει ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι οὐδενὶ δέδοται νὰ εἶναι φύσις καθαρῶς πνευματικὴ. Οἱ συγγραφεῖς, καὶ οἱ καλλιτέχναι αὐτοί, οἱ πειρώμενοι νὰ εἶναι καθαρῶς πνευματικοί, περιπίπτουσι ταχέως εἰς κακίας ἢ εἰς νοσηρὰς ἰδέας. Ἐὰν οἱ μύες δὲν ὑποβάλλωνται εἰς τὴν δέουσαν ὑγιεινὴν καὶ ἔντονον ἀσκήσιν ὁ ὑπερερεθισμὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι ἀναπόφευκτος, θ' ἀπολεσθῇ δ' οὕτω ἡ ὥρα καὶ ἰσσοροπία τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, θὰ ἀπολεσθῇ δ' ὅμως συγχρόνως καὶ ἡ ἰκνότης τοῦ ἐπιτελέσαι οἰονδήποτε μέγα ἔργον. Αἱ δὲ διδασκάλισσαι, αἱ ἀναθέτουσαι τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ οἴκου των εἰς ὑπηρετρίαν, θὰ στερηθῶσιν ἀληθοῦς γυμναστικῆς ἀσκήσεως, καθημερινῆς, ποικίλης, καὶ ἐνδιαφερούσης... Εἰς οὐδεμίαν τούτων εὐχόμεθα τὴν βραβεῖαν καὶ ἀνυπό-

(1) Ἐπιφανὴς Γάλλος μαθηματικὸς, φυσικὸς καὶ φιλόσοφος τοῦ XVII αἰῶνος.

φορον άνίαν, τήν δηλητηριάζουσιν τήν ζωήν τών γυναικών του κόσμου.

Η περιφρόνησις πολλών διδασκαλιστών προς τὰ πράγματα τής υλικής ζωής είναι μεγάλη δυστυχία δι' αὐτάς. Η περιφρόνησις αὕτη υποκρύπτει πολλάκις μεγάλην ἀπάθειαν. Διδασκάλισσα, φοροῦσα περιπόδια ἐσχισμένα ἢ φόρεμα ἀκάθαρτον ἢ ῥακῶδες, δὲν διαδηλοῖ τήν προς τήν βελόνην περιφρόνησιν αὐτῆς, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιδεικνύει τήν ὀκνηρίαν αὐτῆς.

Η ὀκνηρία αὕτη καταφαίνεται πολλάκις ἐν τῇ πρασκευῇ τών τροφών. Πολλοὶ νέαι διδασκάλισσαι ἀποθνῄσκουσι βραδέως ἐκ φυσιολογικῆς ἀθλιότητος ἑλλείψει τροφῆς ὑγιεινῆς καὶ εὐκόλως ἀφομοιωσίμου. Ζῶσι μὲ γλυκίσματα, μὲ ἀλλαντάς, μὲ τυρὸν καὶ μὲ σαλάταν, περιέχουσαν ὅλον τὸ ὄξος, ὅπερ ἀπαιτεῖ, ὅπως φθαρῇ ἔτι μᾶλλον ὃ ἤδη ἐφθαρμένος στόμαχος αὐτῶν. Δὲν δύνανται νὰ προσαρμόζωσι τὰς συνηθείας αὐτῶν προς τὰς ἐπαγγελματικὰς ἀνάγκας. Οἱ διδάσκαλοι ἐξερχόμενοι τοῦ σχολείου εἰς τὰς ἑνδεκα, ὅπως ἐπανέλθωσιν εἰς τήν μίαν, δὲν ἔχουσι καιρὸν νὰ μαγειρεύωσι τήν πρωΐαν. Πρέπει νὰ τρώγωσι μετὰ τήν ἔγερσιν αὐτῶν καὶ νὰ προγευματίζωσιν ἑλαφρῶς εἰς τὰς ἑνδεκα καὶ ἡμίσειαν, ἐκτὸς ἐὰν δὲν εἶναι χρεια νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπου ὃ ἀήρ εἶναι βαρὺς καὶ ἡ κίνησις ἀδύνατος, καθ' ὃν χρόνον ἐπιτελεῖται ἡ ἐργασία τῆς πέψεως. Καίτοι μελαγχολοῦσι καὶ ὑφίστανται συμφορῆσεις παρορῶσιν ἐν τούτοις τὰς παραινήσεις τὰς διδομένας εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν δυσκολιῶν τῆς πέψεως καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὸ αὐτὸ τήν ἐπαύριον. Ὅλιγον δὲ κατ' ὀλίγον ἄρχεται ἡ καταστροφὴ τοῦ στομάχου. Πλὴν τῶν Περμπῶν καὶ τῶν Κυριακῶν οἱ διδάσκαλοι θέον νὰ πρασκευάζωσι τὸ κύριον φαγητὸν αὐτῶν τήν ἐσπέραν περὶ τήν ἕκτην καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ἵνα ἀποφεύγωσι τὰ μνημονευθέντα κακά, καὶ διότι τότε μόνον ἔχουσι χρόνον νὰ πρασκευάζωσι μετ' ἐπιμελείας τὸ φαγητὸν αὐτῶν. «Πρασκευάζω μόνη μου τὸ φαγητὸν μου, ἀλλ' ἐχρειάσθη νὰ μηχανευθῶ πολλά, ὅπως πρασκευάξω αὐτὸ εὐκόλως. Η μεγάλη ἐστία, ἡ ὁποία εἶναι ἐν τῷ μαγειρείῳ, ἀπαιτεῖ διαρκῇ ἐπιτήρησιν, ἐὰν θέλω νὰ εἶμαι βεβαία ὅτι τὸ πῦρ δὲν θὰ σβύσῃ ἢ ὅτι δὲν θὰ ἀποδῇ ἄγαν σφοδρόν. Ἐγκατέλιπον τήν ἐστίαν. Ἐπρομηθεύθην κάμινον καίου-

σαν με πετρέλαιον, τὴν ὁποῖαν εὕρισκω μᾶλλον εὐχρηστον, ὥπως παρασκευάζω τὰ φαγητά μου. Ὅταν θέλω νὰ μαγειρεύσω κρέας, παραδειγμатος χάριν, τοποθετῶ τὴν χύτραν ἐπὶ τῆς καμίνου, πρὶν μεταβῶ εἰς τὸ σχολεῖον. Θέτω ἐντὸς τὸ κρέας καὶ τὰ λάχανα. Ὁ ζωμός βράζει ἅπασαν τὴν πρῶϊαν καὶ ὅταν ἔρχωμαι εἰς τὰς ἑνδεκα καὶ ἡμίσειαν τὸ φαγητόν μου εἶναι ἑτοιμον.

«Εἶμαι γοητευμένη ἐκ τοῦ συστήματος τούτου καὶ συνιστῶ αὐτὸ εἰς τὰς συναδέλφους μου. Μία κάμινος μὲ τρεῖς θρυαλλίδας, ὥς ἡ ἐμὴ, τιμᾶται ὥδεκα δραχμῶν, ἀλλ' οἰκονομεῖ τόσας ἀνησυχίας, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λυπηταί τις δι' αὐτὴν τὴν δαπάνην».

Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι, οἱ ἔχοντες κήπον, δύνανται καλλιτεροῦντες αὐτόν μετ' ἐπιμελείας ἢ μόνον ἢ δι' ἄλλων νὰ ἔχωσι λάχανα ἐκλεκτά. Οὐδὲν ἐμποδίζει αὐτοὺς νὰ ἐγκαθιστῶσιν εὐθηγότατα ὀπισθαύλιον μετὰ κονίκλων καὶ μετ' ὀρνίθων, αἱ ὁποῖαι θὰ παρέχωσιν ὡς νωπά. Πολλοὶ διδάσκαλοι ἐν ταῖς δύο Σαβοΐαις διατηροῦσι κυφέλας, αἵτινες παρέχουσιν ἄφθονον μέλι... Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς μακροτέρας λεπτομερείας—ἀλλ' οἱ μαθηταὶ τῶν διδασκαλείων ἀρρένων καὶ θηλέων θὰ ἔπραττον πρᾶξιν ὠφέλιμον, ἐὰν ἐλάβανον ἐκ τοῦ σχολείου ἀντίγραφα τῶν καταλόγων τῶν φαγητῶν ἐνὸς ἔτους. Θὰ ἐνεπνέοντο ἐκ τούτων διὰ τὰ γεύματα αὐτῶν καὶ θὰ εἰσῆγον εἰς ταῦτα τὴν ποικιλίαν, τὴν διπλασιάζουσιν τὴν ἡδονὴν τῆς τραπέζης. Θὰ εὕρισκον δὲ ἐν τινι καλῷ βιβλίῳ μαγειρικῆς, ἀπλῶ καὶ πρακτικῶ, τὰς ὠφελίμους ὁδηγίας πρὸς καλὴν διεύθυνσιν τῶν τοῦ οἴκου. Ἀς μάθωσιν αἱ διδασκάλισσαι ὅτι, ὅταν μαγειρεύωσιν, εἶναι θαυμάσιαι χημικαί, ὧν τὰ προϊόντα μεταβάλλουσι τοὺς ἀσθενεῖς στομάχους εἰς εὐρώστους, τὰς ὠχρὰς παρειὰς εἰς ὠραίας ῥοδοχρούς, τὴν ἀπάθειαν καὶ τὴν ῥαθυμίαν εἰς ῥώμην καὶ χαρὰν καὶ τὴν πνευματικὴν νάρκην εἰς ὠραίας καὶ ὑγιεῖς ἰδέας, εἰς συναισθήματα χρηστὰ καὶ καθαρὰ... Γίνεται κατεργασία τῆς εὐτυχίας ἐν τῇ καλῇ παρασκευῇ τοῦ φαγητοῦ καὶ ὑπάρχει ἀρετὴ ἐν δυνάμει ἐν τινι καλῶς παρεσκευασμένῳ ἐμβάμματι...

Ὅταν ἀναπνέετε ἀέρα καθαρὸν καὶ πλούσιον εἰς ὀξυγόνον, ὅταν τρέφεσθε καλῶς, ὅταν διάγετε ζωὴν τακτικὴν, ὅταν κάμνετε

ἐπαρκείς ἀσκήσεις, ὅταν δὲν ὑποφέρετε ἐκ τοῦ φόβου, ὅταν ἔχετε τὸ σῶμα καθαρὸν καὶ κοιμᾶσθε ἡσύχως, δὲν θὰ εἰσθε μὲν ἴσως τελείως εὐτυχεῖς, θὰ εὐρίσκεσθε δ' ὅμως ἐν τῇ ὁδῷ τῇ ἀγούσῃ πρὸς τὴν εὐτυχίαν...

Τὸ καλῶς παρεσκευασμένον φαγητὸν κερδίζει πολὺ παρτιθέμενον εὐπρεπῶς. Δὲν πρέπει νὰ μιμώμεθα τὰς διδασκαλίσσας, αἱ ὁποῖαι, διότι γευματίζουσι μόναι, τρώγουσιν ἀθλῶς ἐπὶ τῆς γωνίας τῆς τραπέζης καὶ μάλιστα ὀρθοίαι... Ἄν ἡμῖν διδασκάλισσα καὶ καταδικασμένη νὰ τρώω μόνη, θὰ ἡτοίμαζον τὴν τράπεζάν μου ὡς ἂν εἶχον προσκεκλημένους. Θὰ εἶχον ὠραῖον λευκὸν τραπεζομάνηλον, ὠραῖον ἐπισκίασμα εἰς τὴν λάμπαν μου, ἄμμεπτα ἐπιτραπέζια σκεύη, ἄνθη...

Κατὰ τὰς μακρὰς τοῦ χειμῶνος ἐσπέρας μία νεᾶνις δύναται πολλὰ νὰ παρασκευάζῃ, σχεδὸν πᾶσαν τὴν προίκα αὐτῆς. Ὅπως ἐνδύεται, θὰ αγοράζῃ ὑφάσματα στερεὰ καὶ ὠραῖα, τὰ ὁποῖα θὰ κόπῃ μόνη, ἀφ' οὗ ἐδιδάχθη τοῦτο. Θὰ ἔχῃ οὕτω κομψὰς ἐνδυμασίας, νέας καὶ εὐθηνάς. Οὐδὲν αὐτῆς πρέπει νὰ εἶναι ἀνάρμοστον καὶ οὐδὲν πρέπει νὰ προκαλῇ τὴν προσοχήν. Πᾶσα νεᾶνις ὀφείλει νὰ εἶναι καλλιτέχνις λεπτὴ καὶ, ὡς ὁ ἔξοχος σχεδιογράφος δύναται μὲ ἐν μολυβδοκόνδυλον καὶ κοινὸν χάρτην νὰ ἐκτελῇ σχεδιάσματα τελείας ὠραιότητος, οὕτως ἡ φιλόκαλος κόρη δύναται μὲ καλὸν ὑφασμα νὰ κατασκευάζῃ ἐνδυμασίαν ἀπλουστάτην καὶ ἐν ταύτῃ κομψοτάτην. Δὲν πρέπει νὰ μιμῇται τὰς πλουσίας χωρικὰς τὰς κενοδόξους, αἱ ὁποῖαι ἀγαπῶσι τὰ βαρύνφορτα κοσμήματα καὶ αἵτινες ἐνδεδυμένοι μετ' ἀκαλαισθησίας γίνονται ὁ περίγελως τῶν μορφωμένων πνευμάτων. Ἐσθῆς ὀλίγον σκοτεινὴ ἀρμόζει εἰς τὰς διδασκαλίσσας. Τὰ ἀνοικτὰ χρώματα εἶναι συνήθως τεκμήριον ὀλίγης φιλοκαλίας, διότι εἶναι ἄγαν ἐπιδεικτικά, καὶ ὀλίγου πνεύματος, διότι χάνουσι ταχέως τὸ χρώμα των καὶ κηλιδουναὶ εὐκόλως. Ἡ κομψότης εἶναι πρὸ πάντων ζήτημα γραμμῶν καὶ ἡ ὑπερτάτη κομψότης συγχέεται μετὰ τῆς ὑπερτάτης ἀπλότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Διὰ τοὺς διδασκάλους, ὡς καὶ πάντας τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους, τὸ ἡμερονύκτιον ἀποτελεῖται ἐξ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τεσσάρων δεκαλέπτων περιόδων. Ἐὰν δ' ἀφαιρέσωμεν ὅκτὼ ὥρας ὕπνου, δύο ὥρας, ὥπως παρασκευάζωμεν τὸ φαγητὸν καὶ ὥπως τρώγωμεν αὐτό, καὶ ἐξ ὥρας σχολείου, ὑπολείπεται νὰ διέρχωνται οἱ διδάσκαλοι τεσσαράκοντα ὅκτὼ φορές τὰ δέκα λεπτὰ καθ' ἑκάστην καὶ ὀγδοήκοντα τεσσαράς φορές τὰ δέκα λεπτὰ τὰς Πέμπτας καὶ τὰς Κυριακάς καὶ τὰς ἑβδομήκοντα ἡμέρας τῶν διακοπῶν. Τὰ λεπτὰ ταῦτα, ἅτινα φαίνονται μῆδὲν εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ μεταχειρίζωνται ταῦτα καλῶς, αὐξάνουσιν, ὀγκοῦνται καὶ τέλος ἀποτελοῦσιν ἡμέρας μήκους ἀνυποφόρου. Πλὴν τούτου οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα αἱ γυναῖκες, εἶναι οὕτω πλασμένοι, ὥστε, ὅταν δὲν κοιμῶνται, αἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθημάτων αὐτῶν ἐξ ἀνάγκης δὲν παύουσι διαδεχόμενα ἄλληλα ἐν τῇ συνεδίῳ αὐτῶν. Ἄν δὲν λάβωμεν ἡμεῖς εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν τὴν διεύθυνσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων τούτων κατὰ τὴν ἀνάπαυσιν τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, διευθύνει τότε τὴν κίνησιν αὐτῶν τὸ ζῶον τὸ κενόδοξον, τὸ φθονερόν, τὸ μνησίκακον. τὸ λαίμαργον καὶ φιλήδονον. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ μικραὶ ἐναντιότητες, ἐξ ὧν συνήθως συνίσταται ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ὧν ἡ προσοχὴ δὲν αἶρεται ὑπεράνω τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς ὁδοῦ αὐτῶν, κατακτῶσιν ἐξαιρετικὴν θέσιν. Σκέπτονται τραχέως περὶ συμμαθητρίας τινός, ἣν φαντάζονται εὐτυχίᾳ, διότι διωρίσθη ἐν τινι πόλει. Ἐξετάζουσι, διατί ἡ κυρία Χ. διήλθε χθὲς ἐν τῇ ὁδῷ χωρὶς νὰ σταματήσῃ, ὡς συνήθως, ὥπως ἀνταλλάξῃ ὀλίγας λέξεις μετ' αὐτῶν. Μαθῶσι καὶ ἀναμασῶσι τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἐπιθεωρητοῦ... καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποδύνουσι περίλυποι καὶ ταραγμένοι ἄνευ λόγου γνωστοῦ, αἰσθάνονται δεινὴν ἀγωνίαν καὶ κακολογοῦσι τὸ ἄνευ θελήτηρων χωρίον. Κακολογοῦσι τὰς συναδέλφους, τοὺς προϋσταμένους... καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἐνέργεια τῆς σκέψεως καὶ τῶν συναισθημάτων μεταβάλλεται εἰς δηλητήριον,

ἐὰν ἀγνοῇ τις νὰ καθιστᾷ αὐτὴν γόνιμον, ὥσπερ τὸ διαυγὲς ὕδωρ τοῦ βυκλίου κατερχόμενον λιμνάζει δυσῶδες εἰς τὸ τέλμα, ἐὰν δὲν διαχύνη τις τοῦτο εἰς τοὺς ἀγρούς, ὅτινες ἀρδευόμενοι βλαστάνουσι διὰ τὰ ποίμνια γλόην δασεῖαν καὶ ἄδράν...

Ὁ προσορισμὸς ἡμῶν εἶναι νὰ ἐργαζώμεθα, εἶναι δ' ἀλήθεια καθαρὰ, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐργαζώμεθα, ἐὰν δὲν προσανατολιζώμεν τὴν σκέψιν καὶ τὰ συναισθήματα ἡμῶν πρὸς σκοπὸν ὑψηλόν, πάντα ταῦτα τὰ ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας, περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, ἐκδικοῦνται πάντα σπαταλῶντα αὐτὰ ἐπιμηκυνόμενα βραδέως καὶ γινόμενα αἰτία νὰ ζυμώνωνται ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν αἰ δυσαρέσκαι καὶ αἰ μνησικακία. Εἶναι ἀδύνατον ἄνευ ἐργασίας νὰ διερχώμεθα καθ' ἐκάστην τὰς πολυαριθμούς ταύτας περιόδους τῶν δέκα λεπτῶν καὶ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς Πέμπτας... Λάβετε τὸ ὥρολόγιον, ἀκολουθήσατε λεπτὸν πρὸς λεπτὸν τὴν διάρκειαν τῶν δέκα λεπτῶν καὶ θὰ αἰσθανθῆτε μεγάλην ἐκπληξιν, ἀληθινὸν τρόπον, διότι ἔχετε νὰ διέλθετε οὐδὲν πράττοντες ὀγδοήκοντα τέσσαρας φορὰς τὸν ἀτελεύτητον τοῦτον χρόνον!

Ἄλλ' οὐδεὶς μένει οὐδὲν ποιῶν! Ἀσχολεῖται καλῶς ἢ κακῶς καὶ ὡς δύναται... Ἡ ἄνευ σκοποῦ δ' ὅμως δραστηριότης εἶναι πάντῃ ὁμοία πρὸς τὴν ὁλοσχερῇ ἀργίαν, διότι δὲν ἔχομεν διαφέρον πρὸς ὅ,τι πράττομεν ἢ παραδιδόμενοι τελείως εἰς τοῦτο.

Ἡ κανονικὴ ἐργασία εἶναι γόνιμος εἰς χαράς, καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ διότι δίδει περιεχόμενον εἰς τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως. Ὑπάρχει πρῶτον ἡ ἀφιλοκερδής, ἀλλὰ λίαν πραγματικὴ ἡδονή, ἣν δοκιμάζει τις μανθάνων, γινώσκων, ζητῶν, ἀνακαλύπτων τὴν ἀλήθειαν. Πλὴν δὲ τούτου ἡ ἐργασία εἶναι τὸ ἄριστον τῶν τονωτικῶν. Διευκολύνει τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, δίδει εἰς τὰς ἰδέας ταχὺν καὶ ζωηρὸν βροῦν. Εὐρύνει τὸν νοῦν, πλουτίζει τὰ ὑψηλὰ συναισθήματα, τὰ ποιητικά, καὶ πολλαπλασιάζει τὰς πηγὰς τῆς εὐτυχίας. Ἀπεδείξαμεν (1) πόσον ἡ ἐργασία δίδει πραγματικότητα εἰς τὴν ζωὴν, ἢ ὅποια ἄνευ αὐτῆς διέρχεται ὡς ὄνειρον.

«Ἐὰν ἡ ζωὴ τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτου, προσθέτομεν, δὲν ἦτο

(1) Payot, l'éducation de la volonté: αἱ χρεαὶ τῆς ἐργασίας. Βιβλ. IV, κεφ. IV, σελ. 241.

φύσει γόνιμος εἰς ὥρας τερπνοτάτας, ἐὰν δὲν ἦτο ζῶσα πηγὴ, ἐπ' ὅθεν ἀναδύζουσιν ἐν ἀφθονίᾳ αἱ χαραὶ τῆς ἐνεργοῦς ζωῆς, θὰ ὑπελείπετο αὐτῇ τοῦλάχιστον νὰ εἶναι τὸ ἐναντίον τῆς ἀργῆς ζωῆς. Ἐνεκα τοῦ μόνου γεγονότος, ὅτι ὁ ἐργάτης ἀποφεύγει τὸν ὄχλον, τὰς μικρολόγους φροντίδας, τὴν κατηφὴ καὶ ἀνυπόφορον ἀνίαν, τοὺς ἀργούς, ἢ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἶναι ζηλευτοτέρα πάσης ἄλλης». «Κατὰ τὴν διαμονήν μου ἐν Maer ἡ ὑγεία μου ἐβλάβη· ὑπῆρξα δὲ σκανδαλωδῶς ὀκνηρὸς. Μοὶ ἔμεινεν ἡ ἐντύπωσις, ὅτι οὐδὲν εἶναι τοσοῦτον ἀνυπόφορον, ὅσον ἡ ὀκνηρία» (1). «Ὅταν εἰς στρατιωτῆς παραπονῇται διὰ τοὺς κόπους, οὓς ὑφίσταται, ἢ εἰς γεωργός, ὅς μὴ ἀναθέσωσιν εἰς τούτους νὰ πράξωσί τι», εἶπεν ὁ Pascal. Τῷ ὄντι ὁ ὀκνηρὸς εἶναι ἄνθρωπος «ἐαυτὸν τιμωρούμενος», δῆμιος ἑαυτοῦ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀργία τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος δὲν βραδύνει νὰ γεννήσῃ βαρεῖαν καὶ ὀδυνηρὰν ἀνίαν. Τὴν βαρεῖαν καὶ ὀδυνηρὰν ταύτην ἀνίαν πολλοὶ πλούσιοι ἄνθρωποι ἀπηλλαγμένοι ἔνεκα τῆς περιουσίας τῆς σωτηρίου ἀνάγκης τῆς ἐργασίας καὶ μὴ ἔχοντες τὸ θάρρος νὰ ἀναλαμβάνωσι μόνιμόν τι ἔργον δὲν βραδύνουσι νὰ δοκιμάζωσιν. Ἐμποτίζονται ὑπ' ἀηδίας πρὸς τὸν βίον, μεταφέρουσι τὴν δυσχερέσκειαν αὐτῶν ἀπανταχοῦ ἢ ζητοῦσιν ἐν ταῖς σαρκικαῖς ἡδοναῖς ἀντιπερισπασμόν, ὥστε οὐδόλως βραδύνει διὰ τοῦ κόρου νὰ διπλασιάσῃ τὰς δόνας αὐτῶν».

Προσθέσατε τὸν θησαυρὸν τῶν γνώσεων ἀξάνοντα ἀκαταπαύστως. Ἡ ζωὴ τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτου «ἀποσπᾷ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀθλήσεως δουλείας τῆς σκέψεως, ἣτις μεταβάλλει τὸν ἀργὸν εἰς ἄθυρμα ριπταζόμενον ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Δὲν ἀφήνεται τὸ πνεῦμα νὰ ἀναμασᾷ φροντίδας μετρίας ἢ εὐτελεῖς σκέψεις. Εἰς τὰ ἄμεσα ταῦτα εὐεργετήματα ἡ φιλόπονος ζωὴ προσθέτει καὶ ἄλλα. Ἐνισχύει τὴν βούλησιν, τὴν πηγὴν πάσης μονίμου εὐτυχίας. Δημιουργεῖ ἡμᾶς κατοίκους ἄστεως φωτεινοῦ, κατοικομένου ὑπὸ ἐκλεκτοῦ μέρους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τέλος παρασκευάζει ἡμῖν γῆρας εὐτυχές, περιβαλλόμενον ὑπὸ τιμῆς καὶ σεβασμοῦ. Δι' ἀποκρύφου ὁδοῦ κομίζει δαψιλῶς πλὴν τῶν ὑπερτέρων ἀπολαύσεων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τὰς γλυκυτέρας

(1) Ἡμερολόγιον Δαρβίνου, Αὐγούστου 1839.

ἐκανοποιήσεις τῆς ὑπερηφανεΐας ἡμῶν, αἱ ὁποῖαι συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὸ προσλαμβανόμενον κύρος καὶ εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς. Οὕτω δὲ τὰς εὐφροσύνας, ἃς οἱ μέτριοι ζητοῦσι πολ-
λάκις, χωρὶς νὰ εὐρίσκωσιν αὐτάς, — εὐφροσύνας δὲ πάντοτε ἀτε-
λεῖς, ἐπιζητούμενας ἐν τῇ ἐπιδείξει τῆς χλιδῆς καὶ τοῦ πλούτου
αὐτῶν, ἐν τοῖς ἀξιώμασιν, ἐν τῇ πολιτικῇ δυνάμει, ὁ ἐργάτης εὐ-
ρίσκει χωρὶς νὰ ζητῇ αὐτάς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλουσίου ἀμητοῦ
τῶν ὑψηλοτέρων ἀγαλλιάσεων, δι' ὧν ὑπερπληροῦσιν αὐτὸν οἱ δι-
καιοὶ νόμοι, οἱ ὑπάρχοντες ἐν τῷ βάθει τῶν πραγμάτων».

Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τῶν ἄλλων κινδύνων τῆς ἀργίας, οὓς
ἐπραγματεύθημεν ἀλλաχοῦ⁽¹⁾.

Ἴδου συνοπτικώτατα αἱ ἀποκρίσεις, ἃς οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ
διδασκάλισσαι οἱ γνωστοὶ ὡς μὴ ἐργαζόμενοι ἔδωκαν ἡμῖν εἰς τὴν
ἐρώτησιν: «δικαίᾳ δὲν ἐργάζεσθε χάριν τῆς ὑμετέρας προσωπικῆς
παιδεύσεως;» — «Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι ἡμῖν εὐκολος. Ζῶμεν ἐν
μεγάλῃ πνευματικῇ ἀπομονώσῃ· ἡ ἐργασία εἶναι ἀδύνατος ἄνευ
βιβλιοθήκης πλουσίας καὶ ἡμεῖς ἔχομεν δεκάδας τινὰς μόνον βι-
βλίων. Δὲν εἶναι δυνατόν διὰ τῶν 71 ὅρ. καὶ 25 λεπτῶν⁽²⁾ κατὰ
μῆνα ν' ἀγοράζωμεν ἀκαταπαύστως βιβλία. Πλὴν τούτου δὲν ἔχο-
μεν οὔτε τὸν χρόνον νὰ ἐργαζώμεθα οὔτε τὴν δύναμιν, διότι τὰ
καθήκοντα ἡμῶν εἶναι ἐργώδη καὶ μετ' ἐργασίαν ἐξάωρον ἐν τῷ
σχολεῖν δίκαιον εἶναι ν' ἀναπαύωμεθα. Τέλος τὸ τάλαντον δὲν
ἔχει δοθῇ εἰς πάντας, πρὸς τί δὲ νὰ μοχθῇ τις καθ' ἑλπὴν αὐτοῦ
τὴν ζωὴν, ὅπως παρὰ γάγγη μὴδέν; Ἡ ἐργασία, ἔλεγεν ἡμῖν γέρον
διδάσκαλος, προσήκει τοῖς νέοις· ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ ἔχω τὸ δι-
κάϊωμα ν' ἀναπαύωμαι».

Οἱ ὀκνηροί, καθ' ἣν στιγμήν ἐρωτῶσιν αὐτοὺς, δικαίᾳ δὲν ἐργά-
ζονται, ἔχουσι ζωηρόν τὸ συναίσθημα τῆς καταπτώσεως αὐτῶν
καὶ πάντοτε δ' ἔχουσι λόγους, φαινομένους εἰς αὐτοὺς ἐξαιρέτους
πρὸς δικαιολογίαν τῆς ὀκνηρίας των καὶ δὴ τοσοῦτον μᾶλλον ἐξαι-
ρέτους ὅσῳ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ὀκνηρῶν οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουσι τὴν

(1) Payot, l'éducation de la volonté. Οἱ πολεμητέοι ἔχουσι εἶναι ἡ
ἀρίστος αἰσθηματικότης καὶ ἡ ἡδυπάθεια, σ. 201 - 222.

(2) Τοσοῦτος εἶναι ὁ μισθὸς τῶν τὸ πρῶτον διοριζομένων δημοδιδασκάλων,
τῶν δοκίμων (stagiaires). Σ. Μ.

ισχύον αξιωμάτων, ὧν τὸ προφανές ἀμφισβητεῖται μόνον ὑπὸ τῶν κακῆς προαιρέσεως ἀνθρώπων.

Ἐξετάσωμεν τὰ αξιώματα ταῦτα ὀλίγον πλησιέστερον μὲ κίνδυνον νὰ ἐκτεθῶμεν εἰς τοὺς φόβους τῶν ὀκνηρῶν...

Πρῶτον ἡ πνευματικὴ ἀπομόνωσις τοῦ διδασκάλου ὑπάρχει μόνον διὰ τοὺς ποθοῦντας αὐτήν. Ὁ διδάσκαλος ἔχει πάντοτε εἰς μικρὰν ἀπόστασιν συναδέλφους μεγαλυτέρας ἡλικίας, μᾶλλον πεπειραμένους, μεθ' ὧν συνδιαλεγόμενος δύναται νὰ ὠφεληται πολύ. Δύναται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ ἐπισκέπτεται τοὺς καθηγητὰς καὶ τὸν διευθυντὴν τοῦ διδασκαλείου. Ἐχει πολλάκις τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνομιλῇ μετὰ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ. Ἐχει περὶ αὐτὸν χωρικοὺς νοήμονας, οἵτινες ἔχουσιν ἰσχυρὰν εὐθυκρισίαν καὶ ἐνίστε ἀκρίβειαν παρατηρήσεως λίαν εὐφραίνουσιν. Ἐν χωρίον χορηγεῖ ἀντίτυπα πάντων τῶν χαρακτήρων καὶ ὁ δεινὰ, ὁ οὐδέποτε ἐξελθὼν τοῦ δήμου του, δύναται νὰ γινώσκῃ τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν τόσον καλῶς, ὅσον καὶ ὁ ἠθικολόγος. Τέλος δὲν εἶναι ἄτοπον νὰ γίνηται λόγος περὶ πνευματικῆς ἀπομονώσεως, ὅταν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μακρῶν νυκτῶν τοῦ χειμῶνος δύνασθε νὰ ἔχετε γλυκυτάτας καὶ φιλικωτάτας συναναστροφάς μετὰ τῶν μεγίστων καὶ τῶν διαχυεστάτων πνευμάτων πάντων τῶν χρόνων καὶ πάντων τῶν τόπων; Ὅταν μετὰ μίαν συνομιλίαν φιλοσοφικὴν μετὰ τοῦ Channing⁽¹⁾ ἢ τοῦ Rousseau ἐπιτρέπεται εἰς ὑμᾶς νὰ εἰσαγάγετε τὸν Κορνήλιον ἢ τὸν Βίκτωρα Οὐγκώ ἢ νὰ προσκαλέσητε περὶ ὑμᾶς Ῥώσσους, ὡς τὸν Τολστόην, Σουηδοὺς, ὡς τὸν Ἴψεν, Γερμανοὺς, ὡς τὸν Fichte⁽²⁾, Ἰσπανοὺς, ὡς τὸν Κερβάντην, ἔγνωσιν λαμπρῶν πνευμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἠθέλετε εὑρεῖν ἐν οὐδεμιᾷ αἰθούσῃ τῶν Παρισίων; Ἐὰν κατὰ τύχην ἠθέλετε συναντήσῃ ἐν ἐσπερίδι ἄνθρωπον μεγαλοφυᾶ, οὗτος θὰ ὠμίλῃ πιθκνῶς περὶ τοῦ καιροῦ ἢ περὶ τῶν τελευταίων διεσθῶν συμβάντων, διότι ὁ μεγαλοφυῆς ἐπιφυλάττει τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν διὰ τὰς ἱερὰς στιγμὰς τῆς παραγωγῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τοὺς ἀναγνώστας του. Ἐὰν συναναστρέφεται τὸν κόσμον, πράττει τοῦτο, ὥπως ἀναπαύεται.

(1) Φιλόσοφος Ἀμερικανὸς τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

(2) Φιλόσοφος Γερμανὸς τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

Τὸ δὲ ὑπὲρ τοῦ ὀκνηροῦ φερόμενον ἐπιχείρημα τῆς ἀνεπαρκείας τῆς βιβλιοθήκης εἶναι ἀπατηλότερον, διότι ἐνισχύεται ὑπὸ τῶν κυκλοφορουσῶν ἰδεῶν περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ βιβλίου ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει. Πιστεύεται ὅτι ἡ πνευματικὴ μόρφωσις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν σωρὸν τῶν γνώσεων... Δὲν εἶναι τοῦτο ἀληθές· ἐν πνεύμα ἀξίας δύναται νὰ ἀγνοῇ πολὺ πλεονα πράγματα ἢ ἐν μέτριον πνεύμα, ἀλλ' ὅ,τι ἀποτελεῖ οὐσιωδῶς τὸ ἀξίας πνεῦμα εἶναι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ. Ναί, τὸ ἀξίας πνεῦμα εἶναι λίαν ἰσχυρόν, ἐνεργητικόν, δραστήριον. Εἶναι προσοχὴ διεπισδύουσα καὶ καταβάλλουσα μακρὰς προσπάθειας, ὅπως ἀνακαλύπτῃ ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν πραγμάτων τὰς βαθείας αὐτῶν ὁμοιότητας καὶ κατ' ἀκολουθίαν πλουτίσῃ τὴν γνώσιν τῶν μεγάλων καὶ γονίμων γενικῶν ἰδεῶν... «Υἱάρχουσιν ἄνθρωποι», λέγει ὁ Channing, «ἀποτεθαρρυνμένοι καὶ μηδεμίαν προσπάθειαν πρὸς πρόοδον καταβάλλοντες ἕνεκα τῆς ψευδοῦς ἰδέας, ἣν ἔχουσιν, ὅτι ἡ μελέτη τῶν βιβλίων, μελέτη μὴ ἐπιτρεπομένη εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς θέσεώς των, εἶναι τὸ ὑπέρτατον καὶ τὸ μόνον δραστικὸν μέσον πρὸς μόρφωσιν. Ἀλλὰ παρακαλῶ αὐτοὺς νὰ πιστεύωσιν ὅτι οἱ μεγάλοι τόμοι, ὧν τὰ βιβλία ἡμῶν εἶναι μόνον ἀντίγραφα, δηλαδὴ ἡ φύσις, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ εἶναι ἐλευθερίως ἐκτεθειμένα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς πάντων. Αἱ μεγάλοι πηγαὶ τῆς σοφίας εἶναι ἡ πείρα καὶ ἡ παρατήρησις. Αὗται εἰς οὐδένα εἶναι ἀπηγορευμένοι. Τὸ ἀνοίγειν καὶ προσηλώνειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ παρούσιντος ζομένου ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῖν εἶναι ἡ γονιμωτέρα σπουδὴ. Τὰ βιβλία εἶναι πρὸ πάντων ὠφέλιμα, ὅταν βοηθῶσιν ἡμᾶς νὰ ἐρμηνεύωμεν τὸ ὁρώμενον καὶ εἰς δοκιμασίαν ὑποβαλλόμενον. Ὅταν ἀπορροφῶσι τὸ πνεῦμα καὶ ἀποτρέπωσι τοῦτο τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, γεννῶσι σοφὴν φρενοβλάβειαν, ἀνθ' ἧς θὰ ἦτο μεγάλη ἀπώλεια ν' ἀνταλλάξωμεν τὸν ὀρθὸν λόγον τοῦ ἐργάτου.

Μικρὸς δὲ μόνον ἀριθμὸς βιβλίων εἶναι ἀναγκαῖος εἰς τὸν διδάσκαλον. Τρία ἢ τέσσαρα ἀρκοῦσι διὰ τὴν παιδαγωγίαν, ἐν δὲ μόνον, πολὺ καλῶς γεγραμμένον, δι' ἐκάστην τάξιν ἐπιστημῶν. Διότι τὸ βιβλίον δὲν ἔχει ἄλλην ἀποστολὴν ἢ νὰ διδάσκῃ ἡμᾶς, ὅ,τι δὲν εἶναι ἡμῖν γνωστόν, πάντα δὲ τὰ οὐσιώδη ἐκάστης ἐπιστή-

μης εύρισκονται ήνωμένα εν εξαίρετοις διδακτικοῖς βιβλίοις. Πλὴν δὲ τούτου τὸ βιβλίον πρέπει νὰ διεγείρῃ τὴν προσωπικὴν παρατήρησιν καὶ σκέψιν. Παραδείγματος χάριν τὸ βιβλίον τῆς φυσικῆς θὰ προσφέρῃ εἰς ὑμᾶς τὸν κατάλογον τῶν σωμάτων τῶν καλῶν ἀγωγῶν τῆς θερμότητος καὶ τῶν σωμάτων τῶν κακῶν ἀγωγῶν. Ἐὰν δὲν ζητῆτε περὶ ὑμῶν ἐπὶ πολλὴν ὥραν καὶ μεθ' ὑπομονῆς τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς, ἐὰν ὁ νόμος τῆς ιδιότητος τῶν θερμαγωγῶν σωμάτων δὲν συνεκέντρωσεν ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν περὶ ἑαυτὸν πληθὺν συγκεκριμένων παραδειγμάτων, ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἐν ὑμῖν γνῶσις νεκρά. Δὲν ἀπέβη νόμος ζῶν, ἐνσάρκωμένος ἐν τῇ προσωπικῇ ὑμῶν πείρᾳ. Εἶναι γνῶσις ψιττακοῦ, οὐχὶ γνῶσις πνεύματος ἐνεργητικοῦ καὶ γονίμου.

Ὡσαύτως μανθάνετε ἐν τινὶ βιβλίῳ ἔτι ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ πάσης παιδαγωγίας λογικῆς εἶναι ὁ ἀπόλυτος σεβασμὸς ἐν τῷ παιδί τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἐὰν δὲν ἐθρέψατε διὰ μακρῶν σκέψεων τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὕτως, ὥστε νὰ μεταμορφώσετε τὴν νεκρὰν καὶ ξηρὰν φράσιν, τὴν ἐκφράζουσιν αὐτὴν, εἰς ἀρχὴν ζωοποιὸν καὶ ἀποδεικνύουσιν τὴν ἐν ὑμῖν ὑπαρξίν αὐτῆς διὰ τῶν λόγων, διὰ τῶν πράξεων, ἃς ἐμπνέει ὑμῖν ἀπέναντι τῶν παιδιῶν, θὰ ἔχετε μάθει καὶ τοῦτο ὡς "ψιττακός. Διότι τίνα ἔχει σημασίαν νὰ γινώσκωμεν μὲν ταύτην τὴν ἀρχήν, νὰ ἀγνοῶμεν δὲ τίνα διαγωγὴν ὑπαγορεύει ὑμῖν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἢ τοιαύτῃ περιστάσει, ἢ ὅποιαν θὰ παρουσιασθῇ αὔριον καὶ τὴν ὅποιαν θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ λύσωμεν;

Ἀρχοῦσι λοιπὸν ὀλίγα βιβλία, ἐὰν μόνον ἐκλέγετε τὰ ἐξαιρετά. Πλὴν τῶν πρωτοτύπων βιβλίων πάντα τὰ λοιπὰ ἀντιγράφουσιν ἀλλήλα καὶ ἡ πληθὺς τῶν βιβλίων τῶν μὴ πρωτοτύπων, δηλαδὴ τῶν μὴ γεγραμμένων ὑπὸ δυνατῶν συγγραφέων, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν βιβλίον, τὸ σπουδαῖον, εἶναι οὕτως εἰπεῖν τὰ διάφορα μικρὰ νομίσματα, ἅτινα συνενούμενα ἀποτελοῦσι τὴν ἀξίαν ἑνὸς μεγαλυτέρου. Δὲν πρέπει νὰ πιστεύετε ὑμᾶς πλουσιωτέρους, ἐὰν ἀντὶ ἑνὸς νομίσματος τῶν εἴκοσι χρυσῶν δραχμῶν ἔδωκαν ὑμῖν τέσσαρα μεγάλα νομίσματα τῶν πέντε δραχμῶν. Εἶναι δ' ἡ σύγκρισις αὕτη τοσοῦτη μᾶλλον ἀκριβεστέρα, ὅσην νῦν ὁ ἄργυρος τῶν τεσσάρων πενταδράχμων ἔχει ἀξίαν δέκα μόλις δραχμῶν!

Θά ἡδύνατό τις νά βεβαιώσῃ ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων, τὰ ὅποια κατέχει τις, διότι ὅσο πλείονα ἔχει βιβλία, τόσο πλείον ἀναγινώσκει, καὶ ὅσο πλείον ἀναγινώσκει τοσούτῳ ὀλιγώτερον πειράται νά σκέπτεται καὶ νά συνδέῃ τὸ ἀναγινωσκόμενον μετὰ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ πείρας. Δὲν ἐνθυμοῦμαι, τίς εἶπεν ὅτι «ἡ ἀνάγνωσις εἶναι ἡ ἐπικινδυνωδεστέρα μορφή τῆς ὀκνηρίας». Τῷ ὄντι ὁ ἀναγνώστης ἐκλαμβάνει εὐκόλως τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ ὡς ἐργασίαν καὶ ἐὰν ἀκόμῃ ἀναγινώσκῃ τροχάδην, χωρὶς νά σκέπτεται, χωρὶς νά ἐξετάζῃ τὰς ἰδέας τοῦ συγγραφέως ἀντιπαραβάλλων ταύτας μετὰ τῆς καθημερινῆς αὐτοῦ πείρας...

Λοιπὸν ὁ διδάσκαλος, ἐὰν ἐκλέγῃ ταῦτα καλῶς, θά ἔχῃ πάντοτε ἱκανὰ βιβλία, σήμερον μάλιστα ὅτε οἱ ἐκδότης ἐδημοσίευσαν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων πνευμάτων εἰς τιμὰς λίαν προσιτὰς καὶ εἰς τὰ πτωχότερα βαλάντια. Ὁ δὲ διδάσκαλος, ὁ μὴ ἐργαζόμενος ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχει ἱκανὰ βιβλία, σκέπτεται ὡς ὁ περιηγητής, ὅστις, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχει ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ Λευκὸν Ὅρος οὐδὲ τὸν Ὠκεανόν, θά ἤρνεϊτο νά θεᾷται τὴν λίμνην d'Annecy ⁽¹⁾ καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ ὄρη τὰ ἀντανακλώμενα ἐπὶ τῶν διαυγῶν ὕδατων αὐτῆς.

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον, οὗτος ὑπάρχει μὲν πάντοτε εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νά ἔχωσιν αὐτὸν καὶ ποιουμένους καλὴν τοῦτου χρῆσιν, ἐλλείπει δ' εἰς ἐκείνους, οἵτινες σπαταλῶσιν αὐτόν. «Εἶναι ἀνήκουστον τὸ συμβαίνειν μὲ τὸν χρόνον· ἀντὶ νά σπεύδωσι πρὸς ταῦτον ἔχουσι τὴν ὑπομονὴν νά περιμένωσιν αὐτόν». Καθόσον προχωρεῖ τις εἰς τὴν ἡλικίαν, ἡ συνείδησις τῆς βραχυότητος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀποβαίνει σαφεστέρα. Ὁ Σατωβριάνδος ⁽²⁾ διηγεῖται πού ὅτι ἔμεινεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον βυθισμένος ἐν κατηφεί νάρκῃ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν παρατήρησεν ὅτι ἦτο τεσσαράκοντα ἐτῶν. Πολλοὶ διδάσκαλοι δοκιμάζουσι τιναχμόν, καθ' ἣν ἡμέραν μνηθάνουσιν ὅτι «ὁ μικρὸς Πέτρος», ὅστις, φαίνεται, πρὸ ὀλίγου κατέλιπε τὸ σχολεῖον, ἀναχωρεῖ διὰ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν

(1) Λίμνη ἐν τῇ Ἀνω Σαβοΐᾳ. Σ. Μ.

(2) Chateaubriand, διήγησις Γάλλος· συγγραφεὺς τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

ἢ ὅτι «ἡ μικρὰ Ἰωάννα» νομφεύεται. Ἀλλὰ τὰ δράματα ταῦτα τῆς ταχείας φυγῆς τοῦ χρόνου ἀφήνουν πολλοὶ νὰ ἐξαφανίζονται, ἀντὶ νὰ εὕρισκωσιν ἐν αὐτοῖς δὲν κέντρον, ὥπως σπεύδωσι νὰ τελειοποιῶσιν ἑαυτοὺς.

Πρέπει νὰ ἔχετε βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν χρόνον καὶ νὰ χρησιμοποιήτε τὰ λεπτὰ αὐτοῦ. Ὁ παρερχόμενος χρόνος εἰς περιπάτους ἐν τῇ ἐλευθέρῳ ἀέρι καὶ εἰς διαχύσεις δὲν ἀπόλλυται μάτην. Ὁ χρόνος, ὃν νομίζομεν μάτην ἀπολλύμενον, εἶναι ὁ παρερχόμενος ἐν ζωῷ δὲν ὀκνηρίζ.

Εἶναι αἱ πρὸ μεσημβρίας ὥραι τῆς Πέμπτης καὶ τῆς Κυριακῆς, αἱ κατατριβόμεναι ἐν μαλθακότητι καὶ χαυνώσει τῆς βουλῆσεως. Προσθέσατε τὰ τέτταρτα τῆς ὥρας τὰ οὕτως ἀπολλύμενα ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς μεσημβρίας... Οὐδεμίαν αἰσθάνεσθε ὄρεξιν, περιέρχεσθε ἀργοί, ἀνιῶμενοι καὶ μαλθακοί, ἐν ᾧ θὰ ἦτο τόσο ἀπλοῦν νὰ ἀποσεῖσθε τὴν νάρκην καὶ νὰ τίθεσθε θαρραλέως πρὸ τῆς τραπέζης τῆς ἐργασίας. Ἴδου πρὸ ὀλίγου ἐγκατέλιπέ τις τὸ σχολεῖον, βρέχει καὶ τὸ γεῦμα δὲν εἶναι ἕτοιμον. Μένει οὐδὲν ποιῶν, νυσταλέος καὶ στερεὶ ἑαυτὸν ἡμίσειαν ὥραν προσεκτικῆς ἀναγνώσεως... Τοῦτον τὸν ἀπολλύμενον χρόνον πρέπει νὰ θρηνώμεν, οὐχὶ δὲ τὸν χρόνον, τὸν ἀφιερούμενον εἰς ὥραίους περιπάτους καὶ εἰς ὥραίως ἐσπερίδας διερχομένους μετὰ φίλων. Ἐχετε λοιπὸν ἐν νῷ ὅτι μία ὥρα καθ' ἑκάστην κερδιζομένη ἀπὸ τούτων τῶν στιγμῶν τῆς νάρκης δίδει εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους τριακοσίας ἐξήκοντα πέντε ὥρας, δηλαδὴ τριάκοντα ἕξ ἡμέρας ἐργασίας πρὸς δέκα ὥρας καθ' ἑκάστην! Ναί, πᾶς διδάσκαλος καὶ πᾶσα διδασκάλισσα ὀφείλουσι νὰ ἐκτελῶσιν οὐχὶ μεγάλους ἀγῶνας συνεχοῦς ἐργασίας, ἀλλὰ μᾶλλον ἀγῶνας, ὥπως μειώωσιν ὡς οἶόν τε μᾶλλον ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν ταύτας τὰς μᾶλλον ἢ ἦττον μακρὰς στιγμὰς ἀτονίας, νάρκης, αἱ ὁποῖαι ἄλλως εἶναι στιγμαὶ ἀδυναμίας βαρείας δυσχερεσκείας, ἀνίας καὶ ἀηδίας, καθ' ἃς τὸ πνεῦμα οἶοναὶ καταδυναστεύεται ὑπὸ τοῦ ὑπνηλοῦ κτήνους. «Χαρακτηριστικὸν τοῦ Δαρβίνου ἦτο ὁ σεβασμὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν χρόνον. Οὐδέποτε ἐληγμόναι, πόσον εἶναι πολύτιμον πρᾶγμα... οἰκονόμει τὰ λεπτὰ... οὐδέποτε ἡσώτευσ λεπτὰ τινα, τὰ ὅποια παρουσιάζοντο αὐτῷ φρονῶν ὅτι δὲν ἦτο τιμωρία ἢ

ἐναρξίς ἐργασίας... Ἐξετέλει τὸ πᾶν μετὰ ταχύτητος καὶ μετὰ ζέσεως συνεχούς». Ταῦτα τὰ λεπτά, τὰ τέταρτα ταῦτα τῆς ὥρας, ἅπερ σχεδὸν πάντες φθείρουσι τοσοῦτον μωρῶς ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι κατὰ ταῦτα οὐδὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνη, εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους σχηματίζουσι σύνολον ὑπερμέγεθες. Ὁ Aguesseau ⁽¹⁾, νομίζομεν, ἐπειδὴ τὸ πρόγευμα οὐδέποτε ἦτο ἑτοιμον κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν, παρούσαςεν ἡμέραν τινὰ εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ ὥς ἐπιδόρπιον ἐν βιβλίον γεγραμμένον κατὰ τὰ τέταρτα τῆς ὥρας τῆς ἀναμονῆς. Εἶνε τόσον εὐκολον ἐντὸς πέντε ἢ δέκα λεπτῶν νὰ ταχύη τις τὸ πνεῦμά του, νὰ ἀναγινώσκη μετὰ ζέσεως μίαν παράγραφον, νὰ προβιβάξῃ τὸ ἔργον του κατὰ γραμμὰς τινάς, νὰ ἀντιγράψῃ ἐν χωρίον, νὰ συμπληρώσῃ τὸν πίνακα τῆς ὕλης τῶν σημειώσεών του καὶ τῶν ἀναγνώσεών του. Πλύνεσθε καὶ ἐνδύεσθε ταχέως καὶ εὐθύμως, ἐργάζεσθε δύο ὥρας, καταδραίνετε ἔπειτα εἰς τὸν κήπον, περιπατεῖτε ὀλίγον ἐν τῷ χωρίῳ, ἐργάζεσθε μίαν ἀκόμη ὥραν πρὸ τοῦ προγεύματος καὶ πορεύεσθε νὰ διέλθαιτε τὸ ἀπομεσήμερον μετὰ τινος συναδέλφου ἢ δέξεσθε αὐτὸν παρ' ἡμῖν, ἀναγινώσκετε ὥραϊον ποίημα, συζητεῖτε ζήτημά τι παιδαγωγικὸν ἀνατρέχοντες εἰς τὰ βιβλία, ὅπως διαφωτίζετε τὴν συζήτησιν, καὶ ἀρχίζετε, πρὶν κατακλιθῆτε, ὥραϊαν ἀνάγνωσιν προωρισμένην, οὕτως εἰπεῖν, νὰ προσαρμόσῃ «τὸ ὄργανον» ὑμῶν διὰ τὸ ἠθικὸν μάθημα τῆς αὔριον. Τί εὐκολώτερον τῆς ὑγιοῦς ταύτης χρήσεως τῶν ἐλευθέρων ἡμερῶν; Κοιμᾶσθε καλῶς, διασκεδάζετε, περιπατεῖτε ἐν τῇ ἐλευθέρῳ ἀέρι, ἔσπον θέλετε, ἀλλὰ μὴ φθείρετε μωρῶς ἐν ἐπονειδίστῃ μαλθακότητι, ἔστω καὶ πέντε λεπτά, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων δύνασθε νὰ λαμβάνετε μίαν σημείωσιν, νὰ ἐπιχειρήτε ἐρευνάν τινα, νὰ διορθώσετε ἐν ἀντίγραφον. Ἰδοὺ ὁ κανὼν, ὅστις θὰ ἐπιτρέπῃ νὰ ἔχετε ζωὴν συγχρόνως: φαιδράν, ὑγιὰ καὶ λυσιτελή. Ἀρκεῖ νὰ λάβετε τὴν ἑξίν νὰ μὴ ἀσωτευτέποτε τὰ τέταρτα τῆς ὥρας, μηδὲ τὰ πέντε λεπτά.

Ἄλλὰ συμβαίνει νὰ μὴ ἔχῃ τις διάθεσιν. Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη δικαιολογία τῶν ἐκνηρῶν, οἱ ὅποιοι περιμένουσι τὴν διάθεσιν, ὅπως λάβωσι τὴν γραφίδα, καὶ οἱ ὅποιοι ἀγνοοῦσιν, ὅτι ὁ πρῶτος

(1) Γάλλος ἐκείτωρ εὐφραδὴς καὶ βαθὺς φιλόλογος τοῦ XVIII αἰῶνος. Σ. Μ.

ἔργου, ὅπως γράφωσιν, εἶναι νὰ ἀρχίζωσι νὰ γράφωσιν. Ἡ ἐργασία ἀρξαμένη μετὰ θάρρους οἰστηλατῇ παραχρήμα καὶ ἡ κατάστασις αὕτη τῆς εὐεξίας καὶ τῆς ἰσχύος τῆς πνευματικῆς, ἣν καλοῦσιν «ἔχειν διάθεσιν», εἶνε ἡ ἀνταμιδὴ, ἡ λίαν ταχεῖα καὶ σταθερά, πάσης ἐργασίας, καὶ τῆς δυσαρέστου ἀκόμῃ, τῆς ἀρξαμένης μετὰ θάρρους.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κόπον τοῦ σχολείου, οὗτος εἶναι λίαν πραγματικὸς. Ἀλλὰ τὸ σχολεῖον προξενεῖ κάματον πρὸ πάντων ἐπὶ τοῦ λίαν περιορισμένου συμπλέγματος τῶν μυῶν, τῶν συνεργούντων εἰς τὴν ἐκπομπὴν τῆς φωνῆς, ὁ δὲ κάματος οὗτος μετ' ἀνάπαυσιν καὶ σιωπὴν μίᾳ ὥρᾳ ἀφίνει τὰς πνευματικὰς δυνάμεις ἀθίκτους, ἐκτός, φεῦ! τῆς περιπτώσεως, καθ' ἣν ὁ διδάσκαλος εἶναι ἐξησθενημένος ἐκ τῶν θορύβων καὶ τῶν ἀνισυχιῶν πολυαριθμοῦ σχολείου, οὗ δὲν εἶναι κύριος. Ἡ ἀντίρρησης αὕτη θὰ εἶχε δυνάμιν, ἂν ἦτο ἀποδεδειγμένον ὅτι ἡ ἀργία εἶναι μᾶλλον εὖνους πρὸς συντήρησιν ἢ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν δυνάμεων τῆς μετρίας καὶ κανονικῆς ἐργασίας. Ἡ ἐργασία εἶναι τὸ δραστηκώτατον τῶν τονωτικῶν. Ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου κωλύει τὸ πνεῦμα νὰ ἀναμασῇ τὰς ἐναντιότητας, ἐπειδὴ ἀνακουφίζει τὰς δυνάμεις ἀποτρέπουσα ἀπ' αὐτῶν τὴν προσοχήν, δὲν δύναται ἡ νὰ εἶναι ἐξαίρετος εἰς τὰς ἐπισφαλεῖς ὑγείας. Ἡ ὑπερκόπωση δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἡδυπαθείας, τῶν θλίψεων, τῶν δυσχερεσιῶν, τοῦ φθόνου, καὶ ἡ ἐργασία εἶναι θαυμασιὸν εἰδικὸν φάρμακον ἐναντίον τῶν αἰτίων τούτων τῆς ἐξαντλήσεως. Δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐξ ἄλλου ὅτι οἱ παραπονούμενοι περὶ τῆς ὑγείας αὐτῶν ταξειδεύουσι διαρκῶς ζητοῦντες τέρψεις καὶ ὑποφέροντες ἕνεκα τούτου ὑπερμέτρους κόπους. Πολλοὶ νομίζουσι καχεξίαν τὴν ἀνίαν, τὴν ἀνάγκην κέντρων καὶ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Οὐδενὸς ἄλλου θὰ ἦτο χρεῖα πρὸς θεραπείαν αὐτῶν ἢ δραστηριότητος κανονικῆς καὶ ὑγιεινῆς. «Δὲν ἀσθενεῖ τὸ σῶμα, ἀλλ' ἡ καρδιά».

Ἡ ἀντίρρησης τοῦ ταλάντου, «τὸ ὅποιον δὲν εἶναι δεδομένον εἰς πάντας», θὰ εἶχεν ἄξιον πρῶτον, ἂν ἀπότην παρὰ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλιστῶν ἄλλο τι ἢ ἀκατάπαυστον πρῶτον ἐν τῇ καλλιέργειᾳ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς βουλῆσεως αὐτῶν.

Θὰ εἶχεν ἀξίαν δεύτερον, ἐὰν ἡ σπουδὴ ἢ τολμηρὰ δὲν εἶχε τὴν θαυμασίαν δυνάμιν νὰ μεταμορφώῃ τὰ μᾶλλον ἀνυπότακτα πνεύματα καὶ ἐὰν δὲν ἦτο κανὼν κοινός, ὅτι τὰ ἐπιφανῆ πνεύματα ἡττώνται πάντοτε ὑπὸ τῶν φιλοπόνων ἐργατῶν, τῶν προικισμένων δι' ὀλιγωτέρου μὲν πνεύματος, ἀλλὰ διὰ πλείονος εὐπορίας καρτερικῆς βουλήσεως.

Ὁ δὲ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι καλὴ εἰς τοὺς νέους καὶ ὅτι ἡ ἀνάπαυσις καλῶς ἐκερδήθη ὑπὸ τῶν ἡλικιωμένων διδασκάλων, μαρτυρεῖ ἀλλόκοτον ἀντίληψιν τῆς ἐργασίας. Αὕτη πηγάζει ἐκ τῆς στρεβλῆς παποιοθήσεως, ὅτι ταῦτόν ἐστιν εὐτυχία καὶ ὀκνηρία. Τὸ μὴδὲν ποιεῖν εἶναι τὸ ὄνειρον πολλῶν μωρῶν. Ἀγνοοῦντες ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ εὐτυχία ἢ ἐν δραστηριότητι κανονικῇ, ἀφ' οὗ ἐπραγματοποίησαν τὸ ὄνειρον αὐτῶν, φενοῦνται ἐντὸς ἑξ μηνῶν ὑπὸ βαρείας καὶ ἀνυποφόρου ἀνίας. Ἡ σύζυγος ἐμπορίου ἀποσυρθέντος τοῦ ἐμπορίου ἔλεγεν ἡμῖν. «Ἐπὶ τριάκοντα ἔτη οὐδέποτε ἔσχον μετὰ τοῦ συζύγου μου συζήτησιν κακεντρεχίᾳ ἀφ' οὗ ὅμως ἀπεσύρθημεν τοῦ ἐμπορίου, ἀγανακτοῦμεν καὶ ἐξαγριούμεθα κατ' ἀλλήλων συχνὰ καὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ οἶκος ἡμῶν, μέχρι τότε τοσοῦτον πλήρης ἀγάπης, ἀπέβη κόλασις! Ὑπῆρξαμεν πολὺ εὐτυχεῖς, διήλθομεν τὴν καλὴν ἡμῶν ζωὴν», προσέθετε μετὰ τῆς λαϊκῆς ἐκείνης μαιρολατρίας, ἥτις πιστεύει ὅτι ἕκαστος δικαιοῦται εἰς ὠρισμένον κεφάλαιον εὐτυχίας ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἡ εὐτυχία ἦτο ἀνεξάρτητος τῶν ἡμετέρων προσπαθειῶν.

Μετὰ μακρὰν ζωὴν ἐργασίας κανονικῆς αἱ δυστυχεῖς οὗτοι ἄνθρωποι, ἀνίκανοι νὰ ἔχωσι διαφέρειν πρὸς νέαν ἐργασίαν, ἐλευθέρως ἐκλεγομένην, ἀηδίζον τὸσον βαθέως. Τὸ πνεῦμα αὐτῶν, στερούμενον ἀπασχολήσεως ὕγιους, ἐμελέτα τὸσον πολὺ τὰς ἐναντιότητάς, ὥς κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐργασίας δὲν εἶχον τὸν χρόνον νὰ παρατηρῶσιν, ὥστε ἡ φαίδρότης αὐτῶν εἶχεν ἐξαφανισθῇ καὶ κακὴ ψυχικὴ διάθεσις διαρκῆς εἶχε καταστήσει τὴν συμβίωσιν αὐτῶν ἀνυπόφορον.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, ἀκριβῶς ὅσον προχωρεῖ τις εἰς τὴν ἡλικίαν, τόσον μᾶλλον αὕτη ἀποβάλλει ἐνδιαφέρουσα. Τὸ πνεῦμα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπηλλάγη τοῦ κόπου τῆς ἐπισωρεύσεως τῶν λεπτομερειῶν, ἀνυψώθη εἰς τὰς μεγάλας γενι-

κάς ιδέας, αἱ ὁποῖαι κατευθύνουσι πλέον σαφῶς τὴν βούλησιν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν δὲν ἐργάζεται τις πλέον, ἀποβαίνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνίκανος εἰς προσπάθειας πνευματικίας, ἀπαιτεῖται δὲ κόπος μεΐζων, ὥπως δικτηρῇ τις τὸ ἄλλοτε κατακτηθέν, τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς αὐξησιν τῆς πνευματικῆς δυνάμεως. Ἡ προσωπικὴ προσπάθεια ὑποχωρεῖ εἰς τὴν συνήθειαν καὶ ὁ διευθυντῆς ἀποβαίνει ἡ χλεύη τῶν βοηθῶν του, ἐπὶ τῶν ὁπείων χάνει πᾶν ἀξίωμα. Ἡ δὲ διδασκαλία, οὕσα πρὸ παντός ἡ τέχνη τοῦ ἀφυπνίζειν τὰ πνεύματα καὶ ἐξεγείρειν τὴν αὐτενέργειαν αὐτῶν, ἀπαιτεῖ διδασκάλους πνεύματος ζῶντος καὶ ἐνεργοῦ. Πνεῦμα ἀποβαίνει βαρύτερον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν δὲν δύναται ν' ἀφυπνίσῃ περὶ αὐτοῦ τὴν ζωὴν.

Ἡ κατὰπτωσις εἶναι ταχυτάτη παρὰ ταῖς παύσεις νὰ καταλλάσσῃ προσπάθειας, διότι ἡ τιμωρία ἡ ἀλγεινοτάτη τῆς ὁκνηρίας ἐπιβάλλεται ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς βουλῆσεως. Ἐάν τις παύῃ νὰ καταβάλλῃ προσπάθειας ἐντόνους, ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ αἱ ἀπλούστεραι προσπάθειαι, αἱ μετριώτεραι, ἀποβαίνουσι τοσοῦτον ἐπίπονοι, ὥσον καὶ αἱ ἐντονοὶ προσπάθειαι. Αὐτὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπαγγέλματος, ἅπερ ἐκπληροῦνται εὐκολώτατα ὑπὸ τῶν φιλοπόνων, ἀποβαίνουσι βαθμυδὸν βαρύτερα εἰς τοὺς ὁκνηροὺς καὶ τοῦθ' ὅπερ εἶναι τὸ παράδοξον ἐπακολούθημα τῆς ὁκνηρίας αἱ συνήθειαι πράξεις τοῦ βίου, αἱ εὐκόλως ἐκτελούμεναι ὑπὸ τῆς δραστηρίας βουλῆσεως, ἀποβαίνουσιν εἰς τὴν μὴ ἐξασκουμένην πλέον βούλησιν βάρος λίαν ἐπιμοχθον... Ἐτι δὲ ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ διδασκάλισσα, οἱ ὁποῖοι παύουσιν ἐργαζόμενοι ταπεινοῦνται ταχέως καὶ γίνονται ἄξιοι τῆς καταφρονήσεως τῶν νέων ἅμα δὲ παρέρχουσιν εἰς αὐτοὺς τὸ ἐποικοδομητικὸν παράδειγμα τῆς ἐπονεϊδίστου καταπτώσεως τῶν ὁκνηρῶν.

Θὰ ἐπιμενῶμεν ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἐπιχειρήματος τοῦ ὁκνηροῦ, ὅστις διακηρύττει ὅτι εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ἐργάζεται, διότι οἱ προϋπάρχοντες αὐτοῦ δὲν κρατοῦσι λογαριασμὸν τῆς ἐργασίας. Θὰ ἀποκριθῶ πρῶτον ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ῥίπτει μοναδικὸν φῶς ἐπὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ οὕτω λογικευομένου. Ἰδοὺ λοιπὸν διδάσκαλος παρέρχων τὰς δόσεις τῶν προσπαθειῶν του ἀναλόγως πρὸς τὴν προσδοκωμένην ἀμοιβήν! Ἰδοὺ διδάσκαλος

οὐδεμίαν εὐρίσκειν προσωπικήν ἱκανοποίησιν ἐν τῇ ἐργασίᾳ, κατὰ τὰ ἄλλα δὲ προσπαθεῖας, ὡς τὰ παιδιὰ τοῦ νηπιαγωγείου, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ φόβου ἢ ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπαίνου! Δυνάμεθα νὰ στοιχηματίζωμεν, ὅτι ὁ διδάσκαλος οὗτος θὰ ἐξογκώσῃ πολὺ τὴν ἀξίαν τῶν προσπαθειῶν του καὶ ὅτι ἡ ὀκνηρία του θὰ ἀπαιτῇ ἀμοιβὴν ὑπέρμετρον δι' ἐμπόρευμα πτωχόν! Εἶναι ἐνδεχόμενον προσπαθεῖαι σοδαρεῖ νὰ ἀναμένωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἀνταμοιβὴν αὐτῶν... ἀλλ' εἶναι σπάνιον ἐξοχος διδάσκαλος νὰ μένῃ ἀπαρκετήρητος ὑπὸ τῶν προϋσταμένων αὐτοῦ. Ἄλλως δὲ συμβαίνει πολλάκις μέγας ἀριθμὸς διδασκάλων νὰ ἐκτελῇ προσπαθείας λίαν εὐτυνεϊδῆτους. Ὁ ἐπιθεωρητὴς (primaire), ὁ ἐπιθεωρῶν μίαν μεγάλην περιφέρειαν, καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς (d'académie), ὁ ἐπιθεωρῶν ἐλόκληρον νομόν, δύνανται νὰ συγκρίνωσι τὴν ἀξίαν τῶν πολλῶν διδασκάλων, συμβαίνει δὲ πολλάκις, ὥστε διδάσκαλος μεγαλοποιῶν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ ἀδυνατῶν νὰ συγκρίνῃ ἐκὺτον μετὰ τῶν ἄλλων, νὰ μὴ κατέχῃ ἐν τῇ ἐκτιμῇσι τῶν προϋσταμένων του τὴν τάξιν, ἣν κατέχει ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐκτιμῇσι... Ἐντεῦθεν ἀναπόφευκτα τραύματα φιλοτιμίας. Ἀλλὰ διδάσκαλος παύων νὰ ἐργάζεται, διότι δὲν τυγχάνει τῆς προαγωγῆς, ἐφ' ἣς πιστεύει ὅτι ἔχει δικαιώματα, ἀποδεικνύει διὰ τοῦτου τὴν ἰδίαν μετριότητα, τὴν ποταπότητα τῶν ἐλατηρίων τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ, πῶς δὲ μόνῃ ἢ ποταπότης αὕτη, ἢ διαφαινομένη, χωρὶς νὰ ὑποπέυεται αὐτήν, ἐν τοῖς λόγοις του, ὥθει αὐτὸν νὰ κρίνῃ κακῶς.

Ἐν γενικὸν συμπέρασμα ἀπορρέει ἐκ τῶν προηγουμένων σκέψεων. Πάντες οἱ λόγοι, οὓς δύναται τις νὰ ζητῇ, ὅπως δικαιολογῇται, διότι δὲν ἐργάζεται, εἶναι προσχήματα προωρισμένα νὰ κρύπτωσι τὴν μεγάλην ἀδυναμίαν τῆς βουλήσεως, πρὸς δὲ νὰ πράνωσι τὸ ζῶηρόν συναίσθημα, ὅτι ἡ ἐνεργὸς βούλησις εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ὅτι ἡ ὀκνηρία εἶναι καταφρονήσεως ἀξία. Πλὴν τούτου ὁ ὀκνηρὸς ζητεῖ ἐμπαθῶς ἐκφράσει, ὅπως δικαιολογῇ τὴν κατὰπτωσίν του πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἄλλων καὶ ἀποκοιμίζῃ τὴν ἐκὺτου συνείδησιν διὰ δουκολῶν αὐτὸς ἐκὺτον. «Ἐνθυμοῦμαι», λέγει ὁ Hillard, «ποίημα σατυρικόν, ἐν ᾧ ὁ διάβολος εἰκονίζεται ὡς ἄλιεὺς ἀνθρώπων προσαρμόζων τὸ δόλωμά του κατὰ τὰς κλίσεις καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς λείας του. Οἱ ὀκνη-

ροὶ ἦσαν τὰ θύματα τὰ εὐκολώτερον συλλαμβανόμενα, διότι κατέπινον καὶ τὸ ἄγκιστρον ἄνευ δολώματος ⁽¹⁾».

Ἡ ζωὴ τῶν διδασκάλων, ἔχουσα ἐναλλαγὰς ἡμερῶν ἐργασίας κανονικῆς καὶ ἡμερῶν, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διάθεσιν, εἶναι λίαν ἐπιτηδεῖα πρὸς μόρφωσιν τῆς βουλῆσεως. Ἔργον ἐπιβεβλημένον, οὐ ἀναγνωρίζεται ἡ κοινωνικὴ σπουδαιότης καὶ ὑπερ γίνεται ἐξ ὅλης καρδίας ἀποδεκτόν, εὐνοεῖ ὑπερμέτρως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτοκυριάρχιας. Ὁ καταναγκασμός, ἀρκεῖ μόνον νὰ δεχώμεθα τοῦτον ἐλευθέρως, εἶναι οἷον ἐκ καταφύγιον ἐξαίρετον, προωρισμένον νὰ προστατεύῃ τὴν βραδεῖαν βλάβησιν ζωῆς ἡθικῆς, μελλούσης νὰ λάθῃ σὺν τῷ χρόνῳ εὐρωστον ἀνάπτυξιν. Τὰς δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τοῦ καταναγκασμοῦ διαδέχεται ἡμέρα ἐλευθερίας εὐνοεῖ εἰς τὴν ἀπόπειραν τῶν διδασκάλων, ὥπως ὑποβάλωσιν ἑαυτοὺς εἰς πειθαρχίαν ἄνευ καταναγκασμοῦ, εἰς πειθαρχίαν, ἣν θὰ ζητῶσι νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς ἑαυτοὺς δ νεανίας ἢ ἡ νεανίς ἐν τῇ προσωπικῇ αὐτῶν ἐργασίᾳ ⁽²⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII.

ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΡΑΤΤΩΣΙΝ ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ; ΠΩΣ ΔΥΝΑΝΤΑΙ ΝΑ ΕΡΓΑΖΩΝΤΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΩΣ

Ἀποδεικθείσης τῆς ἀνάγκης τῆς προσωπικῆς ἐργασίας διὰ τοὺς διδασκάλους καὶ τὰς διδασκαλίσας πάσης ἡλικίας, ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν δύο σπουδαιότατα ζητήματα: τί πρέπει νὰ πράττωσιν οἱ διδάσκαλοι καὶ πῶς δύνανται νὰ ἐργάζωνται ἀποτελεσματικῶς.

(1) Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ φυσιολόγου Lubbock.

(2) Διὰ τὸν διδάσκαλον, ὥς διὰ τὸν σοφόν, ἐν ὑπάρξει κυριολεκτικῶς εἶπαι, προσωπικὴ ἐργασία, ἐὰν ἀποδίδῃ τις εἰς ταύτην τὴν λέξιν τὴν ἑννοίαν οὐ μόνον ἐργασίας ὅπ' αὐτοῦ γιγνομένης, ἀλλ' ἐργασίας χάριν αὐτοῦ γιγνομένης, διότι πᾶσα τελειοποίησις τοῦ διδασκάλου παρέχει ὠφέλειαν κοινωνικὴν. Οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὠφελοῦνται ἐκ τοῦ τελειοτέρου καταρτισμοῦ του, ἐκ τῶν πλουσιωτέρων καὶ γενικωτέρων ἰδεῶν του καὶ μάλιστα ἐκ τῆς βουλῆσεως αὐτοῦ, τῆς ἐσχημέρις ἐνισχυομένης καὶ ἀπὸ ἡθικῆς ἀπόψεως.

Ἡ κυρίᾳ ἐργασίᾳ παντός εὐσυνειδήτου διδασκάλου εἶναι ἡ γραπτή προπαρασκευὴ τῆς διδασκαλίας.

Ὑπάρχουσι διδάσκαλοι μὴ προπαρασκευάζοντες τὴν ἐργασίαν τοῦ σχολείου αὐτῶν. Αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὑπερέτερος τοῦ καθημερινοῦ ἔργου καὶ ἐρείδονται ἐπὶ τῆς εὐκολίας αὐτῶν ἐν τῷ εὐρίσκῃν παρὰ χεῖμα ἐν τῷ σχολείῳ τὸ προσήκον νὰ λέγεται. Ὅταν ὁ ἐπιθεωρητὴς εἰσέρχεται εἰς τὸ σχολεῖον τοιοῦτου διδασκάλου, ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὅτι ἡ ἐργασία δὲν ὑπῆρξε προπαρασκευασμένη. Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι διανεμημένη εὐκρινῶς μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων. Ὁ διδάσκαλος προσκόπτει, χάνει χρόνον. Αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ ἔχουσι συνείδησιν ὀρισμένης ἐλλείψεως ὀργανώσεως. Δὲν εἶναι ἀπησχολημένοι ἀδικκόπως. Ὁ διδάσκαλος τιμωρεῖται ἀμέσως ἕνεκα τῆς ὀκνηρίας του. Τὸ σχολεῖόν του εἶναι θορυβώδες, δυσκόλως διευθύνεται. Δὲν ἔχει τοὺς μαθητὰς ὑποχειρίους. Συναισθάνεται τοῦτο, προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἡσυχίαν κραυγάζων ἰσχυρότερον, ἢ περ πάντοτε ἐπαυξάνει τὸν θόρυβον.

Διότι δὲν ἀφιέρωσεν ἡμίσειαν ὥραν, ὥπως ὀργανώσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς αὐρίου, ἐξέρχεται τοῦ σχολείου ἐξηντηγμένος. Ἐξέρχεται δυσηρεστημένος, διότι ἐδέχθη νὰ τιμωρῇ συχνά, ἵνα συκρατῇ διὰ τοῦ τρόμου σχετικὴν ἡσυχίαν, ἣν θὰ εἶχεν ἐπιτύχει πλήρη, ἂν ἐκάστη τάξις ἀπησχολεῖτο κατὰ τρόπον ὀρισμένον.

Πλὴν τοῦτου διδάσκαλος μὴ προπαρασκευάζων τὴν ἐργασίαν εἶναι δούλος μιᾶς τινος τῶν ἀνκριθμῶν ἐκείνων ἐφημερίδων, τῶν καλουμένων παιδαγωγικῶν, αἵτινες ὅμως εἶναι μόνον ἐμπορικαὶ ἐπιχειρήσεις παρέχουσαι εἰς τοὺς διδασκάλους μὲ ἐκπτώσιν τὴν διδασκαλίαν πάντῃ ἑτοιμον. Αἱ ἐφημερίδες αὗται συνήθως πολὺ κακῶς ἐννοοῦνται. Αἱ παρεχόμεναι προπαρασκευαὶ ὁμοιάζουσι τὰ ἑτοιμα ἐνδύματα, τὰ ὅποια κατασκευαζόμενα καθ' ἑκαστοντάδας ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου ἐπαγγέλλονται νὰ ἐφαρμόζονται εἰς πάντας καὶ δὲν ἐφαρμόζονται καλῶς εἰς οὐδέν. Ἡ διδασκαλία οὕτως ἐννοουμένη ἐνοχλεῖ σφόδρα τὰ παιδία, οὕτω δ' ὁ διδάσκαλος καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τιμωρεῖται σκληρῶς ὑπὸ τῆς ὀκνηρίας του, διότι οὐδὲν εἶναι μᾶλλον ἀδύνατον τοῦ κρατεῖν ἐν σιωπῇ παιδία ἀνιώμενα. Ὁ διδάσκαλος ἐξηντλεῖται, ἐξοργίζεται ἄγεται δὲ ταχέως εἰς τὸ νὰ τιμωρῇ ὑπερβολικῶς. Ἐχει συνείδη-

σιν τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ, διότι κατάπτωσις τοῦ διδασκάλου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τοῦτο, νὰ παύῃ δηλαδὴ οὗτος νὰ εἶναι διδασκαλός, ὅπως ἀποβῇ δεσπότης χαλεπὸς καὶ μισούμενος.

Τοῦναντίον διδάσκαλος προπαρασκευάζων τὸ ἔργον τοῦ δύναται νὰ προσαρμόσῃ τὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παιδίου. Δὲν προσφέρει εἰς ταῦτα γνώσεις ἀφηρημέναις, λέξεις μὴ ἐννοούμενας καὶ προξενούσας εἰς αὐτὰ ἀνίαν. Δύναται νὰ κινή τὸ διαφέρον αὐτῶν, νὰ συνδέῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ πρὸς τὴν πείραν αὐτῶν, τὰ ἄγνωστα πρὸς τὰ γνωστά. Παραδείγματος χάριν ἐν μαθήματι ἱστορίας τοῦ μέσου αἰῶνος θὰ δεικνύῃ εἰς τὰ παιδία τὰ ἐρεῖπια παλαιᾶς φεουδαλικῆς ἐπύλευς καὶ θὰ ἀγγη ταῦτα νὰ ἐννοήσωσι, διὰτὶ οἱ αὐθένται ἀντὶ νὰ κατοικῶσιν ἐν τῇ πεδιάδι ἐγκαθηδρόνουντο ἐν τοποθεσίαις φύσει λίαν ὀχυραῖς. Ἡ παρατήρησις εἰκόνων τινῶν ἵπποτων σιδηροφράκτων, ἡ ζωὴ ἐν τῷ πύργῳ, οἱ ἵππικοι ἄγωνες, τὰ ταξείδια τῶν βασιφῶδων, θὰ καθιστῶσι δυνατόν νὰ σχηματίζωνται ἐν τῷ πνεύματι τῶν παιδίων σχετικαὶ ἀπλᾶ καὶ σαφεῖς παραστάσεις. Ὁ διδάσκαλος θὰ ἀγγη τὰ παιδία νὰ σχηματίζωσι σαφεστάτας ἐποπτείας τῶν σπουδαίων διαφορῶν, τῶν ὑπαρχουσῶν μεταξύ τοῦ σημερινοῦ γεωργοῦ, ὑπερηφάνου καὶ ἀνεξαρτήτου, ἐλευθέρου νὰ κινῆται καὶ νὰ πῶλῃ τὰς γαίρας του, οὗτινος ὁ υἱός, ἐὰν εἶναι εὐφυής καὶ χρηστός, δύναται νὰ ἀξιῶι τὰς ὑψηλοτέρας λειτουργίας τῆς πολιτείας, καὶ τῶν προγόνων τοῦ γεωργοῦ, τῶν δουλοπαροίκων, τῶν ἀνευ ἀξιοπρεπείας καὶ σχεδὸν ἀνευ δικαιωμάτων πρὸ τοῦ ἀγερώχου αὐθέντου, τοῦ συνηθισμένου νὰ νομίζῃ τὰς ἰδιοτροπίας του ὡς ἱεράς διὰ τοὺς ἄλλους. Ὡσαύτως ὁ διδάσκαλος θὰ δύναται νὰ συνδέῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς γεωγραφίας πρὸς τὰς γνώσεις, ἃς ἔχουσι τὰ παιδία περὶ τοῦ χωρίου αὐτῶν καὶ τῶν πέριξ. Ἐὰν διδάσκῃ φυσικὴν, θὰ ἐπισωρεύῃ τὰ πολὺ γνωστὰ παραδείγματα τῶν φυσικῶν νόμων ἐν ταῖς ἐφαρμογαῖς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ οἴκου. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆςπραγματογνωσίας ἀντὶ νὰ ἐξετάζεται εἰς τὰ Βόρεια μέρη ἢ ἄμπελος ἢ ὁ μεταξοσκώληξ καὶ ἐν τῇ Μεσημβρίᾳ τὸ ξακχαρώδες τευτλόρριζον, θὰ ἐκλέγωνται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀντικείμενα οἰκεῖα εἰς τοὺς παῖδας, οἵτινες ἀντὶ νὰ ἀποταμιεύωσι μόνον λέξεις, θὰ μάθωσι νὰ λογιεύωνται ἐπὶ τῶν πραγμάτων,

ἄτινα ἐνδιαφέρουσιν αὐτούς. Τὰ θέματα τῶν συνθέσεων θὰ δανείζεται ἐκ τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ οἱ μαθηταὶ ζῶσι, δὲν θ' ἀπαιτῇ δὲ παρὰ παιδίων τῆς Ἀλλῆς νὰ περιγράψωσι τοπεῖον τῶν Ἀλπεων, οὐδὲν ἔχουσι καὶ δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι τὴν ἐλαχίστην ἰδέαν, οὐδὲ παρὰ παιδίων τῆς Προδρηγίας νὰ περιγράψωσι γάμον τῆς Βρετανίας! Δὲν εἶδομεν ἐβδομάδας τινὰς μετὰ τὴν τρομερὰν πλημμυραν τοῦ Ῥοδανοῦ τοῦ ἔτους 1897 νὰ δίδωσιν ὡς θέμα συνθέσεως εἰς παιδίον, ἄτινα κατ' ἀνάγκην ἐξήρχοντο τῶν οἰκίων των ἐπὶ λέμβου τρεῖς ὄλας ἐβδομάδας, νὰ περιγράψωσι τὰς πλημμύραν τῆς Ἰσπανικῆς Μουρτίας! Σκώπτομεν τοὺς σχολαστικούς, οἱ ὅποιοι συνεπέραινον ἐκ τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ τὰς ἰδιότητας τοῦ φωτός, ἀντὶ νὰ παρατηρῶσι ταύτας. Ποιοῦμεν ἡμεῖς ἄλλο τι, οἱ ὅποιοι πείθομεν τὸ παιδίον ὅτι τὰ βιβλία περιέχουσι πᾶσαν τὴν ἐπιστήμην καὶ οὕτως ἀντὶ νὰ ἀνοίγωμεν τοὺς ὀφθαλμούς του, ὥστε νὰ παρατηρῇ τὸν περιβάλλοντα κόσμον, τὴν φύσιν, τὴν ζωὴν, πληροῦμεν αὐτὸ μὲ τύπους, οὓς δὲν ἐννοεῖ; Λαμβάνομεν αὐτὸ διὰ τῆς χειρὸς, διερχόμεθα μετ' αὐτοῦ λειμῶνα ἐστολισμένον δι' ἀνθέων καὶ ἐν τούτοις προκλοῦμεν αὐτὸ νὰ θαυμάζῃ ἐν ταῖς ἡμετέραις βοτανικαῖς συλλογαῖς τὰ αὐτὰ φυτὰ ὡχρὰ καὶ ἀπεξηραμμένα, τὰ ὅποια εἶχομεν ἐμποδίσαι νὰ παρατηρῇ ἐν πάσῃ τῇ λάμπει τῆς δροσερότητος αὐτῶν!

Διδασκαλὶς ζῶσα θὰ κινῇ τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν, θὰ ἐξεγείρῃ τὸ πνεῦμα αὐτῶν. Ὁ διδάσκαλος θὰ εὐρίσκη ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῶν, ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπῃ τῶν παιδίων, τὸ μέσον νὰ τιμωρῇ σπανίως καὶ νὰ συγκρατῇ τὴν ἡσυχίαν, κατ' ἀκολουθεῖν δὲ θὰ κοπιᾷ ἐν ὀλιγώτερον καὶ θὰ εὐρίσκη ἐν τῷ ἔργῳ του πλείονα ἱκανοποίησιν.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ διδάσκαλος δὲν προπαρασκευάζεται γραπτῶς, κινδυνεύει νὰ λησμονῇ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ, τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν προσαρμογὴν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ εἰς τὴν πείραν τῶν μαθητῶν του. Θὰ ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν ἀληθὴς ἐργασία Πηγελόπης, καθόσον ἡ πείρα, αἱ σκέψεις, αἱ ἀνακαλύψεις ἐνδὸς ἔτους πολλάκις θὰ χάνωνται δι' αὐτόν. Τούναντιον, ἐὰν σημειῶν ἑπιμελῶς τὰ εὐρήματα αὐτοῦ ἐπὶ εἰδικῷ τετρακτίῳ, περιέχοντος πολλὰ κενὰ διὰ τὴν εἰσκομιδὴν τῶν μεταγενεστέρων

έτων ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἢ διδασκαλία του θά πλουτίζεται, θά καθορίζεται ἀκριβῶς, θά ἀποδιδῇ μᾶλλον πρακτικὴ καὶ μᾶλλον συνδεσμένη μετὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν παιδίων. Ἀπὸ ἑτοῦς εἰς ἑτος ἐπίσης ἢ ἐργασία τῆς προπαρασκευῆς θά ἐλαττωταί. Βαθμηδὸν δ' ὁ διδάσκαλος θά δύναται νὰ ἀπασχολῇ τὴν σκέψιν του μόνον μὲ τὴν τελειοποιήσιν τῆς διδασκαλίας του, μὲ τὴν ἀναζήτησιν εὐτυχεστέρων προσαρμογῶν, αἱ ὁποῖαι θά πολλαπλασιάζονται. Ἐπειδὴ δ' εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι γόνιμος καὶ ὅτι πάντοτε ἀνταμείβεται περισσότερον τῆς ἀξίας αὐτῆς, καὶ ὁ διδάσκαλος, ὁ προπαρασκευάζων εὐσυνειδήτως τὴν ἐργασίαν του, θά ἔχῃ ἕνεκα τούτου ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν πολὺ ὀλίγην ἐργασίαν καὶ πολλήν καὶ παντὸς εἶδους ἱκανοποιήσιν. Ὁ ὀκνηρὸς τοῦναντίον ἐπισπρεθεὶς πρὸ πάντων τὸν κόπον, τὰς λύπας, τὴν κακὴν βούλησιν τῶν παιδίων, τὰ παράπονα τῶν γονέων καὶ τὴν ὑποτίμησιν τῶν προϋσταμένων. Τοσοῦτον εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ὀκνηρία εἶναι τὸ ἐναντίον τῆς σχολῆς καὶ ὅτι διὰ τοῦς μὴ θέλοντας νὰ ἐργάζωνται μηχανᾶται, ὡς λέγουσιν, ὁ διάβολος νὰ εὕρῃ σκηνήν ἀσχολήσεως. Ἐκάστη ὥρα ἐργάσιμος παρερχομένη ἐν ἀργίᾳ παράγει ὀλίγον βραδύτερον ἡμέρας ὀλοκλήρου ἐναντιοτήτων⁽¹⁾.

Ἡ νοήμων προπαρασκευὴ ἐν τῇ σχολείῳ εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα προπαρασκευὴ πρὸς τὸ δίπλωμα τῶν διευθυντικῶν ἐξετάσεων, τῶν ἐπιθεωρητικῶν κλπ. Αἱ ἐξετάσεις αὗται περιλαμβάνουσι καὶ σύνθεσιν, ἥτις καθόλου εἶναι ὕλης παιδαγωγικῆς. Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ γενικὸν κανόνα αἱ συνθέσεις αὗται δὲν παρουσιάζουσι τὴν ἐπιθυμητὴν ἐπιτυχίαν. Θά ἀποδιδῶσιν

(1) Εἶναι βεβίως ἀδύνατον νὰ προπαρασκευάζῃ τις ὁμοίως πάντα τὰ μαθήματα αὐτοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἑτος· ἄλλως δὲ καὶ πάντα τὰ μαθήματα δὲν προσαρμόζονται μετὰ τῆς αὐτῆς δυσκολίας εἰς τὸν πρακτικὸν κύκλον τῶν παιδίων. Ὁ νέος διδάσκαλος ὀφείλει νὰ προσπαθῇ εὐθὺς νὰ προσκρῇ κατὰ τὸ ἑτος τοῦτο καὶ διὰ τῶν συμβουλῶν παρὰ τῶν συναδέλφων του καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ του εἰκοσάδα μαθημάτων τῆς ἡθικῆς. Θά ἐξυκολούησιν τὸ αὐτὸ κατ' ἑτος. Θά ἐκτελῇ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν δι' ὀρισμένον ἀριθμὸν μαθημάτων τῆς πολιτειολογίας, τῆς πραγματογνωσίας, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας, αὐτὴ δ' ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν θά ἔχῃ στερεὴν ἐδαφὸς μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἔπειτα θά τελειοποιῇ μόνον, δηλαδὴ θ' ἀπλοποιῇ καὶ θά καθιστῇ ἐπὶ μᾶλλον αὐτόγνωστα καὶ ἐποπτικά.

ἐπιτυχεῖς, ἐὰν ἀντλήσωσι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν ἐκ τοῦ πλουσίου ὑλικοῦ, ἕπερ ἔχει συγκομίσει ὁ διδάσκαλος διὰ τῶν ἐν τῷ σχολεῖν προπαρασκευῶν αὐτοῦ.

Οἱ διδάσκαλοι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν θεμάτων τινος καὶ τὴν τοῦ ἀναγνωσθέντος ἐπισκόπησιν πρέπει νὰ λαμβάνωσι τὸ τετράδιον καὶ νὰ ἐπιχειρῶσι νὰ συντάσσωσι σχέδιον συνθέσεως ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ πρῶτον τοῦτο σχέδιον εἰκότως οὐδενὸς σχεδὸν λόγου θὰ εἶναι ἄξιον, ὥς πᾶσαι αἱ πρῶται ἀπόπειραι πρὸς τακτοποίησιν ἰδεῶν πολυαριθμῶν καὶ ποικίλων. Τοῦλάχιστον ἡ ἡμετέρα προσωπικὴ παῖρα ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρῶτον σχέδιον ἐνὸς βιβλίου, ἐνὸς κεφαλαίου, μιᾶς παραγράφου οὐδενὸς εἶναι συνήθως ἄξιον. Ἀλλ' ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ πρώτου σχεδίου εἶναι νὰ κατευθύνωμεν τὴν βούλησιν ἡμῶν εἰς τὸ θέμα αὐτοῦ, νὰ κάμωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς ἰδέας ἡμῶν νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται πλέον εἰς αὐτάς νὰ συντάσσωνται ἀτάκτως κατὰ τὸν ροὺν τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, ἀλλ' ὅτι ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσι, νὰ λάθωσι θέσιν ἐν ὀρισμένῳ ὀργανισμῷ. Ἡ πρώτη αὕτη προσταγὴ ἀρκεῖ, ἵνα ἐνσπεύρῃ εἰς τὸν ἰδιότροπον τοῦτον κόσμον τῶν ἰδεῶν εὐπεΐθειαν αἰδήμονα. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι τὸ πρῶτον ἡμῶν σχέδιον ἐπέτυχεν, ὅταν ἐπιβάλλῃ εἰς τὰς ἡμετέρας ἰδέας ὀρισμένην κατεύθυνσιν καὶ ὅταν ἀρχώμεθα νὰ διακρίνωμεν τάξιν εἰς τὰ ὑλικά ἡμῶν. Τὸ σχέδιον ἐπιτρέπει νὰ συναθροίζωμεν πᾶσαν τὴν στρατιὰν τῶν ἀναμνήσεων ἡμῶν. Συνήθως ἡ συγκέντρωσις αὕτη εἶναι τεχνητή, ἀλλ' ἡ τάξις εἶναι ἤδη ἀναγκούφισις τῆς προσοχῆς. Ταχέως καταρτίζονται ἀπλούστεραι ὁμάδες συγγενῶν ἀντικειμένων, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον προβάλλει πρὸ ἡμῶν δευτερον, τρίτον σχέδιον, μέχρις οὗ τέλος καταρτίζωμεν σχέδιον ὀριστικῶς κρινόμενον ὡς ἱκανοποιητικόν.

Ἡ τακτοποίησις αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἐπίμοχθος ἐνέργεια. Γενομένου τοῦ σχεδίου, εὐχάριστον εἶναι νὰ γράφωμεν. Ὅταν ἀναφαίνεται ἀφηρημένη τις ἰδέα, ἐξετάζομεν ταύτην ἐν τῷ φωτὶ τῆς πείρας ἡμῶν, ἐν τῇ ἐργασίᾳ δὲ ταύτῃ ἐπιτελεῖται μετατροπὴ ἀνάλογος πρὸς τὴν γινομένην, ὅταν ὁ χυλὸς προερχόμενος ἐκ τῆς πέψεως ῥίπτεται εἰς τὸ αἷμα, μεταβάλλεται ἐν αὐτῷ καὶ φέρει πρὸς αὐτὸ νέαν δύναμιν. Αἱ ἀναμνήσεις τῶν ἀναγνώσεων ζωογο-

νοῦνται ὑπὸ τῆς εἰσκομιδῆς τῆς προσωπικῆς πείρας, ἥτις ἀφ' ἐτέρου λαμβάνει ἀξίαν, δύναμιν, ἣν δὲν εἶχε πρὸ τῆς στιγμῆς ταύτης. Οἱ διδάσκαλοι, οἱ παρουσιάζοντες εἰς διαφόρους προαγωγικὰς ἐξετάσεις ἀναμνήσεις ἀναγνώσεων, ἀντὶ νὰ ἐκθέτωσιν ἀναμνήσεις τετραμμένας καὶ μεταθεδλημένας ὑπὸ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πείρας, ἀδικοῦσιν ἑαυτοὺς μεγάλως διότι εἶναι λυπηρὸν νὰ ἀνακαλύπτῃ τις μνήμην ἐκεῖ, ὅπου ἤλπιζεν ὅτι θὰ συνήντα ἄνθρωπον. Οἱ διδάσκαλοι λοιπὸν μηδέποτε ἄς παύωσιν ἀσκούμενοι ἐν τῇ συνθέσει.

Εἵπομεν περὶ ἀναγνώσεων προπαρασκευαστικῶν τῆς συνθέσεως. Πολὺ ὀλίγα διδασκάλισσαι καὶ διδάσκαλοι δύνανται νὰ ἀναγινώσκωσιν, ὥς δεῖ, καὶ εἶναι ὀλίγα ζητήματα, περὶ ὧν κρατοῦσι πλείονες ἰδέαι ἐσφαλμένοι ἢ ὅσαι ἐν τῷ ζητήματι περὶ τῆς τέχνης τοῦ ἀναγινώσκειν μετ' ὠφελείας. Ὁ μαθητὴς ἐγκαταλείπεται εἰς ἑαυτὸν καὶ δέχεται περὶ τοῦ θέματος τούτου μόνον συμβουλὰς ἐμπειρικὰς καὶ μάλιστα πολλάκις ἀντιφατικὰς. Εὐρίσκομεν εἰς τὰ ξηρὰ φύλλα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου περιδινόμενα καὶ ἀπελαυνόμενα πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις ἀκίρθῃ εἰκόνα τῆς μοίρας τῶν πλείστων ἀνθρώπων. Δὲν δέχονται τὸν χυμὸν τῶν ζωόντων ἀρχῶν καὶ περιδινονται τῇδε κἀκεῖσε ὑπὸ τῶν ὀρέξεων των, ὑπὸ τῶν κλίσεων των καὶ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Τὸ ἀσυνάρτητον, τὴν μανίαν τῶν ἀνευ σκοποῦ κινήσεων πάντες σχεδὸν φέρουσιν ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἀναγνώσεσι. Ἡ ἀνάγνωσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μία τῶν πολυχρίθμων μορφῶν ταύτης τῆς ἀνάγκης τῆς ταραχῆς... Πρὸ πολλοῦ παρετήρησαν ὅτι οἱ μεγάλοι ταραξίαι, οἵτινες πληροῦσι τὴν ἱστορίαν διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτῶν, ὀλίγον ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ σκεπτικοί, οἱ ἡρεμοί, οἱ μεθοδικοί, οἱ ἐφευρόντες τὴν τυπογραφίαν, οἱ ἀνακαλύψαντες τὸν ἀτμὸν, συνετέλεσαν μᾶλλον, ἵνα μεταβάλλωσι τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου, ἢ οἱ βίαιοι, οἱ ἀσυνάρτητοι ταραξίαι, ὥς ὁ Duguesclin ⁽¹⁾ ἢ καὶ ὡς ὁ Ναπολέον Ι.

Πᾶν ἔργον γόνιμον εἶναι προῖον μακρῶν προσπαθειῶν ἡρέμων καὶ ἐπισωρευομένων μεθ' ὑπομονῆς. Ἰδίᾳ δὲ τοῦτο ἰσχύει περὶ τῆς πνευματικῆς παιδεύσεως. Πρέπει νὰ γινώσκωμεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις

(1) Διάδοχος στρατηγὸς Γάλλος τοῦ XIV αἰῶνος Σ. Μ.

τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ὑπόκειται εἰς νόμους ἀμεταβλήτους καὶ ὅτι πᾶσα κατ' αὐτῶν ἐπανάστασις εἶναι χρόνος καὶ κόπος μάταιος.

Ἵπάρχουσι δύο νόμοι δεσπύζοντες πάσης τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ἐργασίας. Δὲν γινώσκωμεν ἀληθῶς ἢ ὅ,τι ἐπανεμελετήσαμεν πολλάκις. Ἡ λήθη παρασύρει τὸ ὑπόλοιπον ταχύτερον ἢ βραδύτερον, ἀλλ' ἀναποφεύκτως. Ἐξ ἄλλου δὲ συμβαίνει ἐν ταῖς πνευματικαῖς κτήσεσιν ὅ,τι ἐν τῇ τροφῇ. Ἐκεῖναι μόναι εἶναι ἡμέτεροι, ὅσας ἐχωνεύσαμεν, ἀφωμοιώσαμεν, μετεποιήσαμεν εἰς αἷμα καὶ μῦς τοῦ πνεύματος ἡμῶν.

Ἡ ἀνάγνωσις, ὅπως εἶναι ὠφέλιμος, ἀπαιτεῖ λοιπὸν δύο ὅρους, συγχὴν ἐπανάληψιν καὶ ἀγῶνας δραστηρίους καὶ ἐνεργητικούς οὐ μόνον πρὸς κατανόησιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς μεταβολὴν τῆς σκέψεως τοῦ ἄλλου εἰς ἰδίαν ἡμῶν σκέψιν, πρὸς κατάψασιν ἢ ἀπόψασιν ταύτης διὰ τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἰδίας ἡμῶν πείρας. Σκέψις τις εἶναι ἡμέτερα, ἐφόσον ἡμεῖς ὑπεβάλομεν ταύτην εἰς διπλὴν ἐργασίαν, ἐφόσον ἐνεδυναμώσαμεν καὶ ἐπλουτίσαμεν αὐτὴν διὰ τῆς πείρας ἡμῶν, ἐφόσον αὕτη συνεκέντρωσε περὶ αὐτῆς διὰ τινος ἑλξεως μυστηριώδους ἰδέας καὶ συναισθήματα ἢ ἐφόσον ἐφειλικύσθη ὑπὸ τινος ἰδέας ὑψηλοτέρας πρὸς ἐνίσχυσιν ταύτης. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἰδέα τις ἀποβαίνει ἡμέτερα, ἂν, ἐν ᾧ μένει ἢ αὐτὴ, κατετάχθη ὡς κύτταρον ζῶν ἐν τινι ὀργανισμῷ κομίζουσα εἰς τοῦτον τὸ ἀνάλογον αὐτῷ ποσὸν ζωῆς καὶ καρπούμενη ἅμα τὴν ἰσχυρότεραν καὶ ὑψηλοτέραν ζωὴν τοῦ ὀργανισμοῦ ὁλοκληύρου.

Ἐκ τούτου βλέπει τις ἀμέσως, πῶς δὲν πρέπει νὰ ἀναγινώσκη. Παρὰ τὰς συμβουλάς τοσούτων διδασκάλων, συνιστώντων νὰ ἀναγινώσκωμεν «πολύ», πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν ὀλίγον καὶ καλῶς. Αἱ πολυάριθμοι ἀναγνώσεις γινόμεναι κατ' ἀνάγκην ὀλίγον ταχέως ἀφήνουσι τὸ πνεῦμα παθητικόν, ἀφαιροῦσι τὴν ἔξιν τῆς ἐργασίας. Ἐντυπώσεις ἀσφαεῖς καὶ προώρους διαδεχθήσονται ἀναμνήσεις ἀσφαεῖς... Τὸ ἅπαξ ἀναγινωσκόμενον βιβλίον ἀφήνει πολὺ ὀλίγας ἐντυπώσεις. Αἱ ταχέαι ἀναγνώσεις εἶναι, ὡς εἵπομεν, ἢ ἐπικινδυνωδεστέρα μορφή τῆς ὀκνηρίας, διότι ὁ μὴδὲν πράττων ἄνθρωπος οἶδε τοῦλάχιστον ὅτι οὐδὲν πράττει καὶ δυνατὸν νὰ δοκιμάξῃ ἕνεκα τούτου τύψεις, ἐν ᾧ ὁ ἀναγινώσκων ταχέως φαντάζεται ὅτι ἐργάζεται, διότι κουράζεται, ἀκριδῶς ὡς τὰ παιδιὰ, εἰς

ὁ διδουσιν, ὥπως ῥάψωσι, κλωστήν ἀνευ κόμδου. Ποιοῦσιν ὅτι καὶ αἱ ῥάπτριαι, ἀλλ' αἱ κινήσεις οὐδόλως ἀρκοῦσιν, ἐὰν τὸ νῆμα δὲν μένῃ εἰς τὴν ῥαφήν... Καὶ οἱ ταχεῖς ἀναγνώσται ἐκτελοῦσιν ὡσαύτως πάσας τὰς πράξεις τοῦ ἀληθοῦς ἀναγνώστου, ἀλλ' ἡ ἐργασία αὐτῶν εἶναι μόνον γυμναστική τῶν μυῶν τοῦ ὀφθαλμοῦ... Τί μένει τῷ ὄντι ἐκ τῶν πεντήκοντα ἀναγνωσθέντων μυθιστορημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐνθυμεῖται τις ἔτη τινὰ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν; Ὁ Hobbes⁽¹⁾ ἔχει δίκαιον λέγων ὅτι «ἐὰν εἶχεν ἀναγνώσει τόσα βιβλία, ὅσα οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, θὰ ἔμενεν ἐπίσης ἀμαθής, ὡς οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι».

Ἐὰν τὸ ἀναγινώσκειν εἶναι «σκέπτεσθαι»⁽²⁾, δηλαδὴ ἐξετάζειν, κρίνειν, ἀπορρίπτειν ἢ προσλαμβάνειν τὴν σκέψιν τοῦ ἄλλου, ἐὰν ἡ ἀνάγνωσις δὲν παρέχῃ ἡμῖν ἡ τροφάς, ἃς ἀνάγκη νὰ ἀναμασῇσωμεν ἔπειτα, πρέπει νὰ ἐγκραθιδρυώμεθα οὕτως εἰπεῖν ἐν τινι βιβλίῳ καὶ ἐν ἐκάστῳ κεφαλαίῳ αὐτοῦ, ὡς ἐγκραθιστάμεθα ἐν τινι ἀγρῷ, ὥπως ἔχωμεν εἰσόδημα ἐξ αὐτοῦ. Θὰ ἀναγινώσκῃ τις ὀλίγον· ἀλλὰ τί σημαίνει τοῦτο; Ἀγρὸς μετ' ἐπιμελείας καλλιεργηθεὶς παράγει πλεῖον ἢ ἀπέραντοι ἐκτάσεις μὴ λιπασμένοι καὶ ἀγεώργητοι. Πρέπει νὰ ἀναγινώσκῃ τις πρῶτον ὀλίγον ταχέως, ὥπως κατανοήσῃ καλῶς τὴν ἀκολουθίαν καὶ τὴν σχέσιν τῶν ἰδεῶν, τὴν λογικὴν ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως τοῦ συγγραφέως, νὰ ἐπανέρχεται δ' ἔπειτα καὶ νὰ κρατῇ σημειώσεις, νὰ ἀναγινώσκῃ δὲ πολλὰκις τὰς σημειώσεις ταύτας. Πρέπει νὰ ἀναγινώσκῃ μετὰ μεγίστης προσοχῆς, δηλαδὴ πρέπει νὰ θραύῃ τὸ μυελικὸν ὅσπου, διὰ νὰ ἔχῃ τὸν μυελὸν γυμνόν, ἐν ἄλλοις λόγοις νὰ ἀντικαθιστᾷ τὰς λέξεις διὰ τῶν πραγμάτων, νὰ βλέπῃ εὐκρινῶς καὶ λεπτομερῶς. Ἡ ἀνάγνωσις, λέγει ὁ Τολστόι, εἶναι «Μετάληψις, Κοινωνία», καὶ δικαίως, διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ καλούμενος ζῶν ἀποβαίνει ὄντως ζῶν, ἐφόσον ἔρχεται εἰς κοινωνίαν καὶ ἐνοῦται μετὰ τῶν ὡς νεκρῶν θεωρουμένων σκέψεων τοῦ συγγραφέως καὶ κάμνει αὐτὰς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁλόν γίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναγινώσκω-

(1) Φιλόσοφος Ἕλληνας τοῦ XVII αἰῶνος. Σ. Μ.

(2) Λέξεις Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου.

μεν μόνον μεγάλης αξίας βιβλία, ἵκανά νὰ ἐξεγείρωσι τὴν σκέψιν καὶ νὰ τρέψωσιν αὐτήν. Πρέπει δι' ἐκάστην ὕλην νὰ ἐκλέγωμεν ἓν κύριον βιβλίον, ὅπερ νὰ ἔχῃ μεγάλην φήμην, νὰ εἶναι δὲ κατὰ τὰς τελευταῖον κρατούσας ἐπιστημονικὰς ἰδέας συντεταγμένον, πλούσιον ἄμα καὶ καλῶς διατεταγμένον, ἐν μιᾷ λέξει νὰ ἐκλέγωμεν βιβλίον, ὅπερ εἶναι ἄξιον νὰ μεταχειριζώμεθα ὡς διεγέρτην διαρκῆ τῶν ἡμετέρων σκέψεων. Διδάσκαλος μελετῶν τὸν Channing καὶ τὸν Ὁράτιον Mann⁽¹⁾, ἔτι δὲ τὸ ἐγχειρίδιον τῆς ἠθικῆς τοῦ Nicole⁽²⁾, θὰ ἐξικνεῖτο ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν εἰς ὑψηλὸν σημεῖον ἠθικῆς καὶ παιδαγωγικῆς μορφώσεως. Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος τοῦ Σαλέσου (de Sales) ἀνεγίνωσκε κατὰ προτίμησιν ἐπὶ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη «τὸν Ψυχικὸν ἀγῶνα» (le Combat spirituel), πολὺ μικρὸν βιβλίον πλήρες ἐξαιρέτων πραγμάτων. Εἶχε τραφῇ διὰ τούτου καὶ ἐκ ταύτης τῆς μελέτης ἐξῆλθεν ἡ θαυμασία εἰσαγωγή εἰς τὴν εὐλαβῇ ζωὴν (Introduction à la vie dévote), ἐν τῶν ὥραιότερων ἔργων τῆς ἠθικῆς ἡμῶν φιλολογίας.

Ὅταν δ' ἐξάγάγωμεν ἐκ τῶν ἀναγνώσεων καὶ τῆς προσωπικῆς πείρας ἡμῶν μεγάλας τινὰς ἰδέας, φωτιζούσας σύνολα γεγονότων, δυνάμεθα νὰ ἀναγινώσκωμεν πολὺ, διότι τότε ἡ ἀνάγνωσις ἡμῶν δὲν θὰ εἶναι πλέον τυχαία. Διερχόμεθα ταχέως πᾶν, ὅπερ δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς καὶ σταματῶμεν ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπικυροῦσιν ἢ ἀρνοῦνται τὰς ἡμετέρας, ἐπὶ τινων κομψῶν ἐκφράσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδουσι κάλλιον ἢ ὅσον ἡμεῖς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ κατορθώσωμεν τὰς σκέψεις ἡμῶν. Δὲν μιμούμεθα τοὺς «λογίους», πλουσίους εἰς ἀνωφελεῖς προμηθείας, μεγάλους ἐν ταῖς μικραῖς καὶ λίαν μικροῦς ἐν ταῖς μεγάλοις.

Ἐὰν δ' εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναγινώσκωμεν μετὰ προσοχῆς, εἶναι ἀναγκαῖον ἐπίσης νὰ ἀναγινώσκωμεν. Τὰ βιβλία δὲν εἶναι δυνάμεις αὐτοῦργοι, εἶναι ἐργαλεῖα. Αἱ βαθεῖαι πηγαὶ τῆς ἡμετέρας μαθήσεως εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ πείρα, ἡ προσωπικὴ σκέψις, ἡ προσωπικὴ πρᾶξις, ἄνευ δὲ τῆς πείρας τῆς ζωῆς τὰ βιβλία θὰ ἦσαν δι' ἡμᾶς συλλογαὶ λέξεων ἐστερημένων σημασίας. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ἀνεγινώσκομεν, θὰ ᾔμεθα περιωρισμένοι ἐντὸς τῆς πείρας

(1) Ἀμερικανὸς παιδαγωγός. Σ. Μ.

(2) Ἠθικολόγος καὶ Θεολόγος τοῦ XVII αἰῶνος Σ. Μ.

ήμῶν, τοσοῦτον περιορισμένης καὶ τοσοῦτον ὑποκειμένης εἰς πλά-
 νας. Ὅφειλομεν νὰ γινώσκωμεν ἐν τῇ παιδαγωγίᾳ παραδείγματος
 χάριν πᾶν, ὅπερ πρὸς ἡμῶν ἀνεκάλυψαν. Ἡ πείρα τῶν ἄλλων ἐπι-
 τρέπει ἡμῖν νὰ πλουτίζωμεν τὴν πείραν ἡμῶν. Αὕτη ἐξοικειώνει
 ἡμᾶς πρὸς τὰς μεθόδους πάντων τῶν χρόνων καὶ πάντων τῶν τό-
 πων, γίνεται δ' ἔτι ἀφορμὴ νὰ ὠφελώμεθα ἐκ τῶν πλανῶν τῶν
 προκατόχων ἡμῶν δυνάμενοι ν' ἀποφεύγωμεν ταύτας. Πλὴν τοῦτου
 αἱ ἀναγνώσεις διδάσκουσιν ἡμᾶς τὴν μετριοφροσύνην. Ἀνθρώπος μὴ
 ἀναγινώσκων μεγαλοποιεῖ τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν σπου-
 δαιότητα τῶν σκέψεων αὐτοῦ ὁμοίως, ὥς λέγει ὁ Zimmermann⁽¹⁾,
 «πρὸς ἐκεῖνα τὰ ζῶα, τὰ ὅποια ἐξογκώνονται καὶ διαρρήγνυνται
 ἐν τῇ κενῇ ἐνδὸς ὑαλίνου κώδωνος». Ἐτι δὲ ἡ ἀνάγνωσις μανθά-
 νει ἡμᾶς νὰ παρατηρῶμεν καὶ νὰ μὴ βλέπωμεν χωρὶς νὰ διακρί-
 νωμεν, διότι πληροφρονημένοι ὑπὸ τῶν σκέψεων τῶν προκατόχων
 μανθάνομεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅτι οὐδὲν ζήτημα εἶναι ἅπλουτ καὶ
 ὅτι ὀφείλομεν νὰ κρατῶμεν πάντοτε τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἐν ἐργηγόρσει.

Τέλος ἡ ἀνάγνωσις εἶναι δύναμις ἀπελευθερώσεως. Ἐν ᾧ οἱ μὴ
 ἀναγινώσκοντες ἄνθρωποι εἶναι οἷον φυλακισμένοι ἐν ταῖς δόξαις
 τοῦ ἑαυτῶν περιβάλλοντος, ἐν τοῖς κοινοῖς λογισμοῖς, ἐν τῇ συνηθείᾳ
 τῶν παραδόσεων καὶ ἐν τῇ μετριότητι τῶν ἐνεργούντων αἰτίων τῶν
 κοινῶν ἀνθρώπων, ὁ ἀγαπῶν τὴν μελέτην παύει νὰ ἔρπη. Μὲ ἐν
 πτερύγισμα δύναται νὰ αἵρεται εἰς τὴν εὐδίων χώραν τῶν υπερτέ-
 ρων ἰδεῶν καὶ τῶν παγκοσμίων συναισθημάτων. Δύναται νὰ ζωο-
 γονῇ τὴν ψυχὴν του «ἐπισκεπτόμενος τὰς μεγίστας ψυχὰς τῶν
 παρωχημένων χρόνων»· δύναται νὰ ζῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν καθαρ-
 ωτάτων πνευμάτων.

Ἄλλ' ἡ ἀνάγνωσις δέον νὰ εἶναι ἐργασία προσωπικὴ καὶ ἐνεργός.
 Πρέπει νὰ ἀναγινώσκη τις, ὅπως σκέπτεται καλύτερον, ὅπως
 τελειοποιῇ τὸ πνεῦμά του καὶ οὐχὶ ὅπως ἐπιδαρύνῃ τὴν μνήμην
 του. Ὁ κατατίθεται μόνον ἐν τῇ μνήμῃ, εἶναι ἐπίφασις μόνον
 γνώσεως. Προτιμῶ «νὰ σφυρηλατῶ τὴν ψυχὴν», λέγει ὁ Mon-
 taigne⁽²⁾ (III, III), «ἢ νὰ πλουτίζω αὐτὴν διὰ γνώσεων». Συγκε-

(1) Φιλόσοφος Ἑλβετὸς τοῦ XVIII αἰῶνος Σ. Μ.

(2) Φιλόσοφος Γάλλος τοῦ XVI αἰῶνος ἀσχοληθεὶς ἐπιτυχῶς καὶ περὶ τὴν
 Παιδαγωγικὴν Σ. Μ.

κριμένον ύλικόν άφθονον είναι βεβαίως άπαραίτητον, έπως γενικεύωμεν, άλλ' ή γενίκευσις άποδίδει αδύνατος, εάν ή μνήμη είναι φορτωμένη διά τοιούτου ύλικού. Πρέπει λοιπόν ή κτήσις και ή όργάνωσις των γνώσεων να προχωρώσι με τό αυτό βήμα. "Αν τούτο δέν συμβαίνει, έσφ πλείονες γνώσεις θα συσσωρεύονται, τσούτφ μάλλον ή σύγχυσις θα αυξάνη, άντι δέ να έχωμεν στρατιάν άναμνήσεων καλώς διατεταγμένων, προχείρων, ευδιαθέτων και ευπειθών, θα έχωμεν άμορφον έχλον, ού ή κινητοποίησης θα είναι αδύνατος.

Διά δέ την διοργάνωσιν των γνώσεων χρειάζεται χρόνος, πολλή γαλήνη και προσωπική εργασία του πνεύματος. Η σοφία δέν είναι ανάλογος προς τό ποσόν των άνεγνωσμένων, πολλοί δ' άπληστοι βιβλιοφάγοι είναι άπλούστατα έτι ο Montaigne άποκαλεί σοφούς όνους. «Προτιμότερον να έχωμεν την κεφαλήν καλώς μορφωμένην ή έντελώς πλήρη», λέγει έτι ο Montaigne. Και ο Βάκων⁽¹⁾ έχει δίκαιον γράφων ότι «ή άλληθρία εξέρχεται μάλλον εκ της πλάνης ή εκ της συγχύσεως». Μόνον έν τφ La Fontaine⁽²⁾ βλέπει τις «ποντικούς, οτινες τρώγοντες τά βιβλία γίνονται σοφοί μέχρι του άκρου των οδόντων». Ο Μολιέρος δεικνύει ήμιν χαριέντως την ύπάρχουσαν διαφοράν μεταξύ της λεξικολογικής και της πρακτικής γνώσεως.

(Ο Λεπίνας πρό όλίγου κατέπεσε...)

Φιλαμίντη

Πώς γίνεται, άνόητε, κάτω κανείς να πέση,
άφ' ού έκμάθη έπαρκώς τά της ίσορροπίας;

Βελίνσα

Τ'ης πτώσεώς σου, άμυχθί, δέν βλέπεις τας αίτίας;
ότάκις τό κεντροβαρές τό σώμα άπολέσθι,
κλονείται και εύρίσκεται έν άμφιρόπφ θέσει.

Λεπίνας

Κ' έγώ τό παρετήρησα κ' έγώ τό έστοχάσθην
μακρύτε, πλατύτε στο πάτωμα, όπότεν έσωρευίσθην⁽³⁾.

(1) Φιλόσοφος Άγγλος (1561—1628) έπιζητήσας την αντικατάστασιν των κενών θεωριών διά της παρατηρητικότητας και του πειραματισμού. Σ. Μ.

(2) Ποιητής Γάλλος του XVII αιώνα. Σ. Μ.

(3) Έκ των σοφών γυναικών Μολιέρου, ΙΙΙ, ΙΙΙ.

Ουδόλως χρησιμεύει νὰ ἔχωμεν μάθει περὶ τοῦ κέντρου τῆς βαρύτητος, ἐὰν ἀγνοῶμεν νὰ βαδίζωμεν. Ουδόλως χρησιμεύει εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ γινώσκῃ τὴν θεωρίαν τῆς τιμωρίας, ἐὰν τιμωρῇ ἀδίκως καὶ παραλόγως. Πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν, ἀλλ' ἐπίσης πρέπει νὰ παρατηρῶμεν, νὰ σκεπτώμεθα καὶ ἡ ἀνάγνωσις πρέπει νὰ εἶναι μόνον τὸ μέσον, τὸ ἐξεγείρον τὸ πνεῦμα ἡμῶν, τὸ παρέχον εἰς αὐτὸ ἀφορμὰς, ὥπως ἐξασκῇ τὴν κρίσιν ἡμῶν, ὥπως παρατηρῇ καλῶς, ὥπως συγκρίνῃ. Τὸ ἀναγινώσκειν οὐδὲν εἶναι, ἐὰν δὲν συσσωματῶμεν τὰ πορίσματα τῆς πείρας τῶν ἄλλων μετὰ τῆς πείρας ἡμῶν. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι νὰ πλουτίζωμεν τὰς κυρίας ἡμῶν ιδέας, νὰ καθιστῶμεν αὐτὰς ζώσας, διοργανωτρίδας, ἐνεργοῦς. Αἱ ιδέαι τῶν ἄλλων εἶναι ὡς τὰ φυτά, τὰ ὅποια ἐδλάστησαν καὶ ἐμεγάλωσαν ἐν τῇ ἐξοχῇ, ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς τοῦ ἡλίου καὶ τὰ ὅποια εἶναι δι' ἡμᾶς τροφὴ πρὸς τριθὴν καὶ μάστισιν, πρὸς ῥωγμῶν καὶ μεταβολὴν εἰς ἄνθος τοῦ αἵματος ἡμῶν.

Ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν οἱ μᾶλλον διακεκριμένοι ἄνθρωποι πολλὰκις μετὰ δυσκολίας ἐπρομηθεύοντο βιβλία, ἐν ᾧ πολλὰ μέτρια πνεύματα ἔχουσιν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν πάσας τὰς βιβλιοθήκας τῶν Παρισίων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς νέους κυνηγετικούς κύνας, οἵτινες πορεύονται ὀφθαλμιζόμενοι πανταχοῦ, χωρὶς νὰ ἐπαναφέρωσι θήραμα. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι νὰ μελετῶμεν εἰλικρινῶς ἐξ ὅλης καρδίας καὶ νὰ ἐνισχύωμεν ἰσχυρῶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναγνώσεως πάσας τὰς ἐνεργοῦς πνευματικὰς δυνάμεις, τὴν προσοχὴν, τὴν παρατήρησιν, τὴν δύναμιν τοῦ ἀνακαλύπτειν τὰς βαθεῖας σχέσεις τῶν πραγμάτων. Τὰ βιβλία δὲν ἐπινοοῦσι τι μὴ ὑπάρχον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν. Πάντα ἐρμηνεύουσι τὴν φύσιν, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἅπερ ὑπόκεινται εἰς τὴν ἡμετέραν παρατήρησιν, καὶ ἡ ἀποστολὴ αὐτῶν πρέπει νὰ μὴ εἶναι ἄλλη ἢ νὰ ὁδηγῇ ἡμᾶς νὰ ἐρμηνεύωμεν μόνον τὸ κοινὸν τοῦτο κεφάλαιον τῶν ἡμετέρων γνώσεων καὶ νὰ βοηθῇ ἡμᾶς εἰς ταύτην τὴν ἐξήγησιν. Ἰδοὺ διατὶ ἡ συνεχὴς ἀνάγνωσις εἶναι λίαν ἀνεπαρκής. Τὴν ἀνάγνωσιν πρέπει νὰ διαδέχεται ἡ ὁργάνωσις τῶν ἀναμνήσεων καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῶν σύνδεσις μετὰ τῆς ιδέας ἡμῶν πείρας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεταί ἢ διὰ τῆς προσωπικῆς ἐργασίας, καὶ διή, ἢ ἀφ' ἐκφρασθῶμεν συντό-

μως, διὰ τῆς συνθέσεως ἢ τῆς προφορικῆς ἐκθέσεως. Ἐξαίρετον βεβαίως εἶναι νὰ γράφωμεν χωρὶς νὰ ἀναγινώσκωμεν, ἀλλ' οὕτω ποιοῦντες ταχέως θὰ εὕρωμεν τὰ ὅρια τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς πείρας. Ὅφειλομεν διὰ τοῦτο νὰ αὐξάνωμεν τὰ κεφάλαια ἡμῶν πρὸ τοῦ γράφειν καὶ δὴ ἐν τοῖς διαλείμμασι, τὰ ὅποια ἀφήνει ἡ σύνθεσις. Ἄφ' ἑτέρου τὸ ἀναγινώσκειν ἄνευ τοῦ συνθέτειν ἐπιδαρώνει ἡμᾶς μόνον δι' ὀλικῶν μὴ ὀργανωμένων. Αἱ δύο ἐνέργειαι, ἀναγινώσκειν καὶ συνθέτειν, ὀφείλουσιν, ἂν μέλλωσι νὰ μορφώσωσι τὸ πνεῦμα, νὰ συμβαδίζωσι.

Τῷ ὄντι δὲ τὸ συνθέτειν εἶναι κυρίως ἐργασία ὀργανώσεως. Κατευθύνων τις τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τι ζήτημα προκαλεῖ οἷον ἀναδρασμὸν τινα εἰκόνων, συναισθημάτων, σχέσεων· ἐξετάζει τὰς ὁμοιότητας τῶν στοιχείων τούτων, ἐκτιμᾷ τὰς σχετικὰς ἀξίας αὐτῶν, ὑποτάσσει αὐτὰ εἰς μίαν ἰδέαν ἄρχουσαν καὶ διατάσσει τὰς λεπτομερεῖας οὕτως, ὥστε νὰ συντρέχωσιν εἰς τὴν ζωσαν ἐνότητα τοῦ ὅλου. Ἀναζητεῖν τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ δευτερεύον, ὑποτάσσειν τοῦτο εἰς ἐκεῖνο, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν γόνιμος ἀσκησης. Τοῦτο εἶναι πολυτίμος καλλιέργεια τῆς προσοχῆς, τῆς διεπισδόσεως τῆς κρίσεως, τῆς ἀγχινοῖας τῆς φαντασίας. Ἐνεκα τῆς δραστηρίας ταύτης ἐργασίας πασῶν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ἡμῶν ἐκτελεῖται ἡ ἐσωτάτη μῆξις τῆς ἡμετέρας παρατηρήσεως καὶ τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς πείρας μετὰ τῆς πείρας τῶν προγενεστέρων ἡμῶν, μέχρι τοῦδε οὕσης καθαρῶς βιβλιακῆς.

Ὅπερ λέγομεν περὶ τῆς συνθέσεως, ἰσχύει ἐπίσης ἐπὶ τῆς παρασκευῆς μιᾶς διαλέξεως, μιᾶς προφορικῆς ἐκθέσεως. Ἐφόσον αἱ γνώσεις ἡμῶν δὲν ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐργασίαν τοῦ πνεύματος, εἶναι τεταγμένοι ἢ μία πληθὸν τῆς ἄλλης, ὁμοιάζουσι πρὸς ρινίσματα διςτάμενα ἀλλήλων. Τὰ ρινίσματα ριπτόμενα εἰς τὸ χωνευτήριον ἀποδαίνουσιν ὄγκος σιδήρου ἀνθισταμένου, οὗτινος τὰ μέρη συνδέονται δι' ἰσχυρὰς συνοχῆς. Ἄς προσθέσωμεν ὅτι, ἐν ᾧ ἡ ἀνάγνωσις ἀφήνει ἡμᾶς ἀπομεμονωμένους, μόνους μετὰ τῆς βουλευτικῆς ἡμῶν δυνάμεως, ἡ σύνθεσις ἢ ἡ ἐκθεσις, προωρισμένη νὰ ἀναγνωσθῇ ἢ ἀκουσθῇ, βοηθεῖ ἐνεργητικῶς τὴν βούλησιν, γινομένη ἀφορμὴ νὰ παρεμβαίνωσι συναισθήματα κοινωνικά, οἷα ἡ ἀγάπη τοῦ ἐπαίνου καὶ ὁ φόβος.

της αποδοκιμασίας, αίσθήματα τοσοῦτον ἰσχυρά ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀνθρώπων. Οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι ὡς ἀναγινώσκωσι λοιπὸν ἔργα μεγάλης ἀξίας βραδέως καὶ βαθέως, ἀλλ' ὡς συμπληρῶσιν ἐπιτυχῶς τὴν ἐαυτῶν μόρφωσιν διὰ τῆς προσωπικῆς συνθέσεως καὶ διὰ τῶν ἐκθέσεων. Οὐδὲν ἀπλούστερον τοῦ νὰ διοργανώσωσι πρωτόπειροι διδάσκαλοι τῆς αὐτῆς περιφερείας συγκεντρώσεις μηνιαίας, ἐν αἷς κατὰ σειράν θὰ πραγματεύεται ἕκαστος τούτων θέμα παιδαγωγικὸν ἐνώπιον τῶν συναδέλφων. Ἐπίσης αἱ δημόσιαι διαλέξεις παρέχουσιν ἰσχυρὰν ὥθησιν πρὸς ἐργασίαν πρωτότυπον.

Ἄλλ' οὐδὲν ἐξισοῦται πρὸς τὴν σύνθεσιν, διότι τὸ μέσον τοῦτο τῆς μορφώσεως εὐρίσκεται ἀπαύστως εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ὥρας τῆς πνευματικῆς ἰσχύος.

Οἱ διδάσκαλοι, ὑποχρεωμένοι νὰ παρασκευάζωνται πρὸς κατὰληψιν ἀνωτέρων θέσεων, οὐδόλως πρέπει νὰ νομίζωσι τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ὡς ἐνόχλησιν· τὸναντίον πρέπει νὰ δέχωνται ταύτην ἐξ ἄλλης καρδίας ὡς βοήθειαν, ἣτις προσέρχεται εἰς τὴν ἔλλογον αὐτῶν βούλησιν ἐναντίον τῆς ὀκνηρίας, ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς αὐτοὺς νὰ ἀνέλθωσιν εἰς πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἐπαρκῆ. Ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα πρέπει νὰ δέχωνται τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην καὶ νὰ μετασχηματίζωσιν αὐτὴν εἰς ἐλευθέραν καὶ εἰλικρινῆ συναίνεσιν.

Καθόσον δὲ τὰ πρὸς διαπραγματεύσιν ἐν τοῖς διαγωνισμοῖς διδόμενα θέματα εἶναι πάντοτε ἐκπαιδευτικά, ἐκάστη ἀτομικὴ σύνθεσις αὐτῶν θὰ εἶναι οἷον ἐπὶ πρόκλησις, ὅπως σκέπτονται ἐπὶ τῆς καθημερινῆς αὐτῶν πράξεως καὶ ὅπως ἐξάγωσιν ἐκ ταύτης κυρίας ἀρχάς. Ἐὰν πρόκειται, παραδείγματος χάριν, νὰ πραγματευθῶσι περὶ τῆς τιμωρίας, πᾶσα ἡ θεωρία ταύτης ἀναπτύσσεται εἰς δέκα στίχους. Ὅταν ἔχωσι σαφῶς ἐννοήσῃ ὅτι τὸ παιδίον εἶναι πρόσωπον ἀπολύτως σεβαστὸν καὶ ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι μόνον βοήθεια, φερομένη εἰς τὴν ἔλλογον βούλησιν ἐναντίον τῶν κατωτέρων ὀρέξεων καὶ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, καταπιεζομένου ὑπὸ τῆς ζφωδίας, δὲν ὑπολείπεται πλέον εἰς τοὺς διδασκάλους ἢ νὰ προσηλῶνωσι συγχότατα τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ ταύτης τῆς ἀρχῆς καὶ νὰ σκέπτονται ἐφ' ἱκανὸν περὶ ταύτης. Πᾶσαι αἱ ἀναγνώσεις αὐτῶν θὰ στρέφονται περὶ τὸ θέμα τοῦτο.

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ σκέψεις καὶ αἱ παρατηρήσεις θὰ συνέρχωνται πανταχόθεν, ὅπως συγκεντρώνονται πέριξ τῆς δεσποζούσης ἰδέας ὡς καλοὶ στρατιῶται, οἱ ὅποιοι συναθροίζονται περὶ τὴν σημαίαν. Πολλάκις καθ' ἑκάστην ὁ διδάσκαλος θὰ ἔχῃ εὐκαιρίαν νὰ τιμωρῇ ἢ νὰ ἀπειλῇ τιμωρίαν. Ἐν τῷ περιπάτῳ του μετὰ τὸ μάθημα θὰ συλλογίζεται ἑκάστην περίπτωσιν, θὰ βλέπῃ δὲ μήπως ἔχῃ τιμωρήσει παρὰ τὴν γενικὴν ἀρχήν. Θὰ ἐξετάζῃ, πῶς ὤφειλε νὰ ἐπιληφθῇ ἑκάστης περιπτώσεως, τίνας λόγους ὤφειλε νὰ εἴπῃ...

Ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ θέμα του θὰ πλουτίζεται. Ἡ ἐσωτάτη ἐκείνη μῆξι τῶν ἀναγνώσεων καὶ τῆς προσωπικῆς πείρας, περὶ ὧν ἐλέγομεν, θὰ ἐκτελεῖται. Ὁ διδάσκαλος θὰ σημειώσῃ τὰς σκέψεις του, θὰ μείνῃ δ' ἐκπληκτος κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν θὰ λάβῃ τὴν γραφίδα, ὅπως πραγματευθῇ τὸ θέμα του, διότι θὰ ἴδῃ ὅτι εἶναι κατάφορτος μὲ ὕλικόν παραδειγμάτων ὠρισμένων. Θὰ εἶναι ἀνάγκη ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς συνθέσεως νὰ ἀφαιρῇ. Θὰ ἐκλέγῃ τὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, διότι συνθέτειν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀναγινώσκειν, σκέπτεσθαι, συγκρίνειν, ἐξάγειν δεσπόζουσάν τινα ἰδέαν, ἔπειτα ἐπαναφέρειν τὴν ἰδέαν ταύτην ἐν τῇ σκέψει ὡς οἶόν τε συχνάκις καὶ διατηρεῖν αὐτὴν ἐν ταύτῃ ὡς οἶόν τε μακρότερον χρόνον. Ἡ σύνθεσις εἶναι κυρίως ἔργον προσωπικῆς προσοχῆς, καὶ ἂν ἡ μεγαλοφυΐα εἶναι μακρὰ ὑπομονή, καὶ ἡ σύνθεσις εἶναι ἐπίσης ζήτημα ὑπομονῆς, διατηρήσεως ἐπιμόνου κυρίως τινὸς ἰδέας ἐν τῇ φωτὶ τῆς προσοχῆς. Ὑπὸ τινος μυστηριώδους ἐλκτικῆς δυνάμεως ἐξεγείρονται ἐκ τοῦ βάθους τῆς μνήμης ἀναμνήσεις πείρας, ἀναγνώσεων, ὧν τινες ἐκάθευδον ἀπὸ δεκαετίας. Ὁ στρατὸς οὗτος τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων οὕτω κινητοποιούμενος ὑπὸ τῆς προσοχῆς συντάσσεται εὐπειθῶς ὑπὸ ἀρχηγούς, ἐκλεγμένους ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Οἱ διδάσκαλοι ἄς θελήσωσι νὰ δοκιμάζωσι τοῦτο καὶ θὰ ἴδωσι τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν πάντοτε μεγαλοδύως ἀνταμειβομένους... Ἄλλ' ἄς ἐνθυμῶνται, ὡς ἐλέγομεν, ὅτι ἀναγκαῖος ὄρος, ὅπως γράψωσιν, εἶναι νὰ λαμβάνωσι τὴν γραφίδα καὶ νὰ γράψωσι καὶ ὅτι, ἐφόσον δὲν λαμβάνουσι τὴν γραφίδα καὶ δὲν ἀρχίζουσι νὰ γράψωσι, δὲν γράφουσι. Δὲν πρέπει νὰ περιμένωσι νὰ εἶναι εὐδιάθετοι, διότι ἡ ἔμπνευσις εἶναι πάντοτε ἡ ἀνταμοιβὴ τῆς ἐνεργητικῆς προσοχῆς, ἡ

ὁποία εἶναι, ὡς εἶπεν ὁ Malebranche⁽¹⁾, «ἡ φυσικὴ προσευχὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἀλλήθειαν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΧ.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΧΑΡΑΣ

Ἐὰν ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «τῆς ὁργανώσεως τῆς εὐτυχίας» ἐπραγματεύθῃμεν περὶ τῆς ἐργασίας, πρὶν πραγματευθῶμεν περὶ τῆς χαρᾶς, ἐπράξαμεν τοῦτο, διότι διαρκεῖς καὶ βαθεῖαι χαρὰι τῆς ζωῆς εἶναι ἐκεῖναι μόναι, ἃς προσπορίζει ἡ ἐργασία, καὶ διότι ἄνευ προηγουμένης ἐργασίας δὲν ὑπάρχει οὔτε σχολὴ οὔτε ἀνάπαυσις οὔτε χαρά.

Ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἐργασία ἐξασκεῖ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, ἐνισχύει τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, καθιστᾷ ἡμᾶς κυρίους τῆς προσοχῆς ἡμῶν καὶ ὅστις εἶναι κύριος τῆς προσοχῆς του εἶναι πολὺ ἐγγὺς τῆς εὐτυχίας, ἀφοῦ δύναται ν' ἀπελαύνῃ ἐκ τῆς συνειδήσεώς του τὰς μικρὰς λύπας, αἵτινες ἀπασχολοῦσι τὴν σκέψιν τῶν ὀκνηρῶν. Ὁ ὀκνηρὸς ζῇ ζῶν περιωρισμένην καὶ μικρολόγον, διότι εἶναι ἀνίκανος νὰ ἀνυψοῦται δι' ἐνεργῶν προσπαθειῶν μέχρι τῶν γενικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ὑψηλῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων, ἅτινα ἐξευγνίζουσι τὴν ἀτομικὴν ζωὴν καὶ προάγουσι τὸν φιλόπονον ἐργάτην νὰ ζῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ὑψίστων μεγαλοφυῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ὁ φυσικὸς κόσμος οὔτε ἡ κοινωνία ἀπονέμουσιν εἰς τὸν ἐγωιστὴν εὐνοουμένην θέσιν, ἣς ἀντιποιεῖται, προσδολὰ καὶ τραύματα ἀκατάπαυστα τῆς φιλοτιμίας αὐτοῦ γίνονται αἰτίαι εἰς τοῦτον νὰ πάσχῃ. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι μόνῃ ἡ ἐργασία δύναται νὰ χορηγῇ οὐσιαστικότητα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν, ἥτις διὰ τὸν ὀκνηρὸν λαμβάνει ὅψιν ἀσταθοῦς ὀνείρου. Ἀνοίγει εὐρείας πύλας εἰς τὴν πηγὰς τῶν εὐφροσυνῶν, τὰς πηγὰς ζούσας ἐκ τῆς λογοτεχνίας, τῆς ἱστορίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ποιήσεως...

Ἀλλὰ πλὴν τῶν εὐφροσυνῶν, ἃς παρέχει ἐξ ἑαυτῆς, προσφέρει καὶ ἄλλας ἐμμέσως. Ὡς ἄνευ τοῦ ψύχους δὲν γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἡδέϊα θερμότητος, οὕτω καὶ οἱ οὐδέποτε κοπιᾶζοντες οὐδέποτε

(1) Γάλλος μεταφυσικὸς τοῦ XVIII αἰῶνος Σ. Μ.

αναπαύονται. Ὁ ἄργος οὐδέποτε ἐγεύθη τῆς ἀναπαύσεως. Αὐτὴ ἡ χαρὰ διὰ τὸν φιλόπονον ἐργάτην διπλασιάζεται διὰ τῆς ἀντιθέσεως, ἐν ᾗ οἱ δυστυχεῖς οἱ καταδικασμένοι εἰς ζωὴν, θεωρουμένην ζωὴν χαρᾶς, ἀναμφιδόλως οὐδέποτε δοκιμάζουσι χαρὰν. Ὁ Σαρδανάπαλος⁽¹⁾, ὡς πάντες οἱ ἀκόλαστοι τῶν μεγάλων πόλεων, οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ υποπτευθῇ, τί εἶναι μία ὥρα εὐτυχίας.

Καὶ τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ χαρὰ παραγίνεται εἰς τοὺς ἀξίους αὐτῆς. Ζωὴ ἄνευ ἐργασίας εἶναι αἱ ὀγδοήκοντα τέσσαρες ἀτελεῦτητοι περίοδοι τῶν δέκα λεπτῶν, περὶ ὧν ἐλέγομεν, ἐκτείνονται πρὸ τοῦ ὀκνηροῦ ὡς ὁδὸς εὐθύγραμμος ἄνευ τέλους καὶ ἄνευ ἀπροσδοκῆτων, ἡ ὅποια ἀποθαρρύνει τὸν πεζὸν ἤδη κεκμηκότα ἐκ τῶν προτέρων . . .

Πλὴν τῆς στερήσεως τῶν ἀπολαύσεων τῆς ἐργασίας ὁ ἄργος καταδικάζεται εἰς κατηφῆ ἀνίαν καὶ εἰς ἀδυναμίαν νὰ γεύεται χαρᾶς ἀληθῶς εὐχύμου. Εἴχομεν λοιπὸν δίκαιον τάξαντες ἐν τῇ ὁργανώσει τῆς εὐτυχίας τὴν προσωπικὴν ἐργασίαν ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ. Ἡ χαρὰ, ἣν τόσοι μωροὶ πιστεύουσιν ὅτι δύνανται ν' ἀποχωρῶσι τῆς ἐργασίας, ἔρχεται εἰς δευτέραν γραμμὴν.

Ἔχομεν δ' ἀνάγκην τῆς χαρᾶς. Οἱ ἐστερημένοι τέρψεων ὕγιων καὶ ἐρεθισμῶν εὐχρέστων φέρονται φυσικῶς εἰς ἀναζήτησιν διεγέρσεων ἁθεμίτων. Παρετήρησαν ὅτι ἡ Γαλλία πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀσυνήθη ἐγκράτειαν καὶ οἱ Ἀγγλοὶ ἑρμηνεύουσι τὸ γεγονός τοῦτο διὰ τῆς φαιδρότητος τῶν χωρικῶν καὶ τῆς συνηθείας τῶν ἀπλῶν τέρψεων. Οἱ τόποι τῆς Μεσημβρινῆς Γαλλίας μὲ τὰς ὑπαιθρίους παιδιάς των ἀγνοοῦσι τὴν βαρεῖαν μέθην τῶν χωρικῶν τοῦ Βορρᾶ, οὗς τὸ κλίμα καταδικάζει εἰς πολλῶν ἐβδομάδων κάθειρξιν. Καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ μέθη, ἡ ἀτιμάζουσα τοὺς Ἀγγλοὺς εὐγενεῖς καὶ τὴν ἀνωτέραν ἀστικὴν τάξιν, πληροὶ κατηφείας τὰ ἦθη τῆς κοινωνίας ταύτης, κατηφείας, ἣν μετὰ πικρίας ὁ Stuart Mill⁽²⁾ συγκρίνει πρὸς τὴν ἐλευθέραν καὶ γλυκεῖαν ἀτιμόσφαιραν τῆς ζωῆς, ἣν ζῶσιν ἐν τῇ Μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ.

(1) Ἐθασίσεν ἐν Ἀσσυρίᾳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 836—817 π. Χ., ὑπῆρξε δὲ διεσφαρμένος, ἀνάνδρος, ἐκτεθλυμένος. Σ. Μ.

(2) Οἰκονομολόγος, δημοσιολόγος καὶ φιλόσοφος Ἀγγλος τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

Οἱ ἄρχαιοι συνενοοῦντο κάλλιον ἡμῶν, ὅπως ὀργανώσωσι διασκεδάσεις, τὰ δ' ἀμφιθέατρα, αἱ πηλαίστραι, τὰ θέατρα αὐτῶν, ὧν τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια προκαλοῦσιν ἔτι καὶ νῦν τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν, διδούσιν ἡμῖν ὑψηλὴν ἰδέαν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐνόουν τὰς λαϊκὰς ἀπολαύσεις, αἵτινες δὲν ἦσαν πάντοτε σκληραί. Παρ' ἡμῖν ἀπ' ὀλίγου μόλις χρόνου ἡδυνήθησαν νὰ ὀργανώσωσι τὰ παιγνίδια ἐν ταῖς σχολαίαις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὑπολείπονται δὲ πολλὰ νὰ πράξωμεν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν τῇ δημοτικῇ σχολαίᾳ. Διδάσκοντες τοὺς νεανίας νὰ ὀργανώσωσι τὰς διασκεδάσεις αὐτῶν ἀγωνιζόμεθα ἀποτελεσματικῶς ἐναντίον τοῦ ἀπρεποῦς καὶ ἀσέμνου καφωδείου καὶ ἐναντίον τοῦ καπηλείου. Μία τῶν αἰτιῶν τῆς δημοσίου διαφθορᾶς καὶ τοῦ ἀλκοολισμοῦ εἶναι ἡ ἀπουσία τέρψεων ἀθῶων καὶ διεγέρσεων ὑγιεινῶν.

Ἐνταῦθα ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς χαρᾶς, τοσοῦτον ἡμελημένον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καὶ τοσοῦτον περικεκαλυμμένον ὑπὸ προλήψεων. Δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν παρὰ τῆς ζωῆς πλεονα τῶν ὧν δύνανται νὰ διδῇ καὶ οὐδέποτε θὰ κατορθώσωμεν νὰ ἀπολαύσωμεν ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν αἰσθητῶν εὐτυχιῶν διαδοχῆς. Αὐτοὶ οἱ νόμοι τῆς ψυχολογικῆς ἡμῶν φύσεως ἐναντιοῦνται εἰς τοῦτο καὶ ὁ μοιραῖος νόμος τῆς ἔξεως ἔχει ὡς ἐπακολούθημα, ὅπως ὁ εἰς τέρψεις ὀφειλόμενος ἐρεθισμὸς καταπαύῃ τάχιστα. Ἐχομεν λοιπὸν ἐν ταῖς τέρψεσιν ἡμῶν ἀνάγκην πολλῆς ποικιλίας. Καὶ ἐὰν ἡρκεῖτο τις εἰλικρινῶς νὰ εἶναι εὐτυχής, θὰ ἀπέβαινε τοιοῦτος πολὺ εὐκόλως. Δυστυχῶς δ' ὅμως ἕκαστος θέλει νὰ εἶναι καὶ τῶν ἄλλων εὐτυχέστερος. Ἐπειδὴ δὲ βλέπει μόνον τὰς ὥραιάς ἀπόψεις τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ ἐπειδὴ ἐκ ματαιότητος τὰ πρότυπα ἡμῶν μεγαλοποιοῦσι τὰς χαρὰς αὐτῶν καὶ κρύπτουσι τὰς λύπας, συμβαίνει ἐν τέλει, ὥστε ἕκαστος νὰ ἐπιθυμῇ νὰ εἶναι εὐτυχέστερος ἢ ὅσον εἶναι δυνατόν ἐν τῇ παρούσῃ κοινωνίᾳ. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ καλυτέρου κωλύει ἡμᾶς ν' ἀπολαύωμεν τοῦ κεκτημένου ἀγαθοῦ. Ὅφειλομεν λοιπὸν νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ νῆ ὅτι ἡ ἐπιζητούμενη εὐτυχία συνίσταται εἰς τοῦτο, πρῶτον μὲν εἰς τὸ νὰ μὴ πάσχωμεν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸ ν' ἀπολαύωμεν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ χαρῶν, τοῦ μεῖζονος μέρους τῆς ζωῆς ἡμῶν μὴ ὄντος μήτε εὐτυχοῦς μήτε δυστυχοῦς, ἀλλ' ἀπλῶς ἀδιαφόρου. Πρὸ πολ-

λου χρόνου παρέβαλον τὴν ζωὴν πρὸς εὐτελεῖ ὁθόνην, ἐφ' ἧς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κεντῶνται ἄνθη τινά...

Ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως κατορθώνομεν ἐν γένει νὰ μὴ ὑποφέρωμεν πολὺ, ἂν ἀκολουθῶμεν νοήμονα ὑγιεινὴν χωρὶς νὰ γινώμεθα δοῦλοι αὐτῆς. Δὲν ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἀναποφεύκτων καὶ ἀδίκων παθῶν οὐδὲ περὶ τοῦ νόμου τῆς ἀναποδράστου ἀλληλεγγύης, ἕνεκα τοῦ ὁποίου πληρώνομεν τὰς προπατορικὰς ἁμαρτίας. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ πραγματοποιῶμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀπαισιωτάτου προβλήματος τοῦ κακοῦ, ὅπερ ἀφήνομεν εἰς τοὺς μεταφυσικοὺς, τοὺς ἔχοντας χρόνον πρὸς ἀπώλειαν, καὶ τοὺς θεολόγους, τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ σαλευῶσι τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν πίστιν... Κοινωνικῶς τὸ μέσον τῆς ἀποφυγῆς τοῦ πάθους εἶναι ἡ ὑποταγὴ πασῶν τῶν πράξεων τῆς ζωῆς ἡμῶν εἰς τὸν ἡθικὸν νόμον, ἔξω τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἡ πόλεμος, μίσος, ἄλλος, ἀνησυχία. Συντασσόμεθα, ἀφ' οὗ πρόκειται περὶ χαρᾶς, πρὸς τὴν τὸ ὀφείλιμον θηρεύουσιν ἔποψιν καὶ περιοριζόμεθα εἰς ταύτην τὴν δόλῳσιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια ἀτομικῆς ζωῆς, οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἀσφάλεια φιλικῆς ἢ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ μεγάλου νόμου τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς υἰείας ὃν καλοῦσι νόμον τοῦ καθήκοντος.

Ἀλλὰ τὸ μὴ πάσχειν εἶναι ὅρος ἀρνητικὸς τῆς εὐτυχίας. Ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν ἵν' αὐτοὺς θετικοὺς αὐτῆς ὅρους.

Ἡ φύσις τῆς εὐτυχίας ψυχολογικῶς ἔχει μελετηθῇ ὀλίγον.

Τὸ ἄλλος ἐκφράζει ἐν τῇ συνειδήσει πλεονασμὸν δυνάμεων τοῦ ὁργανισμοῦ ἀναπληρωτέων. Πᾶσα δαπάνη βλάπτουσα τὰς ζωῆς δυνάμεις εἶναι ἀλγεινὴ. Οὕτως ὁ δροσερὸς ἀήρ τῆς πρωΐας, εὐάρεστος εἰς τὸν ὑγιαίνοντα, προκαλεῖ βίγην εἰς τὸν ἀναρρωνόντα. Περίπατος ἀρχόμενος μετὰ χαρᾶς ἀπεθαίνει ἀλγεινὸς ἐπιφανέντος τοῦ κόπου. Ἡ χαρὰ εἶναι αἰσινεῖ τὸ θριαμβευτικὸν ἔσχατον τοῦ ὁργανισμοῦ. Ἐκδηλώνει τὴν καλὴν λειτουργίαν τῆς μηχανῆς κινουμένης ὑπὸ ὑψηλὴν πίεσιν. Αἰσθάνεται τις ὅτι ζῇ, εἶναι εὐθυμὸς, πλήρης. Πᾶσαι αἱ δαπάναι πάραυτα θαψιλῶς ἀναπληρούμεναι εἶναι εὐάρεστοι. Αἱ ἰδέαι συνδέονται μετὰ ταχύτητος. Οἱ ἀσθενεῖς ἄνθρωποι, ἐξαντλουμένης τάχιστα τῆς δραστηριότητος αὐτῶν, εἶναι εὐερέθιστοι, κακῆς ψυχικῆς διαθέσεως, εὐχολον

δ' εἶναι νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ ὀκνηρὸς εἶναι συνήθως περίλυπος καὶ σκυθρωπὸς καὶ ὅτι κατὰ συμπάθειαν καθιστᾷ τοιοῦτους καὶ τοὺς υποχρεωμένους νὰ υποφέρωσι τὴν συναναστροφὴν του.

Ἡ χαρὰ λοιπὸν προκαλεῖται ὑπὸ ὕγιους ἐνεργείας, καταναλισκομένης ἀνευ πλεονασμοῦ.

Κατανοεῖ τις ἀμέσως, ὅποια ἐπακολουθήματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς κεφαλαιώδους ταύτης ἀληθείας. Πρῶτον ἡ χαρὰ τῶν δὲν ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἐξ ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, πλὴν τούτου δ' ἔχομεν βάσιν, ἐφ' ἧς στηρίζόμενοι δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὰς χαρὰς εἰς χαρὰς διαρκεῖς καὶ εἰς χαρὰς ἐξαντλουμένας καὶ κατ' ἀκολουθίαν προσκαίρους.

Αἱ πλεῖστοι τῶν ὑπερτέρων χαρῶν ὀφείλονται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν εὐγενῶν συναισθημάτων, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι «φυτὸν λεπτόν, εὐκόλως μαραινόμενον ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν ἐπιρροῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως τροφῆς. Παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν νέων τὸ φυτὸν τοῦτο ἀποθνήσκει εὐκόλως, ἐὰν αἱ ἐνασχολήσεις αὐτῶν, ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ εὐρίσκονται ἐρριμμένοι, δὲν εἶναι εὐνοϊκαὶ πρὸς ἀσκήσιν τῶν εὐγενῶν δυνάμεων των. Οἱ ἄθροιστοι ἀποβάλλουσι τὰς εὐγενεῖς αὐτῶν φιλοδοξίας, ὥς ἀποβάλλουσι τὰς πνευματικὰς αὐτῶν κλίσεις, ἐπειδὴ δὲν ἔχουσι τὸν χρόνον ἢ τὴν ὀρεξὶν νὰ καλλιεργῶσιν αὐτάς, καὶ παραδίδονται εἰς τὰς ταπεινὰς ἡδονάς, οὐχὶ διότι προτιμῶσιν αὐτάς, ἀλλὰ διότι εἶναι αἱ μόναι εὐκόλως ἐφικταὶ καὶ ἀποβαίνουσι ταχέως ἐπίσης αἱ μόναι, ὅς εἶναι ἱκανοὶ νὰ ζητῶσι. Δύναται τις εὐκόλως νὰ μάθῃ, ἐὰν πρόσωπον ἱκανὸν νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν δύο τάξεων τῶν ἀπολαύσεων προετίμησέ ποτε τὴν κατωτέραν ψυχρῶς καὶ μετὰ λόγου» (1).

Αἱ ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὅποιαί τὸσον εὐκόλως εἶναι ἐφικταί, ταχέως ἐξαντλοῦνται. Εἶναι ἀπολαύσεις οἰκτρῶς μονότοναι καὶ πτωχαί. Πρὸς δὲ μετ' οὐ πολὺ παύουσιν εὖσαι ἡδοναὶ καὶ ἀποβαίνουσιν ἀνάγκαι τυραννικαί. Τὸ ἀκόρεστον εἶναι τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν αὐτῶν. Οὕτω καὶ αἱ ἐπιζητοῦντες τὰς βιαίας διεγέρσεις τοῦ οἰνοπνεύματος ἔχουσιν ἀνάγκην δόσεων δηλητη-

(1) Mill, L'utilitarisme, κεφ. II.

ρίου βαθμηδὸν αὐξανομένων καὶ ἀποθαίνουσι μέθυστοι. Ἐπίσης ὁ καπνίζων ἀναγκάζεται νὰ καπνίζῃ ἀεὶ μᾶλλον καὶ ἡ στέρησις τοῦ καπνοῦ ἀποθαίνει εἰς αὐτὸν ὁδονηρὰ... Ἐπὶ πλέον αὐταὶ εἶναι ἀπολαύσεις ἐξαντλοῦσαι. Ὁ λαίμαργος μετὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς λαίμαργίας αὐτοῦ ἀποθαίνει ἡλίθιος ἐπὶ πολλὰς ὥρας ὑπὸ πέψεως ἀλγεινῆς. Ὁ διεφθαρμένος φιλήδονος πληρῶναι ἀκριεῖα τὴν ἀκολασίαν τοῦ δι' ἀλγεινῆς ταπεινώσεως τῶν ὑπερτέρων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὡσαύτως ὁ ἄνθρωπος, ὁ περιοριζόμενος εἰς τὰς ἀπολαύσεις τοῦ κτήνους, ὑποχρεοῦται νὰ ζητῇ βαθμηδὸν τὸν ὑπερερεθισμόν, τὰς χυδαίας συναναστροφάς, τὰς κτηνοπρεπεῖς ἀναγνώσεις, τὸν ἐρεθισμόν τοῦ θορύβου, τοῦ καπνοῦ, τῶν οἶνοπνευματωδῶν ποτῶν...

Καὶ τὸ χερίστον, ἡ κοινὴ γνώμη καὶ ἡ τόσον ἐπαγωγὸς μὀρφωσις, προσγινομένη διὰ τῶν λέξεων, ἀπατῶσι πολλοὺς νέους ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς εὐτυχίας. Ἡ κοινὴ γνώμη σχηματίζεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ἀτομικῆς γνώμης ἀνθρώπων, οὗς ἀπορροφῶσιν αἱ ἀσχολίαι καὶ οὗς ἡ μικρὰ παιδευσὶς κωλύει νὰ σκέπτονται ποτε περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου πάντες οἱ συνδυασμοὶ τῶν ἐγκωμιστικῶν λέξεων, πάντα τὰ δελεαστικὰ ἐπίθετα ἐξυμνοῦσι τὴν ἐνέργειαν τῆς κατωτέρας φύσεως ἡμῶν. Ζωὴ εὐτυχὴς εἶναι διὰ τὸν λαὸν διαδοχὴ καλῶν φαγητῶν, ἐξαιρέτων οἶνων, ἀκολασιῶν καὶ ὁ θαυμασμός ἀπονέμεται ἐξ ἐνστίκτου πρὸς τοὺς ἐγωῖστὰς καὶ τοὺς ἰσχυροὺς, διότι εἶναι ἰσχυροί, πρὸς τοὺς πλουσίους ἔνεκα τῆς χλιδῆς αὐτῶν, τῶν θεραπόντων των, τῶν κυνῶν των... «Ἡ τέχνη τοῦ ἀπολαύειν», λέγει ὁ Ziegler, «ἐφόσον ὑπερβαίνει τὸ ἐπίπεδον τῶν ὀστρεϊδίων καὶ τοῦ καμπανίτου, εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τὰς ἡμετέρας ἀνεπτυγμένας τάξεις»⁽¹⁾.

Ἄ! Ὅα ἐπεθύμουν, ὅπως αἱ διδασκάλισσαι καὶ οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν δύνανται νὰ βλέπωσι, τί κενὸν καὶ τίνα ἀνίαν ὑποκρύπτει ἡ καλουμένη «ζωὴ τοῦ κόσμου!»

«Ζῆν ζῶν ἄνευ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου, ἄνευ σοδαρᾶς σκέψεως, ἄνευ βαθέος συναισθήματος, ἄνευ καθωρισμένης βουλήσεως, θυσιάζειν τὴν οὐσίαν εἰς τὸ φαινόμενον, ὑποκαθιστάναι

(1) Ziegler, τὸ κοινωνικὸν ζήτημα εἶναι ἠθικὸν ζήτημα.

τὸ φυσικὸν εἰς τὸ τεχνητόν, ὑπολαμβάνειν περιορισμένην τάξιν ἀνθρώπων ὡς τὴν κοινωνίαν, εὐρίσκειν τὴν κυριωτέραν τέρψιν ἐν τῷ γελῳίῳ καὶ ἐξαντλεῖν τὸ πνεῦμα εἰς σοφίσματα πρὸς σπατάλην τοῦ χρόνου... Ἰδοὺ ἡ εὐτελεστάτη τῶν ἀσχολιῶν, τῶν προσηκουσῶν εἰς ἀνθρώπους σεβομένους ἑαυτοὺς ἢ εἰδότες τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς ⁽¹⁾».

«Τροφὴ ἀφρονος καὶ ὑγιεινῆ, καρυκευομένη ὑπὸ τῆς ὀρέξεως, ἣν προμηθεύει ἡ ἐργασία, εἶναι ἡδυτέρα καὶ ὑγιεινότερα ἢ τὰ ἐπιτετηδευμένα ἐδέσματα τῶν πλουσίων. Ὁ ὕπνος τοῦ ἐργάτου εἶναι βραχύτερος καὶ ἀναψυκτικώτερος ἢ ὁ ὕπνος τοῦ ὀκνηροῦ ⁽²⁾».

«Ποσάκις», προσθέτει ὁ Ὀράτιος Mann, «ὁ πλούσιος λαμβάνει ἀντὶ μεγάλης τιμῆς παρὰ τοῦ προμηθευτοῦ τοῦ τὴν κεφαλὰν, τὴν δυσπεψίαν, τὴν νευραλγίαν! Ποσάκις ὁ οἰνοχόος τῷ χύνει τὴν λιθίασιν καὶ τὴν ἀρθρίτιν ὑπὸ τὸ ψευδὲς ὄνομα τοῦ οἴνου τῆς Ἀνδαλουσίας καὶ τῆς Μαδέρας, χωρὶς νὰ ἔχῃ τὸν στοιχειώδη νοῦν νὰ στοχάζεται ταῦτα. Καὶ ζηλεύουσιν ἔπειτα τὸν ἐπικουρεῖον τοῦτον, ὅστις ἡμέραν παρ' ἡμέραν χάριν τεσσάρων ὥρων νοστιμωτάτων φαγητῶν ὑποφέρει εἰκοσιν ὥρας ἐξ ὀξείων ἀλγυδόνων, ὅστις πληρώνει τὸ ἐκλεκτὸν δεῖπνον μιᾶς ἐσπέρας μετ' ἀτραχὺν καὶ πυρετόν! ⁽³⁾»

Οἱ διδάσκαλοι ἄς σκέπτονται καὶ θὰ ἴδωσιν ὅτι ἡ σκέψις θὰ διακλύῃ τὴν ὁμίχλην ταύτην τῶν ψευδῶν γνωμῶν, τῶν κακῶς προσαπτομένων ἐπιθέτων, τῶν συνδυασμῶν ἰδεῶν πεπλανημένων, τὴν ἀποκρύπτουσαν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τῶν πνευμάτων τῶν πολλῶν. Θὰ ἀνακαλύπτωσι νέον κόσμον. Θὰ εἶναι δυνατόν ν' ἀποχωρίζωσι τῆς χαρᾶς, ὅτι ἡ ματαιοφροσύνη ἀναμιγνύει εἰς αὐτήν. Θὰ βλέπωσιν ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι φαντάζονται ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ἐδοκίμασαν συναίσθημα, ἅτινα δὲν ἐδοκίμασαν. Πρὸς τοῦτοις θὰ ἀνακαλύπτωσι μετ' ἐκπλήξεως ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψιττακὸς ἀλλοκότου φύσεως, τοσοῦτον συγκεχυμένος ὑπὸ τοῦ χειμάρρου τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, τοσοῦτον ἀνίκανος νὰ διακρίνῃ ὅτι συμβαίνει ὅντως ἐν ἑαυτῷ, ὥστε οὐδὲν συχνότερον ἢ νὰ βλέπῃ

(1) Channing, Oeuvres sociales.

(2) Channing, αὐτόθι.

(3) Horace Mann, πρὸς τοὺς νέους, 1849.

γνώμην, ἣν σχηματίζει ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀποδιώκουσαν ἐκ τῆς ἀναμνήσεώς τοῦ τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰ συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα πραγματικῶς ἐδοκίμασεν. Ἄς λάθωσι π. χ. ὅπ' ὄψει τὸν ἄνθρωπον «τοῦ κόσμου» μεταβαίνοντα εἰς ἐσπερίδα. Εἶναι ἐρεθισμένος πρῶτον, διότι ὀφείλει νὰ ἐνδυθῇ κατὰ τρόπον γελοῖον, ὀχληρὸν καὶ δαπανηρὸν. Ἀνατρέπει τὰς ἐξεις τοῦ. Μέλλει νὰ διέλθῃ αὐπνος νύκτα δλην. Δὲν ἀγνοεῖ ὅτι θὰ εἶναι ἀσθενὴς τὴν ἐπαύριον. Ἐρχεται εἰς συναναστροφὴν ἀνθρώπων, ὧν τὸ τρίτον εἶναι εἰς αὐτὸν ἄγνωστον, τὸ ἄλλο τρίτον ὀλίγον συμπαθές. Οὐδεμία οἰκειότης, οὐδεμία σκέψις κοινή, οὐδεμία συνδιάθεξις δυνατή. Αἱ προσποιηταὶ στάσεις πάντων προξενοῦσιν εἰς αὐτὸν ῥίγος, παραλύουσιν αὐτόν... Ἐπὶ τοῦτοις ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ἀκατάλληλος πρὸς ἀναπνοήν, τῶν χορευτῶν φοβουμένων τὰ βέρυματὰ τοῦ ἀέρος. Ὅταν ἐξέρχεται ἐκεῖθεν καὶ ἀναπνέῃ τὸν καθαρὸν ἀέρα καὶ βλέπῃ σπινθηροβολοῦντα τὰ ἄστρα, δοκιμάζει βαθεῖαν ἀνακούφισιν — ἀλλὰ τοῦτο καλεῖται διασκεδάζειν. Ἐὰν ἐρωτήσῃτε αὐτόν τὴν μεθεπομένην, δὲν ἐνθυμεῖται πλέον ὅτι τὸ ἐνδύσθαι ὑπῆρξεν ἐπίμοχθον, ὅτι πᾶν λεπτὸν ὑπῆρξε λεπτὸν ἀνίας, ὅτι ὑπῆρξεν ἀσθενής — ὅχι, διεσκέδασε καλῶς !

Ἄς συνηθίσωμεν λοιπὸν νὰ κρίνωμεν τὴν τέρψιν οὐχὶ κατὰ τὴν κοινήν ἀντίληψιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀληθεῖς ἐντυπώσεις ἡμῶν. Ἄς μὴ μιμώμεθα τὸν Παρισινόν, ὃν οἱ ἡθικολόγοι μέμφονται ὅτι δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἀποκλειστικῶς περὶ τὰ λεγόμενα περὶ τῶν πραγμάτων. Ἄς μὴ ζῶμεν μὲ τὸ «τί θὰ εἴπωσιν οἱ ἄλλοι περὶ τοῦ πράγματος τούτου.» Ἄς τολμῶμεν νὰ ζῶμεν ζῶν ὑγιεινὴν καὶ ἀληθῆ. Ἐὰν διασκέδασίς τις μετὰ πείραν ἐφάνη ἡμῖν ἀνούσιος, ἃς μὴ ὑποβάλωμεν ἡμῖν ἐκ ματαιοδοξίας ὅτι εἶναι διασκέδασις. Οἱ πλεῖστοι ἄνθρωποι οἱ ζῶντες ἐν τῷ κόσμῳ ζῶσι τοσοῦτον ἀδούλως, σκέπτονται τοσοῦτον ὀλίγον, ὥστε οὐδέποτε συλλογίζονται καὶ οὐδέποτε γινώσκουσι ποῦ εὐρίσκεται ὁ ἰσολογισμὸς αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν εὐτυχίαν. Ἀγνοοῦσι τὸν κόσμον, ὃν ἔχουσι πάντοτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, «δι' ὃν λόγον καὶ αἱ μυηολόγηται ἀγνοοῦσι τὴν φυσικὴν ἱστορίαν.»

Ἡ σύγχρονος κοινωνία συνέδεσε τοσοῦτον πολὺ ἐν τῇ ἀντιλήψει αὐτῆς τὴν χαρὰν καὶ τὸ χρῆμα, ὥστε πιστεύεται καθόλου

ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνεταί διασκέδασις ἄνευ μεγάλης δαπάνης καὶ ὅτι ἡ χαρὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν δαπάνην. Τῇ ἀληθείᾳ δὲ πᾶσαι αἱ μεγάλαι χαραὶ τῆς ζωῆς παρέχονται δωρεάν. Ὅταν οἱ πλούσιοι εἶναι εὐτυχεῖς, εἶναι πάντοτε ἕνεκα τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα δὲν προμηθεύει εἰς αὐτοὺς ὁ πλοῦτος.

Συγγέονται δ' ἀδίκως ἡ πενία καὶ ἡ ἀθλιότης. Ἡ ἀθλιότης εἶναι τρομερά, διότι στερεῖ τῆς μορφώσεως καὶ ἐπιφέρει γενικῶς τὴν λήθην τῆς ἀξιοπρεπείας. Ἀλλ' ἡ πενία, οὕτω ἡ κατάστασις τῆς μεγάλης πλείονότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ συνισταμένη εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς καθημερινῆς ἐργασίας πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν τοῦ βίου, εἶναι τοσοῦτον ὀλίγον ἐναντία πρὸς τὴν εὐτυχίαν, ὥστε ἡμεῖς νομίζομεν γενικῶς ὅτι εἶναι μεγάλη δυστυχία νὰ γεννᾶται τις πλούσιος. Διότι τὸ συναίσθημα τῆς ἀσφαλείας τῆς αὖριον ἀφανίζον τὸ κέντρον τῆς βουλήσεως ἢ τοῦλάχιστον ἀμβλύνον αὐτὸ πολὺ ἐκνευρίζει ἅμα τὴν ἐνέργειαν τῶν συναισθημάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἱκανότητα πρὸς εὐτυχίαν, χωρὶς νὰ ὑπολογίζωμεν ὅτι ὁ πλοῦτος καταλύει τὴν ἡμετέραν ἐξάρτησιν ἀπὸ τοῦ πλησίον καὶ στερεῖ ἡμᾶς τὴν ἰσχυρὰν πειθαρχίαν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐν ᾗ ἐποχῇ εἶναι αὕτη ἀπαραίτητος. Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας προσθέσατε ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις καὶ αἱ ἀνάγκαι αὐξάνουσι μετὰ τῆς πειρουσίας, τοῦτο ἐνόει ὁ Βίσμαρκ, ὅτε ἡρώτα «ἐάν ποτε εἶδον ἐκατομμυριοῦχον εὐχαριστημένον.» Ἡ εὐμάρεια, ἡ πολυτέλεια ταχέως ἀποβαίνουνσι συνήθη, ἄρα καὶ ἀδιάφορα. Ὑπάρχει παρὰ τοῖς πλουσίοις ἄμιλλα κενοδοξίας γονιμωτέρα εἰς δυσαρρεσκείας καὶ λύπας τῆς γινομένης χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν. Πρέπει λοιπὸν νὰ δυνάμεθα νὰ ἐκτιμῶμεν ἐπακριδῶς πόσον συμβάλλεται τὸ χρῆμα εἰς τὴν χαράν. «Ἡ εὐτυχία», εἶπεν ἠθικολόγος τις, «δὲν εἶναι πρᾶγμα εὐκολόν. Εἶναι δυσκολώτατον νὰ εὐρωμεν αὐτὴν ἐν ἡμῖν καὶ ἀδύνατον νὰ εὐρωμεν ταύτην ἄλλαχού.»

Ἡ εὐτυχία τῷ ὄντι εἶναι πρᾶγμα ἐσωτερικόν. Ἔχουσι ταύτην μόνον οἱ ἄξιοι αὐτῆς.

Ἀνακεφαλαιοῦμεν τ' ἀνωτέρω δι' ὀλίγων λέξεων. Ὅπως εἶναι τις εὐτυχής, πρέπει νὰ μὴ ἔχῃ μῆτε ἀνησυχίας μῆτε δυσαρρεσκείας. Ἀλλὰ κατάστασις σχετικῆς ἡσυχίας δύναται νὰ εἶναι ἐφικτὴ μόνον δι' αὐστηρὰς τηρήσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου. «Πρᾶττε ἕτι

πρέπει καὶ ὡς γίνη ὅ,τι γίνη.» Καὶ δὲν ἄρκει τοῦτο. Εἶναι ἀνάγκη, ὅπως τὸ πνεῦμα ἀσχολῆται περὶ σκέψεις ὑψηλάς, ὅπως μὴ λειτουργῇ κενῶς. Ἐνεκὰ τοῦ φυσικοῦ νόμου τῆς συνδέσεως τῶν ἰδεῶν, καθ' ὃν πᾶσα ἰδέα καὶ πᾶν συναισθημα τείνουσι νὰ ἀναπτύσσωνται καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ συναθροίζωσι περίξ αὐτῶν τὰς ὁμοειδεῖς ἰδέας καὶ τὰ ὁμοειδῆ συναισθήματα, αἱ μικραὶ ἐναντιότητες, ὥς ἡ ζωὴ ἐπιδαψιλεύει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, εὐρύνονται καὶ ἐλλείπει μεγάλων σκέψεων καὶ μεγάλων συναισθημάτων αἱ μικραὶ σκέψεις καὶ τὰ μικρὰ συναισθήματα ἀποβαίνουσι μεγάλα. Ὁ ὁδοιπόρος, ὁ προσέχων εἰς ἕκαστον τῶν χαλίκων τῆς ὁδοῦ, ἐπὶ τέλους ἐξαγριοῦται κατὰ τούτων, ἐν ᾧ ὁ ἀσχολούμενος νὰ θαυμάζῃ τοὺς εὐρεῖς ὀρίζοντας καὶ τὰς ἀκαταπαύστως ἀναγεομύμενας καλλονὰς τῆς φύσεως, ἣν διατρέχει, δὲν αἰσθάνεται τὴν ἐνόχλησιν τῶν λιθαρίων.

Ἰδοὺ ὅλον τὸ ἀρνητικὸν μέρος τῆς τέχνης τῆς εὐτυχίας. Πρᾶττε πάντοτε ὅλον τὸ καθήκον σου, ὅπως ἀποφεύγῃς τὰς μεγάλας ἀνησυχίας, καὶ ὡς πρὸς τὰ λοιπά, ἐξαρουμένων τῶν λυπῶν, ὥς σωτήριον εἶναι νὰ ἀναζωπυρῇς χάριν τῆς ἠθικῆς προόδου σου, λάμβανε τὰ μέτρα σου, ὅπως μὴ αἰσθάνεσαι πᾶν, ὅπερ εἶνε ἀλλεγεινὸν νὰ αἰσθάνεσαι.

Τὸ δὲ θετικὸν μέρος τῆς τέχνης τῆς εὐτυχίας συνίσταται εἰς τοῦτο, νὰ εἶναι τις κύριος τῆς προσοχῆς του, νὰ διατηρῇ ἐν τῇ σκέψει τὰς ἰδέας τὰς παραγωγοὺς τῆς εὐτυχίας, νὰ προκαλῇ τὴν γέννησιν εὐαρέστων συναισθημάτων καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τὰ συναισθήματα ταῦτα νὰ ἐξαπλώνωνται ἐν τῇ συνειδήσει ὡς κύματα ἰσχυρά. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ οὐδὲν εἶναι ἄφ' ἑαυτῶν. Τὸ πρῶτιστον εἶναι νὰ συναισθανώμεθα ταῦτα. Πρὸς τί νὰ εἴμεθα κύριοι οἰκίας καὶ ὥρου καὶ κήπου ἐν θαυμασίᾳ θέσει, ἐάν, ὡς ἡ κυρία Staël ⁽¹⁾ εἰς τὸ Coppet ⁽²⁾, διερχώμεθα τὸν χρόνον ποθοῦντες ὁδὸν τινα τῶν Περσίων κακῶς φωτιζομένην; Πρὸς τί νὰ ἐπισκεπτώμεθα τὰς Ἀλπεῖς, ἐὰν αὗται ἐμπνέωσιν ἡμῖν ὡς μόνον σκέψιν ὅτι εἶναι ὅμοιοι πρὸς σκηνογραφίαν τοῦ μελοδράματος; Πρὸς τί νὰ κατέχωμεν

(1) Mme Staël. Περίφημος γαλλίς συγγραφεὺς τῶν ἀρχῶν τοῦ XIX αἰῶνος.

(2) Coppet, ἐλβετικὸν χωρίον. Σ. Μ.

πλουσίαν βιβλιοθήκην, ἐὰν εἴμεθα πτωχοὶ τῷ πνεύματι καὶ τῇ βουλήσει; Μὲ τὸ αὐτὸ τετράχορδον εἰς μὲν παίζει βαρέως κακὸν τινα ἀγροτικὸν χορόν, ἕτερος δὲ συγκινεῖ ἡμᾶς μέχρι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς.

Ἀλλὰ τὸ ἀποδιώκειν ἐκ τῆς συνειδήσεως συναίσθημά τι ἢ τὸ διασφῆζειν καὶ εὐρύνειν αὐτὸ εἶναι ἔργον ἐξαρτώμενον κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς βουλήσεως ἡμῶν ⁽¹⁾.

Τὸ πρόβλημα τῆς εὐτυχίας εἰσχωρεῖ ὡς παραπόταμος εἰς τὸ κύριον πρόβλημα, ὅπερ εἶναι ἡ μόρφωσις τῆς βουλήσεως, καθόσον, ἵνα εἰναί τις εὐτυχής, ἀνάγκη νὰ δύναται νὰ ἀρνήται τὴν προσοχὴν τοῦ ἢ νὰ παρέχῃ ταύτην ὁλόκληρον.

Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει δεόν νὰ μὴ πιστεύωμεν ὅτι εἶναι δυνατόν ν' ἀνέλθωμεν εἰς ὕψηλόν βαθμὸν εὐτυχίας διὰ συστηματικῆς ἀναπτύξεως ἐγωϊστικῶν συναίσθημάτων. Ὁ ἐγωϊσμός προϋποθέτει τοιοῦτον περιορισμὸν τῶν συμπαθητικῶν δυνάμεων ἡμῶν, ὥστε εὐλόγως ἀπεκάλεσεν αὐτόν ἠθικὴν ἡλιθιότητα. Καὶ ἐν τῇ μάλλον νοήμονι θεραπείᾳ τοῦ ἐγώ, θεωρουμένου καθ' ἑαυτό, δὲν ὑπάρχει τρόπος πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτοῦ. Ὁ ἐγωϊστὴς ὑποφέρει πανταχόθεν σκληρῶς ἕνεκα τῶν φραγμῶν τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ καὶ πανταχοῦ συναντᾷ ἐριδας καὶ συγκρούσεις. Ὁ καθημερινὸς πόλεμος τοῦ δοξομανοῦς, τοῦ φιληδόνου, τοῦ φιλεκδίδου, τοῦ ἀλαζόνος ἐναντίον τῆς φιλοδοξίας, τῆς διαφθοράς, τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀλαζονείας τοῦ πλησίον καὶ ἐναντίον ἐπίσης τῶν ἡθικῶν δυνάμεων, μολονότι ἀκόμη ἀτελῶς ὀργανωμένων ὑπὸ τῆς κοινωνίας, φθεῖρει τέλος τὰς βουλήσεις τὰς μάλλον ἰσχυρογνώμονας καὶ δὲν ἀφήνει οὐδὲ στιγμὴν ἀνακωχῆς πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν χαρῶν τῆς ζωῆς. Ὁ στρατιώτης κατὰ τὴν μάχην δὲν σκέπτεται νὰ θαυμάσῃ τὸν ὀρίζοντα οὐδὲ νὰ συλλέξῃ ἄνθη. Ἡ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ Ναπολέοντος I, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πρὸς βλάβην τῆς πατρίδος τελειοποίησις ἐγωϊσμοῦ τερατώδους, ἀδύνατον νὰ θεω-

⁽¹⁾ Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσελθωμεν ἐνταῦθα εἰς τὰς λεπτομερεῖας τῶν ψυχολογικῶν μεθόδων, ἃς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς τοῦτο. Διότι ἐπραγματεύθημεν τὸ θέμα τοῦτο λεπτομερέστατα ἐν τῷ βέλῳ ἡμῶν *Education de la volonté*: 128 σελ. 46—97 καὶ ὅλον τὸ IV βιβλίον. Βλέπε ἐπίσης «*De la Groyance*» 179—218.

ρῆτε ὡς ζωὴ εὐτυχής. Εἶναι ζωὴ τεραστίως ταραχώδης, ἀλλὰ κενή, ἄνευ σκοποῦ καὶ ἄνευ ὠφελείας οὐδενός. Αἱ λαῖκαὶ μᾶζαι ἀπεθέωσαν τὸν Ναπολέοντα, διότι εἶναι ἀπαίδευτοι, διότι θυμιάζουσι τὴν κτηνώδη ἰσχὺν καὶ διότι εἶναι ἀνίκανοι νὰ βλέπωσι, πόσον ἡ δύναμις αὕτη ἢ κτηνώδης, ἢ καθαιματώτασα τὸν κόσμον, εἶναι χυδαία. Τὸ πλῆθος ἀγνοεῖ ὅτι οἱ σοφοὶ ἄνθρωποι συνετέλεσαν σύμπασαν τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐργασίαν καὶ παραγινώρξει τούτους, διότι ἐκτελοῦσι πλείονα ἐργασίαν ἢ θόρυβον ἀντιθέτως πρὸς τοὺς μεγάλους ταραξίας τῆς ἱστορίας, οἵτινες κάμνουσι πλείονα θόρυβον ἢ ἐργασίαν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑψώμεθα ὑπεράνω τοῦ προσωπικοῦ ἐγωϊσμοῦ, ὑπεράνω τοῦ ἀθλήου ἐπιπέδου τῶν μικρολόγων ἀγώνων. Προσέτι δ' ὀφείλομεν νὰ μὴ ὑποτάσσωμεν τοὺς αἰώνιους νόμους τοῦ Σύμπαντος εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ ἡμετέρου σώματος, ἀλλὰ τοῦναντίον, ὅπερ καὶ ἀπλούστερον, πρέπει νὰ ὑποτάσσωμεν τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ ἡμετέρου σώματος εἰς τοὺς ἀμεταβλήτους καὶ παντοδυνάμους νόμους τῆς φύσεως, ἐτι δέ, ἀντὶ νὰ προσπαθῶμεν, ὅπως κάμπτονται ἐνώπιον τῆς πτωχῆς ἡμῶν προσωπικότητος οἱ κοινωνικοὶ νόμοι εἰς ὅτι ἔχουσιν αἰώνιον, θὰ πράττωμεν ἔργον στοιχειώδους φρονήσεως, ἂν ὑποτασσώμεθα εὐπειθῶς εἰς τοὺς νόμους τούτους. Εἶναι συνετόν, ἀντὶ νὰ ζητῶμεν νὰ ζῶμεν δι' ἡμᾶς αὐτοὺς βίον περιορισμένον καὶ ἄθλιον, νὰ συνδέωμεν ἀχωρίστως τὴν ζωὴν ἡμῶν μετὰ τῆς παγκοσμίου ζωῆς.

Γνωστὴ τυγχάνει ἡ παραβολὴ τοῦ Ἑμερσον ('). Ὁ ξυλοῦργός, ὁ θέλων νὰ τετραγωνίσῃ δένδρον, ἀποφεύγει νὰ κυτᾷ διὰ τοῦ πελέκεως ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω. Ἐργάζεται οὕτως, ὥστε ἐν ἐκάστῃ κυτῇματι τοῦ πελέκεως ἡ γλῆνη σφαῖρα ὁλόκληρος νὰ συνεργάζεται μετ' αὐτοῦ, θέτων δηλαδὴ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τοὺς αἰωνίους νόμους τῆς βιαιότητος. Οὕτω πρέπει νὰ κάμνῃ καὶ ὁ διδάσκων. «Πρέπει νὰ τίθεται ἐν τῇ θέσει, ἐν ᾗ ἡ Αἰωνιότης θὰ βοηθῇ τοὺς λόγους αὐτοῦ, ἐκάστη δὲ κίνησις τῆς σκέψεώς του πρέπει νὰ ἐπιδοκιμάζεται καὶ νὰ πολλαπλασιάζεται ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῆς βιαιότητος τῆς ἐνιαίας καὶ αἰωνίου σκέψεως».

(') Φιλόσοφος Ἀμερικανός τοῦ XIX αἰῶνος. Σ. Μ.

Ἐὰν π.χ. ἡ διδασκαλία εἶναι διδασκαλία δικαιοσύνης, εὐρίσκει παρ' ἅπασιν τοῖς πάσχουσι καὶ παρ' ἅπασιν τοῖς εὐγενέσιν ἀνθρώποις βαθεῖαν ἡχώ. Αἱ συμπάθειαι αὗται προστίθενται εἰς ἀλλήλας καὶ διὰ τινος ἐνεργείας μυστηριώδους ἔλξεως μετὰ τοῦ λόγου τοῦ τολμῶντος νὰ ὁμιλῇ συνεργάζονται ἑκατομμύρια ἀφανῶν δυνάμεων, πολλαπλασιαζουσῶν τὴν δύναμιν του. Ἡ δὲ λανθάνουσα αὕτη συνεργασία ἐκδηλοῦται διὰ πράξεων, εὐρισκομένων ἐκτὸς πάσης ἀναλογίας πρὸς τὰς πράξεις, ἃς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ εἰς ἄνθρωπος⁽¹⁾.

Ἐτι δέ, ἐὰν ἔχωμεν ζῶν τὸ συναίσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης, ἡ ἡμετέρα ἀτομικὴ ζωὴ ἐγκεντριζομένη ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὐρύνεται, οὕτω δὲ κυκλοφορεῖ ἐν αὐτῇ πᾶσα ἡ κοινωνικὴ ἐνέργεια. Ἡ ὥραιότερα προσευχὴ, ἣν γινώσκουμεν, εἶναι ἡ προσευχὴ τῆς Ἰωάννας δ' Ἀρκ⁽²⁾, αἰτούσης παρὰ τοῦ Θεοῦ μεγάλην καρδίαν καὶ εὐγενεῖς σκέψεις. Ὁ σκοπὸς τῶν ἀκαταπαύστων προσπαθειῶν παντὸς διδασκάλου καὶ πάσης διδασκαλίσσης πρέπει νὰ εἶναι οὗτος, νὰ μεγαλύνωσι τὴν καρδίαν των ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ζῶσι ζῶν εὐρεῖαν πλήρη δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος· πρέπει νὰ ἐξευγενίζωσι τὰς σκέψεις αὐτῶν, μέχρις οὗ καταστήσωσιν αὐτὰς ὁμοίας πρὸς τὰς σκέψεις τῶν καθαρωτῶν μεγαλοφυῶν. Ἐκαστος τούτων δύναται νὰ ἐμποιήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διὰ βαθέως συναισθήματος φιλοπατρίας. Ἡ φιλοπατρία δ' αὕτη, ἐννοεῖται, πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς, καθόσον, ὅπως ἐργασθῶμεν ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος, μόνον μέσον ἔχομεν νὰ πλήξωμεν πρῶτον ἐν ἡμῖν, ὅπως δυνάμεθα νὰ πλήττωμεν ἔπειτα καὶ πέραν ἡμῶν, τὴν ἀγνοίαν, τὸν φόβον, τὴν κακίαν, τὸ μῖτος, τὴν ἀλαζονείαν, τὴν δυνειάν, τὸ ψεῦδος καὶ τὴν κτηνώδη ἡδυσπάθειαν.

Οὐδὲν δὲ δίδει πλεονα εὐρύτητα καὶ ἰσχὺν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα ἡμῶν τῆς μυστικῆς καὶ συχνῆς ἐξετάσεως τῆς βαθείας ἡμῶν ἀλληλεγγύης μετὰ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης, ἣν ὀφείλομεν εἰς τὴν ἐπίμοχθον ἐργασίαν αὐτῶν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐπιμόχθους ἐργασίας τῶν προγενεστέρων γενεῶν.

(1) Payot de la Groynance, σ. 228.

(2) Jeanne d'Arc, 1412—1431, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ ἥρωὶς τῆς Γαλλίας, ἡ ἀπελευθερώσασα τὴν πατρίδα αὐτῆς ἀπὸ τῶν Ἀγγλῶν κατακτητῶν. Σ. Μ.

«Ὁ ἐργάτης ὀφείλει νὰ σκέπτεται περὶ τοῦ συμφέροντος ἐκείνων, ὑπὲρ ὧν ἐργάζεται τόσον πολὺ, ὅσον καὶ περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος· πράττων δ' οὕτως, ἐπιθυμῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἰδρώτων του καὶ τῶν κόπων του νὰ ὑπηρετῇ τοὺς ἄλλους τοσοῦτον καλῶς, ὅσον καὶ ἑαυτόν, ἀσκεῖται εἰς τὴν ἀφοσίωσιν, προκόπτει εἰς ἀρετὴν, ὥς ἐὰν διένεμεν ἐλεημοσύνην ἄφθονον. Τοιοῦτον ἐλαττήριον καθαγιάζει, ἐξευγενίζει καὶ τὰς ἥκιστα ὑψηλὰς ἐνασχολήσεις. Εἶναι περίεργον ὅτι οἱ φιλόπονοι ἐργάται δὲν σκέπτονται τὴν ἄμετρον ὠφέλειαν, ἣν παρέχουσιν οἱ κόποι των, καὶ δὲν ζητοῦσιν ἐν τῇ σκέψει ταύτῃ πηγὴν ὑψίστης χαρᾶς. Τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἄστν μετὰ τῶν οἰκιῶν του, τῶν ἐπίπλων του, τῶν ἀγορῶν του, τῶν περιπάτων του, τῶν πολυκρήθμων καταστημάτων του κατεσκευάσθη ὑπὸ τῶν χειρῶν τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν. Δὲν ὤφειλον νὰ αἰσθάνωνται χαρὰν ἀφιλοκερδῇ ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἔργου των; Ὁ οἰκοδόμος ἢ ὁ ξυλουργός, ὁ διερχόμενος πρὸ οἰκίας, ἣν κατεσκεύασε, δὲν ὤφειλε νὰ λέγῃ καθ' ἑαυτόν: «Τὸ ἔργον τοῦτο τῶν χειρῶν μου προσπορίζει ἐκάστην ἡμέραν, ἐκάστην ὥραν εἰς μίαν δλόκληρον οἰκογένειαν εὐημερίαν καὶ ἀπαλύσεις, θὰ εἶναι δ' ἀκόμη τερπνὸν ἄστυλον οἰκιακῆς συγκεντρώσεως, κατοικία ἀγάπης ἐπὶ πλέον αἰῶνος, ὅταν ἐγὼ θὰ κοιμῶμαι ἐν τῇ κόνει; Εὐγενῆς ἱκανοποίησις δὲν ὤφειλε νὰ γεννᾶται ἐκ ταύτης τῆς σκέψεως; Μιγνύοντες οὕτως ἰδέας ἀγαθότητος εἰς εὐτελεῖ ἔργασίαν διδομεν εἰς αὐτὰς δύναμιν καὶ ἐθίζομεν εἰς ταύτας τὴν ψυχὴν» (¹).

Πόσον αἱ τοιαῦται σκέψεις εἶναι εὐκόλαι εἰς τὸν διδάσκαλον, τοῦ ὁποίου ἡ διδασκαλία δύναται, ἐὰν τὸ θέλῃ, ὥς εὐεργετικὴ βροχὴ τοῦ ἔαρος, νὰ γίνεται ἀφορμὴ νὰ βλαστάνωσιν ἐν ταῖς ψυχαῖς αἱ ὑψηλαὶ σκέψεις καὶ αἱ ἀνδρικαὶ ἀποφάσεις... Ἐὰν λαμβάνῃ τὴν ἔξιν νὰ κινῆται ἐν ταῖς σκέψεσι ταύταις τῆς ἀλληλεγγύης (²), ἡ διδασκαλία του θὰ διεισδύῃ εἰς τὰς ψυχάς. Αἱ σκέψεις του καὶ αἱ πράξεις του θὰ ἔχωσι τὴν ἀφθονίαν καὶ τὴν ἐνεργητικότητά, ἃς δίδει μόνον ἡ ἐνδοτάτη κοινωνία μετὰ τῆς αἰωνίας σκέψεως καὶ τῆς αἰωνίας βουλῆσεως, ὧν ἀτελέσταται ἐκφράσεις

(¹) Channing, de l'Éducation personnelle.

(²) Βλέπε περὶ τούτου τοῦ θέματος τὸ ἐμὸν φυλλάδιον, Éducation de la démocratie, τελευταῖα κεφάλαια.

είναι αἱ ἄριστες τῶν ἡμετέρων. Ἡ πλουσία αὕτη ἐπιδρασεῖ τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων, ἐὰν ἡδύνατο νὰ εἶναι σταθερά, θὰ ἀπετέλεε τὴν τελείαν εὐτυχίαν.

Θὰ ἦτο ἐν τούτοις δυνατόν ἡμῖν νὰ σπαταλῶμεν ὀλιγώτερον τὸν θησαυρὸν τῆς ἐνεργείας, τὸν λαχόντα ἡμῖν. Σχεδὸν πάντες παραδιδόμεθα παθητικῶς εἰς τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἐκάστη τῶν ἐντυπώσεων τούτων ὑπεξαίρει ὀλίγον ἐκ τῆς προσοχῆς ἡμῶν, ἀμβλύνει τὴν αἰχμὴν αὐτῆς καὶ ἄσωτεύει τὴν ἐνεργείαν τῆς. Οὐδέποτε ἐπιτρέπομεν εἰς σκέψιν τινά, εἰς συναίσθημά τι νὰ λάβῃ ἰσχύν. Αἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα ἡμῶν ὑφίστανται αὐτότατα ἑκτρωσιν ἐλλείψει χρόνου καὶ ἡρεμίας πρὸς ἀνάπτυξιν. Πράττομεν ὥς τὰ παιδία, τὰ ἐξ ἀνυπομονησίας μὴ περιμένοντα τὴν βραδείαν βλάστησιν τῶν σπόρων καὶ ἀναστρέφοντα ἀκαταπαύστως τὴν γῆν, ὥπως σπείρωσιν ἐκ νέου. Τὸ κηπάριον αὐτῶν περιέχει μετ' οὐ πολὺ πλείονας σπόρους ἢ ὅσους κήπος πολὺ μέγας θὰ ἡδύνατο νὰ τρέφῃ, ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ὠριμάζει.

Στῶμεν λοιπόν, ἀναχαιτίζωμεν τὴν ταχύτητα τῶν ἐντυπώσεων, τὴν ἐξαντλοῦσαν τὴν ἐνεργητικότητά ἡμῶν. ὦμεν κύριοι ἡμῶν αὐτῶν καὶ μάθωμεν νὰ δίδωμεν εἰς τὰς βαθέως ἀνθρωπίνους, διὰ τοῦτο δὲ γονίμους εἰς εὐτυχίαν, ἰδέας καὶ συναισθήματα τὴν γαλήνην ἐκείνην, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος, ὥπως ἐκκολαφθῶσι.

Νῦν, ἂφ' οὗ ἐσπουδάσαμεν τὰς ἐνδοτάτας σχέσεις τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἐργασίας, ἂφ' οὗ ἀπεδείξαμεν τὴν ριζικὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ἐγωΐσμοῦ, ὥπως συμβάλλεται εἰς τὴν εὐτυχίαν, καὶ ἐξεκαθάρισαμεν τὴν ἀντίληψιν τῆς χαρᾶς ἐκ τῶν σοφισμάτων καὶ τῶν προλήψεων, ἅτινα ἀποκρύπτουσιν αὐτήν, ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐπιθεωρήσωμεν τὰς ἀναπαύσεις τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ διδασκάλου.

Ἐκτὸς τῆς ἐπιβεβλημένης ἐργασίας ἀναγκαῖον εἶναι, ὥπως πληρῶμεν τὰς μακρὰς στιγμὰς τῆς ἀργίας, νὰ μὴ λησμονῶμεν μηδεμίαν πηγὴν χαρᾶς. Ἀλλὰ παρὰ τὰς διαφόρους ψυχαγωγίας πρέπει νὰ ἔχωμεν μίαν ἀσχολίαν εὐνοουμένην, ἐλευθέρως ἐκλεγομένην, ὑπὲρ ἧς νὰ αὐξάνῃ τὸ διαφέρον ἡμῶν αἰεὶ μᾶλλον καθ' ἑκάστην καὶ ἥτις τέλος ν' ἀποδίδῃ ἡμῖν πάθος. Πρέπει δηλαδὴ, ἵνα μεταχειρισθῶμεν ἑκφρασίαν τοῦ συνήθους λόγου, «νὰ ἔχωμεν μίαν μονομανίαν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Χ.

ΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑΙ

Ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀσχολιῶν. Ἐχει κήπον καὶ δὲν εἶναι καταδικασμένος εἰς τὰ μειονεκτήματα τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ διαζυγίου τῶν πνευματικῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀγρῶν. Ἀναπαύεται ἐκ τῶν μὲν ὑπὸ τῶν δέ, καί, ἐνῶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ ὑπάλληλος τῶν πόλεων ἀποθαίνει νευρικός καὶ ὀργίλος ἐλλείψει ἀναπτύξεως ἁρμονικῆς τοῦ ἐγκεφάλου του καὶ τῶν μυῶν του, ὁ διδάσκαλος τῆς ἐξοχῆς, ὅστις εἶναι γαιοκτῆμων, δύναται νὰ τρώγῃ τὰς σταφυλὰς τῶν ἀναδενδράδων του, τὰ μῆλα τῶν μηλεῶν του καὶ τὰ λάχανα τοῦ λαχανοκήπου του. Προσέτι ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἡ ἐργασία του ζωπυρεῖται πάντοτε ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς κοινωνικῆς ὠφελείας. Διότι ἀναγκάτως ὁ κήπος τοῦ εὐσυνειδήτου διδασκάλου ἀποθαίνει πρότυπος. Δύναται νὰ περιποιῇται αὐτὸν πολὺ, διότι ἡ ἔκτασίς του εἶναι μετρία καὶ ὀφείλει νὰ ὑπερηφανεύεται, διότι ἔχει τὰ ὠραιότερα ἀπίδια, τὰ ὠραιότερα σπανάκια, τὰ ὠραιότερα λάχανα τοῦ χωρίου. Ὁ κήπος του, ἔπου θὰ δύναται νὰ ἐφαρμόζῃ μετ' ἀγγινοίας τὰ πορίσματα τῆς γεωπονικῆς ἐπιστήμης, ὀφείλει νὰ χρησιμεύῃ εἰς ἐποπτικὴν διδασίαν τῶν χωρικῶν, οἵτινες θὰ δύνανται νὰ παρατηρῶσι, τί κερδίζει ὁ ἐγκαταλείπων τὰς παλαιὰς γεωργικὰς συνηθείας καὶ καλ-
 λιεργῶν μετ' ἐπιστημοσύνης⁽¹⁾.

Καὶ ἡ διδασκάλισσα θὰ λαμβάνῃ φροντίδα, ὥπως λιπαίνεται ὁ

(1) Ἐν τῇ Ἄνω Σχολῇ πολλοὶ διδάσκαλοι ἐγκατέστησαν κυψέλας μετὰ πλακίστων κινητῶν. Συγκομίζουσιν οὕτω μέλι πολὺ καλόν. Ἐὰν οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν κατενόουν τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν ὡς ἀγροτικῶν διδασκάλων, θὰ ἐνημιούργουν εἰς ἑαυτοὺς βίον ἀληθῶς εὐτυχῆ. Ἐχοντες κλίσεις ὑγιεινὰς καὶ ἀπλὰς θὰ ἦσαν πλουσιώτεροι πάντων τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων τῶν μικρῶν πόλεων, οὓς ἡ κενοδοξία καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ φαίνωνται καὶ νὰ ζῶσι διὰ τὰς συνθήκας καὶ διὰ τὴν ἀπατῶσιν τούτους ἄλλους, οἵτινες ἐν τούτοις δὲν ἀπατῶνται, καταδικάζουσιν ἑαυτοὺς εἰς χρέη, εἰς ἀθλιότητα, εἰς βάρειαν περὶ τοῦ μέλλοντος ἀνησυχίαν...

κῆπος τοῦ σχολείου αὐτῆς, πλὴν δὲ τῶν λαχανικῶν θὰ καλλιεργῇ καὶ ὥραϊα ἄνθη, δι' ὧν θὰ στολίζῃ τὸ δωμάτιόν της καὶ τὸ σχολεῖόν της.

Ἄλλ' ὁ κῆπος δὲν δύνανται νὰ παρέχῃ ἀσχολίαν κατὰ τὰς ζοφερὰς ἐβδομάδας τοῦ χειμῶνος οὐδὲ κατὰ τὰς βροχερὰς ἡμέρας. Καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ διδασκάλισσα καὶ ὁ διδάσκαλος ἔλαβον ἐν τῇ προνομιούχῃ ἐκπαιδεύσει αὐτῶν πολυτίμους γνώσεις, ὧν στεροῦνται οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι καὶ οἱ χωρικοί. Δύνανται νὰ χρησιμοποιῶσι τοὺς δέκα δακτύλους των. Δύνανται νὰ ἀφοσιῶνται εἰς ἐργασίας διακοσμήσεως. Δύνανται νὰ κατασκευάζωσι πρὸς χρῆσιν τοῦ σχολείου συλλογὴν στερεῶν γεωμετρικῶν σωμάτων. Δὲν ἀγνοοῦσι τὴν πλαστικὴν καὶ μεταχειρίζονται τὰ ἐργαλεῖα τῆς γλυπτικῆς. Δύνανται νὰ μεταχειρίζονται τὸν γνῶμονα καὶ τὸν κανόνα καὶ νὰ ἱχνογραφῶσι. Πρὸς τοῦτοις δύνανται νὰ τορνεύωσι τὸ ξύλον ἢ τὴν ἄργιλον, νὰ ἐργάζωνται τὸν σίδηρον, νὰ δένωσι βιβλία. Δύνανται δι' ὀλίγης γύψου νὰ ἐκτελῶσιν ὥραϊας ἐργασίας στερεοτομίας⁽¹⁾.

Ἡ διδασκάλισσα γινώσκει νὰ κεντᾷ, νὰ πλέκῃ, νὰ κόπτῃ, νὰ βράπτῃ... καὶ εἶδομεν ἀνωτέρω, πόσον δύνανται νὰ εὐεργετῇ διοργανοῦσα παρ' ἑαυτῇ μικρὰς συγκεντρώσεις νεανίδων φιλοπόνων καὶ ἐπιθυμοῦσων νὰ διδάσκωνται. Πολλὰ διδασκάλισσαι καὶ διδάσκαλοι δύνανται νὰ σχεδιογραφῶσι. «Δὲν ἔχω ἀνίαν οὐδὲ λεπτοῦ», γράφει μία διδασκάλισσα. «Ὅταν τὴν ἡμέραν εὐρίσκωμαι μόνη, ὅπερ συμβαίνει ἐνίοτε, ὅταν ὁ καιρὸς εἶναι κακὸς καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἀσθενὴς ἐν τῷ χωρίῳ, σχεδιογραφῶ. Ἐχω κατὰ νοῦν μάλιστα νὰ σχεδιογραφῶ πολὺ, ὅταν αἱ ἡμέραι θὰ εἶναι μακρότεραι».

«Αὐτὸν τὸν χειμῶνα περιορίζομαι συχνότατα εἰς σχέδια μέλονται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὑποδείγματα τῶν μαθητριῶν μου. Ἐχω ἤδη δώδεκα τούτων, ἅτινα ἀνηρτήσαμεν ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὰ ὅποια προξενοῦσι τὸν θαυμασμόν τῶν παιδίων. Ἐὰν ἐδὲλέπετε, πόσον εἶναι εὐχαριστημένα τὴν πρωτὴν τῆς Δευτέρας, ὅταν ἀντιλαμβάνωνται τὴν συλλογὴν τῇ ὑξημένῃ! Σχεδὸν εἶναι ὑπερήφανα, διότι ἔχουσι παρ' αὐτοῖς καὶ δι' ἑαυτὰ τοιαύτην καλλιτέχνηδα!»

(1) René Leblanc. L'enseignant manuel, Paris, Larousse, 2 fr. 50.

«Τὸ σχεδιογραφεῖν ὑπῆρξε δι' ἐμὲ πάντοτε μεγάλη τέρψις, ἀλλὰ τῆς τέρψεως ταύτης οὐδέποτε ἐγεύθην, ὅσον τώρα. Μοι εἶναι πολύτιμον, διότι ἔχω τοῦτο πάντοτε εἰς τὴν διάθεσίν μου καὶ δύναμαι ν' ἀπολαύω αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ. Ὅταν βρέχῃ βραγδαίως καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξέρχωμαι, ξύνω τὸν μολυβδοχρωστήρᾳ μου καὶ τοποθετοῦμαι πρὸ τοῦ ὀκρίσαντός μου. Τὰ σχέδια οὐδέποτε μοι λείπουν καὶ οἱ ἄγροί μοι προμηθεύουσιν ἐν ἀφθονίᾳ φύλλα, ἄνθη, καρπούς. Ἐσχεδιογράφησα τοῦτον τὸν χειμῶνα ἓνα κλάδον πρίνου καὶ ἓνα κόρυμβον ἱξοῦ, τὰ ὅποια ἡμέραν τινὰ μοι ἔφερον αἱ μαθήτριά μου. Ἐπιθυμῶ νὰ διατηρήσω τὸ σχέδιον τοῦτο. Τὸ ἔαράν ἐπιχειρήσω ν' ἀναπαραστήσω μεγαλοπρεπεῖς τινὰς ἀπόψεις, ἃς ἔχω ἀπαύστως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου».

Εἶναι τέρπνον τῷ ὄντι νὰ διερχώμεθα ὥραια τινὰ ἀπογεύματα τῆς Πέμπτης ἀναζητοῦντες ἐν τῇ ἐξοχῇ καλὰ σχέδια, δι' ὧν θὰ συνθέσωμεν ἔπειτα κατ' οἶκον ἐν ἀνέσει ὥραια τοπεῖα⁽¹⁾.

Τὸ σχέδιον δὲν ἔχει μόνον ἀξίαν δι' αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν χαρὰν, ἣν παρέχει, ἐθίζον τὸ πνεῦμα νὰ παρατηρῇ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, νὰ ἐννοῇ τὴν αἰώνιον ὡραιότητα τοῦτου μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν. Τὸ σχέδιον ὑποχρεῶνον ἡμᾶς νὰ παρατηρῶμεν γενεᾶ ἐν ἡμῖν ὀλίγον κατ' ὀλίγον θαυμασμὸν πρὸς τὴν φύσιν, θαυμασμὸν, ὅστις προκαλεῖ διαρκῶς νέας χαράς, τὰς ὁποίας δὲν ὑποπτεύεται ὁ ἄνθρωπος, ὁ διερχόμενος πρὸ τόσων θαυμασίων τῆς φύσεως χωρὶς νὰ βλέπῃ αὐτά. Οὐδεμία δαπάνη τῆς ἐνεργητικότητος ἡμῶν εἶναι τερπνοτέρα τῆς καταβαλλομένης δι' ἔργα καλλιτεχνικά. Ποία ἀπὸ τῶν κόπων τοῦ ἐπαγγέλματος ἀνάπαυσις! Πόσον ὥραίας ὥρας ζωῆς ἐλευθέρας καὶ ὑψηλῆς δύνανται οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν νὰ εὐρίσκωσι μόνον μὲ τὸν μολυβδοχρωστήρᾳ τῶν καὶ τὸ λεύκωμά των ἐνώπιον τῆς φύσεως!

Οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ σχεδιογραφῶσιν ἔχουσιν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν ἄλλο μέσον, πολὺ κατώτερον ἔμως τοῦ σχεδιογραφεῖν, τὴν φωτογραφίαν. Ἡ φωτογραφία ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ καθιστῶμεν ἀσφαλῆς τὰς ἀναμνήσεις τῶν ἐκδρομῶν ἡμῶν, μάλιστα δέ, ἐὰν ἐπισυνάπτωμεν εἰς τὰς φωτογραφίας γραμμὰς ἢ λέξεις τινάς, αἵτι-

(1) Βλέπε *l'art de prendre un croquis* ὑπὸ Fraipont.

νες ἐκφράζουσι κατὰ τὸ δυνατόν ζωηρῶς τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθη-
ματα, τὰ ἐξεγείρομενα ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ὑπὸ τῆς θεωρουμένης ἀπό-
ψεως. Οὕτω θὰ ἔχωμεν συλλογὴν πλουτιζομένην ἀκαταπαύστως. Αἱ
πολυτιμότηται αὗται ἀναμνήσεις θὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπι-
χειρῶμεν αὐθις ὥρατι τάξειδια, ὥρατις ἐκδρομας κατὰ τὰς βροχε-
ράς ἡμέρας καὶ κατὰ τὰς μακράς θυελλώδεις νύκτας τοῦ χειμῶνος.

Τέλος δὲ διδάσκαλοι καὶ πολυάριθμοι διδασκάλισσαι εὐρίσκου-
σιν ἀδιαιλείτως ἐν τῇ μουσικῇ τέρψεις. Εἶναι δὲ γνωστὸν εἰς
ἡμᾶς ὅτι τινὲς τῶν τελευταίων τούτων συγκεντρώνουσι παρ' ἐκυ-
ταῖς τὰς νεάνιδας τοῦ χωρίου. Μήπως ἴσως, ὅπως ἔχωσι κοινὸν
θαυμαστριῶν; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἔξοχον, διότι ὁ νέος, καὶ
μάλιστα ἡ νέη, εἶναι εἰς ἄκρον κοινωνικοὶ καί, ὅταν ἔχῃ τις τά-
λαντον, καλὸν εἶναι νὰ ὠφελῇ διὰ τοῦτου τοὺς ἄλλους καὶ νὰ εὐ-
ρίσκῃ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῶν δραστήριον κέντρον πρὸς καλλιέρ-
γειαν τῶν κλίσεών του. Θὰ ἡδυνάμην νὰ παρουσιάσω μακρὸν κα-
τάλογον ὀνομάτων διδασκάλων ποιητῶν, κατάλογον ἐν τούτοις
πολὺ ἑλλειπῇ, διότι πολλοὶ τούτων δὲν δύνανται δι' ἑλλειψιν ἐξέ-
δωσι νὰ δημοσιεύωσι τὰ ἐκυτῶν ποιήματα. Ἀλλὰ δύνανται ἐν τοῖς
συμποσίοις τῶν παιδαγωγικῶν συλλόγων ν' ἀπαγγέλλωσι ἐκ τῶν
στίχων των. Δύνανται ν' ἀποστέλλωσιν αὐτοὺς πρὸς τὰς ἐπιθεω-
ρήσεις, τὰς δεχομένας τοιοῦτους. Πάντως δ' ἡ ἀληθὴς χαρὰ εὐ-
ρίσκεται ἐν τῇ συνθέσει, ἐν τῇ μακρᾷ καὶ ἐπιμόνῳ προσοχῇ τῇ
καταβαλλομένῃ πρὸς ἔκφρασιν τῶν συναισθημάτων, προσοχῇ ἀντα-
μειδομένῃ ὑπὸ τοῦ πλάτους, ὅπερ λαμβάνει ἢ τε συνείδησις καὶ ἢ
μνήμη. Ἀλλὰ συναισθημάτων εὐγενῇ λαμβάνοντα εὐρύτητα ἐν τῇ
ψυχῇ εἶναι σχεδὸν ὁ ὀρισμὸς τῆς εὐτυχίας...

Ἄλλοι διδάσκαλοι συνθέτουσι μονογραφίας περὶ τοῦ τόπου, ἐν
κατοικοῦσιν. Ἀναζητοῦσιν ἐν τοῖς ἀρχαίοις τὴν ἱστορίαν τοῦ παρελ-
θόντος, εἰδομεν δὲ τοιοῦτους κάμνοντας εἰς τοὺς χωρικοὺς διαλέξεις,
μαγάλως ἐπιτυγχανούσας, περὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν κατορθωμά-
των τῶν προγόνων των, περὶ τοῦ βίου των, περὶ τῶν ἐργασιῶν των,
περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων των, περὶ τῶν παραδόσεών των.

Πρὸς πληρῶσιν δὲ τῶν διαλειμμάτων, τὰ ὅποια ἀφήνουσι
πᾶσαι αὗται αἱ τέρψεις, οἱ διδάσκαλοι ἔχουσι τὴν ἀνάγνωσιν.
Ὁμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τῆς ἀναγνώσεως ἐργασίας. Ἐνταῦθα

πρόκειται περί τῆς ἀναγνώσεως—ψυχαγωγίας. Ἡ ἀναγνώσις θεωρουμένη ὡς ψυχαγωγία εἶναι ἀνεξάντλητος. Ἀπὸ πολλοῦ παρετήρησαν ὅτι, ἐν ᾧ ἡ συνήθεια ἐξαντλεῖ τὰς ἄλλας χαρὰς καὶ μεταβάλλει αὐτὰς εἰς ἀνάγκας, αἱ χαραὶ τοῦ πνεύματος εἶναι ἀνεξάντλητοι. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπλήρωνον τοὺς ἐκ παπύρου τόμους των πολὺ ἀκριδὰ, διὰ τοῦτο δ' οἱ μετρίως εὐποροὶ δὲν ἀνεγίνωσκον. Σήμερον τὰ βιβλία εἶναι εὐθηνά, διὰ δὲ τοῦ δαπανωμένου ἐν τῷ καπηλείῳ καὶ τῷ καπνοπωλείῳ χρήματος ὁ ἐργάτης θὰ εἶχε τὰ μέσα ν' ἀγοράζῃ κατ' ἔτος καλὰ συγγράμματα. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν πρὸς διασκέδασιν ἀγοραζομένων βιβλίων τινὰ δὲν ἀναγινώσκονται σχεδὸν δευτέραν φοράν, οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι θὰ ὀφείλον νὰ σχηματίζωσι πρὸς ἀγοράν τῶν βιβλίων τούτων μικρὰς ἐνώσεις, ὧν θὰ ἐπεθύμουν νὰ γίνωσι μέλη πολλὰ εὐπορά πρόσωπα τοῦ χωρίου. Τοιαύτη ἐνωσις εἴκοσι προσώπων, ἢ ὅποια θὰ ἡγόραζε πολλὰ βιβλία συγχρόνως μὲ ἡλαττωμένας τιμὰς, θὰ ἐπέτρεπεν εἰς πάντα ἐταῖρον ν' ἀναγινώσκῃ ἀντὶ δαπάνης τριῶν δραχμῶν βιβλία κατ' ἔτος ἀξίας πλέον τῶν ἑκατὸν δραχμῶν. Τοῦτο δ' ἄρκει πρὸς βαθμιαίαν ἀγοράν πάντων τῶν ἀξίων ἀναγνώσεως βιβλίων (π. χ. περιγραφῶν ταξειδιῶν, βιογραφῶν, ἀπομνημονευμάτων, ποιημάτων, μυθιστορημάτων κλπ.).

Ἀναγκαῖον δ' εἶναι, νὰ ἐκλέγωμεν μετὰ προσοχῆς τὰ βιβλία, καὶ δὴ τὰ μυθιστορήματα, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι ἀναντιλέκτως ἡλίθια. Οἱ χαρακτῆρες αὐτῶν συνήθως εἶναι ὑπερβολικοὶ ἢ πλαστοί. Αἱ δὲ σκηναὶ αὐτῶν ῥωμαντικοὶ ἄνευ ἀληθείας. Τὰ τοιαῦτα ἀκριδῶς μυθιστορήματα ἀρέσκουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἀνθρώπους. Οἱ μὴ ἔχοντες μηδεμίαν ἰσχὺν βουλήσεως καταφεύγουσιν εἰς ἀναγνώσεις περιπαθεῖς, αἱ ὁποῖαι ἐξεγείρουσι τὸ ἐνδιαφέρον καὶ προκαλοῦσι συναισθηματὰ ταπεινότερα. Ἀλλὰ τὰ συναισθηματὰ ταῦτα ἀπαιτοῦσιν αἰ ἰσχυροτέρας δόσεις ἐρεθισμοῦ. Οἱ συγγραφεῖς, οἱ εἰδότες τὸν νόμον τοῦτον τῶν κατωτέρων ὀρέξεων ἡμῶν, θυσιάζουσι τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ἐπιτυχάνωσιν αὐξήσιν τοῦ πάθους ἀπὸ κεφαλαίου εἰς κεφάλαιον. Ὑπερερεθίζουσι σφόδρα τὴν φαντασίαν, πολλάκις δὲ μάλιστα συνταράττουσιν αὐτήν. Πολλὰ νεάνιδες εὐρίσκουσι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοιούτων μυθιστορημάτων τὴν συνήθη ζωὴν ταπεινὴν

καὶ χυδαίαν. Οὕτω καὶ οἱ καπνισταὶ τοῦ ὀπίου ἀνανήψαντες καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀπεριγράπτου ἀηδίας πρὸς τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Προτιμότερον εἶναι χάριν τῆς υγείας τοῦ πνεύματος ν' ἀποφεύγωμεν ἀπολύτως τοὺς βιαίους τούτους ἐρεθισμούς, τοὺς καταλείποντας ὀπισθεν αὐτῶν κατάπτωσιν λυπηράν, τοὺς ἐκμηδενίζοντας τὴν λογικὴν βούλησιν καὶ προκαλοῦντας κατ' αὐτῆς ἐπανάστασιν τῶν κτηνωδῶν ὀρέξεων. Εἰς πολλοὺς ἀργοὺς τὸ ἀναγινώσκειν εἶναι περισπασμὸς ὑπνώδης, ὡς τὸ καπνίζειν. Περισπᾷ ὡς τὰ παιγνιόχαρτα. Ἄνωφελές νὰ εἰπωμεν ὅτι δὲν συνιστῶμεν τὴν παθητικὴν ταύτην ἀνάγνωσιν, διότι εἶναι ἀνίσχυρος καὶ νὰ διασκεδάσῃ ἡμᾶς. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ πραγματικὴ τέρψις εἶναι πάντοτε ἐπακολούθημα τῆς δραστηριότητος ἡμῶν, καί, ὅπου δὲν ὑπάρχει δραστηριότης, δὲν ὑπάρχει καὶ τέρψις. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἔχωμεν διαφέρον πρὸς τὸ ἀναγινώσκοντο, ὅπως εὐρίσκωμεν χαρὰν ἐν τῇ ἀναγνώσει, καὶ τὸ μόνον μέσον, ἵνα ἔχωμεν πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν διαρκὲς διαφέρον, εἶναι ν' ἀναγινώσκωμεν μόνον βιβλία μὴ καλλιεργοῦντα μῆτε τὰς ὀρέξεις μῆτε τὰς κατωτέρας βροπὰς ἡμῶν. Αἱ ὀρέξεις καὶ βροπαὶ αὗται εἶναι πτωχαί, περιορισμέναι. Ἡ διέγερσις αὐτῶν καταπαύει τάχιστα διὰ τῆς συνηθείας, ἀπαιτοῦσι δὲ διεγερτικὰ ἀεὶ μᾶλλον σφοδρά. Καταλείπουσιν ὀπισθεν αὐτῶν κενὸν καὶ ἀηδίαν, ἅτινα ὑπεραντισταθμίζουσι τὴν χαρὰν, τὴν προκληθεῖσαν κατὰ τὴν πλήρωσιν αὐτῶν.

Ἡ χαρὰ ἢ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἄλλων. Εἶναι χαρὰ βεβαία, εὐρισκόμενη πάντοτε εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν. «Τὰ βιβλία μου», εἶπεν ὁ Montaigne, «μὲ δέχονται πάντοτε μὲ τὸ αὐτὸ πρόσωπον». Καὶ ἔταν ἀκόμῃ δὲν ἀναγινώσκωμεν, ἀπολαύομεν ταῦτα «ὡς ὁ φιλάργυρος τοὺς θησαυροὺς του», διότι γινώσκωμεν ὅτι θὰ ἀπολαύσωμεν ταῦτα, ἔταν θελήσωμεν.

«Ἡ ἀνάγνωσις πάντων τῶν καλῶν βιβλίων», εἶπεν ὁ Descartes, «εἶναι οἷοναὶ συνδιάλεξις μετὰ τῶν μᾶλλον εὐπαιδεύτων ἀνθρώπων τῶν παρελθόντων αἰώνων, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ συγγραφεῖς τούτων, καὶ μάλιστα συνδιάλεξις μελετημένη, ἐν ἣ ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν μόνον τὰς ἀρίστους τῶν σκέψεων αὐτῶν ⁽¹⁾».

(1) Descartes, λόγος περὶ τῆς μεθόδου, μέρος πρῶτον. Ὁ Descartes ὁ ἦτορ Γάλλος φιλόσοφος τοῦ XVII αἰῶνος. Σ. Μ.

Ὁ διδάσκαλος τοῦ πτωχοτάτου χωρίου δύναται ἐπὶ πολλὰς ὥρας καθ' ἑκάστην νὰ προσκαλῇ εἰς τὸ μικρὸν τοῦ δωματίου τὰ ἄριστα πνεύματα καὶ νὰ συνδιαλέγεται οἰκείως μετ' αὐτῶν. «Βλέπει τοὺς ἄλλους χρόνους καὶ τοὺς ἄλλους τόπους. Πᾶν, ὅ,τι αἱ αἰσθησεις ἐπρομήθευσαν εἰς αὐτὸν μέχρι τοῦδε, δὲν εἶναι ἡ μόριον τῆς ἀξίας τοῦ ἀπεράντου κόσμου, ἐν ᾧ περιπατεῖ. Βαδίζει ἐλευθέρως ἐν τῷ Σύμπαντι. Συναίσθημα ἐκφρασθὲν πρὸς χιλιάδων ἐτῶν συγκινεῖ ἐκ νέου τὴν καρδίαν του. Οἱ μεγάλοι ἄνδρες τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐξέρχονται ἐκ τῶν σκιῶν τοῦ παρελθόντος καὶ συνδιαλέγονται μετ' αὐτοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Οἱ εὐγενεῖς ἀρχαῖοι τόνου τῆς ποιήσεως καὶ τῆς εὐφραδείας ἀντηχοῦσιν ἐκ νέου εἰς τὰ ὅτά του. Οἱ σοφοὶ παιδεύουσιν αὐτὸν διὰ τῆς σοφίας των, οἱ μάρτυρες ἐξάπτουσιν αὐτὸν διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των, οἱ ἀθάνατοι αὐτουργοὶ τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων ἀποβαίνουσιν οἱ διδάσκαλοί του. Αἱ ἀλήθειαι, πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ὁποίων ἐχρειάσθησαν αἰῶνες, αἱ ἐπιστήμαι, πρὸς μόρφωσιν τῶν ὁποίων ἀπητηθήσαν αἰῶνες, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν φαεινὰ καὶ πλήρεις» (1).

«Ἐγὼ φίλους, ὧν ἡ συναναστροφή μοι εἶναι ἄγαν ἡδέια,» λέγει ποιητὴς τις. «Προέρχονται ἐκ πάντων τῶν τόπων καὶ ἐκ πάντων τῶν αἰώνων. Διεκρίθησαν ἐν τῷ πολέμῳ, ἐν ταῖς πολιτικαῖς καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμας... Εἶναι πάντοτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μου. Τοὺς καλῶ νὰ ἔρχωνται καὶ τοὺς ἀποπέμπω ὅσάκις θέλω. Οὐδέποτε εἶναι ὀχληροὶ καὶ ἀποκρίνονται εἰς πάσας τὰς ἐρωτήσεις μου. Τινὲς μοι διηγοῦνται τὰ συμβάντα παρωχημένων χρόνων, ἄλλοι μοι ἀποκαλύπτουσι τὰ μυστικὰ τῆς φύσεως. Οὗτοι μὲ μανθάνουσι νὰ ζῶ καλῶς καὶ ν' ἀποθνήσκω ἡσυχῶς. Ἐκεῖνοι ἀποδιώκουσι τὰς ἀναμνήσεις μου διὰ τῆς ἐαυτῶν φαιδρότητος καὶ μὲ τέρπουσι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτῶν. Ἄλλοι τούτων σκληρύνουσι τὴν ψυχὴν μου ἐν ταῖς συμφοραῖς καὶ μὲ διδάσκουσι νὰ μὴ ἐπιθυμῶ τι πλεόν καὶ νὰ ἀνέχωμαι ἐμυατὸν... Εἰς ἀνταμοιβὴν δὲ τόσον μεγάλων ὑπηρεσιῶν ζητοῦσι μόνον δωμάτιον καλῶς κλεισμένον ἐν τινὶ γωνίᾳ τῆς μικρᾶς μου κατοικίας, ὅπως εἶναι ἐν ἀσφαλείᾳ ἀπὸ τῶν σκολήκων» (2).

(1) Horace Mann, ἡ ἀνάγνωσις καὶ τὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία ἐν τῷ σχολείῳ.

(2) Πετράρχης, μέγας Ἰταλὸς ποιητὴς τῆς ἀναγεννήσεως.

Ἄλλ' οἱ διδάσκαλοι δὲν πρέπει νὰ φυλάττωσι τὰ πλούτη αὐτῶν μόνον δι' ἑαυτοὺς. Δύνανται εἴτε ἐν δημοσίαις ἀναγνώσεσιν εἴτε ἐν συναθροίσεσι φίλων τινῶν νὰ ἀναγινώσκωσιν ὥραίους τινὰς στίχους. Ἡ ἀπαγγελία διπλασιάζει τὴν τέρψιν τῆς ἀναγνώσεως. Ἀποκαλύπτει πολλὰς καλλονὰς, ὥς ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις θὰ ἄφηνεν ἀπαρτηρήτους⁽¹⁾.

Ὅπως ἀποδίδωμεν τὰς καλλονὰς τῶν ἔργων, τὰ ὅποια ἐρμηνεύομεν, πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐννοῶμεν αὐτά. «Ἡ δι' ὑψηλῆς φωνῆς ἀνάγνωσις δίδει εἰς ἡμᾶς δύναμιν ἀναλύσεως, ἣν ἡ σιωπηρὰ ἀνάγνωσις οὐδέποτε θὰ γνωρίσῃ», χωρὶς νὰ ὑπολογίζωμεν ὅτι ἡ χαρά, ἥς καὶ ἄλλοι μετέχουσι, πάντοτε μεγαλύνεται.

Πλὴν τούτου ἡ ἀνάγνωσις ἐπιτρέπει νὰ καθιστῶμεν πολὺ τερπνοὺς τοὺς μακροὺς ἡμῶν περιπάτους, ὥς νὰ συμβαδίζωμεν μετὰ συνοδοιπόρου. Ὁ Βολταῖρος ἐκάλει τὸν περίπατον «τὴν ἀνουςιωτέραν τῶν ἀνιερῶν τέρψεων», καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθὲς περὶ τοῦ ἀσκόπου περιπάτου, ὅστις πάντοτε εἶναι κοπιώδης. Τὸ νὰ βαδίζῃ τις ἀναπνέων τὸν καθαρὸν ἀέρα τῆς ἐξοχῆς καὶ ν' ἀφήνῃ τὴν προσοχὴν του νὰ πλανᾶται ἐπὶ τῶν ἀγρῶν εἶναι πράγματα τερπνότατα ἐπὶ τινὰ μόνον χρόνον. Ἀλλὰ κορέννυται τις ταχέως ἐκ ταύτης τῆς τέρψεως, ὥς κορέννυται τις ἐκ πασῶν τῶν τέρψεων, ὧν δὲν μετέχει τὸ πνεῦμα. Ὅπερ δὲ χειρόν, ἐπειδὴ ὁ πολὺς καθαρὸς ἀήρ καὶ ἡ πορεία ἐπιταχύνουσι τὴν κίνησιν τοῦ αἵματος, ἡ φαντασία τῶν προσώπων, τὰ ὅποια δὲν δύνανται σταθερῶς νὰ κανονίζωσι τὸν ῥοῦν τῶν σκέψεων των, τίθεται κατὰ τὸν τοιοῦτον περίπατον αὐτομάτως εἰς ἐργασίαν. Αὕτη δίδει δύναμιν εἰς τὰς λυπηρὰς σκέψεις, ὧν οὐδεὶς εἶναι ἀπηλλαγμένος, καὶ ζωογονεῖ τὰς ἀνησυχίας. Οὕτως ὁ περίπατος εἰς τὰς βουλήσεις, τὰς μὴ ἱκανὰς νὰ ἀτυνομεύωσιν οὕτως εἰπεῖν τῶν ἰδεῶν των καὶ τῶν συναισθημάτων των, εἶναι αἰτία ταραχῆς καὶ ἐκνευρισμοῦ. Μὲ βιβλίον καλῶς ἐκλελεγμένον, οὐ ἀναγινώσκει τις ἐν πλήρει ἀνέσει χωρὶα τινά, αἱ λυπαὶ τῆς μονώσεως ἐξαφανίζονται, δίδεται δ' εἰς τὴν σκέψιν, τιθεμένην εἰς κίνησιν, καλὸς σίτος πρὸς τριβὴν. Ἄν δὲν βάλλετέ τι ὑπὸ τὴν

(1) Βλέπε τὸν Legouvé, ἡ τέχνη τῆς ἀναγνώσεως. Ἡ ἀνάγνωσις ὡς μέσον κριτικῆς, αἱ ἀποκαλύψεις τῆς ἀναγνώσεως, σ. 88 καὶ ἐπόμενα.

μυλόπετραν, ἡ μυλόπετρα φθείρει αὐτὴ ἐαυτήν, ἀντὶ νὰ δίδῃ ἄλευρον. Ὁ περίπατος, ζωογονούμενος ὑπὸ τῆς σκέψεως, ἀποδίδει τέρψιν πλήρη. Ἐν τῇ ἐξεγερμένῃ φαντασίᾳ αἱ συνδέσεις τῶν ἰδεῶν συμπυκνούνται μετὰ σπουδῆς. Τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ζῶσι ζωὴν μᾶλλον ἐντονὴν, μᾶλλον βαθεῖαν. Ἀναγινώσκειν, μὴ ἀναγινώσκειν, παρατηρεῖν, συλλογίζεσθαι, συναισθάνεσθαι τὴν ζωὴν, πάντα ταῦτα εἶναι χαρά... Διὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ὀφείλει τις νὰ ἐπιφυλάττῃ πᾶν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μανθάνῃ καὶ νὰ ἀπομνημονεύῃ, διότι αἱ ἀναμνήσεις χαράσσονται κατ' αὐτὰς λίαν ἱσχυρῶς.

Δυνάμεθα προσέτι νὰ κάμνωμεν ἐξαίρετον χρῆσιν τῶν περιπάτων ἡμῶν δίδοντες εἰς αὐτοὺς σκοπὸν πρακτικόν. Δύναται τις ν' ἀγαπᾷ περιπαθῶς τὴν βοτανικὴν καὶ νὰ κάμνῃ χάριν αὐτοῦ συλλογὴν πλουτιζομένην κατ' ἔτος. Δύναται νὰ καταρτίξῃ ὥραίας συλλογὰς ὀρυκτολογικὰς, συλλογὰς ἐντόμων. Διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς ὁ νέος διδάσκαλος θὰ ὀφείλῃ πάντοτε μεταξὺ τῶν βιβλίων, τὰ ὅποια χορηγεῖ εἰς αὐτὸν ἡ πολιτεία κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ ἐκ τοῦ διδασκαλείου, νὰ ἐκλέγῃ μίαν βοτανικὴν καὶ μίαν μέθοδον καθορισμοῦ τῶν ἐντόμων καὶ τῶν ὀρυκτῶν.

Ἡ δὲ διδασκάλισσα δύναται νὰ ὀδηγῇ πολλάκις τινὰς τῶν μαθητριῶν καὶ νὰ ἀσκήσῃ αὐτὰς εἰς τὸ κυνήγιον τοῦτο τῶν φυτῶν, τῶν ζῴων καὶ τῶν χρυσαλλίδων, ὅπερ θὰ εἶναι προσφιλέστατον εἰς αὐτὰς καὶ τὸ ὅποσον θὰ λήγῃ βασιλικῶς μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἐκ τοῦ καλάρου καὶ τὴν καταδρόμήσιν πλησίον καθαρᾶς πηγῆς τῶν κατὰ τὴν πρωίαν παρσκευασθέντων γλυκισμάτων.

Πολλοὶ διδάσκαλοι ἡδυνήθησαν δι' ὑπομονῆς καὶ κλίσεως νὰ δημιουργήσωσι πολὺ ὥραίας συλλογὰς ἀντικειμένων προϊστορικῶν. Ἄλλοι κατεσκεύασαν ἔκτυπα σχέδια τοῦ τόπου, ὃν κατοικοῦσιν, ἄλλοι δὲ χάρτας θαυμασίους τοῦ δήμου των. Ἄλλοι ἀσχολοῦνται περὶ μετεωρολογικὰς παρατηρήσεις. Μεταξὺ τῶν συλλεκτῶν πολλοὶ μαρτυροῦσιν υἱικὴν στοργὴν πρὸς τὸ διδασκαλεῖον ζωοῦντες δείγματα πάσης φύσεως χαρακτηριστικὰ τοῦ τόπου, ὃν κατοικοῦσι.

Τὸ οὐσιῶδες εἶναι, ἵνα οἱ διδάσκαλοι ζῶσιν οὐχὶ ὥς οἱ χωρικοί. Ἔτι δὲ δύνανται καὶ ὀφείλουσι νὰ εὐρίσκωσιν ἐν εἰρηνικῇ πρὸς

τὴν φύσιν ἐπικοινωνίᾳ τὸ μέσον, δι' οὗ θ' ἀποφεύγῃσι τοὺς πειρασμοὺς τοῦ κατηλείου...

Δύνανται διὰ διαρκοῦς ἐξετάσεως τοῦ τόπου των νὰ διέρχωνται ἐπωφελῶς τὰς ὥρας ἡμέρας τῆς ἀνοίξεως. Δύνανται νὰ ὀδηγῶσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοὺς μαθητὰς εἰς περίπατον στεροῦντες τοῦτου πάντα τοὺς μὴ ὑπάρξαντας ἀμέμπτους κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐδδομάδος, ὅπερ εἶναι λίαν αἰσθητὴ τιμωρία... Θὰ διδάσκουσιν οὕτω τὰ παιδιὰ νὰ ἔχωσιν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν, ἐν τῇ μέσῃ τῆς ὁποίας θὰ διέλθῃ ἡ ζωὴ των. Θὰ μεταδίδωσιν εἰς τὰς ψυχὰς των ἐν ἱκανῷ βαθμῇ τὸ συναίσθημα τῆς ὠραιότητος τῶν πραγμάτων, ὅπερ θὰ δίδῃ εἰς τὴν ζωὴν των χωρικῶν ἡμῶν ἀγαλλίασιν ἐνδόμυχον.

Διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς συγκοινωνίας νὰ γίνεται εἰς τοὺς διδασκάλους αἰτία πυρετωδῶν κινήσεων; Τὴν σύζευξιν μετὰ τινος χωρίου, τὴν ἐπιδαλλομένην εἰς τὸν διδασκαλὸν ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν τῆς ὑπηρεσίας, πολλοὶ αὐτῶν θὰ ἠδύναντο ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ μεταβάλλωσιν εἰς σύζευξιν ἔρωτος. Ἄλλ' ἡ νοσηρὰ ἀνάγκη νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸν σιδηρόδρομον καὶ νὰ μεταδιδῶσιν ὅτι ἀνιῶνται ἀλλοχρῶς προξενεῖ εἰς τὸ διδασκτικὸν προσωπικὸν ὑπερμεγέθη ἀπώλειαν ἀληθινῶν χαρῶν. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀπέργεσθαι, τοῦ κινεῖσθαι ἀποδεικνύει μόνον ὅτι ὁ διδασκαλὸς δὲν ἔμαθε νὰ ὀργανώσῃ τὴν ζωὴν του. Τὰ πολλὰ ταξείδια μαρτυροῦσιν ἀριδύλως ἀσθενῇ βούλησιν καὶ ἀνικανότητι τοῦ ἐπαρκεῖν εἰς ἑαυτὸν εἶναι τεκμήριον μετριότητος.

Ἀληθῶς οἱ διδασκαλοὶ ἡμῶν δύνανται, ἐὰν θέλωσι, νὰ διάγῃσι ζωὴν ζηλευτῆν, διότι πλὴν πάσης τῆς θετικῆς αὐτῶν εὐτυχίας ἔχουσι καὶ τὴν ἀρνητικὴν νὰ δύνανται δηλαδὴ ν' ἀποφεύγῃσι τὰς λύπας τὰς δηλητηριαζούσας τὴν ζωὴν των ἄλλων ὑπαλλήλων. Οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων κατοικοῦσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ καὶ δύνανται νὰ ζῶσι τὴν ἄνετον ζωὴν τῆς φύσεως. Αἱ νύκτες εἶναι δι' αὐτοὺς νύκτες ἀναπαύσεως, ἀνανεοῦσαι τὴν ἐνεργητικότητά. Αἱ ἡμέραι προσφέρουσιν εἰς τοὺς δυναμένους νὰ καλλιεργῶσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ βαθύ συναίσθημα τῆς φύσεως ἀπόψεως ἀκαταπαύστως μεταβαλλομένας. Αἱ διάφοροι ὥραι τοῦ ἔτους, αὐτὸς ὁ χειμὼν, προσφέρουσι πολλὰς καὶ διαφόρους καλλονάς. Τὰ ζῶα, τὰ ἄνθη, τὰ δένδρα, τὰ

βρύκια, τὰ νέφη, αἱ λαμπραὶ νύκτες παρέχουσιν εἰς τὰς ποιητικὰς φύσεις χαρὰς ἀπαύστως ἀναγεννωμένας. Πᾶς δὲ διδάσκαλος δύναται νὰ εἶναι ποιητής, ἐὰν θέλῃ, ἀψ' οὐ πρὸς τοῦτο ἄρκει νὰ διδῇ εὐρύτητα καὶ δύναμιν εἰς τὰ συναισθήματα τὰ ἐν ἡμῖν ἀφυπνιζόμενα ὑπὸ τῶν θαυμάτων τῆς φύσεως. Οἱ πλείστοι ἄνθρωποι δὲν βλέπουσι, δὲν αἰσθάνονται καὶ ἐν μέσῳ τῆς αἴγλης τῶν πραγμάτων μηρυκῶνται σκέψεις χυδαίας. Ποῖα ἄμετρα πλούτη κατέχει ὁ ποιητής! Διότι, ὡς λέγει ὁ Emerson, «ὁ ἄγρὸς ἐκεῖνος ἀνήκει εἰς τὸν Α., οὗτος δὲ εἰς τὸν Β. καὶ τὸ γειτονικὸν δάσος εἰς τὸν Γ. Ἀλλ', ὅπερ εἰς οὐδένᾳ ἀνήκει, εἶναι ἡ ἀποψις... Ὑπάρχει ἰδιοκτησία ἐν τῷ ὀρίζοντι, ἀνήκουσα μόνον εἰς τὸν ποιητήν.» Εἰς αὐτὸν ἐπίσης ἀνήκουσιν ἡ θάλασσα, τὰ ὄρη, τὰ δάση, τὰ συντηρούμενα ἐπιμελῶς ὑπὸ τῆς πολιτείας πρὸς τέρψιν τῶν ὀφθαλμῶν...

Ἄς καλλιεργῇ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος τὴν πατρικὴν τοῦ ἀντιλήψιν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ποιητῶν, τῶν περιηγητῶν, τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν ἐν τῇ περιγραφῇ. Μάλιστα δὲ ἄς μὴ ἀφῆνῃ ποτὲ νὰ ἐκτιπρώσκωσι τὰ συναισθήματα, ἃ προκαλοῦσιν ἐν ἑαυτῷ τὰ γαλήνια θεάματα τῆς φύσεως... Ἄς προσέχῃ νὰ μὴ ζηλεύῃ τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ τῆς πόλεως. Ἄν ἔχωσιν ἀποζημίωσιν κατοικίας⁽¹⁾, στεροῦνται πάντων τῶν πλεονεκτημάτων διαμονῆς ἐν τῇ ἐξοχῇ. Κατοικοῦντες ἐν τῇ πόλει ὑφίστανται ἀναγκαίως τὰς κοινωνικὰς στενοχωρίας, τὰς καθιστώσας τὴν διαμονὴν τῶν πόλεων ὀλίγον εὐχάριστον εἰς τοὺς ὑπαλλήλους. Ὅσῳ μᾶλλον τιμῶνται καὶ δοξάζονται ἐν τῇ γούρῳ, τοσούτῳ μᾶλλον ἐπισκιάζονται καὶ παρὰδλέπονται ἐν τῇ πόλει, ὅπου ἡ κοινωνικὴ κατάταξις τελεῖται οὐχὶ κατὰ τὴν πνευματικὴν ἢ ἠθικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν περαιοσίαν ἢ μᾶλλον κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ σημεῖα τῆς περιουσίας.

(1) Ὅσῳ μείζων εἶναι ὁ πληθυσμὸς μιᾶς πόλεως, τόσῳ μείζονες εἶναι αἱ δαπάναι τῶν κατοίκων. Διὰ τοῦτο ἡ Γαλλία ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῶν δημοδιδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλισσῶν αὐτῆς, ἵνα οὗτοι ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, ἔνθα μετέρχονται τὸ διδασκαλικὸν αὐτῶν ἐπάγγελμα, ἔχωσιν ἐτήσιον ἐπιχορήγημα, οἱ μὲν διευθυνταὶ ἀπὸ 400-800 δραχμῶν, οἱ δὲ βοηθοὶ αὐτῶν ἀπὸ ἐπιχορήγημα, οἱ μὲν διευθυντὰς σχολείων ἔχον πλείονας τῶν δύο τάξεων λαμβάνουσιν τὸ ἥμισυ. Οἱ διευθυντὰς ἀπὸ 200. Οἱ διηγετοῦντες ἐν Παρίσις διευθυνταὶ λαμβάνουσιν ἐπιχορήγημα δρ. 2000, οἱ δὲ βοηθοὶ τὸ ἥμισυ. Σ. Μ.

Ἐὰν ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ διδασκάλισσα δὲν ἔχωσι σταθερὰν ὀρθοφροσύνην καὶ ἀγνοῶσι, παιδαγωγοὶ ὄντες τῶν ἐργατικῶν τάξεων, νὰ ἐκλέγωσι σταθερῶς ζωὴν ὑγιᾶ καὶ ἀπλὴν, θὰ παρασύρωνται ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ρεύματος... Ἐὰν δέ, ὡς τόσοι ἄλλοι, κρίνωσι τὰ πράγματα οὐχὶ κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀξίαν τὴν ἀποδιδομένην εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, θὰ ἀπολέσωσι τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν, διότι θὰ ἐγκαταλείπωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον πάσας τὰς πραγματικὰς χαρὰς τῆς ζωῆς, ὅπως φαίνονται πλουσιώτεροι ἢ ὅσον εἶναι. Αἱ γυναῖκες πρὸ πάντων ὑποφέρουσιν ἐκ τῆς κενοδόξου ταύτης πάλης, ἐν ἣ ἀναγκάως ἡττώνται. Βλέποντες σύζυγον διδασκάλου ἢ ὑπαλλήλου μὲ μικρὸν μισθὸν ἐνδεδυμένην ὡς πλουσίαν ἀστὴν λυπούμεθα, διότι φανταζόμεθα πάραυτα τὰς ἱματιοθήκας αὐτῆς κενὰς ἀσπρορροῦχων, τὴν βιβλιοθήκην τοῦ συζύγου μάλιστα ἀναμένουσιν ἐποικοδομητικὰ βιβλία, ἡγαπημένους ποιητάς. Φανταζόμεθα τὴν τράπεζαν αὐτῶν πενιχράν, φανταζόμεθα τὴν ἑλλειψίν πάσης ἀνέσεως, τὴν ἑλλειψίν τῶν χιλιῶν ἐκεῖνων μικρῶν πραγμάτων, ἅτινα καθιστῶσι τὴν οἰκίαν φωλεάν, ἐν ἣ ἀγαπῶμεν νὰ διερχώμεθα τὸν χρόνον. Μάλιστα δὲ ὑποπτεύομεθα τὰς στενοχωρίας τὰς ἀκαταπαύστως παραγομένης ὑπὸ τῆς τιτρωσκομένης κενοδοξίας καὶ τοῦ ἐλκώδους ψθόγου. Ἐν τῇ ἐξοχῇ τὰ ἤθη εἶναι ὑγιέστερα, εἶναι δ' ὄντως εὐκολώτερον νὰ εἶναι τις ἐν αὐτῇ πτωχός... Ἐκεῖ εἶναι μᾶλλον ἐλεύθεροι, τιμῶνται περισσότερον. Ἡ ἀθλία ἐπιθυμία τῆς ἐπιδείξεως, —διότι αὐτὴν τὴν μορφήν λαμβάνει ἡ κενοδοξία παρὰ τοῖς μετρίοις, —ὑπεκκαίεται ὀλιγώτερον, διότι ἡ ἔντιμος πενία εἶναι ἐν τῇ ἐξοχῇ ὁ κοινὸς κληρὸς καὶ διότι ἡ ἀτομικὴ ἀξία εἶναι εὐδιάκριτος ἐν ἀπλουτέραις, ὑγιεστέραις καὶ εὐκρινεστέραις σχέσεσιν.

Ὅπου καὶ ἂν εὐρίσκωνται οἱ διδάσκαλοι, ἂς παρουσιάσωσιν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πνεῦμα σκεπτικόν, ὅπερ θὰ ἀπελευθερώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν δουλειῶν τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐὰν ἐν τῇ χωρίῳ ὑπάρχωσιν ὀλίγοι πεπαιδευμένοι ἄνθρωποι, οὐδεμία ἐν τούτῳ ζημία. Ἄς πιστεύσωσιν ὅτι ἡ συνδιάλεξις μετὰ νοήμονος καὶ πεπειραμένου χωρικοῦ εἶναι προτιμότερα τῶν συνδιαλέξεων τῶν ἀπολύτως κενῶν καὶ ἀνιαρῶν, τῶν ἀκουομένων ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἐσπερίσι τῶν πόλεων· διότι χάριν οἰκονομίας προσκαλοῦ-

σιν ἐκεῖ ἐν μιᾷ μόνῃ ἐσπερίδι ἀνθρώπους, οὐδεμίαν ἔχοντας πρὸς ἀλλήλους συμπάθειαν, οὐδαίς δ' ἄγνοεῖ ὅτι ἡ παρουσία καὶ ἐνὸς προσώπου ὀλίγον συμπαθοῦς ἀρκεῖ νὰ ψυχράνῃ πάντας... Ἐν τῷ χωρίῳ ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ συναθροίξῃ πολλάκις περὶ ἑαυτὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μακρῶν ἐσπερῶν τοῦ χειμῶνος φίλους τινάς, πρὸς οὓς αἰσθάνεται ἀγάπην, οὗς δέχεται μεθ' ἀπλότητος, ἐν ἀνέσει πρὸ τῆς σπινθηροβολούσης ἐστίας, καὶ ἡ μεθ' ὧν συνδιαλέξεις εἶναι οὕτως εἰπεῖν φυσικὴ ἐπικοινωνία σκέψεων καὶ συναίσθημάτων. Ἀπὸ κειροῦ εἰς κειρὸν ὁ διδάσκαλος ἄνευ ἐπιδείξεως θὰ ἀναγινώσκῃ ὥραίαις τινάς σελίδας προσφάτου ταξειδίου, ὥρκιους τινάς στίχους· ἡ δὲ διδασκάλισσα θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ᾄδῃ. Οἱ προσκεκλημένοι θ' ἀποχωρισθῶσι μετὰ τῆς ζωηρᾶς ἐπιθυμίας νὰ συναντηθῶσι καὶ πάλιν ταχέως... Δὲν χρειάζονται ἔξοδα πολυτελείας διὰ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἡ συγκέντρωσις... Ἀπὸ κειροῦ εἰς κειρὸν θὰ γίνωνται ὑποδοχαὶ συναδέλφων, ὑποδοχαὶ λιταί, ἐν αἷς θὰ ἀντικαθιστῶνται τὰ θαπανηρὰ φαγητὰ καὶ οἱ θαπανηροὶ οἶνοι δι' εἰλικρινοῦς προσηγάς καὶ ὅπου οὐδαίς θὰ ἐπιχειρῇ νὰ φέρεται κομπαστικῶς πρὸς ἄλλον. Οἱ ἡλικιωμένοι ἤδη διδάσκαλοι, οἱ ἀποκατεστημένοι, θὰ ἠδύναντο καὶ θὰ ὀφείλον νὰ δέχωνται τοὺς νεαροὺς συναδέλφους των, νὰ συντρέχωσιν αὐτοὺς, νὰ περιβάλλωσιν αὐτοὺς δι' ἀτμοσφαίρας εὐμενείας καὶ συμπαθείας! Ἐκδρομαὶ τινες, καθ' ἃς θ' ἀμιλλῶνται πάντες νὰ εἶναι φαιδροὶ καὶ εὐθυμοὶ, θὰ καταναλίσκωσι Πέμπτας καὶ Κυριακάς τινας ἀνοίξεως. Θ' ἀναδαινῶσιν ἐπὶ τινος ὅρου, ὁπόθεν ἡ θέα εἶναι μεγαλοπρεπής, θὰ ἐπιτιθέπονται ἀρχαῖά τινα ἐρείπια καὶ θὰ ἐπιστρέφωσι τὴν ἐσπέραν κεκμηκότας, ἀλλ' εὐτυχεῖτε, διότι εὐτυχεῖτε εἶναι πάντες, ὅταν εἶναι ἡνωμένοι μετὰ τῶν φίλων, ὅταν εὐρίσκωνται ἐν ἐπαφῇ πρὸς ἀλλήλους καὶ ὅταν ἀντικαθιστῶσι τὰ κοινωνικὰ ἔθιμα, ἀποκλειστικῶς σχεδὸν προσωρισμένα νὰ κρύπτωσιν ἢ νὰ μετριάξωσι τὴν ἀδικφορίαν καὶ τὸν ἐγωισμόν, δι' ἐγκαρδίου φιλίας καὶ σεβασμοῦ πραγματικοῦ ἅμα καὶ οἰκείου πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἢ ἡθικὰς ὑπεροχάς.

Δὲν ὑπολείπεται πλέον εἰς τὸν διδάσκαλον, ὅστις ἔμαθε νὰ ὀργανώῃ τὴν ἐργασίαν του καὶ τὴν εὐτυχίαν του κατὰ τὴν διάρ-

κειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους, ἢ νὰ μάθῃ νὰ ὀργανώσῃ μετὰ δεξιότητος καὶ τὰς διακοπὰς αὐτοῦ. Ὁ ἑγγαμος διδάσκαλος δὲν δύναται σχεδὸν νὰ ταξιδεύῃ, μάλιστα δ' ἐὰν ἔχῃ τέκνα· ἀρκεῖ δ' αὐτῷ νὰ ὀργανώσῃ τὰς διακοπὰς αὐτοῦ, ὡς ὀργάνωσται μετὰ νοημοσύνης τὴν χρῆσιν τῶν Περαιτῶν καὶ τῶν Κυριακῶν του. Κατὰ τὰς διακοπὰς βραχεῖα διαμονὴ παρὰ τινι συναδέλφῳ πρὸς ἀνταπόδοσιν ἐπισκέψεως δύναται νὰ φέρῃ ὀλίγην ποικιλίαν εἰς τὴν ζωὴν. Ἐὰν μεταβῇ εἰς τὸ πάτριον χωρίον, αἱ ἐπισκέψεις πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς παιδικοὺς φίλους, αἱ συνδιαλέξεις, ἡ ἐσπέρα, συντελοῦσι νὰ διέρχωνται αἱ διακοπαὶ ὡς ὄνειρον...

Ἄλλ' οἱ νέοι διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἔχωσι πλείονα φιλοδοξίαν. Μὲ τὸν μισθὸν τῶν διακοπῶν καὶ μικρὰς τινας οἰκονομίας, πραγματοποιούμενας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους, οἱ διδάσκαλοι τῶν πόλεων θὰ ἠδύναντο ἐνούμενοι μετ' ἄλλων νὰ ὀργανώσωσι πολὺ εὐθηνὰ θαλασσίων ἐκδρομῶν ὀλίγων ἡμερῶν. Δὲν εἶναι δύσκολος «ἕνας γύρος» ὁκτὼ ἢ δέκα ἡμερῶν ἐν Βρετανίᾳ, ἐν ταῖς Ἀλπεσιν, ἐν ταῖς Πυρηναίσις, ἐν ταῖς Κερμένσις (Cevennes) ⁽¹⁾..., μὲ τὸν ταξιδιωτικὸν σάκκον ἐπὶ τῶν νώτων φυσικὰ καὶ τὴν βακτηρίαν τοῦ περιγητοῦ εἰς τὴν χεῖρα. Μετὰ πόσης χαρᾶς ἀναμνησκόμεθα τοιαῦτα ἅντ' ἐν τῇ Ἑλβετίᾳ ταξιδία μετὰ συνεργατῶν εὐθύμων καὶ ἀγαπητῶν... Εἴμεθα πλούσιοι ὑγείας καὶ χαρᾶς, πολὺ πτωχοὶ χρήματος, ἀλλὰ τὸ χρήμα εἶναι τόσον ὀλίγον ἀναγκαῖον! Πόσον αἱ ἀναμνήσεις αὐτὰ ἀρωματίζουσι τὴν ζωὴν! Αἱ σύντομοι κατακλίσεις ἐν ταῖς καλύδαις τῶν Ἀλπεων... Ἡ ἐλευθέρᾳ αὐτῇ ζωῇ, ὑγιᾶς καὶ ἐνεργητικῇ, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὠραιότατων θεαμάτων τῆς φύσεως καταλείπει ἀναμνήσεις ζωηράς. Δέκα πέντε ἡμέραι ζωῆς ταξιδίων ἐλευθέρων καὶ τολμηρῶν μεταποιοῦσι τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθήματα, ἐξευγενίζουσι τὴν ψυχὴν, δξύνουσι τὸν τόνον ἐσωτερικῆς ζωῆς.

Οἱ δὲ διδάσκαλοι τῶν ἐξοχῶν θὰ διαμένωσιν ὀλίγον ἐν τῇ πόλει, ἐν Παρισίσις, εἰ δυνατόν. Θὰ ἐπισκέπτονται τὰ μνημεῖα, τὰ μουσεῖα, συγχροτοῦντες ἐκ τῶν προτέρων ἐταιρείαν, ὥπως ἕκαστος ἐταῖρος μαλετήσῃ σθεαρῶς μέρος τοῦ ταξιδίου, ἵνα ἀποκο-

(1) Ὁρτ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Γαλλίας. Σ. Μ.

μίσωσιν ἐκ τούτου πᾶσιν τὴν δυνατόν ὠφέλειαν. Τὴν ἐσπέραν μ' ὅλον τὸν κόπον θὰ κρατῶσιν ἐν κοινῇ σημειώσεις περὶ τῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια εἶδον, καὶ τῶν ἐντυπώσεων, ἃς ἐδοκίμασαν, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν ἀνάμνησιν τούτων καὶ δυνηθῶσιν ἐπανερ- χόμενοι εἰς τὸ χωρίον νὰ μελετήσωσι καὶ ἐπαναφέρωσι πολλάκις αὐτὰ εἰς τὴν μνήμην ἐν ἀνάσει, καθ' ἃς ἐσπέρας θὰ εἶνε μόνοι... αὐτοὶ ἀποφασίζοντες ἐν τῇ ὁδῷ τῶν συμβουλῶν, ἃς

αὐτὰ εἰς τὴν μνήμην ἐν ἀνέσει, καὶ οὐ κατακλίσει.

Δὲν μέλλομεν νὰ προχωρήσωμεν ἐν τῇ ὁδῷ τῶν συμβουλῶν, ἃς ὑποβάλλουσι καὶ ἡ πείρα ἡμῶν καὶ ἡ βαθεῖα ἡμῶν ἀγάπη πρὸς τὸν κλάδον τῶν λειτουργῶν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Θὰ ἦτο λεπτὸν νὰ ἐξετάσωμεν, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ὁργανώσεως τῆς εὐτυχίας, τὸ ζήτημα τοῦ γάμου τῶν διδασκάλων. Ἔστω ἀρκετὸν νὰ συμβουλευσώμεν τὰς διδασκαλίσσας ν' ἀποφεύγωσι νὰ νυμφεύωνται ἐκείνους τοὺς ὀκνηροὺς, τοὺς ὄντας οἰονεὶ τὰ εἰδικὰ παράσιτα αὐτῶν καὶ μὴ ἔχοντας ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τοῦ γάμου ἄλλο ἔργον ἢ τὸ τῶν συζύγων διδασκαλίσσων. Ἐνεκα καὶ μόνον τοῦ λόγου, ὅτι ἔχουσιν ἐξασφαλίσαι μισθὸν ἀντιπροσωπεύοντα κεφαλαιὸν ἀνώτερον τῶν τριάκοντα χιλιάδων δραχμῶν, ἀποδίδουσιν ὁ στόχος πολλῶν ἀνθρώπων, δυναμένων «νὰ ὑπολογίζωσιν». Ἀρκεῖ, ὅπως ἀποκρούωσι τὸν κίνδυνον τοῦτον, νὰ θέλωσι νὰ νυμφεύωνται χάριν ἑαυτῶν... Αἱ ὀλίγον ἀφιλοκερεῖς ζητήσεις αὗται θὰ ἦσαν συχνότεραι ἐτι, ἂν ἡ διδασκαλίσσα δὲν ὑπετιμᾶτο ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ γάμου ἔνεκα τῆς φήμης αὐτῆς, δικαιιοτάτης ἐνίστα, οὐ μόνον ὅτι εἶναι ἀνίκκος νὰ διευθύνῃ τὰ τοῦ οἴκου, ἀλλὰ καὶ ὅτι περιφρονεῖ ὡς ὑποδεεστέρας τὰς ἀσχολίας ταύτας, τὰς τοσοῦτον ἐν τούτοις ἐντίμους... Ὅσον νῦν ἀφορᾷ εἰς τοὺς διδασκάλους, ἃς δυσπιστῶσιν οὗτοι πρὸ πάντων πρὸς τὰς νεάνιδας καὶ τὰς διδασκαλίσσας, «αἱ ὁποῖαι αἰσθάνονται ἑαυτὰς γεννημέναις, ὅπως ἔχωσιν εἰσοδήματα»... Νυμφευόμενοι δὲ ἃς ἐνθυμῶνται ὅτι οὐδεὶς εἶναι τέλειος. Πρέπει οἱ σύζυγοι νὰ ἀνέχωνται τὰ ἐλαττώματα ἀλλήλων. Ἡ εὐτυχία αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐξ ἑαυτῶν. Ἐὰν ὁ ἕτερος τῶν συζύγων λαμβάνῃ φακὸν μεγεθυντικόν, ὅπως παρατηρῇ τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἑτέρου, ἂν προσέχῃ ἀκριδῶς εἰς πάσας τὰς ἀτελείας αὐτοῦ, ἂν ἐγγράφῃ ἐπιμελῶς τοὺς ἀπολογισμοὺς αὐτοῦ ἐν τῇ μνήμῃ του... μετ' ὀλίγον χρόνον δύναται νὰ εἶναι βέβαιος ἐτι τὸ μῖσος καὶ ἡ ἀγανάκτησις θὰ λάβωσι τὴν θέσιν τοῦ ἔρωτος.—

Τὸ μυστικὸν τῆς ἀγάπης καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς εὐτυχίας ἐγ-
κεῖται ἐν τῇ ἀποφάσει τῶν συζύγων, ἔπως βλέπονται ἀμοιβαίως
μετὰ καλῆς διαθέσεως. Πρέπει νὰ φυλάττωμεν σιερῶς τὴν ἀπό-
ψασιν ταύτην, νὰ μὴ θέλωμεν νὰ παρατηρῶμεν τὰς ἰδιοτροπίας καὶ
τὰς ἁλλείψεις, νὰ ἐνδιατρίδωμεν δὲ περὶ τὰ χαρίσματα καὶ νὰ σκε-
πτώμεθα ταῦτα ἰσχυρογνώμωνως. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνταμείβε-
ται τις ἐκ τῆς μεθοδικῆς ταύτης εὐνοίας, ἀγάπης, ἔρωτος, ὑπὸ τῆς
εὐτυχίας. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἐὰν ὁ ἀρχικὸς ἔρως φαίνεται ὅτι
ἐξαντλεῖται, πρέπει ἐκουσίως διὰ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ νὰ ὑφιστά-
μεθα τὴν μεταμόρφωσιν, ἣν ὁ ἔρως ἐκτελεῖ ἐν ἡμῖν ἀναποδράστως.

Ὅμοιως ὅστις ἀγαπᾷ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς τοῦ
καὶ τὰ μειονεκτήματα θαυμάζει τῆς καλῆς του...

Ἡ κάτωχρος συγκρίνεται πρὸς τὰ λευκὰ τὰ ἔα.

Ἡ πίσσα μαύρη λέγεται μελαγχροινή, γλυκεῖα,

Ἡ κάτισχνος παρίσταται εὐθυτενὲς κηρίον.

Παχεῖα, βαρυκίνητος, γεμάτη μεγαλεῖον.

Ἡ ῥυπαρά, ἥτις παντὸς χαρίσματος στερεῖται,
ὡς καλλονὴ ἀπέριττος εὐθὺς τιτλοφορεῖται⁽¹⁾...

Τὴν μεταμόρφωσιν τῆς πραγματικότητος ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν
συναισθημάτων τινος, ἣν ἐσπουδάσαμεν ἤδη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐρί-
δων καὶ τῶν μισῶν τῶν διδασκάλων καὶ ἡ ὁποία ἐκτελεῖται σχε-
δὸν ἐκουσίως ἐν τῇ πάθει, ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ἐπιτυγχάνωμεν
εὐκόλως διὰ μεροληπτικῆς καὶ πολλάκις ἀνανεουμένης προσοχῆς
εἰς τὰ χαρίσματα. Ἐν ταύτῃ τῇ μεροληψίᾳ εὐρίσκεται τὸ μυσ-
τικὸν τῆς εὐτυχίας ἐν πάσῃ συμβιώσει, ἐν ἣ ἡ ἀγάπη τείνει νὰ
ἐξαφανίζεται...

Θὰ ἐπερατοῦμεν ἐνταῦθα τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐὰν πρὸ μικροῦ
ἐπιστολὴ διδασκάλου πρὸς τὴν Ἐνωσιν ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς δρά-
σεως (l'Union pour l'action morale) δὲν εἶχε προκαλέσει τὴν
προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τινος ἀλλοκότου ἀντιλήψεως τῶν σχέσεων
τῶν διδασκάλων μετὰ τῶν προϋσταμένων των. Ἴδου ἡ ἐπιστολή,
ἀξία νὰ κταχωρισθῇ ἐνταῦθα σχεδὸν ὁλόκληρος. «Εἰμαι διδά-

(1) Lully Prudhomme, Le bonheur—Le Sacrifice.

σκαλος καὶ ἔχω ἀνάγκη νὰ ἴδω τὸν ἐπιθεωρητήν. Ἀγνοῶ πότε θὰ μεταβῶ εἰς τὸ γραφεῖόν του, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε φοβοῦμαι τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην. Μάτην σκέπτομαι ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ἄνθρωπος καὶ ὅτι, ἂν ἡ κατὰταξις ἡμῶν ἐν τινι ὑπηρεσίᾳ ὀφείλει νὰ ὑποβιβάξῃ ἡμᾶς τοσοῦτον, ὥστε νὰ τρέμωμεν ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τῆς συναντήσεως μετὰ τινος τῶν ὁμοίων ἡμῶν, ἡ κατὰταξις αὕτη εἶναι ἀποτροπαία εἰς τὸν ὑφιστάμενον ἢ τὸν δεχόμενον αὐτήν ὡς τοιαύτην.—Δὲν δύναται τις νὰ ἐκδηλώνῃ σέβας ἄνευ χαμερπείας καὶ ὀφείλει νὰ τρέμῃ, ἵνα εἶναι καλὸς ὑπάλληλος; Προφανῶς ὄχι.—Κατὰ τὰς αἰθρίους ὥρας τῆς πλήρους διαχυεῖας μου διαδύεπω, τίς ἔπρεπε νὰ εἶμαι, ὅταν γλῶσσαν ἔδει νὰ τηρῶ· ὅταν ἔμωξ ἔλθῃ ἡ στιγμή τῆς παρουσιάσεως, μάτην θ' ἀνδρίζωμαι, προαισθάνομαι δ' ὅτι θὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀρχικὴ συνεσταλμένη φύσις μου. Δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ μεταπλάττῃ τις ἑαυτόν· οὐχ ἤττον αἰσχύνομαι τοιοῦτος ὢν, οἰκτίρω ἑμαυτὸν καὶ κατόπιν καταπτώσεων ἐκτιμῶ ἑμαυτὸν ὀλιγώτερον τοῦ πρέποντος. Θὰ ἡδυνάμην νὰ προβάλλω ὡς δικαιολογίαν τὸ παράδειγμα τῶν συναδέλφων μου, ὃν οἱ πλείστοι εἶναι ἐπίσης δειλοί, ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ μὲ καθησυχάσῃ».

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐπιστολὴ φαίνεται μεταφρασμένη ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Ἐκεῖ φοβοῦνται τόσο τὴν ἐξουσίαν, διότι ἡ ἐξουσία ἐν Γερμανίᾳ εἶναι φανερά. Ἐν τούτοις ἡ μεγάλη δημοκρατικὴ ἀρχή, ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἴσην ἀξίαν πρὸς πάντα ἄλλον ἄνθρωπον, καταφαίνεται ἐν τῇ ἐπιστολῇ.

Φρονοῦμεν ὅτι ἡ τοιαύτη περὶ τῆς ἐξουσίας ἀντίληψις ἐξευτελίζει τὸν δεχόμενον αὐτήν, ἀτιμάζει δὲ τὸν νομιμοποιούντα ταύτην προϊστάμενον.

Καὶ ἐν τῷ στρατῷ αὐτῷ ἡ ἰδέα τῆς ἐξουσίας ὑφίσταται νῦν ἐξέλιξιν λίαν ἀξιοσημείωτον. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲ ὀφείλομεν νὰ δίδωμεν τὸ παράδειγμα, ἀφ' οὗ μορφοῦμεν τὰς γενεὰς τῆς αὔριον. Τὸ νὰ ἔχωμεν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων συνεπάγεται πάντοτε βαρεῖαν εὐθύνην καὶ τὸ μόνον μέσον, ὅπερ ἔχομεν, ὅπως καθιστῶμεν ἀνεκτὸν τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης ταύτης, εἶναι ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ ἡμετέρα ἐξουσία εἶναι ἀπόρροια θεοῦ δικαίου. Ἐν τῇ δημοκρατίᾳ πρέπει ἀπολύτως ἡ ἐξουσία νὰ θεωρῇται τοιαύτη.

ἄλλως ἀποδίδει πίστεις νομιμοποιούσα πάσας τὰς ἐπαναστάσεις.

Ἄλλ' ἡ μόνη ἐξουσία, ἡ ὅποια εἶναι ἀπόρροια θείου δικαίου, εἶναι ἡ ἐξουσία, ἡ ἐκφράζουσα τὴν δικαιοσύνην. Καθόσον δ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενής καὶ ὑπόκειται εἰς ἁμαρτήματα, ἡ δικαιοσύνη δέον ν' ἀπονέμεται εἰς τοὺς ἄλλους μετὰ βαθείας φιλανθρωπίας. Ἀληθῶς δ' εἰπεῖν, πᾶσαι αἱ περιπτώσεις, ἐν αἷς ὁ προϋστάμενος, ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν, ὀφείλει νὰ ποιῇται ταύτης χρῆσιν, εἶναι δι' αὐτὸν ζητήματα λίαν ἀλγεινὰ συγκρούσεως καθοριστέων καθηκόντων. Ὁ ἐπιθεωρητὴς ἔχει ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὰ ἱερὰ συμφέροντα τῶν παιδίων τῶν ἐμπειστημένων εἰς τοὺς ὑφισταμένους αὐτοῦ. Τὰ δὲ δίκαια τῶν παιδίων συγχέονται μετὰ τῶν ὑπερέτερων συμφερόντων τῆς πατρίδος καὶ ἀπαιτοῦσιν ἐνίοτε, ὅπως ὁ ἐπιθεωρητὴς τιμωρῇ αὐστηρῶς διδάσκαλόν τινα ἢ διδασκάλισσαν.

Ἄλλ' αὗται εἶναι ἐξαιρετικαὶ περιπτώσεις. Εἰς πάσας τὰς ἄλλας περιπτώσεις ὁ ἐπιθεωρητὴς ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ καθήκον, ὅπερ εἶναι ἐνίοτε ἀλγεινόν, ἀλλὰ τὸ ὅποιον ἐκπληροῖ μετὰ χαρᾶς. Τὸ καθήκον δὲ τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ νὰ προστατεύῃ τὸ προσωπικόν του ἀπὸ τῶν ἀπειλούντων αὐτὸ κινδύνων. Ἐχει ἀκριδῶς τὴν τοῦ ἀλεξικαύου ἀποστολὴν καί, ἐὰν μεριμνᾷ νὰ εὕρισκται πάντοτε ἐν τελείᾳ ἁρμονίᾳ μετὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος, δύναται νὰ περιφρονῇ τὴν ἀστραπὴν. Ἄλλ' ἡ ἐλαχίστη χαλάρισις τῆς ἁρμονίας καταστρέφει τὴν προστατευτικὴν δυνάμιν του.

Τὰ καθήκοντα λοιπὸν τοῦ ἐπιθεωρητοῦ εἶναι ἀπλούστατα. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἐφετεῖον διὰ τοὺς διδασκάλους, τοὺς πιστεύοντας ἑαυτοὺς ἀδικουμένους ὑπὸ τῶν προϋσταμένων των. Οὐδέποτε ὀφείλει νὰ δέχεται κατηγορίαν, χωρὶς νὰ ἐξελέγχῃ αὐτὴν ἐπιμελῶς, καθ' οἷον οἷον καὶ ἂν εἶναι αὕτη. Οὐδέποτε πρέπει νὰ τιμωρῇ, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀφῆσει εἰς τὸν κατηγορούμενον πᾶσαν εὐκολίαν ὑπερασπίσεως. Οὐδέποτε πρέπει νὰ ἔχῃ προτίμησιν προσωπικὴν. Πρέπει πάντοτε νὰ διασφύζῃ τὴν ὑφίστην ταύτην δυνάμιν, ἵνα μηδεὶς ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ μέμψεται αὐτόν, ὅτι ἀπονέμει χάριν παρὰ τὸ δίκαιον. Οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς οὐδεμίαν ἐπιρροὴν νὰ διαστρέφῃ τὰ βάρη, ὅταν πρόκειται νὰ σταθμίξῃ τὴν ἀξίαν, καὶ πρέπει πάντες νὰ γινώσκωσιν ὅτι ἔχει λάβεи τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐκτελῇ πάντοτε τὸ καθήκον του καὶ νὰ μὴ συνεργῇ

εἰς τὴν λήψιν μέτρων, ἀποδομιζομένων ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του.

Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Πρέπει οἱ ὑφιστάμενοί του νὰ αἰσθάνωνται τὴν καλωσύνην διαπνέουσιν πάντες τοὺς λόγους του. Οὕτω μόνον τὸ ἄξιωμα αὐτοῦ θὰ εἶναι ἀναμφίλεκτον καὶ οὕτω μόνον θὰ εἶναι δραστικόν.

Ἐξω τοῦ προγράμματος τούτου δὲν ὑπάρχει ἡ αὐταρχισμὸς ἢ δεσποτισμὸς ἢ κατάχρησις τῆς δυνάμεως ἢ ἀλαζονεία δεσποτική. Καὶ δὲν βλέπομεν, διὰ τὴν διδασκαλὸς καὶ δημοκράτης θὰ ἔτρεμε πρὸ τῆς τοιαύτης γελοιογραφίας τῆς ἐξουσίας. Ἡ περιφρόνησις θὰ ἔρκει⁽¹⁾.

BIBLION III.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΠΡΟ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ

Ὁ διδασκαλός, ἐὰν μάλιστα διευθύνῃ σχολεῖον, ὀφείλει ἐκὼν ἄκων νὰ μετέχῃ τῶν μεγάλων κυρίως ζητημάτων, τῶν διαιρουμένων τὴν σύγχρονον κοινωνίαν, δηλαδὴ τῶν θρησκευτικῶν, τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων.

Ζῶν ἐν μέσῳ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν του δὲν θὰ δύναται νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν οὐδετερότητα. Τοῦτο εἶναι δυνατόν μόνον εἰς τὰ μηδαμινὰ πνεύματα καὶ τὰς μηδαμινὰς δραστηριότητας.

Ἄλλ' ἐὰν δὲν ἐσκέφθῃ ἐπὶ μακρὸν τὰς ἀρχάς, αἵτινες δεόν νὰ διευθύνωσιν αὐτόν, ὁ διδασκαλός ἐν τῇ ῥύμῃ τῆς συζητήσεως παρ-

(1) Ἐὰν ἐν Γαλλίᾳ εἶχομεν πάντες τὸ θάρρος νὰ μὴ ἀνεχώμεθα οὐκ ἐκὼν ποτε κατάχρησιν τῆς ἰσχύος, χωρὶς νὰ φθάνωμεν μέχρι τοῦ ἄκρου ὅριος τῶν προστατευτικῶν ἡμῶν δικαιωμάτων, οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα πλέον νὰ κἀμνη ταύτην. Αἱ κατάχρησις τῆς ἰσχύος ὑποθέτουσιν οὐ μόνον ἀξίαν περιφρονήσεως ἠθικὴν μετριότητος τῶν ἐκτελούντων τὰς καταχρήσεις προϋσταμένων, ἀλλὰ καὶ ἀξίαν περιφρονήσεως ἀνανδρῶν τῶν ὑφισταμένων παθητικῶς ταύτας.

δεδομένος εἰς τὰς ὠθήσεις τῆς στιγμῆς ἢ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀντιλογίας θὰ ἀφήνῃ ἑαυτὸν νὰ λέγῃ λόγους λυπηρούς, οἱ ὅποιοι θὰ δεσμεύσωσι τὴν φιλοτιμίαν τοῦ καὶ θὰ παρασύρῳσιν αὐτὸν εἰς πράξεις λυπηροτέρας.

Ἀπαραίτητον λοιπὸν εἶναι νὰ ἔχῃ σκεφθῇ ὁ διδάσκαλος ἐκ τῶν προτέρων τὰ προβλήματα, περὶ ὧν ὁ λόγος, ὅπως μὴ καταληφθῇ ποτε ὑπ' αὐτῶν ἀπροσδοκῆτως.

Ὅσα ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου ἤδη εἵπομεν, προκειμένου περὶ τῆς θρησκευτικῆς κρίσεως τῶν μαθητῶν τῶν διδασκαλείων, δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς τὸν διδάσκαλον τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς ζητήμασι.

Θὰ τρέφῃ βαθύτατον σεβασμὸν πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς, καθόσον οὗτοι περιορίζονται εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν, τὴν κήρυξιν τοῦ εὐαγγελίου. Οὐδέποτε ὅμως θὰ ὀκνήῃ ν' ἀποδοκιμάζῃ ἐν γλώσσῃ σταθερᾷ καὶ μετρημένῃ πᾶσαν ἀπόπειραν, σκοποῦσαν νὰ ὑποβάλῃ τὸ μῖσος ἐναντίον ἑτεροδόξων θρησκευτικῶν αἱρέσεων. Ἐὰν ἡ μόνη ὑπεροχὴ τῆς ὀρθολογιστικῆς ἠθικῆς ὑπάρχῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἀνεξίθρησκείας καὶ τῆς εὐρύτητος τῶν ἀπόψεων, ἡ ὑπεροχὴ αὕτη εἶναι ἀνεπίδεκτος συζητήσεως.

Ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια ἐνώσεως καὶ ἀγάπης. Αἱ πλάναι μόναι, αἱ ἀναμειγμέναι ἐν τῇ αἰωνίῳ ἠθικῷ ἐδάφει τῶν θρησκειῶν εἶναι αἱ διαιρούσαι. Ἐν δὲ τῇ ἐποχῇ ἡμῶν, ὅτε τοσαῦτα σημεῖα ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὰ ἐκλεκτὰ πνεύματα πασῶν τῶν δογματικῶν θρησκειῶν τείνουσι νὰ καταλίπωσιν ἐν τῇ σκιά τὰ διαιροῦντα δόγματα, ὅπως τάξωσιν ἐν πλήρει φωτὶ τὰς αἰωνίας ἀληθείας, κληρονομίαν κοινὴν πασῶν τῶν ὑψηλοτέρων θρησκειῶν, καθήκον παντὸς ἐντίμου ἀνθρώπου εἶναι ν' ἀποδοκιμάζῃ θαρραλέως τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ θρησκευτικοῦ μίσους, ἅπερ εἶναι ἡ ἄρνησις τοῦ ἀληθοῦς θρησκευτικοῦ πνεύματος.

Ἐξ ἄλλου ζῶμεν ἐν ἐποχῇ βαθείας πολιτικῆς ὑποκρισίας. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ ἀρχαῖα κόμματα μεριμνῶντα μόνον περὶ τῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐπανόδου αὐτῶν ἐπέτυχον ἐπιτυχίαν, ἣν οἰκτεῖρουσι πάντες οἱ ὀξυδερκεῖς καθολικοί, νὰ συνδέσωσι δη-

λαδὴ μετὰ τοῦ ἀπολεσθέντος συμφέροντος αὐτῶν τὸ συμφέρον τῆς θρησκείας. Οἱ πλείστοι τῶν θρησκευτικῶν συγγραφέων, ἐκπληκτοὶ ἐκ τῶν προόδων τῆς ἐλευθέρως σκέψεως καὶ τῆς ἐκλαϊκεύσεως τοῦ κράτους, ἐπολέμησαν τὴν δημοκρατίαν χωρὶς νὰ συλλογίζωνται ὅτι συνδέοντες στενωῶς τὴν θρησκείαν πρὸς τὰ υπέρβηρα πολιτικὰ συμφέροντα ἐξέθετον αὐτὴν ταύτην εἰς τὰ κτυπήματα τῶν ἀντιπάλων. Ἡ μετὰ τῆς θρησκείας τερατώδης αὕτη συμμαχία ὀρέξεων πολιτικῶν, ἀποστροφῆς πρὸς τὴν ἀνεξίθρησκείαν, μίσους πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως, καλεῖται κληρικισμὸς (cléricisme). Δι' αὐτὸν ἡ θρησκεία χρησιμεύει μόνον ὡς σύμβολον ἀπλήστων καὶ ἀθεμίτων ἐπιθυμιῶν, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν ἔχουσι τὸ θρησκευτικόν.

Ὁ διδάσκαλος, οὗ ἡ ὑπαρξὶς ἐκπροσωπεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τροπαιοῦχον κατὰκτησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως, ὅ,τι δὴποτε καὶ ἂν πράττῃ, θὰ εἶναι πάντοτε διὰ τοῦτον μόνον τὸν λόγον, ὅτι εἶναι λαϊκὸς διδάσκαλος, ὁ στόχος τοῦ κληρικοῦ κόμματος. Ἡ στάσις τοῦ λοιποῦ ἐνδείκνυται ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων. Θὰ τρέφῃ πρὸς τὰς θρησκείας καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτῶν εὐλαδέστατον σεβασμὸν ἐπιφυλάττων εἰς ἑαυτὸν πλήρως τὸ δικαίωμα νὰ πράττῃ ἢ νὰ μὴ πράττῃ τὰ ὑπ' αὐτῶν κελευόμενα καὶ θὰ δίδῃ εἰς τοὺς ἀτέγκτους ἀντιπάλους τῶν ἡμετέρων σχολείων μάθημα συγκαταβάσεως ἅμα καὶ χρηστότητος ἀποχωρίζων εὐκρινῶς ἐκ τῆς θρησκείας τὰς ἀπλήστους καὶ ἀθεμίτους πολιτικὰς ὀρέξεις πάντων τῶν μεταχειριζομένων τὴν θρησκείαν ὡς ἀπλοῦν ὅπλον τοῦ κόμματος.

Ἡ δικαγωγὴ λοιπὸν τοῦ διδασκάλου θὰ εἶναι ὅλως μετρημένη. Θὰ δεικνύῃ μὲν βαθὺν καὶ εἰλικρινῆ σεβασμὸν πρὸς πᾶσαν ἐκδήλωσιν θρησκευτικὴν, ἣτις θὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν δικαιοσύνην, πρὸς τὴν εἰλικρινῆ ζήτησιν τῆς ἀληθείας, πρὸς τὴν ἀφιλοκερδῆ ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων, θὰ τηρῇ δὲ στάσιν λίαν μετριοπαθῆ, ἀλλὰ καὶ εὐσταθῆ, ἔναντι τῆς μισαλλοδοξίας, ἣ ὁποία δὲν εἶναι ἡ μορφή τῆς ἀλαζονείας καὶ τῆς βιαιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου κτήνους, καὶ ἔναντι τῶν πολιτικῶν ἐπιχειρήσεων, αἱ ὁποῖαι διευθύνονται κατὰ τῶν κατακτήσεων τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐὰν εἴ τι κρύπτονται ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς θρησκείας.

Ἐν τῇ πολιτικῇ ἢ στάσει τοῦ διδασκάλου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ στάσις τελείας νομιμοφροσύνης πρὸς τὴν δημοκρατίαν (1).

Θὰ δύναται νὰ προτιμᾷ τὴν δαίνα ἢ δαίνα ἀπόχρωσιν τῆς δημοκρατικῆς πλειονοψηφίας. Ἀλλὰ θὰ ἐνθυμῆται πάντοτε ὅτι γονεῖς ἀνήκοντες εἰς τὰ μᾶλλον ἀντιτιθέμενα κόμματα ἐμπιστεύονται εἰς αὐτὸν τὰ τέκνα των καὶ ὅτι ἔχει καθήκον στοιχειώδους εὐπρεπείας ν' ἀπέχῃ ἀπολύτως παντὸς πολιτικοῦ ὑπαινιγμοῦ ἐν τῇ σχολείῳ. Εὐκολον εἶναι ἄλλως νὰ μὲνῃ ἀτάραχος, διότι μένει μακρὰν τῶν μεγάλων κέντρων, ὅπου ἐνσκήπτει, οὕτως εἰπεῖν, πολιτικὴ μανία, γεννῶσα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πνεύματος τοῦ κόμματος βιαιότητα συναισθημάτων, ἀφαιρουσαν καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν

(1) Ἀσχέτως πρὸς τὸ ζήτημα τῆς νομιμοφροσύνης πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι οἱ διδάσκαλοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωσιν ὑπαρξιν ἀξιοπρεπῆ ἢ ὑπὸ δημοκρατίαν φιλελεύθερον. Πρέπει νὰ μελετῶσι, τί ἐπαθον οἱ συνάδελφοι αὐτῶν τοῦ Βελγίου μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ κληρικοῦ κόμματος! Ἐάν παρ' ἡμῖν τὸ κληρικὸν κόμμα κατελάμβανε τὴν ἐξουσίαν, θὰ παρέδιδεν εἰς τὰς κοινότητας τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν διορισμὸν τῶν διδασκάλων καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἄνθρωπος φιλότιμος συνανθῶν νὰ ὑποστῇ τὴν ταπεινώσιν των περὶ τοῦ μισθοῦ οὕτῃ τήσεων μετὰ τῶν κοινότητων καὶ θαχόμενος τὴν ἀκατάπαντον ἐπέμβασιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐντελῶς ἀναρροδίων καὶ πολλὰκις ὀθουμένων ὑπὸ τῶν τυραννίσκων τῶν χωρίων, ἢ καθ' ὧν πάλῃ σήμερον ἀπαιτεῖ τὴν καταβολὴν πάσης τῆς δραστηριότητος τῶν ἰθυόντων. Τὸ στάδιον τοῦ δημοδιδασκάλου θ' ἀπέδεικνεν ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν τὸ μᾶλλον περιφρονημένον καὶ τὸ μᾶλλον περιφρονήσεως ἄξιον τῶν σταδίων. Θὰ ἀνεγεννᾷτο ὁ τύπος τοῦ παιλακοῦ δημοδιδασκάλου, τοῦ παινωτῶτος καὶ φοροδύτου ἐνδύματα παλαιὰ, καὶ μόνον οἱ ἀπόβλητοι τῶν ἄλλων σταδίων θὰ ἐδέχοντο νὰ εἶναι διδάσκαλοι. Τοῦτο δὲ θὰ προήρχετο ἐκ τῶν διδασκαλείων, ἅτινα θὰ ἐκινούντο ἀκκαριῶς. Προσέτι θὰ προήρχετο ἐκ τῆς ἀποφυγῆς πάσης κοπιώδους προπαρασκευῆς διὰ τὴν διδασκαλίαν. Μόνα τὰ μέλη τῶν θρησκευτικῶν ἀδελφότητων προστατευόμενα ὑπὸ τοῦ βᾶσιος θὰ ἠδύναντο ν' ἀντιμετωπίζωσι τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀνυποληψίαν, αἵτινες θὰ ἦσαν ὁ κληρὸς τῶν ἀλητῶν τούτων, τῶν διακοιμένων κατὰ πᾶν τέταρτον ἔτος ὑπὸ τῶν διαδόχων δημοτικῶν ἀρχῶν. Διόντες εἰς τὰς κοινότητας τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τῶν διδασκάλων θὰ ἀπεφασίζομεν ὑπεκριντικῶς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ θῆους εἰς τὴν ἀμάθειαν.

Πλὴν δὲ τούτου τί θὰ ἐγένετο «ἡ ἐλευθερία τῶν οἰκογενειάρχων» τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν μειοψηφίαν, ἐν αἷς κοινότησιν ὁ διδάσκαλος θὰ ἦτο εἰς τὴν διακρίσιν αὐθαριέτου δημάρχου; Σήμερον τούναντίον ἡ ἐλευθερία ἐκάστοις εἶναι ἡγυυμένη ὑπὸ τοῦ σθεατέρου σχολείου. Ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι πλήρης ἐκτὸς τῶν ὧρων τοῦ σχολείου.

πράων πνευμάτων πᾶσιν διὰ γυίαν καὶ πᾶσιν ἔτι μέριμναν περὶ τῆς ἀληθείας.

Αἱ πολιτικαὶ ταραχαὶ αἱ πλέον βιαιοπαθεῖς, ἐφ' ὅσον δὲν ἀφορῶσιν εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς δημοκρατίας, σχεδὸν δὲν παράγουσιν αἰσθητὰ ἀποτελέσματα ἢ μόνον εἰς τοὺς πολιτικούς καὶ τοὺς πολιτικοπαθεῖς. Αἱ ταραχαὶ αὗται συνήθως ἐξεγείρονται ἕνεκα προσωπικῶν ζητημάτων, μὴ ἐνδιαφερόντων τὸν ἐργαζόμενον λαόν.

Ἄλλως δὲ ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ συναισθανθῇ βαθέως τὸ ὑψηλὸν πολιτικὸν μάθημα, τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν διχονοιῶν τῶν διαφόρων κομμάτων τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ δημοκρατικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπεστάλησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν λαιμητόμον, χωρὶς νὰ εἶναι εἰς ἡμᾶς εὐκολον ν' ἀποδείξωμεν σήμερον διὰ τίνα λόγον ἦσαν τόσον ἄσπονδοι ἐχθροὶ πρὸς ἀλλήλους. Εἶχον, ἕνα ὁμιλήσωμεν πολιτικῶς, ἀπλῶς διαφορὰς τινὰς ἐν ταῖς γνώμας καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αἱ ἀντιθέσεις αὐτῶν ἦσαν τοσοῦτον βίαιοι, μόνον διότι ἦσαν οὕτως εἰπεῖν ἐνσπικνωμένοι ἐν ἀνθρώποις, ὧν οἱ χαρακτῆρες ἦσαν ἀσυμβίβαστοι.

Ἐὰν δὲ καὶ σήμερον ἐξετάσωμεν εἰλικρινῶς τὴν κατάστασιν, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ διαιρέσεις μεταξὺ τῶν δημοκρατικῶν δὲν ἔχουσι σχεδὸν λόγον ὑπάρξεως. Μεγαλοποιούμεν ἄλλως ἐξαιρέτως τὴν σπουδαιότητα τῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐργασία τῶν πολιτῶν, ἡ πρωτοβουλία τῶν, ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτῶν ἀπὸ τῶν παθῶν τῶν ἔχουσιν ἐπὶ τέλους ἄλλην κοινωνικὴν σπουδαιότητα ἢ ἡ ἀλλαγὴ τῶν δέκα ὑπουργῶν, ἀρκεῖ οἱ ὑπουργοὶ νὰ εἶναι πιστοὶ εἰς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα, ἦτοι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας.

Ἄλλως, τῆς δημοκρατικῆς κυβερνήσεως οὕσης κυβερνήσεως τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ἀρίστη πολιτικὴ, ἣν δύναται ν' ἀσκήσῃ ὁ διδάσκαλος, εἶναι ἡ ἐπιμελουμένη νὰ βελτιώσῃ περὶ αὐτοῦ τὰ ἦθη, ν' ἀναπτύσῃ παρὰ τοῖς μαθηταῖς τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐτενέργειαν, τὴν ἀσφάλειαν τῆς κρίσεως καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς. Ἐξήτάσωμεν ἀλλὰ καὶ τὸν κίνδυνον, ὃν διατρέχει διδάσκαλος ἀναμιγνύμενος εἰς τὰς τοπικὰς ἐριδας. Ἄς μὴ λησμονῇ ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τὰ πολιτικὰ ζητήματα ἐκπίπτοντα γίνονται σχεδὸν πάντοτε ζητήματα προσωπικὰ καὶ ὅτι χάνει τὸ πᾶν κατερχόμενος εἰς τὰς πεισματώδεις συγκρούσεις τῶν κομμάτων.

Ὡς πρὸς τὰ κοινωνικά ζητήματα δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸν λόγον μεγάλου πατριώτου : δὲν ὑπάρχει ζήτημα κοινωνικόν, ὑπάρχουσι μόνον ζητήματα κοινωνικά. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἀπατώμεθα ἀπάτην δεινὴν ἐλπίζοντες νὰ μεταβάλωμεν τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων δι' ἑνὸς διατάγματος. Πρέπει νὰ λαμβάνωμεν τὰ ζητήματα τὰ μὲν μετὰ τὰ δέ, νὰ σπουδάζωμεν αὐτὰ ὀρίμως ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων ἀντικτύπων πάσης ἐσπευσμένης μεταρρυθμίσεως.

Εἶναι βέβαιον ὅτι πολλὰ ἔχουσι κακῶς ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Πολλὰ περιουσίαι ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐργασίας τῶν πτωχῶν. Ἡ ἐργασία δὲν ἀμείβεται πάντοτε κατὰ τὴν ἀκριθεὶς αὐτῆς ἀξίαν κτλ. Ἄλλ' ἐὰν ἡ κοινωνία ὀφείλῃ νὰ ἀναλαμβάνῃ βαθμηδὸν τὴν προστασίαν τῶν ἀσθενῶν κατὰ τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν πτωχῶν κατὰ τῶν πλουσίων, δὲν πρέπει ἐν τούτοις ἀπατώμενοι νὰ νομίζωμεν ὅτι διὰ διαταγμάτων μεταρρυθμίζεται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις. Μόνον ἡ συνένωσις τῶν ἀτομικῶν προσπαθειῶν θὰ ἐξασφαλίσῃ ὀριστικῶς τὴν ἐπιτυχίαν. Ἡ ὀκνηρία, ἡ ἀπρονοησία εἶναι κατὰ μέγα μέρος αἱ υπεύθυνοι τῆς ἀθλιότητος τῆς ὑπερ-λυπούσης ἡμᾶς.

Τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου δύναται νὰ εἶναι ἀπειρομέγεθες ἐν τῷ ἄγωνι κατὰ τῶν κοινωνικῶν κακῶν. Οἱ ἔχθροί τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ ἀσθένεια, ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀθλιότης καὶ ὁ θάνατος. Ἡ ἀσθένεια πολλάκις ἔχει αἰτίαν τὴν φυσιολογικὴν ἀθλιότητα προερχομένην ἐκ τῶν θλίψεων. Μέρμναι χρηματικά, κατοικία ἐλαττωματικὴ, ἐργασία ὑπερβολικὴ εἶναι αἰτίαι κοινωνικῆς προσελεύσεως, ἣν ἔχουσι καθήκον νὰ πολεμήσωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους. Ἄλλ' ἡ ἀσθένεια συχνότερον ἔχει αἰτίαν τὴν ἀκρασίαν, τὰς καταχρήσεις, τὸν ἀλκοολισμόν, πρὸς δὲ τὴν ἀγνοίαν τῶν στοιχειωδῶν νόμων τῆς ὑγιεινῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῶμεν. Λοιπὸν οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ διδασκάλισσαι δύνανται ν' ἀγωνίζωνται νικηφόρως ἐναντίον τῶν αἰτίων τούτων τῆς δυστυχίας διὰ τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ σχολείῳ, διὰ διαλέξεων πρὸς τοὺς ἐφήβους, δι' ἐπισκέψεων πρὸς τὰς οἰκοδεσποίνας.

Ἡ ἀγνοία εἶναι ἐπίσης γόνιμος εἰς δυστυχίας. Αὕτη καθιστᾷ ἀκάρπους τοσαύτας ἀγαθὰς βουλήσεις καὶ τοσαύτας ζωηρὰς δυνάμεις ! Ἄλλ' εἶναι πολὺ ἀνωφελὲς νὰ ὀμιλῶμεν περὶ τούτου ἐν-

ταῦθα, τοῦ διδασκάλου ὄντος κατὰ προορισμὸν τοῦ γεννημένου ἐχθροῦ τῆς ἀγνοίας.

Ἡ ἀθλιότης προέρχεται ἐν μέρει ἐξ ἀτελῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Ἀλλὰ πόσον μέρος τῆς ἀθλιότητος δὲν πρέπει ν' ἀποδίδωμεν εἰς τὴν ἐκουσίαν ἀγνοίαν, εἰς τὴν ἀκρασίαν, εἰς τὰ διάφορα ἐλαττώματα, εἰς τὴν ἀπρονοησίαν, τὴν δαπανῶσαν καὶ μὴ συλλογιζομένην τὴν ἐπαύριον; Ἐὰν τὸ σύνολον τῆς ἀθλιότητος, ὅπερ διὰ τῆς συνέσεως μόνον τῶν ἀτόμων θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποφεύγεται, ἀπεχωρίζετο τοῦ ἄλλου μέρους τῆς ἀθλιότητος τῆς ἀνεξαρτήτου τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ἀτομικοῦ θάρρους, πόσον ἡ ἀθλιότης, ἥς ἡ εὐθύνη ἐπιβαρύνει ἀμέσως τὴν κοινωνίαν, δὲν θὰ ἦτο ἡλαττωμένη;

Πρὸς τοῦτοις ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλιστῶν εἶναι ἀγαθοποιός, διότι ἔχουσι πολλήν δύναμιν νὰ μάχωνται διὰ τοῦ παραδείγματος, διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῆς ἐπιμονῆς πλησίον τῶν οἰκογενειῶν ἐναντίον τῶν εὐκόλως ἀποφευκτῶν αἰτίων τῆς ἀθλιότητος!

Καὶ τοῦ θανάτου ἔτι, τὰ καθ' οὗ προφυλακτικὰ μέτρα τόσον εὐλίγον εἶναι διαδεδομένα ἀκόμη, δύνανται νὰ μειώσωσι τὰ ἀπροσδόκητα κτυπήματα.

Νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι κοινωνιστής; Ἐὰν διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἐννοῇται ἡ εἰλικρινὴς φροντίς περὶ τῆς ἄρσεως τῶν κακῶν, ἅτινα βαρέα ἐπικαθύνονται ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀθλίων, ὥς εἴμεθα ἐνθερμοὶ κοινωνισταί! Ἐὰν τὸ νὰ εἶναι τις κοινωνιστής σημαίνει ν' ἀγαπᾷ τὸν πλησίον του καὶ νὰ ἀφοσιώνεται, ὅπως ἡδύνη τὸν βίον αὐτοῦ, ὁ διδάσκαλος ὀριστικῶς εἶναι κοινωνιστής.

Ἀλλὰ χάσμα μέγα χωρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ῥιζοσπαστικῶν κοινωνιστῶν (collectivistes). Οὗτοι πιστεύουσιν ὅτι μεταρρυθμίζοντες τοὺς νόμους, τοὺς ἀφορῶντας τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν, θὰ μεταρρυθμίσωσιν ἅμα καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Δὲν δυνάμεθα φεῦ! νὰ συμμετέχωμεν τῆς αἰσιοδοξίας ταύτης τῆς ἄγαν προδότηως χιμαίρικῆς. Ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον κτήνος δὲν θὰ ἀποθάνῃ δι' ἐνὸς διατάγματος. Πιστεύομεν ὅτι τῇ ἐπαύριον μῆς βίαιας ἐπαναστάσεως ἢ ἀλαζονείας τῶν ἀνθρώπων θὰ ἀρχίσῃ ἐκ

νέου να δημιουργή τάξεις ἀνυπόλογους τῶν χωρίζουσῶν νῦν ἡμᾶς ἀπ' ἀλλήλων ἐν ταῖς πόλεσι. Πιστεύομεν ὅτι ἡ φιλαργυρία θὰ εὕρη ἐκ νέου τὸ μέσον νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἀδυναμίαν, ὅτι οἱ μέθυστοι θὰ ἐξακολουθήσωσι νὰ ἐξαχρειώνωνται καὶ νὰ καταστρέψωσι τὴν ἐκυτῶν οἰκογένειαν, ὅτι οἱ ὀκνηροὶ θ' ἀποφεύγωσι πάντα κόπον καὶ ὅτι θὰ ζητῶσι νὰ ζῶσιν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν φιλοπόνων ἐργατῶν, ὅτι οἱ βίαιοι θὰ καταπιέζωσι τοὺς δειλοὺς καὶ ὅτι οἱ φιλήδονοι θὰ ἱκανοποιῶσι τὰ ταπεινὰ αὐτῶν ἐνστικτικὰ διὰ τῶν μέσων τῶν ἡττον ἐντίμων δι' αὐτοὺς καὶ μᾶλλον σκληρῶν διὰ τὰ θύματα αὐτῶν.

Ἰδοὺ διατὶ δὲν εἴμεθα ῥιζοσπαστικοὶ σοσιαλισταὶ (collectivistes). Φρονοῦμεν ὅτι ἡ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ βαθμιαίως μὲν διὰ τοῦ κώδικος, συντόμως δὲ διὰ τῆς ἡθικοποιήσεως τοῦ πλήθους. Θέσκατε τοὺς μᾶλλον φιλανθρώπους νόμους· ἐὰν ἡ ἐκπαίδευσις δὲν μορφώσῃ συγχρόνως ἀνθρώπους, ὅπως ἐφ' ἑαυτῷ ζῶσι τοὺς νόμους, καὶ ἀνθρώπους, ὅπως ὑπομένωσι τούτους, οἱ νόμοι θὰ χρησιμεύσωσι μόνον, ἵνα μετατοπίσωσι τὸ κακὸν καὶ ἴσως ἐπιδεινώσωσι τοῦτο. Ἰδοὺ διατὶ προσέτι νομίζομεν ὅτι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, οὐτινος μᾶλλον ἐπείγει ἡ λύσις, εἶναι τὸ τῆς ἡθικῆς ἐκπαίδευσος.

Ἄλλ' ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ ὅλου ἔθνους δὲν εἶναι ἔργον ὀλίγου χρόνου. Ἵνα οἱ ἐργάται τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐξοχῆς ἀπελευθερωθῶσι τοῦ οἰκονομικοῦ ζυγοῦ, τοῦ πιέζοντος αὐτούς, πρέπει ν' ἀπελευθερωθῶσι πρότερον τοῦ ζυγοῦ τῶν παθῶν των, τῶν ταπεινῶν ἐνστικτικῶν των, τῶν ἐλαττωμάτων των, τῆς ὀκνηρίας των. Καθ' ἣν ἡμέραν οἱ ἐργάται θὰ εἶναι πεπαιδευμένοι, δραστήριοι, κύριοι ἐαυτῶν, νηφάλιοι καὶ ἀληθῶς ἄνθρωποι, πάντα τὰ κοινωνικὰ ζητήματα θὰ ἔχωσι λυθῇ, ἀφ' οὗ τὴν στιγμὴν ταύτην θὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐνοῦνται ἰσχυρότατα πρὸς σχέδια ἐπίπονα καὶ πολυχρόνια καὶ ἀφ' οὗ θ' ἀποτελῶσι τὴν μεγάλην πλειονοψηφίαν ἣτις ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ θέτει τὸν νόμον. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Εὐρισκόμεθα ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς τὸ ἰδεώδες πολιτείας κυρίας ἐκυτῆς, ἣ δ' ἀποστολὴ ἡμῶν εἶναι νὰ ἐπιταχύνωμεν τὴν πορείαν ἐπισπεύδοντες τὴν πνευματικὴν καὶ ἡθικὴν χειραφέτησιν τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ.

Ἡ πορεία εἶναι βραδεῖα καὶ ἰδοὺ διατὶ ἔτι εἴμεθα κοινωνιστὰι λογικαὶ καὶ μετριοπαθεῖς καὶ διατὶ ἡ βία, τὸ μῖσος τῶν τάξεων, αἱ ὕβρεις τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν πολιτικῶν ἐνώσεων φαίνονται εἰς ἡμᾶς οὐδόλως ἐπιταχύνουσαι τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων πρὸς τὸ βέλτιον.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ καλύτερον μέσον, δι' οὗ ὁ διδάσκαλος θὰ καταρτισθῇ εἰς ἀγαθὸν κοινωνιστὴν, συνίσταται εἰς τοῦτο, νὰ ἐκτελεῖ δηλαδὴ καλῶς τὸ καθήκον του ἔν τε τῷ σχολείῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει τῶν ἐφήδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II.

Αἱ ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑΙ ΑΡΧΑΙ. ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΩΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

«Εὐκόλον εἶναι νὰ ἰδρῶμεν δημοκρατίαν, δύσκολον δ' ὅμως νὰ μορφώσωμεν δημοκρατικούς». Ὁράτιος Μανν.

Τὸ θεμέλιον, ἐφ' οὗ ἰδρύεται ἡ ἐλευθέρα πολιτεία, εἶναι ἡ πίστις πρὸς τὴν ἀπαράμιλλον ἀξίαν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ἡ πίστις αὕτη, περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ πάντα τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἴσως πᾶσαν τὴν ἠθικὴν, δίδει εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἰσχύν, καθ' ἣς οὐδὲν θὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ ἀκολουθείᾳ τῶν χρόνων καὶ ἥτις ἐξηγεῖ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐναντίον τῆς συμμαχούσης Εὐρώπης.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέγας ὡς ἄνθρωπος. Ἡ περιουσία, ἡ δύναμις, οἱ τίτλοι, αὐτὴ ἡ ἰδιοφυΐα (talent) εἶναι παράγοντες μηδαμινοὶ συγκρινόμενα πρὸς τὴν ἀπειρον ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἡ ἀρχαία εὐγένεια ἰδρυμένη ἐπὶ τῆς γεννήσεως δὲν εἶναι πλέον ἢ πρόληψις ἀνευ ἀξίας διὰ τὰ πνεύματα τὰ σκεπτόμενα καὶ τὰ βλέποντα μετὰ προσοχῆς τὴν ἀθεράπευτον μετριότητα τῶν ἀπογόνων τῶν ἱστορικῶν οἰκογενειῶν.

Ἄλλως τόσα συνοικέσια χρήματος ὑπῆρξαν ἀναγκαῖα, ὥπως διατρέψωσι τὴν δαπανηροτάτην ἀργίαν των, ὥστε ἐν ταῖς φλεψὶ πολλῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν ῥέει αἷμα ἀγενές.

Καίτοι οί πολέμιοι τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς εὐγενείας, ἀναγκάζονται ἐν τούτοις νὰ ὁμολογῶσιν ὅτι αὕτη δὲν διέπρεψε μεγάλως ἐν τῇ ἐθνικῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐμπιστευτικῶν ἐθνικῶν παρουσιάσεων τῶν προνομιούχων εὐγενῶν παρὰ Λουδοβίκῳ XIV. Ἄλλως καὶ ἂν εἶχε πάντα τὰ προσόντα, εἶναι ὡς ἡ φορβὰς τοῦ Ῥολάνδου⁽¹⁾, ἥτις εἶχεν ἐν μόνον ἐλάττωμα, ὅτι ἦτο νεκρά.

Ἄλλ' ὅμως ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας δὲν παρήγαγεν εἰσέτι πάντα τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς καὶ αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις παρουσιάζονται πολὺ συχνὰ ἰδρυμένοι ἐπὶ τῆς καταφρονήσεως τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων. Τὸ χρῆμα ἐδημιούργησε τάξεις. Οἱ ἄνθρωποι πολὺ δυσκόλως στέργουσι νὰ εἶναι ἄνθρωποι. Ἡ ἀλαζονεία διαφθείρει ὑπέροχον τὴν κρίσιν, καὶ πλὴν τῆς ἐξοχῆς, ὅπου τιμῶσι πολλάκις τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὰ προσόντα αὐτῶν, πανταχοῦ ἄλλου ἕκαστος ζητεῖ νὰ διακρίνεται.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι οἱ ἐργάται πολὺ συχνὰ δὲν πράττουσι τὸ δυνατόν αὐτοῖς, ὥπως συντομεύωσι τὰς ἀποστάσεις. Μέγα μέρος τῆς εὐθύνης ἐπιβαρύνει αὐτοὺς. Διατί πλείστοι τούτων ἐπιτηδεύονται τρόπους χυδαίους, γλῶσσαν σλόικον καὶ ἄκασμον, ἀστειότητας ρυπαρολόγους, ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ αὐτῶν ἀφέλειαν, ἀμέλειαν καὶ ρυπαρότητα, ἅτινα προσβάλλουσι τὴν ἠθικὴν καὶ προξενοῦσιν ἀγρίαν; Τὸ σχολεῖον θὰ διορθώσῃ βραδέως τὰ ἐλαττώματα ταῦτα. Ὁ διδάσκαλος θὰ ἐργάζεται, ὥπως τὰ παιδία ἐννοήσωσιν ὅτι ὀφείλουσι νὰ σέδωνται ἐαυτά, ἐὰν θέλωσι νὰ σέδωνται ταῦτα οἱ ἄλλοι. Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ τούτου, πῶς δηλαδὴ οἱ φιλόπονοι ἐργάται θὰ γίνωσι κάτοχοι τῆς ἐπιπολαίας ἐκείνης ἐπιστήμης «τῶν καλῶν τρόπων», ἥτις δυνατόν νὰ συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ξηροτέρας περιφρονήσεως τῶν ἄλλων. Πρόκειται ἀπλούστατα περὶ τούτου, νὰ κατέχωσι τὴν ἀληθὴ ἀξιοπρέπειαν, ἥτις εἶναι τὸ πρωτεῖον στοιχεῖον τῆς εὐγενείας. Ἡ

(1) Ῥολάνδος, μυθιστορικός ἥρωας, στρατηγὸς τοῦ Καρλομάγνου. Εἶχεν ἀνάστηκιν καὶ ῥώμην σώματος ὑπερφυσικῆν, ἐφανερώθη δὲ τὸ 778 ἐν Ῥουσεβὼ ἀναναφέρων ἐξ Ἰσπανίας τὴν ὀπισθοφυλακὴν τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων. Τοῦτον ἔχει ἡρωικὸν τὸ περίφημον ἠρωϊκὸν ἔπος «Ἄσμα τοῦ Ῥολάνδου». Σ. Μ.

ἀξιοπρέπεια αὐτῇ, ἢ ἐπιβάλλουσα εἰς τοὺς ἄλλους τὸν σεβασμὸν τῆς προσωπικότητος ἡμῶν, ὑποθέτει πρῶτον ὅτι ἡμεῖς γινώσκουμεν νὰ σεβώμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἱκανῶς μεριμνῶμεν περὶ τῆς φιλοτιμίας τῶν ἄλλων σεβόμενοι τὰς ἰδέας τῶν, τὰ συναισθήματά τῶν, καθόλου τὴν προσωπικότητά τῶν. Ἡ εὐγένεια λοιπὸν τῆς καρδίας προκύπτει ἐκ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐκ τῆς πραγματικῆς ἀγαθότητος. Δὲν ἐπιτρέπει οὕτε τὴν ἀλαζονικὴν σκληρότητα οὕτε τὴν δουλοπρέπειαν. Εἶναι ἡ φυσικὴ στάσις ἀνθρώπου ἐλευθέρου, συναισθανομένου τὴν ἰσότητά πάντων τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων.

Ὑπὲρ πάντα δ' ἄλλον ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ εἰδῇ τὸ καλὸν παράδειγμα τούτου. Ὅφείλει νὰ τολμᾷ πανταχοῦ νὰ λαμβάνῃ μετ' εὐχερείας τὴν θέσιν του καὶ οὐδενὸς ὀφείλει νὰ κρίνῃ ἑαυτὸν κατώτερον οὐδὲ νὰ πάσχη, διότι ἀρχοντίσκος τις καταφρονεῖ αὐτοῦ ἐκ τοῦ ὕψους τῶν πλήρων χρυσῶν νομισμάτων σάκκων του. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἐν τῇ στάσει του ἂς ἐμπνέεται ὑπὸ τῆς κενοδοξίας ἢ τῆς ὑπερηφανείας. Ἄς ἀποφεύγῃ πάντα ἀστεϊσμὸν ἀμφίδολον, πᾶσαν ῥυπαρὰν λέξιν ἢ ἀπλῶς χυδαῖαν. Ἄς εἶναι εἰς πάντας ζῶν παράδειγμα ἀξιοπρεπείας ἅντι ἐπιτετηδευμένης σεβαρότητος.

Ὅταν τῇ βεγθεῖ τῷ σχολεῖον οἱ νέοι ἐργάζονται καὶ οἱ νέοι χωρικοὶ θὰ μάθωσι νὰ ὁμιλῶσιν ὀρθῶς, ὅταν θὰ ἔχωσι λάβει κλίσιον πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ πρὸς ζωὴν ὑπερτέραν τῆς ζωῆς τῶν σημερινῶν χωρικῶν, ὅταν θὰ ἔχωσιν ἀποκτήσει ζωηρόν τὸ συναισθημα τῆς ἰσότητος πάντων, ἢ ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος θὰ ἔχη τερματίσει τὴν ζωὴν αὐτῆς, ὥς ἐτερμάτισεν ἤδη ταύτην ἡ ἀριστοκρατία τῶν εὐγενῶν.

Ἀμφότεραι τῇ ὄντι οἰκοδομοῦνται ἐπὶ ἀληθείας, ἥτις τείνει ν' ἀποδῇ πλάνην, καὶ ἐπὶ πλάνης, ἥτις ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξελήφθη ὡς ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια, ἀποβάλλουσα ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸν ἀληθινὸν χαρακτήρα αὐτῆς, εἶναι τὸ ὁμολογημένον καὶ ἄγαν πραγματικὸν μέχρι τοῦδε διαζύγιον μεταξὺ τῆς χειροτεχνικῆς ἐργασίας καὶ τῆς εὐπρεπείας τῶν τρόπων καὶ τῆς γλώσσης. Πρὸ ὀλίγου εὗρομεν σοδαροὺς λόγους, πείθοντας ὅτι τὸ διαζύγιον τοῦτο τείνει νὰ παύσῃ. Ὁ ἐργάτης δ' μᾶλλον πεπαιδευμένος μανθάνει νὰ ὁμιλῇ

ὀρθῶς, οἱ τρόποι τοῦ ἀποκτῶσι λεπτότητα καὶ εὐπρέπειαν. Ἄφ' ἐτέρου ἡ εὐθηνία τῶν ὑψασμάτων ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ ἐνδύεται καθάρως, πολλὰκις δ' ἡ νεκρὰ φιλόκαλος ἐργάτις δύναται νὰ εἶναι κομφοτάτη δι' ὀλίγης δαπάνης.

Ἡ δὲ πλάνη, ἡ χρησιμεύουσα ὡς θεμέλιον πάσης ἀριστοκρατίας, εἶναι ἡ περιφρόνησις πάσης ἐργασίας, μάλιστα δὲ τῆς χειροτεχνικῆς, νομιζομένης ὡς ἀνδραποδῶδους. Ἡ πρόληψις αὕτη ἀποτελεῖ τὸ σοβαρώτερον ἐμπόδιον εἰς τὴν διάδοσιν τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν καὶ τὸ σταθερώτερον στήριγμα τῆς ἀλαζονείας τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ κεφαλαιούχου. Ὁ διδάσκαλος θὰ ἐπιλαμβάνεται πάσης εὐκαιρίας, ὅπως κατὰσση τὴν πρόληψιν ταύτης καὶ ἀποδεικνύῃ τὸ ἄτοπον αὐτῆς; διότι διακρίβει βραθέως τὴν κοινωνίαν καὶ διότι εἶναι γόνιμος εἰς ἀπειράριθμα κοινωνικὰ ἀλλογῇ.

Διακρίβει τὴν κοινωνίαν εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες μοχθοῦσιν, ὅπως ζῶσι, καὶ εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες δύνανται νὰ ζῶσι μὴ ἐργαζόμενοι. Ἡ ἀργία νομίζεται εὐγενής. Ἡ ἐργασία ἀτιμάζει. Εἶναι τιμωρία ἐπιβεβλημένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ! Διδασκαλὶς ἀσεδής, ἀποθαρρυντική, ψευδής! Διότι, ἐὰν ὁ κόσμος, ὃν κατοικοῦμεν, ἦτο ὠργανωμένος οὕτως, ὥστε νὰ ἡδυνάμεθα ἄνευ ἐργασίας νὰ ἱκανοποιῶμεν πάσας τὰς ἀνάγκας ἡμῶν, ἡ ἀνθρωπότης δὲν θὰ εἶχε γνῶσιν οὔτε τοῦ ἀγῶνος οὔτε τοῦ θάρρους. Οὐδέποτε θὰ εἶχεν ἐξέλθει τῆς ζυφώδους καταστάσεως. Οἱ κληρονομήσαντες παρὰ τῶν γονέων τῶν τὸ λυπηρὸν προνόμιον νὰ δύνανται νὰ ζῶσι μὴδὲν πράττοντες δὲν τείνουσι συχνότατα νὰ ἐκπέσωσι καὶ ν' ἀπολέσωσι τὰ ὑπέρτερα χαρίσματα τῆς ἐνεργείας, αἵτινα δημιουργοῦσι τὰς ἀληθεῖς ἀνθρωπίνας προσωπικότητας; Εἰς τὴν ἐργασίαν ὀφείλομεν πᾶν, ὅ,τι εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ.

Ἡ ἀξία τῆς πνευματικῆς ἐργασίας ἀναγνωρίζεται σήμερον. Οἱ συγγραφεῖς ἡμῶν δὲν ἔχουσι πλέον τὴν οἰκτρὰν θέσιν τοῦ Αἰσώπου, δούλου τοῦ Σαμίου Ἰάδμονος. Κατέχουσι τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ ὑπολήψει τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ὑπόληψις ἀντανάγκη ἐπὶ πάντων τῶν ζώντων ἐκ πνευματικῆς ἐργασίας. Καὶ οἱ λειτουργοὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ἱκανῶς ἐκτιμῶνται. Καὶ ἡ ἐργασία τῶν διδασκάλων τῶν δημοτικῶν σχολείων λαμβάνει τὴν σπουδαιότητα, ἣν δικαιοῦται νὰ λάβῃ. Τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου τείνει ν' ἀποδῇ

ἐξόχως ἔντιμον ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ. Πολλοὶ διδάσκαλοι ὑπηρετοῦντες ἀπὸ πολλοῦ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἡδυνήθησαν ν' ἀποκτήσωσι γόητρον διπλασιάζον τὴν δύναμιν τῆς ἡθικῆς αὐτῶν ἐνεργείας.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ εἰσαγάγωμεν τὰς φιλελευθέρους ἀρχὰς εἰς τὰ ἥθη, πᾶσα ἀνάγκη, ὅπως ἡ ὑπόληψις, ἡ βραδέως ἀπονεμηθεῖσα εἰς τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν καὶ ὁλοσχερῶς ἀντικαταστήσασα τὴν προτέραν αὐτῆς καταφρόνησιν, ἀνορθώσῃ ἡθικῶς καὶ τὴν χειροτεχνικὴν ἐργασίαν.

Δυστυχῶς αἱ θορυβώδεις ἀπαιτήσεις τῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων τείνουσι νὰ προκαλέσωσι τὴν προσοχὴν πρὸ πάντων ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῶν ἐργοστασίων. Ἡ ἐργασία αὕτη οὕσα μονότονος, γιγνομένη ἄνευ πρωτοβουλίας τοῦ ἐργάτου, καθισταμένου δούλου τῆς μηχανῆς, ἀποθαρρύνει μικρὸν κατὰ μικρὸν καὶ ἡλιθιοὺς τὸν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐπιτελοῦντα ταύτην. Ἐνεκα τούτου ἡ ἐργασία αὕτη τελευταία θ' ἀνορθωθῇ ἡθικῶς. Εἶναι ἄλλως εὐτυχῶς ὁ κλῆρος μικρᾶς μερίδος τοῦ ἔθνους.

Ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις τέχναις ἐπεμβαίνει ἡ προσωπικότης τοῦ ἐργάτου, τὸ πνευμά του, ἡ κρίσις του. Τὰ ἑκατομύρια τῶν γεωργῶν πρὸ πάντων ἔχουσιν ἐργασίαν λίαν ποικίλην καὶ λίαν προσωπικὴν⁽¹⁾.

Εἶδομεν ἤδη ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ διάκρισις τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς χειροτεχνικῆς ἐργασίας εἶναι πάντῃ αὐθαίρετος. Πρῶτον ἡ πνευματικὴ ἐργασία ἐπιδέχεται μέρος ἄξιον λόγου ἐργασίας χειροτεχνικῆς. Ὁ συγγραφεὺς ὀφείλει νὰ γράφῃ, νὰ διαγράφῃ, ν' ἀντι-

(1) «Αἱ ἐργασίαι τῶν ἐργατῶν τῶν ἀγρῶν εἶναι τραχεῖαι, ἀλλὰ ποικίλαι. Ἐπιδέχονται χιλίαν διαφόρους ἐφαρμογὰς τῆς σκέψεως, χιλίαν διαφόρους θέσεις τοῦ σώματος, χιλίαν χρήσεις τῶν ὥρων καὶ τῶν βραχιόνων. Ἀνασκάπτειν, ἀροτριᾶν, σπείρειν, βοτανίζειν, θερίζειν, φυτεύειν φράκτας, κτίζειν τοίχους, ζυγοκομῶν, ἐπιμέλειαι, τρέφειν, ἀμέλγειν τὰ οἰκιακὰ ζῷα, θερίζειν, κοπανίζειν δέματα στάχυων, λιχνίζειν τὸν σίτον, κλαδεύειν, τρυγᾶν τὰς ἀμπέλους, ἐκπιάζειν τὰς σταφυλὰς, συγκομίζειν τοὺς καρποὺς τῆς καρυδιᾶς ἢ τῆς καστανῆς, ἑθραίνειν τὰς συγκομιδὰς, φυλάττειν αὐτὰς διὰ τὸν χειμῶνα, ζευγνύειν, ἀποζευγνύειν τοὺς βοῦς, κουρεύειν τὰ πρόβατα, τυροκομεῖν τὸ γάλα τῶν αἰγῶν, ἰδοὺ μέγας ἀριθμὸς ἐνασχολήσεων, αἵτινες ποικιλλοῦσαι τὴν ἐργασίαν τοῦ ἐργάτου τῆς ἐξόχως ἐθίζουσι τοῦτον ν' ἀγαπᾷ αὐτὴν καὶ μεταβάλλουσι τὸν κόπον αὐτοῦ εἰς κέρδος». Λαμαρτίνος.

γράφῃ τὸ χειρόγραφόν του. Εἶτα ὀφείλει νὰ διορθώῃ τὰ δοκίμιά του. Ἄλλως δὲ δὲν θὰ ἰδύνατο νὰ ἐργάζεται ἄνευ τῆς δραστηριότητος συνεργασίας πολλῶν φιλοπόνων χειροτεχνικῶν ἐργατῶν. Χρεώσται πολλά εἰς τοὺς ἐργάτας τῶν τυπογραφείων, εἰς τοὺς ἐργάτας τοὺς κατασκευάσαντας τὸν χάρτην, ἐφ' οὗ ἔγραψε. Χρεώσται εἰς τοὺς τεχνίτας τῶν γραφίδων καὶ τῆς μελάνης κλπ. Ὅταν ὁ Spinoza ⁽¹⁾ ἔγραφε τὴν θαυμασίαν Ἠθικὴν του, ὁ βραχοσυλλέκτης ὁ συλλέξας τὰ παλαιὰ ἀσπρόρουχα, ἐξ ὧν κατασκευάσθη ὁ χάρτης τοῦ φιλοσόφου, συνειργάζετο μετ' αὐτοῦ.

Μέρος ἐργασίας χειροτεχνικῆς εὐρίσκεται λοιπὸν ἐμπεπλεγμένον μετὰ πάσης ἐργασίας πνευματικῆς.

Ἀντιστρόφως μέρος ἱκανὸν πνευματικῆς δράσεως εὐρίσκεται συνδεδεμένον μετὰ τῆς χειροτεχνικῆς ἐργασίας τῆς πλειονότητος τῶν τεχνιτῶν. Ὁ τεχνίτης ζῇ ἐν ἀγῶνι καθ' ὅρισμένων νόμων τῆς φύσεως καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλων. Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παρατηρῇ, νὰ συγκρίνῃ, νὰ σκέπτεται καὶ νὰ καλλιεργῇ τὴν ὀξύδερκεϊάν του. Οἱ τεχνίται πρὸς τοῦτοις εἶναι συνήθως πνεύματος ζωηροῦ καὶ ἐμβριθοῦς ἐν παντί, ὅπερ ἔχει σχέσιν μετὰ τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Πᾶς γεωργὸς ζῇ ἐν τῇ μέσῳ ἐπιστημονικῶν ἐφαρμογῶν τῆς φυσικῆς καὶ φυσικῆς ἱστορίας. Ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἀνόργανον καὶ ὀργανικὴν χημείαν, περὶ τὴν μικροβιολογίαν. Ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς φυσιολογίας καὶ τοὺς νόμους τῆς ζωικῆς φυσιολογίας κλπ. Ἡ γεωργία εἶναι κατὰ τινα τρόπον ἡ σύνθεσις ἡ περιληπτικωτάτη πάντων τῶν κλάδων τῆς φυσικῆς καὶ φυσικῆς ἱστορίας.

Προδήλως ὁ χωρικός δύναται νὰ καλλιεργῇ τοὺς ἀγρούς του, ὥς ἡ ἀράχνη ὑφαίνει τὸν ἴσπτον αὐτῆς, ἄνευ σκέψεως—ἀλλὰ, κατὰ τί, ἐρωτῶμεν, εἰς πεπαιδευμένους χωρικούς, συνειδῶς τὰ θαυμάσια μυστικά τῶν νόμων τῆς φύσεως, οὓς χρησιμοποιοεῖ, εἶναι κατώτερος εἰς ἀξιοπρέπειαν ἱατροῦ, θεραπεύοντος πληγὴν, καθηγητοῦ τῆς φυσικῆς, ἐξηγουδντος τὴν κατασκευὴν θερμομέτρου, φυσιολόγου κεκαλυμμένου δι' αἵματος, δικηγόρου, ἐκκωφούντος τὸ ἀκροατήριον διὰ τῶν πατάγων τῆς φωνῆς του; Οὐδὲν γελοιότερον

(1) Μέγιστος φιλόσοφος τοῦ XVIII αἰῶνος.

τῆς ἀξιώσεως τραπεζικοῦ ἢ ὑπουργικοῦ ὑπαλλήλου, πιστεύοντας ἐκυτὸν ὑπέρτερον καλοῦ λεπτοουργοῦ ἢ νοήμονος κηπουροῦ. Καλῶς ἐξεταζομένου τοῦ ζητήματος, ὁ λεπτοουργὸς καὶ ὁ κηπουρὸς, ἐάν εἶναι πεπαιδευμένοι ἕνεκα αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἔχουσι πλείονας εὐκαιρίας νὰ καλλιεργῶσι τὴν λεπτότητα τῶν αἰσθήσεών του, ν' ἀναπτύσωσι τὴν ἐνέργειάν των καὶ τὴν ἠθικὴν των δύναμιν, ἢ ὁ ὑπάλληλος, ὅστις μαλθακύνεται ἐν ἐπαγγέλματι ἄγαν καθιστικῶ.

Ἡ χειροτεχνικὴ ἐργασία, καὶ μάλιστα ἡ ἐργασία ἐν τῇ ἐλευθερᾷ φύσει, δὲν ἀποκλείει οὔτε τὴν ἀνάπτυξιν ὑγιоῦς κρίσεως οὔτε τὴν μὀρφωσιν σοδαρᾶς βουλήσεως οὔτε τὴν γένεσιν ζωηρῶν συναισθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ὠραιότητος τῶν πραγμάτων. Ὁ Τολστόη οὐδὲν τῆς μεγαλοφυΐας του ἀπώλεσεν ὠθῶν τὸ ἄροτρον του οὔτε ὁ Σπινόζα κατασκευάζων τὰς διόπτρας του καὶ φημισθεὶς ὅτι διαπρέπει εἰς τοῦτο. Τοῦναντίον ἡ χειροτεχνικὴ ἐργασία συντελεῖ εἰς τὸ νὰ κυκλοφορῇ ἐν τῷ σώματι αἷμα ἐρυθρότερον. Ἀναπτύσσει τὴν δύναμιν τῆς προσοχῆς, τὴν ἰσχὺν τοῦ θάρρους. Καθιστᾷ ἡμᾶς ὑπομονητικούς, ὀπλίζει δι' ἐπιμονῆς, ὡς δὲ παρατηρεῖ δικαίως ὁ Proudhon ⁽¹⁾ «ὁ σοφός, ὅστις εἶναι μόνον σοφός, εἶναι πνεῦμα ἀπομεμονωμένον ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἡκρωτηριασμένον, ἰσχυρὰ δύναμις γενικεύσεως καὶ ἀφαιρέσεως, ἐάν τις θέλῃ, ἀλλ' ἄνευ ἀξίας πρακτικῆς ἐν ᾧ ὁ ἐργάτης, ὁ προσηκόντως πεπαιδευμένος, παρουσιάζει τὴν εὐφυΐαν πλήρη, τὴν εὐφυΐαν ὑπηρετουμένην ὑπὸ ὀργάνων...».

«Ἡ ἐργασία», ὡς εἶπεν ὁ αὐτὸς Proudhon, ὅστις ὠμίλησε περὶ τοῦτου θαυμασίως, «εἶναι ἡδονὴ ἐνδοτάτη... ἥτις προέρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς πλήρους ἀσκήσεως τῶν δυνάμεών του. Πρώτῃ τοῦ σώματος, δεξιότης τῶν χειρῶν, εὐστροφία τοῦ πνεύματος, δύναμις τῆς ἰδέας, ὑπερηφάνεια τῆς ψυχῆς ἕνεκα τοῦ συναισθήματος τῆς νικωμένης δυσκολίας, τῆς δαμαζομένης φύσεως, τῆς προσλαμβανομένης ἐπιστήμης, τῆς ἐξασφαλιζομένης ἀνεξαρτησίας! Κοινωνία μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς

(1) Διάσημος κοινωνιστὴς τοῦ XIX αἰῶνος. De la Justice, VI étude, le Travail, κεφ. VI.

ἀναμνήσεως τῶν ἀρχαίων ἀγώνων καὶ διὰ τῆς ἀλληλεγγύης τοῦ ἔργου.»

Ἡ ἀξία λοιπὸν παντός, ὅπερ πράττομεν, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πνεύματος, ὅπερ εἰσάγομεν εἰς τὴν ἐργασίαν, ὃ δὲ διδάσκαλος ἔχων τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀντίληψιν τῆς ἐργασίας θὰ δυνήθῃ νὰ συντελέσῃ κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἡθικὴν αὐτῆς ἀνόρθωσιν καὶ νὰ πλάσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τὸν τύπον τοῦ φιλελευθέρου ἐργάτου ἐκ πνεύματος ἀρκούντως πεπαιδευμένου, ὅπως ζωογονῇ τὴν ἐργασίαν του, ἱκανοῦ νὰ συνδέῃ τὸ πραττόμενον πρὸς τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ Σύμπαντος, νὰ ἐννοῇ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀποστολῆς του ἐν τῇ κοινωνίᾳ, νὰ γεύεται τῆς ὀρειότητος ὑπὸ πάσης τᾶς μορφᾶς αὐτῆς, ἱκανῶς συναίσθανομένου τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, ὅπως ἀποκρούῃ μετ' εὐθύμου γέλωτος τὰς ἀξιώσεις τῶν ὑπερηφάνων, πειρωμένων νὰ διατιμῶσιν ὑπέρπολυ τοὺς τίτλους των, τὸ χρῆμά των, τὴν κοινωνικὴν θέσιν των.

Ἡδὴ οἱ νοήμονες ἐργάται ἔχουσι λίαν ζωηρὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἀνεξαρτησίας των καὶ τῆς ἀξίας των ὡς ἀνθρώπων. Ὑπολείπεται νὰ θεμελιώσωμεν ἐπὶ τοῦ λόγου τὸ συναίσθημα τοῦτο καὶ νὰ δώσωμεν εἰς αὐτὸ ῥίζας ἐπαρκεῖς διὰ καλλιέργειας τοῦ πνεύματος, τῆς βουλήσεως, τῆς ἀξιοπρεπείας, τῆς τιμιότητος. «Ἄστου», λέγει ὁ Channing, «ὅπερ θ' ἀπεδείκνυνεν ἔργῳ τὴν ἀρχήν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι πολυτιμότερος τοῦ πλούτου καὶ τῆς τρυφῆς, θὰ ἦτο ταχέως ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ πολιτισμοῦ.»

Ἐὰν ἡ ἐλευθέρᾳ πολιτεία προϋποθέτῃ τὴν ἐν ὑψηλῇ βαθμῇ ἀνάπτυξιν παρ' ἑκάστῳ τῶν πολιτῶν τοῦ συναίσθηματος τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, ἡ ἐλευθερία, ἥτις εἶναι τὸ ἐπακολούθημα πολιτεύματος, ἐρείδομένου ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τοῦ ἀτόμου, δὲν εἶναι ἄνευ κινδύνων. Ὁ νόμος, ὅστις εἶναι ἡ ἐκφρασις τῆς βουλῆσεως τοῦ πλήθους, παύει νὰ εἶναι χαλινὸς ὑπέρτερος τῶν παθῶν του.

Ἐξ ἄλλου εἶναι δῆλον, ὅτι τόπος, ἐν ᾧ οἱ πολῖται οὐδὲν ἢ ἀνεγνώριζον ὑπέρτερον τῆς βουλῆσεως αὐτῶν, θὰ ἐπαλινδύσει εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν καὶ ὅτι ὁ δεσποτισμὸς τῶν ἰσχυροτέρων θὰ κατετυράννῃ μετ' ὀλίγον τὴν ἀδυναμίαν τῶν δειλῶν.

Εἴμεθα ἐνταῦθα πρὸ φαύλου κύκλου. Πρέπει ἕκαστος νὰ ἀναγνώ-
ρίξῃ τὸν νόμον ὑπέρτερον τῆς ἐαυτοῦ βουλήσεως, τοῦτο δ' ἀπο-
δαίνει δυνατόν μόνον, ἐὰν ὁ νόμος θεωρῆται ὡς ἡ βούλησις πάν-
των, ὅπερ ὑποθέτει ὅτι αἱ βουλῆσεις πάντων εἶναι αἱ αὐταί.

Ἡ λύσις τῆς δυσκολίας ἐξαρτᾶται ἐκ τούτου, ἂν δηλαδὴ αἱ
διάφοροι βουλῆσεις ἐναντιώνωνται, καθόσον ἐπιδιώκουσι τέλη
ἐγωιστικά, περιορισμένα, ἄδικα, ἢ συνενώνονται καθόσον εἶναι
σύμφωνοι πρὸς τὴν δικαιοσύνην. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει
σχηματίζουσι δύναμιν ἀπρόσμαχον.

Ὁ ὅρος τῆς συμφωνίας τῶν πολιτῶν εἶναι λοιπὸν οὗτος, νὰ
ἐπιδιώκῃ δηλαδὴ ἕκαστος τὸ ἴδιον συμφέρον ἐν τῇ ἐπιπέδῳ τῆς
δικαιοσύνης.

Ἡ ἀποστολὴ τῶν ὑπαλλήλων ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι
μεγάλως σπουδαίωτος. Πρέπει νὰ κηρύττῃσι διὰ τοῦ παραδείγ-
ματος καὶ νὰ ἐμβάλλωσι διὰ τῶν πράξεων εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀν-
θρώπων τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι προτιμότερον «νὰ πράττῃ τις τὸ
καθηκόν του ἢ νὰ εἶναι εὐάρεστος εἰς τοὺς ἄλλους παραβαίνων
τοῦτο». Ἐν τῷ σχολείῳ ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἕνα μόνον
κانونά διαγωγῆς, ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τῆς φιλανθρώπου δικαιο-
σύνης. Πλὴν τοῦτου ὀφείλει νὰ ἐπωφελητῇται πᾶσαν περίστασιν,
ὅπως ἀποδεικνύῃ ὅτι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τῇ πολὺ ἐλλείπει ἡθι-
κῶς, αἱ σχολικαὶ ὁδοί, ἡ ἀδικία, ἡ καταδυναστευσις, ἡ ἐκμετάλ-
λευσις τῶν ἀσθενῶν δὲν φέρουσιν ἢ κατ' ἐξαιρέσειν εἰς τὰ πλοῦτη,
οὐδέποτε δ' εἰς τὴν εὐτυχίαν. Ἡ ἀρίστη ὁδὸς τῆς ἐπιτυχίας εἶναι
ἡ χρηστέη καὶ δικαία διαγωγὴ καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων
τοῦ ἄλλου.

Ἐξω τῆς ὁδοῦ ταύτης δὲν δύναται τις νὰ προσδοκᾷ ἡ ἀνη-
συχίας καὶ κρύφιον ἐμφύλιον πόλεμον. Ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως
παρὰ τοῖς πολίταις πάσης ἐλευθέρως πολιτείας βαθέος καὶ λεπτοῦ
συναισθηήματος τοῦ δικαίου δεικνύει εἰς τὸν διδάσκαλον τὸ ἔργον
του. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀμύνεται ὑπὲρ ἑαυτῆς· οἱ πολῖται ὀφείλουσι
νὰ καθιστῶσιν αὐτὴν σεβαστήν. Ἀνάγκη λοιπόν, ἵνα ὁ διδάσκα-
λος κηρύττῃ διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ ἀπαύστως ἀποδεικνύῃ
εἰς τὰ παιδιά ὅτι ὀφείλουσι μηδέποτε νὰ ὑποφέρωσιν ἀδικίαν,
χωρὶς νὰ διαμαρτύρωνται ἐνεργῶς, καὶ πάντοτε νὰ ἔρχωνται εἰς

βοήθειαν τοῦ ἀσθενοῦς, ἔταν καταπιέζεται, ἐκφράζοντες τοῦλάχιστον εἰς αὐτὸν συμπάθειαν, ἐὰν δὲν δύνανται νὰ προσφέρωσι συνδρομὴν δραστηκωτέραν.

Ἡ ἐλευθέρᾳ πολιτεία πέποιθεν ὅτι διὰ τῶν διδασκάλων αὐτῆς θ' ἀναπτύξῃ ἐν ἐκάστῳ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ. Προκύπτει δ' ἐκ τούτου ὅτι εἶναι ἀνάγκη, ὥπως ὁ διδάσκαλος ἀναλάβῃ προθύμως τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν φυσικῶν ῥοπῶν, αἵτινες ἐπισκοτιζοῦσιν ἐν ἡμῖν τὴν καθαρὰν ἄποψιν, ἣν ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν περὶ ἐκάστου. Αἱ ῥοπαὶ αὗται εἶναι ἡ θηριωδία, τὸ εὐερέθιστον, ἡ βία ἀπ' ἐνὸς καὶ ἀπ' ἐτέρου ὁ ἐγωϊσμός, ἡ ὑπερηφάνεια ἅτινα μεγαλοποιοῦσι τὴν σπουδαιότητα ἡμῶν καὶ ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ καταφρονῶμεν τὴν προσωπικότητα τῶν ἄλλων. Τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἔργον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγικοῦ διδασκάλου. Ὅφειλει ν' ἀποσπάσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου ἀπὸ τῆς ζωῆδος καὶ νὰ ὑψώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἀνθρωπισμόν.

Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι δύο σοβαροὶ κίνδυνοι τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως ἡμῶν, οὓς πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ σημειώσωμεν. Οὗτοι εἶναι οἱ κίνδυνοι, οὓς διατρέχουσι τὸ ὄρθον δημόσιον φρόνημα καὶ οἱ ἰθύνοντες τὰ κοινὰ ἔνεκα τοῦ πνεύματος τοῦ φθόνου καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ κόμματος, τῆς πολιτικῆς μεριδος.

Τὸ πνεῦμα τοῦ φθόνου, ὅπερ ὑπῆρξεν ὁ κακὸς δαίμων τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐν τῇ ἀρχαιότητι, φαίνεται σήμερον ὅτι εἶναι κακὸν ἰδιάζον εἰς τὰς ἡμετέρας ἐλευθέρας πολιτείας. Ὁ φθόνος οὗτος ἐκδηλοῦται κατὰ παντὸς ὑπερβαίνοντος τὸ ἐπίπεδον τῆς μετριότητος. Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ τὸ συναίσθημα τοῦτο δὲν ὑπάρχει ἐν τοσούτῳ, ἐν ὅσῳ παρ' ἡμῖν βαθμῷ, διότι πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἔχει ὑπέρτερος ὡς ἄνθρωπος. Ἐν ᾧ ὁ ἡμέτερος τύπος, ὁ λεγόμενος ἀντιπολιτευόμενος, λυσσᾷ φέγων πάντα ἐπιτυχάνοντα, οἱ Ἀμερικανοὶ ὑπερηφανεύονται διὰ πάντα συμπολίτην τῶν τιμῶντα αὐτοὺς ὅπωςδὴποτε. Οἱ Ἀγγλοὶ καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν φθονοῦσιν, ὡς φθονοῦμεν ἡμεῖς ἐν Γαλλίᾳ. Πρῶτον νομίζουσι τὸν ἐκνευρισμόν, τὸν πρᾶγγόμενον ὑπὸ τοῦ φθόνου, ὡς αἰτίαν ἐξασθενήσεως καὶ ὡς ἀπώλειαν χρόνου τὸν χρόνον, τὸν παρερχόμενον ἐν κακολογίαις, ἐν συκοφαντίαις, ἐν ἐπιμόνοις ἐρεῦναις πάντων τῶν λόγων, οἵτινες δύνανται νὰ μειώνωσι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἄλλου.

Ὁ φθόνος σημαίνει παρακμήν τῆς ἀμίλλης. Εἶναι σημεῖον ἀποθαρρύνσεως. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου δίδει εἰς τὰς ἰσχυράς βουλήσεις οἷοναι μαστίγωμα, ὅπερ ἐρεθίζει αὐτὰς νὰ διπλασιάσωσι τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. Ἐν ταῖς τοιαύταις ψυχαῖς ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου εἶναι μέσον ἐνθαρρύνσεως, ἀπόδειξις ψηλαφητῆ τούτου, ὅπερ δύνανται τις νὰ κατορθώσῃ, ἐὰν θέλῃ σοβαρῶς νὰ ἐργασθῇ. Διὰ τὰς βραθύμους βουλήσεις τὸν κεντρίον ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου εἶναι μομφή ἄμεστος, ἐπειδὴ δ' ἡ φιλαυτία εἶναι ἰσχυρογνώμων, δὲν θέλει ὁ βράθυμος οὐδὲ καθ' ἑαυτὸν νὰ δέχεται τὸ μάθημα ἡ τὸν ψόγον. Ἀρχεται μετὰ κακῆς διαθέσεως, διασκεδαστικῆς διὰ τὸν ἠθικολόγον νὰ μειώσῃ τὴν στενοχωροῦσαν αὐτὸν ἐπιτυχίαν τοῦ ἄλλου καὶ νὰ ἐξηγῇ αὐτὴν ὡς προσελθοῦσαν ἐκ περιστάσεων ἐξωτερικῶν ἀπροσδοκῆτων, ἐξ ἐλλείψεως προσοχῆς αὐτηγῆρας περὶ τὴν ἠθικὴν, ἐν μιᾷ λέξει ἐκ τύχης καὶ κακοηθείας.

Ἐνεκα τῆς μεγάλης βλάβης, τῆς προξενουμένης ὑπὸ τῆς λυπηρᾶς ταύτης ἐσωτερικῆς ἐργασίας, φρονέουσιν οἱ φθονεροὶ ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κρείττονος καὶ κωλύουσιν ἐκ τῶν πρετέρων τὰς ἀγαθὰς τάσεις, τὰς ὁρμὰς τῆς ψυχῆς τὰς προξενουμένας ὑπὸ τῆς ἀμίλλης. Ὁ φθονερός ἀποβαίνει οὕτω βαθμηδὸν ἀδυνατώτερος καὶ κατ' ἀκολουσίαν μᾶλλον φθονερός. Δημιουργεῖται δηλαδὴ σατανικὸς κύκλος, ὁπόθεν δύσκολον νὰ δραπετεύσῃ ὁ φθονερός (1).

Τὰ ἐπακολουθήματα τοῦ κατὰ τοῦ ἄλλου φθόνου εἶναι ὡσαύτως λίαν δυσάρεστα. Ὁ φθόνος οὗτος ἐκδηλούμενος ἀφυπνίζει τὸ

(1) Ἐὰν τὸ βλέμμα εἰσέβουν εἰς τὰς ἀφανεῖς τῆς συνειδήσεως πτυχάς, ἴσως θ' ἀνεκάλυπτον ὅτι καὶ παρὰ ταῖς ἀρίστοις ἢ πρώτῃ ἐντύπωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ τοῦ ἄλλου, καὶ τοῦ φίλου ἔτι, εἶναι κακὴ.

Ἀλλὰ δὲν εἰμῶθα ὑπεύθυνοι τῶν κτηνωδῶν ἐνστικτῶν τῶν ἐν ἡμῖν ἀναγκωμένων καὶ κληροδοτηθέντων ὑπὸ τῶν προγόνων ἡμῶν. Ὀλίγον διαφέρει ἡ πρώτη ἐντύπωσις. Εἰμῶθα ὑπεύθυνοι τῆς δευτέρας. Αἱ εὐθεΐαι καὶ ἐνεργητικαὶ φύσεις ὠφελοῦνται ἐκ τῆς ὅλως ζωῶντος τετραχῆς, τῆς προξενουμένης ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἄλλου, παρορμώμεναι, ὅπως ἀντιπύξωσι συναισθήματα ὑψηλότερα καὶ ὅπως ἐνισχύσωσι τὴν ἐνεργητικότητα αὐτῶν. Παρὰ ταῖς μετρίαις φύσεσιν ἡ δευτέρα κίνησις, ἀντὶ νὰ ἔχῃ διάφορον κατεύθυνσιν τῆς πρώτης, εἶναι ἐξανακρούθησις ταύτης. Σκέπτονται καὶ συναισθάνονται, ὡς ἐσκέπτοντο καὶ συναισθάνοντο οἱ πρόγονοι αὐτῶν, οἱ ἀμόρφωτοι.

υπόκωπον μίσος τῶν ἄλλων φθονερῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι λεγεῶνα. Κοινὴ γνώμη δημιουργεῖται τείνουσα νὰ παραλύσῃ πᾶσαν πρωτοβουλίαν. Συγγραφεὺς νέος ἐμφανίζεται; Ταχέως ζητοῦσι νὰ καταθλίψωσιν αὐτὸν ὑπὸ τὰς ἐθελοκράτους κρίσεις. Εἶναι ἐφευρέτης; Προσομοιάζουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς χειρίστους ἀγύρτας. Εὐτυχῶς ὁ φθονερός, ὅστις εἶναι πάντοτε ὀκνηρός, δὲν λαμβάνει τὸν κόπον νὰ ὑποστηρίξῃ εὐσταθῶς τοὺς ὑπαινηγμούς του καὶ ἀντικαθιστᾷ ἐκουσίως τοὺς λόγους διὰ τῶν ὕδρεων. Ἄλλ' αἱ ὕδρεις ἐπαυσαν νὰ εἶναι ἐπικίνδυνον ἕνεκα τῆς γινομένης καταχρήσεως αὐτῶν.

Ὅπως δὲ ποτε δ' ὅμως ὁ φθόνος φονεύει παρ' ἡμῖν τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα. Πρὸς πᾶσαν ἐπιχείρησιν, θεωρηθεῖσαν ὡς ποτε ἀναξιοχρεῶν, τὰ κεφάλαια ἀποδοκίμουσι δειλὰ καὶ δὲν κινητοποιοῦνται, ἐν ᾧ παρὰ τοῖς ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς ἀντιπάλαις ἡμῶν αἱ γόνιμοι πρωτοβουλίαι ἀφθονοῦσιν ὑποστηριζόμεναι ἐνεργῶς ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὑπὸ τῶν ἀποταμιεύσεων. Οὕτω λοιπὸν ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσιν ὁ κίνδυνος ἀποδοκίμει ἐθνικῶς καθιστάμενος ἀπειλητικὸς ἕνεκα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ φθονεροῦ πνεύματος.

Εἰς αὐτὸν δὲ τὸν φθονοῦντα τὸ φθονερὸν πνεῦμα προξενεῖ ἀνησυχία, διότι ἡ οὐσιώδης αἰτία εἶναι ἡ ὀκνηρία. Οἱ μὴ καταβάλλοντες καίπερ ἐπιθυμοῦντες τὰ τῶν ἄλλων ἐνέργειάν τινα πρὸς ἀπόκτησιν τούτων, παραπονοῦνται ἀκαταπαύστως κατὰ τῆς τύχης, διότι δὲν πράττει ὑπὲρ αὐτῶν, ὅπερ αὐτοὶ δὲν ἐπεχείρησαν νὰ πράξωσιν ὑπὲρ ἐκυτῶν. Εἶναι πλήρεις φθόνου καὶ κακεντρεχείας κατὰ τῶν ἐχόντων πᾶν, ὅ,τι θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶχον αὐτοί.

«Ὁ φθόνος ἀναπτύσσεται ὡς ἐθνικὸν χαρακτηριστικὸν τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσον μᾶλλον ἡ ἐπιτυχία ἐν τῇ ζωῇ νομίζεται προῖον τῆς μοίρας, καὶ τοσοῦτον ὀλιγώτερον, ὅσον ἐκλαμβάνεται ὡς ἀνταμοιβὴ προσπάθειων. Τὰ φθονερώτερα ὅντα τῆς γῆς εἶναι οἱ Ἀνατολίται (1).»

Ὁ διδάσκαλος δέον ἀπαύστως νὰ δηλώσῃ τοὺς ἀπείρους κινδύνους, οὓς ὁ τόπος διατρέχει ἐκ τοῦ φθονεροῦ πνεύματος, καὶ νὰ ἐκθέτῃ τούτους μετὰ δυνάμει.

(1) Stuart Mill, Le gouvernement représentatif, x, III.

Τὸ πνεῦμα τοῦ κόμματος εἶναι οὐχ ἥττον ὀλέθριον. Οὐδὲν ἀντέχει εἰς τὴν γάγγραιναν ταύτην τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν, οὐδὲ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης οὐδ' ἀπλῶς τὸ πνεῦμα. Ἄνθρωπος ἀφροσύμενος εἰς τι κόμμα ἀρνείται τὴν ἐλευθέραν του κρίσιν, τὴν ἐλευθέραν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Ἀποβαίνει ὁ δοῦλος τῶν γνωμῶν τοῦ κόμματος. Νυμφεύεται τὰς βιαιότητας τούτου, τὰς ἀδικίας, τὰς μανίας. Οὐδὲν ζήτημα τίθεται ὑγιῶς ἔμπροσθεν πνεύματος παρεκτρεπομένου ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ κόμματος. Ἐχει τις ἄδικον ἢ δίκαιον ἐνώπιον αὐτοῦ, οὐχὶ διότι ἔχει ἄδικον ἢ δίκαιον πραγματικῶς, ἀλλὰ διότι εἶναι ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ κόμματος.

Τὸ κομματικὸν πνεῦμα κατέστρεψε τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν καί, ὅταν εἰλικρινῆς ἱστορικὸς πειράται σήμερον, ὡς εἶπομεν ἄνωτέρω, ν' ἀνκαλύψῃ εἰς τί συνέστησαν αἱ διαφωναίαι, αἵτινες ἦγον τὰ ἐπαναστατικὰ κόμματα ν' ἀποδεκατίζωνται ὑπὸ τῆς λαϊμητόμου, δὲν εὐρίσκει τοῦτο καὶ μένει ἐκπληκτος πρὸ τῆς μανίας τῶν προγενεστέρων ἡμῶν, αἵτινες ἐφονεύοντο ἕνεκα κομματικῶν λεπτολογιῶν, διαφευγούσων ἡμᾶς.

Τίνα λύπην προξενεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πατριώτου ἡ σπατάλη αὕτη τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων! Αὕτη ἐξησθένησε τὴν Γαλλίαν καὶ παρεσκεύασε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν δικτατορίαν! Naί, τὸ κομματικὸν πνεῦμα εἶναι ἡθικὴ ἐπιδημία, ἀφαιροῦσα τὸ λογικὸν καὶ ἀπὸ τῶν νοημονεστέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων καὶ ἀποτελεῖ διὰ τὸν τύπον καὶ τὸ πολίτευμα κίνδυνον τρομερόν. Τοῦτο τείνει νὰ διαστρέψῃ τὸν διοικητικὸν μηχανισμόν καὶ τῆς σημερινῆς πολιτείας καὶ κινδυνεύει, ἐὰν δὲν θεραπεύσωμεν ταῦτο, νὰ ἀδηγήσῃ ἡμᾶς καὶ πάλιν εἰς τὸν δεσποτισμόν.

Αἱ βιαιοπαθεῖς ἐφημερίδες προξενοῦσιν εἰς ἡμᾶς φοβερόν κακόν. Καθ' ἑκάστην διαστρέφουσι κατὰ τι περισσώτερον τὸ δημόσιον πνεῦμα καὶ καθ' ἑκάστην ἐπίσης οἱ συντάκται αὐτῶν ἀποβαλόνουσιν ὀλίγον πλεῖον μωρότεροι ἢ τὴν προτεραίαν. Ἐπεμείναμεν ἤδη ἐπὶ τῶν καθηκόντων τῶν διδασκάλων ἐν σχέσει πρὸς τὸν τύπον τοῦτον, τὸν ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς εἰδικὰς ἀνάγκας τῶν ἀκροχόλων ἡλιθίων. Τὰ καινῶνικά γεγονότα εἶναι τοσοῦτον περίπλοκα, ὅσον δὲν ὑποπεύονται τοῦτο τὰ ἀπλοῖκά πνεύματα, τὰ βαθείως ἀμαθῆ, τὰ ἐντελῶς ἀδιάφορα πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ

τὴν ἰσότητα, ἅτινα προθύμως ἀναλαμβάνουσι τὸ ὀλίγον ἔντιμον ἔργον νὰ συντάσσωσι τοιαύτας ἐφημερίδας. Ἐὰν δ' οἱ συντάκται ὑπῆρξαν ἀγαθῆς πίστεως, ποία πλάνη νὰ ἐπιλαμβάνωνται τῆς μελέτης γεγονότων τοσοῦτον λεπτῶν καὶ τοσοῦτον συμμίκτων μετὰ τῆς ἐπάρσεως καὶ τῆς βιαιότητος ἀνθρώπων κατεχομένων ὑπὸ σφοδροῦ πάθους; Αἱ ἐφημερίδες αὗται εἶναι καταδικασμένοι ἐνεκα τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀναγκαίας εὐσυνειδήτου ἐρεύνης νὰ ψεύδωνται ἀσυστόλως, νὰ μεταβάλλωσιν εἰς ζητήματα προσωπικὰ καὶ πλήρη φθόνου τὰ ζητήματα, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ ὑγεία τοῦ ἔθνους. Εὐτυχεῖς ἀκόμη εἴμεθα, ὅταν τὰ διεθνή ζητήματα, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται αὐτὴ ἡ σωτηρία ἡμῶν ἐκφεύγωσι τῆς βιαιότητος ταύτης τῶν παραφόρων παραφρόνων!

Διὰ ταῦτα εἶναι ἐπεὶ γον, ὅπως ὁ διδάσκαλος καλλιεργῇ παρὰ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς ἐφήβοις τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ βίου αὐτῶν. Θὰ διδάσκη τὴν περιφρόνησιν τῆς κοινῆς γνώμης ὡς γνώμης. Εἶναι δυνατόν ν' ἀναπτύσῃ τὴν συνειδήσιν καὶ τὸ λογικὸν τοῦ ἐκλεκτοῦ μέρους τῶν παιδιῶν, νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὰ τὴν ἀνάγκην εἰλικρινῶν καὶ περιεσκεμμένων πεποιθήσεων. Παιδίον δέκα τριῶν ἐτῶν δύναται νὰ δοκιμάξῃ ζωηρὸν τὸ συναίσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ δύναται νὰ ἔχῃ διάθεσιν ν' ἀκροᾶται τὰς προσταγὰς τοῦ καθήκοντος.

Οἷαδὴποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἰσχὺς τῆς κοινῆς γνώμης, αὕτη οὐδὲν ἄλλο κατορθώνει ἢ νὰ παρουσιάσῃ τὸ κακὸν ὡς ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ὡς κακόν. Ἐὰν ἡ κοινὴ γνώμη τιμᾷ, ὅπερ συχνὰ συμβαίνει, τὸ ἐλάττωμα ἢ τὴν ἡθικὴν ἀνανδρίαν, οἱ πολῖται δέον νὰ εὐρίσκωσιν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν τὴν δύναμιν ν' ἀντιτάσσονται πρὸς πᾶν, ὅτι σκέπτονται περίξ αὐτῶν. Ἡ πατρὶς εὐρίσκει ἐν τῇ συναισθήματι τοῦ ἀσύλου αὐτῆς τὴν ἰσχύϊν νὰ παρατηρῇ μετὰ θάρρους τὰ μίστη τῶν ἄλλων ἔθνων. Ὡσαύτως ἐν πάσῃ ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ μέγας ἀριθμὸς πολιτῶν ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους ἐπὶ τῆς ἀκάμπτου γραμμῆς τοῦ καθήκοντος πρέπει ν' ἀποτελῇ ἱσχυροὺς βουλήσεις ἀκλονήτους ἀντιτιθεμένας εἰς τὸ κομματικὸν πνεῦμα καὶ τὴν στρεβλὴν κοινὴν γνώμην εἴτε αὕτη εἶναι τῆς μειονοφηφίας εἴτε τῆς πλειονοφηφίας.

Καὶ ἐνταῦθα ἀκόμη ὁ διδάσκαλος θὰ εἶδῃ τὸ παράδειγμα τῆς

ἡρέμου περιφρονήσεως τῆς κοινῆς γνώμης, ὅταν αὕτη εἶναι ἀσύ-
νετος καὶ ἄδικος. Ἄς πράττῃ, ὅπερ πιστεύει ὅτι ὀφείλει νὰ
πράττῃ, ἄνευ πνεύματος ἀντιλογίας, μετὰ τῆς γαλήνης καὶ τῆς
ἡρεμίας, αἱ ὁποῖαι προσήκουσιν εἰς τὸν ἐνεργοῦντα πάντοτε κα-
τόπιν σκέψεως. Τὸ ἀξίωμα τοῦ θὰ αὐξάνῃ· παρὰ τοὺς προσκαίρους
θυμοὺς ὁ σεβασμὸς ἔρχεται πάντοτε πρὸς τὸν ὄντα ἄξιον τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ.

ΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑΙ ΑΡΧΑΙ· ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

Νῦν μάλιστα οἱ διδάσκαλοι ἔχουσι καθήκοντα ἅμεσα καὶ
σπουδαιότατα ἀπέναντι τῆς πατρίδος. Ἀποτελέσματα λίαν σοβαρὰ
ἐπετεύχθησαν διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πατριωτισμοῦ ἐν τῷ δημο-
τικῇ σχολείῳ καὶ αἱ ἐπιθεωρήσεις καὶ τῶν μᾶλλον ἀπομεμακρυ-
σμένων σχολείων διδουσι ζωηρὰν ἐντύπωσιν τῶν τελουμένων ἐν
τούτῳ προσπαθειῶν.

Πράττομεν ἔργον κακόν, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ κοσμοπολίται, οἱ
ἄνευ πατρίδος;

Καὶ ἡμεῖς ἐπίσης εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅσον καὶ αὐτοί, περὶ τῆς
ἀναγκαιότητος «τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν» τῆς Εὐρώπης. Νομί-
ζομεν δ' ὅτι ἡ προκλητικὴ ἀλαζονεία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν
τῆς Ἀμερικῆς καὶ αἱ ἀνάγκαι Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ἐν Ἀσίᾳ
καὶ ἐν Ἀφρικῇ θὰ προκαλέσωσι τὸ θαῦμα τῆς ἐνώσεως τῶν λαῶν
τῆς Εὐρώπης. Ἀλλ' ἐπίσης νομίζομεν ὅτι ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν θὰ
εἶναι δυνατὴ ἢ δι' ἀναπτύξεως ἐντόνου τοῦ ἐθνικοῦ πατριωτισμοῦ.
Ὡς αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις εἶναι σχέσεις ἐχθρिकाί, ἐφόσον δὲν ἀνα-
γνωρίζεται ἡ ἀπόλυτος ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ
ἐφόσον ὁ σεβασμὸς παντὸς προσώπου δὲν ἀπαιτεῖται ἀπολύτως,
οὕτω καὶ αἱ ἐθνικαὶ σχέσεις θὰ ἐξακολουθῶσιν οὖσαι βάρβαροι, ὡς
καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ἐφ' ὅσον ἕκαστον ἔθνος δὲν ἔθ' θεωρῆται
ὡς ἡθικὸν πρόσωπον ἀπολύτως ἀπαραβίαστον καὶ ἱερόν.

Λοιπὸν ἐν μέσῳ ὑπάρχει νὰ ἐνθρονίσωμεν ἐν Εὐρώπῃ τὴν
ιδεάν, ὅτι ἐν ἔθνος εἶναι ἀπαραβίαστον καὶ ἄθικτον, καὶ τὸ μέσον

τοῦτο εἶναι ἢ ἐν ἐκάστῳ ἔθνει ἀνάπτυξις τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἄνευ σκιᾶς δισταγμοῦ πᾶς πολίτης νὰ προτιμᾷ τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ἐλαφροτάτης προσβολῆς τῆς ἀπευθυνομένης εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν.

Ἡ ὑπερευαίσθησις αὕτη, ἐὰν δὲν συνδέεται μετὰ τοῦ μεγίστου σεβασμοῦ πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη, ἀποβαίνει σωδινισμός. Ὁ σωδινισμός διακρίνεται τοῦ πατριωτισμοῦ, ὡς ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους μωρὰ καὶ ὑπεροπτικὴ ἀλαζονεία διακρίνεται ὡσαύτως τοῦ αὐτοσεβασμοῦ καὶ τοῦ συναισθήματος τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρεπείας, αἵτινα οὐδόλως ἀποκλείουσι, τὸναντίον δὲ μάλιστα ἐπιβάλλουσι τὸν σεβασμὸν τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἄλλου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς καλλιέργειας τοῦ πατριωτισμοῦ θὰ εἶναι διπλᾶ. Πρῶτον τὸ ἔθνος, οὕτως ἐννοούμενον, θ' ἀποδῇ ἡθικὴ δύναμις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἰσχύς στρατιωτικὴ τοσοῦτον ἐπίφοδος, ὥστε οὐδὲν ἔθνος ληστρικὸν θὰ τολμᾷ ν' ἀναλάβῃ κατ' αὐτοῦ ἕνεκα αἰτίων ἀλαζονείας ἢ ἐπικρατήσεως ἀγῶνα τρομερὸν καὶ ἐκθάσεως λίαν ἀμφιβόλου.

Πλὴν δὲ τούτου πατριωτισμός διάπυρος καὶ ἀπαύστως ἀνήσυχος θὰ ἐπιβάλλῃ τέλος εἰς τὰ πνεύματα τὴν πίστιν, ὅτι ἡ πατρίς, καὶ κατὰ συνέπειαν πᾶσα πατρίς, εἶναι πρόσωπον ἡθικὸν ἀπαράβιαστον. Ὅταν ἡ πίστις αὕτη θὰ ἔχῃ συγκεντρώσει περὶ ἑαυτὴν μᾶζαν πυκνὴν ἰσχυρῶν συναισθημάτων, θὰ ἔχῃ γίνῃ μέγα βῆμα πρὸς τὴν ἀδελφικὴν ἔνωσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἀφορμαὶ συρράξεων θὰ γεννηθῶσιν ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἀλλὰ καὶ, ἀλλ' ἤδη θὰ εἶναι τόσον ἐνεργὸν τὸ συναισθημα περὶ τῆς ἀλογίας πολέμου μεταξὺ εὐρωπαϊκῶν ἔθνων χάριν τετραγωνικῶν τιμῶν χιλιόμετρων Ἀφρικανικῆς γῆς, ὥστε πάντα τὰ ζητήματα τοῦ εἶδους τούτου θὰ λύωνται ἢ διὰ διαιτησίας ἢ διὰ συνεδρίων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν συμμαχούντων, ὅπως ἐπιβάλωσιν εἰς ἔθνος ἐκμανὲν τὸν σεβασμὸν τῆς κοινῆς δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης.

Δυστυχῶς ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος εἶναι ἐτι ἱκανῶς ἀσαφὴς παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Καίτοι οὐδεὶς γινώσκει, τί εἶναι φυλὴ, οὐδὲ δύναται νὰ ὀρίσῃ κριτήριον, ἕπερ θὰ ἐδείκνυε τὴν διαφορὰν τῶν εὐρωπαϊκῶν φυλῶν ἀπ' ἀλλήλων, τὰ ἔθνογραφικὰ ζητήματα λαμβάνουσιν ἐν τούτοις εἰς τὰς διεθνεῖς ἔριδας

γελοῖαν σπουδαιότητα. Ταῦτα συνήθως εἶναι σοφίσματα τῶν ἀρπακτικῶν λαῶν...

Ἐν τῇ πρᾶγματικότητι αἱ αὐτοκαλούμεναι φυλαὶ διακρίνονται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ὀμιλουμένης γλώσσης. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλβετίας, ὅπου ὀμιλοῦσι τρεῖς γλώσσας, καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν γαλλικῶν αἰσθημάτων ἐν Ἀλσατίᾳ, ὅπου ὀμιλοῦσι τὴν Γερμανικὴν, δὲν πείθει πάντα ὅτι θὰ ᾔτο παράλογος ἀξίωσις νὰ δικαιολογῇται ἐκ τῆς γλώσσης ἡ ὑπαρξὶς μιᾶς πατρίδος;

Τὰ ἱστορικὰ δίκαια εἶναι ὁμοίως ἀνυποστήρικτα καὶ εἶναι ἄτοπον νὰ ὀμιλῶσι περὶ δικαιωμάτων, ὅταν πρόκειται περὶ χρόνων, καθ' οὓς μόνῃ ἢ ἰσχύϊ ἀπεφάσιζε περὶ τῶν διεθνῶν πραγμάτων.

Τί λοιπὸν ἀποτελεῖ τὴν πατρίδα; Τοῦτο δὲν εἶναι ἡ γλωσσικὴ κοινότης, ὡς εἶδομεν πρὸ ὀλίγου διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς Ἀλσατίας καὶ τῆς Ἑλβετικῆς δημοκρατίας. Πολὺ δ' ὀλιγώτερον εἶναι ἡ κοινότης τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων. Διὰ τὰ παιδιὰ τῆς Σαβοΐας, ἅτινα εὗρισκousι σχεδὸν ἀπαύστως τοὺς προγόνους τῶν εἰς συγκρούσεις μετὰ τῆς Γαλλίας, οἱ πρόγονοι εἶναι «οἱ ξένοι» καὶ αἱ ἦται αὐτῶν προξενούσιν εἰς τοὺς σημερινούς κατοίκους τῆς Σαβοΐας χαρὰν πατριωτικὴν! Ἡ πατρίς δὲν ἔχει λοιπὸν ἀνάγκην καινῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἀφ' οὗ ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτὴν ἀγάπης τῶν οἱ ὅψι ἐλθόντες υἱοθετοῦσιν ὡς ἱδίαν ἱστορίαν τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος.

Καὶ ἡ ἐνότης τοῦ ἐδάφους δὲν εἶναι μᾶλλον οὐσιώδης ἕρος; ἐὰν κρίνωμεν περὶ τοῦτου ἐκ τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν Γάλλων τῆς νήσου τῆς Ἑνώσεως (île de la Reunion) ⁽¹⁾ καὶ τῶν ἀποικιῶν. Ἐπὶ πλέον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι τις γεννημένος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς πατρίδος, ὅπως ἀγαπᾷ αὐτήν, καὶ πολλοὶ πολιτογραφηθέντες εἶναι ἐξαίρετοι πατριῶται. Ἐπίσης ἡ κυβερνητικὴ ἐνότης δὲν εἶναι μᾶλλον ἀναγκαία. Ὑπάρχουσι πατρίδες ὁμοσπονδιακαί.

Τέλος τὰ συμφέροντα τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πατρίδος δυνατόν νὰ εἶναι πολὺ πλέον διωστώμενα ἢ τὰ συμφέροντα δύο χωρῶν, χωριζομένων ὑπὸ τῆς μεθορίου γραμμῆς.

(1) Νῆσος εὐφορὸς πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Ἀφρικῆς ἀπὸ τοῦ 1642 ἀνήκουσα τῇ Γαλλίᾳ Σ. Μ.

Οὐδὲν τῶν στοιχείων τούτων εἶναι λοιπὸν οὐσιώδες ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς πατρίδος, ἀφ' οὗ δύναται τις νὰ διχράψῃ πάντα ταῦτα χωρὶς ἢ ἀγάπῃ τῆς πατρίδος νὰ μειωθῇ.

Τίνα λοιπὸν εἶναι τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα (') τῆς ἀγάπης τῆς πατρίδος; Ταῦτα εἶναι ἀφ' ἐνὸς ἢ ἐλευθέρᾳ συναίνεσις τῶν πολιτῶν καὶ ἀφ' ἐτέρου ἰσχυρὰ δέσμη κοινῶν συναισθημάτων, κοινῶν συμπαθειῶν, φόβων καὶ ἐλπίδων.

Πρόδηλον εἶναι ὅτι, ἐὰν πρὸς τοὺς οὐσιώδεσι στοιχείοις ὑπάρχῃ καὶ ἡ ἐνότης τοῦ ἐδάφους, τῆς κυβερνήσεως, τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας, τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, τῶν συμφερόντων, ἢ ἰσχύς τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος θὰ εἶναι ηὐξημένη.

Ἀλλὰ τὸ οὐσιώδες στοιχεῖον εἶναι ἡ ἐλευθέρᾳ συναίνεσις τῶν πολιτῶν. Ὑπάρχει ἐν τῇ πατριωτισμῷ ἱκανὸν μέρος στοιχείων μοιραίων καὶ τυχαίων, ἀφ' οὗ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῶμεν ἐν ἄλλῃ τόπῳ, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα τὰ ἐξωτερικὰ δὲν εἶναι ἡ ὕλικά, μόνη δ' ἡ συναίνεσις καὶ ἡ ἀγάπη τῶν πολιτῶν δίδουσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν εἰς ταῦτα τὰ ὕλικα στοιχεῖα. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς ἐλευθέρως συναίνεσεως ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοῦ πατριωτισμοῦ πάντα χαρακτηρὰ ἱστορικῆς γεωγραφικῆς μοιρακρατίας καὶ μεταβάλλει τὴν ὕλικήν πατρίδα οὐ μόνον εἰς ὃν ζῶν, ἀλλ' εἰς προσωπικότητα ἡθικὴν.

Ἐὰν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος εἰσέρχοντο μόνον στοιχεῖα ἐθνολογικά, ἱστορικά καὶ γεωγραφικά καὶ στοιχεῖα συμφέροντος, κυβερνήσεως, ἡ πατρίς θὰ ἦτο τόσο μόνον σεβαστὴ ὅσον καὶ πᾶν ὕλικόν προϊόν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐν παραδείγματι δὲν θὰ ὑπῆρχε τὸ ζήτημα τῆς Ἀλσατίας καὶ τῆς Λορραίνης.

Ἀλλ' ἡ πατρίς ἐκπροσωπεῖ τὸ σύνολον τῶν βουλήσεων τῶν πολιτῶν, ὡς οὖσα δὲ ἡ ἀπτή καὶ ὁρατὴ μορφή τῶν πόθων καὶ τῆς ἀγάπης πάντων λαμβάνει ἀξίαν ἀπείρως ὑπερτέραν πασῶν τῶν ὕλικων ἀξιών. Ἀποβαίνει ἠθικὴ ἀξία, καί, ὡς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν ἄστρον ἡ γῆνιν διάμετρος εἶναι ἴση πρὸς τὸ μῆδέν, οὕτως ἐν σχέσει πρὸς ἡθικὴν τινα ἀξίαν πᾶσα σχέσις ἰδιοτελὴς εἶναι μηδαμινῆς ἀξίας.

(') Ἡ οὐσία πράγματός τινος εἶναι ἐκείνο, ἄνευ τοῦ ὁποίου τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ ἦτο. Πᾶν τὸ ὑπόλοιπον εἶναι δευτερευούσης σημασίας.

Τοῦτο εἶναι τὸ καθιστὰν τὸ ζήτημα τῆς Ἀλσατίας καὶ Λορραίνης τοσοῦτον ἐπίφοδον. Ἀρνούμενη νὰ δεχθῇ τὸ ἐπισυμβάν γεγονὸς ὡς ὀριστικὸν ἢ γαλλικὴ συνείδησις, ἥτις ἔχει φθάσει ὡς πρὸς τὰ πατριωτικὰ ζητήματα εἰς ὑψηλοτέραν ἀνάπτυξιν, διατηρεῖ ἀπέναντι τῆς καταχρήσεως τῆς ἰσχύος τὴν ἠθικὴν ἀρχήν, ἥτις μόνη θὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τρόπον ὀριστικόν. Ἡ Γαλλία πληροῖ διὰ μόνης τῆς διαμαρτυρίας αὐτῆς πρωτεύουσιν ἠθικὴν ἀποστολήν, δι' αὐτῆς δὲ θὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ ἀρχὴ ἢ μέλλουσα νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἀκλεῆ ἀγῶνα τῶν ἐθνῶν πρὸς καταδούλωσιν τῶν ἄλλων εἰς σεδασμὸν ἀπόλυτον τῶν πατρίδων, θεωρουμένων ὡς ἀπαράδιότων.

Ἡ ἀποστολὴ αὕτη προσιδιάζει εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ. Οὐδὲν συμφέρον ὥθει ἡμᾶς νὰ βοηθήσωμεν τὴν Ἀμερικὴν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν, ὅπως ἐλευθερωθῶσιν. Ἡ ἰστορία τῆς διανομῆς τῆς Πολωνίας προξενεῖ εἰς τὰ παιδία τῶν ἡμετέρων σχολείων ὀδύνην λίαν ἀλγεινὴν, ἣ δὲ διανομὴ αὕτη φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἔγκλημα.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀντιλήψεως τοῦ διεθνoῦς μέλλοντος δίδει εἰς ἡμᾶς ἰσχυρὴν τεραστίαν. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ λαοί, οἱ ὄντες θύματα τῆς καταχρήσεως τῆς ἰσχύος, στρέφουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς ἡμᾶς, ἐν πάσῃ δὲ ληστείᾳ ἢ κοινῇ γνώμῃ τοῦ τόπου ἡμῶν, θαρραλέως διαδηλουμένη ὑπὸ τοῦ τύπου, ἀνησυχεῖ καὶ ταρασσεῖ τὴν ἡσυχίαν τῶν ληστρικῶν ἐθνῶν.

Πάντες οἱ λαοὶ γινώσκουσιν, ὅτι ἡ βία προσάρτησις τῆς Ἀλσατίας καὶ Λορραίνης ὑπῆρξεν ἀθέτησις τοῦ διεθνoῦς δικαίου καὶ πάντες οἱ σκεπτόμενοι ἔχουσιν ἐπὶ πλέον τὴν γνώμην ὅτι αὕτη ὑπῆρξε μέγα σφάλμα, ὅπερ βαρύνει ἀπείρως τὴν πολιτικὴν τῆς Γερμανίας. Πᾶσα δὲ ἡ Εὐρώπη, συνεργὸς τῆς ληστείας ταύτης, συναισθάνεται τὰς λυπηρὰς αὐτῆς συνεπείας ἐν τῇ καταστάσει τῆς «ἐνόπλου εἰρήνης», ἥτις κρατεῖ ἀνήσυχον καὶ καταστρέφει αὐτήν.

Οἱ Γερμανοὶ ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσι μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν ὅτι τὸ 1870 ἤρξαμεν χειρῶν ἀδίκων. Ἀλλ' ἔκτοτε ὁ Βίσμαρκ ἐκαυχήθη κυνικῶς ὅτι εἶχε διαπράξει ἀπάτην, ὅπως καταστήσῃ τὸν πόλεμον ἀναπόφευκτον, ἀπάτην λίαν ἐπιτηδεῖαν νὰ ἐξάψῃ τὰ πνεύματα ἐν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ τῇ Γαλλίᾳ.—Ὁ Βίσμαρκ ἐτόλ-

μησεν ἄλλως· νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐπανελάθε μετὰ πλείονος ὀρέξεως τὸ φαγητόν, ἂν ὅν παρεποίησε τὸ κείμενον διακοινώσεως στελλομένης ἐκ τῆς Εἰμς (1) καὶ συντεταγμένης «κατὰ τὰς διαταγὰς τοῦ βασιλέως καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἐπιδοκιμασίαν», καὶ κατέστησεν ἕνεκα τῆς βδελυρᾶς ταύτης πονηρίας τὸν πόλεμον βέβαιον.

Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ληστειὰ τῆς Ἀλσατίας καὶ Λορραίνης ἔσχεν ὡς ἀρχὴν τὴν πονηρίαν ἐνὸς ἀρχικαγκελαρίου βιαίου καὶ κυνικοῦ, οἱ δὲ διδάσκαλοι ἡμῶν οὐδέποτε ὀφείλουσι νὰ λησμονῶσι νὰ λέγωσι καὶ νὰ ἐπαναλέγωσι τοῦτο ἐν τῷ σχολείῳ καὶ ἐν ταῖς δημοσίαις αὐτῶν διαλέξεσιν, ὥπως πάντες οἱ Γάλλοι μάθωσι τοῦτο καλῶς.

Ἄς μὴ φοβῶνται οὐδὲν ἦττον νὰ διδάσκωσιν, ὅτι ἡ πατρίς εἶναι πρόσωπον ἡθικόν, ὅτι εἶναι ἀπραβίστος, ὅτι ἡ κατ' αὐτῆς προσβολὴ εἶναι κατὰ τὴν διεθνή τάξιν ἐγκλημα τόσον βαρὺ, ὅσον ἡ ἀνθρωποκτονία καὶ ἡ κλοπὴ ἐν τῇ κοινωνικῇ τάξει.

Ὅταν τὰ παιδία θὰ ἔχωσι σαφῶς ἐννοήσῃ τὰς ὑψηλὰς ταῦτας ἀληθείας, ἡ ἰσχὺς τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτῶν θὰ εἶναι διπλασίαι. Τὸ συναίσθημα τῆς ἐλλείψεως ασφαλείας τῆς πατρίδος θὰ εἶναι εἰς αὐτὰ ἐπίσης ἀνυπόφορον, ὡς θὰ ἦτο τὸ συναίσθημα τῆς ἐλλείψεως ασφαλείας τοῦ προσώπου αὐτῶν πρὸ τῆς ἐπιθέσεως κακοῦργων ἀποφασισμένων νὰ ληττεύωσι καὶ νὰ δολοφονῶσι.

.

Τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς τοὺς μᾶλλον φιλοπόνους. Ὁ ὅρος τῆς ἐπιτυχίας ἐν τῷ πολέμῳ εἶναι ἡ πρὸς πόλεμον προπαρασκευή, ἥτις ἀποβαίνει βαθμίδῳ ζήτημα ὁργανώσεως ἐπὶ μακρὸν παρασκευαζομένης. Ἐνεκα δὲ τῶν μεγάλων χρηματικῶν θυσιῶν, ἃς ἐπιβάλλει ἡ ὁργάνωσις ὑπὸ τύπον φόρων, ἀπαιτεῖται παρ' ἐκάστου πλείον θάρρος καὶ αὐταπάρνησιν. Ἡ ἐθνικὴ δύναμις γεννᾶται ἐκ τῆς ἰσχύος ἐκάστου τῶν πολιτῶν καὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ προθυμίας εἰς θυσίας. Οὐδεμίαν προσπάθειαν ἀπόλλυται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ χωρικοῦ μετὰ νοημοσύνης συντελουμένη καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν εἶναι εἶδος πατριωτισμοῦ, ἂν ὅν πᾶσα βελτίωσις ὠφελεῖ τέλος πάντας.

Εἰς τὸν αἰματηρὸν πόλεμον τείνει ἄλλως νὰ προστεθῇ πόλεμος

(1) Κομπόλις Πρωσικῆ. Σ. Μ.

ήττον άνθρωποκτόνος κατά τὸ φαινόμενον, ὁ βιομηχανικὸς πόλεμος. Ἡ ἐμπορικὴ πάλη ἀποδίνει ὁσημέραι τραχεῖα. Ἡ Γερμανία ἀπέδωκε βιομηχανικὴ δύναμις πρώτης τάξεως. Ἡ Ῥωσία, ἡ Ἰταλία καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ Ἰαπωνία ἀναπτύσσουσι μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος τὰς βιομηχανικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Δὲν ἀγωνιζόμεθα πλέον κατὰ μόνης τῆς Ἀγγλίας, ὡς πρὸ τριάκοντα ἐτῶν. Ὁ ἀνταγωνισμὸς θ' ἀποδῇ τρομερὸς ἐντὸς βραχέος καὶ οἱ ἀσθενεῖς ἀναποφεύκτως θά εἶναι ἡττημένοι ἐν ταύταις ταῖς χάριν τοῦ χρήματος συναπτόμεναις μάχαις.

Ὁ δ' ἐν ταύταις ταῖς μάχαις ἡττημένος θά περισταλῇ πολὺ, θά βλέπῃ τὴν εὐεξίαν τοῦ ἐλαττουμένην ἀπὸ ἑτοῦς εἰς ἑτος καὶ τὴν φυσιολογικὴν ἀθλιότητα, ἐπακολούθημα τῆς πενίας, ποιουμένην βαθείας τομᾶς εἰς τοὺς ἐργατικοὺς πληθυσμούς. Ἡ πτώσις ἀρξαμένη ἐπισπεύδει τὴν πτώσιν.

Εἰς πάντας τοὺς ἀπειλοῦντας ἡμᾶς κινδύνους δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιτάσσωμεν ἢ διπλασιασμὸν ἐνεργείας. Ἐκκτος ἡμῶν ἂς προσπαθῇ νὰ καταστῇ βαθμηδὸν ἐπιδεξιώτερος, βαθμηδὸν φιλοπονώτερος, βαθμηδὸν δραστηριώτερος, ἡ δ' ἀποστολὴ τοῦ διδασκάλου δύναται νὰ εἶναι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ μεγάλη, ἐὰν μάλιστα δίδῃ τὸ πρᾶδειγμα τοῦ γενναίως ἐκπληρουμένου καθήκοντος.

Τὸ ἔργον θ' ἀποδῇ εἰς αὐτὸν εὐκολώτερον, ἐὰν δύναται ν' ἀπορρίπτῃ ὡς ἔνοχον πλάνην τὴν πλάνην, τὴν σημειουμένην μετ' ἀγανακτήσεως ὑπὸ τοῦ Quinet⁽¹⁾, ἐπαναλαμβανομένην δὲ ἐκ τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς παγκοσμίου ιστορίας τοῦ Bossuet⁽²⁾, ὅτι τὰ συμβαίνοντα διευθύνονται ὑπὸ τινος εἰμαρμένης, καθ' ἣς οὐδεμία ἀντίστασις δυνατὴ, καὶ ὅτι ἡμεῖς ἐργαζόμεθα ἔργον, ὅπερ ἀγνοοῦμεν. Οὐδὲν μᾶλλον ἐναντίον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἀπαιρομεγέθης. Ἄν ἀφῆρειτο παραδείγματος χάριν ἐκ τῆς ιστορίας ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Φρειδερίκος II, ὁ ῥοῦς τῶν πραγμάτων θά ἦτο διάφορος. Ἄν ἐν τῇ θέσει τοῦ ἀδούλου ὀνειροπόλου, ὅστις ἐβασίλευεν ἐν Γαλλίᾳ τὸ 1870 καὶ ὅστις ἀφῆκεν ὑπουργοὺς δοκησιόφους καὶ ἀδούλους νὰ κυβερνῶσιν, ὑποθέσῃ μίαν ἀτομικότητα ἐνεργόν, ἡ κατὰ

(1) Quinet. Φιλοσοφία τῆς ιστορίας τῆς Γαλλίας 1857.

(2) Bossuet. Διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, Γάλλος, 1627 - 1704. Σ. Μ.

στασις τῶν πραγμάτων αὐτῆς δὲν θὰ ἦτο, οἷα εἶναι σήμερον.

Καὶ σήμερον ἔτι τὸ ἔργον τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας θὰ εἶναι οὐχὶ μικρόν, καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ πολέμῳ. «Ἡ ἡθικὴ δύναμις λαμβάνει ἐν τῇ μάχῃ θέσιν ἐπικρατεστέραν οὕτως, ὥστε ἐκ δύο ἀντιπάλων ὁ ἡττημένος δὲν εἶναι ἀναγκαίως ὁ ἀπολέσας τοὺς πλεονακς στρατιώτας, ἀλλ' ἐκεῖνος, οὗ τὸ ἡθικὸν μᾶλλον ἐτραυματίσθη καὶ ὅστις πιστεύει ἑαυτόν, ὅστις αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἡττημένον. Οἰκιδῆποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀπώλεια, ἅς δύο στρατοὶ προκαλοῦσι κατ' ἀλλήλων ἀμοιβαίως, ὁ πόλεμος μένει ἄκριτος, ἐφόσον τὰ συμβάντα δὲν ἐγέννησαν τὴν πεποιθισιν ταύτην παρὰ τῷ ἐτέρῳ τούτων... Αἱ προκαλούμεναι ἀπώλεια εἶναι μόνον μέσον, τὸ δραστηκώτερον, πρὸς τραυματισμὸν τῆς ἡθικῆς δυνάμεως».

Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ ἐμβάλλῃ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν μαθητῶν διὰ πάσης τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια ἔχει δύναμιν μεγάλην, μία δὲ βούλησις ἰσχυρὰ καὶ καρτερικὴ δύναται νὰ ἐκτελέσῃ μεγάλη ἔργα. Μέγας ἀριθμὸς δραστηρίων πολιτῶν παρέχει εἰς τὴν πατρίδα δύναμιν λίαν ἐπιφοδόν.

Ἄν ἀποτρέψωμεν νῦν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς λαμπυρίας, ἣν προσδίδουσιν εἰς τὴν πατρίδα ὁ στρατός, ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ γεωργία, ὀφείλομεν νὰ τονίσωμεν ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὄργανον ἀναπτύξεως πρώτης τάξεως. Οἱ διδάσκαλοι λοιπὸν ἅς ἐντυπώσωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν παιδίων τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἄς διδάσκωσιν αὐτὰ ὅτι ἔχουσι καθῆκον οὐσιῶδες νὰ σπουδάζωσιν αὐτήν, ν' ἀγαπῶσιν αὐτήν. Ἄμκ δὲ ἅς ἐμπνέωσιν εἰς αὐτὰ τὴν φρίκην πρὸς τὰ χυδαῖα μυθιστορήματα, ἅτινα καταισχύνουσι τὸν τόπον ἡμῶν, οὕτω δὲ τὰ παιδία ἅς ἀποθῶσιν ἀναγνώσται σταθεροὶ τῶν δυνατῶν καὶ ὑγιῶν ἔργων, ἔργων δικαιοσύνης, ἡθικῆς, καθαροῦ κάλλους.

Οὕτω πως ἡ Γαλλία ὀφείλει νὰ ἐπανακτίσῃ τὴν πρωτεύουσάν αὐτῆς θέσιν ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ παρούσα ἱστορικὴ ἀποστολὴ αὐτῆς εἶναι νὰ ἐνσαρκώσῃ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ δικαίου. Διὰ δὲ τῆς φιλολογίας αὐτῆς ἅς ἀποδαίνη οὕτως εἰπεῖν παιδαγωγὸς τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἐκαστος λαὸς ἔχει τὴν φιλολογίαν καὶ τὸν τύπον, ὧν εἶναι ἀξίος. Τὰ παιδία ἡμῶν ἅς ἔχωσι παρασκευασθῇ νὰ ἀξίωσι κάλλιον ἡμῶν ὡς πρὸς τοῦτο!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV.

ΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑΙ ΑΡΧΑΙ.

ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΩΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

«Υπάρχει ἐν γενικὸν ἐπάγγελμα, ὅπερ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀσκῶσιν, ἤτοι νὰ εἶναι ἄνθρωποι καὶ νὰ ζῶσιν ὡς ἄνθρωποι... ἐπάγγελμα ἀπείρως σπουδαιότερον τῶν ἄλλων καὶ ἐν ᾧ πάντα περιέχονται».

(Nicole, ἐγχειρίδιον ἠθικῆς, περὶ προσοχῆς).

Ὅταν παραβάσωμεν πρὸς τὴν ἡμετέραν κατάστασιν τὴν ἀθλίαν ζωὴν τῶν πολὺ ἀφ' ἡμῶν ἀπομεμακρυσμένων ἡμετέρων προγόνων, ἐκπληρσόμεθα εὐθὺς ἐκ τῆς βρυνοῦσης αὐτοῦ ἀθλιότητος, τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν αἰωνίων νόμων τοῦ Σόμπαντος. Τὰ μεγάλα φαινόμενα τῆς φύσεως, ἅτινα ἀφυπνίζουσιν εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν τὸ ἡμέτερον θρησκευτικὸν συναίσθημα, ἐξήγειρον παρ' αὐτοῖς ἀλγεινὸν τινα τρόμον. Ὁ τρόμος οὗτος παρουσιαζόμενος ὑπὸ ποικίλης μορφῆς ἀπετέλει οἶονε συνοδεῖαν θεμελιώδη καὶ ἔμμενον.

Ἡ ἐλευσις τῆς νυκτός, σημειοῦσα σήμερον τὴν ὥραν τῶν αἰκογενειακῶν χαρῶν καὶ τῆς ἀναπύσεως, ἐπανάφερε πέριξ αὐτῶν τὰς ὄρυγας τῶν ἀγρίων θηρίων καὶ ἐν αὐταῖς ἐπανάληψιν τῶν ἀνησυχῶν. Οἱ πραγματικοὶ κίνδυνοι, οὓς ἐνέκρυπτε τὸ σκότος, δὲν ἤρκου, ἐπλήρουν δ' αὐτὸ καὶ φανταστικοί.

Εὐτυχῶς αἱ προσπάθειαι ἐκαταμυρίων παρατηρητῶν καὶ σοφῶν ἀπηλευθέρωσαν ἡμᾶς. Γινώσκουμεν νῦν, ὅτι ἡ φύσις, κατ' ἐπιφάνειαν τόσον ἄτακτος, ὑπακούει εἰς νόμους αἰωνίους, ἀμεταβλήτους. Εἰς τοὺς νόμους τούτους βραδέως διαγιγνωσκόμενος εὐρίσκουμεν συνεργάτας εὐμενεῖς, εὐαγώγους καὶ προθύμους νὰ ὑπηρετῶσι τὸν ὑπακούοντα τούτοις.

Ἐξεστηχότες ἐκ τῆς θαυμασίας τάξεως, τῆς ἀνακαλυπτομένης οὐ μόνον μεταξὺ τῶν κοσμολογικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν τετρακοσίων χιλιάδων φυτικῶν εἰδῶν καὶ μεταξὺ τῶν ἑξακοσίων χιλιάδων ζωϊκῶν εἰδῶν, ἅτινα συντηρεῖ ἡ γῆνη φύσις, ὑψώθημεν μέχρι τῆς ἀντιλήψεως μιᾶς θείας φύ-

σεως ἀταράχου, αἰωνίας, ἀναλλοιώτου καὶ διὰ βουλευμάτων ἀμεταβλήτων ἐνεργούσης. Πόσον ἡ παρούσα ἀντίληψις περὶ τοῦ θεοῦ εἶναι καθησυχαστικωτέρα τῆς τῶν προγόνων ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφαντάζοντο τὸν θεὸν δεσποτικόν, φιλέκδικον, ζηλότυπον, ἰδιότροπον, ἐπεμβαίνοντα ἀπαύστως εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ὑποθέσεις, ὅπως ἐκτρέψῃ ταύτας ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ δρόμου αὐτῶν, καὶ κρίνοντα τοὺς ἀνθρώπους οὐχὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ προσπαθειῶν ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ θανάτου, στιγμήν ἄλλως ὀρισμένην ὑπ' αὐτοῦ!

Κατ' ἀκολουθίαν ἡ πρώτη κατάκτησις, ἣν ἐπέτυχεν ἡ ἀνθρωπότης, ὅρος πασῶν τῶν ἄλλων, εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῆς αἰωνίας τάξεως. Αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν φύσιν, μὴ νομιζομένην πλέον ὥς ἐχθράν, ἀλλ' ὥς συνεργάτριαν τεραστίας δυνάμεως, ἥς ὅμως τὰ μυστικά ἢ ἀνθρωπότης ὀφείλει ν' ἀποσπᾷ ἐν πρὸς ἑν.

Ποία γαλήνην ἐγεννήθη ἐν ἡμῖν μαθεύσιν ὅτι τὸ πᾶν ἐν τῇ Σύμπαντι ὑποτάσσεται εἰς νόμους ἀμεταβλήτους! Ἡ γνῶσις αὕτη ἀπῆλλαξε τὸ πνεῦμα ἡμῶν παντὸς ματαίου τρόμου καὶ ἐξασφαλίζει εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὴν συνταγματικὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου, δηλαδὴ τὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ταπεινῆς ὑπακοῆς εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους.

Ὁ διδάσκαλος θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ διαπνευσθῇ ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀμεταβλήτου τάξεως τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐμπνεύσῃ ταύτην ἔπειτα εἰς τὴν λαϊκὴν συνείδησιν καὶ ἅμα ἀπελευθερώσῃ αὐτὴν πασῶν τῶν κακοποιῶν δεισιδαιμονιῶν.

Οὐδεμία ἰδέα ἄλλως εἶναι ἐπιτηδαιότερα νὰ πράυνῃ τὰς ἀνπομονησίας καὶ νὰ παρασκευάζῃ τὸ πνεῦμα, ὅπως δέχεται καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν τὴν ἰδέαν τῶν βραδέων καὶ ἀμεταβλήτων νόμων, οὓς πρέπει νὰ σέβεται, ἐὰν θέλῃ νὰ κτίξῃ καὶ οὐχὶ ν' ἀνατρέπῃ. Οἱ διδάσκαλοι πλὴν τούτου ἐκ τῆς σκέψεως ταύτης θὰ κερδαίνωσι κατανυκτικὸν ὄντως σεβασμὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἥτις μεθ' ὑπομονῆς ἰσχυρογνώμονος ἀποκαλύπτει τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον τοὺς φυσικοὺς νόμους. Λέγομεν σεβασμὸν κατανυκτικόν, διότι ὄντως ὁ σεβασμὸς οὗτος ἀπευθύνεται εἰς τὸ συγκινητικὸν θέαμα τῆς ἀνθρω-

πίνης ἀλληλεγγύης. Ἐκάστη γενεὰ αὐξάνει τὸν θησαυρὸν τῶν κοινῶν γνώσεων καὶ χιλιάδες σοφῶν φέρουσιν εἰς τὸν κοινὸν τοῦτον θησαυρὸν τὸν καρπὸν τῶν μόχθων καὶ τοῦ θάρρους αὐτῶν. Πῶς τολμῶμεν νὰ λέγωμεν περὶ χρεωκοπίας τῆς ἐπιστήμης, ἔταν ἡ ἐπιστήμη ἀντιπροσωπεύη τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀλληλεγγύων προσπαθειῶν πάσης τῆς ἡμετέρας φυλῆς καὶ ἔταν αὕτη ἔχῃ ἐλευθερώσει ἡμᾶς καὶ ἔχῃ ἀπακκαλύψει εἰς ἡμᾶς τὴν τάξιν καὶ τὴν ὠραιότητα τῶν πραγμάτων;

Οἱ ἀλληλέγγυοι ἀγῶνες τῶν σοφῶν οὐ μόνον ἀπήλλαξαν ἡμᾶς τῶν ματαιῶν τρόμων, ἀλλὰ συνηθίσαντες τὴν διάνοιαν εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν πραγμάτων συνηθίσαν ἅμα αὐτὴν εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν, παρατήρησιν τοσοῦτον βραδεῖαν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν τῇ ἀτομικῇ! Συνήθισαν αὐτὴν νὰ συμπεραίνῃ καὶ νὰ γενικεύῃ ὕψιως.

Οἱ πρῶτοι ἀνθρώποι ἦσαν οἰκτρῶς περιορισμένοι ἐν τῇ παρόντι. Οὐδεμίαν ἔχοντες ἰδέαν τῆς τάξεως τῆς φύσεως, πιστεύοντες εἰς τὴν ἄστατον καὶ ἄκυστον ἐπέμβασιν δυνάμεων ἀγαθοποιῶν ἢ συνηθέστερον κακοποιῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀναπαύωνται σκεπτόμενοι τὸ μέλλον, ἔπερ ἦτο παντάπασιν ἀδόδατον. Ἐπὶ πλεον ὁ κτηνώδης θράσος τῆς ἰσχύος, ἡ ἀτέλεια τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καθίστων τὴν ἐπαύριον ἀνησυχίαν πρόξενον, τὴν μεθαύριον λίαν ἐπίφοβον. Ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους διὰ τί θυμιάζομεν, ὅτι ἔκαστος ἠρκεῖτο νὰ ζῇ ἐν τῇ παρόντι καὶ διὰ τὸ παρόν; Ὅλως τοῦναντίον νῦν ἡ σκέψις ἡμῶν μεταφέρεται πολὺ πρόσω εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι γνωστὸν ὅτι στερούμεθα τῆς χαρᾶς σκεπτόμενοι τὸ γῆρας καὶ τὴν δυνατὴν ἀσθένειαν. Θυσιάζομεν πολλὰ καὶ ἐπὶ πολλὸν χρόνον, ὅπως ἀνατρέψωμεν τὰ τέκνα ἡμῶν... Ἡ πρόνοια εἶναι λοιπὸν ἐν τῶν μεγάλων ἀνθρωπίνων ἀποκτημάτων. Οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πρόνοια ἢ ἡ ἐλευθέρωσις ἡμῶν ἀπὸ τοῦ ἀμέσως συμβαίνοντος καὶ καθόλου λύτρωσις ἡμῶν ἀπὸ τῶν περιορισμῶν τοῦ χρόνου.

Ἡ δουλεία τοῦ πνεύματος ἐγκατεκλεισμένου ἐν τῇ παρόντι καὶ καθόλου ἐν ταῖς παρούσαις ἰδέαις καὶ ἐν ταῖς παρούσαις συναισθημασι λαμβάνει καὶ διάφορον μορφήν, τὴν μορφήν τῆς ἀπρονοησίας. Ἡ ἀπρονοησία εἶναι ἡ μυωπία πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ ἔξις εἶναι

ἡ μυωπία πρὸς τὰ ἐξαγόμενα μαθήματα ἐκ τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐξίς προκύπτει ἐξ ἐπιπολαίων παρατηρήσεων, νομιζόμενων εὐλόγων, ἐκ προώρων γενικεύσεων, ἐξ ἀπουσίας πνεύματος ἐπιστημονικοῦ, δηλαδὴ κριτικοῦ. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα δυνάμει πνευματικῆς λίαν ἡλαττωμένης, ἰδεῶν στενῶν καὶ τῆς ἀνκαποφεύκτου ἰσχυρογνώμοσύνης τῶν περιορισμένων πνευμάτων.

Εὐτυχῶς δυνάμεθα νὰ προστρίβωμεν, ὡς λέγει ὁ Montaigne, τὸν νοῦν ἡμῶν εἰς ξένους νοῦς. Ἡ ἀνάγνωσις, ἡ διδασκαλία παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν δύναμιν νὰ ἐλευθερώμεθα ἐκ τῶν ἰδεῶν τῶν καθιερωμένων περὶ ἡμᾶς καὶ νὰ εἰσερχώμεθα εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς μᾶλλον εὐρώστους διανοίας. Αἱ ἀνδρικαὶ ψυχαὶ δύνανται νὰ ἀνάπτωσι τὸν ἐνθουσιασμόν των εἰς τὴν ἱερὰν φλόγα τῶν ἐξοχωτέρων πνευμάτων καὶ νὰ εὐρίσκωσιν οὕτω τὴν δύναμιν νὰ περιφρονῶσι τὴν κοινὴν γνώμην τῶν χρόνων αὐτῶν καὶ νὰ υπερβαίνωσι τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν, τὸν κύκλον τῶν στενῶν συνηθειῶν, αἵτινες ἡπείλουν αὐτὰς ν' αὐλίζωνται ἐν τῇ κοινῇ τοῦ ποιμνίου σταύλῳ.

Τὸ Σύμπαν ὁλόκληρον καὶ τὸ παρελθὸν ὁλόκληρον, ὅπερ μέλλει νὰ ἀπολεσθῇ ἐν τῇ νυκτὶ τῶν προῖστορικῶν χρόνων, εἶναι εἰς πάντας ἀνοικτά.

Ἐντεῦθεν νέα ἀπελευθέρωσις τοῦ πνεύματος καὶ εἰσκομιδὴ πλουτίου ἡμετέρου παρατηρήσεων καὶ γενικεύσεων, ἐξ ὧν ἡ ἀνθρωπότης δύναται νὰ ἐξάγῃ νέους μεγαλοφυεῖς σκοπούς. Ἡ ἀπελευθέρωσις αὕτη ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ προόδῳ δηλοῖ τὴν ἔλευσιν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας καὶ τὴν ὀπισθοχώρησιν τῆς εὐφραντάστου μνήμης.

Ἡ ἐλευθέρωσις αὕτη τῆς σκέψεως ἔχει ἀπείρους ἠθικὰς συνεπείας, διότι φωτίζει τὴν σκέψιν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν. Αἱ πράξεις ἡμῶν ἔπαυσαν νὰ εἶναι προὐδὸν βραχέως ἐμπνεύσεως. Μεταξὺ τῆς παραινέσεως τῶν ὁρέξεων καὶ τῆς ἀμέσου καὶ βιαίας ἐκανοποιήσεως αὐτῶν ἡ πεῖρα ἐδίδασκεν ἡμᾶς νὰ παρεμβάλλωμεν χρονικόν τι διάστημα, νὰ σκεπτώμεθα ἐκ τῶν προτέρων τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ἡμῶν. Ἡ διαγωγή ἡμῶν ἀπέβη ἀπὸ οὕτως εἰπεῖν αὐτομάτου ἐλευθέρου. Ἡ βραδεὶα πρόοδος τῆς βιαίας καὶ ἀμέσου πράξεως εἰς τὴν περισκεμμένην σημαίνει μεγάλην κατάρτησιν, τὴν κατάρτησιν τῆς

ἡμετέρας ἠθικῆς ἐλευθερίας. Τὰ κτηνώδη ἔστιν καὶ ἡμῶν ἔπαυσαν τέλος νὰ εἶναι ὃ ἐν ἡμῖν νόμος καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰ ζῶα τὰ δξύθυμα, τὰ υπερήφανα, τὰ ὀκνηρά, τὰ σφόδρα ἡδυπαθῆ, ὡς ἦσαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι, ὑπεχώρησαν εἰς ὄντα γλυκύτερα, ἤττον περιφρονητικά τῆς εὐχισθείας τοῦ ἄλλου, δραστηριώτερα καὶ ἐλεύθερα πρὸς τέρψεις ὑπερτέρας τῶν χυδαίων τέρψεων τῶν αἰσθησεων. Ἐκ τῆς ἐγωῦστικῆς ἀπόψεως, ἐξ ἧς ὑπολαμβάνεται ἡ κοινωνία ὡς ἀγρὸς περιφραγμένος, ἐν ᾧ θρικήδουσιν οἱ ἐπιτηδεύοντες καὶ οἱ ἰσχυρότεροι, ἡ ἀνθρωπότης ἀνυψώθη δι' ὑγιειντέρας ἀντιλήψεως τῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀλληλεγγύης πάντων τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς γενεᾶς καὶ τῶν δικόρων γενεῶν πρὸς ἀλλήλους.

Τὴν ἀλαζονείαν τοῦ κυρίου δούλων ἢ τοῦ βαρόνου ἐν τῷ μέσῳ τῶν δουλοπαροίκων του, αἵτινες ἐπίστευσαν ἐκ του: ὡς ὄντας ἐξ ἄλλης φύσεως ἢ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων, διεδέχθη ἡ ἀλαζονεία τοῦ τραπεζίτου. Ἀλλ' αὗτος εἶναι ὁ τελευταῖος σταθμὸς ἐν τῇ ἀπανθρωπείᾳ, διότι οἱ ἔροι τῆς συγχρόνου ζωῆς κατέστησαν πικρίδην τὴν κοινωνικὴν ἐξάρτησιν τῶν ἀτόμων.

Οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοῇ ὅτι ἄνευ τῆς κοινότητος τῶν προσπαθειῶν ἕκαστος θὰ κατετήκετο ἐν ἀθλιότητι φυσικῇ, πνευματικῇ καὶ ἠθικῇ ἀθεραπεύτῳ. Ἀρχίζουσι νὰ ἐννοῶσιν ὅτι ἡ περιουσία γενομένη ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι πρῶτον κλοπιμαῖον, ὅταν ὁ κάτοχος αὐτῆς δὲν θεωρῇ αὐτὴν ὡς λειτουργίαν κοινωνικὴν. Ἀνακαλύπτουσι βεβαιωθὲν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, ὅτι τὸ πνεῦμα, ἡ βούλησις, ἡ κλοκκχχθίς ἔχουσιν ἀξίαν ἀπέριωτον ὑπερτέραν τῆς τοῦ χρήματος. Ἡ ἀλαζονεία οὕτω τὸ μέγχα ἐμπόδιον τῆς ἀλληλεγγύης ὑποχωρεῖ ἐν ταῖς ἐκλεκταῖς ψυχαῖς εἰς τὸ βεβῆ καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα τῆς ἡμετέρας ἐνδοκίτης ἐξαρτήσεως οὐ μόνον ἐκ πάντων τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν γενεῶν, αἵτινες προηγέθησαν τῆς ἡμετέρας. Ἡ ἐξάρτησις αὕτη δεκτὴ γινομένη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μία τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἡ ἰδέα τῆς βαθείας ἀδελφότητος τῆς ἀνθρωπότητος, ἣτις εἶναι αὐτὴ ἡ ὑψηλοτάτη ἐκφρασις τῆς θείας καὶ αἰωνίας ἀρχῆς τῶν πραγμάτων.

Ἡ γνῶσις τῆς ἀλληλεγγύης εἶναι ὅλως νέα εἰ ἐν τῷ κόσμῳ.

Εἶναι οἶονεὶ μία νέα Ἀφρική, ἣς ἐπεσκέφθησαν μέχρι τοῦδε σχεδὸν μόνον τὰς ἀκτᾶς. Ὁ κύριος ἀγὼν τῶν διδασκάλων ὀφείλει νὰ συνίσταται εἰς διχοκῆ ἀπόπειραν πρὸς ὑπομονητικὴν καὶ γόνιμον κατόπτευσιν ταύτης. Καλῶς ἐννοουμένη ἡ γνῶσις αὕτη θὰ μεταβάλῃ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν. Αὕτη θὰ ἀγαγῇ ἡμᾶς, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, εἰς τὸ σημεῖον νὰ κατατάσσωμεν εἰς τὰ καθήκοντα τῆς αὐστηρᾶς δικαιοσύνης τὰ καλούμενα καθήκοντα τῆς φιλάνθρωπίας. Ἡ κρατοῦσα μέχρι τοῦδε διάκρισις αὕτη εἶναι ἀνοησία, σημεῖον ἄμα καὶ δικαιολογία σοφιστικῆς ἠθικῆς κατωτέρας. Ἡ διάκρισις αὕτη προέρχεται ἐκ τινος ἀψυοῦς συγχύσεως τῆς ποινικῆς καὶ ἠθικῆς ἁρμοδιότητος. Θεωροῦνται ἀπλούστατα καθήκοντα δικαιοσύνης τὰ ἀπαιτητὰ καθήκοντα καὶ καθήκοντα φιλάνθρωπίας, τὰ μὴ δυνάμενα νὰ ἐπιβάλλωνται ὑπὸ τοῦ χωροφύλακος! Οὕτως ὁ κώδικς μεταβάλλεται εἰς κριτήριον ἠθικόν, ὡς ἐὰν δὲν παρουσιάζε βραδύτητα ἡμίσεος αἰῶνος παραβαλλόμενος πρὸς τὸν κοινὸν ἠθικὸν κώδικα, ὅστις ἄλλως ὠσαύτως ὑπολείπεται πολὺ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως τῶν ἐκλεκτῶν ψυχῶν. Ἀλλ' οἱ διδάσκαλοι οὐδόλως ὀφείλουσι νὰ ἔχωσι θέσιν ἐν τῷ κυρίῳ σώματι τοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμπροσθοφυλακῇ.

Ἡ λαϊκὴ διδασκαλία εἶναι ἡ κυριώτερα ἐκδήλωσις τοῦ συναισθημάτος τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης. Θὰ ἐπεθυμοῦμεν δ' ὅπως ὁ διδάσκαλος διαπνέεται μέχρι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ συναισθημάτος τούτου, καὶ δὴ τοσοῦτον, ὥστε ἐκάστη τῶν σκέψεών του, ἐκάστη τῶν πράξεών του νὰ εἶναι ἀπόρροια τούτου.

Ζωή, ἔχουσα ὡς δεσπόζον ἐν συναισθημα τοιαύτης ἰσχύος, θὰ μετεμορφεῖτο καὶ θὰ ἀπάγῃ τὴν ἀναμορφωτικὴν ἐκείνην δύναμιν τὴν γαλήνιον, τὴν βραδεῖαν καὶ οἶονεὶ ὑπουλον, ἣν ἔχουσιν αἱ ὑπάρξεις, αἱ πραγματικοῦσαι ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῆς καθημερινῆς ζωῆς σκέψιν βαθέως ἀνθρωπίνην καὶ αἰωνίου κύρους.

Ποῖα ἀποκάλυψις διὰ τὸ παιδίον ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀλληλεγγύης, ἐταν τοιαύτην λαμβάνῃ ἐκδήλωσιν ἡ συναισθησις τούτου, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἐνεργῇ δι' ἑαυτόν, ἀφ' οὗ πᾶς λόγος καὶ πᾶσα πράξις, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἔχουσιν ἀντήχησιν κοινωνικὴν καλὴν ἢ κακὴν! Ποῖα ἀποκάλυψις ἡ ἀποκάλυψις τῆς σπουδαίτητος παντὸς λόγου καὶ πάσης πράξεως! Πόσον ἡ ἀτομικὴ

ζωή, ἀφ' οὗ ἀποκαλυφθῶσιν αἱ ἄπειροι συμπλοκαὶ αὐτῆς μετὰ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀποβαίνει σπουδαιοτέρα! Τὰ παιδία ἐννοοῦσι πολὺ καλῶς τὴν ἀλληλεγγύην ταύτην, ὅταν ἀποδεικνύεται διὰ παραδειγμάτων συγκεκριμένων, ὃ δὲ διδάσκαλος ὀφείλει ν' ἀσχολῆται ἀπαύστως περὶ τὴν ἀπόδειξιν ταύτην. Ἐνεργῶν, ὅπως εἰσδύσῃ ἡ καθαρὰ ἰδέα εἰς τὰ πνεύματα καὶ τὸ συναίσθημα εἰς τὰς καρδίας τῶν παιδίων, θὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ θὰ συντελέσῃ νὰ ἐξαφανισθῇ ἡ σύγκρουσις μεταξὺ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, τῆς παραγομένης ἐκ τῆς ἀλληλεγγύης, καὶ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς κρατούσης νῦν ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἡμῶν περὶ τῆς ζωῆς, θεωρουμένης ὡς ἀγῶνος ἐγωιστικοῦ, ὅπου οἱ ἰσχυροὶ ἐκμεταλλεύονται τοὺς ἀσθενεῖς.

Καθόσον σπουδάζει τις τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, κατανοεῖ μᾶλλον τὴν στενὴν ἐξάρτησιν, τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Πᾶσα ἡ ἀνθρωπότης ἀποτελεῖ μίαν μεγάλην οἰκογένειαν. Τοῦ ὅρισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῷον πολιτικόν», ἀρχίζομεν μόλις νὰ ἐννοῶμεν πᾶσιν τὴν σημασίαν. Ἄνευ αὐτῆς, πᾶσαι αἱ ιδιότητες ἡμῶν θὰ εἶχον μείνει ἐν δυνάμει καὶ θὰ εἴμεθα σχεδὸν ζῶα. Τὸ κεφάλαιον τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν κτήσεων, αἵτινες χωρίζουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῶν Κάφρων, ἐλάχιστα ἀνωτέρων τῶν πιθήκων, ἀντιπροσωπεύει τὸ κεφάλαιον τῆς εὐγνωμοσύνης, ἣν ὀφείλομεν εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἄλλως δὲ καὶ οἱ Κάφροι ζῶσι κοινωνικῶς πῶς καὶ εἶναι ὑπέρτεροι νεαροῦ Γάλλου, νοήμονος καὶ ὑγιοῦς, ὅστις θὰ εἶχε ζήσει ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του τελείως ἀπομονωμένος. Καὶ ὅπως ἐπαναλάβωμεν πείραμα ἰδανικόν, ὅπερ ἤδη πρότερον ἐξεθέσαμεν, ἂν τις μετέφε-
 ρεν εἰς ἔρημόν τινα νῆσον, ἐν ᾗ καθ' ὑπόθεσιν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζῇ, παιδίον ἱκανόν ν' ἀποβῇ, ἐπωφελούμενον τὴν κοινωνικὴν βοήθειαν, Λουδοβίκος Παστέρ ἢ ἅγιος Βικέντιος, τὸ παιδίον τοῦτο θὰ ἔμενεν ἐν ὄν γυμνόν, ἄθλιον, περιοριζόμενον εἰς κραυγὰς τινὰς μόλις ἀνθρωπίνας. Τὸ πνεῦμά του στενῶς περιορισμένον εἰς τὰς ἀμέσους ἀνάγκας τῆς ζωῆς θὰ ἦτο μόλις ἀνώτερον τοῦ πνεύματος τῶν ζώων.

Αἱ ὀφειλὰ ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς προηγηθέντας ἡμῶν, τοὺς θεμελιώσαντας καὶ οἰκοδομήσαντας τὸν πολιτισμὸν

ἡμῶν, καὶ αἱ ὀφειλάι ἡμῶν πρὸς τοὺς συγχρόνους ἡμῶν, εἶναι τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε, ὅτι δῆποτε καὶ ἂν πράξωμεν ὑπὲρ αὐτῶν, δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀποσδέσωμεν αὐτάς. Τὰ τῆς ἀλληλεγγύης καθήκοντα ἡμῶν εἶναι λοιπὸν καθήκοντα ἀπλῆς εὐγνωμοσύνης καὶ αὐστηρᾶς δικαιοσύνης.

Ἐρευνῶντες εὐρίσκομεν ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη τῆς δικαιοσύνης, τοσοῦτον μεγάλη καὶ τοσοῦτον εὐγενής, ἐγκλείει πάντα τὰ κοινωνικά ἡμῶν καθήκοντα, ἀφ' οὗ ἐμπεριέχει οὐ μόνον τὸν σεβασμὸν τῶν ταπεινοτάτων προσώπων, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐργαζώμεθα πάσῃ δυνάμει, ὅπως αὐξάνωμεν τὰ κοινὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Προσθέτομεν ὅτι, καὶ ἂν μικρὰς ἀξίας προσπάθεια καταβάλλεται, ἡ ἀνταμοιβὴ ἔρχεται συνήθως πολὺ μεγάλη πρὸς τοὺς καλῆς θελήσεως ἀνθρώπους. Ἡ ἐργασία καὶ ἡ χρηστότης, ἡ τοῖς ἡνικηφόρος πάλῃ κατὰ τῶν κατωτέρων ἀνθρωπίνων ἐνστάκτων, ὀδυθιμίας, ἀλαζονείας, ὀκνηρίας, φθόνου, ἡδυπαθείας, ἀποδεικνύονται μετ' ἀκριβοῦς λογισμὸν κεφάλαιον, διατιθέμενον ἐπὶ μεγίστῃ τόκῳ καὶ ἀνατοκισμῷ, παρὰ πασίδηλόν τινα παραδείγματα περὶ τοῦ ἐναντίου, ὧν ἄνευ ἄλλως πάντα ἀρετὴ θὰ ἦτο μόνον ἐγωισμὸς εὐφύης. Αἱ ἐξαιρέσεις αὗται εἶναι τὸ ἄλλας, ὅπερ φυλάττει ἐν ἀφιλοκερδεΐᾳ τὴν γεῦσιν του. Αὗται κωλύουσι τὴν ἀρετὴν νὰ συγχέεται μετὰ τοῦ νοήμονος ὑπολογισμοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη δειλία δὲν δέχεται εὐκόλως τὴν ἀλήθειαν ταύτην, τὴν καθιστῶσαν ἡμᾶς κατὰ μέγα μέρος ὑπευθύνους τῆς ἡμετέρας εἰμαρμένης. Ἀλλά, διότι μία ἀλήθεια καταδικάζει ἡμᾶς, δὲν ἐπεταὶ ἐκ τούτου ὅτι χάνει τι τῆς βεβαιότητος αὐτῆς.

Τὸ πληροῦν τὴν συνείδησιν τῶν παιδίων καὶ τῶν ἐφήδων διὰ τοῦ συναισθημάτος τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης, τὸ δικασφειν τὴν ἰδέαν αὐτῶν περὶ τῆς δικαιοσύνης, τοῦτο εἶναι, ἃς μὴ φοβώμεθα νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνωμεν, τὸ κύριον ἔργον τῶν παιδαγωγῶν πασῶν τῶν τάξεων. Πρέπει οἱ μέλλοντες πολῖται νὰ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἔχουσι τὸ καθήκον, καὶ κατ' ἀκολουθείαν τὸ δικαίωμα, ν' ἀναπτύσσωσιν ἐλευθέρως τὰς δυνάμεις αὐτῶν. Ὅφειλous νὰ ἐξοικειώνωνται εἰς τὸ νὰ τιμῶσι μεγάλως τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ἐν αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις, ὥστε μὴδὲν ταπεινὸν νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ πράττωσιν. Ὅφειλous νὰ σέβωνται

τοὺς ἀνθρώπους ἀποκλειστικῶς κατὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀξίαν καὶ ὃ ἀπέχωνται αὐστηρῶς πάσης ἀδικίας πρὸς τὸν πλησίον.

Δὲν ἐξικνεῖται τις διὰ μιᾶς εἰς τὸ τέλειον, ἀλλὰ τὸ καθήκον ἡμῶν εἶναι νὰ τείνωμεν πρὸς αὐτὸ ἀκαταπαύστως. Παρὰ πᾶν, ὅτι ἡμεῖς ἀνέγνωμεν καὶ ἠκούσαμεν νὰ λέγεται περὶ τῆς ἀχρηστίας τοῦ σχολείου εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τῶν παιδίων, ἡ ὀρθὴ κρίσις καὶ ἡ πείρα ἐπεισαν ἡμᾶς ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπιρροὴ τοῦ σχολείου δύναται νὰ εἶναι οὐχὶ μικρά. Αἱ ἀποτυχίαι ἐξηγοῦνται ἐνίοτε ἐκ τῆς μετριότητος αὐτοῦ τούτου τοῦ διδασκάλου, ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ δρόμου καὶ φεῶ! πολὺ συχνὰ ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς οἰκογενείας.

Ἄλλως αἱ διδασκαλίαι καὶ οἱ διδάσκαλοι οἱ εὐσυνεῖδῃται, αἱ μετὰ ζήλου δὲν πρέπει νὰ ἀκούωσι τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θεωρητικὰς συζητήσεις. Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν θὰ ἔχωσι κατανοήσει τὴν ἀξίαν τῶν μεγάλων λόγων τῶν ἀναρμοδίων ἐφημεριδογράφων, τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν διδασκαλίαν. Θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξελέγχωσι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἠθικῆς αὐτῶν διδασκαλίας καὶ νὰ εὐρίσκωσιν ἐν τῇ ἀμέσῃ πείρᾳ αὐτῶν λόγους σταθεροὺς πρὸς διπλασιασμὸν τοῦ ζήλου καὶ τοῦ θάρρους. Θὰ δοκιμάζωσι τὴν χαρὰν τοῦ γεωργοῦ, ὅστις βλέπει νὰ βλαστάνῃ, νὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ ἔρχεται πλουσία ἢ συγκομιδὴ τῆς σπορᾶς. Ὁ φόβος τῶν ἀρπакτικῶν πτηνῶν, τῶν πάγων, τῆς χαλάξεως, τῶν ζιζανίων, δὲν κωλύει τὸν σπορέα νὰ βαδίξῃ μὲ τὸ βραχὺ καὶ κανονικὸν βῆμά του διὰ μέσου τῶν ὀργωμάτων του καὶ νὰ ἐμπιστεύεται τὴν σπορὰν εἰς τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ Σύμπαντος. Οἱ δειλοί, οἵτινες οὐδέποτε ἔχουσιν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ μέλλον, θεῶνται μετὰ κενοῦ σιτοβολῶνος τὴν ἡμέραν τοῦ θερисμοῦ τὰς πλουσίας συγκομιδᾶς, αἵτινες ἀνταμείβουσι τοὺς πιστεύοντας καὶ τοὺς τολμηροὺς.

Οὕτω καὶ οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν, χωρὶς ποτε νὰ ἀποκάμνωσι, χωρὶς ποτε νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ σκώμματα τῶν ἀδυνάτων, ὥς σπεύρωσι τὸν καλὸν λόγον ἐν ταῖς ἀπαλαῖς ψυχαῖς τῶν παιδίων. Οἱ ἐπίγονοι ἡμῶν θὰ ἴδωσι βλαστάνοντα πλούσιον τὸν ἀμητὸν τῶν ἰδεῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἀνθοῦντα τὰ εὐγενέστερα ἀνθρώπινα συναισθήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

ΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑΙ ΑΡΧΑΙ. Η ΚΑΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

Ὑπάρχει ἄλλη διδασκαλία μὴ ὀργανωμένη, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τοῦτο, ἀλλ' ἦν ἡ ἡμετέρα γενεὰ θὰ ὀργανώσῃ, ὡς πεποιθᾶμεν, καὶ ἦν αἱ ἐλευσόμεναι γενεαὶ θὰ καταστήσωσιν ἀκμάζουσιν. Πρόκειται περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ὀραίου, ἣν ἡμεῖς δὲν ἀποχωρίζομεν τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Σήμερον ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλία τοῦ ὀραίου ὀργανωμένη δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ γινομένη εἶναι μικροῦ λόγου ἀξία καὶ ἄνευ ἀποτελεσμάτων. Ἐάν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὧν ἡ αἰσθητικὴ μόρφωσις ἦτο λίαν θαυμαστή, ἠδύναντο νὰ σπουδάζωσι τὸ παρὸν σύστημα τῆς ἀγωγῆς ἡμῶν, θὰ ἐξελάβανον ἡμᾶς δικαίως ὡς βαρβάρους. Ἀλλ' ἂς θαρρῶμεν. Διδασκαλίαν τοῦ ὀραίου θὰ ἔχωμεν, διότι ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν, διότι οὐδεμίαν ζωὴ εἶναι πλήρης ἄνευ τῆς λατρείας τοῦ ὀραίου.

Διδασκαλία τοῦ ὀραίου! Ἴδου ἀναμφιβόλως ἰδέα παράδοξος καὶ παράλογος θὰ εἴπωσιν. Οὐδὲν ἐν τούτοις ἀπλούστερον τούτου. Ὅτι ἐπὶ τινῶν αἰώνων εἶχε προταθῇ νὰ προικισθῶσι μὲ σχολεῖα τὰ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένα χωρία, ὅτε εἶχε προταθῇ νὰ μνηθάνωσι πάντα τὰ παιδιὰ τόπου τινὸς ἀνάγνωσιν, γραφῇν, ἀριθμητικῇν, ὀλίγην ἱστορίαν τῆς πατρίδος των καὶ ὀλίγην γεωγραφίαν, ἢ πρότασις αὕτη ἐφάνη ἀτοπος· καὶ ἐν τούτοις αὕτη βαδίζει νῦν τὴν καλὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως. Ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς ἐν τοῖς σχολείοις ἦτο μόνις πρὸ δέκα ἐτῶν ἐν καταστάσει πρώτου σχεδίου. Οὐδεὶς ἐδίδασκε τὰ παιδιὰ τὰ καθήκοντα αὐτῶν, τὰ ἀκριβῶς ἀνθρώπινα. Ὁ κληρὸς, δυστυχῶς ἀπησχολημένος περὶ τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῶν ἐτεροδόξων, περιώρισε βαθμὴν τὴν διδασκαλίαν του εἰς τὴν κατήχησιν καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν καθηκόντων τῆς λατρείας καὶ τῶν καθηκόντων πρὸς τὴν ἐκκλησίαν οὕτως, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἠθικὴ διδασκαλία ἐν τοῖς κληρικαῖς σχολείοις δὲν ὑπάρχει. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τοῖς λαϊκοῖς σχολείοις ἤρξαντο τοῦ ἔργου μετὰ ζέσεως καὶ ἡ διδασκαλία αὕτη, πολὺ συχνὰ κκῶς ἐννοουμένη.

ἔτι καὶ κακῶς γινομένη, τελεῖται ἐν πολλοῖς σχολείοις ἐξαιρέτως. Ὁλόκληρος φιλολογικὴ σπουδαία καὶ ἠθικωτάτη ἐγεννήθη χάριν τῶν παιδίων. Δυνάμεθα δὲ νὰ περιμένωμεν πολλὰ ἐν τῷ μέλλοντι...

Ἡ αὐτὴ πρόδοσις θὰ τελεσθῇ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν.

Δυνάμεθα νὰ ἐργαζώμεθα, ὅπως διαδοθῇ ἐν ταῖς ἐξοχαῖς ἡμῶν ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν μουσικὴν, ὥς ἔχει διαδοθῇ ἐν πολλαῖς ἐξοχαῖς τῆς Γερμανίας, ἡ δ' ἐν πολλαῖς ἐπάρχικαῖς πόλεσιν ὑπαρξίς φιλαρμονικῶν καὶ μουσικῶν χορῶν, ὧν μετέχουσι σώφρονες ἐργάται, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι δύσλυτον. Ἡδὴ προσπάθεια ἱκανὴ καταβάλλεται ἐν τοῖς σχολείοις διὰ τὸ ἄσμα (1), ἐντὸς δ' ὀλίγων ἐτῶν θὰ εὐρίσκωνται ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς χωρίοις τὰ στοιχεῖα μουσικοῦ χοροῦ, ὃν ὁ διδάσκαλος θὰ εἶναι δυνατόν νὰ διευθύνῃ, συναθροίζων περὶ αὐτὸν τοὺς παλαιούς του μαχητάς καὶ ἄσκων ἐπ' αὐτῶν εὐεργετικὴν ἐπιρροήν.

Ἐξ ἄλλου δὲ πεποθεαμεν ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ, ὅταν θὰ ἔχωσιν ἐπιτύχει νὰ συναθροίσωσι τοὺς μαθητάς κατὰ δήμους, θὰ εἶναι δυνατόν νὰ προικισθῇ ἐκάστη ἐνωσις μὲ πάντα τὰ ὕλικά αἰσθητικῆς διδασκαλίας. Διὰ συλλογῶν εἰκόνων, διὰ φωτεινῶν προβολῶν ἐπὶ φωτογραφικῶν ἢ εἰκόνων ἐπὶ ὕδατος καὶ διὰ καλλιτεχνικῶν ταινιῶν κινηματογράφου εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλύπτεται τὸ ὥραϊον εἰς τὰ παιδεῖα τῶν σχολείων, εἰς τοὺς νέους ἐν τοῖς μαθήμασι τῶν ἐφήδων καὶ εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς μετὰ προθυμίας προσερχομένους εἰς τὰς διαλέξεις.

Θὰ διδάσκωσι τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ἐργάτας νὰ ἐξαφανίσωσι τὰς φρικώδεις συλλογὰς τῶν εἰκόνων, αἵτινες καταισχύνουσι τὰς εἰκίας αὐτῶν. Θὰ βλέπωσι τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἀναπαρχόμενα ὑπὸ τῆς ζωγραφικῆς ἢ τῆς φωτογραφίας, νὰ καταλαμβάνωσι τιμητικὴν θέσιν πλησίον τῆς εἰκόνης τοῦ υἱοῦ τοῦ πυροβολητοῦ ἢ πεζοῦ καὶ ν' ἀντικτασταθῶσι τὰ αἰσχροῦς προϊόντα τῆς κακοτεχνίας.

Τὴν κλίσιν πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ἱκανοποιουμένην ἐλλείψει

(1) Ὁ κ. M. Bouchor ἐπεχείρησεν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως ὥραϊων ἀσμάτων ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν ἀληθῆ ἐκστρατείας διαλέξεων καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερηφανεύεται διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς του.

παιδεύσεως δι' αίσχρων τοιούτων, οὐδὲν κωλύει νὰ καλλιεργήσωμεν καὶ νὰ καθάρωμεν. Τὴν κλίσιν ταύτην τὴν τοσοῦτον λεπτήν, τὴν ἐξασφαλίζουσιν τὸν θρίαμβον τῆς ἡμετέρας βιομηχανίας καὶ συχνότατα συναντωμένην παρὰ τοῖς ἀπλοῖς ἐργάταις, δυνάμεθα νὰ διαδώσωμεν. Ἐν πολλοῖς τῶν σχολείων ἡμῶν συναντῶμεν στοιχειώδη διδασκαλίαν ἰχνογραφίας μετ' ἐξαιρέτων ἀποτελεσμάτων. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀρκεῖ νὰ γενικεύσωμεν, νὰ ἐνισχύσωμεν καὶ νὰ βοηθήσωμεν διὰ τινος διδασκαλίας παραλλήλου, μελλούσης ν' ἀναπτύσῃ τὴν αἴσθησιν τοῦ ὡραίου παρὰ τοῖς παισὶ καὶ παρὰ τοῖς ἐφήβοις.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ διδασκαλείου κατὰ τὰ τρία ἔτη τῶν σπουδῶν τῶν ἔχουσι πάντα τὰ μέσα, ὥπως τελειοποιηθῶσιν ἐν τούτῳ, καὶ θὰ ᾔσων βαρέως ἐνοχοί, ἐὰν δὲν ἐπωφελοῦντο αὐτῶν, ὥπως ἀποδῶσιν ἱκανοὶ νὰ διαδίδωσι μετὰ ταῦτα περὶ ἐκτοῦς τὰ ἀγαθὰ τῆς μεταληφθείσης διδασκαλίας.

Ἐν ταῖς μεγάλας πόλεσιν εὐκόλον εἶναι νὰ κάμνωμεν μετὰ τῶν παιδίων μεθοδικὰς ἐπισκέψεις εἰς τὰ μουσεῖα, οἱ δὲ διδάσκαλοι πρὸς καρποφόρον προπαρασκευὴν τῶν ἐπιδιδάσκων τούτων θὰ εὐρίσκωσι τὴν ὑποστήριξιν καὶ τὰς συμβουλὰς τῶν ἐφόρων τῶν μουσείων ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τῶν πόλεων.

Ἡ ἐπίσκεψις τῶν μνημείων μετὰ τινος νοήμονος ἀρχιτέκτονος θὰ εἶναι ἀποκαλυπτικὴ εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν, διότι ὑπάρχει λογικὴ τοῦ ὡραίου, πολλάκις δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ, δικαίᾳ ἐν πράγματι εἶναι ὡραῖον καὶ διατί ἐν ἄλλο εἶναι ἥττον ὡραῖον. Μαθήματά τινα καλῶς ἐννοούμενα θὰ ἡγοιγόν εἰς τοὺς μέλλοντας ἐργάτας εὐρεῖς ὀρίζοντας...

Ἄς μὴ πιστεύῃ δὲ τις ὅτι τὰ ἀπομεμακρυσμένα χωρὶς εἶναι ἐστερημένα ὥς πρὸς τοῦτο πασῶν τῶν πηγῶν. Οὐδὲν μουσεῖον ζωγραφικῆς δύναται νὰ ἀνθαμιλλᾷται πρὸς τὸν θαυμάσιον πλοῦτον τῆς ἁρμονίας τῶν χρωμάτων καὶ τῶν γραμμῶν, ὥς εἰ τόποι οἱ ἥττον εὐνογηθέντες δύνανται νὰ προσφέρωσιν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ παρατηρητοῦ. Τὸ ὡραῖον περιβάλλει ἡμᾶς πανταχόθεν. Εἶναι τόσον κοινὸν περὶ ἡμᾶς, ὅσον καὶ ὁ ἀήρ, ὃν ἀναπνέομεν. Δυστυχῶς χρειάζεται ἐιδικὴ ἐκπαίδευσις, ὥπως δύναται τις νὰ προσέχῃ εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα βλέπει καθ' ἐκάστην. Δὲν ἀκούει τις

ἢ ἐὰν ἔμαθε μετὰ πολλοῦ πόνου ν' ἀκροᾶται. Δὲν βλέπει τις ἢ ἐὰν ἔμαθε νὰ παρατηρῇ, ὁ δὲ φιλόσοφος αἰσθάνεται συναίσθημα ὀδυνηρὸν συλλογιζόμενος τὸ κεφάλαιον τῶν βαθειῶν καὶ διαρκῶν χαρῶν, τῶν ἀπολλυμένων ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἐλλείψει γνώσεων πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ ὥραιου περιχυμένου ἐν θαψιλείᾳ εἰς τὰ πλεον ταπεινὰ πράγματα.

Πόσον ἡ ζωὴ τοῦ χωρικοῦ δὲν θὰ ἦτο ἐξηυγενισμένη, ἐὰν ἡδύνατο νὰ θαυμάζῃ τὴν λαμπρότητα τῶν ἐξοχῶν καὶ νὰ γεύεται τῶν θελγῆτρων τῆς ζωῆς του, τοσοῦτον ἀπλῆς, τοσοῦτον ἰσχυρᾶς, τοσοῦτον παιητικῆς! Τὸ πλαίσιον, ἐν ᾧ διέρχεται ἡ ζωὴ του, εἶναι ὥραϊον, καὶ δὴ κέκτεται ὥραιότητα ἀνανεουμένην οὕτως εἰπεῖν καθ' ἑκάστην ὥραν τῆς ἡμέρας. Ἰδοὺ πρῶτον ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, τοσοῦτον μεγαλοπρεπῆς ἐν τῷ ὁροσερῷ καὶ ἀρωματισμένῳ ἀέρι τῆς πρωΐας. Ἰδοὺ τὸ ἄσμα τῶν πνηρῶν, οἱ φλογεροὶ χρωματισμοὶ τῆς δύσεως. Ἰδοὺ ἡ ἔλευσις τῆς νυκτός. Ἐπειτα αὐτὴ ἡ νύξ μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ἡρεμίας τῆς ἀγνώστου εἰς τὴν πόλιν. Ἰδοὺ τὰ ἄνθη, τὰ δένδρα, ὧν ἕκαστον ἔχει ἰδίαν ὥραιότητα καὶ ἅτινα σχηματίζουσιν ἄλση, δάση παικίλων ἀπόψεων. Ἰδοὺ τὰ νέφη καὶ αἱ μορφαὶ αὐτῶν αἱ ἀκαταπαύστως μετασχηματιζόμεναι. Ἰδοὺ αἱ ὥραι τοῦ ἔτους...

«Ἐλεύσεται ἡμαρ», ὅτε ὁ χωρικός, παιητὴς ἐν καταστάσει φυσικῇ, θὰ αἰσθάνεται βαθέως τὴν λαμπρότητα τῶν μορφῶν, τὴν ἁρμονίαν τῶν ἀναλογιῶν, τὴν λεπτότητα τῶν τόνων καὶ τὸ «οὐκ εἰδά τι», ὅπερ συγκινεῖ μέχρι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς τοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς ποιητὰς τῆς φύσεως.

Πιστεύει τις ὅτι θὰ ἦτο δύσκολον νὰ διαπνέεται πᾶσα ἡ διδασκαλία ὑπὸ τῆς ἀγάπης ταύτης τοῦ ὥραιου; Δὲν εἶναι τοῦτο δυσκολώτερον τοῦ νὰ δίδωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν χυμὸν ἠθικὸν λίαν ὑγιᾶ καὶ λίαν δυνατὸν. Τίς κωλύει τὸν διδάσκαλον μετὰ τὸ μάθημα τῆς πραγματογνωσίας περὶ τοῦ βόσ, νὰ προκαλῇ τὰ παιδιὰ νὰ παρατηρῶσι τὴν ὥραιότητα «τῶν ἡρέμων βοῶν... ἀληθινῶν πατριαρχῶν»; Αἱ πλεῖστοι διδασκαλῖαι δύνανται νὰ ἔχωσι καλλιτεχνικὸν τι συμπλήρωμα. Ὁ διδάσκαλος οὐδέποτε πρέπει νὰ νομίξῃ ὡς ἀπολλύμενον τὸν χρόνον, ὃν θὰ θυσιάζῃ, ὅπως μετὰ τὴν σπουδὴν ἐνὸς ζῴου, ἐνὸς δένδρου, ἐνὸς ποταμοῦ, ἐνὸς τόπου, γεννᾷ

ἐν τῇ ψυχῇ τῶν παιδίων μίαν ἐντύπωσιν περὶ τῆς ὀραιότητος αὐτῶν ἰδιαίτεραν ἐν ἐκάστῳ μαθήματι. Ἐὰν πρόκειται περὶ ζώου, θὰ εὐρίσκη συγνάκις ἐν τῷ La Fontaine σημεῖόν τι χαρακτηριστικόν. Ἡ ἀναζητήσις τοῦ χαρακτηριστικοῦ σημείου, ὅπερ εἶναι πάντοτε ὥραιον, εἶναι ἡ ἰδιότης τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν.

Τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ La Fontaine εὕρισκει σχεδὸν πάντοτε. Μετὰ τινος λόγου διὰ τοῦτο ἐρρήθη ὅτι σπουδάζει τις καλύτερον τὴν φυσικὴν ἱστορίαν παρὰ τῷ La Fontaine ἢ παρὰ τῷ Buffon, διότι ὁ πρῶτος σχεδιογραφεῖ ἐντόνως σκιαγραφίαν περιέχουσαν πᾶν τὸ οὐσιώδες, ἐν ᾧ ὁ δευτερός περιγράφει τὰ μὲν μετὰ τὰ δὲ πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ παρέχει εἰς ἡμᾶς περιγραφὴν οὕτως εἰπεῖν διαδρατηρίου, διότι προβαίνει δι' ἐπισωρεύσεως.

Ὁ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας οὐδόλως χάνει τὸν χρόνον του. Ἔταν σταματᾷ ἐν τινι ὥρᾳ σημείου ἠθικοῦ ἥρωισμοῦ, ὅπως διασφίτη τοῦτο εἰς τὰ ἀκροώμενα παιδιά.

Προκαλοῦντες οὕτως ἀκαταπαύστως τὰ παιδιά νὰ παρατηρῶσι μετὰ προσοχῆς τὴν ὀραιότητα τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων ἀναπτύσσου ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὴν ἀγάπην τοῦ ὥραίου καὶ τὴν αἰσθησιν αὐτοῦ. Δὲν διδάσκουσι τὸ ὥραιον ἀπὸ τῆς ὁγδόης μέχρι τῆς ὁγδόης καὶ ἡμισείας ὥρας τὴν Δευτέραν, τὴν Τετάρτην καὶ τὸ Σάββατον... διδάσκουσιν αὐτὸ ὡς διδάσκουσι τὴν ἠθικὴν, δηλαδὴ ἀπαύστως, διότι ὁ διδάσκαλος ἔχει ἀναπτύξει ἐν ἑαυτῷ ἐπὶ μακρὸν δι' ὁρθῆς ἐκπαιδεύσεως τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐξετάζειν τὸ πᾶν ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς τε καὶ αἰσθητικῆς. Τοῦ διδασκάλου, τοῦ ἀγαπῶντος τὸ ὥραιον καὶ γενομένου αὐτοῦ βαθέως, πᾶσα ἡ διδασκαλία θὰ μετακλίνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰ παιδιά τὴν αἵσθησιν τοῦ ὥραίου.

Ἦδη δέ, ὅτε αἱ θρησκεῖαι δὲν διευθύνουσι κατὰ πάντα τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, εἶναι μᾶλλον ἐπιείγον, ἔσον οὐδέποτε νὰ ἐκμεταλλευώμεθα πάντα τὰ μέσα, ὅπως καλλυνώμεν καὶ μετατρέπωμεν ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον τὴν καθημερινὴν ζωὴν καὶ δίδωμεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κλίσεις ὑψηλοτέρας.

Ὅφειλουν δ' αἱ διδάσκαλοι νὰ ἀγωνίζονται μετὰ δραστηριότητος ἐναντίον τῆς μωρᾶς προλήψεως, ὅτι ἡ ποίησις εἶναι πολυτέλεια.

Ἀναμιμνησκόμεθα ὅτι ἐν τῷ γυμνασίῳ ἐνομιζομεν τὴν φυσικὴν ὡς ἐπιστήμην προξενούταν τρόμον, ἣν ἐσπουδάζομεν μόνον ἐν ὥρισμένη αἰθούσῃ ἐφωδιασμένη δι' ἐργαλείων, τὰ ὅποια ἐξήγειρον διὰ τῶν παραδόξων αὐτῶν σχημάτων τὴν περιέργειαν ἡμῶν, καὶ ἐν βιβλίοις μετ' εἰκόνων... δὲν ἤρχετο δ' εἰς ἡμᾶς ἡ ἰδέα ὅτι ἐκάμνομεν φυσικὴν, ὅτε ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ ἐκαίόμεθα διὰ τοῦ συνδουλιστήρος τοῦ πυρακτωμένου εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον. Ἡ ἐπιστήμη ἡμῶν δὲν ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς!

Οὕτω πρέπει νὰ συνδέωμεν καὶ τὴν ποίησιν μετὰ τῆς ζωῆς ἢ μᾶλλον ν' ἀποκαλύπτωμεν ὅτι λούομεθα ἐν τῇ ποιήσει, καίτοι ἡ ἔξις καθιστᾷ ἡμᾶς ἀναισθήτους εἰς τὰ διαπεραστικά θάλαττρα αὐτῆς. Ἡ ἔξις ἔχει ἐπὶ τῆς παθητικῆς αἰσθητικότητος ἡμῶν ἐπακόλουθα ἀδυσώπητα. Ἐξασθενίζει καὶ ἐπὶ τέλους σβύνει αὐτήν. Ὅμοιως ἐξοικειοῦται τις πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ καταντᾷ τᾷ χύστῃ νὰ μὴ γεύεται πλέον τῆς ἡδονῆς αὐτῆς. Οὕτω καὶ ὁ ὀρεσίδιος τῶν ἁλπεων ἐξοικειοῦται τοσοῦτον πρὸς τὸ ὕψος τῶν ὀρέων του, ὥστε φαίνεται εἰς αὐτὸν τοῦτο ἀδιάφορον. Ἄλλ' ἔρχεται εἰς ἐκεῖνον μὲν ἡ ἀθλιότης, εἰς τοῦτον δ' ἡ ἐξορία εἰς τινα μεγάλην πόλιν, ὁπότε καὶ ἐμφανίζεται τὸ μέγεθος τῆς στερήσεως, ἐξ ἧς ὑποφέρουσιν. Ἡ ἀπελπισία τοῦ πρώτου θὰ εἶναι βαθεῖα· ἡ λύπη τοῦ δευτέρου θ' ἀποβῇ τὸ θανατηφόρον ἐκεῖνο κακόν, ὅπερ καλοῦσιν νοσταλγίαν.

Θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ τῆς φύσεως τὴν ζωηρότητα τῆς ἐντυπώσεως τοῦ πτωχοῦ, ὅστις ἐπανευρίσκει τὴν εὐπορίαν ἢ τὴν ὁρμὴν τοῦ σφοδροῦ ἔρωτος τοῦ ὀρεσιβίου, ὃν ἡ νοσταλγία ἐπαναφέρει εἰς τὰ ὄρη του. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατόν. Ἀρκεῖ νὰ μεταβάλλωμεν εἰς συναισθήματα ἐνεργὰ τὴν παθητικὴν κατάστασιν τῶν ἐντυπώσεων οὕτως, ὥστε νὰ εἴμεθα κύριοι τῶν συναισθημάτων ἡμῶν, δηλαδὴ νὰ δυνάμεθα νὰ ἀφυπνίζωμεν ταῦτα εὐκόλως. Ἡ δὲ μεταβολὴ ἐκτελεῖται διὰ καταλλήλου πνευματικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ μάλιστα διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων δυνατόν νὰ ἐκτεθῶσι πρὸ τῶν παιδίων τὰ γενικὰ ἀποτελέσματα ἐν μεγάλαις γραμμαῖς. Πρέπει νὰ συνδέωμεν τὴν ποίησιν τῆς φύσεως μετὰ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἄπειρον διάστημα τοῦ

χρόνου, ἡ αἰωνία διάρκεια αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς ἡμᾶς εἶναι ἀφ' ἐαυτῶν βαθέως ποιητικῇ ἰδέαι. Ἡ τεραστία ποικιλία τῶν μορφῶν, παραγομένων ὑπὸ τῶν ἀμεταβλήτων νόμων τοῦ Σύμπαντος, εἶναι τροφή τοῦ ἀκαταπαύστως ἀνανεουμένου θαυμασμοῦ. Ἡ θέα λίθου φέροντος τὸν τύπον ἀπολιθώματος, δύναται νὰ προκαλῇ συναίσθημα τοῦ μεγαλείου παρὰ τῇ συλλογιζομένῃ τὸν Ὁκεανόν, ὅστις ἐπεκάλυπτε τὴν πεδιάδα πρὸ ἐκατομμυρίων ἐτῶν.

Ἡ ἀάγνωνσις τῶν ἔργων τῶν πρώτης τάξεως σοφῶν εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἱκανή νὰ ἐξεγείρῃ συναισθημάτων θαυμασμοῦ πρὸς τὴν φύσιν, οὐδεὶς δὲ ποιητής, παραδείγματος χάριν, ἡδυνήθη εἰσέτι νὰ ὑμνήσῃ τὰ μεγαλεῖα τῶν Ἀλπεων μετὰ τόσης λάμπειως μεθ' ὅσης ὁ Saussure καὶ ὁ Tyndall (1).

Ὁ βοτανικός, ὁ γεωλόγος, αἰκεῖται πρὸς τὰ μυστικὰ τῆς πανταχοῦ διαδεδομένης ζωῆς, αἰκεῖται πρὸς τὰ ἦθη τῶν ἐντόμων, τῶν πτηνῶν, τῶν ἀπείρων ζῴων, ἅτινα ζωογονοῦσι τοὺς ἀγροὺς ἡμῶν καὶ τὰς ἐξοχὰς ἡμῶν, εὐρίσκουσιν ἀνὰ πᾶν βῆμα νέας πηγὰς ἐνδιαφέροντος. Πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ παρατηρῶμεν ἐν μεγίστῃ λεπτομερείᾳ καὶ οὐδόλως νὰ μιμώμεθα τὸν ἀπαίδευτον χωρικόν, ὅστις ζῇ ὡς ξένος ἐν τῇ μέσῃ τῆς ἀπειρίας τῶν μικρῶν ζῴων, τῶν ἐργαζομένων ἀκαμάτως περὶ αὐτοῦ. Ποία πηγὴ ζωῆς ποιήσεως διὰ τὰς νεάνιδας καὶ τοὺς νέους τῆς ἐξοχῆς, ἐὰν ἐδοκίμαζον μέρος τοῦ ἀδελφικοῦ ἐκείνου συναισθηματος πρὸς τὰ ζῷα, ὅπερ ἐπλημμύρει τὴν καρδίαν τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου τοῦ Ἀσσι-σίου (Assise) (2).

Ἄλλως δὲ ἡ ἀνθρωπίνη ποίησις εὐρύνει καθ' ἐκάστην τοὺς ὀρίζοντας αὐτῆς. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης μεταβάλλει τὰς ἀνθρωπινὰς σχέσεις, πολλοὶ δὲ ποιηταὶ ἀνεκάλυψαν καὶ ἀνακαλύπτουσι καθ' ἐκάστην τὴν βαθεῖαν ποίησιν τῆς ζωῆς τῶν ταπεινῶν καί, ὡς εἶπε πνεῦμα ἐξαιρετικῆς διορατικότητος (3), «τὴν τραγικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς». Πρέπει νὰ δεικνύμεν «τὸ κάλλος, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς

(1) Ἀμφότεροι φυσικοὶ. Σ. Μ.

(2) Πόλις Ἰταλική. Σ. Μ.

(3) Maurice Maeterlinck, ὁ θεαυρὸς τῶν ταπεινῶν, 1896.

ταπεινῆς συνήθους ὑπάρξεως». Ὅπως δὲ διδωμεν εἰς τὸ πνεῦμα τὸν τόνον τοῦτον, ἀνάγκη νὰ ἀναγινώσκωμεν ποιητάς, καὶ δὴ τοὺς μεγάλους συγχρόνους ποιητάς, οἵτινες πολλάκις ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ προκαλῶσιν ἐν ἡμῖν ἰσχυρὰν συμπάθειαν πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰ ὄντα. Ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἀναλογίαν, ἧς δὲν ὑποπτευόμεθα, καὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς τὴν μεγάλην τέχνην νὰ συγκληθῶμεν μετὰ τῶν ἀντικειμένων τὰς χαρὰς καὶ τὰς λύπας ἡμῶν.

Ἐλλείπει παιδεύσεως δὲν ἀναπτύσσομεν τὴν δύναμιν νὰ γευώμεθα τῆς ποιήσεως καὶ νὰ εἰσάγωμεν εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν ζωηρότητα ἐντυπώσεων, πλοῦτον συναισθημάτων, ἅτινα μεταβάλλουσιν αὐτὴν καὶ παρέχουσιν εἰς ταύτην χυμὸν ἐκλεκτόν. Ἡ ποιητικὴ εὐαισθησία εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ψυχῆς ὅτι, ἐν τῇ ὕλικῇ τάξει ἢ ὀρεξίᾳ προσώπου ὑγιαίνοντος, ὅπερ εὕρισκεν νόστιμον τὰ φαγητὰ τὰ λίαν φυσικὰ καὶ λίαν ἀπλὰ τῆς οἰκογενειακῆς τραπέζης.

Ὁ Δαρβίνος ἐπὶ τῶν γεροντικῶν ἡμερῶν του ἐθρήνει, διότι ἀφῆκε νὰ φθῇ ἐν ἑαυτῷ ἡ δύναμις αὕτη. «Ἡ ἀπώλεια τῶν αἰσθητικῶν ὀρέξεων εἶναι ἀπώλεια εὐτυχίας. Δύναται νὰ ἀποβῇ, βλαβερὰ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ πιθανώτερον εἰς τὸν χαρακτήρα ἐξασθενίζουσα τὴν δύναμιν τῶν συγκινήσεων, ἧς ἡ ψυχὴ ἡμῶν δύναται νὰ συναισθάνεται». Τὸ χωρίον εἶναι τόσον μᾶλλον ἐκφραστικόν, ὅσον ὁ Δαρβίνος, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ διστακτικαὶ ἐκφράσεις του, «δύναται νὰ ἀποβῇ βλαβερὰ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ πολὺ πιθανὸν εἰς τὸν χαρακτήρα», δὲν εἶχεν ἀκριβῆ τοῦ κακοῦ γινῶσιν, ὅπερ ἐγένετο εἰς αὐτὸν ἕνεκα τῆς καταφρονήσεως τῶν αἰσθητικῶν πραγμάτων. Ὑπάρχει ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ξηρότης καὶ ψυχρότης καὶ δὴ τοσαύτη, ὥστε μ' ὅλον τὸν βῆθον αὐτοῦ ἐπιστημονικὸν ἐνθουσιασμόν οὐδὲν χωρίον ὑπερτέρου κάλλους δύναται τις νὰ μνημονεύσῃ ἐξ αὐτοῦ, ὡς δύναται νὰ μνημονεύῃ τοιαῦτα ἐκ τοῦ Herschel, Humboldt, Cuvier, Tyndall...

Πρὸς δὲ συνιστῶμεν εἰς τοὺς μαθητάς τοῦ διδασκαλείου νὰ ἀναγινώσκωσιν ἐπιμελῶς μικρὸν ἀριθμὸν ἐξόχων ποιητῶν, λέγοντες δὲ ποιητάς ἐννοοῦμεν οὐ μόνον τοὺς κυρίως ποιητάς, ἀλλὰ πάντας, ὅσοι αἰσθανθέντες ἰσχυρὰς συγκινήσεις πρὸ τῶν θεαμάτων

των τῆς φύσεως ἢ τῶν ἀνθρωπίνων θεαμάτων ἐπεχείρησαν νὰ μεταφράσωσι ταύτας ἐν στίχοις ἢ ἐν πεζῷ.

Τίς ποτε ποίησις θὰ ἔχη τὴν ἀξίαν περιγραφῶν τινων τῆς Γεωργίας Σάνδης (1), αἵτινες διδάσκουσιν ἡμᾶς νὰ αἰσθανώμεθα βαθέως τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως; «Φύσις αἰωνίως νέα, ὡραία καὶ γενναϊδωρος. Χύνει τὴν ὡραιότητα ἐπὶ πάντων τῶν ὄντων καὶ ἐπὶ πάντων τῶν φυτῶν... Κατέχει τὸ μουσικὸν τῆς εὐτυχίας, οὐδεὶς δ' ἠδυνήθη ν' ἀφαρπάσῃ ἀπὸ ταύτης αὐτό... Τὸ ὄνειρον γλυκαίως ζωῆς, ἐλεύθερον καὶ ἀπλοῦν εἰς τὸν ἀγράφον, δὲν εἶναι τόσον δύσκολον νὰ ἐννοώμεν πάντες ὅτι ὀφείλομεν νὰ τάσωμεν μεταξὺ τῶν χιμαριῶν. Ἡ λυπηρὰ καὶ γλυκαῖα λέξις τοῦ Βεργιλίου, ὃ τὸς εὐτυχεῖς (ὁ fortunatos)... εἶναι πόθος, ἀλλ' ὡς πάντες οἱ πόθοι, εἶναι ὡσαύτως προφητεία. «Ἐλεύσεται ἡμᾶς», ὅτε ὁ φιλόπονος ἐργάτης θὰ δύναται νὰ εἶναι καλλιτέχνης, ἂν εὐχέ, ὅπως ἐκφράξῃ, τοῦλάχιστον, ὅπως συναισθάνεται τὸ ὡραῖον. Πιστεύει τις ὅτι τὴν μυστηριώδη ἔμφυτον αἴσθησιν τῆς ποιήσεως δὲν ἔχουσιν αὐτοὶ ἐν καταστάσει ἐνστίκτου καὶ ἀσαφὸς ρεμασμοῦ (2).

Ἐὰν θέλῃ τις νὰ μάθῃ τι προσδοκᾷ ἡ Γ. Σάνδη ἐκ τῆς ποιήσεως, ἂν ἀναγνώσῃ τὴν ὡραίαν ταύτην σελίδαν. «Παιδίον ἐπὶ ἐτῶν ὡς ἄγγελος ὡραῖον καὶ ἔχον τοὺς ὤμους καλυπτομένους μὲ δέρμα ἁμνοῦ, ὅπερ ἔκαμνεν αὐτὸ νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς μικρὸν ἄγιον Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν τῶν ζωγράφων τῆς ἀναγεννήσεως, ἐδάδιζεν εἰς τὴν παράλληλον πρὸς τὸ ἄροτρον αὐλακκὰ καὶ ἐκέντα τὰ πλευρὰ τῶν βεῶν διὰ κοντοῦ μακροῦ, ἐλαφροῦ καὶ αἰχμηροῦ εἰς τὸ ἄκρον. Τὰ ὑπερήφανα ζῶα ἐφρύαττον ὑπὸ τὴν μικρὰν χεῖρα τοῦ παιδίου καὶ ἔκαμνον τοὺς ζυγούς· καὶ τοὺς ἱμάντας τοὺς δεμένους εἰς τὸ μέτωπον αὐτῶν νὰ τρίβωσι μεταδίδοντες εἰς τὸν ῥυμὸν βιαίους τιναγμούς. Ὅτε μία ῥίζα ἐσταμάτα τὸ ὄνιον, ὁ μικρὸς γεωργὸς ἐκραύγαζε μὲ φωνὴν ἰσχυρὰν καλῶν ἑκαστον ζῶον μὲ τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ἢ διὰ νὰ ἐρεθίσῃ αὐτά. Διότι οἱ βόες ἐρεθιζόμενοι ἕνεκα τῆς ἀποτόμου ἀντιστάσεως ἀνε-

(1) Γαλλίς διάσημος συγγραφεὺς τοῦ XIX αἰῶνος Σ. Μ.

(2) Γεωργία Σάνδη, la mare au diable.

πήδων, ἔσκαπτον τὴν γῆν μὲ τοὺς εὐρεῖς διχίλους πόδας των καὶ θὰ εἶχον βίβει ἐκυτοὺς πλαγίως παρασύροντες τὴν ἀστράδην διὰ τῶν ἀγρῶν, ἐὰν διὰ τῆς φωνῆς καὶ τοῦ βουκέντρου εἰς νεανίας δὲν εἶχε κρατήσει τοὺς τέσσαρας πρώτους αὐτῶν ἐνῷ τὸ παιδίον διηύθυνε τοὺς ἄλλους τέσσαρας».

«Ἐκραύγαζεν ὡσπύτως τὸ πτωχὸν παιδίον μὲ φωνήν, ἣν ᾔθελε νὰ καταστήσῃ τρομεράν, ἀλλ' ἥτις ἔμενε μόνον γλυκεῖα, ὡς ἡ ἀγγελικὴ μορφή του. Ὅλον τοῦτο ἦτο ὥραϊον. Τὸ τοπεῖον, τὸ παιδίον, οἱ ταῦροι ὑπὸ τὸν ζυγόν... καὶ παρὰ τὴν ἰσχυράν πάλην, ἐν ἣ ἡ γῆ ἤττατο, ὑπῆρχε συναίσθημα γλυκύτητος καὶ γαλήνης βαθείας ἐπὶ πάντων...» (1)

Τὴν τοσοῦτον δυστυχῶς ἡμελημένην καλλιέργειαν τοῦ συναισθήματος τοῦ ὥραϊου, ἡ ὁποία δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς ἀληθῆ θρησκείαν τοῦ ὥραϊου, οἱ διδάσκαλοι δεόν νὰ ἐπιδιώκωσι καθ' ἑλπὴν αὐτῶν τὴν ζώην. Θὰ εὐρίσκωσιν ἐν τούτῃ χαρὰς βαθείας, ὧν δὲν ὑποπτεύονται τὴν πλουσίαν ποικιλίαν. Καὶ θὰ εἶναι ἅμα ἱκανοὶ νὰ ἄγωσι καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ συναισθήματος πούτου, ἥτις θὰ ἀνοίξῃ τοῦλάχιστον εἰς τὴν μειονότητα τῶν νοημόνων χωρικῶν ἡμῶν ζωηράν καὶ ἀνεξάντλητον πηγὴν χαρῶν ὕγιων καὶ ἰσχυρῶν.

Τ Ε Λ Ο Σ

(1) Γεωργία Σάνδη, la mare au diable.

3500/96

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος μεταγγραφοῦ	Σελίς
Πρόλογος συγγραφέως	3
	4
Βιβλίον I.	
Κεφάλ. I—Τὸ διδασκαλεῖον.—Αἱ ἐξετάσεις	5
» II—Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις	12
» III—Ἡ στρατ. ὑπηρεσία ὡς μόρφωσις τῆς βουλῆσεως	20
» IV—Αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἐπαγγέλματος.—Αἱ σχέσεις μετὰ τοῦ διοικητοῦ	22
» V—Τὸ σχολεῖον.—Πρῶται ἀλλαγαὶ ἐντυπώσεις.—Τὸ ἄξιωμα.— Αἱ ποιναὶ	23
» VI—Προσόντα ἀναγκάζει εἰς τοὺς διδασκάλους.—Ἀγάπη τῶν παιδίων.—Ἀταραξία	39
» VII—Ἐπινδύσεις ἀναγκάζει ἐν ταῖς μεθόδοις	46
» VIII—Ἡ διδασκαλία τῆς ἡθικῆς ὡς παράδειγμα ζωῆς διδα- σκαλίας	57
Βιβλίον II.	
Κεφάλ. I—Ὁ διδασκαλὸς ἐν τῇ χωρίῳ	71
» II—Αἱ σχέσεις μετὰ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, μετὰ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου, μετὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν	78
» III—Κωλύματα καὶ κίνδυνοι, οὓς πρέπει νὰ υπερβῶσι οἱ διδά- σκαλοι	100
» IV—Ἑπηρεαίει, ἃ πρέπει νὰ προσφέρωσιν οἱ διδασκαλοι	110
» V—Ἔργα ἐξωτερικὰ τῆς διδασκαλίας	123
» VI—Ἡ ὁργάνωσις τῆς εὐτυχίας	135
» VII—Ἡ ὁργάνωσις τῆς ἐργασίας	144
» VIII—Τί πρέπει νὰ πράττωσιν οἱ διδασκαλοι; Πῶς δύνανται νὰ ἐργάζωνται ἀποτελεσματικῶς;	158
» IX—Ἡ ὁργάνωσις τῆς χαρᾶς	174
» X—Αἱ ψυχχαγωγίαι	189
Βιβλίον III.	
Κεφάλ. I—Ὁ διδασκαλὸς πρὸ τῶν μεγάλων συγγραμμάτων	207
» II—Αἱ διευθύνονται ἀρχαί. Τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου ὡς διδασκάλου ἐλευθέρας πολιτείας	215
» III—Αἱ διευθύνονται ἀρχαί. Τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου ὡς ἐθνικοῦ διδασκάλου	229
» IV—Αἱ διευθύνονται ἀρχαί. Τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου ὡς ἀνθρώπου	237
» V—Αἱ διευθύνονται ἀρχαί. Ἡ καλλιέργεια τοῦ ὅρκου	246

024000018140

